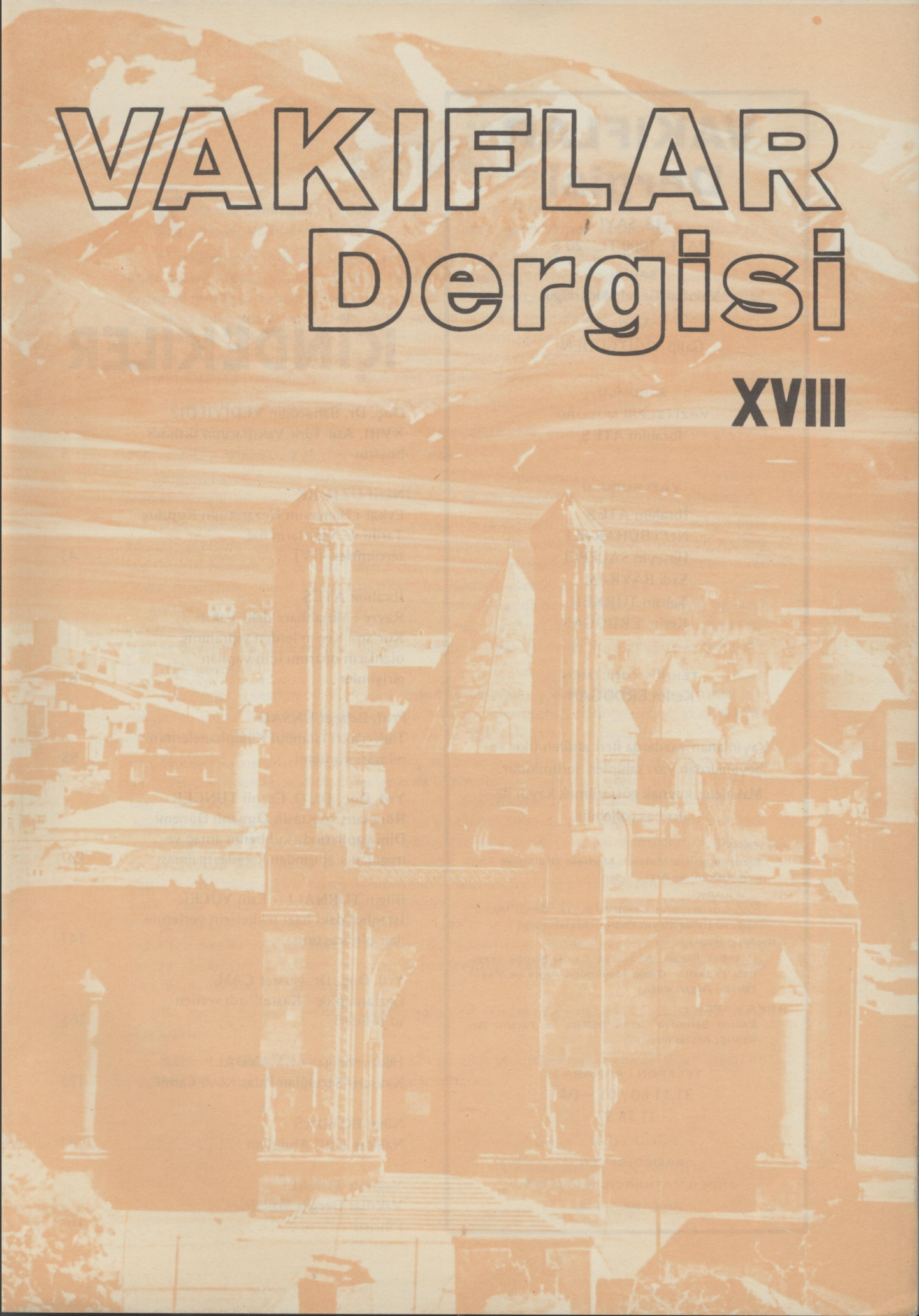

VAKIFLAR Dergisi

XVIII

VAKIFLAR Dergisi

18. SAYI

FIYATI : 1000 TL, 20 \$

SAHİBİ

Vakıflar Genel Müdürlüğü

Adına

Galip YİĞİTGÜDEN

SORUMLU

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

İbrahim ATEŞ

YAZI KURULU

İbrahim ATEŞ

Nef'i BUHARALI

Hüseyin SALEPCİ

Sadi BAYRAM

Tahsin TÜRKER

Kerim ERDOĞAN

TEKNİK YÖNETMEN

Kerim ERDOĞAN

Yayınlanan yazılarda ileri sürülen fikir ve beyanlardan yazı sahipleri sorumludur.

Makaleler kaynak gösterilmek kaydı ile iktibas edilebilir.

ÖN KAPAK :

Erzurum Çifte Minareli Medrese (Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi'nden)

ÖF. KAPAK :

İstanbul Beyazıt Camii (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv ve Yayın Dairesi Arşivi'nden)

ARKA İÇ KAPAK :

İstanbul Küçük Ayasofya Camii Kubbe tezyinatı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv ve Yayın Dairesi Arşivi'nden)

ARKA KAPAK :

Edirne Selimiye Camii (Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi'nden)

TELEFON (ANKARA)

31 11 60 / 01 - 04

31 78 57

BASILDIĞI YER :

ÖNDER MATBAACILIK LTD. ŞTİ.

ANKARA - 1984

İÇİNDEKİLER

Doç. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ

XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi

boyutu 5

Nazif ÖZTÜRK

Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş

Tarihi ve Nazırların hal

tercümeleri (IV) 43

İbrahim ATEŞ

Ravze-i Mutahhare'deki Vakıf

Kur'an-ı Kerim'lerden yıpranmış

olanların onarımı için yapılan

girişimler 61

Prof. Behçet ÜNSAL

Türk-Vakfı İstanbul Kütüphanelerinin

mimârî yöntemi 95

Yrd. Doç. Dr. O. Cezmi TUNÇER

Rönesans ve Klâsik Osmanlı Dönemi

Dini yapılarında kubbenin amaç ve

uygulanış açısından karşılaştırılması 127

Bilgin TURNALI - Esin YÜCEL

İstanbul'daki bazı tekkelerin yerlerine

dair bir araştırma 141

Yrd. Doç. Dr. Nusret ÇAM

Gaziantep'de "Kastel" adı verilen

su tesisleri 165

Hüdavendigar AKMAYDALI

Kayseri- Sarıoğlan Palas Köyü Camii 175

Nihat BOYDAŞ

Nakkaş Lütfi Abdullah 191

Yağmur TUNALI

Vakıflar Dergisi Makaleler

Fihristi 195

ÖNSÖZ

İnsanlık Camiasında seçkin bir yeri olan Türk Milletinin yüce insancıl duygularından biri de, yoksulu gözetmek, zayıfı korumak, gerektiğinde yardım elini uzatmaktır.

Kendileri için ihtiyaç duymuş olsalar bile, toplumun ihtiyacını kendi ihtiyaçlarından önde gören; insana insanca davranıp, derdine derman ve probleminin çözümüne çare olmayı, huzur ve mutluluk vesilesi kabul eden kahraman atalarımız, yardım ve hayır yollarının tümünü uygulama safhasına koymuşlardır. Açık ve gizli olarak yardımda bulunmak mümkün olmakla beraber, o yardımdan yararlanan insanların onurlarını rencide etmemek ve gururlarını kırmamak için gizli olarak yardımda bulunmayı ve çoğu kez yapmak istedikleri yardımı hizmet şekline dönüştürerek icra etmeyi düşünmüş ve bulmuşlardır.

Bu amaçla geliştirilen yardım müesseselerinin başında vakıf gelmektedir.

Atalarımız, yüzyıllar öncesi Anadolu'ya girdiklerinde, hemen yerleşik düzene geçerek vakıf yolu ile şehirleri imâr ve ihya etmişlerdir.

Bilindiği gibi, önceki yüzyıllarda bugünkü kamu hizmetlerini devletin kendisi bizzat üstlenmez, sosyal bir kuruluş olan Vakıflarla-özel sektör vasıtası ile bu hizmetleri gördürdü.

Han, hamam, cami, medrese (Üniversite ve orta dereceli okullar), sıbyan mektebi (ana okulu), tâbhane (dinlenme evi-huzur evi), Dar'üş-şifa (hastahane), imâret (Bugünkü Kızılay Aş Ocağı), hamam, çeşme, su yolu, köprü gibi kamu hizmeti gören sosyal teşekküller, birer Vakıf hizmetidir. Tesis kuran atalarımız bu eserlerin zaman ve iklim şartları içinde bakım ve korunması için gelir kaynağına ihtiyaç bulunduğunu da hesaba katarak, o devrin merkezi yerlerinde gayrimenkuller vakfederek gelir kaynağı bırakmışlardır. Tesislerin insan gücü ihtiyaç ve bedelini de düşünmüşler, her hizmetlinin alacağı gündeliği veya aylığı vakfiyelerinde bizzat belirtmişlerdir.

Vakfiyeler, zamanın mahkemeleri önünde tescil edilmiş olup, Vakfiye gereği dürüst olarak görev yapan sorumlularla ilgililere dünya ve ahiret mutluluğunu ihtiva eden iyi dileklerde bulunulduğu gibi, tersine hareket edenlere de en ağır bedduaları yapmışlardır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü bugün genç ve dinamik kadrosu ile yurdun dört köşesindeki 47 öğrenci yurdunda, malî durumu yetersiz öğrencileri barındırarak, onlara sıcak bir yuva olma yolundadır. Amâ ve muhtaçlara yardım elini uzatmakta, 9 imareti ile yoksullara bir öğün sıcak yemek vermektedir. Medreseler günün imkânlarına göre değerlendirilerek, fonksiyone edilmekte, Üniversitelere, tahsis edilmekte veya kütüphane, müze ihtiyaçları için Kültür ve Turizm Bakanlığına tahsis edilmektedir. Bir kısım medreselerde eğitim amacı ile Diyanet İşleri Başkanlığına tahsis edilmektedir. Böylece harâbeye dönmekten de kurtarılmaktadır. Vakıf Guraba Hastahanesi'nde, dertlilerin derdine çare olunmaktadır. Vakıf eski eserleri ecdadımızın uygarlık mühürleri, her biri san'at ve yazı şaheseri, yazılış maksadı ilme ve insanlığa hizmet ve medeniyet hükümrânlığı kaleleri olan abidelerimizi de gelecek nesillere orijinal durumlarıyla devretmek en büyük vazifemizdir. Tesirli ve hızlı bir onarım ve restorasyon, plânlı olarak yürütülmektedir.

Bu eserler gelecek nesillere Türklük şahsiyeti verecektir ve milletimiz geçmiş ile gurur duyacaktır.

Kültür hizmetlerinden bir başkası olan elinizde bulunan dergide emeği geçen mesaf arkadaşlarımı ve yazarları tebrik eder, saygılar sunarım.

Galip YİĞİTGÜDEN

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRÜ

XVII. ASIR TÜRK VAKIFLARININ İKTİSADÎ BOYUTU

Bahaeddin YEDİYILDIZ

VIII. asır Türk vakıflarının muhtelif cep-
helerinin tahlil edildiği araştırmamızın(1)
bu bölümünde, her şeyden evvel, konunun gerek-
tirdiği ölçüde, vakıfların gelir kaynaklarını teşkil
eden emlakın çeşitli hususiyetleri ele alınacak, on-
ların işletme biçimleri incelenecek ve bu mallardan
elde edilen gelirlerin iktisadî gücü hesaplanmaya
çalışılacaktır(2). Ayrıca, makalenin sonuna, bu
araştırmanın —daha önce neşr edilen kısımları da
dahil— bütünü ile ilgili kaynakların ve eserlerin
listesi de eklenecektir. * *

*

Vakfın konusu kavramıyla —ister bizzat ken-
dileri toplumun hizmetine sunulmuş olan kamu
kuruluşları ve hayır müesseseleri olsun, ister bun-
ların işlemleri için gerekli düzenli gelirleri sağlayan
servet kaynakları olsun— vakfedilen her şeyin
(*mevkûf*) anlaşılması gerekir(3).

İslâm Hukukunun ilk tedvini sırasında, söz-
konusu nesnelere vakfın konusu(4) olabilmeleri
için, fıkıh esaslarına göre, geliri devamlılık vasfı
taşıyan ve vakıf-kurucusunun tam mülkiyeti ve
kullanma salâhiyeti dâhilinde bulunan gayr-ı
menkûller olması gerekiyordu(5). Ancak, zaman-
la, iktisadî ve içtimâî değişimler, bu prensipleri
yumuşatarak, vakıf konusunun sâhasını genişlet-
miş ve hukukçuları yeni prensipler vaz'etmek mec-
bûriyetinde bırakmıştır. Gerçekten, bir çok şâha-
da, "İslâm'ın ilk devirlerine âit kânûnî yasaklardan
bir kısmı, iki asır sonra, tamamiyle ruhsat verilmiş
fiiller hâline dönüşmek üzere yasaklık vasıflarını
kaybetmişlerdir"(6). Meselâ, Hanefî mezhebinde,

Ebû Hanîfe menkul eşyanın vakfını kat'î olarak ya-
sakladığı hâlde, onun talebesi Ebû Yûsuf, gayr-ı
menkûlün zarûfî tamamlayıcıları veya sadece onun
için faydalı unsurlar oldukları takdirde menkulle-
rin de vakfına müsâade etmiştir. Böylece, vakfedi-
len gayr-ı menkûle bağlı kölelerin, makinaların,
ziraat âletlerinin vakfı geçerli olmuştur. Aynı mez-
hebin başka bir hukukçusu Züfer, daha uzağa gide-
rek, gayr-ı menkûle bağlı olsun veya olmasın, umû-
mî bir tarzda menkûllerin vakfını ve hattâ kullandıkça
tükenen şeylerin vakfını da kabul etmiş-
tir. Nihâyet, Ebû Hanîfe'nin diğer talebesi Muham-
med Şeybânî, mahallî âdetler elverdiği takdirde,
menkûllerin vakfını geçerli saymış ve neticede bu
görüş galebe çalarak, Hanefî ve Mâlikî mezhepleri
bu mevzûda birleşmiştir(7).

Eskiden bu konuda yapılmış nazarf münaka-
şalar üzerinde ısrar etmenin yeri burası değildir.
O halde, her zaman olduğu gibi, bizi ilgilendiren

(1) Paris'te 1975 yılında doktora tezi olarak savunduğu-
muz ve orijinal adı *Institution du vakf au XVIIIe
siècle en Turquie —étude socio-historique—* olan bu
araştırmanın neşr edilen kısımları için bkz. "Vakıf
müessesesinin XVIII. asırda kültür üzerindeki etki-
leri", *Türkiye'nin sosyal ve ekonomik tarihi (1071-
1920)*, Ankara 1980, s. 157-161; "Vakıf müessesesi-
nin XVIII. asır Türk toplumundaki rolü", *Vakıflar
Dergisi* (Ankara 1982), c. XIV, s. 1-27; "Türk
vakıf kurucularının sosyal tabakalaşmadaki yeri
1700-1800", *Osmanlı Araştırmaları* (İstanbul 1982),
s. 143-164; "Müessesese-toplum münâsebetleri çer-
çevesinde XVIII. asır Türk toplumu ve vakıf mües-
sesesi", *Vakıflar Dergisi* (Ankara 1982), c. XV,
s. 23-53; "XVIII. asırda Türk vakıf teşkilâtı",
Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Tayyib Gökbilgin
Hatıra Sayısı) (İstanbul 1982), c. XII, s. 171-190;
"Vakıf istilâhları lügatçesi", *Vakıflar Dergisi*,
c. XVII s. 55-61.

asırla ilgili basılmamış vakfiyelere istinad ederek, hemen XVIII. asır Türkiye'sinde fiilen vakfın konusu olmuş nesnelere tahlil ve tasvirine geçeceğiz. Söz konusu vakfiyelerin tahlilî, XVIII. asır Türkiye'sinde, yüzlerce eşyanın vakfa dönüştürülmeye elverişli mallar olarak telâkkî edilmiş olduğunu göstermektedir. Üstelik, bu eşyalardan aynı mâhiyette olanları bile, hukûkî açıdan ayırıcı vasıflara sâhiptirler.

Vakfa konu olan bu nesnelere nelerden ibâretti? Az önce de belirtildiği gibi, bunlar iki kategoriye ayrılıyorlardı. Birinci kategoriye toplumun doğrudan doğruya kendilerinden istifâde ettikleri kuruluşlar teşkil ediyordu. Osmanlılar bunları, *müessesât-ı hayriye* yâni hayır müesseseleri diye adlandırıyorlardı⁽⁸⁾. Tablo I'de gösterildiği gibi, bunlar, mü'minlerin ibâdet ettikleri mescidler ve camiler; İmparatorluğun eğitim ve öğretim müesseseleri olan mektepler, medreseler, dârü'l-hadîs ve dârü'l-Kur'ân yâni hadîs ve Kur'ân kolejleri, aynı şekilde tarikatlere âit tekkelerdir. Bu listeye binlerce ciltlik kitap ihtivâ eden kütüphaneleri ve talebelere, yolculara ve fakirlere bedâva yemek dağıtılan imâretleri yâni halk lokantalarını da ilâve etmek gerekir. Vakfın konusunu teşkil eden bu türlü kuruluşlar arasında, suyolları, sebiller yâni âbidevî çeşmeler, küçük mahalle çeşmeleri, sukuyuları gibi şehirlerin ve köylerin su ihtiyâcını karşılayan müesseseler, sebillerin suyunu soğutmak için ihtiyaç duyulan buz üretimini sağlamak için inşâ edilen buz-hâneler, kışın mü'minlerin abdest alabilmeleri için sıcak su hazırlanan abdesthâneler, şüphesiz, önemli bir yer işgâl ediyordu. Sayıları az olmasına rağmen, daha başkaları da vardı: kenîf denilen umûmî helâlâr, iskeleler, köprüler, fenerler ve kaleler. Yukarıda adı geçen müesseselerdeki halılar, lâmbalar, mutfak takımları, v.s... gibi, her türlü eşyanın da bu kategoriye dâhil olduğunu unutmamak gerekir.

Bu binâ ve kuruluşların, devamlı bir surette işleyebilmeleri için, düzenli gelirlere ihtiyaçları vardı. Bunların umûmî masraflarını karşılamak ve bilhassa oralarda çalışanların ücretlerini ödemek için düzenli gelir kaynağı vazîfesi gören menkûl ve gayr-ı menkûller, vakfa konu olan nesnelere ikinci kategorisini, daha doğrusu vakıf akdinin asıl mevzûunu teşkil ediyordu.

Söz konusu bu gelir kaynaklarının akça olarak yıllık kira bedelleri ve bunların toplam gelir içindeki nisbetleri Tablo II'de gösterilmiştir. Her şeyden evvel, araziler müşâhade ediliyor: içinde bulunan her şeyiyle birlikte köyler, çiftlikler, tarlalar, bağlar, bahçeler gibi, her türlü tarım işletmeleri.. İkinci sırada, insanların oturmasına, hayvanların veya eşyanın korunmasına yarayan binlerce binâ, ayrıca iktisadî veya başka bir gaye için inşa olun-

muş yapılar yer almaktadır. Bütün bunlar gayr-ı menkûl vasfını taşımaktadırlar. Gelir kaynakları arasında, İslâm'ın ilk devirlerinde vakfedilmesi yasaklanmış olan menkûller de söz konusudur: hayvan derileri, gemiler ve bilhassa Osmanlı Tarihi'nde hararetli tartışmalara sebep olan nakit para.

Vakıf akdinin konusunu teşkil eden bu nesnelere hakkında aydınlatılmaya lâayık bir çok nokta vardır. Bilindiği gibi, bu nesnelere vakfedilmesi için, onların vakıf-kurucusunun mutlak mülkiyeti altında bulunması gerekiyordu. O halde, Osmanlı İmparatorluğu'nda mülk edinme biçimi ne idi? Diğer taraftan, bu vakıf emlakın işletme tarzlarının olduğu kadar, onların bu dönemde İmparatorluğun diğer üretim kaynaklarına nazaran nisbetinin bilinmesi de ilgi çekici olacaktır...

Fakat her şeyden evvel, bizzat bu nesnelere tanımak kaçınılmaz gözüktüyor; zira, bu nesnelere vakfiyelerde çizilen tasviri, şimdiye kadar yayımlanmış olan kitaplardaki ve araştırmalardakinden oldukça farklıdır.

1. Gelir kaynaklarının tasviri

a. Tarım işletmeleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda üretim kaynaklarının en ehemmiyetlisi olan arâziler, aynı zamanda

(2) Burada tamamı neşr edilecek olan bu bölümün bir özeti, 24-28 Haziran 1979'da Kudüs'te toplanan International Seminar on Social and Economic Aspects of the Muslim Waqf'a tebliğ olarak sunulmuş olup, "The economic significance of the Turkish waqf in eighteenth century" adı altında, söz konusu seminerin diğer tebliğleri ile birlikte baskıda bulunmaktadır.

(3) Vakıf edilen nesnelere fıkıh terminolojisinde mevkuf, mahbus, muhabbes veya habis denilmektedir. Diğer taraftan, vakıf kelimesi, aslında —tahbis, tesbil veya tahrim'in sinonimi olarak— kendisiyle böyle bir kuruluşun tesis edildiği hukuki akti ifade etmesine rağmen, daha sonra mevkûf yâni vakıf akdinin mevzûunu teşkil eden menkûl veya gayr-ı menkul malları ifade etmek için de kullanılmış, hatta onun yerini almıştır; Heffening, "Waqf, EI¹, c. IV, s. 1154; B. Yediöldiz, "Vakıf", İA, c. XII/2, s. 156.

(4) İslam hukukunda, vakıf akdinin mevzuunda, yâni vakıf edilen şeylerde, diğer bir ifadeyle mevkûflarda aranan şartlar için, bkz. Y. Linant de Bellefonds, *Traite de Droit musulman compare*, Paris-La Haye, Mouton et Cie, 1965, c. I, s. 184-209.

(5) L. Milliot, *Introduction a l'etude du Droit musulman*, Paris, Recueil Sirey, 1953, 546-547; H.P. Hatemi, *Önceki ve bugünkü Türk hukukunda vakıf kurma muamelesi*, İstanbul 1969, s. 98 vd.; Ömer Hilmi, *İthâfî'l-ahlâf fi ahkâmî'l-evkâf*, İstanbul 1307/1889, s. 17 vd. Bu eser C.G. Stavrides ve S. Dahdah tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir: *Les lois régissant les propriétés dédiées (awqâf)*, Paris 1895, yukarıdaki mesele için bkz. s. 15 vd. Bundan sonra Fransızcasının sayfa numaraları parantez içinde verilecektir. Ali Haydar, *Tertibü's-sunuf fi ahkâmî'l-evkuf*, İstanbul, 1240/1824, s. 124 vd.

(6) Linant de Bellefonds, *ayn. esr.*, I, 201-202.

(7) L. Milliot, *ayn. esr.*, 547-548.

(8) Ömer Hilmi, *ayn. esr.*, s. 6 (7).

vakıf müesseselerine düzenli gelir sağlayan nesnelere ilk kategorisini teşkil ediyorlardı.

Vakfiyelerde şekli ve boyutları belirlenmiş toprak parçalarından birisi, *arsa* adını alıyordu. İnşaata tahsis edilen bu arâziler, şüphesiz şehirlerde veya köylerde bulunuyordu. Vakfiyelerde, "bir arsa" tâbiri sözkonusu olduğu zaman, bu, üzerine bir tek binâ inşâ edilebilecek tek bir parsel anlamına gelmiyordu. Bunlardan bâzıları, "bir arsa" diye adlandırılmış olmalarına rağmen, —meselâ 33.600 zirâ' karelik(9)— oldukça geniş bir sâhayı ihtivâ ediyordu ki, bunun üzerine bir mahalle bile kurulabilirdi(10).

Bir diğer arâzî tipi, *bağçe* adını alıyordu. *Bağçe*, kelime anlamı itibâriyle, küçük bahçe anlamına geliyordu. İncelediğimiz devirde, *bağçe* şehir içinde veya daha ziyâde çevresinde bulunan, meyve ağaçlarının veya süs bitkilerinin yetiştirildiği, umûmiyetle etrafı çevrilmiş bir yerdi. Vakfiyelerde sözkonusu edilen *bağçe*'ler, boyutları itibâriyle, birbirilerinden oldukça farklıydılar. Birisi ancak bir dönümlük (bir dönüm, takriben 1.000 m² dir)(13) bir yüzölçümüne sâhip olduğu hâlde, bir başkasının ki yüz dönüm veya daha fazlaydı(14). Bu *bağçe*'lerden bâzıları sâdece tek cins ağaçlar ihtivâ ediyorlar ve özel adlarını bu ağaçlardan alıyorlardı, *kestâne bağçesi*, *dut bağçesi*, v.s... gibi(15); diğer bahçelerin içinde binbir çeşit şey bulunuyordu: meyveli ve meyvesiz ağaçlar, tarlalar, havuzlar, kuyular, sudolapları, evler, dükkânlar ve hattâ i'mâlâthâneler(16). İçinde üzüm ve zeytin ezmeye mahsus mengenerler, değirmen taşları ve zeytin yağı istihâli için gerekli diğer âletler ihtivâ eden su değirmenleri(17) ile üzüm bağlarının bulunduğu *zeytin bağçeleri* şehirlerin yakın çevresinde veya kırlarda yer alıyordu(18). Büyük bahçelerden birçoğunun umûmiyetle büyük devlet adamlarına âit olduğu gözlenmektedir; öyle ki, onlar sözkonusu devlet adamlarının unvanlarıyla tavsîf ediliyordu: "*Defterdâr bağçesi*"(19), "*Kapudanpaşa bağçesi*"(20) gibi. Diğer taraftan, zevk ve eğlence bahçesi olanlar, şâirâne adlarla tanımlanıyordu: meselâ, *Hurrem-âbâd* yâni ebedî zevkler bahçesi gibi. Bu bahçe, İstanbul'un köylerinden birinde bulunuyordu ki, bu köy de, şâirâne bir isme sâhipti: *sa'dâbâd* yâni ebedî mutluluk. Sözkonusu bahçenin içinden, *sa'dâbâd* köyüyle aynı adı taşıyan bir de ırmak akıyordu. Bu ırmak üzerinde, *Hurrem-âbâd* bahçesinin iki tane de şatosu vardı(21). Devrin dünyaca meşhur muhtelif lâlelerinin güzellik ve letâfetiyle örtülü bu ve benzeri bahçeler, Osmanlı padişahlarının, yüksek devlet ricâliyle birlikte, tabiatın renk ve mûsikîsi, şâirlerin mersiyeleri ortasında, eğlenerek dinlendikleri en güzel yerlerdendi. İşte asrı bize aksettiren bir alâmet: öyle bir asır ki, bir bölümü, Osmanlı tarihinde, "Lâle devri" diye adlandırılıyor(22).

Bu bahçelerin yanında, hemen hemen *bağçe*'lerle aynı genişliğe sâhip, sebze ekimine tahsis edilmiş, umûmiyetle taş duvarlarla çevrili ve nâdir ağaçlar, fakat özellikle *bağçevan*'ın yâni bostancının oturması için küçük bir ev, ahırlar, sundurmalar, sukuyuları, havuzlar ve sudolapları ihtiva eden *bostan*'lar uzanıyordu(23). Meskûn yerlerin çok daha uzağına çekilen açık yerler, *mezre'a* adıyla da anılan *tarla*'lar oluyorlardı(24). Ekime elverişli bu arâzilerin yüzölçümü bir veya yüz hektar arasında değişiyordu(25). Vakıf akdine konu olan nesnelere arasında rastladığımız ve arâzî adıyla anılan değişik genişlikteki bâkir toprakları da *tarla* kategorisine dâhil etmek gerekiyor(26).

Çiftlik, Osmanlı toprak idâresinde kullanılan asıl zirâî birimi ifade eden son derece mânidâr bir

- (9) III. Selim Vakfiyesi, 1216/1801, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Kasa no: 29, s. 15-16.
- (10) Ragıb Mehmed Paşa Vakfiyesi, 1176/1762, VGMA, Kasa no: 12, s. 11, 14-15.
- (11) Muayyen bir binâyâ yerleştirilmiş bir dükkân veya bir atölyenin sürekli şekilde demirbaş eşyasını oluşturmaya tahsis edilmiş âlet ve edevât ile bunlar hakkındaki düzenlemeler bütünlüğüne gedik denir, W. Padel ve L. Steeg, *De la legislation fonciere ottomane*, Paris 1904, s. 267.
- (12) *Masura*, kelime mânâsi itibâriyle ince kâğıt, çeşme emzîği, ille mânâlarına gelmektedir. Burada ifade ettiği şey, bir akar su ölçüsü birimidir. Yarım masura su, bir evin daha doğrusu bir âilenin ihtiyacını karşılamaya kâfi geliyordu, M.Z. Pakatın, *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, İstanbul 1971, c. II, s. 414.
- (13) Ahmet b. Abdullah Vakfiyesi, VGMA, Mukata'a I, s. 90.
- (14) III. Mustafa Vakfiyesi, 1178/1764, VGMA, Kasa no: 187, s. 157-160.
- (15) III. Selim Vakfiyesi, 1216/1801, s. 16-17.
- (16) I. Abdülhamid Vakfiyesi, 1195/1780, VGMA, Kasa no: 159, s. 48-53; Ayşe binti III. Ahmed Vakfiyesi, 1156/1743, Kasa no: 141, s. 7-11.
- (17) Tûrâbî-zâde Alemdâr İbrahim Vakfiyesi, 1188/1774, VGMA, 1276 Başlar, s. 232.
- (18) Mehmed Sald b. Mustafa Vakfiyesi, 1195/1781, VGMA, Mukata'a III, s. 213-214; İbrahim b. Kasım Vakfiyesi, 1138/1726, VGMA, Mücedded Ana, XIX, s. 124; Mehmed Sadık b. Sarâyî Hasan Vakfiyesi, 1156/1743, VGMA, Küçük Evkâf Sâni, s. 326; Halil b. Mecid Vakfiyesi, 1189/1775, VGMA, Küçük Evkâf Hâmis I, s. 207.
- (19) III. Mustafa Vakfiyesi, 1178/1764, s. 157-160.
- (20) III. Mustafa Vakfiyesi, 1178/1764, s. 153-155.
- (21) III. Mustafa Vakfiyesi, 1178/1764, s. 144-146.
- (22) Krş. B. Yediyıldız, "Müessesese-toplum münâsebetleri. . .", s. 39.
- (23) Ragıb Mehmed Paşa Vakfiyesi, 1176/1762, s. 19-22; Çevgânizâde İbrahim b. Mustafa Vakfiyesi, 1154/1741, VGMA, Küçük Evkâf râbî, s. 635.
- (24) Ebûbekir b. Nasûh Vakfiyesi, 1143/1730, VGMA, Sivas Râbî Muhâsebe, s. 243; İbrahim b. Ebûbekir Vakfiyesi, 1190/1776, VGMA, Rumîli II, s. 122-123; Meryem binti Hasan Vakfiyesi, 1234/1819, VGMA, Rumîli II, s. 123-124.
- (25) Dâmâd-zâde Ahmed b. Mustafa Vakfiyesi, 1145/1733, VGMA, Harameyn XIV, s. 129; III. Selim Vakfiyesi, 1216/1801, s. 13; Çorlulu Ali Paşa Vakfiyesi, 1120/1709, VGMA, Kasa no: 188, s. 363-364.

tâbir idi. İnsana ilk anda, bir çift öküzle işlenebi-
len bir sâhayı tasavvur ettiren *çiftlik*, timâr teşki-
lâtının uygulandığı dönemlerde, toprağın verimli-
liğine göre büyüklüğü değişen, 60 veya 80-150
dönümlük bir sâhayı belirtiyordu(27). *Mirî, vakıf,*
mülk veya *mâlikâne* gibi toprak tasarruf biçimleri-
nin hepsinde de, *çiftlik*, resmen aynı genişliğe
sâhipti(28). Ancak, halk arasında, *çiftlik* tâbiriyle,
üzerine inşâ edilmiş binâları, içindeki hayvanları,
ekim için kullanılacak tohumları, toprağı işlemek
için lüzümlü çift âletlerini ve diğer malzemeleri de
kapsayan bir toprak parçası anlaşılıyordu(29).
Çiftlik tâbirinin XVIII. asır vakfiyelerinde yukarı-
da belirtilen ikinci mânâsı içinde kullanılmış oldu-
ğunu müşâhade etmekteyiz. Meselâ, Rumeli'nin
Yenişehir-feneri'ndeki bir *çiftlik*'in muhteviyâtı
arasında, ikiyüz çiftçi âilesini barındırmaya müsâit
ikiyüz bölümden (*âralık*) müteşekkil biri diğerine
bitişik elli ev, bu çiftliğin vakfedilişinden önce
muhtemelen mülk sâhibinin oturduğu bir *konak*,
samanlıklar, *hanây* denilen ahırlar, bakkal dükkân-
ları, anbarlar, kovanlarla dolu bir kovanlık, birçok
hayvan ve özel bir deftere kaydedilmiş tarım âlet-
leri bulunmaktaydı(30). Anadolu'da Ankara'nın
Karayıslı köyündeki başka bir *çiftlik* ise, aşağı
yukarı, az önce zikr edilen çiftliğinine benzer
bir muhtevâ ile birlikte vakf edilmişti, fakat bura-
da ayrıca çiftliğin tamamlayıcı unsuru olup, ve yi-
ne vakıf statüsünde bulunan beş *câriye* ile iki de
çocuk vardı(31). Doğrusu bu çiftlikler, muhtelif
tarlaları, çayırları, meyve bahçelerini, bostanları ve
orada tarımı yapılmak istenen her şeyin tohumları-
nı da ihtivâ ediyorlardı(32). Çiftliklerin bâzı bö-
lümünün konar-göçer halkın iskânına tahsis edil-
diği de oluyordu. Böylece, konar-göçer halk iste-
dikleri takdirde yerleşik hayata geçebilme imkânı
bulabiliyordu ki, incelediğimiz dönemde bu türlü
yerlere *yurt-yeri* adı veriliyordu(33). Diğer taraf-
tan bu uygulama, mülk sâhiplerine, daha doğrusu
vakıf mütevellîlerine, sözkonusu tarım sâhalarının
işlettirilebilmesi için kolayca kiracı bulma imkânı
da sağlıyordu.

Vakıf akarlar arasında, bir çok *köy*, diğer
adı ile *karye*'ye tesâdüf edilmesi son derece ilgi
çekicidir. Köyleri vakıf hâline getirenler umûmi-
yetle pâdişahlar ve onların gözdeleiydi. Bunlar,
sözkonusu köyleri, bütün müştemilâtıyla, yâni
"meskenleri, tarlaları, çayırları, ağaçları, kuyuları,
menba'ları, nehirleri, vâdileri, tepeleri, kırları ve
bütün hak ve hukûkuyla" vakfettiklerini açıkla-
maktaydılar(34).

Osmanlı toprak taksimâtında, bir kaç köyden
müteşekkil bir alan, başka bir tarım birimini oluş-
turuyordu: Bu birime, *mukâta'a* deniliyordu.
Vakıf terminolojisinde bu kelime, normal olarak,
toprağı yâni yeri vakıf, üzerindeki binâ ve ağaçları

mülk olan bir gayr-ı menkûlün mutasarrıfı tarafın-
dan vakfa ödenen, aynı zamanda *icâre-i zemîn*
yâni yer-kirası da denilen senelik sâbit bir geliri
ifâde ediyordu(35). Vakıf müessesesine âit gelir
kaynaklarının işletme biçimlerini tahlil ederken bu
konuya tekrar döneceğiz. Ancak, *mukâta'a* tâbi-
riyle, aynı zamanda, biraz önce de işâret edildiği
gibi, bir çok köyden müteşekkil bir toprak bütün-
lüğünün ifâde edildiği hususunu, hemen burada
açıklamamız gerekiyor. Gerçekten, bir vakfiyede,
sâdeleştirerek aktaracağımız şu satırlarla karşılaşı-
yoruz: Sultan I. Mahmud, "Malatya sancağının(36)
Toros nâhiyesinde, şer'î hükümlere göre, mutlak
mülkiyetine sâhip bulunduğu, onsekiz köyden mü-
teşekkil "*Unnabl mukâta'ası*"nı, Allah rızası için,
vakf-ı sahîh ile vakf etti"(37).

Bu *mukâta'a*'lar dahî, yukarıda îzâh ettiğimiz
köyler gibi, bütün müştemilâtıyla, yâni tarlaları,
dağları, nehirleri, v.s... ile vakf edilmişti(38). Ayri-
ca, Tuna nehrinin bir bölümünde ve Vidin'deki
Feth-i İslâm Mukâta'ası dâhilinde bulunan diğer
nehirlerde tutulacak balıkların da bir vakfın gelir
kaynaklarını teşkil eden nesnelere arasında sayılmış
olmasını müşâhade etmek son derece ilgi çekici-
dir(39). Zâten, bâzı vakfiyeler sâyesinde, *dalyan*'-

(26) İbrahim b. Ali Vakfiyesi, 1188/1775, VGMA, Mukâta'a III, s. 119; Safiyye binti II. Mustafa Vakfiyesi, 1169/1755, VGMA, Kasa No: 148, s. 83-85; I. Abdülhamid Vakfiyesi, 1195/1780, s. 53-56; İbrahim b. Ebûbekir Vakfiyesi, 1190/1776, s. 122-123; Dâmad İbrahim Paşa Vakfiyesi, Tarihsiz, VGMA, Kasa no: 42, s. 1-18.

(27) Atif Bey, Şerh-i Kânûnnâmec-i arâzi, İstanbul 1309/1891, c. II, s. 162; Bellin, Etudes sur la propriété foncière en pays musulman et spécialement en Turquie, Paris 1862, s. 245-246; daha geniş bilgi için bkz. Ö.L. Barkan, "Çiftlik", İA, c. III, s. 392-397.

(28) H. İnalçık, "Çiftlik", EI, 1961, c. II, s. 33-34.

(29) Atif Bey, ayn. esr., s. 162 vd.

(30) Şebsafâ Fatma Kadın Vakfiyesi, 1210/1796, VGMA, Kasa no: 188, s. 138-139.

(31) Ayşe Binti III. Ahmed Vakfiyesi, 1156/1743, s. 13-16.

(32) III. Mustafa Vakfiyesi, 1178/1764, s. 146-147, 171; Safiyye binti II. Mustafa Vakfiyesi, 1154/1741, VGMA, Kasa no: 148, s. 11.

(33) İsmail b. Mahmud Vakfiyesi, 1161/1748, VGMA, Harameyn V, s. 25; Mehmed Sadık b. Sarâyî Hasan Vakfiyesi, 1156/1743, s. 326.

(34) Ayşe binti III. Ahmed Vakfiyesi, 1156/1743, s. 11; Çorlulu Ali Paşa Vakfiyesi, 1120/1709, 365-366; I. Abdülhamid Vakfiyesi, 1195/1780, s. 46; Dâ-mâd-zâde Ahmed b. Mustafa Vakfiyesi, 1154/1741, VGMA, Harameyn XIV, s. 131; III. Osman Vakfiyesi, 1169/1755, VGMA, Kasa no: 49, s. 12.

(35) Ömer Hilmi, ayn. esr., s. 11.

(36) Sancak, vilâyetin idâri bölümlerinden biridir. bkz. İ.M. Kunt, Sancaktan Eyâlete, İstanbul 1978.

(37) I. Mahmud Vakfiyesi, 1152/1740, VGMA, Kasa no: 47, s. 7.

(38) I. Mahmud Vakfiyesi, 1152/1740, s. 11; I. Mahmud Vakfiyesi, Tarihsiz, VGMA, Kasa no: 47, s. 43.

(39) I. Mahmud Vakfiyesi, 1156/1743, VGMA, Kasa no: 47, s. 70-71.

ların avlanılacak balıklarıyla birlikte vakf edilmiş olduğunu da bilmekteyiz(40).

Vakıfların gelir kaynakları arasında yer alan zirâî işletmelerin tasvirini tamamlamak için, —vesîkalarımız arasında sadece bir örneğine rastladığımız— *ma'den ocakları*'ndan da kısaca söz etmemiz gerekiyor. Reîsülküttâb Ebubekir b. Rüstem, Rumeli'de bulunan ve çıplak mülkiyeti devlete âit olan bir demir *ma'denini*, 1704 yılında, devletten mukâta'a usûlüyle(41), yıllık altı bin akçe ve üçyüz seksenbeş kg. demir karşılığında kiraliyor. Ancak o, vakfiyesinde, *ma'den ocağı*nda bulunan binâların, te'sislerin ve ocağı işletme hakkının mutlak mülkiyetinin kendisine âit bulunduğunu belirtiyor. Bunları vakıf hâline getirdikten sonra, bu *ma'den işletmesinin icâre-i vâhide*(42) usulüyle kiralanması şartını ileri sürüyor(43). Sözkonusu vesîkada, maalesef ikinci kira bedeli belirtilmiyor. Fakat, bu *ma'den ocağını* işletmek üzere kiralayacak olan kişinin, hem bizzat *ma'den ocağının* yeri için mukâta'a adı altında altı bin akçe nakit ile üçyüz seksenbeş kg. demirden ibâret sâbit yıllık bir kira bedelini devlet hazînesine, hem de orada bulunan te'sisler ile ocağı işletme hakkı karşılığında icâre-i vâhide denilen bir kira bedelini vakıf mütevellîsine ödemek zorunda kalacağı son derece açık ve kesin bir şekilde anlaşılıyor(44).

b. Binâlar

Bu başlık altında, XVIII. asır Türkiye'sinde vakıf akarlar arasına dâhil edilmiş olan meskenleri, iktisadî kuruluşları ve kamu hizmetleri için kiralanmış vakıf binâları tasvir edeceğiz.

1. Meskenler

Vakfiyelerde, dört tip mesken ile karşılaşılıyor: *Menzil*'ler, *saray*'lar, *yalı*'lar ve *oda* veya *hâne* denilen küçük evler. Vakfedilmiş binâların hemen hemen % 70'ini *menzil*'ler teşkil ediyordu. Arapça asıllı olup muhtelif mânâlara gelen *menzil* kelimesinin, vakfiyelerde, sinonimi bulunan Türkçe *konak* kelimesine tercîh edildiği anlaşılıyor. Oysa, *konak*, devrin konuşma dilinde çok yaygındı ve *menzil* ile tamamen aynı şeyleri ifâde etmekteydi(45). *Menzil*, vesîkaların konteksine göre, imar görmüş, umûmiyetle belli bir lükse sâhip, ikâmete mahsus yer anlamındaydı. Aşağı yukarı fransızca *residence* kavramına tekabül ediyordu. Gerçekten, zemin kat hâriç, herbiri iyice belirlenmiş fonksiyonlara sâhip bir çok odayı muhtevî bir veya iki kattan meydana gelen *menzil*, daima muhtelif bitkilerle örtülü büyük bir bahçenin ortasına kurulmuştu(46). Çok defa, sözkonusu menzillerin bahçesi, tıpkı, asıl ikâmetgâhtan başka, küçük çiftçi evleri, ahırlar, anbarlar, tarlalar, tarım âletleri, hayvanlar, v.s... ihtivâ eden bir çiftlik sâhası

gibi, son derece geniş idi. Bu sebeple, bâzî menzillere, *çiftlik menzili* dendiği de oluyordu(47).

Meskenlerin ikinci tipi, *saray* adını alıyordu ki, aslında bunlar, menzillerden pek farklı değildi. Ancak, sarayın bahçesi, üretim gayesiyle ekilip biçilen bitkilerle örtülü bir bahçe değil, aksine, ikâmet edilecek asıl binânın yâni sarayın dışında, hepsi de zevk ve eğlenceye tahsis edilmiş, *kasır*'ların, *köşk*'lerin, fiskiyelerin, cirid meydanlarının da yer aldığı süs ve letâfet bahçesiydi(48).

Deniz kenarında yazlık evler mâhiyetindeki *yalı*'lar, diğer bir mesken tipini oluşturuyorlardı. Vakfiyeler, bu *yalı*'ların —zâten aşağı yukarı bir menzil veya bir sarayinkine benzeyen— taksîmâtı hakkında bize kıymetli bilgiler veriyor. *Yalı* kelimesi, sözkonusu ikâmetgâh ile birlikte onun bütün müstemilâtını da ifâde ediyordu. Her şeyden önce, *yalı*, zorunlu olarak denizle irtibatlı bulunan kâff derecede geniş bir sâhayı kapsıyordu. Bir yalının iç teşkilâtını bilmek ilgi çekici olacaktır, zira bu, orada yaşanan hayatı da açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. İşte, İstanbul'da Eyüp sâhillerinde bir vakıf *yalı*: XVIII. asırda, bu yalının işgâl ettiği sâha, iki kısma ayrılıyordu: Hâriciye ve dâhiliye. Hâriciye, kubbeli tavanlı ve fiskiyeli bir

(40) I. Abdülhamid'in Üçüncü Kadını Nevres Vakfiyesi, 1210/1796, VGMA, Kasa no: 113, s. 16, 19; I. Abdülhamid Vakfiyesi, 1195/1780, s. 55.

(41) Aşağıda izah edilecektir.

(42) Daha sonraki ilgilî kısma bkz.

(43) Ebubekir b. Rüstem Vakfiyesi, 1115/1704, VGMA, Küçük Evkâf Ülä, s. 274.

(44) Osmanlı İmparatorluğu'nda maden işletme hukuku hakkında bkz. N. Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki maden işletme hukuku", Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi (Ankara 1943, II/1), s. 117-126.

(45) *Menzil* ve *konak* kelimeleri sözlüklerde şu şekilde izah olunuyorlar: 1. Seyâhat esnâsında inilen yer, mola yeri, durak, istasyon; 2. bir günlük mesâfe, merhâle; 3. oturulan yer, büyük ev, vs. . .

(46) İbrahim b. Ahmed Vakfiyesi, 1178/1764, VGMA, Haremeyn VII, s. 199; Mehmed b. Şaban Vakfiyesi, 1154/1741, VGMA, Küçük Evkâf Sâni, s. 308; Mikdad Ahmed Paşa Vakfiyesi, 1201/1787, VGMA, Ana. 1195 Başlar, s. 196; III. Mustafa Vakfiyesi, 1178/1764, s. 140-143.

(47) Cârullah b. Mustafa Vakfiyesi, 1151/1738, VGMA, Haremeyn III, s. 80; III. Selim Vakfiyesi, 1216/1801, s. 14; Alicenâb Kadın binti Abdullah Vakfiyesi, 1158/1745, VGMA, Kasa no: 163, s. 6-8.

(48) I. Mahmud Vakfiyesi, Tarihsiz, s. 41; III. Osman Vakfiyesi, 1169/1755, s. 9-10; III. Mustafa Vakfiyesi, 1178/1764, s. 50-53. Bu devirde, bilhassa III. Ahmed'in saltanatı esnâsında inşa edilen saraylara farsça adlar veriliyordu. Bizzat III. Ahmed tarafından üç saray inşa edilmişti. "Birincisi Saadâbâd yâni mutluluk sarayı, ikincisi Husrevâbâd yâni Husrev'in Sarayı, üçüncüsü de Hümayunâbâd yâni İmparatorluk Sarayı diye adlandırıldı. Hümayunâbâd Bebek'teydi. Vezîr-i âzâm da kendisi için dördüncü bir saray inşa ettirdi ve Salpazarı'nda bulunan bu saraya Emnâbâd yâni Emniyet Sarayı adını verdi", J.V. Hammer, Histoire de l'Empire Ottoman, Fransızca'ya cev. J.J. Hellert, Paris 1835, c. XIV, s. 189.

köşk, iki küçük ev, müstakil bir helâ, bir havuz, bir bahçe ve denize kadar uzanan bir çimenlikten müteşekkildi. Dâhiliye diye adlandırılan kısım ise, birbirleriyle irtibatlı odalar dizisinden meydana geliyordu. Bu dizi içinde, her şeyden evvel, dördü camlı, *kış odası* denilen biri camsız ve son derece muhafazalı, altıncısı ise üç sofa, bir fiskıye ve bir de sebil ihtiva eden altı oda, büyük bir salon ve bir hamamdan meydana gelen tek katlı bir ev vardı. Şüphesiz mülk sâhibi, veya vakıf hâline getirilişinden sonra onu kiralamış olan kiracı, yalının bu ana bölümünde oturuyordu. Bu kısmın yanında, birçok odadan müteşekkil altlı üstlü iki kattan ibâret diğer binâlar birbirlerini tâkip ediyorlardı: odalardan onaltısı hizmetçilere ve altı tanesi de bu hizmetçilerin şeflerine âitti. Ayrıca meslekleri ayrı ayrı zikir edilmiş başağa, seyis, oduncu, kapıcı, korucu ve bahçıvan gibi diğer hizmetçilere de birer oda tahsis edilmişti. Diğer taraftan, söz konusu binâların daha bir çok ekleri de vardı: hizmetçilere mahsus hamam, mutfaklar, kilerler, anbarlar, çamaşırlıklar, helâlar, mescid, v.s... Bu yalı hakkındaki bilgilerimizi tamamlamak için, bu yalının tamamlayıcı unsurları arasında, bir araba beygirleri ahırının, arabalar için bir barınağın, sekiz kayıklık bir kayikhânenin, bahçelerin ve bostanların da mevcut olduğunu yukarıdaki bilgilere ilâve etmemiz gerekiyor(49). İşte bir yalının kısa tasviri. Bu tasvir bize, yakınları ve hizmetçileriyle birlikte yaz mevsimini böyle bir yerde geçirebilen bir âilenin yaşayış biçimi ve refah seviyesini tahayyül ettirebilecek niteliktedir.

Vakfiyelerde rastladığımız mesken tiplerinin sonuncu kategorisi, umûmiyetle küçük boyutlu ve tek katlı olup, *oda* veya *hâne* diye adlandırılan evlerden ibâretti(50). 1725 tarihli bir hüküm, müslümanlara âit evlerin yüksekliğinin oniki zirâyı yâni dokuz metreyi, gayr-ı müslim evlerinin dokuz zirâyı yâni takriben yedi metreyi ve dükkânların yüksekliğinin ise dört zirâyı, yâni takriben üç metreyi aşmaması gerektiğini belirtiyor(51). Bu küçük evlerden birçoğu *müteahhülün odası* yani evliler meskeni diye adlandırılıyordu ki, bunlar umûmiyetle, zemin katında, bir oda, bir sofa ve bir helâ ile birinci katta, bir oda ve bir sofayı ihtiva ediyorlardı(52).

Dört tip mesken tipi üzerinde yapmış olduğumuz bu tahfil, bizi, sözkonusu meskenlerin bir "sosyal" sınıflandırmaya tâbi tutulabileceği neticesine götürüyor. Osmanlı Devleti'ndeki meskenlerin büyük çoğunluğunu teşkil eden *oda*'larda yâni evlerde, köylüler, işçiler, zanaatkârlar, tüccarlar ile küçük ve orta derecedeki memurlar oturuyorlardı. *Menziller* veya *konaklar*, birincilere nisbetle daha yüksek gelire sâhip olan ehemmiyetli şahsiyetlere âitti. Muhtemelen, şehirlerde oturan, ancak müref-

feh bir hayat sürdürebilmek için şehirdeki faaliyetleriyle yeteri derecede para kazanamayan bu şahsiyetler, aynı zamanda, tarım işleriyle meşgul olmak mecbûriyetinde kalıyorlardı. Tarlalar ve bostanlar ile muhtelif bahçelerin, *menzil*'in tamamlayıcı unsurları arasında bulunması, bunların sâhiplerinin veya kiracılarının, eğer söylemek câizse, yarı-şehirli kişiler olduklarını bize açıkça göstermektedir; yâni, kanaatimize göre, *menziller*, durumu müsâit olan kişilerin bir *nevî* tarım hayatından şehir hayatına geçiş yerleri oluyorlardı. Bu varsayımı, bizzat *menzil* veya *konak* kelimelerinin edebî mânâsı da tamamiyle desteklemektedir; zirâ, sözkonusu kelimelerin, daha başkaları arasında, "seyâhat esnâsında inilen yer, durak, istasyon" mânâlarına geldiğini bilmekteyiz. Nihâyet *saraylar*, pâdişahlara ve Osmanlı Hükümeti'nin bilhassa yaz aylarında zamanlarının büyük bir kısmını *yalı*'larda geçirmek âdetinde olan yüksek şahsiyetlerine âit meskenleri oluşturuyorlardı.

Diğer taraftan, bu meskenlerin adları, bize Türk hayatının başka bir cephesini daha düşündürüyor. Oda ve konak diye adlandırılan meskenler, Türk içtimâî hayatının çok uzun bir tekâmülü neticesinde ortaya çıkıp gelişme imkânı bulmuştur; zirâ, hem *ota* hem de *konak* deyimleri, askerî menşe'li Türkçe deyimler olduğundan —*ota*, *otağ* kelimesinden geliyor, *konak* ise, bu mânâda, "kamp yeri"ni ifâde ediyor—, Türklerin aslı vasfını göstermektedir(53). *Saray* ise, ya doğrudan doğruya ya da Araplar aracılığıyla, İrânlılardan alınmıştır, hem de bize hatırlattığı her şeyle, meselâ monarşi rejimi, v.s... ile birlikte...

2. Kamu hizmetleri için kiralanmış binâlar

Kamu hizmetleri için kiralanmış binâlar, XVIII. asırda vakf edilmiş gayr-ı menkullerin başka bir grubunu oluşturuyordu. Bunlar arasında, incelediğimiz vesîkalara göre, İstanbul'da bulunan ve merkezî hükümetin bir dâiresini teşkil eden *Defter-hâne* ile diğer yerlerde bulunan dört güm-rük binâsı vardı. Sultan I. Mahmud, 1743 yılında,

(49) Emine binti Sultan Mustafa Vakfiyesi, 1152/1739, VGMA, Kasa no: 96, s. 4-8; krş. İbrahim b. Ahmed Vakfiyesi, 1178/1764, s. 199; I. Mahmud Vakfiyesi, 1165/1752, VGMA, Kasa no: 47, s. 113-115; Nevres Vakfiyesi, 1210/1796, s. 15-16.

(50) III. Mustafa Vakfiyesi, 1178/1764, s. 87.

(51) R. Mantran, *La vie quotidienne a Constantinople au temps de Soliman le Magnifique et de ses successeurs*, Paris, 1962, s. 46.

(52) Ebubekir b. Hüseyin Vakfiyesi, 1118/1707, VGMA, *Mukata'a III*, s. 223-224; İbrahim b. Mehmed Vakfiyesi, 1116/1704, VGMA, İstanbul I, s. 32-33; İbrahim b. Abdülkerim Vakfiyesi, 1120/1708, VGMA, *Küçük Evkâf ülä*, s. 73; Ömer b. Osman Vakfiyesi, 1136/1723, VGMA, Harameyn XIII, s. 272; I. Mahmud Vakfiyesi, Tarihîsiz, s. 41-42.

(53) Krş. J. Deny, *La psychologie du peuple Turc*, Paris, Tarihîsiz, s. 116-118.

İstanbul'un Firuz-ağa Mahallesi'nde, yedi bin sekizyüz altmışaltı zirâ karelik bir arsa üzerine, mâliye bakanı mesâbesinde olup Dîvân'ın da üyesi bulunan *Defterdâr* ve ona bağlı dâirelerin müdürleri için⁽⁵⁴⁾, büro ve lojman olarak kullanılacak doksan yedi odadan müteşekkil büyük bir saray, ve vezirlerin atları için yedi bin ikiyüz doksandört zirâ karelik bir sâha üzerine bir ahır yaptırıyor. Ve bunları vakıf akarlar hâline getiriyor, ayrıca, vakfiyesine, adı geçen memurların bu binâları kiralamaları ve her ay vakıf mütevellisine yüz on yedi bin sekizyüz akçelik kira bedelini ödemeleri şartını koyuyor. Defterdarlığın her kalemine tahsis edilmiş odaların sayısını —Defterdâr tarafından işgal edilen umumî kalem hâricinde, vesikamıza göre Defterdârlık'ta yirmi altı kalem mevcuttu—, ve her kalem tarafından ödenecek kira bedelini de tesbit ve tâyin ediyor. Meselâ *Defterdâr*'a aylık yirmi bin akçe karşılığında onaltı oda; *cizye muhâsebecisi kalemi*'ne de aylık üçbin akçe karşılığında beş oda ayrılmıştı⁽⁵⁵⁾. Vakıf kurucusu, diğer taraftan, vezirlerin de, sözkonusu ahırın kira bedeli olarak, vakfa her ay onbin akçe ödemek zorunda kacaklarını hükme bağlamıştı.

Gümrük binâlarına gelince, Osmanlı İmparatorluğu'nda, ithâlattandır olduğu kadar ihrâcatı ve aynı şekilde, deniz veya kara yoluyla İmparatorluğun bir noktasından diğerine taşınan mallar üzerinden gümrük vergileri alındığını biliyoruz. Bunun için, ticâret yollarının giriş ve çıkışına, gümrük idâresinin yerleştiği binâlar inşa edilmişti. Vakıf hâline getirilmiş bâzı binâların, vakıf müesseseleri yararına oldukça yüksek bir fiatla söz konusu gümrük idârelerine kiralanmış olduğunu vakfiyelerde müşâhade etmekteyiz⁽⁵⁶⁾. Zâten, bâzı hallerde, pâdişahlar tarafından bizzat gümrük vergilerinin vakf edilmiş olduğunu da vesikalarımız sayesinde bilmekteyiz⁽⁵⁷⁾.

3. İktisadî kuruluşlar

XVIII. asır Türk vakıfları, toplam gelirlerinin takriben % 30'unu iktisadî kuruluşlara, yâni dükkân, anbar gibi ticaret mahallerine, ve imâlât-hâne, hamam, v.s... gibi sînâf işletmelere borçluydu. Tahlil ettiğimiz üçyüz otuz vakfiyeye istinâd eden müşâhedelerimize göre, sayı bakımından, daha ziyâde içinde ticâret yapılan binâlar, bilhassa ortalama onar onar bir vakfın akarları arasında bulunan küçük dükkânlar, aynı şekilde anbarlar, mahzenler ile samanhâneler ve ahırlar vakf edilmişti⁽⁵⁸⁾. Bu ahırlara, seyyâhlar veya başka bir iş için kırdan şehre inen kişiler atlarını bağlıyorlardı.

Dükkân'ın, sözkonusu devirde, bugün değişik adlar altında tanıdığımız hemen hemen her cins ticâret evini belirlediğini tasrih etmemiz gerekir: Bakkal dükkânı, fırın, kasap dükkânı, eczâhâne,

lokanta, v.s... Ayrıca, bu kelimeyle, terzi, ayakka-bıcı, marangoz, v.s... atölyeleri gibi, hem üretim yapan ve hem de ürettiklerinin perâkende olarak satışını yapan esnaf atölyeleri de belirleniyordu. Aynı şekilde, hekim muâyenehâneleri (*tabib dükkânı*) ile bankacı veya sarrafaların iş yerleri (*sarraf dükkânı*)'nin adlandırılması için de, dükkân kelimesinden istifâde edilmesi âdetti.

Mahzen'e gelince, Türklerin arapçadan almış olduğu bu kelime, asıl mânâsı itibâriyle, *anbar*'ın sinonimi olarak, eşyanın korunmasına mahsus binâları ifâde ediyordu⁽⁵⁹⁾. Ancak, aynı kelime, Avrupa'ya bir seyâhat yaptıktan sonra, satış gayesiyle malların sergilendiği ticâret yerlerinin adı olmak üzere, —arapça *mahzen*'den alınmış fransızca *magazin* kelimesinden⁽⁶⁰⁾— *mağaza* şekliyle ikinci defa Türkiye'ye girmişti. Bu örnek, kültür değişmeleri açısından son derece ilgi çekicidir.

Bâzıları vakf edilmiş olan *han*'lar⁽⁶¹⁾, ticâret yerleri arasında, ehemmiyetli bir yer işgal ediyorlardı. Birçok odadan ve diğer eklerden müteşekkil ve tüccarlarla yolcuların bütün ihtiyaçlarını karşılamaya elverişli olan *han*'lar, yâni büyük binâlar⁽⁶²⁾, Osmanlı İmparatorluğu'nda, eski Selçuklu Kervansaraylarının yerini almış ve ülkenin iktisadî hayatında kervansaraylarla aynı rolü oynamaya başlamıştı⁽⁶³⁾.

(54) Defterdâr ve Defterdârlıktaki diğer üst yöneticiler hakkında bilgi için bkz. A. Holdborn, *Les finances ottomanes*, Vienne 1912, c. II, s. 32 vd.; A. Roumani, *Essai historique et technique sur la dette publique ottomane*, Paris 1927, s. 7 vd.

(55) I. Mahmud Vakfiyesi, 1156/1743, VGMA, Kasa no: 47, s. 76-103. Bu vakfiye, Osmanlı Devleti'nin mâliye teşkilâtı tarihi, ve bilhassa Defterhâne'nin bürokratik yapısını aydınlatması bakımından son derece ehemmiyetli bir vesikadır. Bu konu hakkında, söz konusu vakfiyenin tahlilinden hareketle yapılacak bir incelemeyle daha sonra neşredeceğiz.

(56) Ayşe binti III. Ahmed Vakfiyesi, 1156/1743, s. 184-185; Mehmed b. Sallih Vakfiyesi, 1194/1780, VGMA, Küçük Evkâf Sâni, s. 581; I. Abdülhamid Vakfiyesi, 1195/1780, s. 56.

(57) Ayşe binti III. Ahmed Vakfiyesi, 1156/1743, s. 185-187.

(58) Âlime binti Zarafî-zâde Osman, 1183/1769, VGMA, Ana. 1267 Başlar, II, s. 405; İsmail b. Ahmed Vakfiyesi, 1193/1779, Erzurum Sâni Muhâsebe, s. 216.

(59) Ragib Mehmed Paşa Vakfiyesi, 1176/1762, s. 12-14.

(60) Seyfi-zâde İbrâhim b. Mustafa, 1208/1794, VGMA, Küçük Evkâf Sâdis, s. 253.

(61) Hasan b. Abdülbâkî Vakfiyesi, 1134/1722, VGMA, Küçük Evkâf Sâni, s. 293.

(62) Corulu Ali Paşa Vakfiyesi, 1119/1708, VGMA, Kasa no: 188, s. 296-297.

(63) Bir vakıf-kurucusu, 1759 tarihli vakfiyesinde, aynı zamanda *Han* diye adlandırılan kervansarayını Tokad'da vakf ettiğini yazıyor, Sunkurzâde Mehmed Vakfiyesi, 1172/1759, VGMA, Harameyn VI, s. 269. Krş. M. Akdağ, Türkiye'nin iktisadî ve içtimâî tarihi, Ankara 1971, c. II, s. 185-186. Kervansarayların rolü için bkz. J. Sauvaget, "Les caravansérails syriens du Hadjdj de Constantinople", *Art Islamica*, c. IV, 1937, s. 98-121; B. Yediyıldız, "Vakıf müessesesi'nin XVIII. asır Türk toplumundaki rolü", s. 6-7.

İktisâdî kuruluşlar diye adlandırdığımız binâ-
ların ikinci kategorisini, vakf edilmiş sınıâ işletme-
ler teşkil ediyordu ki, bunlar, hamamlar, değir-
menler ve imâlâthânelerden ibâretti. Hamamların
müslüman Türklerin hayatındaki yerini tahayyül et-
mek güç değildir. Gelişmesi, namazın sahih olarak
ifâsı için kaçınılmaz olan vücut temizliği kavramı-
na çok şey borçlu olan ve zâten bir çoğu vakıflar
sâyesinde hayat bulan(64) bu an'anevî kuruluşlar,
sırf yıkanma odalarını değil, fakat tıraş salonlarını,
sohbet ederek ve kahve içerek yorgunluğun gideril-
diği sofalarla dinlenme salonlarını da ihtivâ ediyor-
du(65). İncelediğimiz dönemin Türk toplumunda,
değirmenlerin ehemmiyeti hamamlarinkinden daha
az olamazdı. Hamamların gitgide yayılmasının
arkasında dinî bir âmil varsa, değirmenlerin bollu-
ğunun da iktisâdî bir ihtiyaçtan kaynaklandığı
son derece açıktır. Zirâ, halkın büyük bir kısmı,
bizzat kendi ürettikleri buğday ve mısırı, ekmek
yapmak gayesiyle, hemen hemen her köyde mev-
cut olan değirmenlerde öğütüyorlardı. Bu değir-
menlerden birçoğu, İmparatorlukta bulunan diğer
binâ ve kuruluşlar gibi, bâzi kamu müesseseleri ya-
rarına vakf edilmişti(66).

Vakf edilmiş imâlâthânelere veya kârhânelere
gelince (bkz. Tablo III), sayı bakımından tekstil
sanayii ile ilgili olanlar ilk sırayı alıyorlardı: dört
yünhâne, çizgili kumaşlar dokunan ve Halep'te
Sultan I. Mahmud tarafından vakf edilmiş olan
yirmialtı dokuma atölyesi(67), doksan tanesi İs-
tanbul'da Sultan III. Ahmed'in eşi Mihrişah Emi-
ne Kadın tarafından vakf edilmiş olan doksanüç
ipek dokuma fabrikası(68), eski Türk evlerinin
temel mobilyalarından biri olan kerevetler için
ipek kaplı yastıkların imâl edildiği ve Sultan III.
Mustafa tarafından vakıf akarlar hâline getirilmiş
bulunan kırk yastık atölyesi(69), ve yine büyük
devlet adamları tarafından vakf edilmiş olan yir-
mibir boyahâne(70). İkinci sırada, sıkı sıkıya daha
önce bahs ettiğimiz zeytin bahçelerine bağlı olup
ülkenin değişik bölgelerinde bulunan yirmi yağ
atölyesi(71) vardı. Üçüncü sırada ise, onbir tanesi
veziriâzam Dâmâd İbrahim Paşa tarafından İz-
mir'de vakf edilmiş olan oniki sabunhâne bulu-
yordu(72). Sandalların ve kayıkların imâl edildiği
yedi kayikhâneyi(73), bir kükürt fabrikasını(74),
bir kuyumcu atölyesini(75), ve dört enfiye fabrika-
sını(76) ayrı ayrı zikr ettikten sonra, vakfa konu ol-
muş diğer fabrikaları şu şekilde gruplandırabiliriz:

a. Önce gıda sanayii: üç yoğurdhâne(77),
üç pirinç dibekhânesi(78), deri sanayiinin sıkı sı-
kıya bağlı bulunduğu onyeddi salhâne(79) ve bir
bozahâne(80);

b. sonra inşaat sanayii: bir kiremithâne(81),
bir kaldırım taşı fabrikası, beş çinihâne(82), onbir
şişe fabrikası(83) ve iki alçı fabrikası(84);

c. üçüncü olarak, ev eşyaları sanayii: bir
lamba fabrikası(85) ve altı mum atölyesi(86);

- (64) III. Mustafa Vakfiyesi, 1178/1764, s. 106-107.
(65) Krş. R. Mantran, *İstanbul dans le seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris 1962, s. 503-504. Hamam teşkilâtını göstermek için burada iki örnek vermek yerinde olacaktır: 970 zirâ' karelik bir alan üzerine inşa edilmiş "iki halvetli, üç sofa ve kapu arası ve sovukslukta bir sofa ve kenif ve mermer şadırvanlı ve câmekân ve külhân ve dellâk odası ve külhân avlusu ve üç masûra mâ-f leziz-i cârf, ve eyyâm-ı sayfda mâ-f leziz-i cârf kifâyet eylemediği takdirce hâzine ittisâlinde kâin kuyu ve müstemlât-ı sâireyi hâvl bir hammâm", III. Mustafa Vakfiyesi, 1178/1764, s. 106-107. İstanbul Fener-kapısı'nda 1200 zirâ' karelik bir alan üzerine inşa edilmiş "Kubbeleri müdevver, döşemeleri mermer, dört halvet, üç sofa, bir orta sofa, iki nim sofalı, soğuk ve mükemmel ıssı ve soğuk yedek su hazineleri ve beş masura mâ-l leziz, etrâfı kârgir divarlı, ortası şadırvanlı, mükemmel câmekân ve mükemmel külhân ve hammâlân odası, bir sofa, bir dellâkân odası, ve bir miktâr havluyu müstemil hammâm", Ragıb Mehmed Paşa Vakfiyesi, 1176/1762, s. 17-18.
(66) Ayşe binti III. Ahmed Vakfiyesi, 1156/1743, s. 11.
(67) I. Mahmud Vakfiyesi, 1162/1749, VGMA, Kasa no: 31, s. 17-18.
(68) Mihrişah Emine Kadın Vakfiyesi, 1135/1723, VGMA, Kasa no: 41, s. 11.
(69) III. Mustafa Vakfiyesi, 1178/1764, s. 129
(70) Mikdad Ahmed Paşa Vakfiyesi, 1199/1785, VGMA, Ana. 1195 Bağlar, s. 193-194; Dâmâd İbrahim Paşa Vakfiyesi, Tarihsiz, s. 9; III. Mustafa Vakfiyesi, 1178/1764, s. 46, 77, 187-188; III. Osman Vakfiyesi, 1169/1755, s. 10.
(71) Musa b. Yunus Vakfiyesi, 1170/1754, VGMA, Harameyn VI, s. 161-162; Abdullah b. Abdulfettah Vakfiyesi, 1135/1723, VGMA, Mukata'a I, s. 106; Ebûbekir b. Osman Vakfiyesi, 1197/1782, VGMA, Ana. 1195 Bağlar, s. 113; Türâbî-zâde Alemâr İbrahim akfiyesi, 1188/1774, s. 232-233; III. Mustafa Vakfiyesi, 1178/1754, s. 176-182.
(72) Ayşe binti Mehmed Vakfiyesi, 1167/1754, VGMA, Harameyn VI, s. 52; Dâmâd İbrahim Paşa Vakfiyesi, Tarihsiz, s. 7.
(73) I. Mahmud Vakfiyesi, 1165/1752, s. 112; Ragıb Mehmed Paşa Vakfiyesi, 1176/1762, s. 23; III. Mustafa Vakfiyesi, 1178/1764, s. 134-135.
(74) III. Mustafa Vakfiyesi, 1178/1764, s. 88.
(75) Aynı Vakfiye, s. 82-83.
(76) Aynı Vakfiye, s. 130-131, 293-294.
(77) Aynı Vakfiye, s. 84; Safiyye binti II. Mustafa Vakfiyesi, 1163/1750, VGMA, Kasa no: 148, s. 52-53.
(78) Çortulu Ali Paşa Vakfiyesi, 1120/1709, s. 327-328.
(79) I. Abdülhamid Vakfiyesi, 1195/1780, s. 44-46; İbrahim Efendi Vakfiyesi, 1189/1775, VGMA, Erzurum Sâni Muhâsebe, s. 210-214; I. Mahmud Vakfiyesi, 1165/1752, s. 112; Dâmâd İbrahim Paşa Vakfiyesi, Tarihsiz, s. 8.
(80) Alagöz-zâde İbrahim b. Mustafa Vakfiyesi, 1181/1767, VGMA, Harameyn VIII, s. 212.
(81) Abdülhâdi b. Mehmed Vakfiyesi, 1133/1721, VGMA, Harameyn III, s. 221.
(82) III. Mustafa Vakfiyesi, 1178/1764, s. 88.
(83) Zeyneddin-zâde Ali b. Ali Vakfiyesi, 1219/1804, VGMA, Kasa no: 8, s. 1.
(84) III. Mustafa Vakfiyesi, 1178/1764, s. 72.
(85) Seyff-zâde İbrahim b. Mustafa Vakfiyesi, 1208/1794, s. 252-254.
(86) Mehmed Tahir b. Osman Vakfiyesi, 1179/1765, VGMA, Harameyn VII, s. 285-286; I. Abdülhamid Vakfiyesi, 1195/1780, s. 291.

d. ve nihâyet, silâh sanâyii: bir kılıç fabrikası(87), dört baruthâne(88) ve umûmiyetle tüfek îmâl eden dört silâh atölyesi(89). Yukarıdan beri zikr edilen bütün bu îmâlâthâne veya fabrikaların birçoğunun devlet adamları tarafından vakf edilmiş olduğunu da burada ifâde etmemiz gerekiyor.

Vakf edilmiş iktisâdî kuruluşların açıklanmasını tamamlamadan evvel, Osmanlı gayr-ı menkul hukûkunun çok karakteristik bir müessesesinden daha bahs etmemiz icap eder. Bu müessese *gedik* adını taşımaktadır. *Gedik* tâbiri, hem özel bir zanaatı, işçiliği veya bir ticâret dalını icrâ etme hakkını, hem bunların icrâsı için gerekli âlet ve edevâtı, bâzan da bu mesleklerin mecburen icrâ edildiği yerleri ifâde ediyordu(90). Gerçekten, yukarıda anlatmaya çalıştığımız ticâret veya zanâat kuruluşlarından birinde çalışan tüccarlar, zanâatkârlar veya işçiler, mesleklerini belli bir nizama bağlamak ve menfaatlerini korumak gayesiyle loncalar hâlinde sınıflara ayrılmışlardı(91). Önceki asırlarda olduğu gibi, XVIII. asırda da, "esnaf teşekküllerinin (corporation) temelinde, ustalar, kalfalar (kalifiye işçiler) ve çıraklar (vasıfsız işçiler) bulunuyordu. Çıraklar, işçi sınıfına yükselebilmek için, ilgili sanatın tekniğinde ve ayrıca loncanın gelenekleri konusunda, kendilerini yetiştirmekle görevli bulunan ustalara bağlıydılar. İşçilikten ustalığa geçiş, çok ciddi ve zor olup, meslekî yetenekler dışında daha bir takım vasıflara sâhip olma şartına tâbî kılınmıştı. Gerçekten, rastgele herkese, bir dükkân, bir atölye veya herhangi bir ticâret işi açma müsaadesi verilmemişti. Bunların sayısı esas itibâriyle sınırlandırılmış ve nizama bağlanmıştı, ve sadece ustaların, dükkân ve atölye sâhibi olma veya ticâret yapma hakkı —veya imtiyâzı— vardı: önce-leri ustalık diye adlandırılan bu imtiyaz, daha sonra *gedik* adını almıştı. Dükkânların veya atölyelerin sayısı sınırlanınca, hâliyle ustaların sayısı da sınırlandırılmış oluyordu: "O halde, ustaların, imtiyazlarını ve üstünlüklerini koruma ve alt sınıflardan gelen unsurlar tarafından istilâ edilmeme endişesine sâhip sosyal bir sınıf oluşturdukları düşüncesine varılabilir"(92). Böylece, başlangıçta bir zanâat veya her hangi bir meslek icrâ etme hakkını —veya imtiyâzını— ifâde eden *gedik*, daha sonra, yukarıda da belirtildiği gibi, sözkonusu mesleğin icrâsı için gerekli teçhîzâtı da belirtmeye başlamıştı(93). Bu kelime, XVIII. asır vakfiyelerinde, daha ziyâde sonuncu mânâsıyla kullanılmıştır. Meselâ Sultan III. Selim, İstanbul'daki bir *han*'ın yermi yedi odasını, "ve oda-i mezkûrların derunlarında mevcûde, beyne'l-hıref *gedik* tâbir olunur âlât-ı lâzîmeleri" vakf ediyor(94). Yine III. Selim, "bir bâb taşçı dükkânı derûnunda mevcûde . . . beyne'l-hıref taşçı *gediği* tâbir olunur on aded külünk, ve iki küskü ve sâir ber müceb-i

defter-i müfredât gedik tâbir olunur âlât-ı lâzîme-i ma'lûme-i mevcûdelerini" de vakf hâline getiriyor. Aynı şekilde, bu pâdişâhın vakıfları arasında, bir "francala —kelime İtalyanca franciola'dan geliyor— fırını" içinde, esnaf arasında "francala *gediği* tâbir olunur" iki tekne ve sâir ber müceb-i defter-i müfredât *gedik* tâbir olunur âlât-ı lâzîme-i ma'lûme" de bulunmaktaydı(95). Diğer bir pâdişâh da, ihtivâ ettiği ikiyüz altmış beş kasap *gedik*leriyle birlikte onbir salhâneyi vakıflaştırmıştı(96). Bu vakıfla ilgili dökümanlarda sözkonusu âletleri ihtivâ eden binânın, devrin bir sadrâzamı tarafından vakf edilmiş yedi salhâne gibi, "*gedik* dükkânı" diye adlandırıldığı da müşâhede edilmektedir(97).

c. Nakit Para

XVIII. asır Türk vakıflarının toplam gelirlerinin takriben % 32'si vakf edilmiş nakit paralardan geliyordu. Vakfiyelerini incelediğimiz üçyüz otuz vakıftan doksan dördünün yâni % 28'inin gelir kaynakları ya sadece nakit paralardan, veya nakit parayla birlikte diğer bâzı gayr-ı menkullerden ibâretti. Bu nakit paraların 42.120.220 akçelik muazzamı bir yekun tuttuğunu müşâhede etmek oldukça ilgi çekicidir. Bu verileri, çok muhataralı bir iş olmasına rağmen, başka araştırmaların neticeleriyle mukayese edersek, XVI. asra nazaran XVIII. asırda, nakit parayla ilgili vakfiyelerin sayısındaki azalmaya rağmen, vakf edilmiş naktin hacminin sayı bakımından şiştiği görülecektir (bkz. Tablo: IV). Fakat, hemen belirtelim ki, bu durum her şeyden önce, XVI. asrın ikinci yarısından itibaren Osmanlı

(87) Ayşe binti Mehmed Vakfiyesi, 1167/1754, s. 52.

(88) Çıplak Hüseyin b. Ahmed Vakfiyesi, 1189/1775, VGMA, Harameyn IX, s. 271; III. Mustafa Vakfiyesi, 1178/1764, s. 131.

(89) İbrahim b. Ali Vakfiyesi, 1116/1705, VGMA, Küçük Evkâf Ülä, s. 216.

(90) W. Padel ve L. Steeg, *De la législation foncière ottomane*, Paris 1904, s. 267.

(91) Bu korporasyonlar hakkında bkz. R. Mantran, *İstanbul...*, s. 348 vd., ve orada gösterilen kaynaklar.

(92) R. Mantran, *La vie quotidienne...*, s. 121.

(93) Burada *gedik*'ler hakkında derinliğine bir tahlile girmek imkânımız yoktur. Bu konuda bkz. Bellin, *Étude sur la propriété...*, s. 153-160; A. İnan, *Aperçu sur l'histoire économique de l'Empire turc-ottoman*, İstanbul 1941, s. 58-63; W. Padel ve L. Steeg, *ayn. esr.*, s. 267-270; Sidki, *Gedikler*, İstanbul, 1325; Hüseyin Hüsnü, *Ahkâm-ı evkâf*, İstanbul 1321, s. 22-23; M.Z. Pakalın, *ayn. esr.*, c. I, s. 656-659; Ömer Hilmi, *ayn. esr.*, s. 11-12 (10-11).

(94) III. Selim Vakfiyesi, 1216/1801, s. 73-74.

(95) Aynı Vakfiye, s. 22-25.

(96) I. Abdülhamid Vakfiyesi, 1195/1780, s. 44-46.

(97) Çorlulu Ali Paşa Vakfiyesi, 1119/1708, s. 292-293. Başka bir vakfiyede *Hancı Gediği*'nden söz edilmektedir, İbrahim b. Ağâh Mehmed Vakfiyesi, 1193/1779, VGMA, Harameyn IX, s. 14.

parasının mâruz kalmış olduğu enflâsyona bağlı bulunuyordu. Ayrıca bu hâdise, mâli zenginliklerin, XVIII. asır Osmanlı toplumunun bâzı grupları elinde toplanmış olduğunu da göstermektedir. Bu grupların tahfiline tekrar döneceğiz(98). Şimdi, Osmanlı İmparatorluğu'nda nakit paraların vakfı hususundaki tartışmalara bir göz atmak yerinde olacaktır.

İlk imamlar, menkûl vakfını yasakladıkları hâlde, —hepsi de Hanefî mezhebi mensubu olan— İmam Zufer ve Muhammed Şeybânî'nin fikirlerine istinâd eden Osmanlı hukukçularına göre, menkûller ve ". . . istirbâh olunarak ribhi vücûh-i birre sarfedilmek üzere emvâl-i nakdiye" yâni elde edilecek geliri kamu yararına ve hayır cihetlerine harcanacak olan nakit paralar, bu âdetin mevcut olduğu şehirlerde, vakf edilebiliyordu(99). Ve Osmanlı İmparatorluğu'nda, tarım âletleri ve yukarıda zikr edilen gedikler gibi gayr-ı menkûllere bağlı menkuller kadar altın ve gümüş de geniş bir biçimde ve tartışmasız olarak vakıf akdine konu yapılabiliyordu, zîrâ, bunların Türkiye'de vakıf hâline dönüştürülmesi âdet idi(100).

Bununla birlikte, sözkonusu uygulama, muhtemelen, I. Selim'in Mısır'ı fethinden sonra Türkiye'ye girip yerleşecek olan yeni-hanbelîlik anlayışının(103) tesirinin ve bilhassa, bu tarihten itibaren Hanefîliğin(104) resmi devlet doktrini hâline getirilmesinin de payı bulunan canlı bir tartışmaya sebep olmakta gecikmedi. Sırasıyla, Anadolu kadiaskeri, şeyhülislâm ve Rumeli kadiaskeri tâyin edilmiş olan Çivizâde Mehmed Muhyiddin (öl. 1547)(105), nakit para vakfını meşrû telâkkî edenlerin zayıf nakillere dayandıklarını iddîâ ederek, bu türlü vakıfların, İmparatorluğun her yöresinde yasaklanmasını kararlaştırdı. Ülkenin iktisâdî sisteminde ehemmiyetli bir yeri olan bir müesseseyi yıkan bu fikir öylesine yayılmış olmalı ki, Çivizâde'nin görevden alınmasından sonra, Şeyhülislâm olan Ebusuud (öl. 1577)(106), nakit para vakfının geçerliliğini ispat etmeyi denediği bir eser(107) kaleme almak mecbûriyetinde kaldı.

Sofya'da bir halvetî şeyhi olan Balı Baba (öl. 1552)(108) tarafından Çivizâde'ye gönderilmiş bir mektup, para vakfı konusunda son derece anlamlı bâzı satırlar ihtivâ etmektedir. Sâdeleştirerek aktarmaya çalışacağımız bu satırlarda şöyle denilmektedir: "Geçmiş zamanlarda insanların davranış düstûrları olup bize nakl edilmiş fikirler arasında bir tane bile zayıfına rastlamak mümkün değildir. İctihad yapan imamların yasaklamış olduğu bâzı eylemler, zaman gerektiriyorsa icrâ olunabilir. Müctehid imamlar bâzı meseleleri zamana ve mekâna ta'lik etmişlerdir. Zamanın dönüşüne tâbi olmak lâzımdır.

Bâzı hükümler de şerâtin ahvâlî, zamanın zarûretine bağlıdır. İyi gidiyor iken âlemi karıştırma, ızdırıp verme, fitneye bâis olma! Mümin kardeş, Rumeli'nin bâzı imâretlerinin, bâzı mescidlerinin ve medreselerinin, camilerinin bir çoğunun gelir kaynakları, nakit paralardan ibârettir. Bütün bu kuruluşların ahır olmasına karar verildi. Bundan böyle onları imar etmek çok güçtür. Şehir ve kasabaların sularına âit vakıflar, nakit paralardır. Bunların kurummasına karar verildi. Bundan böyle, onlara su getirmek mümkün değildir. Ayrıca, öyle yerler mevcut ki, oralarda ne iman vardır ne de din. Bu yörelerin halkı hayvanlar gibi bir hayat sürmektedir. Para vakfının yasaklanmasının neticesi budur. Bilmiş olasin ki, onları bunca sevaptan mahrum korsun!"(109).

Nakit para vakfı yasağı resmen kaldırıldı. Fakat, bu konuda ilim adamları arasında cereyan eden tartışmaların arkası kesilmedi. Bu defa, bir fıkıh âlimi olup, devletin en yüksek dîni otoritelerine kafa tutmaktan çekinmeyen Mehmed Birgivi (öl. 1573), nakit para vakfının şer'iliğini müdafaa edenlerin fikirlerini çürütmek için bir kitap yazdı(110). Mehmed Birgivi'nin Osmanlı İmparatorluğu tarihinde birçok karışıklıkların sebebi olan fikirleri, bilhassa talebeleri ve taraftarları sayesinde geniş bir yayılma sâhası bulmuş olmasına rağmen, XVII. asrın en büyük Osmanlı âlimi Kâtip Çelebi'nin ifâdesine göre, "örf ve âdete aykırı" oldukları için(111) başarısızlığa uğramak zorunda kaldı-

(98) B. Yediyıldız, "Türk vakıf kurucularının...", s. 150 vd.

(99) Ömer Hilmi, ayn. esr., s. 18 (15); Ali Haydar, ayn. esr., s. 130.

(100) H.P. Hâtemî, ayn. esr., s. 101, not. 11.

(101) Ö. Lutfi Barkan ve E.H. Ayverdi, İstanbul vakıfları tahrir defteri -953 (1546) tarihli-, İstanbul 1970, s. XXX-XXXI.

(102) M. Sencer, Osmanlı toplum yapısı, İstanbul 1969, s. 295.

(103) Yeni-hanbelîlik için bkz. H. Laoust, Les schismes dans l'Islam, Paris 1965, s. 266 vd.

(104) H. Laoust, ayn. esr., s. 311.

(105) Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul, Meral Yayınları, Tarihsiz, c. I, s. 293-294.

(106) İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı devletinin ilmiyeye teşkilâtı, Ankara 1965, s. 235.

(107) Risâle fi vakfi'n-nukûd ve cevâzihi, Süleymaniye Kütüphanesinde 1097/1685 tarihli Arapça yazma, seksiyon: Bağdatlı Vehbi Efendi, no: 477/1.

(108) Bursalı Mehmed Tahir, ayn. esr., s. 59.

(109) O. Keskiöglü, "Bulgaristan'da Türk vakıfları ve Bali Efendi'nin vakif paralar hakkında bir mektubu", Vakıflar Dergisi, IX, (Ankara 1971), s. 92-93.

(110) Es-Şeyfi's-sarîm fi adem-i cevâz-ı vakfi'l-menkûl ve'd-derâhîm, Süleymaniye Kütüphanesinde 1079/1669 tarihli Arapça yazma, seksiyon: Es'ad Efendi, no: 1581, s. 218b-249b.

(111) Mîzânü'l-Hakk fi ihtiyâr'il ahakk, İstanbul 1972, s. 106; krs. B. Yediyıldız, "Müessesese-toplum münâsebetleri...", s. 41.

lar. Birgivi ve taraftarlarının, bugünkü bilgimize göre, bizi ilgilendiren dönemde, pek fazla bir akis uyandırmayan bu fikirleri, XX. asrın başında, "zamanı durdurmak" isteyen birinin arzuları olarak telâkkî edileceklerdir(112).

Zaman durmamıştır, dolayısıyla, diğer vakıf akarları gibi, nakit para vakfı da, Osmanlı İmparatorluğu tarihi boyunca, gitgide yayılmaktan geri kalmamıştır(113).

d. *Vakıf akdine konu olan diğer nesnelere*

XVIII. asır Türk vakıflarının gelir kaynakları arasında, yukarıda izah ettiklerimizden başka, birkaç gemi, hayvan derileri ve sular da yer alıyor.

Karşılıksız bir şekilde kendisinden istifade edilmek üzere toplumun hizmetine sunulmuş bir nesne olarak sudan daha önce bahs etmiştik. Fakat, diğer taraftan, suyun, kamu müesseselerine gelir temin eden bir kaynak rolünü oynaması da mümkündü. Gerçekten, vakıf akdinin mevzuları hakkında, araştırmamızın bu bölümünün baş kısmında yapmış olduğumuz ayırım noktai nazarından, vakıf hâline getirilmiş sular, bünyelerinde vakfın her iki cephesini de mündemiç idiler: İslâm hukukuna göre, suların prensip itibâriyle toplumun ortak malı(114) olması ve sularla ilgili bütün kuruluşların umûmiyetle herkesin hizmetine bedava olarak sunulması gerektiği hâlde, bâzen vakıf-sularının bir bölümünün, başka vakıf kuruluşlarına gelir temini gayesiyle, kiralandığı veya satıldığı da oluyordu. Meselâ, İzmir'e bağlı Urla şehrine bir saat mesâfede Gazi-vereseşi diye adlandırılan ve Vâlide-Sultan'ın Manisa'daki vakıflarının mütevellî kaymakamı İbrahim b. Mahmud'un özel mülkiyeti olan bir tarladaki menba'dan çıkan altmış masura(115) su, 1741 yılında, sözkonusu mülk sâhibi tarafından Urla'ya götürülmüş ve vakf edilmişti. Vakıf kurucusunun, bu su-vakıfları hakkında ileri sürmüş olduğu şartlar şu şekilde özetlenebilir: Üç masuralık su, bu şehirde inşâ etmiş olduğu çeşmeye tahsis edilecek, geriye kalanlar ise kiralanacaktı. Bir masura suyun yıllık kira bedeli, vakfiyedeki hükümlere göre ikiyüz kırk akçe olacaktı. Buradan elde edilen gelirler, "istiglâl ve istirbâh" yoluyla işletilecek ve bu sûretle kazanılmış olan paralar, çeşme ve su-yollarının tamiri için kullanılacaktı(116).

Örf ve âdet, fıkıh kâidelerine göre, gemilerin vakfını da hukûkleştiriyordu(117). Bu araştırmanın başka bir bölümünde bu konuda bir örnek verilmişti(118). Bunun dışında, Sultan I. Mahmud'un da, İstanbul ile Boğaziçi'nde bulunan köyler arasında düzenli bir şekilde ulaşım hizmeti görecek olan büyük bir sandalı vakf etmiş olduğunu öğrenmekteyiz(119).

III. Selim'in devlet salhânelerinde kesilmiş bazı küçük baş hayvanların derilerini vakf etmiş olduğu(120) da, yine vakfiyelerden elde ettiğimiz bilgiler arasında bulunmaktadır.

Netice olarak, XVIII. asır Osmanlı İmparatorluğu'nda, cemiyetin iktisâdî ve içtimâî hayatıyla doğrudan doğruya bir münâsebeti olan yüzlerce nesnenin, vakıf akdinin konusunu teşkil etmiş olduğunu söyleyebiliriz. Şimdi, vakıf kurucularının bu nesnelere nasıl mülk edinmiş olduklarını inceleyeceğiz, çünkü vakıf kurucularının, sözkonusu şeyleri vakf edebilmeleri için onların mutlak mülkiyetine sâhip olmak mecbûriyetinde bulduklarını bilmekteyiz.

2. *Mülkedinme vasıtaları*

Vakfın gelir kaynakları arasında, arâzilerin büyük bir yer tuttuğu, yukarıda anlatılanlardan açıkça ortaya çıkıyor. O halde, arâzinin mülkiyetini elde edebilmek için kullanılmış olan vasıtaları açıklayabilmek, Osmanlı toprak sisteminin ana hatlarını kısaca özetlemeyi gerektiriyor. Toprak sisteminin tetkiki, doğrudan doğruya bu araştırmanın içine girmediğinden, burada onun tarihî tekâmülünü tâkip etmek sözkonusu değildir. Onun için, buradaki hareket noktamız, Osmanlı İmparatorluğu'nun her sahada zirveye ulaştığı sırada Bâb-ı Ali'nin en önemli şahsiyetlerinden birinin, bu devletin toprakları hakkında yapmış olduğu tasnifi hatırlatmak olacaktır. Sözkonusu kişi, Kanunî Sultan Süleyman ve II. Selim zamanında, bu iki pâdişâhin Kanun-nâmelerinin(121) hazırlanışında tartışılmaz bir rol oynamış olan Şeyhülislâm Ebussuud'dur.

- (112) M.A. Aynî, *Türk ahlakçıları*, İstanbul 1939, c. I, s. 107-108.
- (113) Bibliyografyadaki vakfiyeler arasında, nakit para vakıflarıyla ilgili olanların bibliyografyadaki sıra numaraları şunlardır: 2, 3, 6, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 21, 23, 24, 25, 26, 51, 54, 55, 57, 58, 65, 81, 84, 86, 91, 93, 95, 98, 104, 106, 112, 113, 118, 123, 124, 125, 126, 127, 127a, 131a, 136, 137, 141, 144, 145, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 162, 168, 179, 182, 196, 197, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 226, 227, 237, 240, 247, 255, 256, 258, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 288, 292, 293, 294, 296, 312, 325, 326.
- (114) L. Milliot, ayn. esr., s. 580; M. Rodinson, *İslam et capitalisme*, Paris 1966, s. 32, 34.
- (115) Masura'nın anlamı için yukarıda not: 14'e bkz.
- (116) İbrahim b. Mahmud Vakfiyesi, 1153/1741, VGMA, Harameyn III, s. 194. Benzer bir durum için bkz. Halid b. Abdülmennân Vakfiyesi, 1210/1795, VGMA, Harameyn X, s. 439-440. Vakf edilmiş sular hakkında daha geniş bilgi için bkz. H. Güneri, "Vakıf suları ve su vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, IX, (Ankara 1971), s. 67-69.
- (117) Ali Haydar, ayn. esr., s. 130.
- (118) B. Yediylıdız, "Müessese-toplum münâsebetleri...", s. 37.
- (119) I. Mahmud Vakfiyesi, 1165/1752, s. 113.
- (120) III. Selim Vakfiyesi, 1216/1801, s. 49-61.
- (121) Kanun kelimesi, kalde, nizâm anlamındaki Latince canon kelimesinden gelmektedir. Kanun-nâme, Osmanlı İmparatorluğu'nda, devlet teşkilâtının temel nizamnâmesini ifâde etmektedir.

Zâten görevi gereği o, siyâsî iktidarın icrâatını İslâm hükûkunun esaslarına göre murâkâbeden geçirmek mes'ûliyetiyle mükellef bir şahsiyet değil miydi?

Osmanlı İmparatorluğu'nun bâzı bölgelerinin toprak idâresiyle ilgili muhtelif Kanunnâmelerle, adı geçen Şeyhülislâm tarafından yazılmış mukaddimelere göre, sözkonusu devirde Türk evletinin sınırları dâhilinde bulunan topraklar üç kısma ayrılmaktaydı:

1. Fetih sırasında mülkiyeti müslûmanlara devr edilmiş olan 'öşür arâzîsi. Satış, hibe, vs... gibi her türlü intikâle elverişli olan bu toprakların mâlikleri, onların 'öşrü'nü yâni gelirinin onda birini bizzat fakirlere dağıtmak zorundaydılar. Arabistan'ın ve Basra'nın toprakları bu kategoriye giriyordu(122).

2. Fetih sırasında mülkiyeti yerlilere bırakılmış olan haraç arâzîsi. Bu tür arâzîlerin sâhipleri, onlardan istedikleri gibi istifâde edebilmekte, ve sâdece haracını ödemek zorundaydılar. Haraç, iki kısımdı: topraktan elde edilen ürünlerin ehemmiyetine, daha doğrusu yerin tahammülüne göre, istihsâlin onda birinden yarısına kadar yükselebilen harac-ı mukâseme yâni bölüşmeli haraç; ve kesim usulüyle, üründen değil, fakat bizzat toprağın kendisinden alınan ve senede sâdece bir defa ödenen, sâbit ve muayyen bir vergi olan harac-ı muvazzaf(123). Suriye ve Irak'ın arâzîleri, haraç arâzîsi idi(124).

3. Anadolu ve Rumeli'deki bütün Osmanlı arâzîlerini ihtiva eden üçüncü kategoriye arâzî-i mîrîye yâni mîrî arâzî deniliyordu. Yukarıda anlatılan arâzî-i 'öşriye ve arâzî-i haraciye dışında kalan bu topraklara arâzî-i memleket de denilmekteydi. Aslında, bu kategoriye giren topraklar da, feth edilmiş haracî topraklardı, fakat mülkiyeti tamamiyle devlete âit olan kamu sâhasına bağlıydılar; ancak, hükümet bu toprakları, ekip biçmeleri, ve öşür adı altında ürün üzerinden alınan harac-ı mukâsesi ile bizzat topraktan alınan ve harac-ı muvazzaf cinsinden sâbit bir vergi olan çift akçesini ödemeleri şartıyla, re'âyaya dağıtmıştı(125).

Bu arâzîlerden ilk iki kategoriye girenler, tasarruf sâhiplerinin mülkleri olduğundan, her türlü intikâl şekline tâbî tutulabilmekte ve dolayısıyla vakıf hâline dönüştürülebilmekteydi(126). Fakat, bu tür arâzîler, bu araştırmanın çerçevesi içine girmemektedir; çünkü, bizim konumuzu teşkil eden vakıfların kurulmuş oldukları bölgelerin dışında bulunmaktaydılar.

Bizi burada özellikle ilgilendiren topraklar, mîrî arâzîler, yâni Tablo II'nin değişik adlarla bize takdim ettiği vakıf gelir kaynakları olan topraklardır ki, bunlar, Anadolu ve Rumeli'de bulunmaktaydılar. Daha önce de belirttiğimiz

gibi, bu topraklar, kişilerin değil, devletin mülkü idi. O halde, kişiler, bu toprakların mülkiyetini elde etmedikleri müddetçe, onları vakıf haline dönüştürme yetkisine sahip bulunmamaktaydılar. Diğer taraftan, çok tabîi olarak, bizzat devlet vakıf yapamazdı. Zira, aslında bizzat devletin kendisi, kamu hizmetlerini gerçekleştirmek zorundaydı. Devletin varlık sebebi de bu değil miydi? Bu sâhada vakıf müessesesi, devletin yardımcısından başka bir şey olamazdı(127). O halde, burada bir mesele kendiliğinden ortaya çıkmaktadır ki, o da, menşei itibâriyle, hiçbir şekilde ferâğ ve intikâle elverişli olmayan bu toprakların nasıl olup ta önce ferdî mülkiyet ve sonra da vakıf hâline dönüştüğünü bilmekten ibârettir.

Bilindiği gibi sözkonusu topraklar, 1839'a kadar timar rejimine göre idâre edilmişti(128). Bu rejime göre, devlet mülkü olarak telâkkî edilen* ve daha fetih sırasında kadastro yapılan feth edilmiş topraklar, Osmanlı Devleti'nin askerî yapısına uygun olarak, dirlik adı altında, bir çok mâlî birime ayrılmıştı(129). Ehemmiyetlerine göre has, ze'âmet ve timâr diye üç kategoriye taksim edilen bu dirlikler, idârf hizmetleri için ve bilhassa şahsen kendilerinin askerlik hizmetinde bulunmaları ve Sultanın temsilcisinin ilk talebi vukuunda belli sayıda silâhlı asker temin etmeleri karşılığında, vergilerini toplama hakkıyla birlikte, "askerî sınıf"(130)

(122) "Üsküp ve Selânik Kanunu, H. 976 tarihli", Ö.L. Barkan, XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda zirâat ekonomisinin hukukî ve mâlî esasları: Kanunlar, İstanbul 1945, c. I, s. 298.

(123) Ö.L. Barkan, ayn. esr., s. 298-299; krs. Atif Bey, ayn. esr., s. 20; Belin, Étude sur la propriété..., s. 27, 125-126, 161.

(124) M.Z. Pakalın, ayn. esr., c. I, s. 73.

(125) Ö.L. Barkan, Kanunlar, s. 299; krs. Atif Bey, ayn. esr., s. 28; Belin, Étude sur la propriété..., s. 126-127, 139; M. d'Ohsson, Tableau général de l'Empire Ottoman, Paris, 1787-1828, c. VII, s. 234; A. İnan, ayn. esr., s. 24; C. Lamouche, Histoire de la Turquie, Paris 1953, s. 178; H. Cin, Mîrî arâzî ve bu arâzinin mülk hâline dönüşümü, Ankara 1969, s. 45 vd.; M. Sencer, ayn. esr., s. 248.

(126) M.Z. Pakalın'a göre (ayn. esr., c. I, s. 69, 72, 79), Sultan III. Murad, bu iki kategoriye dahil olan toprakları mîrî araziye dönüştürmüştür.

(127) S. Berki, "Türkiye'de İmparatorluk ve Cumhuriyet devrinde vakıf çeşitleri", Vakıflar Dergisi, IX, (Ankara 1971), s. 4.

(128) Bu kelimenin etimolojik menşei için bkz. J. Deny, "timar", EI; M.Z. Pakalın, ayn. esr., III, s. 497-498; M. Akdağ, ayn. esr., c. II, s. 309.

(129) krs. S. Aksoy, 100 Soruda Türkiye'de toprak meselesi, İstanbul 1969, s. 21.

(130) Osmanlı İmparatorluğu'nda, devletin idarf mekanizmasında her hangi bir yer işgal eden ve kendilerine devlet veya vakıflar tarafından, hangi tarzda olursa olsun, bir ücret ödenen kişiler "askerî sınıf"ı oluşturuyorlardı, bu mesele hakkında daha tafsilâtli bilgi için bkz. B. Yediyıldız, "Türk vakıf kurucularının...", s. 44 vd.

üyelerinden bâzılarına verilmişti(131).

Devlet tarafından kayd edilen yıllık gelirleri yüz bin akçenin üzerinde olan dirlikler has adını alıyorlardı. Bunlar pâdişâhlara, pâdişâh âilesinin üyelerine ve saray görevlilerine tahsîs ediliyordu. Vezirlere, beylerbeylere ve Mirlivâlara tahsîs edilmiş haslar da vardı. Has sâhipleri, topladıkları vergilerin her beş bin akçesi için bir atlı asker (cebelü) beslemek zorundaydı. Meselâ, yıllık geliri bir milyon akçelik bir hassa sâhip olan beyler beyi, savaş sırasında, silâh ve diğer malzemelerle donatılmış ikiyüz süvari ile sefere katılmak mecbûriyetinde idi(132). İkinci kategoriye giren dirliklere, ze'âmet deniliyordu. Bunların yıllık geliri, yirmi bin ile yüz bin akçe arasındaydı. Ze'âmet sâhipleri de her beş bin akçe için bir süvâri beslemek zorundaydılar. Ze'âmetler, defterdarlara, kethüdâlara, alaybeylerine, sancakbeylerine, dârüssaâde ağalarına, hâcegân denen memurlara, dîvân-ı hümayûn ve Defterhâne kâtiplerine tahsîs ediliyordu(133). Dirliğin üçüncü kategorisi timar adını taşımaktaydı. Bunların senelik geliri üç ile yirmi bin akçe arasında değişmekteydi. Geliri sâdece üç bin akçe olanına *kuluç timar* adı veriliyordu ve buna sâhip olanlar asker beslemek zorunda değildi. Diğerleri her üç bin akçe için bir cebelü besleyerek, sefer sırasında, orduya katılmak zorundaydılar(134). Timarlar, sipâhî adıyla bilinen ve Osmanlı ordusunun çekirdeğini teşkil eden liyâkatli askerlere verilirdi(135). Venedik elçisi Mercantonio Barbaro'ya göre, 1573 yılında, Avrupa Türkiye'sinde seksen bin ve Asya eyâletlerinde de elli bin sipâhî vardı(136). Fakat bu askerî müessese zamanla öylesine dejenere olmuştu ki, 1768 Türk-Rus harbine ancak yirmi bin sipâhî katılabilmişti(137).

Görülüyor ki, Anadolu ve Rumeli topraklarının, yâni mîrî arâzîlerin çıplak mülkiyeti prensip olarak devlete âitti. Sultan adına, arâzîlerin vergisini tahsil eden ve asker toplayan dirlik sâhipleri, ancak Osmanlı Devleti'nin memurları statüsündeydiler, ve toprakların mülkiyeti üzerinde hiçbir hakka sâhip değildiler. Hiçbir toprak kendilerine miras yoluyla geçmemişti. Askerî dirlikler üzerinde icrâ ettikleri sosyal güç, kanunlarla sıkı bir düzene bağlanmıştı. Köylüler üzerinde hiç bir ekonomik ve hukûkî bağımsızlıkları yoktu. Ekonomik ve hukûkî statüleri sultanın basit bir fermanına bağlı olduğundan, her an kendilerinden geri alınabilirdi. Diğer taraftan, toprağı işleyenler, yâni re'âyâ adıyla bilinen müslüman veya gayr-î müslim köylüler, işledikleri toprakların mülkiyetine değil, tasarruf yâni kullanma hakkına sâhiptiler; aynı (öşür) veya nakit (çift akçesi) olarak vergilerini ver-

mek zorundaydılar. Her köylünün devlet tarafından kendisine verilen bir toprak parçasına tasarruf hakkı vardı. Bununla birlikte, bu tasarruf hakkı mutlak değildi. Miras hakkı kendilerine tanındıysa da, toprağın statüsünü değiştirme hakkına sâhip değildiler; yâni tasarrufları altında bulunan toprağı satamamakta, hibe edememekte veya vakif hâline getirememekteydiler(138).

Kanaatimize göre, menşei islâmın ilk asırlarına kadar çıkan(139) ve Osmanlılar'ın, siyâsî olduğu kadar iktisadî bütün güçleri merkezileştirmek gayesiyle, kendi toprak rejimlerine intibak ettirmiş buldukları(140), toprakların mutlak mülkiyetinin devlete âit olduğu böyle bir sisteme rağmen, Vakfın gelir kaynakları arasında rastladığımız topraklar (bkz. Tablo II), nasıl olup da, daha sonra mukaddes sâhalar yâni vakıf mallar statüsüne girmek üzere özel mülkiyetler hâline dönüşebilmişlerdi? Başkaları tarafından karmaşık bir biçimde tahlîl edilmiş olan bu mülkedimme proolemi, temel iki prensip çerçe-

(131) L. Milliot, ayn. esr., s. 532-533; Belin, *Etude sur la propriété...*, s. 129 vd.

(132) Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-vukû'ât tekmipleri*, Ankara 1961, s. 53; Atif Bey, ayn. esr., s. 4; D'Ohsson, ayn. esr., c. VII, s. 266.

(133) Mustafa Nuri Paşa, ayn. esr., s. 54; C. Brockelmann, *Histoire des peuples et des États islamiques*, çev. M. Tazeront, Paris 1949, s. 250; M. Sencer, ayn. esr., s. 249.

(134) Belin, *Etude sur la propriété...*, s. 130-131; Mustafa Nuri Paşa, ayn. esr., s. 54 vd. Bu dirlikler, hususiyetlerine göre alt gruplara ayrılıyorlardı, bunların açık ve özül bir anlatımı için bkz. Mithat Sertoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu devrinde toprak dirliklerinin çeşitli şekilleri", VI Türk Tarih Kongresi Ankara 20-26 Ekim 1961, Ankara 1967, s. 281-293.

(135) Atif Bey, ayn. esr., s. 30; Brockelmann, ayn. esr., s. 250; Ş. Berki, *Toprak Hukuku*, Ankara 1960, s. 67.

(136) P. Coles, *La lutte contre les Turcs*, çev. H. Couffignal, Paris 1969, s. 47. Bu eser Vecdi Bürün tarafından Avrupa'da Osmanlı tesirleri adıyla Türkçeye de çevrilmiş ve Ötügen Yayinevi tarafından yayımlanmıştır, İstanbul 1975.

(137) Belin, *Etude sur la propriété...*, s. 150.

(138) Ö.L. Barkan, "Türk toprak hukuku tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) tarihli arazî kanunnâmesi", *Tanzimat*, İstanbul 1939, s. 322; J. Dupont, *Géographie de l'Empire Ottoman*, Paris 1907, s. 215-216.

(139) "Hayber'in fethinden sonra, yeni bir sistem kuruldu: Feth edilmiş toprakların tamamına Peygamber el koydu ve sonra onları dağıttı; daha sonra buradan feth edilmiş toprakların halifenin malı olacağı ve onları İsteddiği gibi kullanabileceği prensibi çıktı", R. Mantran, *L'expansion musulmane (VIIe-XIe siècles)*, Paris 1969, s. 93.

(140) Selçuklularda feth edilmiş topraklar, onları feth eden kumandana âit olduğu hâlde, Osmanlılar'da, toprağı feth eden kumandan kim olursa olsun, söz konusu toprak pâdişâha âittir, yâni bu sahanın çıplak mülkiyeti devletin tasarrufuna dahil olmaktadır, M. Akdağ, ayn. esr., c. I, s. 215; krş. X. De Planhol, *Les fondements géographiques de l'histoire de l'Islam*, Paris 1968, s. 54. "Selçuklular

vesinde ele alınabilir. Gerçekten, burada söz konusu olan topraklardan bir bölümünün mülkiyetini elde etmek için, aslında iki imkân mevcuttu. Bu iş, ya *ihyâ* yâni ölü toprakların işlenebilir hâle getirilmesi yoluyla, yahut da pâdişâhın mîrî toprakların mülkiyetini bâzı şahıslara devr eden beratıyla gerçekleştiriliyordu.

a. *Ihyâ*

Niyetimizin, bu konu hakkında ileri sürülmüş hukûkî-nazarî münakaşaları⁽¹⁴¹⁾ tartışmak değil, fakat incelediğimiz cemiyet içinde mevcut realitelerin incelenmesinden ibâret olduğunu hemen belirtmemiz gerekiyor. O halde, XVIII. asra âit Türk vakfiyeleri çerçevesinde, bu konudaki ilk müşâhademizi söyleyelim: *Ihyâ*, toprakların mülk edinilmesi için kullanılan başlıca vasıtalardan biri idi. Zâten, Peyfamber, "kim ölü bir toprağı *ihyâ* ederse, onun mâliki olur" diyordu. Şüphesiz bu prensipten hareket eden Osmanlılar, zararlı bitkilerden temizleme, kurutma, sulama, üzerine binâlar yaparak imar etme veya ağaçlandırma yoluyla her hangi bir toprağı *ihyâ* edenin yâni onu canlandırmanın, söz konusu toprağın mülkiyetine sâhip olmasını kabul ediyorlardı⁽¹⁴²⁾. Mülkiyet fikri böylece değerlendirme fikrine bağlanmış oluyordu. Zâten, bu prensipten hareketledir ki, Osmanlı Devleti'nde, köy ve kasabalar dâhilinde bulunan topraklar ile köy ve kasabaların çevresinde bulunan ve iskân yerlerinin tamamlayıcısı olarak telâkkî edilen topraklar^(142a), sâkinleri oraları *ihyâ* etmiş oldukları için, şahsî mülk olarak telâkkî ediliyorlardı. Bu anlayış sâyesinde, bağcılık ve bahçecilik çok gelişmişti. Bir toprak parçasının mülkiyetini elde etmek isteyenler, bu türlü çalışmalarla meşgul oluyorlardı. Bunun için Osmanlı İmparatorluğu'ndaki büyük şehirlerin çevresi, bostanlar, bağlar ve her çeşit meyve bahçeleriyle doluydu⁽¹⁴³⁾. Bu şekilde bâzı toprakların mülkiyetine sâhip olanlar, söz konusu yerleri, bu araştırmanın ilk bölümünde incelemiş olduğumuz muhtelif sebepler yüzünden^(143a), umûmiyetle vakfa dönüştürüyorlardı.

Vakfın burada incelenen gelir kaynakları arasındaki arsalar, bahçeler ve bostanlardan ekseriyetinin, aynı şekilde sâysız bağ ve zeytinliklerin, daha sonra bunları vakf etmiş olanların mülkiyetine bu tür mülk edinme usûlüyle yâni *ihyâ* yoluyla girmiş olduğunu belirtmemiz icap eder. Binâlar, nakit para, vs... gibi vakfın diğer gelir kaynaklarına gelince, bunların mülk edinilmesinin temeli de, Osmanlılar'da, kişinin kendi faaliyeti içinde bulunuyordu. Bu sebeple, vakıf kurucuları, vakf etmek istedikleri mallarının, kendi çalışmaları neticesinde elde edilen

temiz ve şer'î mülklerden ibâret olduğunu vakfiyelerinde vurgulamaktan ayrı bir zevk duymaktaydılar (144).

b. "*Temliknâme-i hümâyûn*" ile mülk-edinme

Vakfiyelerin tahlili neticesinde, XVIII. asırda, aslında mîrî arâzî statüsünde bulunan tarla, çiftlik, köy, vs... gibi büyük sâhaların birçoğunun Temliknâme-i hümâyûn'lar ile özel mülk hâline dönüştürüldüğünü müşâhade etmekteyiz. Daha çok şehirlerde oturup tarım işleriyle uğraşmadıkları hâlde, gelir kaynakları tarım işletmelerinden ibâret olan vakıflar yapan kişiler, bilhassa saraya mensup şahıslar, sadrazamlar, dariissaâde ağaları ve diğer büyük devlet memurları, daha sonra vakfa dönüştürdükleri toprakların mülkiyetini elde etmek için, *temliknâme-i hümâyûn* usûlüyle mülk-edinme yolundan geniş ölçüde yararlanmışlardı. Zâten,

zamanında Anadolu'da vukubulan inkılaplardan biri de hususî toprak mülkiyeti yerine devlet mülkiyeti (mîrî) sisteminin tâtbiki idi. Filhakika Bizanslılar idaresinde Anadolu'da geniş topraklara sahip bulunan bir arazi aristokrasisi teşekkül etmiş; halk da ya topraksız veya toprak esiri (serf) köylüler haline gelmişti. Türk idaresiyle bu topraksız köylüler hürriyete ve toprağı kavuşmuş; eski Türk göçebe teamülüne ve İslâm'ın fetih hukukuna dayanan Selçuk sultanları bütün memleketi devlet mülkiyeti haline soktuktan sonra çiftçilere ancak işleyebildikleri miktarda bir toprağı tasarruf hakkı tanımışlar ve babadan evlada intikal eden bu idare sâyesinde topraksız kimse bırakmamışlar; göçebelerin ve yerlilerin iskânını sağlamışlar ve bu suretle de zirâat istisnâi arttırmışlardır; içtimâî nizâmı kurmuşlar ve Anadolu'nun Türkleşmesine hizmet etmişlerdi. Selçuklular tarafından kurulan ve Osmanlılar devrinde devam eden bu mîrî toprak sistemi sayesinde ki, Avrupa'da ve Asya'da, XX. asra kadar, mevcut bulunan toprak aristokrasisi ve topraksız halk kitleleri Türk idaresinde vücut bulmamış ve Türkiye başka memleketlerden farklı bir içtimâî âhenk ve nizâma sahip olmuştur". O. Turan, *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*, 2. bs., İstanbul 1969, s. 277.

(141) Bu konudaki farklı teorik fikirler için bkz. Bejin, *Etude sur la propriété...*, s. 104 vd.; H.P. Hatemi, *ayn. esr.*, s. 111 vd.

(142) Krş. M. Akdağ, *ayn. esr.*, c. I, s. 429.

(142a) Atıf Bey, *ayn. esr.*, c. I, s. 14-17; J.D. Loussarar, *L'Histoire et la théorie de la propriété foncière dans le droit public ottoman*, Paris 1912, s. 81-83.

(143) Krş. M. Akdağ, *ayn. esr.*, c. II, s. 166-167.

(143a) B. Yedyıldız, "*Müesseseler-toplum münâsebetleri...*", s. 33 vd.

(144) Süleyman b. Mustafa Vakfiyesi, 1171/1758, VGMA, Erzurum Sâni Muhâsebe, s. 142; İbrahim b. Mehmed Vakfiyesi, 1150/1737, VGMA, Haremeyn XIV, s. 264; Layla Kadın binti Abdurrahman Vakfiyesi, 1198/1783, VGMA, 'Haremeyn XV, s. 14, 16; krş. B. Yedyıldız, "*Müesseseler-toplum münâsebetleri...*", s. 42; Kur'an, LIII/39; L. Milliot, *ayn. esr.*, s. 495; R. Charles, *Le droit musulman*, Paris 1960, s. 69-70. Mülkiyet konusunda, İngiliz filozofu John Locke (1632-1704)'un görüşünün yukarıda bizim anlattığımız İslâmî anlayışa yaklaştığını müşâhade etmek son derece ilgilî çekicidir. F. Challaye, Locke'un fikirlerini şu şekilde özetliyor (*Histoire de la propriété*, Paris 1967, s. 73): "... Tanrı toprağı bütün insan cinsine müştereken

söz konusu kişiler vakfiyelerinde, vakf ettikleri toprakları bir "temlik-nâme-i hümâyûn"(145) sayesinde temellük ettiklerini beyan etmekteydiler. Sultan tarafından verilen bir vesika olan temlik-nâmede, şer'i'atın hükümlerine uygun olarak, falan veya falan sâhanın, şahsî mülk olarak, falan veya falan adama verilmiş olduğu tasdik edilmekteydi. Meselâ, III. Ahmed'in dâmâdı sadrazam İbrahim Paşa, sultan tarafından imzalanmış ve şeyhülislâm tarafından tasvip görmüş bir *hüccet-i şer'îyye* sayesinde, Muşkara köyü ve mülhâkâtını daha bir çok yer ile birlikte mülk edinmiş, ve buraları Muşkara'da yâni bugünkü Nevşehir'de kurmuş olduğu içtimâî ve hayrî müesseseler yararına vakf etmişti(146).

Diğer taraftan, sâdece toprakların değil, fakat mülkiyeti devlete âit olan, han, hamam(147), sût-kârhânesi(148), vs... diğer gayr-ı menkûllerin de padişahlar tarafından gözdeleri lehine özel mülk hâline dönüştürülmüş olduğunu müşâhade etmekteyiz.

Böylece, hatırı sayılır kamu sâhalarının önce mülk, daha sonra da vakıf hâline dönüştürülmesi, şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî ve zirâî hayatının temelinin teşkil eden timâr sisteminin bozulmasının en ehemmiyetli faktörlerinden biri olmuştu. Öyleyse, bu yıkıcı değişiklikleri gerçekleştirmek için hangi prensibe dayanıyorlardı?

İslâm hukuk otoritelerinin görüşlerine göre ve Osmanlılar tarafından benimsenmiş sistem gereğince, Osmanlı devri Türk hükümdarları aynı zamanda bütün devlet topraklarının en üst seviyedeki idârecileri olmalarına rağmen, bu idâre hakkının kendisiyle birlikte şahsî mülkiyet hakkına yol açmadığı bilinmektedir. Bunun içindir ki, onlar, *has* adı altında sâdece, ihtiyaçlarının karşılanması gayesiyle kendilerine tahsis edilmiş olan bâzı sâhaların tasarruf hakkına sâhip oluyorlardı(149). Bununla birlikte, pâdişahlar, feth edilmiş topraklardan bir kısmını, şer'î hükümlere uygun şartlar altında, mülkleştirmeye yetkili kılınmışlardı(150). İlk Osmanlı sultanlarının bu hakka dayanarak, bazı köy ve tarlaların mülkiyet hakkını, hizmetleri karşılığında, XVII. asır bir Türk âliminin de belirttiği gibi, Allah yolunda cihad yaparak İmparatorluk yararına büyük ülkeler feth eden ve devletin şânına lâyık büyük hizmetler ifâ eden uçbeylerine vermiş oldukları doğrudur. Ve bu beyler, söz konusu yerleri, müslüman halka hizmet gayesiyle inşâ ettirmiş oldukları imâret ve zâviyelerin işletme masraflarını karşılamak üzere, hükümdârın izniyle vakf ediyorlardı(151).

Bizzat ilk Osmanlı padişahları da, feth ettikleri topraklardan bir bölümünü gelirlerini kanûnî açıdan hazîneyi ilgilendiren bâzı gayelere tahsis ederek vakıf hâline dönüştürüyorlardı. Fakat,

bu ameliye söz konusu toprakların hukûkî mâhiyetini değiştirmiyordu, çünkü onların çıplak mülkiyeti önceden olduğu gibi, devlette kalıyordu. Bu durumda, vakıf olan şey, sırf bu kamu sâhalarından alınan vergilerdi. Bu sebeple bu cins vakıflara, *vakf-ı irsâdî*(152) adı veriliyordu(153). Daha XIV. ve XV. asırlarda, bu türlü mülkleştirme ve vakıflaştırma hâdiselerinin son derece yaygınlaşmış olduğunu biliyoruz. Bu uygulamaların, Türk kültürünün Anadolu ve Rumeli'ye yerleşmesine ve buralarda şehir hayatının gelişmesine müessir bir şekilde katkıda bulunmuş olduğu kesindir, fakat başka gayeler için kullanılmış olmakta gecikmediği de doğrudur. Zîrâ vakıf-kurucularından birçoğu, içtimâî ve hayrî vakıflardan daha çok âile vakıfları tesis ederek, servetlerinin muhafazasını hedef almaya başladılar. Devlet kaynaklarını kurutan vakıfların ölçüsüz bir biçimde yaygınlaşmasındaki tehlikeyi fark eden Fâtih Sultan Mehmed, gelir kaynakları daha önce özel mülk hâline

verdi. Tabî halde, yâni içtimâî hayat mevcut değilken, şahsî mülkiyet yoktu. Bir ferdin toprağın ürünlerini kullanabilmesi için, toprağın bir kısmını mülk-edinmesi icap eder. Bu mülk-edinme nasıl gerçekleşir? Çalışmayla; herkes kendisine âittir; ellerinin faaliyeti ona âittir; ellerinin faaliyetinin ürünü ona âittir. Toprağın meyveleri, onları toplamak zahmetine katılan kişindir; bir ferdin tasarrufunda olduğu halde, onun çalışması dışında kalan şeyler, başkalarının mülkiyeti otabilirdir. Toprak onu işâ edene ve onu ekene âit olmalıdır. Fakat adam yerin bir kısmını işlenmemiş hâldede bırakırsa, onu bir çit veya bir duvara çevirmiş olsa bile, bu gayr-ı menkul, boş bir toprak olarak telâkkî edilebilirdi ve bir başkasının malı otabilirdi."

- (145) Temlik-nâme-i hümâyûn'a sadece temlik-nâme veya mülk-nâme, mülk-nâme-i hümâyûn, sened-i hâkânî, hüccet-i şer'îyye de denilmektedir.
- (146) Damad İbrahim Paşa Vakfiyesi, tarihsiz, s. 7; diğer örnekler: Osman b. Mehmed Vakfiyesi, 1333/1915, VGMA, Mücedded Ana, XIV, s. 195; Mihrîşah Emine Kadın Vakfiyesi, 1135/1723, s. 12; Dâmâd İbrahim Paşa ve eşi Fatma binti III. Ahmed Vakfiyesi, tarihsiz, VGMA, Kasa no: 173, s. 38-39; Safiyye binti II. Mustafa Vakfiyesi, 1154/1741, s. 11; Beşir Ağa Vakfiyesi, 1158/1745, VGMA, Kasa no: 35, s. 11; Çorlulu Ali Paşa Vakfiyesi, 1119/1708, s. 288-291, 298-299; Çorlulu Ali Paşa Vakfiyesi, 1120/1709, s. 370.
- (147) Mahmud Tayyar b. Battal Vakfiyesi, 1214/1799, VGMA, Ana, 1211 Başlar, s. 124. Bu han ve hamamlar, Canik Sancağı'na bağlı Çarşamba kasabasında bulunuyordu.
- (148) Safiyye binti II. Mustafa Vakfiyesi, 1163/1750, s. 52-53.
- (149) O. Turan, Türk Cihan hâkimiyeti mefkûresi tarihi, İstanbul 1969, ç. II, s. 19.
- (150) Krş. Belin, *Étude sur la propriété...*, s. 42, not. 2.
- (151) Koçl Bey, *Risâle-i Koçl Bey*, İstanbul 1277, s. 20; Krş. F. Köprülü, "Vakif müessesesinin hukukî mâhiyeti ve tarihi tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1942, c. II, s. 1-35.
- (152) Ali Haydar, ayn. esr., s. 179; Ömer Hilmi, ayn. esr., s. 3 (5); Atif Bey, ayn. esr., s. 35-37; Belin, *Étude sur la propriété...*, s. 184.
- (153) Vakf-ı irsâdî hakkında daha geniş bilgi için bkz. B. Yediyıldız, "Türk vakıf kurucularının...", s. 159 vd.

dönüştürülmüş mîrî topraklar olan bâzı vakf-ı irsâ-dileri iptal etti(154). Ancak, söz konusu yasaklama uzun müddet devam etmedi; zîrâ, birçok kişinin menfaatine dokunmuştu. Bu kişilerin tesiriyle, II. Bâyezid zamanında, söz konusu topraklar tekrar eski hallerine dönüştürüldüler. XVII. asırdan itibaren ki, devlet adamları ve mütefekkirler, hazîneyi sıkıntıya sokan toprak vakıflarının aşırı derecede artması üzerinde ciddî olarak düşünmeye başladılar. Koçi Bey'e göre, şer'î hükümlere zıt binlerce vakıf mevcuttu. O, bu hükmünün gerekçesini şöyle açıklıyordu: Din ve devlete lâıyk hizmet görmeksizin, hattâ küçük bir köy bile feth etmeksizin, sırf pâdişaha yakın olduğu için, asırlarca önce feth edilmiş yörelerde bulunan hazine malı köy ve tarlalardan nicesini kendilerine ve çocuklarına temlik ettirme imkânı bulmuş olan kişiler vardır. Sonra bunlar, söz konusu yerlerden diledikleri kısımları vakf etmişler, bir kısmını da, vakıf örtüsü altında, çocuklarına gelir kaynakları hâline getirmişlerdir. Bu türlü vakıf nasıl sahih olur? Ve günaha girmeksizin onların gelirinden istifâde etmek nasıl mümkün olabilir?(155).

Koçi Bey'in ve diğer bazı düşünürlerin tenkitleri, F.Köprülü tarafından, "Vakıf müessesesinin hukûkî mâhiyeti ve tarihî tekâmülü"(156) adlı makalesinde tahlil edilmiş olduğundan, bu konu üzerinde burada daha fazla durulmayacaktır. Fakat, bütün bu tenkitlere rağmen, vakıf müessesesini XVIII. asırda hâlâ ayakta tutan ve bu araştırmanın başka bir bölümünde(157) incelemiş olduğumuz âmiller sebebiyle, bu türlü mülk edinme ve vakıflaştırma muâmelelerinin, bizzat pâdişahlar, saraya mensup kişiler ve onların gözdeleri tarafından XX. asır başına kadar uygulanmaya devam ettiğini söylememiz gerekmektedir. Bunun deflî şudur: mîrî arâziden ayrılmış ve şahıslara sahih mülk olarak verilmiş tarım işletmeleri, XVIII. asır vakıflarının gelir kaynakları arasında oldukça önemli bir yer tutuyordu (bkz. Tablo:II) ve bunları vakıf hâline dönüştürenler, umûmiyetle Osmanlı Devleti'nin askerî sınıfına mensup kişilerdi(158).

Büyük tarım sâhalarının, başlangıçta ekseriyetle devlet mülkü olarak telâkkî edildiği bir ülkede, eğer bunların büyük bir kısmı zaman içinde önce şahıs mülkleri ve daha sonra da mukaddes topraklar dahi doğrusu vakıflar hâline dönüştürülmüşse, bu değişimin o ülkede büyük içtimâî değişmelere yol açacağından kat'iyen şüphe edilemez. Bu değişimler, araştırmamızın başka bir bölümünde incelenmiştir(159).

3. İşletme usûlleri

Vakıf müesseseleri için gelir üretimine tahsis edilmiş nesnelere işletme usûlü hakkında, vakıf kurucuları tarafından vakfiyelerinde beyân edilmiş hükümlere uyulması gerekiyordu. Yapmış olduğu-

muз vakfiye tahlillerine göre, farklı biçimlerde ortaya çıkmasına rağmen, aslında tek bir işletme usûlünün mevcut olduğu söylenebilir ki, o da kira sistemiydi.

a. Üç kiralama biçimi

XVIII. asırda, örnekleri az olmakla birlikte bâzı vakfiyelerde, vakıf kurucularının, vakıflarına âit emlakın icâre-i sahiha(160) usûlüyle kiralamasını hükme bağladıklarını görüyoruz. Bu usûlün, fıkıh kitaplarında bilinen tek kira biçimi olduğu açıktır. *İcâre-i sahiha* usûlüyle akdedilen mukâvelenâmede kiralama süresi sınırlandırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yürürlükte olan Hanefî mezhebine göre, topraklar en fazla üç yıllığına kiraya verilebiliyordu; diğer gayr-ı menkûllerde ise bu kira müddeti, bir seneye tahdid edilmişti(161).

Vakf edilmiş gayr-ı menkullerin kiralama biçimleriyle ilgili hususlarda örfî hukuk zamanla şer'î hukuka galebe çalmıştı. Zâten, Osmanlı İmparatorluğu'nda tatbik edilen İslâm Hukuku'nun ekserî noktalarında durum aynıydı. Gerçekten, zarûretler, icâre-i sahiha'dan başka iki tane kiralama biçimi daha doğurmuştu: *Mukata'a* ve *icâre teyn*.

Mukata'a ne idi? Diğer teknik mânâlarını bir yana bırakarak, *mukata'a*'nın, önceden kararlaştırılmış -lûgat mânâsının da ifâde ettiği gibi

(154) Krş. F. Babinger, *Mahomet II le conquérant et son temps* (1432-1481), Paris 1954, s. 540; B. Yediyıldız, "Müesseses-toplum münâsebetleri...", s. 43; M. Nicoara Beldiceanu, bu mesele hakkında yaptığı araştırmalara bir makale tahsis etmiştir: "Recherches sur la réforme foncière de Mehmed II", *Acta Historica*, c. IV, (Monachii 1965), s. 27-39. Ona göre (s. 39), bu toprak reformunun sebepleri şunlardır: "İtmarlı sipâhilerin sayısını, yani ordu mevcudunu arttırmak arzusu, devletin mâff durumunu düzeltmek, mâlikâne sâhiplerinin gücünü kırmak ihtiyacı, ve nihayet İslâmî meşrûiyeti yeniden tesis etmek arzusu".

(155) Koçi Bey, ayn. esr., s. 20-21; F. Köprülü, "Vakıf müessesesinin hukûkî mâhiyeti...", s. 27.

(156) F. Köprülü, "Vakıf müessesesinin hukûkî mâhiyeti...", s. 26 vd.

(157) B. Yediyıldız, "Müesseses-toplum münâsebetleri...", s. 23-53.

(158) B. Yediyıldız, "Türk vakıf kurucularının...", s. 146.

(159) B. Yediyıldız, "Vakıf müessesesinin XVIII. asır Türk toplumundaki rolü", s. 1-27.

(160) *İcâre-i sahiha*'ya *icâre-i vâhîde* yani tek kira veya *icâre-i ma'rûfe* yani mağlum ve meşhur kira da deniliyordu. Gelir kaynakları bu usulle kiraya verilmiş vakıflar da *icâre-i vâhîdelî evkâf* adını alıyorlardı, Ömer Hilmi, ayn. esr., s. 11; A.H. Berki, *Vakfa dair yazılan eserlerle vakfiye ve benzeri vesikalarda geçen üslup ve tabirler*, Ankara 1966, s. 25. Meselâ bir saray *icâre-i sahiha* yoluyla aylık on bin akçeye kiralanıyordu, I. Mahmud Vakfiyesi, tarihsiz, s. 41; bir başka saray da aylık beş yüz kuruşa kiraya verilmişti, III. Osman Vakfiyesi, 1169/1755, s. 9-10; bir gümrük binası ise yıllık yetmiş beş kuruştan tutulmuştu, Mehmed b. Sallih Vakfiyesi, 1194/1780, s. 581.

(161) Muhammed Mevkûfâtî, *Şerhü'l-Mevkûfâtî*, İstanbul 1291/1874, c. I, s. 369; Bellin, *Étude sur la propriété...*, s. 96-97.

kesilmiş(162)- yıllık bir ücretle, vakıf bir toprağın idâresinin, -bu toprak üzerine, şahsî mülk olmak üzere binâlar inşâ edebilme ve hattâ onu ağaçlandırabilme hakkıyla birlikte- devr edildiği bir kira sözleşmesi olduğunu söyleyebiliriz(163). Sözleşme ancak kiranın ödenmemesi hâlinde fesh edilebiliyordu. Gerçekten, kiracı, toprağı vârislerine intikal ettirme imkânına sâhip olduğu gibi, kiraladığı yerde inşâ etmiş olduğu binâları ve yetiştirmiş olduğu ağaçları üzerinde sınırsız bir mülkiyet hakkına sâhipti. Hattâ bu binâ ve ağaçları vakıf bile yapabiliyordu. Ancak, toprağın mülkiyeti kendisine âit olmadığından, bu binâlar ve ağaçlar, İslâm hukukçularına göre, menkûl mallar kategorisine giriyorlardı. Netice itibâriyle, onların vakıflaştırılması örfî hukûka göre gerçekleştirilebiliyordu(164).

XVIII. asır vakfiyelerinde, daha önceki dönemlerde vakf edilmiş ve mukâta'a usulüyle kiraya verilmiş topraklar üzerinde bulunan binâların ve ağaçların vakf edilmesine(165) bol miktarda rastlanıyorsa da, bizzat bu dönemde vakf edilmiş toprakların bu usülle kiralınışı pek yaygın değildi. Mukâta'a mukâvelesi bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk asırlarında çok yaygındı. Bunun sebebi şu idi: Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu tâkip eden yıllarda, her hangi bir şehir feth edildikten sonra, Türkler kesin olarak yerleşmek üzere kitle hâlinde oraya geliyorlardı. Bu olay oralardaki arsa değerini yükseltiyordu. Bu sebeple, devlet memurları, ordu mensupları ve onlarla birlikte bu yerleşme yerine ilk gelenler, şehrin müstakbel gelişmesine elverişli olan bütün arâzîlerin mülkiyetini üzerlerine geçiriyorlardı(166). Sonra bunların büyük bir kısmını vakf ediyorlardı. Vakf edilmiş bu arâzîlerin mütevellîleri, onları şehre daha sonra gelenlere, mukâta'a usulüyle kiralıyorlar ve böylece onlara kendi hesaplarına binâlar inşâ etme imkânı da vermiş oluyorlardı. Ekseri hallerde, vakıf olmayan arsaların mülkiyetine de sahip olanlar, bu arsaları satmadıkları takdirde, onları aynı usulle kiraya veriyorlardı. Şüphesiz bu hâdise, bir taraftan, şehirlerin gelişmesine yardımcı oluyor, fakat, diğer taraftan da, arsa spekülasyonlarına yol açıyordu. XVIII. asırda, arsaların eskiden olduğu gibi bedava olarak mülk edinilmesi imkânlarının daralması neticesinde, mukâta'a usulüyle kiralama şekline de çok nâdiren rastlanır olmuştu. Bununla birlikte, onun izleri hâlâ canlı idi, zîrâ vakıflara âit olup en eski devirlerde bu usülle kiralınmış topraklar, statülerini hâlâ olduğu gibi muhafaza ediyorlardı. Ayrıca, bu kira biçimi, bâzı hallerde, uygulanması vakıflarla ilgili işlerin düzene sokulmasını kolaylaştıran bir model oluyordu. Bu modelin izahını yapmak üzere, aynı konuya aşağıda tekrar döneceğiz.

"Çift kira" anlamına gelen ve *icâreteyn* deni-

len kira biçimine gelince, şüphesiz o, bilhassa XVIII. asırda, vakıf gayr-ı menkûllerin işletilmesinde en çok kullanılan kira biçimiydi. Muhtemelen XVI. asırdan itibaren icâd edilmiş olan bu kiralama biçimi aslında ancak işletilemeyecek bir hâle düşmüş vakıf-emlâkin kiralınmasında uygulanıyordu. Gerçekten, bâzı vakıfların gelir kaynağını teşkil eden gayr-ı menkûller bâzan öylesine harap oluyordu ki, gelirler, gerekli bakıman ve vakıf emlâkin onarılmasına kâfi gelmiyordu. Bu durumda, müessesenin maddi güçlüklerini hafifletmek için, söz konusu vakıf emlâk *icâreteyn* usulüyle kiralanıyordu; öyle ki, kiracı mukavelenin yapılışı sırasında, bir defaya mahsus olmak üzere, vakıf mütevellîsine, *icâre-i mu'accele* (peşin kira) denilen ve umûmiyetle vakıf emlâkin gerçek değerinin yarısına eşit olup, bunların tamirine harcanması gereken sâbit bir meblağ ile *icâre-i mü'eccele* (te'cil edilmiş, ertelenmiş kira) denilen ve aslında normal kira bedelinden çok düşük olup, değiştirilmesi mümkün olmayan yıllık bir ücret ödüyordu(168).

Başlangıçta vakıf sistemini hayatın dinamizmine uydurmak için "hukûkî bir çâre" olarak telâkki edilen *icâreteyn*, tedricen müessesenin iç bünyesini değiştiren çeşitli suistimâllerin kaynağı hâline gelmişti. Öyle görülüyor ki, bâzı vakıf müesseselerini yıkımdan kurtarmak gayesiyle icâd edilen bu "şer'î hîle"nin ortaya çıkışından kısa bir zaman sonra, vakıf mülklerini eskiden *icâre-i sahi-*

(162) Bu arapça kelimenin yerine, Türk halkı, kesim deyimini kullanıyordu ki, saf Türkçe olan bu kelime mukatâ'a ile aynı şeyi ifâde etmekteydi.

(163) Yukarıda "Tarım İşletmeleri" kısmıyla krş.

(164) İbrahim b. İbrahim b. Fethullah Vakfiyesi, 1188/1774, VGMA, Ana. 1255 Başlar II, s. 389.

(165) Osman b. Mahmud Vakfiyesi, 1144/1732, VGMA, Mukatâ'a I, s. 88; Ahmed b. Abdullah Vakfiyesi, 1145/1732, VGMA, Mukatâ'a, I, s. 89; Ahmed b. Mustafa Vakfiyesi, 1147/1734, VGMA, Mukatâ'a I, s. 100; Süleyman b. Mustafa Vakfiyesi, 1171/1758, s. 141-143; Hammâmîzâde Mehmed Emin b. Halîl Vakfiyesi, 1172/1759, VGMA, Haremeyn VII, s. 262; İ. Abdülhamid Vakfiyesi, 1195/1780, s. 36-40.

(166) M. Akdağ, ayn. esr., c. I, s. 404.

(167) Heffening, "Waqf ou habs", EI, 1939, c. IV, s. 1158; B. Yediyıldız, "Vakıf", İA, c. XII/2, s. 158-159; M.Z. Pakalın, ayn. esr., c. II, s. 17.

(168) *İcâreteyn* usulüyle akd edilmiş bir çok kira mukavelenâmesi incelemeşi bulunmaktayız. Meselâ, bir mütevellî, alış flatı dört yüz kuruş olan bir menzili *icâreteyn* ile kiralıyor. Kiracı, *icâre-i mu'accele* olarak iki yüz kuruş, *icâre-i mü'eccele* olarak da günlük iki akçe ödemeye mecbur oluyor, VGMA, Haremeyn I, s. 167. Diğer örnekler için bkz. VGMA, Haremeyn VIII, s. 25-42; Nevres Vakfiyesi, 1210/1796, s. 15-16. Diğer ülkelerde, Türkiye'deki *icâreteyn* ile aynı gayeyi taşıyan başka mâhiyette mukavele türleri ortaya çıkmıştır. Burada tafsilâtî mukayeseler yapma imkânımız yoktur. Bu konuda bkz. L. Milliot, *Démembrements du Habous: menfa'a, gza, guelsâ, zinâ, istighrâq*, Paris 1918, krş. G. Baer, "The Dismemberment of Awqâf in Early 19th Century Jerusalem", *Asian and African Studies*, c. 13, no. 3 (November 1979), s. 220-241.

ha ile kiralamış olanlar, bu kira şeklini *icâreteyn*'e çevirmeyi denemişlerdir. Bu sebeple, vakıf kurucularının umûmiyetle, vakıflarına âit emlâkin daha yepyeni ve işletilebilir bir nitelikte iken- *icâreteyn* usûlüyle kiralanması şartını ileri sürdüklerini, XVIII. asır vakfiyelerinde, müşâhade edebilmektediriz(169).

Bâzi vesîkalar, *icâreteyn*'in oldukça ilgi çekici başka bir cephesini açığa çıkarmamıza yardımcı oluyor: Zengin vakıfların mütevellîleri, tasarruflarını daha doğrusu vakfın gelir fazlasını değerlendirmek, vakıflarının emlâkini yeni kazançlarla büyültmek istedikleri zaman gayr-ı menkûller satın alıyorlar ve onları eski sâhiplerine *icâreteyn* usûlüyle kiralıyorlardı. Bu hâdisede yatan tertibi daha anlaşılır hâle getirmek için müşâhhas bir örnek verelim: 1785 tarihli bir mukâvelenâmede(170), bir vakıf mütevellîsinin sekiz yüz kuruş ödeyerek bir çiftlik(171) satın aldığını ve onu satıcısına *icâreteyn* ile kiraladığını görüyoruz. Öyle ki, kiracı, yâni şimdi vakıf hâline gelmiş olan çiftliğin eski sâhibi, vakfa, *icâre-i mu'accele* yani peşin olarak bir defaya mahsus olmak üzere beş yüz kuruş ve *icâre-i mü'eccele* yani ertelenmiş kira olarak da her ay yüz akçe ödemeye mecbur ediliyor(172).

Başka vesikalarda, *icâreteyn*'in değişik bir uygulamasına daha rastlanmaktadır. Bu uygulamaya göre, vakıf mütevellîsi, vakıf arsaları, kiracıların *icâre-i mu'accele* yerine vakıf adına binâlar inşâ etmeleri(173) ve her ay *icâre-i mü'eccele*'yi ödemeleleri şartıyla, kiralıyordu(174).

Diğer taraftan, bazan vakıf akarların kira şeklini, mukâta'a ya tahvil etmek için, *icâreteyn*'den yararlanılıyordu. Bu tahvil muâmelesini açıklığa kavuşturmak ve mukâta'a ve *icâreteyn* arasındaki farkı daha iyi göstermek için, burada müşâhhas bir örnek vermek ilgi çekici olacaktır: 1759 yılında, sadrazam Dâmâd İbrahim Paşa'nın kızı Fatma, Galata'ya bağlı Arnavudköy'de kâin bir menzil ve bir bostandan ibâret iki mülkünü, bir vâiz ve Edirnekapı'da Şeyh Halil Halvetî zâviyesi yararına vakf ediyor. Adı geçen emlâkin yâ *icâre-i sahiha* veya *icâreteyn* ile kiralanmasını vakfiyesinde hükme bağlıyor(175).

Şüphesiz kiracı tarafından *icâreteyn* usûlü tercih edilecekti. Nitekim, bu vakıfla ilgili olarak 1784 tarihinde, yâni vakfiyenin tanziminden yirmi beş sene sonra kaleme alınmış bir vesîkadan, söz konusu bu iki vakıf gayr-ı menkûlü Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın *icâreteyn* usûlüyle kiralamış olduğunu, *icâre-i mü'eccele*'sinin aylık dört yüz yirmi akçeden ibâret bulunduğunu öğreniyoruz. Diğer taraftan, yine bu vesikada belirtildiğine göre, sözkonusu gayr-ı menkûller dâhilinde boş alanlar mevcuttu; bu boş alanlara bir çok binâ yapılabilir-

di; zâten oralarda bulunan binâlar da bu sıralarda harap olmuş vaziyetteydi; kiracı Halil Hamid Paşa, *icâre-i mu'accele* olarak vakfa ödemek mecburiyetinde olduğu meblağı harcamak sûretiyle bile vakıf adına yeni binâlar inşâ etmekten ve eskileri onarmaktan kaçınıyordu; ve zâten bu çalışmalarını vakfın kendi imkânlarıyla gerçekleştirmek de imkânsızdı. Bu durum karşısında, burada söz konusu olan vakıf müessesesinin menfaati göz önünde bulundurularak, şu kararlar alınmıştır:

a. Harap olmuş binâların bin beşyüz kuruş değerinde olan kalıntıları, Halil Hamid Paşa'ya iki bin kuruşa satılacaktır;

b. Eskiden aylık dört yüz yirmi akçe olan *icâre-i mü'eccele* altı yüz yirmi akçeye yükseltilecektir;

c. Ayrıca, kiracı, bu gayr-ı menkûllerin yeri için, *mukâta'a* biçiminde, yıllık altmış iki kuruşluk bir kira ödeyecektir;

d. Buna mukabil, söz konusu yerlerde, şahsî mülkü olmak üzere binâlar inşâ etme imkânına sâhip olacaktır(176).

Bizzat bu vesika ve buraya kadar izâh ettiğimiz diğer hususlar, vakıf müessesesine âit gayr-ı menkûllerin, zamana bağlı olmaksızın ebediyen yâni mukâta'a usûlüyle kiralanmasından neşet eden suistimalleri açıkça bize göstermektedir. Kiracının başlangıçta *icâre-i sahiha* yerine *icâreteyn*'i tercih ettiği, bununla birlikte, belki de siyâsî iktidârından istifâde ederek, *icâre-i mu'accele*'yi ödemediği, vazifesi olmasına rağmen harap olmuş binâları tamir etmediği ve netice itibâriyle, ortaya çıkacak bütün imkânlardan en iyi şekilde yararlanmak için, vakıf mütevellîsini *icâreteyn* usûlü kira

(169) Bazı vakfiyelerde, gayr-ı menkûllerin normal olarak önce *icâre-i sahiha* ile kiralanması, fakat daha sonra gelir getiremeyecek duruma düşerse, kira şeklinin *icâreteyn*'e dönüştürülmesi şart koşulmuştur, Yusuf b. Abdullah Vakfiyesi, 1195/1781, VGMA, Küçük Evkâf Hâmis I, s. 243-244. Bazı vakfiyelerdeki hükümlere göre, mütevellî kira şeklini seçmekte serbest idi, Safiyye binti II. Mustafa, 1154/1741, s. 11.

(170) VGMA, Küçük Evkâf II, s. 574.

(171) 3200 zira' karelik bir saha üzerine kurulmuş olan bu çiftlik, bir öküz tamı, bir inek ahır, iki zahire anbarı, bir mahzen, yüz koyun, altı çift öküz, beş danalı inek ve beş kısırak ihtiva ediyordu.

(172) Benzer durumlar için bkz. VGMA, Mukâta'a III, s. 101-111; Emine binti II. Mustafa Vakfiyesi, 1152/1739, s. 18-29.

(173) Bazı vakfiyelerde, *icâre-i mu'accele* olarak alınan paranın vakfın mütevellîsi, kâtibî ve cablî arasında paylaştırılmasını âmir şartları rastlanmaktadır, Ragıb Mehmed Paşa Vakfiyesi, 1176/1762, s. 43.

(174) Abdülhalim b. Ahmed Vakfiyesi, 1114/1702, VGMA, Mukâta'a I, s. 93-94; Benzer durumlar için bkz. Ragıb Mehmed Paşa Vakfiyesi 1176/1762, s. 14-15; Dâmâd-zâde Ahmed b. Mustafa Vakfiyesi, 1145/1733, s. 129.

(175) Fatma binti Dâmâd İbrahim Paşa Vakfiyesi, 1172/1759, VGMA, Kasa no: 56, s. 1-9.

(176) VGMA, Kasa no: 56, s. 10.

biçimini mukâta'a usulü kira biçimine dönüştürmek mecburiyetinde bıraktığı, yukarıdaki son örnekte açıkça gözüktüyor. Gerçekten kiracılar için en faydalı kira biçimi, mukâta'a usulüydü, çünkü kirâlanan saha üzerinde bulunan her şey kendi şahsi mülkleri olabiliyor ve bu mülkler ile bizzat toprakla ilgili kiralama hakkı, ölümlerinden sonra, vârislerine geçiyordu(177).

İcâreteyn usûlüyle kiralamanın bütün şekillerinin de, kiracılara sayısız menfaatlar sağlamış olduğu kesindir; bu şekilde kiralanmış gayrı menküller üzerinde kiracıların mutlak mülkiyet hakları bulunmamasına rağmen, söz konusu emlakten istedikleri gibi yararlanma, onlar üzerindeki haklarını çocuklarına, 1867'den itibaren de diğer vârislerine intikal ettirme(178), vakıf mütevellîsinin izniyle bu hakları satma imkânını ellerinde bulunduyorlardı. Kiracılar, kısaca ifâde etmek gerekirse, kira yoluyla, her türlü hukûkî tâkipten korunmuş bir servet kaynağına sâhip oluyorlardı.

Bu kira tertipleri içinde, vakıf müessesesi de bir takım menfaatlere kavuşmuyor değildi: Vakıflar, işletilemez hâle gelmiş gelir kaynaklarını tamamen yok olmaktan kurtarıyor; düşük fiatlarla aslında daha pahalı sâhalar ve binâlar kazanıyor; veya daha önceden mevcut arâzileri üzerine kiracılar tarafından inşâ edilmiş yeni binâları bedava bir şekilde elde ediyor, ve nihâyet, kiracıların vârislerinin inkirâzından sonra, onları ilgilendiren bütün mallar ve haklar vakıf müessesesine geri dönüyordu.

Bununla birlikte, ister mukâta'a biçimi kiralama, ister icâreteyn olsun, her ikisinin de, netice itibâriyle, gizli birer satış akdi olduklarını söyleyebiliriz. Zirâ, buraya kadar izâh ettiğimiz hususlar dışında, şu noktalar da bu hükmü doğrulayacak niteliktedir: Bu türlü kiralama biçimlerinde, kira müddeti sınırsızdı; kira bedeli o derece düşüktü ki, bunu bir kira olarak değil fakat daha ziyâde bir vergi olarak telâkkî etmek mümkündü. Üstelik, rekâbet neticesinde daha yüksek bir kira haddi bulunabileceği zaman bile kira miktarı değiştirilemeyeceğinden dolayı, vakıf kira bedelleri gerçekten, daha sonraki devirlerde Osmanlı parasının mâruz kaldığı sayısız değer indirimleri neticesinde vuku'bulan her sâhadaki hayat pahalılığı karşısında çok düşük kalmıştı.

Vakıf gayrı menküller zâten yeni Türkiye'nin ilk yıllarında eski kiracılarının şahsî ve mutlak mülkleri hâline dönüşüvermişti. Hem de yok paahasına!(179).

b. Fâiz

Yukarıda vakfın gelir kaynakları arasında bulunan nakit paralardan bahs ederken, doksan dört vakfiye ile vakıf hâline getirilmiş nakit para-

ların toplam yekûnunun 42.120.220 akçeye yükseldiğini söylemiştik. Gerçekten bu büyük bir meblâğ oluşturuyordu, o halde bu meblâğın işletme biçimini bilmek ilgi çekici olacaktır. Bu vakıf paralarının nemâlandırılması, vakfın diğer gelir kaynaklarının işletilmesinde olduğu gibi, bizzat vakıf kurucuları tarafından tanzim edilmiş hükümlere bağlıydı. Bu hususta, her vakıf kurucusu vakfiyesinde aşağı yukarı aynı formülü tekrarlamaktaydılar. Formül şöyleydi:

"Rehn-i kavî ve kefil-i melî yâhud ikisinden biri ile onu onbir buçuk hesâbı ile mu'âmele-i şer'îyye ve murâbaha-i mer'îyye ile bâ-yed-i mütevellî beher sene 'alâ vechi'l-halâl istirbâh ve istiğlâl oluna"(180).

'Bu cümle basit olarak, vakıf hâline getirilmiş nakit paraların % 15'lik(181) bir oranla fâize verilerek vakıf için gelir temin edileceği anlamına gelmektedir(182). Fakat, ribâ veya fâiz tâbirleri kullanılmak istenmediğinden(183), dolambaçlı bir ifâde tarzı tercih edilmektedir; zirâ, İslâm'ın ribâyı yasaklamış olduğu bilinmektedir(184). Diğer taraftan, bu yasağa rağmen, İslâm'ın içinde doğduğu Mekke toplumunda iyi bilinen, mâlî sermayenin icrâ ve gelişme biçimi olarak fâizin, daha sonraları bütün İslâm ülkelerinde bol miktarda uygulanmış olduğu da bilinmektedir(185). Gerçek-

(177) Osmanlı İmparatorluğu'nda, icâreteyn, mukatâ'a ve mîrî topraklarla ilgili fetvaları, Meşreb-zâde Mehmed Ârif, Câmî'u'l-icâreteyn (İstanbul 1252/1837, 427 sayfa) adlı kitabında biraraya toplamıştır.

(178) A.H. Berki, "Vakıflar ve vakıfların maruz kaldığı tecâvüz ve ihmâller", Vakıflar Dergisi, VIII, (Ankara 1969), s. 339.

(179) Meselâ, bir kiracının, otuzbeş bin Türk Lirası değerindeki bir araziyi, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne sadece iki yüz İra ödeyerek mülkiyetine geçirdiğini bilmekteyiz, A.H. Berki, "Vakıflar ve Vakıfların maruz kaldığı tecâvüz ve ihmâller", s. 339.

(180) Yukarıda not: 113'e bkz.

(181) Fâiz haddi çok nâdiren % 10 veya % 12 olarak tesbit edilmişti, Tûrâbi-zâde Alemdâr İbrâhim Vakfiyesi, 1188/1774, 232-233; İbrâhim b. Mehmed Vakfiyesi, 1145/1733, VGMA, İstanbul I, s. 121-122; İ. Abdülhamid Vakfiyesi, 1195/1780, s. 131-132.

(182) Umumiyyetle bu nakit paraları fâize vererek işletmek görevi mütevellîlere âitti. 2.340.000 akçe tutarındaki nakit parasını vakıf hâline getiren sadrazam Halil Hamid Paşa, bu paraları işletme görevini, Evanoğlu Abraham adındaki bir sarrafa vermişti. Vakfiyedeki bir maddeye göre, Abraham, vazifesi karşılığında, her gün on akçe alacaktı ve ölümünden sonra da yerine oğlu geçecekti, Halil Hamid Paşa Vakfiyesi, 1199/1785, VGMA, Küçük Evkâf Hâmîs II, s. 614-615; diğer bir örnek için bkz. III. Osman Vakfiyesi, 1169/1755, s. 36; Osmanlı İmparatorluğu'nda sarrafların rolü için bkz. R. Mantran, İstanbul..., s. 52.

(183) Krş. J. Berque, Les arabes d'hier à demain, Paris 1969, s. 72.

(184) V. Berger-Vachon, "Le Ribâ", J. Berque ve diğerleri, Normes et valeurs dans l'İslam contemporain, Paris 1966, s. 81-100.

(185) M. Rodinson, ayn. esr., s. 52.

ten, içtimâf ve iktisâdî zarûretler karşısında, İslâm hükûkçuları, nazarı yasakları ortadan kaldırma yolları ihdas etmek için kafa yormuşlardır. Bu metodların arapça bir adı vardır: *Hiyâl*, yâni hileler, çâreler. Sünnî dört hükûk ekolü arasında, bu tür çârelerden en çok yararlanan mezhep Hanefîlik olmuştur; çünkü o, bu konuda, zarûret haram olan şeyi helâl kılar prensibini uygulamaktadır(186). Hemen belirtmemiz gerekir ki, Hanefîlik ekolü, dînî prensiplerle çatışmamak için çok defa bu türlü hilelere başvurmak mecburiyetinde kalan Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî hükûk doktrinini oluşturmuştur. Yukarıda, vakıf paraların işletilme usûlüyle ilgili olarak zikr ettiğimiz formül, kendileriyle nazarı bilgiler ile ameli gerçekliklerin bağdaştırılması istenen söz konusu "çâreleri" veya "hiyâl"i ifâde eden bir takım istilahları ihtivâ etmektedir. Bunlardan birisi, *mu'âmele-î şer'îyye* yâni "kanuna uygun işlemler" tâbidir. İkincisi, "fâize vermek" yerine "murâbaha-î mer'îyye", "istirbâh" ve "istiğlâl" yâni meşrû olarak kazanç elde etmek ifâdeleridir. Başka eserlerde izâh edilmiş bu mu'âmelelerin kaidelerini burada tekrarlamak gereksizdir(187). Bununla birlikte, bu konuyu ilgilendiren tâbirleri, "hile" veya "desîse" ve benzeri kavramlar yerine "şer'î çâre", "şer'î çözümler" veya "şer'î tedbir" kavramlarıyla ifâde ederek, bu mu'âmelelerin, İslâm toplumlarının daha sonraki dönemlerinde ortaya çıkmış yeni meseleleri halletmek için iyi çâreler olduklarını müdafaa eden bâzı ilim adamlarının gayretlerine rağmen(188), bunların, ortaya çıkan içtimâî-iktisâdî güçlükleri yok etmeye muktedir hakiki çâreler olduklarının iddiâ edilemeyeceğini bilmek gerekir. Meselenin bu ameli cephesini bir yana bıraksak bile, bu sefer de, söz konusu çözüm yollarının şer'îliğine bir çok kimseyi inandırmak çok güçtür. Nitekim tarihte de böyle olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda, bu "desîseler" in kanunlaştırılması fikrini savunanlar karşısında, çok zayıf olmakla birlikte, zıt bir fikir akımının mevcut olduğunu, hukuk tarihiyle ilgili bâzı vesikalar, bize gösteriyor. Şeyhülislâm İbni Kemâl, bir hükûkî kararında, bâzı hile-î şer'îyyelere, bu bir "hile"dir, Tanrı'yı aldatmaktır diyenlerin, *ta'zir-î beliğ* yâni kınama cezasıyla cezâlandırılmaları ve bu kişilerin imanlarını yenilemeleri (tecdîd-i iman) gerektiğini beyan etmektedir. Diğer bir Şeyhülislâm Ebus-suud'un bu konudaki hükûkî kararında (fetvâ) son derece şüphe içinde bulunduğu anlaşılıyor. Mu'âmele-î şer'îyye suretiyle uygulanan *ribh* (kâr, kazanç, fâide)'in haram olduğunu iddiâ eden birinin cezalandırılması gerekip gerekmediği sorulduğu zaman, şöyle cevap veriyor: "Mu'âmele-î sahîha olıcak haram dimemek gerek"(189). Görülüyor ki, soruya dolaylı biçimde kaçamak bir cevap veril-

mektedir.

Her ne olursa olsun, bu şer'î hileler sâyesinde, Osmanlı devleti, % 15'i geçmeyen bir fâiz haddini kanûnî telâkkî etmişti ve mahkemelerin bu türlü mu'âmelelerle meşgul olmasını kabul ediyordu(190). Netice itibâriyle, vesikalarımızın da isbat ettiği gibi, yüzlerce kişi oldukça kabarıkları meblâğları vakıf hâline getirmişlerdi. Böylece binlerce kişi de düşük fâizle bu vakıf nakitlerinden istifâde etme imkânına kavuşmuşlardı(191). Nakit para olarak daha başlangıçta vakıf edilmiş bu sermayelere, diğer vakıf gayr-ı menkûllerin kiralanmasından hâsıl olan meblâğlardan bir bölümünü de ilâve etmek gerekmektedir ki, vakıf kurucuları bu meblâğların mu'âmele-î şer'îyye yoluyla gelir getirecek şekilde kullanılmalarını hükme bağlamışlardır(192). Meselâ iki dükkânını vakf eden bir vakıf kurucusu, bu dükkânların kiraya verileceğini ve oradan gelen gelirlerin, vakfın gayesine harcanmadan önce, mu'âmele-î şer'îyye ile işletileceğini, böylece bu ikinci turda elde edilecek gelirlerle gayenin gerçekleştirileceğini vakfiyesinde açıklamaktadır(193).

(186) M. Rodinson, ayn. esr., s. 52-53.

(187) Hüseyin Hüsnü, ayn. esr., s. 41-42; M.Z. Pakalın, ayn. esr., c. I, s. 835 vd. Mütercim Asım, *Murâbaha*'yı şöyle târif etmektedir: "... Bir metâ'a alındığı bahâdan yâni sermayeden fazla fâide virmek ma'nâsındadır. 'Devr-i şer'î' deyu fukarânın ta'lim eyledikleri üzere istifâdevelstikrâz idim kimsede aldığım nakdi zamime ile edâ eylemektedir. Olzıyâdeyi ribâdan tahlîs için ol kadar kıymetli bir metâ'i sâhib-i nakidden iştirâ ve behâsi olmak üzere nakde zam ve cümlesi deyn-i meşru' olub sonra ol metâ'i med-yün dahl bir kimsese hibe idüb ol dahl sâhib-i evveline l'tâ ıder. Ve bu sûret takarrür idüb te'âmül-i nâs bin seneye karlıdır ki böyle olagelmıştır. Nâs icmâ' menzilesindedir. Te'âmüde kıdem bulunan emri inkârda hatar mukarrerdir", *Kâmus Ter-cümesi*, c. I, s. 878.

(188) H. Topcuoğlu, *Kanuna karşı hile, kanundan kaçınma yolları*, M.Z. Pakalın tarafından zikr edilmiştir, ayn. esr., c. I, s. 835-842.

(189) Barkan/Ayverdi, ayn. esr., s. XXXIV, not: 47. N. Çağatay, para vakfı ve fâize ilgili bir hayli fetva ve diğer tarihi vesikalar neşretmiştir, "Osmanlı İmparatorluğu'nda ribâ-fâiz konusu para vakıfları ve bankacılık", *Vakıflar Dergisi*, IX, (Ankara 1971) Türkçe kısım, s. 31-56, İngilizce kısım, s. 57-66.

(190) O halde, Osmanlı İmparatorluğunun iktisâdî gelişmesini fâiz yasağının engellediğini iddâ edenlerin araştırmalarının ve hükûmlerinin cehâlet üzerine istinad ettiğini söyleyen Şeyhülislâm Mustafa Sabri'ye hak vermeye elde değildir, *Dîni mücedditler*, İstanbul 1969, s. 72; krş. M. Rodinson, ayn. esr., s. 150.

(191) R. Mantran, XVII. asırda bu tip vakıfların varlığından bahsediyor, *İstanbul dans la seconde...*, s. 112, 173. Osmanlı tarihi boyunca vakf edilmiş olan bu nakit paralar, 1954'te kurulan Vakıflar Bankası'nın ilk ana sermayesini oluşturmuştur, *Vakıflar Dergisi*, IX, (Ankara 1971) (Giriş'te).

(192) Yukarıda vakıf akdine konu olan diğer nesnelere kısmına bkz.

(193) Hallı b. Hüseyin Vakfiyesi, 1161/1748, VGMA, Mücedded Ana. XIV, s. 194.

Şurası bir gerçektir ki, vakıfların bu şekilde düşük fâizle para işletmesi olgusu, oranı bâzan % 100'e ulaşan fâiz gelirleriyle zenginleşen sayısız âilenin mevcut olduğu Osmanlı cemiyetinde⁽¹⁹⁴⁾, bu haris tefecilerin gaddarlığının zararlı etkilerini geniş ölçüde azaltıyordu. Hattâ, XVIII. asırda vakf edilen nakit para miktarının artışının, fâiz haddi yüksek olan uygulamaları engellemek gayesini taşıdığını bile söyleyebiliriz. Paralarla ilgili vakıf kurucularının, daha çok "askerî sınıf"⁽¹⁹⁵⁾ mensup olmaları, bize, bu işin şuurlu bir şekilde yapıldığını da düşündürebilmektedir. Gerçekten, biriktirmiş oldukları nakit paraları, hayrî ve içtimaî müesseseler yararına gelir temini için vakf edenler daha çok devlet ricâli ve ulemâ idi. Tablo V'de de görüldüğü gibi, nakit para vakfı yapanların % 42,70'ini devlet ricâli, % 16'sını ulemâ, % 9,75'ini de tarikat şeyhleri teşkil ediyorlardı. Esnâf ve zanaatkârlar ancak % 2,45 nisbetindeydiler. Nakit para vakfı kurucularından % 29'unun mesleğini bilemiyoruz. Bunların % 18'ini kadınlar oluşturuyordu ki, şüphesiz bunlar, devlet ricâli veya ulemânın eşleri veya kızları idi. O hâlde, kuvvetle muhtemeldir ki, bu vakıf kurucularından hiç olmazsa bir kısmı, nakit paralarının bir bölümünü vakf ederek, sâdece bu fonlardan gelen gelirle gerçekleştirilecek gayeleri düşünmüyor, fakat, düşük bir fâiz haddiyle paraya ihtiyacı olanlara bizzat vakıflarının ana sermâyesi ile de yardımda bulunmayı arzu ediyorlardı. Gerçekten, bu kuruculardan bâzılarının, mütevellîlerin bu fonları kimlere fâize vereceklerini vakfiyelerinde hükme bağladıkları müşâhade edilmektedir. Meselâ, dokuz yüz bin akçesini vakfeden Dâmâdzâde Mehmet Murâd, bu meblâğın, % 10'luk bir nisbetle, kendisi tarafından belirlenmiş bâzı mahallerde oturanlara fâize verileceğini hükme bağlamıştır⁽¹⁹⁶⁾. Bu konuda, yetmiş sekiz bin akçe vakf eden Mikdâd Ahmed Paşa'nın şartı da şudur: Vakfın mütevellîsi, bu meblâğı sırf mesleklerini Amasya'da icrâ eden tüccarlara fâize vererek nemâlandırmaya gayret edecektir⁽¹⁹⁷⁾.

4. Vakıfların iktisadî gücünün tahmini

XVIII. asır Türk vakıflarına âit servet kaynaklarının ve onlardan elde edilen gelirlerin ekonomik gücünü ve değerini doğru olarak hesaplamak ve bunu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer üretim kaynaklarının ve onların vâridâtının ekonomik gücü ve değeriyle karşılaştırmak —(arşivlerde bol miktarda bulunan) vesika eksikliği yüzünden değil, fakat söz konusu hususları gün ışığına çıkarmayı hedef alan yeterli araştırmaların mevcut olmayışından dolayı— şimdilik zordur. Bununla birlikte, çok müphem olmasına rağmen, bir fikir sâhibi olmak için, bu konuda, bâzı yazarların bir takım müşâhadelerini zikr edebilir ve kendi araştırmamızdan

hareketle bâzı tahminlerde bulunabiliriz.

XVIII. asırda Türkiye'de yaşamış olan batılı müşâhid Muradja d'Ohsson, bu ülkede gayr-ı menkûllerin büyük bir kısmının câmilere tahsis edilmiş olduğunu yazıyor⁽¹⁹⁸⁾. Yine bu gözlemciye göre, vakıf emlâk, "İmparatorluğun muhtelif eyâletlerinde, bir yığın şehir, kasaba, köy, nâhiye ve tarlayı ihtivâ ediyordu"⁽¹⁹⁹⁾.

XIX. ve XX. asırlarda, vakıf emlâkin nisbetini gösteren bâzı cümleleri daha zikr edelim: "Vakıf sâhalar, bugün ekilebilir toprakların üçte birini teşkil eder"⁽²⁰⁰⁾. "... Toprakların en büyük kısmı devlete veya câmilere âittir"⁽²⁰¹⁾. "... Vakıf emlâk hiç bir zaman artmaktan geri kalmamıştır, öyle ki, o, bugün, İmparatorluğun binâ ile kaplı ve ekilmiş arâzisinin dörtte üçe yakın kısmını ihtivâ etmektedir"⁽²⁰²⁾. Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi de, vakıf gelirlerinin devlet gelirlerinin yarısına eşit olduğunu bildiriyor⁽²⁰³⁾.

Şüphesiz bunlar, tamâmen farazî nitelikli müşâhedelerden ibârettir. Şimdi biz de kendi araştırmamızdan hareketle bâzı tahminlerde bulunmayı deneyelim: Vakfiyelerde dâimâ vakf edilmiş gelir kaynaklarının tasviri yapılmakta ve umumiyetle onların kira bedelleri tesbit edilmektedir. Kira bedelinin belirtilmediği hâllerde, söz konusu vakfın gelir kaynaklarının, "ecr-i misl"iyle kiraya verilmesi hükme bağlanmaktadır; yâni, kira bedeli tayin olunmamış bir yerin kiralınması hâlinde, mevki ve kullanma tarzı bakımlarından kiralanan yere benzeyen yerlerin kira bedelleri o yerin de ecr-i misl'i olmaktadır. Bu verilere dayanarak, araştırmamızın ana kaynağını teşkil eden üç yüz otuz vakfiye ile vakf edilmiş bütün gelir kaynaklarını saydıktan sonra onları tasnif ettik; ve her kategori için ortalama bir kira bedeli tayin ettik. Böylece, üç yüz otuz vakfın gelirlerini hesap ederek, bu vakıfların yıllık geliri olarak 19.889.133 akçelik bir meblâğ⁽²⁰⁴⁾ elde etmiş bulunmaktayız (bkz. Tablo II).

(194) M. Akdağ, ayn. esr., c. II, s. 213-214. Bu eserde Osmanlı İmparatorluğu'nda fâizin rolü açık bir şekilde gösterilmiştir, bkz. özellikle, c. II, s. 206-217.

(195) Bu terim için bkz. B. Yediyıldız, "Türk vakıf kurucularının sosyal...", 144 vd.

(196) Damad-zâde Mehmed Murad b. Şeyhülislâm Feyzullah Vakfiyesi, 1181/1768, VGMA, Harameyn VIII, s. 202.

(197) Mikdad Ahmed Paşa Vakfiyesi, 1201/1787, s. 196.

(198) D'Ohsson, ayn. esr., c. II, s. 561.

(199) D'Ohsson, ayn. esr., c. II, s. 531.

(200) Réorganisation générale de la Turquie, projet d'une compagnie orientale, Paris, Auguste Ghio (éditeur), 1876.

(201) J. Dupont, ayn. esr., s. 215.

(202) Ch. Morawitz, Les finances de la Turquie, Paris, 1902, s. 112.

(203) Mustafa Sabri, ayn. esr., s. 74.

(204) Akçe, ilk defa 727/1327'de Orhan zamanında

Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nin XVIII. asra âit altı bin vakfiyenin mevcut olduğunu biliyoruz. XVIII. asırdan önce kurulmuş, fakat bu devirde hâlâ varlığını sürdüren vakıfları da yukarıdakilere eklediğimiz takdirde, XVIII. asır Türkiye'sinde mevcut vakıfların sayısı yirmi bine ulaşmaktadır. O halde, zikr edilen bütün bu verilerin değerlendirilmesinden hareketle, bu yirmi bin vakfın takriben 1.205.402.000 akçe tutarında yıllık gelire sâhip olduğunu tahmin edebiliriz (bkz. Tablo VI).

Vakıf müessesesinin giderlerine gelince, bu husustaki çereklı bütün bilgileri ilgili vakfiyelerde bulmaktayız. Gerçekten vakfiyelerde personel ücretleri ve diğer masraflar teker teker belirlenmektedir. İncelediğimiz üç yüz otuz vakfiyedeki masraflarla ilgili veriler, bir bir sayılarak, cami, tekke, medrese, v.s... gibi değişik hizmet sektörlerine göre tablolaştırılmıştır⁽²⁰⁶⁾. Tablolarda gözükten masraf kalemleri toplandığı zaman, XVIII. asır vakıflarının toplam giderinin 1.168.167.272 akçelik bir meblâğ olduğu anlaşılıyor (bkz. Tablo VI).

Vakfın iktisâdî gücünün, Osmanlı ekonomisinin diğer üretim kaynaklarına nazaran nisbetini göstermek için, nihâî neticelere ulaşmaya kalkışmaksızın, örnek olmak üzere, bâzı mukayeseler yapmaya çalışalım.

XVIII. asrın sonuna doğru (1795'lerde), III. Selim'in hükümdarlığı sırasında, İngiltere Konsolosu Williams Eton'un çok tafsilâtlı bir çalışmasında, devletin gelirleri 4.492.250.000 akçe olarak gösterilmiştir; bunun 1.953.850.000 akçesi haraçtan gelmektedir. Hemen hemen sırf Ordunun, Sarayın ve Haremın masrafları 3.811.800.000 akçeye yükselmektedir.

O hâlde, XVIII. asırda vakıf gelirlerinin hacmi, hemen hemen devlet gelirlerinin üçte birine eşittir; yaklaşık olarak, haraçtan elde edilen gelirler nisbetindedir.

XVIII. asırda beş yıl (1781-1786) İstanbul'da yaşayan Toderini, şöyle yazıyor: "... Yapmış olduğumuz hesaplara göre, Defterdar'ın idâresinde bulunan mîrî hazîneye yâni hazîne-i hümayûna giren senelik vâridât, takriben, yirmi milyon kuruşa yükselmektedir. Bu muazzam meblâğ, büyük bir titizlikle hesaplanmış ve sicillere akçe olarak kaydedilmiştir. Akçe, çok küçük bir gümüş para olup, yüz yirmi akçe bir kuruş etmektedir"⁽²⁰⁸⁾.

Bu bilgilere göre, vakıf gelirleri, hemen hemen devlet gelirlerinin yarısına eşittir.

Bir Türk tarihçisinin araştırması sâyesinde, XVIII. asrın son senelerinde, büyük şehirlerin gıda ihtiyacını karşılamak gayesiyle kurulmuş hububât nezâretinin bütçesinin iki yüz elli milyon olduğunu öğreniyoruz⁽²⁰⁹⁾. O hâlde, vakıf gelirleri, bu bakanlığın bütçesinden dört buçuk

defa daha büyük idi.

Diğer taraftan, miri toprakların dirlik adı altında bir çok mâli birime ayrılmış olduklarını daha önce toprak sisteminden bahs ederken söylemiştik. Yıllık geliri yirmi bin ile yüz bin akçe olan dirlikler ze'âmet adını alıyordu. Ve yıllık geliri üç ile yirmi bin akçe olan dirliklere ise timâr deniyordu⁽²¹⁰⁾. 1790 yılında yapılan bir sayıma göre, Anadolu ve Rumeli'de 1820 ze'âmet ve 16.712 timâr mevcuttu⁽²¹¹⁾. Her ze'âmetin yılda yüz bin akçelik, her timârın da yılda yirmi bin akçelik gelir getirdiğini farz edelim. Bu durumda söz konusu dirliklerin toplam geliri, 516.240.000 akçelik bir meblâğa ulaşmaktadır. Ve bu durum, timâr ve ze'âmetlerden müteşekkîl devlete âit sahaların yıllık toplam gelirinin, vakıf gelirlerinin yarısından çok daha aşağı seviyelerde bulunduğu neticesine varmamızı sağlayacaktır.

Bütün bu anlatılanlardan, vakıflara âit gelir kaynaklarının ve onlardan elde edilen vâridatın, XVIII. asırda, bu devir Osmanlı ekonomisinin diğer sektörleri arasında büyük bir yer işgâl ettiği açıkça ortaya çıkıyor.

Bu gelirler nereye gidiyordu? Toplumda ne gibi roller oynamışlardı? Bu ve benzeri soruların tahlili, araştırmamızın başka bir bölümünde ele alınmıştır⁽²¹²⁾.

basıldı. Bu ilk Osmanlı akçesi, 6 kırat yani miskal'ın dörte bir ağırlığında idi, % 90 gümüş ihtiva ediyordu, çapı da 18 mm idi. II. Murad'ın hükümdarlığına kadar, akçenin boyu hafifçe küçültülmüş olmasına rağmen, ayarı ve hattâ ağırlığı dikkati çekecek derecede sağlam ve istikrarlı kaldı. Bununla birlikte, II. Bâyezid ve I. Selim zamanlarında, ayarı % 5, ağırlığı ise 3 kat 3/4 ölçüsünde düşürüldü. Fatih'in 885 H. yılında bastırıldığı son akçe 3 kırat 3/4 vezninde olup % 90'ı gümüştü. I. Selim devrinde vezni 3,5 kırat olmasına rağmen gümüş oranı % 85'e indirildi. I. Süleyman ve II. Selim devirlerinde düşüş frenlenmiş olmasına rağmen, yine de devam etti. III. Murad ve II. Osman'a kadarki hâleleri zamanında aynı ayarı ve aşağı yukarı aynı çapı muhafaza eden akçe, git gide daha da incelerek 1 kırat 1/2 ağırlığına düşürüldü. IV. Murad, İbrahim ve IV. Mehmed zamanlarında, akçenin gümüş ayarı, hemen hemen ağırlığını ve boyunu muhafaza ederek, gümüş oranı öne % 70'e sonra da % 50'ye indirildi. Akçe üzerindeki bu oynamaların neticesi şu oldu: başlangıçta 40 akçe II. Mehmed'in bir Osmanlı altını değerinde olduğu halde, II. Mustafa'nın saltanatı sırasında, ilk Osmanlı kuruşunun basımıyla para reformu yapıldığı zaman, altın paranın (ağırlığı ve ayarı son derece sağlam ve istikrarlı kalmıştı) râyici fiatı 300 akçeye kadar yükseldi. Neticede II. Mahmud dönemine kadar akçenin basımına devam edildi. Fakat, XVII. asrın sonundan itibaren, sürekli olarak düşen değeri, o kadar küçüldü ki, bilhassa muhasebelerde kullanılan itibârî bir birimden başka bir şey değildi. Ve Tanzimat döneminde, vakıflar hariç, artık bu hesaplar için bile kullanılmaz oldu. (H. Bowen, "Akçe", E1, 1960, c. I, s. 327-328; Ekrem Kolerkılıç, Osmanlı İmparatorluğu'nda para, Ankara 1958).

XVIII. asrıyla ilgili vakfiyelerin ekseriyetinde, bir kuruşun 120 akçe değerinde olduğu belirtilmiştir. Hüseyin b. Yusuf vakfiyesi, 1131/1719, VGMA, Haremeyn I, s. 118-120; Osman b. Ahmed Vakfiye-

si, 1133/1721, VGMA, Haremeyn I, s. 123-124; Abdühâdî b. Mehmed Vakfiyesi, 1133/1721, s. 220-224; Ömer b. Osman Vakfiyesi, 1136/1723, s. 270-274; Yusuf b. Abdülmennân Vakfiyesi, 1201/1787, VGMA, Küçük Evkâf Hâmis I, s. 366-374; Yusuf b. Abdülmennân Vakfiyesi, 1202/1787, Küçük Evkâf Hâmis I, s. 245-252.

III. Ahmed devrinde (1703-1730) cârlı olan kuruş —ki gümüş sikkedir—, 8 dirhem 13 krate vezninde idi ve ayarı % 60 idi (İsmâil Galib Edhem, Takvîm-i meskûkât-ı Osmâniye, Constântinople, 1307/1890, s. 280).

Doğu ticâretinde standart bir para olan Venedik altını (sequin veya zecchino) saf altından 24 krate ayarında ve 3,494 gr ağırlığında idi. XVI. asırdan Venedik Cumhuriyeti'nin düşüşüne kadar (1797) istikrarlı kalmıştı. Bu Venedik altını ile kuruş arasındaki münâsebet de şöyle idi: Bir Venedik altını, 1717-1752'de 3 kuruş, 1770-1780'de 4 kuruş, 1783-1789'da 5 kuruş, 1793'te 6 kuruş, 1794-1799'da 7 kuruş değerindeydi (N.G. Svoronos, Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle, Paris 1956, s. 82).

1699'da, bir kile buğday (İstanbul kilesi, 18-20 okka, yâni 23-25 kg değerinde idi), 60 akçe, bir kile arpa 20 akçe, bir okka (vukiyye, 1,280 kg) koyun eti 12 akçe idi (R. Mantran, İstanbul dans le seconde moitié . . . , s. 273).

1775 yılında, bir kile buğday 72 akçe idi (III. Mustafa Vakfiyesi, 1187/1775, VGMA, Kasa no: 187, s. 366).

- (205) Akçenin değerli için not: 204'e bkz.
- (206) bkz. B. Yediyıldız, "Vakıf müessesesinin XVIII. asır Türk toplumundaki rolü", s. 14-27.
- (207) W. Eton, A survey of the Turkish Empire, London 1798, Morawitz tarafından zikr edilmiştir, ayn. esr., s. 14.
- (208) M. L'Abbé Toderini, De la littérature des Turcs, İtalyanca'dan çev. De Courmand, Paris 1789, c. I, s. 90.
- (209) E.Z. Karal, Selim III'ün Hatt-ı hümayunları, Nizam-ı cedid, 1789-1807, Ankara 1946, s. 139.
- (210) Yukarıda "mük edinme vasıtaları"ndan bahs eden kısımla krş.
- (211) Morawitz, ayn. esr., s. 14, not: 4.
- (212) Yukarıda not: 1'deki çalışmalara bkz.

BİBLİYOGRAFYA

Bu çalışmanın ana kaynağı, Türkiye'de XVIII. asırda tanzim edilmiş olup, bugün Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan vakfiyeler arasından nümüne olarak ihtimâlî sondaj metoduyla seçilmiş 330 vakfiyeden ibârettir. Burada, sırasıyla vakıf kurucusunun adını, vakfın kuruluş tarihini, vakfiyenin bulunduğu sicil defterinin adını —*Haremeyn I, Mukata'a II, İstanbul I gibi*—, ve nihayet sayfa numaralarını belirterek, söz konusu vakfiyelerin bir listesini veriyoruz. Bu vakfiyeler içindeki bütün bilgiler araştırmada değerlendirilmiş bulunulmaktadır. Diğer taraftan hemen belirtelim ki, nümünelerimiz arasında bulunmasına rağmen, bize pek ehemmiyetli gözükmeyen yirmi vakfiye bu listeden çıkartılmış; mukayese yapmak için kullanılan diğer asırlara ait bir kaç vakfiye de dahil edilmiştir. Diğer eserlerin listesi de, araştırmamızın metninde zikr edilenlerin tamamını ihtiva etmemektedir.

I. VAKFİYELER

a. Hayri vakıflara âit vakfiyeler:

- 1) III. Ahmed, pâdişâh, 1119/1707, *Haremeyn I*, 45-46.
- 2) Ahmed b. Abdullah, Dârüssaâde Ağası, 1155/1742, *Küçük Evkâf Sâni*, 320-323.
- 3) Ahmed b. Mustafa, Mühürdâr-ı Vezîr-i a'zâm, 1120/1709, *Haremeyn V*, 213.
- 4) Ali b. Abdülmü'în, Hazînedâr-ı Hazret-i Şehriyârî, 1147/1735, *Mukata'a I*, 97-98.
- 5) Ayşe binti Abdullah, 1184/1770, *Haremeyn VIII*, 34.
- 6) Ayşe binti Dâmâd İbrahim Paşa, 1179/1765, *Kasa no: 93*, 43-60.
- 7) Beşir Ağa, Dârüssaâde Ağası, 1158/1745, *Kasa no: 35*, 1-32.
- 8) Dâmâd İbrahim Paşa, Sadrâzam, 1137/1725, *Kasa no: 13*, 1-105.
- 9) Ebubekir b. Rüstem, Reisülküttâb, 1115/1704, *Küçük Evkâf Ülä*, 274.
- 10) Emine binti Mahmud, 1138/1725, *Mukata'a I*, 57-58.
- 11) Emine binti Mustafa sultan, 1152/1739, *Kasa no: 96*, 1-29.
- 12) Emîrzâde Ali, Ağa, 1164/1751, *Haremeyn VIII*, 23.
- 13) Fatma binti . . . Beğ, 1088/1677, *Ana. 1228 Başlar*, 384.
- 14) Hasbiye Kadın binti Abdülmennân, Sarâyî, 1192/1778, *Kasa no: 188*, 178-186.
- 15) Hasbiye Kadın, Sarâyî, 1192/1778, *Kasa no: 188*, 186-189.
- 15a) Hasbiye Kadın vakfiyesinin ikinci nüshası, *Kasa no: 179*, 210-222.
- 16) Hüseyin b. Hasan, Kethüdâ-yı Sadrâzam, 1158/1745, *Haremeyn IV*, 172.
- 17) Hüseyin b. Mustafa, Halvetiye'den seccâdenişin, 1191/1777, *Mukata'a III*, 136.
- 18) İbrahim b. Hüseyin, *Dergâh-ı âli mütefferikası*, 1176/1762, *Haremeyn VI*, 249-250.
- 19) — — —, 1176/1762, *Haremeyn VI*, 253.
- 20) — — —, 1176/1762, *Haremeyn VI*, 253-254.
- 21) İbrahim b. Mahmud, kadı ve kâtib-i esrâr-ı pâdişâhî, 1215/1800, *Haremeyn XIII*, 380.
- 22) — — —, 1212/1797, *Haremeyn XII*, 375-376.
- 23) İbrahim b. Mustafa, 1113/1702, *Küçük Evkâf Ülä*, 74-77.
- 24) İbrahim Paşa, Sadrâzam, 1101/1690, *Haremeyn I*, 122.
- 25) İsmail b. Ali, Reisülküttâb, 1148/1736, *Haremeyn II*, 199-202.
- 26) I. Mahmud, Sultan, 1152/1740, *Kasa no: 47*, 23-32.
- 27) — — —, Tarihsiz, *Kasa no: 47*, 35-58.
- 28) — — —, 1156/1743, *Kasa no: 47*, 62-74.

- 29) -- , 1156/1743, *Kasa no: 47, 76-103.*
- 30) -- , 1161/1748, *Kasa no: 114, 1-25.*
- 31) -- , 1152/1740, *Kasa no: 47, 1-22.*
- 32) -- , 1162/1749, *Kasa no: 31, 1-34.*
- 33) -- , 1165/1752, *Kasa no: 47, 106-140.*
- 34) -- , 1167/1753, *Kasa no: 47, 142-162.*
- 34a) I. Mahmud'a âit vakfiyelerin diğer nüshaları, *Kasa no: 133, 1-162.*
- 35) Mahmud Tayyar b. Battal, Muhassıl, mutasarrıf, Mîrahor, 1214/1799, *Ana. 1211 Başlar, 124-125.*
- 36) Mehmed b. Abdülmennân, Dârüssaâde Ağası, 1061/1651, *Harameyn VI, 151-152.*
- 37) Mehmed b. Osman Paşa, Sivas Vâlisi, 1167/1754, *Mukata'a II, 118.*
- 38) Mehmed b. Salih, Ağa, 1186/1772, *Küçük Evkâf Hâmis II, 579-580.*
- 39) Mehmed b. Veliyüddin, Vâlide Sultan Ket-hüdâsı, 1118/1706, *Harameyn I, 44.*
- 40) Mehmed Efendi, Erzurum Müftüsü, 1181/1766, *Mücedded Ana. XIV, 252-255.*
- 41) Mehmed Raif b. . . . , Tevkî'i Dîvân-ı Hümâyûn, 1296/1879, *Harameyn XV, 7.*
- 42) -- , 1296/1879, *Harameyn XV, 8.*
- 43) Mehmed Sadık b. Hüseyin, Müderris, 1332/1914, *Mücedded Ana. XXI, 287.*
- 44) Mehmed Tahir b. Osman, Serbevâbîn-i Hazret-i Şehriyârî, 1179/1765, *Harameyn VII, 285-286.*
- 45) -- , 1193/1779, *Harameyn VII, 287-289.*
- 46) Mustafa b. Nasuh, *Ana. 1195 Başlar, 17.*
- 47) Mustafa Paşa, Vezir ve Mutasarrıf, 1148/1735, *Mukata'a II, 47-48.*
- 48) Nevres Hatun, I. Abdülhamid'in Üçüncü Kadını, 1202/1788, *Kasa no: 178, 29-32.*
- 49) -- , 1210/1796, *Kasa no: 113, 1-32.*
- 49a) 49 no'lu vakfiyenin diğer nüshası, *Kasa no: 188, 164-177.*
- 50) III. Osman, Sultan, 1169/1755, *Kasa no: 49, 1-62.*
- 51) Osman b. Halil, 1148/1735, *Mukata'a I, 105.*
- 52) Osman b. Mehmed, 1333/1915, *Mücedded Ana. XIV, 195.*
- 53) Kadı-zâde Mehmed, 1161/1748, *Mukata'a II, 49-54.*
- 54) Rukıyye binti Abdullah, Damad İbrahim Paşa'nın eşi, 1179/1765, *Kasa no: 93, 1-9.*
- 55) -- , 1179/1765, *Kasa no: 93, 10-13.*
- 55a) -- , 1199/1785, *Kasa no: 93, 14-35.*
- 56) Süleyman b. Şakir Hasan, 1118/1706, *Küçük Evkâf Ülä, 72.*
- 57) Ümmühânî Hanım, Cihanzâde Abdülaziz'in eşi, 1215/1800, *1255 Başlar, 469.*
- 58) Yahyazâde Mehmed, Kadıasker, 1176/1762, *Anadolu Şeyhilislâm, 268-271.*
- b. *Âile vakıflarına âit vakfiyeler*
- 59) Ahmed b. Hüseyin, 1213/1798, *Harameyn XV, 6.*
- 60) Ali b. Abdullah, Hassa Ocağı Başkâtibi, 1162/1749, *Harameyn V, 210-212.*
- 61) Ali Çelebi b. Üveys, 1130/1718, *Harameyn I, 166.*
- 62) Asiye binti Mehmed, 1301/1884, *Defter no: 1760, 69-70.*
- 63) Fatma binti Hüseyin, 1126/1711, *Harameyn I, 120.*
- 64) Fatma binti Hüseyin ve Fatma binti İsmail, 1243/1827, *Ana. 1195 Başlar, 172.*
- 65) İbrahim b. Abdullah, Hassa Kuyumcu Başısı, 1178/1764, *Harameyn VII, 247.*
- 66) İbrahim b. Hüseyin, 1121/1709, *Mukata'a II, 55.*
- 67) İbrahim b. Mehmed, Ağa, 1118/1707, *Harameyn VI, 163-164.*
- 68) İbrahim b. Mehmed Emin, Kadı, 1196/1782, *Küçük Evkâf Sâni, 455.*
- 69) -- , 1207/1793, *Küçük Evkâf Sâni, 454.*
- 70) İbrahim b. Osman Ağa, 1102/1691, *Mukata'a I, 58-59.*
- 71) -- , 1134/1722, *Mukata'a I, 58-59'un derkenarında.*
- 72) İsa Bey Çelebi, Emir, 846/1453, *Harameyn XIV, 268.*
- 73) İsmet Mustafa b. İbrahim, Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn'dan, 1204/1790, *Harameyn XIV, 267-268.*
- 74) Lalakzâde İbrahim b. Mehmed, Ağa, 1197/1783, *Küçük Evkâf Sâmin, 884.*
- 75) Mehmed b. Süleyman, Ağa, 1156/1743, *Harameyn II, 180 derkenarda.*
- 76) Meryem binti Hüseyin, 1047/1637, *Ana. 1195 Başlar, 18.*
- 77) Mustafa b. Veliyüddin, Âlim, 1148/1735, *Mücedded Ana. XVIII, 116.*
- 78) Ruşşah Kadın binti Abdullah, Başkadın, 1204/1790, *Kasa no: 188, 190-197.*
- 78a) No: 78'in ikinci nüshası, *Kasa no: 179, 223-231.*
- 79) Seyfi-zâde İbrahim b. Mustafa, 1208/1794, *Küçük Evkâf Sâdis, 252-254.*
- 80) Tuzemîni-zâde Mehmed b. Ömer, Ağa, 1189/1775, *Harameyn VIII, 216.*
- c. *Yarı-âilevî vakıfların vakfiyeleri*
- 81) Abdülbâkî b. Yakub, Dergâh-ı âli Gedikli Çavuşân Kâtibi, 1120/1709, *Küçük Evkâf Ülä, 73.*
- 82) Abdülhâdî b. Mehmed (Kocabeyzâde), Müderris, 1133/1721, *Harameyn III, 220-224.*

- 83) Abdülhalim b. Ahmed, Kadı, 1114/1702, *Mukata'a I*, 93-94.
- 84) I. Abdülhamid, Sultan, 1195/1780, *Kasa no: 159*, 1-178.
- 84a) 84'ün ikinci nüshası, *Kasa no: 188*, 1-111.
- 84b) 84'ün üçüncü nüshası, *Kasa no: 179*, 1-106.
- 85) Abdullah b. Abdülfettah, 1135/1723, *Mukata'a I*, 106.
- 86) Abdurrahman b. Hasan, 1138/1725, *Mukata'a I*, 59-60.
- 87) — —, 1143/1731, *Mukata'a I*, 59.
- 88) Abdurrahman b. Seydi, 1137/1725, *Mukata'a I*, 95-96.
- 89) — —, 1140/1727, *Mukata'a I*, 96-97.
- 90) Ahmed b. Abdullah, Çadırcı, 1145/1732, *Mukata'a I*, 89-92.
- 91) Ahmed b. Abdullah, Ağa, ve eşi Ayşe binti Abdullah, 1179/1765, *Harameyn VIII*, 1179/1765, *Harameyn VIII*, 31-33.
- 92) Ahmed b. Hüseyin, 1170/1754, *Harameyn VI*, 130-131.
- 93) Ahmed b. İsmail, Mütevellî-i Vakf-ı Sultan Bâyezîd, 1136/1723, *Harameyn I*, 147-148.
- 94) Ahmed b. Mustafa, Gazi Davud Paşa Evkâfi Mu'temedi, 1147/1734, *Mukata'a I*, 100-103.
- 95) — —, 1148/1735, *Mukata'a I*, 103.
- 96) Ahmed b. Muslu, 1157/1744, *Mukata'a II*, 21-22.
- 97) Ahmed b. Ömer el-Cündî, Gümrükte Damgacı, 1174/1761, *Defter no: 490*, 353-354 (Bu vakfiye arapçadır).
- 98) Ahmed Çelebi b. Abdurrahman, Seyyid, 1132/1720, *Harameyn I*, 44.
- 99) Ahmed Said Efendi, Müftü, 1170/1757, *Harameyn VI*, 116.
- 100) Alagöz-zâde İbrahim b. Mustafa, 1181/1767, *Harameyn VIII*, 212.
- 101) Ali b. Abdülkadir, Bektaşî Şeyhi, 1130/1718, *Küçük Evkâf Ülä*, 274-275.
- 102) Alicenab Kadın binti Abdullah, I. Mahmud'un Başkadını, 1158/1745, *Kasa no: 163*, 1-19.
- 102a) 102'nin ikinci nüshası, *Kasa no: 162*, 1-21.
- 103) Âlime binti Zaralı-zâde Osman Paşa, 1183/1769, *Ana 1267 Başlar II*, 405.
- 104) Ayşe binti Abdullah, 1195/1781, *Mukata'a III*, 169-171.
- 105) Ayşe binti III. Ahmed, 1156/1743, *Kasa no: 141*, 1-23.
- 106) Ahmed binti Lengerî Cafer, 1113/1701, *Küçük Evkâf Sâni*, 325.
- 107) Ayşe binti Mehmed, 1167/1754, *Harameyn VI*, 51-53.
- 108) Ayşe binti Numan, 1123/1711, *Ana. 1267 Başalar I*, 150.
- 109) Cârullah b. Mustafa, Kadı, 1151/1738, *Harameyn III*, 80-81.
- 110) Cevgânî-zâde İbrahim b. Mustafa, Kadı, 1154/1741, *Küçük Evkâf Râbi'*, 635.
- 111) Cevgânî-zâde İbrahim b. Mustafa, Müftü, 1154/1741, *Küçük Evkâf Râbi'*, 336.
- 112) — —, 1154/1741, *Küçük Evkâf Râbi'*, 637.
- 113) — —, 1173/1760, *Küçük Evkâf Râbi'*, 638.
- 114) Çıplak Hüseyin b. Ahmed, Ağa, 1189/1775, *Harameyn IX*, 269-274.
- 115) Çorlulu Ali Paşa, Sadrazam, 1119/1708, *Kasa no: 188*, 278-323.
- 116) — —, 1120/1709, *Kasa no: 188*, 336-417.
- 117) — —, 1121/1709, *Kasa no: 188*, 418-423.
- 118) — —, 1122/1710, *Kasa no: 188*, 424-431.
- 119) Damad İbrahim Paşa, Sadrazam, Tarihsiz, *Kasa no: 42*, 1-18.
- 120) Damad İbrahim Paşa ve eşi Fatma binti Ahmed III, Tarihsiz, *Kasa no: 173*, 1-78.
- 121) Damad-zâde Ahmed b. Mustafa, Şeyhülislâm, 1145/1733, *Harameyn XIV*, 129-130.
- 122) — —, 1154/1741, *Harameyn XIV*, 131.
- 123) Damad-zâde Mehmed Murad b. Şeyhülislâm Feyzullah, Kadıasker, 1181/1768, *Harameyn VIII*, 202.
- 124) — —, 1184/1770, *Harameyn VIII*, 203.
- 125) — —, 1185/1771, *Harameyn VIII*, 204-206.
- 126) — —, 1186/1772, *Harameyn VIII*, 207-208.
- 127) Derûnî Mehmed b. Hüseyin, Nakşî Şeyhi, 1195/1781, *Küçük Evkâf Hâmis II*, 519.
- 127a) — —, 1196/1782, *Küçük Evkâf Hâmis II*, 520.
- 127b) — —, 1196/1782, *Küçük Evkâf Hâmis II*, 521-522.
- 127c) — —, 1210/1795, *Küçük Evkâf Hâmis II*, 522.
- 128) Dürrü-yektâ Hadice binti Abdullah, Sarâyî, 1196/1782, *Mukata'a III*, 175-176.
- 129) Ebubekir b. Nasuh, 1143/1730, *Sivas Râbi' Muhâsebe*, 243-244.
- 130) Ebubekir b. Hasan, Ayan, 1144/1731, *Mukata'a III*, 224-226.
- 131) Ebubekir b. Hüseyin, Rical-i devlet'ten, 1118/1707, *Mukata'a III*, 223-224.
- 132) Ebubekir b. İbrahim, Ser-çâvuşân-ı Dergâh-ı Âlî, 1132/1719, *Harameyn I*, 113-115.
- 133) — —, 1136/1724, *Harameyn I*, 156-158.
- 134) Ebubekir b. Osman, Ağa, Ayan, Mütessellim, 1197/1782, *Ana. 1195 Başlar*, 113-114.
- 135) Emin Çelebi, Yâsin Çelebi ve Atullah Çelebi (Derviş Ali Çelebi'nin oğulları), 1164/1750, *Mukata'a II*, 117.
- 136) Fatma binti Abdullah, Sarâyî, 1187/1774, *Mukata'a III*, 111-112.
- 137) — —, 1195/1781, *Mukata'a III*, 172-173.
- 138) Fatma binti Dâmâd İbrahim Paşa, 1172/1759, *Kasa no: 56*, 1-10.

- 139) Fatma binti Hibetullah, 1211/1796, *Kasa no: 188*, 256-275.
- 140) Fatma binti İbrahim, 1154/1741, *İstanbul I*, 4.
- 141) Feddânî Mustafa b. Ahmed, Kadı, 1136/1724, *Mukata'a III*, 165-166.
- 142) — — , 1143/1731, *Mukata'a III*, 167.
- 143) Gökçeoğlu Hüseyin b. Abdullah, 1327/1909, *Mücedded Ana, XXI*, 228.
- 144) Hadice binti Abdullah, 1248/1832, *Küçük Evkâf Hâmis II*, 522-523.
- 145) — — , 1250/1834, *Küçük Evkâf Hâmis II*, 523.
- 146) Hadice binti İsmail, 1186/1773, *Ana, 1267 Başlar*, 393.
- 147) Hadice binti Salih, 1141/1728, *Küçük Evkâf Sâni*, 325.
- 148) Halid b. Abdülmennân, Dârüssâade Ağası, 1210/1795, *Harameyn X*, 437-443.
- 149) Halil b. Hüseyin, 1134/1721, *Mukata'a I*, 60-62.
- 150) — — , 1161/1748, *Mücedded Ana, XIV*, 194-195.
- 151) Halil b. Mecid, Hâcegân-ı Hümâyûn'dan, 1189/1775, *Küçük Evkâf Hâmis I*, 204-210.
- 152) Halil b. Osman, Mermer Tüccarı, 1138/1726, *Küçük Evkâf Ülä*, 275.
- 153) Halil Hamid Paşa, Sadrâzam, 1197/1783, *Küçük Evkâf Hâmis II*, 547-554.
- 154) — — , 1198/1784, *Küçük Evkâf Hâmis II*, 595-599.
- 155) — — , 1198/1784, *Küçük Evkâf Hâmis*, 568.
- 156) — — , 1198/1794, *Küçük Evkâf Hâmis II*, 609-612.
- 157) — — , 1199/1784, *Küçük Evkâf Hâmis II*, 578.
- 158) — — , 1199/1785, *Küçük Evkâf Hâmis II*, 614-615.
- 159) Hammâmî-zâde Mehmed Emin b. Halil, Kadı, 1172/1759, *Harameyn VII*, 262-263.
- 160) Hasan b. Abdülbâkî, Duhan gümrüğü mukatâ'sı emîni, 1134/1722, *Küçük Evkâf Sâni*, 292-294.
- 161) Hasan b. Hızır, Ağa, 1159/1746, *Harameyn IV*, 230-231.
- 162) Hasan b. Mehmed, Arpa Emîni, 1190/1776, *Mukatâ'a III*, 136-137.
- 163) — — , 1191/1777, *Mukatâ'a III*, 137 derkenarda.
- 164) Hasan b. Yunus, Mîrâhor-i Evvel, 1133/1720, *Harameyn I*, 121-122.
- 165) Hasan Paşa, Yeniçeri Ağası, 1154/1741, *Küçük Evkâf Sâni*, 307.
- 166) Hatice binti Mehmed, 1153/1740, *Ana, 1247 II*, 327-328.
- 167) Hüseyin b. Yusuf, Ağa, 1131/1719, *Harameyn I*, 118-120.
- 168) İbrahim b. Abdullah, Veznedâr-ı Hassa, 1206/1792, *1195 Başlar*, 242.
- 169) İbrahim b. Abdülkerim, Aşçıbaşı, 1124/1712, *Küçük Evkâf Ülä*, 73.
- 170) — — , 1120/1708, *Küçük Evkâf Ülä*, 72-73.
- 171) — — , 1125/1713, *Küçük Evkâf Ülä*, 73.
- 172) İbrahim b. Abdülkerim, Yeniçeri Ağası, 1133/1721, *Harameyn I*, 123.
- 173) İbrahim b. Âgâh Mehmed, Kadı ve Nakşî Şeyhi, 1192/1778, *Harameyn IX*, 11-12.
- 174) — — , 1206/1791, *Harameyn IX*, 12.
- 175) — — , 1193/1779, *Harameyn IX*, 13-15.
- 176) — — , 1196/1782, *Harameyn IX*, 17.
- 177) — — , 1213/1789, *Harameyn IX*, 24.
- 178) İbrahim b. Ahmed, Arpa Emîni, 1178/1764, *Harameyn VII*, 199-201.
- 179) İbrahim b. Ahmed, Molla, 1181/1767, *Harameyn VIII*, 67.
- 180) İbrahim b. Ali, 1116/1705, *Küçük Evkâf Ülä*, 216.
- 181) — — , 1131/1719, *Küçük Evkâf Ülä*, 215-216.
- 182) İbrahim b. Ali, Maden Emîni, 1176/1763, *1276 Başlar*, 133.
- 183) İbrahim b. Ali, Serbewâbin-i Dergâh-ı âlî Ahmed Ağa'nın Tüfenkçibaşısı, 1189/1775, *Mukatâ'a III*, 119-120.
- 184) İbrahim b. Ebubekir, 1190/1776, *Rumeli II*, 122-123.
- 185) İbrahim b. Mahmud, Manisa'da Vâlîde Sultan Vakıfları Mütevellî Kâimmakâmı, 1153/1741, *Harameyn III*, 194-195.
- 186) İbrahim b. Hasan, 1158/1745, *Mukatâ'a III*, 207-212.
- 187) İbrahim b. Hasan, 1208/1793, *1195 Başlar*, 290.
- 188) İbrahim b. Hüseyin, Dergâh-ı Âlî Müteferri-kası, 1173/1759, *Harameyn VI*, 240-241
- 189) — — , 1173/1760, *Harameyn VI*, 244.
- 189a) — — , 1176/1762, *Harameyn VI*, 253.
- 190) İbrahim b. İbrahim b. Fethullah, Ağa ve Pehlivan, 1188/1774, *Ana, 1255 Başlar II*, 389.
- 191) İbrahim b. Mahmud, Kâtib-i Esrâr-ı Pâdişâhî, 1210/1796, *Harameyn XII*, 373-374.
- 192) İbrahim b. Mahmud, Kadı, 1215/1800, *Harameyn XIII*, 380.
- 193) İbrahim b. Mehmed, 1116/1704, *İstanbul I*, 32-33.
- 194) — — , 1122/1710, *İstanbul I*, 3.
- 195) İbrahim b. Mehmed, Sühreverdî Dervişi, 1143/1731, *Sivas Râbi' Muhâsebe*, 301-302.
- 196) İbrahim b. Mehmed, Ağa, 1145/1733, *İstanbul I*, 121-122.
- 197) İbrahim b. Mehmed, Harameyn-i Şerifeyn

- Baş-halifesi, 1150/1737, *Harameyn III*, 45-49.
- 198) —, 1150/1737, *Harameyn III*, 52.
- 199) —, 1151/1738, *Harameyn III*, 49-50.
- 200) —, 1150/1737, *Harameyn XIV*, 263-265.
- 201) —, 1151/1738, *Harameyn XIV*, 266.
- 202) —, 1151/1738, *Harameyn XIV*, 267.
- 203) İbrahim b. Mehmed Emin, Kadı, 1208/1793, *Küçük Evkâf Sâni*, 455.
- 204) —, 1211/1796, *Küçük Evkâf Sâni*, 455.
- 205) —, 1235/1819, *Küçük Evkâf Sâni*, 459.
- 206) İbrahim b. Melek, Sipâhiyân Çavuşu, 1119/1707, *Harameyn I*, 95-96.
- 207) İbrahim b. Mustafa, Celvetiye tarikatı Seccâdenişni, 1126/1715, *Küçük Evkâf Ülä*, 184-185.
- 208) İbrahim b. Mustafa, Şeyh, 1128/1716, *Ana*, 1267 *Başlar II*, 494-495.
- 209) İbrahim b. Mustafa, Âyân, 1160/1747, *Mukatâ'a II*, 48-49.
- 210) İbrahim b. Mustafa, Müftü, 1205/1790, *Küçük Evkâf Sâdis*, 20.
- 211) İbrahim b. Osman, 1165/1752, *Küçük Evkâf Râbi*, 269.
- 212) İbrahim b. Kasım, Âyân-Şeyh, 1138/1726, *Mücedded Ana*, XIX, 201-204.
- 213) İbrahim Efendi, Defterdâr, 1189/1775, *Erzurum Sâni Muhasebe*, 210-214.
- 214) İdris Çavuş b. Ömer, Ağa, 1160/1747, *Sivas Râbi' Muhasebe*, 324-326.
- 215) İsmail b. Abdullah, Yeniçerinin 61. Cemaatinin odabaşısı, 1157/1754, *Harameyn VIII*, 63-66.
- 216) İsmail b. Ahmed, Ağa, 1178/1764, *Harameyn XII*, 231-232.
- 217) İsmail b. Ahmed, Gümrük Emni ve Serbevâbîn-i Dergâh-ı Âlî, 1193/1779, *Erzurum Sâni Muhasebe*, 215-217.
- 218) İsmail b. Mahmud, Paşa, 1161/1748, *Harameyn V*, 25-28.
- 219) İsmâil b. Mustafa, Ağa, 1151/1738, *Harameyn III*, 82.
- 220) Kadioğlu Bektaş b. Ahmed, 1328/1910, *Mücedded Ana*, XVII, 116.
- 221) Kaftanî İbrahim b. Hüsamüddin, Hazîne-i Ma'mûre odasından, 1188/1775, *Küçük Evkâf Hâmis I*, 202-203.
- 222) Kamil b. Mehmed, (Hacıbeyzâde), 1333/1914, *Mücedded Ana*, XIX, 201.
- 223) Karahacı İbrahim b. Hasan, 1126/1714, *Defter no: 1759*, 277.
- 224) Kasım b. Ebubekir, Kâdirî Şeyhi, 1138/1726, *Harameyn I*, 173.
- 225) Küçük Mehmed b. Ali, Musâhib-i Şehriyârî, 1179/1766, *Mukatâ'a III*, 24-25.
- 226) Leylâ Kadın binti Abdurrahman, 1198/1783, *Harameyn XV*, 14-20.
- 227) Mehmed b. ..., 1128/1716, *Harameyn I*, 117.
- 228) Mehmed b. Abdullah, Müezzîn, 1179/1765, *Harameyn VIII*, 379-380.
- 229) Mehmed b. Ferhad, 1053/1644, *Istanbul I*, 33.
- 230) Mehmed b. İbrahim, Çorbacıbaşı, 1129/1717, *Mukatâ'a I*, 86-87.
- 230a) Mehmed b. Mehmed, 1100/1689, *Mukatâ'a I*, 104-105.
- 231) Mehmed b. Mustafa, 1139/1726, *Küçük Evkâf Sâni*, 324.
- 232) Mehmed b. Mustafa, Ayasofya Cami'i Evkâfî Kâtib-i Evveli, 1147/1734, *Harameyn II*, 195-198.
- 233) Mehmed b. Osman, Ağa, 1165/1752, *Harameyn IV*, 169-170.
- 234) Mehmed b. Sâlih, Ağa, 1194/1780, *Küçük Evkâf Hâmis II*, 580-583.
- 235) Mehmed b. Şaban, 1154/1741, *Küçük Evkâf Sâni*, 308.
- 236) Mehmed Çelebi Hamza Bey b. Hıfzullah, 832/1429, *Mukatâ'a I*, 85.
- 237) Mehmed Emin b. Salih, Şeyhülislâm, 1191/1777, *Harameyn VIII*, 217-218.
- 238) —, 1191/1777, *Harameyn VIII*, 219.
- 239) Mehmed Sadık b. Sarayî Hasan, Gülşenî Şeyhi, 1156/1743, *Küçük Evkâf Sâni*, 326.
- 240) Mehmed Said b. Mustafa, Kadı, 1195/1781, *Mukatâ'a III*, 213-214.
- 241) Mehmed Tayfur b. Abdullah, Darüssaâde Ağası, 1265/1849, *Harameyn XIV*, 132.
- 242) Melek Hatun, 1195/1781, *Mukatâ'a III*, 168.
- 242a) Meryem binti Hasan, 1234/1819, *Rumeli II*, 123-124.
- 243) Mihrişah Emine Kadın, III. Ahmed'in eşi, 1135/1723, *Kasa no: 41*, 1-20.
- 244) Mikdat Ahmed Paşa, Amasya Sancağı Mâlîkânesi Mutasarrıfı, 1199/1785, *Ana*, 1195 *Başlar*, 193-196.
- 245) —, 1201/1787, *Ana*, 1195 *Başlar*, 196-197.
- 246) Musa b. Yunus, Ağa, 1170/1754, *Harameyn VI*, 161-163.
- 247) III. Mustafa, Sultan, 1178/1764, *Kasa no: 187*, 1-319.
- 248) —, 1178/1765, *Kasa no: 187*, 320-348.
- 249) —, 1187/1775, *Kasa no: 187*, 349-379.
- 250) Mustafa b. Abdullah, 1153/1740, *Küçük Evkâf Sâni*, 323-324.
- 251) Mustafa b. Ahmed, İmam, 1155/1742, *Harameyn III*, 79.
- 252) Mustafa b. Ali, Mubâyâ'acı, 1195/1781, *Defter no: 506*, 237-238.
- 253) Mustafa b. Hasan, Kettânî, 1188/1774, *Harameyn VIII*, 222-225.
- 254) Mustafa b. Hüseyin, 1120/1708, *Harameyn I*, 174-175.

- 255) Mustafa b. Mehmed, Darüssaâde Ağası, 1197/1783, *Mukatâ'a III*, 198.
- 256) Neffise binti Feddânî Mustafa, Melek Hatun Vakfı Mütevellîsi, 1195/1781, *Mukatâ'a III*, 168.
- 257) Nevres Hatun, I. Abdülhamid'in 3. Kadını, 1197/1783, *Kasa no: 178*, 1-38.
- 257a) 257'nin ikinci nüshası, *Kasa no: 188*, 148-163.
- 258) Osman b. Ahmed, Ağa, 1133/1721, *Harameyn I*, 123-124.
- 259) Osman b. Ali, Ruznâmçe-i Evvel, 1135/1723, *Harameyn I*, 137-140.
- 260) Osman b. Ömer, Seyyid ve Saray gözdelerinden, 1184/1771, *Harameyn VIII*, 75-78.
- 261) Osman b. Mahmud, Halvetiye tarikatinden seccâdenişîn, 1144/1732, *Mukatâ'a I*, 88-89.
- 262) Ömer b. Abdürrahim, Darphâne-i Âmire Kâtibi, 1136/1724, *Harameyn I*, 159-162.
- 263) Ömer b. Halil, 1196/1782, *Küçük Evkâf Hâmis II*, 521-522.
- 264) Ömer b. Hüseyin, 1143/1731, *Ana. 1228 Başlar*, 383.
- 265) Ömer b. Osman, Kadiasker, 1136/1723, *Harameyn XIII*, 270-274.
- 266) Ömer Çelebi b. Mustafa, Kahveci, 1153/1740, *Küçük Evkâf Râbi'*, 269-270.
- 267) Ömer-zâde Mehmed b. Ömer, 1332/1914, *Mücedded Ana. XIX*, 201.
- 268) Penah Süleyman b. İsmail, Kâtib, 1200/1785, *Ana. 1195 Başlar*, 171.
- 269) Rabi'a binti Halil, Ahmed b. Halil ve Hasan b. Halil, 1157/1744, *Rumeli II*, 94.
- 270) Rabi'a binti Mustafa, Sultan, 1124/1712, *Harameyn I*, 170-172.
- 271) Rabi'a binti Mustafa, 1201/1786, *Küçük Evkâf Hâmis II*, 615-616.
- 272) Ragıb Mehmed Paşa b. Şevkî Mehmed, Sadrâzam, 1176/1762, *Kasa no: 12*, 1-55.
- 273) Rahmetullah b. Osman, Kadı, 1137/1725, *Harameyn I*, 164.
- 274) Rukiyye, Sultan, I. Abdülhamid'in kızkardeşi ve Ayşe Sultanın kızı, 1189/1775, *Kasa no: 141*, 24-35.
- 275) Safiyye binti II. Mustafa, Sultan, 1138/1725, *Harameyn I*, 167.
- 276) —, 1154/1741, *Kasa no: 148*, 1-27.
- 277) —, 1155/1742, *Kasa no: 148*, 28-37.
- 278) —, 1161/1748, *Kasa no: 148*, 37-49.
- 279) —, 1163/1750, *Kasa no: 148*, 50-56.
- 280) —, 1164/1751, *Kasa no: 148*, 57-60.
- 281) —, 1166/1753, *Kasa no: 148*, 61-74.
- 282) —, 1166/1753, *Kasa no: 148*, 75-78.
- 283) —, 1167/1754, *Kasa no: 148*, 79-82.
- 284) —, 1169/1755, *Kasa no: 148*, 83-87.
- 284a) 275-284'ün ikinci nüshaları, *Kasa no: 188*, 198-248.
- 284b) 275-284'ün üçüncü nüshaları, *Kasa no: 179*, 236-289.
- 285) III. Selim, Sultan, 1216/1801, *Kasa no: 29*, 1-99.
- 286) Semerkandî Hasan b. Mustafa, Reîsülkurra, 1158/1745, *Trabzon Defteri*, 70-71.
- 287) Sunkur-zâde Mehmed, 1172/1759, *Harameyn VI*, 269-270.
- 288) Süleyman b. Abdullah, 1123/1711, *Küçük Evkâf Sâni*, 291-292.
- 289) Süleyman b. Mustafa, Ağa, 1171/1758, *Erzurum Sâni Muhasebe*, 141-143.
- 290) Süleyman b. Zülfikâr, Sersilâhşorân, 1148/1735, *Harameyn II*, 179-180.
- 291) Süleyman Çelebi b. Mehmed, 1133/1721, *Harameyn I*, 165-166.
- 292) Süleyman Sadî b. İbrahim, Kâdirî Şeyhi, 1193/1779, *Harameyn XIV*, 502.
- 293) —, 1196/1782, *Harameyn XIV*, 503-504.
- 294) —, 1198/1784, *Harameyn XV*, 9-12.
- 295) —, 1203/1788, *Harameyn XV*, 13-14.
- 296) Şamdancıoğlu Govadis (Evadis), Körükçü, 1266/1850, *1255 Başlar*, 470.
- 297) Şebsafa Fatma Kadın, I. Abdülhamid'in 6. Kadını, 1202/1788, *Kasa no: 188*, 112-134.
- 297a) 297'nin ikinci nüshası, *Kasa no: 179*, 130-154.
- 298) Şebsafa Fatma Kadın, 1210/1796, *Kasa no: 188*, 135-147.
- 298a) 298'in ikinci nüshası, *Kasa no: 179*, 156-170.
- 299) Şerife binti Hasan, 1116/1704, *Küçük Evkâf Sâmin*, 436-437.
- 300) Şeyh Hasan, Seyyid, 1001/1592, *Harameyn VI*, 153.
- 301) Şeyhzâde Ali, Müftü, 1164/1750, *Harameyn VI*, 252.
- 302) Tayfur b. Abdurrahman, Hastalar Ağası, 1197/1783, *Küçük Evkâf Hâmis II*, 573.
- 303) Tayyibî Mustafa b. Mehmed, Mâlikâne Halifesi, 1172/1758, *Harameyn VI*, 160.
- 304) —, 1173/1759, *Harameyn VI*, 155.
- 305) —, 1171/1758, *Harameyn VI*, 156-158.
- 306) —, 1171/1758, *Harameyn VI*, 158-159.
- 307) —, 1172/1758, *Harameyn VI*, 159-160.
- 308) —, 1172/1759, *Harameyn VI*, 133.
- 309) —, 1172/1759, *Harameyn VI*, 133.
- 310) Tokadî İbrahim b. Mustafa, Yeniçeri ocağı orta yazıcılarından, 1158/1745, *Mukatâ'a II*, 23-24.
- 311) Tokadî İbrahim b. Mustafa, Sekbanbaşı, 1179/1765, *Mukatâ'a II*, 215.
- 312) Türâbî-zâde Alemdar İbrahim, Ağa, 1188/1774, *1276 Başlar*, 232-233.
- 313) Ümmükülsum binti Abdullah, 1161/1748, *Mukatâ'a II*, 56.

- 314) Velî b. Yusuf, 1153/1740, *Harameyn VII*, 263-265.
 315) —, 1163/1750, *Harameyn VII*, 265-266.
 316) Veliüddin b. Mustafa, Kadı, Şeyhülislâm, 1145/1732, *Harameyn XII*, 85-88.
 316a) —, 1145/1732, *Harameyn III*, 59-61.
 317) —, 1151/1738, *Harameyn III*, 61-62.
 318) —, 1155/1742, *Harameyn XII*, 89-91.
 319) —, 1173/1760, *Harameyn XII*, 91-102.
 320) —, 1175/1761, *Harameyn XII*, 102-107.
 321) —, 1176/1763, *Harameyn XII*, 110-113.
 322) —, 1182/1768, *Harameyn XII*, 61-83.
 323) Yeğen İbrahim, Dergâh-ı Âfî Gedüklüsü, 1197/1783, *Harameyn IX*, 208-209.
 324) Yusuf b. Abdullah, Kapudan-ı Derya Kethüdası, 1195/1781, *Küçük Evkâf Hâmis I*, 243-244.
 325) —, 1193/1779, *Küçük Evkâf Hâmis I*, 363-364.
 326) Yusuf b. Abdülmennân, Sadrazam, 1201/1787, *Küçük Evkâf Hâmis I*, 366-374.
 327) —, 1202/1787, *Küçük Evkâf Hâmis I*, 245-252.
 328) Zehrî Ahmed b. Şaban, Ümmî Sinan Tarikatinden Seccâdenişîn, 1154/1741, *Harameyn X*, 292-293.
 329) Zeynüddîn-zâde Ali b. Ali, 1219/1804, *Kasa no: 8, 1*.

II. VAKIFLARLA İLGİLİ DİĞER BAZI ARŞİV VESİKALARI

- 330) Vakıf edilmiş nakit paraları çiftlik, bahçe, ev, v.s.... gibi gayr-î menkûllerle değiştirmek için, kadı'nın mütevellîye izin vermesiyle ilgili vesikalar, (1178/1764 tarihli), *Harameyn VIII*, 184-193.
 331) Bir vakfın başkası tarafından gasp edilmiş mütevellîlik ve imamlık vazifesini hak sahibine iade eden mahkeme kararı, (1144/1732 tarihli), *Harameyn I*, 186.
 332) Tımarlılar ve vakıf görevlileri arasında Konya'daki bir köy üzerinde anlaşmazlık, 1139/1727, *Harameyn I*, 185.
 333) Boğaziçi'ndeki bir fener hakkında padişaha sunulmuş bir arzuhâl, 1126/1714, *Harameyn I*, 176.
 334) Köylülerin topraklarından suyolları geçirilmesine izin vermeleriyle ilgili vesika, (1132/1720 tarihli), *Defter no: 27, s. 1*.
 335) Bir âile vakfı konusunda kurucunun çocukları arasında anlaşmazlık, (1147/1734), *Mukâta'a I*, 99.
 336) Vakıf paranın gayr-î menkûle dönüştürülmesi için Kadı'dan izin talebi, (1143/1731 tarihli), *Mukâta'a I*, 87-88.

- 337) Tımarlılar ve vakıf görevlileri arasında anlaşmazlık, 1145/1737, *Mücedded Ana. XXI*, 287-288.
 338) Satın alma akidleri ve kira mukâveleleri, *Küçük Evkâf Sâni*, 456.
 339) Bir vakfın şartlarının değiştirilmesi hakkında, 1179/1766, *Kasa no: 93*, 12-13.
 340) Akkırman'ın iki köyü arasında sınır uyuşmazlığı, 1168/1754, *Kasa no: 148*, 88-93.
 341) Bir çiftliğin icâreteyn ile kiralınmasına dair mukâvele, 1199/1785, *Küçük Evkâf Hâmis II*, 574.
 342) Bir arsanın satış mukâvelesi, 1175/1761, *Mukâta'a III*, 101.
 343) Satın alma ve icâreteyn'le kiralama mukâveleleri, *Mukâta'a III*, 101-111.

III. YAYIMLANMIŞ VAKFİYELER

- Aktepe (Münir), "XVIII. yüzyıl vezirlerinden kaptân-ı derya Kaymak Mustafa Paşa'ya âit vakfiyeler", *Vakıflar Dergisi (VD)*, VIII, 15-35.
 — Cevdet (M.), "Sivas dârüşşifâsı vakfiyesi ve tercümesi", *VD*, I, 35-38.
 — Darragh (A.), *Acte de waqf de Barsbay*, Kahire 1963.
 — Barkan (Ö. L.), ve E.H. Ayverdi, *İstanbul vakıfları tahrir defteri —953 (1546) tarihli—*, İstanbul 1970.
 — Gökbilgin (Tayyib), *XV-XVI. asırlarda Edirne ve Paşa livası, vakıflar —mülkler— mukâta'alar*, İstanbul 1952.
 — Kunter (H. B.), "Tarsustaki Türkistan zâviyelerinin vakfiyeleri", *VD*, VI, 31-50.
 — Kunter (H. B.), "Emir sultan vakıfları ve Fâti'h'in Emir Sultan vakfiyesi", *VD*, IV, 39-63.
 — Kürkçüoğlu (K. E.), *Süleymaniye Vakfiyesi*, Ankara 1962.
 — Massignon (L.), *Documents sur certains waqfs des lieux Saints de l'İslam*, Paris 1952.
 — Togan (Z. V.), "İran'da Kütüphane-i Melikteki yazmalardan: n. 1233 vaqfnâme-i Xoca Raşid al-dîn Vazir", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, III (İstanbul 1959-1960), s. 158-160. Reşidüddin'in kendisi tarafından yazılan vakfiyesinin faksimilesi için bkz. Raşid al-dîn Fazl Allah, *Al-Vakfiyat al-Raşidiya bi-hatt al-vâkıf fî beyân şarâ'it umûr al-Vakf ve'l-masârif*, Tahran 1350 (1972).
 — Turan (O.), "Şemseddin Altun-aba, vakfiyesi ve hayatı", *Belleten*, XI, 1947, s. 197-235.

- Uzluk (F.N.), "Karaman eyaletine ait vakıfların fihristi", *VD*, IV, 263-264.
- Uzunçarşılı (İ.H.), "Gazi Orhan Bey vakfiyesi", *VD*, V, 277-318.
- Yaltkaya (Ş.), "Kara Ahmed Paşa Vakfiyesi", *VD*, II, 94-95.

IV. HUKÛKÎ AÇIDAN VAKIF MÜESSESESİ

- Ali Haydar, *Tertîbü's-sunûf fî ahkâmî'l-vukûf*, İstanbul, 1240/1824.
- Berki (A.H.), *Vakıflar*, İstanbul, 1946.
- Berki (A.H.), "İslamda vakıf", *VD*, IV, 19-37.
- Berki (Ş.), "Türkiye'de İmparatorluk ve Cumhuriyet devrinde vakıf çeşitleri", *VD*, IX, 1-12.
- Clavel, *Le waqf ou habous*, Le Caire, 1896, c. I.
- De Jansens (G.B.), *Les waqfs dans l'Islam contemporain*, Paris 1952.
- Ebussuûd, *Risâle fî vakfi'n-nukûd ve cevâzihî*, 1097/1685 tarihli arapça yazma, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Efendi seksiyonu, no: 477/1.
- Gatteschi, *Etude sur la propriété foncière, les hypothèques et les waqfs*, Alexandrie, 1896.
- Hatemî (H.P.), *Önceki ve bugünkü Türk hukukunda vakıf kurma muamelesi*, İstanbul 1969.
- Hüseyin Hüsnü, *Ahkâm-ı Evkâf*, İstanbul 1311/1893.
- İleri (C.N.), "Kavânîn-i vakfiye", *İçtihad*, 18 Nisan 1911, no: 62.
- Luccioni (J.), *Le Habous ou waqf (rite malékite et hanéfite)*, Casablanca, 1942.
- Mercier (E.), *Le code du habous ou ouakf selon la législation musulmane*, Constantine, 1899.
- Ömer Hilmi Efendi, *İthâfü'l-ahlâf fî ahkâmî'l-evkâf*, İstanbul, 1307/1889. Bu eseri C.G. Stavridès ve S. Dahdah fransızcaya çevirmiştir: *Les lois régissant les propriétés dédiées (awqafs)*, Paris 1895.

V. VAKIF MÜESSESESİNİN MUHTELİF CEPHELERİ

- Akozan (F.), "Türk külliyesi", *VD*, VIII, 303-308.
- Ayverdi (E.H.), "Yugoslavya'da Türk âbideleri ve vakıfları", *VD*, III, 151-223.
- Barkan (Ö.L.), "Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskan ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler", *VD*, II, 279-386.

- Belin, *Extrait d'un mémoire sur l'origine et la constitution des biens de mainmorte en pays musulmans*, Paris 1854.
- Berki (A.H.), "Vakıflar ve vakıfların maruz kaldığı tecâvüz ve ihmâller", *VD*, VIII, 335-340.
- Berki (A.H.), "Vakıfların faideleri ve gördüğü hizmetler", *VD*, VI, 9-13.
- Berki (Ş.), "Vakıfların gördüğü çeşitli hizmetler", *VD*, VI, 85-91.
- Cahen (C.), "Réflexions sur le waqf ancien", *Studia Islamica*, XIV, 1961, s. 37-56.
- Çağatay (N.), "Osmanlı İmparatorluğu'nda ribâ-faiz konusu, para vakıfları ve bankacılık", *VD*, IX, 31-56, İngilizcesi: 57-66.
- Delaver (Y.M.), *Le waqfs et l'utilité économique de son maintien en Egypte*, Paris 1926.
- Erdoğan (M.), "Osmanlı devrinde İstanbul bahçeleri", *VD*, III, 149-182.
- Gökay (F.K.), "Ruh hekimliği sahasında Türklerin ve vakıf müessesesinin hizmetleri", *VD*, II, 263-265.
- Güneri (H.), "Vakıf suları ve su vakıfları", *VD*, IX, 67-79.
- Heffening, "Waqf ou habs", *EI*, 1939, c. IV.
- Hüseyin Hüsameddin Efendi ve İbnülemin Mahmud Kemal Bey, *Evkâf-ı hümayûn nezâretinin tarihçe-i teşkilâtı ve nuzârın terâcüüm-i ahvâli*, İstanbul 1335/1917. Bu eserin Nazif Öztürk tarafından sadeleştirilmiş şekli, *Vakıflar Dergisi*'nin XVI. sayısından itibaren tefrika halinde neşredilmektedir.
- Keskiöglü (O.), "Bulgaristan'da Türk vakıfları ve Bâli Efendinin vakıf paralar hakkında bir mektubu", *VD*, IX, 81-94.
- Köprülü (M.F.), "Vakfa âit istilâhlar meselesi", *VD*, I, 131-138.
- Köprülü (M.F.), "Vakıf müessesesi ve vakıf vesikalarının tarihi ehemmiyeti", *VD*, I, 1-6, fransızcası: 3-9.
- Köprülü (M.F.), "Vakıf müessesesinin hukukî mâhiyeti ve tarihî tekâmülü", *VD*, II, 1-35, fransızcası: 3-44.
- Kunter (H.B.), "Türk vakıflarının milliyetçilik cephesi", *VD*, III, 1-11, fransızcası: 293-297.
- Kunter (H.B.), "Türk vakıfları ve vakfiyeleri üzerine mücmel bir etüd", *VD*, I, 104-129.
- Mandaville (J.E.), "Usurious Piety: the cash waqf controversy in the Ottoman Empire", *International Journal of Middle East Studies*, X, 1979, s. 289-308.

- Milliot (L.), *Démembrements du habous: menfa'a, gza, gulsâ, zinâ, istighrâq*, Paris 1918.
- Önge (Y.), "Çankırı dariüşşifası", *VD*, V, 251-255.
- Ruben (W.), "Budist vakıfları hakkında", *VD*, II, 173-181.
- Saarisalo (A.), "The turkish waqf", *Studia Orientalia*, XIX, (10, Helsinki, 1953), s. 3-6.
- Sekaly (A.), "Le problème des waqfs en Egypte", *REI*, III, 1929, s. 75-659.
- Selçuk (F.), "Vakıflar, başlangıcından 18. yüzyılına kadar", *VD*, VI, 21-29. Bu makale, Gibb ve Bowen'in *Islamic society and the west* (London, New York, c. I, 1957) adlı eserinin bir bölümünün tercümesidir.
- Tansuğ (S.), "18. yüzyılda İstanbul çeşmeleri ve Ayasofya şadırvanı", *VD*, VI, 93-101, İngilizcesi: 102-110.
- Ülken (H.Z.), "Vakıf sistemi ve Türk şehirciliği", *VD*, IX, 13-37.
- Ünver (A.S.), "Büyük Selçuklu İmparatorluğu zamanında vakıf hastahanelerin bir kısmına dair", *VD*, I, 17-24.
- Ünver (A.S.), "İkinci Sultan Bayazid'in Edirne'deki vakıf kitaplarına dâir", *VD*, IV, 105-106.
- Yücel (E.), "Amcazâde Hüseyin Paşa külliyesi", *VD*, VIII, 250-266.

VI. İSLAM HUKÛKU

- Bousquet (G.H.), *Le Droit musulman*, Paris 1963.
- Bousquet (G.H.) ve J. Berque, *Recueil de la loi musulmane de Zaïd ben 'Ali*, Alger 1941.
- Charles (R.), *Le Droit musulman*, Paris 1913.
- Clavel (E.), *Droit musulman*, Paris 1895.
- Linant de Bellefonds (Y.), *Traité de Droit musulman comparé*, Paris-La Haye, 1965 c. I ve II.
- Mâverdî, *Les statuts gouvernementaux ou règles de droit public et administratif*, Notlayarak tercüme eden E. Fagnan, Alger, 1915.
- Mevkûfât (Muhammed), *Şerhü'l-Mevkûfât*, İstanbul 1291/1874, c. I. Bu eser, Halebî İbrahim Efendi'nin (öl. 956/1549) *Multakâ'l-Ebhur* adlı eserinin şerhidir.
- Milliot (L.), *Introduction à l'étude du Droit musulman*, Paris 1953.
- Morand (M.), *Etude de Droit musulman algérien*, Alger 1910.

- Sautayra (E.) ve E. Cherbonneau, *Droit musulman, du statut personnel et des successions*, Paris 1873-1874.
- Schacht (J.), "Mîrâth", *EI*, 1939.
- Taşdemir (C.), *Comparison des principes fondamentaux de la succession en Droit musulman et en Droit romain*, Paris 1939.
- Tuğ (S.), *İslâm vergi hukukunun ortaya çıkışı*, Ankara 1963.

VII. İSLAMIN VE MÜSLÜMAN CEMİYETLERİNİN MUHTELİF CEPHELERİ

- Abel (A.), "Esquisse d'une rcherche de dynâ-mique sociale appliquée à l'Islam", *Colloque sur la sociologie de l'Islam*, Bruxelles 1961.
- Bammat (H.), *Visages de l'Islam*, Lausanne 1958.
- Barthold/Köprülü, *İslâm medeniyeti tarihi*, Ankara 1963.
- Bennabi (M.), *Vocation de l'Islam*, Paris 1954.
- Berque (J.), *Les Arabes d'hier à demain*, Paris 1969.
- Berque (J.), *L'Orient second*, Paris 1970.
- Berque (J.), "Droit des terres et intégration sociale au Magreb", *Cahiers internationaux de sociologie*, XXV, 1958, 38-74.
- Brockelmann (C.), *Histoire de peuples et des États Islamiques*, çev. M. Tazeront, Paris 1949.
- *Colloque sur la sociologie de l'Islam*, Bruxelles, 1961.
- Dağ (M.) ve H.R. Öymen, *İslam eğitim tarihi*, Ankara 1974.
- De Planhol (X.), *Les fondements géographiques de l'histoire de l'Islam*, Paris 1968.
- Draz (M.A.), *La morale du Koran*, Paris 1951.
- Gardet (L.), *La cité musulmane. vie sociale et politique*, Paris 1961.
- Gardet (L.), *L'Islam, religion et communauté*, Paris 1970.
- Gaudefroy-Demombynes (M.), *Mahomet*, Paris 1969.
- Gaudefroy-Demombynes (M.), *Les institutions musulmanes*, Paris 1921.
- Gaudefroy-Demombynes (M.), *La syrie à l'époque des Mamelouks*, Paris 1923.
- Grunebaum (G.E. Von), *L'Identité culturelle de l'Islam*, Paris 1973.
- Hamidullah (M.), *Le Prophète de l'Islam*, Paris 1959, 2 cilt.

- Houdas (O.), *Traditions islamiques*, Paris 1914.
- Huart (C.), *Littérature arabe*, Paris, 1923.
- Jomier (J.), *Le commentaire coranique du manâr*, Paris 1954.
- Laoust (H.), *Le Califat dans la doctrine de Raşid rıda*, Beyrouth, 1938.
- Laoust (H.), *Les schismes dans l'Islam*, Paris 1965.
- Le Bon (G.), *La civilisation des arabes*, Syracuse (İtalya), Tarihsiz.
- Lewis (B.), "al-Haramayn", *EI*, 1971, III, 179.
- Mantran (R.), *L'expansion musulmane (VIIe-XIe siècles)*, Paris 1969.
- Massé (H.), *L'Islam*, Paris 1966.
- Miquel (A.), *L'Islam et sa civilisation*, Paris 1968.
- Rodinson (M.), *Islam et capitalisme*, Paris 1966.
- Smith (W.C.), *L'Islam dans le monde moderne*, Paris 1962.
- Turan (O.), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*, İstanbul 1969.
- Wiet (G.), "Les puissances musulmanes", *Histoire universelle*, Pléiade Ansiklopedisi, Paris 1958.
- Wiet (G.), *L'Égypte arabe*, Paris 1937.
- Wolf (J.) ve P. Heim, *Les très riches heures de la civilisation arabe*, Paris 1969.
- Karal (E.Z.), *Selim III'ün hatt-ı hümayunları –Nizam-ı cedid– 1789-1807*, Ankara 1946.
- Lamartine (A. De), *Histoire de la Turquie*, Paris 1855, c. VII.
- Lamouche (C.), *Histoire de la Turquie*, Paris 1953.
- Mantran (R.), *Histoire de la Turquie*, Paris 1965.
- Turan (O.), *Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi tarihi*, İstanbul 1969, 2 cilt.
- Uzunçarşılı (İ.H.), *Osmanlı tarihi*, Ankara 1956, c. IV/1.

c. *İdâre, sosyal hayat*

- Ahmed Refik, *Lâle devri*, İstanbul 1331/1912, Latin harfleriyle baskısı: Ankara, 1972.
- Akdağ (M.), *Türkiye'nin iktisâdî ve içtimâî tarihi*, Ankara 1971, 2 cilt.
- Altundağ (Ş.), "Osmanlılarda kadınların selâhiyet ve vazifeleri hakkında", *VI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961)*, Ankara 1967, s. 346 vd.
- Babinger (F.), *Mahomet II le conquérant et son temps (1432-1481)*, Paris 1954.
- Barkan (Ö.L.), "Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve koloniasyon metodu olarak sürgünler", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, IX, 1949-1950, s. 524-569, c. XV, 1953-1954, s. 209-237.
- Baykal (B.S.), "Âyanlık müessesesinin düzeni hakkında belgeler", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, I, 1964, s. 221 vd.
- Deny (J.), *La psychologie du peuple turc*, Paris, Tarihsiz.
- D'Ohsson (M.), *Tableau général de l'Empire Ottoman*, Paris 1877-1828, 7 cilt.
- Dupont (J.), *Géographie de l'Empire Ottoman*, Paris 1907.
- Ergin (O.N.), *Türk şehirlerinde imâret sistemi*, İstanbul 1939.
- Ergin (O.N.), *Türkiye'de şehirciliğin tarihî inkişâfı*, İstanbul 1936.
- Gautier (T.), *Constantinople*, Paris, Tarihsiz.
- Huart (C.), "Kız", *EI*, 1921, II, 1113.
- Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-Hakk fî ihtiyârî'l-ahakk*, İstanbul 1972.
- Koçi Bey, *Risâle*, İstanbul 1277. Bu eser fransızcaya çevrilmiştir: Pétis de la Croix, *Canon de Sultan Suleiman II représenté à sultan Murad IV pour son instruction ou état politique et militaire*, Paris 1725.

VIII. OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ

a. *Osmanlı Vak'ayinâmeleri*

- Ahmed Cevdet, *Tarih*, İstanbul 1279/1862, cilt V.
- Çelebizâde Âsım, *Târih-i vakâyî*, İstanbul 1741.
- Nişancı Mehmed Paşa, *Târîh*, İstanbul 1279/1862.
- Raşid Mehmed Efendi, *Târîh*, İstanbul 1865, 5 cilt.
- Selânkî, *Târîh*, İstanbul 1281/1864.

b. *Olaylar tarihi*

- Akçura (Y.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma devri (XVIII ve XIX. asırlarda)*, İstanbul 1940.
- Coles (P.), *La lutte contre les Turcs*, çev. H. Couffignal, Paris 1969, Bu kitabı Vecdi Bürin Türkçeye çevirmiştir: *Avrupada Osmanlı tesirleri*, Ötüken Y. İstanbul 1975.
- Hammer (J.V.), *Histoire de l'Empire Ottoman*, çev. J.J. Hellert, Paris 1835, 18 cilt.

- Kuban (D.), "Anadolu Türk şehri; tarihî gelişmesi, sosyal ve fizikî özellikleri üzerinde bazı gelişmeler", *VD*, VII, İstanbul 1968, 53-73.
 - Lewis (B.), *Modern Türkiye'nin doğuşu*, çev. M. Kıratlı, Ankara 1970.
 - Mantran (R.), *La vie quotidienne à Constantinople au temps de Soliman le Magnifique et ses successeurs (XVI. et XVIIe siècles)*, Paris 1965.
 - Mantran (R.), *Istanbul dans le seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris 1962.
 - Mardin (Ş.), *Din ve ideoloji*, Ankara 1969.
 - Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-vukû'ât tekmipleri*, Ankara 1961.
 - Porter, *La religion, les lois, le gouvernement et les moeurs des Turcs*, Paris 1770.
 - Refik Ahmed (Sevengil), *Istanbul nasıl eğleniyordu?*, İstanbul 1927.
 - Roux (J.-P.), *La Turquie*, Paris, 1953.
 - Sencer (M.), *Osmanlı toplum yapısı*, İstanbul 1969.
 - Şabanov (F.), "Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümdarlığın hukûkî esasları", *VI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 20-26 Ekim 1961, Ankara 1967, s. 428-430.
 - Uluçay (Ç.), *18. ve 19. yüzyıllarda Saruhan'da eşkiyâlık ve halk hareketleri*, İstanbul 1955.
 - Uzunçarşılı (İ.H.), *Osmanlı Devleti'nin ilmiye teşkilâtı*, Ankara, 1965.
 - Ülgener (S.), *İktisadî inhitat tarihimizin ahlâk ve zihniyet meseleleri*, İstanbul 1951.
 - Ünver (A.S.), "İstanbul'un zaptından sonra Türklerde tıbbî tekâmüle bir bakış", *VD*, I, 71-78.
- d. *Sanat, edebiyat, ahlâk*
- Aynî (M.A.), *Türk ahlâkçıları*, İstanbul 1939.
 - Kınalı-zâde, *Ahlâk-ı 'alâf*, Bulak 1248/1832.
 - Todérini (Mr. l'Abbé), *De la littérature des Turcs*, İtalyancadan çev. l'Abbé de Cournand, Paris 1789, 3 cilt.
 - Yetkin (S.K.), *L'architecture turque en Turquie*, Paris 1962.
- e. *İktisadî hayat*
- Berkes (N.), *Türkiye iktisat tarihi*, İstanbul 1970, 2 cilt.
 - Bowen (H.), "Akçe", *EI*, 1960, I, s. 327-328.
 - Çağatay (N.), "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki maden işletme hukûku", *A.Ü. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (Ankara 1943, II/1), s. 117-126.
 - Heidborn (A.), *Les finances ottomanes*, Vienne 1912.
 - İnan (A.), *Aperçu sur l'histoire economique de l'Empire turc-ottoman*, İstanbul 1941.
 - İsmail Galib Edhem, *Takvîm-i meskûkât-ı osmâniye*, İstanbul 1307/1890.
 - Kolerkılıç (E.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para*, Ankara, 1958.
 - Lewis (B.), "Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü hakkında bazı düşünceler", çev. S. Tuğ, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, III, 1959-1960, s. 161-178.
 - Morawitz (C.), *Lis finances de la Turquie*, Paris 1902.
 - *Réorganisation générale de la Turquie, proget d'une compagnie orientale*, Paris, Auguste Ghio, 1876.
 - Roumanie (A.), *Essai historique et technique sur la dette publique ottomane*, Paris 1927.
 - Sıdkı, *Gedikler*, İstanbul 1325.
 - Svoronos (N.G.), *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, Paris 1956.
- f. *Toprak sistemi*
- Aksoy (S.), *100 Soruda Türkiye'de toprak meselesi*, İstanbul 1969.
 - Âtîf Bey, *Şerh-i kânûnnâme-i arâzî*, İstanbul 1309/1891.
 - Barkan (Ö.L.), *XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda zirâi ekonominin hukûkî ve mâlî esasları: Kanunlar*, İstanbul 1945.
 - Barkan (Ö.L.), "Türk toprak hukuku tarihinde Tanzimat ve 1274/1858 tarihli arâzî kanunnâmesi", *Tanzimat*, İstanbul, 1939, s. 321-421.
 - Barkan (Ö.L.), "Çiftlik", *İA*, III, s. 392-397.
 - Beldiceanu (N.), "Recherches sur la réforme fonciere de Mehmed II", *Acta Historica*, c. IV, Monachii 1965, s. 27-39.
 - Belin, *Etude sur la propriété foncière en pays musulman, et spécialement en Turquie*, Paris 1862.
 - Berki (Ş.), *Toprak Hukuku*, Ankara 1960.
 - Cin (H.), *Mîrî arâzî ve arâzînin mülk haline dönüşümü*, Ankara 1969.
 - Divitçioğlu (S.), "Modèle économique de la société ottomane (les XIVe et XVe siècles)", *La pensée* (Paris, Avril 1969, no: 149), s. 41-60.
 - İnalçık (H.), "Çiftlik", *EI*, 1961, c. II, s. 33-34.
 - Loussarar (J.D.), *l'histoire et la théorie de la propriété foncière dans le Droit public ottoman*, Paris 1912.

- Meşreb-zâde Mehmed Ârif, *Câmi'u'l-icâre-
teyn*, İstanbul 1252/1837.
- Padel (W.) ve L. Steeg, *De la législation
foncière ottomane*, Paris 1904.
- Turan (Osman), "Türkiye Selçuklularında top-
rak hukuku, mîrî topraklar ve hususî mül-
kiyet", *Belleten*, XII, 1948, 649-574.
- Uzunçarşılı (İ.H.), "XIV ve XV inci asırlarda
Anadolu Beyliklerinde toprak ve halk
idaresi", *Belleten*, II, 1938, 99-106.

IX. ANSİKLOPEDİ VE LÜGATLER

- Ahmed Âsım, *Kâmus tercümesi*, İstanbul
1305/1887, 4 cilt.
- Ahmed Âsım, *Burhân-ı Katı' tercümesi*, İs-
tanbul 1214/1799.
- Arseven (C.E.), *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul
1950, 3 cilt.
- Altunsu (A.), *Osmanlı şeyhülislâmları*, Ankara
1972.
- Barbier de Meynard (A.G.), *Dictionnaire turc-
français*, Paris 1886.
- Berki (A.H.), *Vakfa dair yazılan eserlerle vak-
fiye ve benzeri vesikalarda geçen istihaf
ve tabirler*, Ankara 1966.
- Bilmen (Ö.N.), *Hukuk-ı islâmîye ve istilâhat-ı
fıkhiye kâmusu*, İstanbul 1951, c. IV.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri*,
İstanbul, Meral yayınları, Tarihsiz.
- Çavuş-zâde Mehmed Aziz, *Dürri's-sukûk*, İs-
tanbul 1277/1860, 2 cilt.
- Devellioğlu (F.), *Osmanlıca-Türkçe lûgat*,
Ankara 1970.
- *Encyclopédie de l'Islam*, 1. baskı, 4 cilt
+ suppl., Leyde, 1913-1938; 2. baskı,
Leyde-Paris, 1954.
- *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1940.
- Kelekian (D.), *Dictionnaire turc-français*, İs-
tanbul 1928.
- Pakalın (M.Z.), *Osmanlı tarih deyimleri ve
terimleri sözlüğü*, İstanbul 1971, 3 cilt.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul
1317/1901.
- *Türk Hukuk Lügâtı*, Hz. Türk Hukuk Kurumu,
Ankara 1946.
- Ziyâeddin Efendi, *Câmi-i envârü's-sukûk ve
lâmi'ü'z-ziyâ li-zevi's-sukûk*, İstanbul
1248/1832.

X. BEŞERİ İLİMLERE AİT UMÛMÎ MAHİYETTE KİTAPLAR

- Abel (A.), *Psychologie et comportements*,
Bruxelles 1962.

- Aron (R.), *Les étapes de la pensée socio-
logique*, Paris 1967.
- Aron (R.), *La Lutte de classe*, Paris 1964.
- Baud (F.), *Les relations humaines*, Paris 1967.
- Bouthoul (G.), *Variations et mutations
sociales*, Paris 1968.
- Bouthoul (G.), *Les mentalités*, Paris 1952.
- Braudel (F.), *Ecrits sur l'histoire*, Paris 1969.
- Cazeneuve (J.), "Les stratifications sociales",
La sociologie (J. Caseneuve ve D. Vic-
toroff tarafından hazırlanmıştır), Paris
1970, s. 454-489.
- Challay (F.), *Histoire de la propriété*, Paris
1967.
- Desroche (H.), *Sociologies religieuses*, Paris
1968.
- Eliade (M.), *Le sacré et le profane*, Paris 1965.
- *Histoire sociale —sources et méthodes—*,
Colloque de L'Ecole Normale Supérieure
de Saint-Cloud (15-16 mais 1965), Paris,
1967.
- Laroque (P.), *Les classes sociales*, Paris 1968.
- Malinowski (B.), *Une théorie scientifique
de la culture*, Paris 1968.
- Marx/Engels, *Manifeste du partie communiste*,
Paris 1962.
- Mousnier (R.), *Les hiérarchies sociales de
1450 à nos jours*, Paris 1969.
- Paysant (A.), "Sociologie du Droit", *La socio-
logie* de J. cazeneuve et D. Victoroff,
Paris 1970.
- Reissman (L.), *Les classes sociales aux Etats-
unies*, çev. H. Lesage ve M. Lesage, Paris
1963.
- Rocher (G.), *Introduction à la sociologie
générale*, Paris 1968, 3 cilt.
- Schelsky (H.), *Sociologie de la sexualité*,
Paris 1972.
- Spiro (M.), "La religion: problèmes de défini-
tion et d'explication", *Essais d'anthro-
pologie religieuse* de R.E. Bradbury,
C. Geertz, M.E. Spiro, V.W. Turner,
E.H. Winter, çev. C. de Rouville, Paris
1972.
- Tarde (G. de), *Les lois de l'imitation*, Paris
1890.
- Toynbee (A.J.), *L'histoire, un essai d'inter-
prétation*, çev. E. Julia, Paris 1951.
- Widgery (A.G.), *Les grandes doctrines de
l'histoire*, çev. S. Bricianer, Paris 1965.

Tablo I

Eşantyonlara göre, XVIII. asır Türkiye'sinde kurulan
içtimâl ve hayri kuruluşlar

Kuruluşun Adı	Sayısı	Yüzdesi
Mescid	7	2,040
Cami	60	17,525
Mekteb	49	14,285
Medrese	36	10,495
Dârü'l-hâdis	3	0,874
Dârü'l-kurrâ	3	0,874
Tekye, hânîkâh, zâviye	26	7,583
Kütübhâne	13	3,784
İmâret	8	2,322
Kulle-i fenâr	1	0,291
Kale	1	0,291
İskele	1	0,291
Köprü	6	1,749
Köy-odası	4	1,137
Lonca-odası	1	0,291
Sebil veya sebil-hâne	16	4,664
Çeşme	94	26,239
Sukuyusu	8	2,322
Buz-hâne	1	0,291
Abdest-hâne	1	0,291
Kenif (helâ)	4	1,137
TOPLAM	343	100,000

Tablo III

330 Vakfiyeye göre, XVIII. asır Türkiye'sinde
vakf edilmiş imâlâthâne veya kârhâne

Adı	Adedi	Yeri
Yünhâne	4	Tokat, İstanbul
Dokuma atölyeleri (Destgâhhâne)	26	Halep
İpek fabrikaları (Dibacı ve kemhacı odaları, mengene- ciyân-ı dibâ odası)	93	İstanbul, İzmir
Yastık atölyeleri (Çatma yastıkçı kârhaneleri)	40	İstanbul
Boyahâne	21	Amasya, İstanbul
Yağhâne	20	İstanbul, Antalya, Hanya
Sabunhâne	12	İzmir
Kayık-hâne	7	İstanbul
Kılınççı kârhânesi	1	İzmir
Baruthâne	4	Yenicekarasu İstanbul
Tüfenkçi dükkânı	4	İstanbul
Miremidhâne	1	Ankara
Kaldırımçı kârhânesi	1	İstanbul
Lâmbahâne	1	Turgutlu
Mumhâne, kandilci kârhânesi	6	İstanbul, İzmir
Kükürdhâne	1	İstanbul
Şișehâne	11	Akhisar, İstanbul
Aıçıcı fırını	2	İstanbul
Çinihâne	5	İstanbul
Kübhâne	4	İstanbul
Kuyumcular kârhânesi	1	İstanbul
Enfiye kârhânesi	4	İstanbul
Bozahâne	1	Selânik
Yoğurdhâne	3	İstanbul
Pirinç dibekhânesi	3	Niksar
Salhâne, debbağhâne	17	Erzurum, İstanbul, İzmir
Kârhâne (?)	7	İstanbul
TOPLAM	300	

Tablo: V

XVIII. asır Türkiye'sinde nakit para vâkıflarının
meslek grupları

Meslekler	% 100
Devlet adamları	42,70
Ulemâ	16,00
Tarikat şeyhleri	9,75
Esnaf ve zanaatkârlar	2,45
Mesleksizler Erkek	11,00
Kadın	18,00

Tablo II

XVIII. asır Türk vakıflarının gelir kaynakları
(İncelenen 330 Vakfıya göre)

Mülk Tipleri		Ünite Adedi	Her ünitenin yıllık kira bedeli (akçe olarak)	Gelir Toplamı	%	%	
Tarım İşletmeleri	Arsa	188	360	67.680	0,34	30,39	
	Bağçe	110	2.000	220.000	1,11		
	Bostan	72	1.000	72.000	0,36		
	Zeytin bağçesi	40	4.320	172.000	0,87		
	Bağ	42	400	16.800	0,08		
	Mezra'a, Tarla	201	750	150.750	0,76		
	Çiftlik	93	20.000	1.860.000	9,35		
	Köy, karye	46	30.000	1.380.000	6,94		
	Mukâta'a (Köyler bütünlüğü)	14	150.000	2.100.000	10,56		
	Maden ocağı	1	—	—	—		
	Dalyan	3	1.080	3.240	0,02		
Meskenler	Menzil	2064	900	957.600	4,81	6,52	
	Saray	8	5.000	40.000	0,20		
	Yalı	19	5.400	102.600	0,52		
	Oda, Hâne	416	360	149.760	0,75		
Kamu hizmetleri için kiralanmış binalar	Defter-hâne	1	117.800	117.800	0,59	0,79	
	Gümrek binası	4	10.000	40.000	0,20		
İktisâdî Kuruluşlar	Ticaret Yerleri	Han	53	2.160	114.480	0,58	30,44
		Samanhâne	6	1.000	6.000	0,03	
		Dükkân	1453	2.300	3.341.000	16,80	
		Ambâr, Mahzen	135	800	108.000	0,52	
		Ahur	11	720	7.920	0,04	
	Sanayi İşletmeleri	Hamam	25	720	18.000	0,09	
		Değirmen	95	4.000	380.000	1,91	
		İmâîâthâne, kârhâne	300	5.000	1.500.000	7,54	
		Gedik	321	1.800	577.800	2,91	
Diğer şeyler	Gemi	7	—	—	—	0,33	
	Hayvan derisi	13.080	4	52.320	0,26		
	Su	Masura (12) 60	240	14.400	0,07		
Nakit para	Akçe	Miktar (Akçe)	Faiz Haddi	6.318.183	31,77	31,77	
		42.120.222	% 15				
TOPLAM				19.889.133	100	100	

Tablo: IV

Osmanlı İmparatorluğu'nda XVI. ve XVIII. asırlarda vakf edilmiş nakit paralar konusundaki bazı rakamların mukâyesesi

İncelenmiş vakfiyelerin				
Zaman	Yer	Adedi	Nakit paralarla ilgili olanları	Vakf edilmiş nakit paraların akçe olarak toplamı
1456 - 1548	İstanbul (101)	1517	1161 (% 46)	22.770.341
1561	Bursa (102)	—	159	3.349.046
1700 - 1800	Türkiye genel	330	97 (% 28)	42.120.220

Tablo : VI

Türkiye'de XVIII. asır vakıflarının gelir ve giderleri hakkında tahminler

	Akçe (205) olarak gelir ve giderler tahmini		
	Bu araştırmada incelenen 330 vakfinki	XVIII. asırda kurulmuş 6000 vakfinki	XVIII. asırda işlemekte olan 20.000 vakfinki
Gelir	19.889.133	361.620.600	1.205.402.000
Gider	19.274.760	350.450.181	1.168.167.272
Gelir Fazlası	614.373	11.170.419	37.243.728

EVKAF-I HÜMAYUN NEZARETİNİN
KURULUŞ TARİHİ
VE
NAZIRLARIN HAL TERCÜMELERİ
IV

İbn'ül-emin Mahmut KEMAL Hüseyin HÜSAMETDİN

Sadeleştirerek Neşre Hazırlayan
Nazif ÖZTÜRK

ŞİRVANİZADE MEHMED RÜŞDİ PAŞA

alidiye şeyhlerinin büyüklerinden Mevlana İsmail Şirvani (k.s.) Hazretlerinin oğludur. H.1244/M.1828 tarihinde Amasya'da doğmuştur. Burada temel eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek, Bayezid Camiinde öğrenimine devam etmiştir.

6 Muharrem H.1270/M.1853'de Amasya Vakıflar Müdürü olmuştur. 14 Rebiyulâhir H.1271/M.1854'de bu görevden istifa etmiştir. İstanbul'a dönüşünde "*Mahkeme-i Teftişi Evkaf*" kasamliğına tayin edilmiştir.

Fuat Paşa, önemli bir memuriyetle Suriye'ye giderken Şirvanizade Mehmet Rüşdi Paşa'yı da beraberinde götürmüştür. Fuat Paşa aynı zamanda, gerekçeli olarak, müşarunileyhe mahreç payesi verilmesini teklif etmiş ise de, Şeyh'ül-islâm Saadeddin Efendi uygun görmemiştir. Zamanın Sadrazamı Ali Paşa, Şirvanizade Mehmet Rüşdi Paşa'yı Meclisi Vâlâ Azalığına; Fuat Paşa'da, İstanbul'a döndükten sonra rütbe-i vezaretle Şam Valiliğine tayin ettirmiştir. Müderrislikten vezir olanlardan bir tanesi de Mehmet Rüşdi Paşa'dır.

H.1280/M.1863'de; Şam, Sayda eyaletleri ile Kudüs Sancağından meydana gelen Suriye Vilayeti Valiliğine, 19 Cemaziyelûla H.1282/M.1865 Evkaf-ı Hümayun, 17 Şaban H.1282/M.1865'de Maliye Nezaretlerine tayin edilerek, Mehmet Rüşdi Paşa'ya, birinci rütbe osmanî nişanı verilmiştir. 19 Zilkade H.1284/M.1867'de bu görevlere ilaveten Hazine-i Hassa Nezareti görevi de Paşa'ya verilmiştir.

Şevval H.1285/M.1868'de Hazine-i Hassa Nezaretine ilave olarak Dahiliye, 22 Şevval H.1287/M.1870'de Hazine-i Hassa Nezareti baki kalmak kaydıyla ikinci defa Maliye, 29 Rebiyulûla H.1288/M.1871'de Nafia, 15 Rebuyulâhir H.1288/M.1871'de Divanı Ahkâmı Adliye Nazırı olmuştur. 10 Recep H. 1288/M.1871'de Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın aleyhinde bulunması üzerine, görevden alınmış ve daha sonra Amasya'da ikamete mecbur edilmiştir.

Mahmut Nedim Paşa; Şirvanizade Mehmet Rüşdi, Zabtiye Nazırı Hüsnü Paşa'lar ile diğer bazı şahısların görevlerinden alınmaları için konunun Meclisi Vükelâ'da görüşülmesini istemişse de; Şurayı Devlet Reisi Yusuf Kamil Paşa: "*Bu tür keyfi uygulama, Tanzimatın adalet anlayışı ve prensiplerine aykırıdır*" diyerek şiddetle karşı çıkmıştır. Divanı Ahkâmı Adliye Nazırı Mütercim Mehmet Rüşdi Paşa, Şurayı Devlet Reisi taraftarı olmuştur.

Otorite yanlısı Sadrazam Mahmut Nedim Paşa; Şurayı Devlet Reisi ile Mehmet Rüşdi ve Hüsnü Paşa'ların şiddetli muhalefetlerinden bahsederek, görevlerinden alınmaları için irade-i seniye çıkarılmasını sağlamıştır.

Mitat Paşa'nın Sadrazam bulunduğu dönemde, 1 Recep H. 1289/M.1872'de Orman ve Maden, 26 Şaban H.1289/M.1872'de ikinci defa Evkaf-ı Hümayun; Esad Paşa'nın Sadrazamlığının başlarında, 18 Zilhicce H.1289/M.1872'de üçüncü defa Maliye Nezaretine, 17 Safer H.1290/M.1873'de Makâmı Sadarete tayin edilmiştir.

Şirvanizade Mehmed Rüşdi Paşa

Hatt-ı Hümayun Sureti:

"Kıymetli Vezirim Mehmet Rüşdi Paşa;

Sadrazam Esad Paşa, alınan karar uyarınca görevinden ayrılmıştır. Övgüye lâyık vasıflara ve dirayete sahip bulunmanız, terakki konusundaki programımıza uygun hizmet vereceğinize olan itimadımız nedeniyle Sadrazamlık görevi uhdenize tevcih edilmiştir. İzaha gerek yoktur ki, eskiden beri Devlet-i âliyemizin imarı, teb'amızın her türlü refah ve mutluluğunun sağlanması hükümetlerin görevleri arasındadır. Bu durumun, uygulamada en yüksek bir düzeye çıkartılması ise, gereklerinin toplu olarak icrasına bağlıdır. Başta şahsınız olmak üzere, bütün Bakanlardan ve Saltanatı seniyemiz memurlarından bu konuda üstün gayret ve çaba beklenmektedir. Cenabı Rabbilâlemin tefikati samadaniyesine makrun buyura. 17 Safer H.1290/M.1873"

Hüseyin Avni Paşa'nın, aleyhinde bulunması üzerine, 26 Zilhicce H.1290/M.1873'de Mehmet Rüşdi Paşa görevinden alınmıştır.

Şirvanizade Mehmed Rüşdi Paşa'nın görevinden uzaklaştırılmasının, Hüseyin Avni Paşa'nın aleyhinde bulunması üzerine sağlandığı, o-sırada Mabeyni Hümayun Başkâtibi bulunan Atif Beyefendinin "Hatırat"ında, Mahmut Celaleddin Paşa'nın "Mirâtı Hakikat"ında, Memduh Paşa'nın "Furânı Ezman" ve "Mirâtı Şuûnât"ında yazılıdır.

9 Rebiyulâhir H.1291/M.1874'de Halep, 17 Cemaziyelülâ H. 1291/M.1874'de Hicaz Valiliklerine tayin edilmiştir.

11 Şaban H. 1291/M.1874'de Taif'te karahumma hastalığından vefat etmiştir. İbni Abbas (r.a.)'in mezarı yanına defnedilmiştir.

"Mirâtı Şuûnât"da(61) deniliyor ki:

"Rüşdi Paşa, İstanbul'dan ayrıldığı esnada, doğruluğuna itimat ettiği ricali devletten bir zat ile görüştüğünde, "Ben gidiyorum. Padişah'a bağlıyım. Avni Paşa'nın yüzünden Padişah zarar görecektir. Senin diyanetinden emin olduğum için, onun vaktiyle söylediğini Tanrı emaneti olarak gizlice ifade ediyorum" demiş olduğu sırrına mutali bulunan o şahıs Rüşdi Paşa'nın vefatından sonra bana hakikati anlatmıştır".

Rüşdi Paşa; alim, nüktedan, güzel konuşan, yakışıklı, mütebessim ve bağlılarına karşı yardım severdi. Nazırlık döneminde bazı dinî ve hayrî yapılar tamir edilmiştir.

HÜSEYİN MECİD EFENDİ

Mabeyni Hümayun memurlarından olduğu halde ihtilal sırasında öncülük yapmakla suçlanarak Mora'da şehid edilen "Abdulhalim" isminde bir şahsın oğludur. 27 Recep H.1227/M.1812'de İstanbul'da doğmuştur.

Defterhane Kalemine girmiş ve kendisine zeamet tevcih edilmiştir. Babı Seraskeri'den her zaman olduğu gibi katip istenmesi üzerine, katiplik sınıfına alınarak oraya gönderilmiştir. Tedricen yükselerek Redif Başkatipliğine kadar terfi etmiştir.

H.1251/M.1835'de Hacelik rütbesiyle Tahrirât Müdürlüğüne, Ramazan H.1259/M.1843'de Serasker Mektupculuğuna tayin edilerek, kendisine rütbe-i salise tevcih edilmiştir. 6 Zilkade H. 1259/M.1843'de memuriyeti, Darı Şurayı Askeriye Başkatipliğine tahvil edilerek, rütbesi saniyeye yükseltilmiştir.

Şevval H.1261/M.1845'de Darı Şurayı Askeriye Azası olmuştur. Şevval H.1262/M.1845'de Mecid Efendi'ye rütbe-i ulâ sınıfı sanisi tevcih edilmiştir. Muharrem H.1274/M.1857'de Darı Şurayı Askeri Azalığı üzerinde kalmak kaydıyla Masarîfât Nazırlığına tayin edilmiştir.

Muharrem H.1278/M.1861'de Nazırlık görevinden alınarak, Azalık görevi üzerinde bırakılmış; 21 Rebiyulâhir H.1278/M.1861'de Maliye Müsteşarlığına nakledilmiştir.

Zilkade H.1278/M.1861'de Mecid Efendi'ye ikinci rütbe mecidi nişanı verilmiştir. 1 Zilhicce H.1278/M.1861'de rütbe-i bâlâ ile Maliye Nezaretine, 3 Safer H.1279/M.1862'de Meclisi Vâlâyı Ahkâmı Adliye Azalığına, Cemaziyelâhire H.1279/M.1862'de Azalığa ilaveten Adile Sultan'ın Kethüdalığına, Ramazan H.1279/M.1862'de Makamı Seraskeri Müsteşarlığına, 28 Safer H.1280/M.1863'de ikinci defa Meclisi Vâlâ Azalığına, 19 Cemaziyelülâ H.1282/M.1865'de Rüşumât

Emanetine, 17 Şaban H.1282/M.1865 tarihinde Evkaf-ı Hümayun Nezaretine tayin edilmiştir.

2 Rebiyulülâ H.1283/M.1866'da Pazar günü rahatsız olduğu halde Vani Köyündeki yalısından vapurla Köprü (Galata)ye gelerek, köprü üstünde beş on adım yürüdüktan sonra aniden vefat etmiştir. Üsküdar'da Selimiye Camii haziresine defnedilmiştir.

Dürüst, hayırsever, sadık, uzun boylu, esmer, kumral sakallı idi. Mahdumları Babı Seraskerî Mümeyyizlerinden müteveffa Vahid ve Tevfik Beyler ile Hariciye Tercüme Odası Müdürlerinden emekli Refik Beyefendidir.

Hüseyin Mecid Efendi'nin Nazırlık döneminde bazı hayrat ve dini binalar tamir edilmiştir.

ES-SEYYİD AHMET TEVHİD EFENDİ

Eşrefi Rûmî (k.s.) ahfadından Bursa'lı Şeyh Mustafa Efendizade, Şeyh İsmail Hakkı Efendi'nin oğludur. Validesi, Meşhur Nakşibendî Şeyhlerinden Rızaeddin Efendi'nin oğlu Şeyh Sıddık Efendi'nin kızıdır. H.1222/M.1807'de İstanbul'da doğmuştur.

Önde gelen alimlerden olan Kethüdazade Arif Efendi'den ilim tahsil ettikten sonra (62), tariki tedrise girerek, Seraskeri Esbak Bursa'lı Damat Said Paşa'ya kitapçı olmuştur.

H.1255/M.1839'da imtihanla Mektebi İrfaniye ve Musika-i Hümayun Muallimliğine, daha sonra Beşiktaş Niyabetine, H.1260/M.1844'de de Bosna Mevleviyeti'ne tayin edilmiştir. Bu göreve, Rebiyulâhir H.1262/M.1845'de sona ermek üzere atanmışsa da, görülen lüzum üzerine Şaban H.1262/M.1845 tarihi sonuna kadar hizmet süresi uzatılmıştır.

Ahmet Tevhid Efendi, Said Paşa'nın ikinci defa Seraskerliğinden sonra, Safer H.1263/M.1846'da Darı Şurayı Askeri Azalığına tayin edilmiştir. Said Paşa'nın Seraskerlik'ten alınarak Sinop'da ikamete mecbur edilmesi üzerine, Recep H.1264/M.1847'de Tevhid Efendi'de Azalık görevinden alınarak, merkezden uzaklaştırılıp Uşak Niyabeti'ne atanmıştır. Said Paşa'nın bağışlanması üzerine müşarunileyh de İstanbul'a dönmüştür.

H.1266/M.1849 Muharrem ayı başlarında göreve başlamak ve rütbesi tayin gününden geçerli olmak üzere Mekke-i Mükerrreme, 1 Rebiyulâhir H.1280/M.1863'de görev yerinde olmak kaydıyla Medine-i Münevere Mevleviyeti'ne tayin edilmiştir.

Medine-i Mudahhare'den dönüşünde Darı Şurayı Askerî Müftüsü olmuştur. Kendisine İstanbul payesi verilmiştir.

17 Şaban H.1280/M.1863'de Meclisi Vâlâ Azalığına atanarak, Anadolu Kadiaskerliği payesi verilmiştir.

Es-Seyyid Ahmet Tevhid Efendi

1 Muharrem H.1282/M.1865'den itibaren vaziyet etmek üzere Yanya Kazası arpalık şeklinde Ahmet Tevhid Efendi'ye verilmiştir.

9 Rebiyulâhir H.1283/M.1866'da Rumeli Kadiaskerliği payesi tevcih edilmiştir. Meclisi İntihabı Hükkâmı Şer'î Reisi, 11 Zilkade H.1284/M.1867'de Evkaf-ı Hümayun Nazırı olmuştur. 25 Cemaziyelâhire H.1285/M.1868'de istifaen Nazırlık görevinden ayrılmıştır. Sultan Abdulaziz Han tarafından görevine devam etmesi için ısrar edilmişse de her defasında mazeret beyan ederek affını istemiştir.

21 Şevval H.1286/M.1869 tarihinde Pazar günü vefat etmiş, dedesi Neccârzadenin türbesine defnedilmiştir.

Kabrine "*Hezâ makâmı Tevhid*" ibaresinin yazılmasını vasiyet etmişse de, henüz vasiyetinin yerine getirilmediğini akrabası Ali Kadir Efendi ifade etmiştir.

Hükemâyı Vüzerâdan Abdurrahman Sami Paşa tarafından kaleme alınan "*manzume-i tarihiye*" şöyledir:

"O fazıl yeğane Tevhid Efendi eyvâh

Ayrıldı aramızdan itti bakaya rihlet

Gerçi vücudu âlem zıl ta'yinidir.

Göz yummadan zamanı zail olur nihayet

Lakin bu bezmigahda ülfetleince ervah

Furkat deminde nâcâr diller bulur kuduret

Allah rahmet etsün ehli meârif idi.

Ahlâkı bir güzide bir merdi nik haslet

Tarihi fikr iderken geldi topun tebşür

Canân ilinde buldı Tevhid safayı vahdet".

(62) "Tevhid Efendi, aklî ve naklî ilimlerin tamamını ve riyazi (fen) ilimleri Kethüdazade Efendi'den okumuştur".(Menakubi Kethüdazade Emin Efendi, s.5)

Yüce İslâm Dini konusundaki ilmi, Fünunu garibede yedî tûlâsı, iffet ve fazileti muasırlarının takdirleri üstündedir. Konağında, ilim öğrenmek isteyenlere sabah-akşam değişik konularda ders verirdi. Şiir ve nesiri de mükemmel idi. Mecmua-i İşârî, kayınbiraderi Divanı Hümayun Beğlikci'si Esbak Nasır Beyefendi'nin evinde yazmıştır.

"Tezkire-i Fatin"de,

"Ricayı vuslatınla çustcular hep senincundur
Rehi aşkında bezli âbrular hep senincundur"

matla'lı bir gazeli kayıtlıdır.

Eserleri:

1. Hendese-i ameliye; Fen Miesaha, Fen Tes-tîh, Fen İstihkâm konularına ait. "Telhîs 'il-A'mâl" ismiyle H. 1245/M.1829'da bir eser yazarak, H.1270/M.1853'de bastırılmıştır.

2. "Mecmuat 'il-ferâid leb 'il-fevâid" isimli eseri, yalnız hendese-i ameliye ve feni mesahayı kapsamaktadır.

3. "Mecmuat 'il-feraid leb 'il-fevâid"ın muh-tasarı olarak başka bir risale tertip etmiştir.

4. "Mirât 'is-sema" Fen hey'etindedir.

5. "Hull 'il-esab fi tad 'if 'il-mek 'ab"

6. "Nuhbet 'ül-hisab", H.1245/M.1829'da hazırlanan ve H.1270/M.1853'de basılan bu eser Molla Cemşîd'in eserinden tercümedir.

Ahmet Tevhid Efendi'nin Nazırlık döneminde sayısız cami, mescid, dergah, türbe, mektep vesair asarı hayriye tamir edilmiştir.

AHMET HAMDİ PAŞA

Eski Sadrazamlardan Hüsrev Paşa'nın Kethü-dası, Sadri Esbak Melek Ahmet Paşa soyundan Yahyî Bey'in oğludur. H.1242/M.1826'da İstan-bul'da doğmuştur.

H.1257/M.1841'de Bab-ı âli'de eski Kethüda kalemine, bir buçuk yıl sonra Sadret Mektubu Kalemine girmiş ve Şey'ül-İslâm Meşrebzade Arif Efendiye damat olmuştur.

Şevval H.1260/M.1844'de hâcelik, sonra rabia, Rebiyulâhir H.1267/M.1850'de salise rütbesi verilmiştir. H.1263/M.1846'da Darı Şurayı Askerî maiyetine memur oldu. Sonra Darı Şurayı Askerî Başkatipliği Muavinliğine, daha sonra Mektubi-i Seraskerî Muavinliğine tayin olunarak, mütemayiz ve üla sınıfı sanisi rütbelerine yükseltilmiştir.

23 Recep H.1277/M.1860'da Darı Şurayı Askerî Başkatipliğine, 15 Ramazan H.1278/M.1861'de Darı Şurayı Askerî Azalığına, Muharrem H.1280/M.1863'de Darı Şurayı Askerî Harbiye Dairesi Başkatipliğine muvakkaten atanarak, kendisine rütbe-i üla sınıfı üla tevcih edilmiştir.

Rebiyulevvel H.1285/M.1868'de Divanı Ahkâmı Adliye Hukuk Dairesi Başkanlığı Vekaletine, 25 Cemaziyelâhire H.1285/M.1868'de rütbe-i

bâlâ ile Evkaf-ı Hümayun Nezaretine, 16 Muharrem H.1286/M.1869'da Makamı Seraskerî Müsteşarlığına tayin edilerek, müteakiben ikinci rütbe-i osmanî nişanı verilmiştir.

29 Rebiyulevvel H.1288/M.1871'de rütbe-i vezaretle Maliye Nezaretine 8 Recep H.1288/M.1871'de Rüsümât Emanetine, 14 Recep H.1288/M.1871'de Aydın Valiliğine atanarak, birinci rütbe mecidi nişanı verildi.

25 Rebiyulevvel H.1289/L.1872'de Tuna Valiliğine, 19 Safer H.1290/M.1873'de ikinci defa Maliye Nezaretine tayin edilerek, Cemaziyelâhire H.1290/M.1873'de birinci rütbe-i osmanî nişanı tevcih edildi. 15 Muharrem H. 1291/M.1874'de Maliye Nezareti görevinden ayrıldı.

22 Muharrem H.1291/M.1874'de ikinci defa Aydın Valiliğine, 20 Zilhicce H.1291/M.1874'de Suriye Valiliğine tayin edilmiştir. Şam'ın havasına uyum sağlayamadığı için, 13 Rebiyulâhir H.1293/M.1876'da bu görevden istifa etmiştir.

Recep H.1293/M.1876'da Kavaimi Nakdiye Komisyonu Başkanlığına, yirmi gün sonra Şurayı Devlet Azalığına, bu göreve ilaveten Mülkiye Dairesi Başkanlığı Vekaletine, 6 Şaban H.1293/M.1876'da Hazine-i Hassa Nezaretine, 3 Zilkade de H. 1294/M. 1877'de Dahiliye Nezaretine, 7 Muharrem H. 1295/M. 1878'de Mesnedi Sadarete tayin edilmiştir.

Hatt-ı Hümayun Sureti:

"Kıymetli Vezirim Ahmet Hamdi Paşa,

Mevcut durumun ehemmiyetine ve süratle tedbir alınmasının lüzumuna binaen, Bakanlar Kurulunda köklü bir değişiklik yapılması kararlaştırılmıştır. Dirayet ve iffet sahibi Sadrazam Ethem Paşa'dan genellikle memnun olunmakla birlikte, bedensel yorgunluğu nedeniyle meşgaleden uzak bir müddet istirahat etmesi uygun görülmüştür.

Kamuoyundaki olumlu itibarınız ve hizmetlerinizde gösterdiğiniz başarılarınız nedeniyle, Sadrazamlık görevi uhde-i hamiyetinize tevdi edilmiştir. Dahiliye Nezareti, Mabeyni Hümayunumuz Başkatipliğinden ayrılan A'yandan Said Paşa'ya; Hazine-i Hassa Nezareti, A'yandan Namık Paşa'ya; Maliye Nezareti, Rüsümât Emîni Kâni Paşa'ya; Maarif Nezareti, Ahmet Vefik Paşa'ya; Rüsümât Emaneti, Sadık Paşa'ya tevcih edilmiştir. Eski Maliye Nazırı Yusuf Paşa, önemine binaen Trabzon Valiliğine; Maarif Nezareti'nden ayrılan Kemâl Paşa, Meclisi A'yan Azalığına tayin edilmişlerdir. İzaha gerek yok ki mevcut durum içerisinde en mühim olan ve dikkat edilmesi gereken husus, düşmanın taarruz ve tecavüzleridir. Devam etmekte olan savaşa sevkettiğimiz kuvvetlerimiz, düşman kuvvetlerine denk olduğu ve savaşın başlangıcında yer yer düşmana galip geldiğimiz halde, daha sonra görülen huzursuzluk ve gerilemenin en büyük sebe-

bi, komutanların bazı hatalarıdır. Şu sıkıntılı günlerin atlatılmasından sonra, savaşın kaybedilmesine sebep olan hataları yapanların durumlarına açıklık getirecek yasal düzenlemelere geçileceği muhakkaktır. Ayrıca, yapılan hatalardan memleketin gördüğü zarar ve hasarları gidermeniz, diğer vekillerle birlikte ileriye dönük tedbirleri alarak yürürlüğe koymanız; dostumuz bulunan devletlerin memleketimiz için hayırlı olan öneri ve tekliflerinden, toprak bütünlüğümüz ve istiklalimizi sağlayacak olanlarından yararlanmanız en önemli gayelerimiz arasındadır. Hak Teâlâ muvaffak buyura. 7 Muharrem H. 1295/M. 1878".

"Mirâtı Hakikât"da(63) şöyle denilmektedir:

"Hamdi Paşa, Devletin ıslahı hakkındaki görüş ve mütalaalarını mükerreren Padişah'a şu ifadelerle aktarmıştır. "Emniyet açısından Yıldız Sarayında ikamet etmeniz uygun değildir. Düşman Pây-ı tahtınıza kadar gelmiştir. Devletiniz büyük bir tehlikeye maruz kalmıştır. Emniyet ve güven içerisinde buradan ayrılıp Beşiktaş Sarayına taşınarak teb'a-i sadıkanızın muhabbetiyle güven ortamına kavuşmalısınız. Saray masraflarından kısıntı yapmak suretiyle Devletin mali konularda tasarruf yapmasına öncülük etmelisiniz". Ayrıca Meclisi Mebusan Üyeleri tarafından haklarında ileri-geri konuşulan vekillerin, görevlerinden alınmalarının lüzumunu izah etmiştir. Fakat Padişah Sadrazamın bu sözlerinden fevkalade müteessir olmuştur. Bu cümleden olarak, kendilerinin Beşiktaş Sarayına taşınmaları hususundaki teklifi; tahttan indirilmesi için hazırlanan komplonun gizli bir başlangıcı olarak değerlendirmiştir. O sırada, Meclisi Mebusan tarafından ortaya atılan söylentileri kesmek için, Meclis Başkanı Hüsnü Fehmi Efendi'yi, gizlice aldığı bazı hediyelerle taltif etmiştir. Bu gelişmeler üzerine Hüsnü Fehmi Efendi, Sadrazam'ın Mebusâne atfettiği sözleri yalanlamıştır. Bu durum, Padişah'ın azl ve tebdili konusundaki düşüncelerini kuvvetlendirmiştir".

1 Safer H. 1295/M. 1878'de Sadrazamlık görevinden alınarak, aynı gün Aydın Valiliğine tayin edilmiştir. 11 Safer H. 1296/M. 1878'de Bağdat Valiliğine nakledilmiştir. Hicaz Vilayetine tayinini istemesi üzerine, kadrosu Aydın Valiliğinde kalması kaydıyla Suriye Valisi Mithat Paşa ile becayişleri yapılmıştır.

7 Muharrem H. 1298/M. 1880'de murassa' osmanî, 10 Recep H. 1302/M. 1884'de murassa' mecdî nişanları ihvan buyurulmuştur. Çeşitli tarihlerde Rusya'nın birinci rütbe senetân, Avusturya'nın birinci rütbe Jozef, İran'ın birinci rütbe şîru hurşîd nişanlarını ihraz etmiştir.

Dolaşarak Beyrut'a geldiği 17 Zilkade H. 1302/ M. 1884 (14 Ağustos 1301)'de göğüs ve kalp rahatsızlığından vefat etmiştir. Beyrut'da

Mektebi Sultani civarında hazırlanan mezara defnedilmiş, üzerine irade-i seniye ile türbe inşa edilmiştir. Mütedeyyin, dürüst, iffetli ve doğru sözlü, güzel sıfatlara sahip bir şahıs idi.

Ahmet Hamdi Paşa

Hamdi Paşa'nın Nazırlık döneminde, sayısız cami, medrese, mektep ve diğer hayrat eserler tamir edilmiştir.

MEHMET HURŞİD PAŞA

Musullu Abdulcelilzade Yahyî Paşa'nın kölesidir. Genç yaşlarında Hariciye Mektubu Kalemine girmiştir. Şam ve havalisinde meydana gelen önemli olaylar üzerine, Eski Sadrazamlardan Fuat Paşa'nın Zilhicce H. 1276/M. 1859'da Şam'a gönderilmesi esnasında, Paşa ile birlikte Şam'a gitmiştir.

Ramazan H. 1279/M. 1862'de Rumeli Beylerbeyliği payesi ile Kudüsi Şerif Mutasarrıflığına, 7 Ramazan H. 1280/M. 1863'de rütbe-i vezaretle Sayda Valiliğine, Zilkade H. 1281/M. 1864'de Erzurum Valiliğine tayin edilmiştir(64).

Erzurum'a gitmek üzere İstanbul'a geldiğinde, 28 Zilkade H. 1281/M. 1864'de Maliye Nezaretine, 15 Şaban H. 1282/M. 1865'de Edirne Valiliğine, 16 Muharrem H. 1286/M. 1869'da Evkaf-ı Hümayun Nezaretine, 16 Cemaziyelülâ H. 1287/M. 1870'de Hicaz Valiliğine atanmış, 1 Şaban H. 1287/M. 1870'de birinci rütbe-i osmanî nişanı verilmiştir.

Bu görevden ayrıldıktan sonra 25 Rebiyulev-

(63) "Mirâtı Hakikât", C.III,s.60

(64) Maliye Nezaretine tayininin kesinleşmesi üzerine, Erzurum Valiliğine nasbına ait irade-i seniye resmen ilân edilmemiştir.

vel H. 1289/M. 1872'de Çarsacak ile birleştirilip Diyarbakir Vilayetinden ayırmak suretiyle yeniden teşkil olunan Ma'muretilaziz (Elazığ) Vilayeti Valiliğine, 27 Cemaziyelûlâ H. 1289/M. 1872'de Sivas Valiliğine, 24 Safer H. 1290/M. 1873'de ikinci defa Evkaf-ı Hümayun Nezaretine, 9 Rebiyulevvel H. 1290/M. 1873'de, Şirvanizade Rüşdi Paşa'nın Sadrazamlık döneminde Sadaret Müsteşarlığına⁽⁶⁵⁾, 28 Recep H. 1290/M. 1873'de Divanı Ahkâmı Adliye Nezaretine, 5 Safer H. 1291/M. 1874'de ikinci defa Edirne Valiliğine tayin edilmiş, Ramazan H. 1292/M. 1875'de bu görevden ayrılmıştır.

Mehmet Hurşid Paşa

6 Zilkade H. 1292/M. 1875'de Aydın Valiliğine atanmışsa da, 17 Recep H. 1293/M. 1876'da bu görevden alınmıştır. Şaban H. 1293/M. 1876'da Kavaimi Nakdiye Komisyonu Başkanlığına, 9 Muharrem H. 1294/M. 1877'de Halep Valiliğine, 21 Muharrem H. 1294/M. 1877'de Etem Paşa'nın Sadrazamlık döneminde ikinci defa Sadaret Müsteşarlığı ile İntihâbı Memurin Komisyonu Başkanlığına getirilmiştir.

Ethem Paşa'ya hitaben sadır olan hatt-ı hümayunda:

"Nezaretlere ait işlerin muntazaman yürütülmesi amaciyle Bakanlarımızın maiyetlerine bilgi ve meziyetlerinden istifade olunmak üzere Müsteşarlar atanması planlanmıştır. Bu cümleden olarak, Kaimmakamların atamaları ile ilgili, Nezaret Müsteşarları ve Şurayı Devlet Azalarından uygun görülenlerin alınmasıyla oluşturulan Komisyona da Başkanlık etmek üzere, Sadaret Müsteşarlığına Halep Valisi Hurşid Paşa tayin edilmiştir" denilmektedir.

1 Safer H. 1295/M. 1878'de Ahmet Vefik Paşa'nın Başvekaletinde ikinci defa Adliye Nezaretine tayin edilmiştir. 15 Rebiyulâhir H. 1295/M. 1878'de Ahmet Vefik Paşa kabinesinin düşmesi üzerine Hurşid Paşa da Nezaret görevinden ayrılmıştır.

Zilhicce H. 1295/M. 1878'de üçüncü defa Adliye Nazırı olmuşsa da, Hayreddin Paşa'nın Sadrazamlık döneminde, 9 Zilhicce H. 1295/M. 1878'de bu görevden alınarak, 17 Zilhicce H. 1295/M. 1878'de Ankara Valiliğine tayin edilmiştir.

7 Rebiyulevvel H. 1299/M. 1881'de Ankara'da vefat etmiştir. Hacı Bayramı Veli Camii karşısındaki makberegine defnedilmiştir. Yaşı yetmişe ulaşmıştı. Uzun boylu ve liyakatlı idi.

Büyük oğlu erbabı ehliyetten Süleyman Bey, Bükreş Sefiri iken 7 Ramazan H. 1302/M. 1885'de, küçük oğlu Sermabeyincilikten ayrılan Halid Hurşid Bey, 27 Cemaziyelâhire H. 1334/M. 1915'de vefat etmişlerdir.

Ahmed Hurşid Paşa'nın Nazırlık döneminde dinî ve hayrî eserlerden birçoğu tamir edilmiştir.

MEHMET SADIK PAŞA

Aydın Sancağı dahilinde Bayındır Müftüsü Abdullah Efendi'nin oğludur. H. 1241/M. 1825'de Bayındır'da doğmuştur. Babası, abisi ve diğer yetkililerden sarf, nahiv, Arabî ve diğer ulumu diniyeyi tahsilden sonra Bayındır Müdürlüğüne tayin edilmiştir. Bir müddet de, İzmir Gümrüğünde hizmette bulunduktan sonra Eski Sadrazamlardan Fuat Paşa'nın teşvikiyle İstanbul'a gelerek Bab-ı âli tercüme odasına girmiştir. Bazı vilayetlerin politika memurluklarında bulunmuştur.

16 Şevval H. 1277/M. 1860'da Selanik Gümrük Emanetine, 22 Zilhicce H. 1282/M. 1865'de Divanı Muhasebât Azalığına, 20 Şevval H. 1283/M. 1866'da rütbe-i ulâ sınıfı ulâ ile Eshâmı Umumiye Emanetine tayin edilerek, Rebiyulevvel H. 1285/M. 1868'de ikinci rütbe-i osmanî nişanı tevcih edilmiştir. Konsolide işleri için Paris'e gönderilmiştir.

Şevval H. 1285/M. 1868'de rütbe-i bâlâ ile Maliye Nezaretine tayin edilerek, 17 Muharrem H. 1286/M. 1869'da rütbe-i vezaret ihsan edilmiş, Muharrem H. 1287/M. 1870'de birinci rütbe mecdî nişanı tevcih edilmiştir.

15 Cemaziyelûlâ H. 1287/M. 1870'de Evkaf-ı Hümayun Nezaretine, 29 Recep H. 1287/M. 1870'de Aydın Valiliğine, 8 Recep H. 1288/M. 1871'de ikinci defa Maliye Nezaretine tayin edilmiştir. Mahmut Nedim Paşa'nın Sadrazamlığı dönemine tesadüf eden bu Nazırlık görevinden affedilmesi

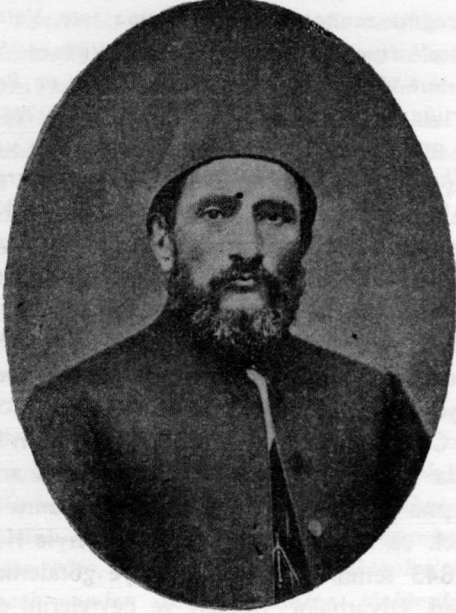
(65) Fuat Paşa maiyetinde Rüşdi Paşa ile Şam'da refakat etmişlerdir.

için, Şirvanizade Rüşdi Paşa'ya yazdığı özel mektupla istekte bulunmuşsa da, sonuç olanımamıştır.

Maliye Hazinesinin yönetim kadrosundaki memurlardan bazılarının Sadrazam Mahmut Nedim Paşa tarafından görev yerlerinin değiştirilmesi ve akdedilecek bir istikrazın faizinin yüksek olması nedeniyle Sadrazam ile Bakanlar Kurulu'nda yapılan münakaşa üzerine, 13 Ramazan H. 1288/M. 1871'de Maliye Bakanlığı görevinden alınmıştır.

24 Rebiyulevvel H. 1289/M. 1872'de ikinci defa Aydın Valiliğine, 19 Cemaziyelâhire H. 1289/M. 1872'de üçüncü defa Maliye Nezaretine getirilmişse de Esat Paşa'nın birinci Sadrazamlık döneminde 18 Zilhicce H. 1289/M. 1872'de bu görevden ayrılmıştır.

9 Rebiyulevvel H. 1290/M. 1873'de Rüşmât Emanetine tayin edilerek, malî konulara ait bazı mes'eleleri halletmek ve borç para bulmak üzere Paris'e gönderilmiştir. İstanbul'a döndükten sonra, Rüşmât Emaneti görevinden ayrılmıştır.

Mehmet Sadık Paşa

25 Ramazan H. 1292/M. 1875'de Paris Sefaretine, Ethem Paşa'nın Sadrazamlığında 21 Muharrem H. 1294/M. 1875'de Tuna Valiliğine atanmıştır. 1 Cemaziyelûlâ H. 1294/M. 1877'de Tuna Valiliğinden ayrılarak İstanbul'a dönmüştür.

Bab-ı Seraskeri'de, bazı Vekillerden oluşan Harbiye Meclisi Azalığına ve göçmenlerle ilgili komisyonun başkanlığına getirilmiştir. İlk defa açılan Meclisi Mebusan'a hükümet temsilcisi olarak gönderilmiştir.

Hamdi Paşa'nın Sadrazamlığı döneminde 7 Muharrem H. 1295/M. 1878'de ikinci defa Rüşmât Emanetine ve mütareke yapmak üzere Garandük Nikola'nın nezdine gönderilen Namık Paşa'nın dönüşüne kadar, 16 Muharrem H. 1295/M. 1878-

de Hazine-i Hassa Nezareti Vekaletine, 15 Rebiyulâhir H. 1295/M. 1878'de Nâfia Vekaletiyle birleştirilerek Başvekalete atanmıştır.

Hatt-ı Hümayun Sureti:

"Kıymetli Vezirim Sadık Paşa,

Nezdimizde tahakkuk eden bazı sebebler üzerine Vekiller Hey'etinin değiştirilmesine lüzum görülmüştür. Geçmişteki hizmetleriniz, uzak görüşlülüğünüz ve ehliyetiniz gözönüne alınarak, yürürlüğe koyduğumuz Kanuni Esasi'nin ehemmiyetine göre harekete muktedir bulunmanız nedeniyle, önemi inkâr edilemeyen Nâfia Vekaletiyle birleştirilmek suretiyle Başvekalete atanmanız uygun görülmüştür. Mesnedi Meşihatı İslâmiye Ahmet Muhtar Bey'e ihale olunmuştur. Memleketimizin iyi bir şekilde yönetilmesinden, tebamızın saadet ve mutluluğa kavuşarak huzur içerisinde yaşamalarından başka gayem yoktur. İndimizde ve efkârı umumide lüzumuna karar verilen ıslahâtın tahakkuku için Bakanlar Kurulunca, hüsnü niyetle çalışılmasını tavsiye ederim. Cenabı Hak muvaffak buyura. 15 Rebiyulâhir H. 1295/M. 1878".

Mehmed Sadık Paşa'nın Başvekaleti döneminde, İngiltere Devleti tarafından Kıbrıs'ın terkedilmesi teklif edildi. Bab-ı âli'nin ekseri daireleri yandı ve Ali Suavi olayı meydana geldi. Bu gelişmeler üzerine 25 Cemaziyelûlâ H. 1295/M. 1878'de görevden alındı.

11 Cemaziyelâhire H. 1295/M. 1878'de Ceza-yir Bahrisefid Vilayetine tayin olundu. Orada üç sene kadar hizmet ettikten sonra, istifa ederek memleketinde istirahat etmesine müsaade edilmesi için müracaatta bulundu.

Limni'de ikamete mecbur edildi. İki üç yıl sonra 10.000 kuruş açık aylığı tahsis edildi. H. 1319/M. 1901'de Limni'de vefat etti. Niyazi-i Mısrî Hazretlerinin mezarı yanına defnedildi.

Mehmed Sadık Paşa'nın Nazırlık döneminde dini ve hayri binalardan bazıları tamir edildi.

AHMET KEMAL PAŞA

Sultan Kethüdarlarından el-Hac Seyyid İbrahim Ağa'nın oğludur⁽⁶⁶⁾. H. 1223/M. 1808'de İstanbul'da doğmuştur. Özel hocalardan ilim tahsil etmiştir. H. 1241/M. 1825'de Defterdar Mektupcu Kalemine girmiştir. Vak'a-i Hayriye'den sonra Devletin mevzuatının ekserisi değişmişti. Devlet yönetiminde önemli bir yeri olan nüfus sayımı evvelce merkezi saltanatta yapılmışsa da, savaşın yol açtığı sıkıntılar nedeniyle Vilayetlerin sayım işlemleri tamamlanamamıştı. H. 1245/M. 1829'da

(66) İbrahim Ağa H.1264/M.1845'de vefat etmiştir. Kemal Paşa, pederinin irtihaline şu tarihi mücevherî söylemiştir: "Kıldı Seyyid Hacı İbrahim Ağa azmi bekâ". Meşhur edebiyatçılarından Said Beyefendi, büyük pederinin vefat ettiği sene doğmuştur.

nüfus sayımı için Anadolu ve Rumeli Vilayetlerine tayin olunan memurların gönderdikleri defterleri tetkik ve gereğini yapmak üzere tesis edilen Ceride Nezaretine Bab-ı Defteri Mektupçusu Said Efendi; Başkâtipliğine de damadı Ahmet Kemâl Efendi tayin edilmiş, H. 1250/M. 1834'de hacelik, H. 1251/M. 1835'de rabiâ rütbesi tevcih edilmiştir.

Ahmet Kemal Paşa

Sefaretle İran'a gönderilen Sahaflar Şeyhizade Vak'anüviş Esat Efendi'nin adına tertip ettiği "Müntehabât-ı Şehname" ile tanzim ettiği "Farsça Kasideler" müşarunileyhin dikkatini çekerek, takdirlerini kazanmasına sebep olmuştur. Bu meziyetlerinden dolayı Esat Efendi, Ahmet Kemâl Bey'i Sefaret Sır Katipliği ve Tercümanlığına tayin ettirerek, beraberinde Tahran'a götürmüştür.

İran'dan dönüşünde Mülkiye Nazırı Pertev Paşa, müşarunileyhi Sadaret Mektubu Kalemine getirmiştir. İstanbul'a gelen İran Şehzadeleri ve Sefaret görevlilerinin tercümanlığında istihdam edilmiştir. Daha sonra özel bir memuriyetle tekrar Tahran ve İsfahan'a gönderilmiş, buralarda iki yıl kalmıştır.

Said Beyefendi, "Hediye-i Sâl" ve "Medâyin Harâbeleri" adındaki risaleye dair edebiyâtçı-lardan Hüseyin Daniş Bey'e yazdığı tezkirede diyor ki(67):

"... Tahran Sefaretinde Başkâtip olarak bulunan Pederim Kemâl Paşa, o zaman Sefir bulunan meşhur Vak'anüvis Esat Efendi ile, Şaha karşı gösterilen bir hürmetsizlik nedeniyle anlaşmazlığa düşmüş, sefarethaneyi terkederek bir eve taşınmıştır. Esat Efendi'nin teklifi üzerine görevden alınmıştır. Nezaket kurallarına dikkat eden Sultan Mahmud, Pederimi İstanbul'a gelince huzuruna çağırarak anlaşmazlık nedenini sormuş, pederim de

aşağıdaki şekilde cevap vermiştir:

"İlim ve faziletine bir diyecek olmayan Esat Efendi, İranlıların nüktedanlıklarını ve zekalarını bilmemek gibi ahmaklık ve cahillik gösterdi. Gayet büyük bir lütuf olmak üzere tarafı hümayununuzdan Esat Efendi'ye tasviri hümayun ihsan buyuruldu. Fevkalade olan bu ihsanı şâhânelerine karşılık Şah da müşarunileyhe bir fotoğrafını verdi. Kulunuz Sefarethanede yok iken tasviri hümayunu kabul salonunun duvarına, Şah'ın fotoğrafını da karşı duvara astırmıştır. Fotoğrafların bu şekilde asılması gerçekten çok münasipse de; tasviri hümayunun altına, "Şah Duran bana tasviri hümayun verdi", Şah'ın fotoğrafının altına da "Şah-ı İran dahi bir suret meymun verdi" mısralarını ta'lik yazı ile yazdırarak astırmıştır. Sefarete dönüşümde bunları görünce şaşırđım. Sefarettten dışarı fırladım ve bir daha ayak basmadım. Kendisi, "meymun'un lügat manasını, "meymenetli" olarak tevil etmektedir ve bununla, nüktedan olan İranlıları gaflete düşüreceğini zannetmiştir. Bendeniz işte Vatanıma geldim" diyerek pederim sözünü bitirince; Sultan Mahmut derhal Esat Efendi'nin azlını ve Pederin Sefirliğe tayinini irade eylemiştir. Peder, teşekkür edip oradan ayrılarak, Tahran'a gitmiş ve yıllarca her iki tarafı da güzel bir şekilde idare etmiştir "

H.1256/M.1840'da Sadaret Mektubu Kalemi Mümeyyizliğine ve Farsça mütercimliğine tayin edilmiştir. Devletlerle sürdürülen görüşmeler sonunda alınan kararlar üzerine tanzim edilen fermanı âliyi Mehmet Ali Paşa'ya tebliğ için Mısır'a gönderilmiştir. Kendisine tevdi edilen görevi iyi bir şekilde ifa etmiştir.

Cizire Mütesellimi Bedirhan Beyle Van Sancağında Tabârî namındaki Nestürî kabilesi arasında çatışma meydana gelmesi üzerine, durumu tahkik etmek ve tarafları barıştırmak amacıyla H.1259/M.1843 senesi sonunda Cizire'ye gönderilmiştir. Musul, Diyarbakır, Bağdat ve çevrelerini dolaşarak 16 ay sonra İstanbul'a dönmüştür.

Lütfi Tarihinde(68) bu konuda şöyle denilmektedir:

"Kemâl Paşa, bu mes'ele (Bedirhan mes'elesi) için birkaç defa Musul'a gönderilmiştir(69). O tarihe kadar Devlet memurlarından hiç kimsenin gitmediği Cizire'ye varıp, getirdiği emirleri ve görevli bulunduğu hususları Bedirhan Bey'e bizzat ifade etmiştir. Bedirhan Bey Türkçe bilmediği için Kemâl Paşa söyleyeceklerini Farsça olarak anlatmıştır. Nihayet anlaşmazlığın ortadan kaldırılma-

(67) Resimli Kitap, nnumara, 42

(68) Tari-i Lütfi; C.VIII, s.143

(69) Takvim-i vakayi'de (numara:264) Kemâl Paşa'nın Cezire'ye gönderilmesinden bahsedildiği sırada, "mukaddimâ iki defa oralara memur edilerek, söz konusu yerlerin durumları hakkında geniş bilgilere sahip olduğu..." denilmektedir.

sında sözün önemi dikkate alınarak lisanı sünânî konuşulmuştur".

H.1262/M.1845'de Kemâl Paşa'ya rütbe-i saniye tevcih edilmiştir. Yeni kurulun Umumi Mektepler Nezaretine Muharrem H.1263/M.1846'da Sahaflar Şeyhizade Esat Efendi'nin tayininde, Nazır Muavini olmuştur. Maarif Meclisi Umumiye Başkanı Emin Paşa'nın Rumeli Ordusu Müşirliğine tayininde Maarif Meclisi Başkanlığı görevi Esat Efendi'ye verilmiştir. Umumi Mektepler Nezareti, Umum Müdürlüğe çevrilerek bu göreve 22 Muharrem H.1264/M.1847'de Kemâl Efendi getirilmiştir.

Şaban H.1264/M.1847'de Rüşdiye Mektepleri öğrencileri Padişah'ın huzurunda imtihan edilmişler ve bilgileri yeterli bulunmuştur. Bu hususdaki olumlu gayretlerine mükafât olarak, müşarunileyhe rütbe-i ülâ sınıfı sanisi tevcih ve müdüriyet ünvanı Nezarete tahvil edilmiştir.

Cevdet Paşa "Ma'ruzât"ında diyorki:

"Tanzimatı Hayriyenin icrası ile beraber Maarifi Umumiye'nin neşrine dahi ikdam olunmak lazime-i halde görülmüştü. Başlangıçta Meclisi Maarifi Muvakkat teşkil olundu. Bu Meclisi Muvakkatda terbiye-i umumiye üç derece üzerine tertip olunmuştu ki; bunlar, Sıbyan Mektepleri, Rüşdiye Mektepleri ve Dar'ul-funundur. Meclisi Muvakkat, buna dair üç parça kısa layiha kaleme alarak vazifesini tamamladı. Bu raporların gereğini ifa için bir Meclisi Maarifi Daimi kuruldu. Meclis Üyelerinden Kemâl Efendi'ye Mekâtibi Umumiye Nezareti ilave bir görev olarak verildi. Bir Dar'ul-muallimin inşa olundu. Çünkü Kemâl Efendi örnek bir rüşdiye açtırmıştı. Bu örneğe göre açılacak Rüşdiye'lere hoca yetiştirmek üzere bir Dar'ul-muallimine ihtiyaç vardı. Fakat işin ortasından başlanmış idi. Zira Meclisi Muvakkatın kararına göre, ilk başta Sıbyan Mektepleri ıslah olunacak ondan sonra Rüşdiye Mekteplerine geçilecekti. Fakat o zaman Sıbyan Mektepleri Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bağlı olduğundan; Evkaf Nezareti, Kemâl Efendi'nin bu mekteplere müdahalesine mani olmuştu. Garipdir ki bir taraftan da Dar'ul-fununun inşasına çalışılıyor idi. H.1262/M.1845'de Serasker Rıza Paşa ikbalden düşüpde Reşid Paşa Sadrazam olduğunda, Maarifin gelişmesine daha fazla önem verildi. Fakat Bakanlar arasında mevcut olan anlaşmazlık nedeniyle olumlu neticeler alınamıyordu. Mamafî Mektebi Rüşdiyelerin sayısı bir hayli arttı".

Avrupa Mekteplerinin mevzuatını ve eğitim metodlarını tedkik etmek üzere H.1266/M.1849'da irade-i seniye ile Kemâl Bey Avrupa'ya gönderildi. Fransa, İngiltere ve Almanya'daki mekteplerin mevzuat ve eğitim metodlarını tedkik ederek İstanbul'a döndü ve edindiği bilgilerle mektepleri-

mizin gelişmelerine katkıda bulundu.

Mehmet Kemâl Paşa'nın oğlu Fazıl Said Beyefendi'nin yapılan başvuru üzerine verdiği bilgiler aşağıya alınmıştır:

"Valide Mektebini Valide Sultana yaptırın pederdir. İnşa tarihini de kendisi düşmüştür: "Yazdı tarihini Mekâtib Nazırı Abdikemâl - Mehdi u'l-ya bak â'lâ mekteb inşa eyledi".

Birinci imtihanı umumide Sultan Abdulmecid Han Hazretlerinin bizzat bulunmayı arzu etmesi ve Pederin Avrupa usulüne göre okul açmasına yardımcı olması, cahil tutucuları üzmüşse de Sultan Abdulmecid Han Hazretleri bu usulü pek takdir etmişlerdir. Ayrıca imtihanın huzuru şâhânedecerası, herkesce takdirle takip edildiğinden bu imtihan büyük gelişmelerin başlangıcı olmuştur. Pederin uğradığı müşkiltan biri de kız çocuklarının eğitiminde zuhur etti. Birtakım vâveylâlar kopardılar. Fakat Kemâl Efendi metaneti hamiyetmendesine fütur getirmediği gibi, Sultan Abdulmecid Hazretleri dahi himaye-i şâhânelerine eskiden olduğu gibi devam ettiler. Vaktaki imtihan günü geldi. Eğitim ve öğretimi seven Padişah'ın, beraberinde Sultan Murat ve Fatıma Sultan olduğu halde mektebe teşrif buyurmaları herkesi hayrette bıraktı. İmtihandan sonra Padişahı âlişan, Pedere hitaben "aferin Kemâl Efendi, insanı dünya ve ahiret saadetine kavuşturacak olan eğitimin teb'amızın erkek ve kadınına teşmil edilmesinde gösterdiğiniz gayretlerinizden dolayı size teşekkür ederim. Kendi evladını nasıl terbiye ediyorsan benim çocukları da öylece terbiye etmeni beklerim" diyerek, Sultan Murat ve Fatıma Sultan'a Pederin ellerini öptürmüşlerdir. Peder, başarılı olan öğrencilerin ödüllendirilmesi ilkesini getirdiği gibi, üstün başarı ile mezun olanlara "nişanı âferini imtihandır" ibaresini ihtiva eden birer nişan yaptırmıştır. Şehzade ve Sultan Hazretlerine birer nişan takdim ettikte, Padişah Hazretleri "bu nişanları şimdi bir hediye-i teşvik olarak alınız, lakin takmaya hakkınız yoktur. İnşallah sizde gelecek imtihanda başarılı olursunuz, o vakit Nazır Efendi kendi eliyle nişanlarınızı size takar" buyurmuşlardır. Peder, Saraya öğretmenler göndererek irade-i seniye ile infaza başlar. Avrupa usulüne göre mekteplerin tanzim edilmesi ve erkekler gibi kadınların da eğitim ve öğretimden yararlanmalarına karşı çıkanlar, bu maarif severlik karşısında mecburen susarlar. Fakat Kemâl Efendi'nin bir tutku halini alan maarif sevgisi bununla kalmaz, gördüğü iltifat karşısında medreselerin ıslahına kalkar. Meşhur İmamzade⁽⁷⁰⁾'nin, ilim elden gidiyor diye itiraz etmesi ve kendine bir takım taraftar bularak, Kemâl Efendi'nin aleyhinde başı çekmesi

ve Kemâl Efendi'nin de şiddetli cevap vermesi üzerine; o zamanlar Şurayı Devlet Makamında bulunan Meclisi Vâlâ'ya her ikisinde çağırılmıştır. Burada da şiddetli münakaşa etmeleri üzerine, Kemâl Efendi, Avrupa mekteplerini tedkik ederek elde ettiği bilgileri dönüşünde okullarımıza uygulamak üzere Avrupa'ya; İmamzade'nin de Hicaz'a gönderilmeleri kararlaştırılmıştır. Her ne ise işin Kemâl Efendi'ye ait yanı, şerden hayır çıkarmaktır. Ancak medreseler islah edilememiş, merhumun ömrü oldukça takip ettiği bir emeli yarım kalmıştır. Daha sonra Sultan Abdülmecid Han Hazretleri, merhumu Şehzadelerin ders nezaretine tayin etmiştir. Her Şehzadenin kabiliyetine göre ders verilmesi başarıyı artıracığından bu hususa da dikkat edilmiştir".

Avrupa'dan dönüşünden üç sene sonra, Dar'ul-maarif öğrencilerinden olan oğlu Mehmet Ziyaeddin Bey'in(71) vefatına çok üzülerək Mekâ-tibiUmumiye Nezareti görevinden affını istemiştir. Orta elçilik ünvanı ile 26 Ramazan H.1280/M.1863'de Berlin Sefaretine tayin edilmiştir. 15 Zilkade H.1283/M.1866'da bu görevden alınmıştır.

Komiserlik görevi ile Karadağ'a gitmiş, bir buçuk yıl sonra buradan dönmüştür. Şevval H.1275/M.1858'de Meclisi Âli-i Tanzimat Azalığına ve Şehzadelerin ders nezaretine, 19 Rebiyulevvel H.1276/M.1859'da bu görevlere ilaveten Haramı Hümayun Nezaretine, 22 Cemaziyelûlâ H.1278/M.1861'de rütbe-i bâlâ ile Maarifi Umumiye Nezaretine tayin edilmiş, yine bu göreve ilave olarak 1 Şaban H.1278/M.1861'de Takvimhane ve Matbaahane Nazırlığı tevcih edilmiştir,

26 Cemaziyelûlâ H.1279/M.1862'de Meclisi Vâlâyı Ahkâmı Adliye Azalığına, 29 Zilkade H.1281/M.1864'de ikinci defa Maarif Nezaretine, ayrıca Evkaf Nazırı Şîrvânîzade Rüşdi Paşa'nın İstanbul'a dönüşüne kadar Cemaziyelûlâ H.1282/M.1865'de Evkaf Nezareti vekâletine tayin edilmiştir.

Maarif Nezareti uhdesinde bulunduğu halde Şevval H.1282/M.1865'de Belçika Kralı Luvipovald'ın culusunu tebrike ve name-i hümayunu götürmeye memur edilerek Brüksel'e gönderildi. Kral tarafından Luvipovald nişanının büyük kordonu verildi. Brüksel dönüşünde Paris Sefiri Safvet Paşa ile birlikte Fransa İmparatoru ile görüştü ve 24 Muharrem H.1283/M.1866'da İstanbul'a döndü.

23 Rebiyulâhir H.1284/M.1867'de ikinci defa Meclisi Vâlâyı Ahkâmı Adliye Azalığına, H.1285/M.1868'de de Şurayı Devlet Azalığına getirildi. Hazreti Hüseyin'in kabrini ziyaret etmek üzere Bağdat'a gelen İran Şahı Nasreddin'in mihrmandarlığına, 11 Cemaziyelûlâ H.1287/M.1870'de rütbe-i vezaretle tayin edilerek Bağdat'a gönderildi.

Şah tarafından kendisine birinci rütbe-i şîr'u hurşid nişanı hediye edildi.

Bağdat'da bulunduğu sırada 29 Recep H.1287/M.1870'de Evkaf-ı Hümayun Nazırı oldu. 11 Muharrem H.1288/M.1871'de İstanbul'a geldi. Mahmut Nedim Paşa'nın Sadrazamlığı döneminde 23 Recep H.1288/M.1871'de Evkaf-ı Hümayun Nezareti, Şeyh'ül-islâm Ahmet Muhtar Molla Bey'e ikinci görev olarak tevcih edilerek, Kemâl Paşa üçüncü defa Maarif Nezaretine getirilmiştir. 22 Şevval H.1288/M.1871'de ikinci defa Şurayı Devlet Azalığına, 4 Şevval H.1289/M.1872'de dördüncü defa Maarif Nezaretine, 25 Safer H.1290/M.1873'de üçüncü defa Şurayı Devlet Azalığına, 9 Rebiyulevvel H.1290/M.1873'de ikinci defa Evkaf-ı Hümayun Nezaretine atanarak, kendisine 10 Cemaziyelûlâ H.1291/M.1874'de birinci rütbe-i osmanî nişanı ihсан edilmiştir.

13 Rebiyulâhir H.1293/M.1876'da yürütmekte olduğu göreve ilaveten ve beşinci defa olmak üzere Maarif Nezaretine tayin edilmiş, ancak 23 Rebiyulâhir H.1293/M.1876'da bu görevden kendi isteği ile ayrılmıştır.

3 Zilkade H.1294/M.1877'de altıncı defa Maarif Nezaretine, 7 Muharrem H.1295/M.1878'de Hamdi Paşa'nın Sadrazamlığı döneminde Hey'eti A'yan Azalığına, o sene Haramı Hümayun Masrafları ve Şehzadelerin dersleri ayrıca Sultan Abdülaziz Han'ın Hanedanı İşleri Nezaretlerine atanmıştır.

H.1297/M.1879'da Suphi Paşa'nın Evkaf Nezaretinde bulunduğu sırada, daha önce Endurun Ağalarının aيداتlarını kâime olarak değilde metelik olarak vermelerinden dolayı meydana gelen zararın tahsili için, bu işlemin yapıldığı zaman Nazır bulunan Kemâl Paşa ile Müsteşar Hilmi ve Muhasebeci Kâmil Efendi'lerin tahti muhakemeye alınmalarına karar verilmiştir. Mahkeme Şurayı Devlet Muhakemât Dairesinde yapılmıştır. Kemâl Paşa vekâletname ile oğlu Said Beyefendi'yi kendine vekil tayin etmiştir. Savunmayı kendi adına vekili yapmıştır. Yapılan duruşma sonucu, ödemenin o şekilde yapılması, Bab'üs-saade Kethüdası tarafından doğrudan doğruya istihsal ve tebliğ edilen irade-i seniyyeye dayandığı anlaşılmıştır. Duruşma iki saat bile sürmeden ilgililer hakkında beraat kararı verilmiştir.

Zilhicce H.1300/M.1882'de Kemâl Paşa'ya murassa' nişanı osmanî verilmiştir.

15 Rebiyulâhir H.1304/M.1886'da vefat etmiştir. Süleymaniye Camii şerifi haziresine defnedilmiştir. Alim, kâtip, namuslu, mütevazi ve ileri görüşlü idi. Arapça, Farsça ve Fransızca dil-

(71) Arapça, Farsça ve Fransızca'dan riyazet aldığı, şiirde merhale kateddiği ve 14 yaşında Şaban H.1270/M.1853'de vefat ettiği "Tezkire-i Fidyân" da kayıtlıdır.

lerinde mahir, Almanca'ya aşina idi. "Münthebâtı Şehname", Farsça konuşmaya ait "Risalesi", "Kavâid-i Farisiye"si mevcuttu. Türkçe ve Farsça şiirleri divan halinde tertip olunmuştur.

Ahmet Kemâl Paşa'nın Nazırlık döneminde, birçok dinî ve hayrî binalar tamir edilmiştir.

MEHMET ARİF EFENDİ (vekil)

Gazilerden Ankara'lı Hacı Hüseyin Efendi'nin(72) oğlu ve Silahtar Meşhur Ali Ağa'nın damadıdır. Divanı Hümayun Kalemünde yetişmiştir. Mevkîbi Hümayun Katipliği ünvanı ile Sarayı Hümayuna memur olmuştur. Daha sonra bu kâtiplik görevi baki olmak üzere Mabeyni Hümayun Yoklamacılığı'na, 6 Muharrem H.1256/M.1840'da Tophane-i Amire Müdürlüğüne, 4 Cemaziyelâhire H.1259/M.1843'de rütbe-i ülâ ile Asakiri Hassa Müşiri Müsteşarlığı'na(73), müteakiben Serasker Müsteşarlığına tayin olundu.

Mehmet Arif Efendi

Hassa ve Mansura Müşirliklerinin birleştirilmesinden sonra da Müsteşarlıkta bırakıldı ve kendisine Zilkade H.1261/M.1845'de rütbe-i ülâ sınıfı ülâ ihsan edildi.

Süleyman Paşa'nın görevden alınarak yerine Hüsrev Paşa'nın Seraskerliğe getirilmesinden sonra, Safer H.1262/M.1845'de Meclisi Vâlâyı Ahkâmı Adliye Azalığına nakledilmiştir. 3 Zilkade H.1266/M.1849'da Kosta'ki Beyinin yerine Büyük Elçilik ünvanı ile Viyana Sefaretine tayin edilerek, Muharrem H.1272/M.1855'de rütbe-i bâlâ tevcih edildi.

28 Rebiyulevvel H.1272/M.1855'de Tersane Müsteşarlığına, 22 Muharrem H.1275/M.1858'de

Ticaret Nezareti Vekaletine, Cemaziyelulâ H.1276/M.1859'da ikinci defa Meclisi Vâlâyı Ahkâmı Adliye Azalığına, Şevval H.1276/M.1859'da Refia Sultan Kethüdalığına, 7 Safer H.1281/M.1864'de Deâvî Nezaretine, 23 Rebiyulâhire H.1284/M.1867'de üçüncü defa Meclisi Vâlâ Azalığına getirilmiştir.

Kemâl Paşa İran Şahı'nı karşılamak üzere gönderildiği Bağdat'da bulunurken Evkaf-ı Hümayun Nezaretine getirilmesiyle Arif Efendi, 5 Şaban H.1287/M.1870'de Nazır Vekili olmuştur. 3 Zilkade H.1287/M.1870'de Divanı Ahkâmı Adliye İcra Cemiyeti Başkanlığına getirilmiştir.

7 Ramazan H.1288/M.1871'de Şurayı Devlet Azalığına, 2 Rebiyulevvel H.1294/M.1877'de Meclisi A'yan Azalığına tayin edilmiştir.

9 Rebiyulâhir H.1295/M.1878'de vefat etmiştir. Topkapı Kabristanına defnedilmiştir. Oğlu erbabı faziletten Amasya Mutasarrıfı Esbak Kemâl Beyefendidir.

Mehmet Arif Efendi'nin Evkaf Nezaretine Vekaleti döneminde bazı dini ve hayri yapılar tamir edilmiştir.

AHMET CEVDET PAŞA

Lofça'lı Hacı İsmail Ağa'nın oğludur(74). H.1238/M.1822'de Lofça'ta doğmuştur. Lofça'da medreselerde ve Müftü Efendi'den ders okumuştur. Bir süre Müftünün yanında Müsevvitlik yapmıştır. Bir müddet sonra H.1255/M.1839'da İstanbul'a gelmiştir. Çarşamba civarındaki Papazoğlu Medresesine girmiştir.

Daha sonra Fatih Camiinin sahnı seman medreselerinden Akdeniz tarafındaki Başkurşunlu

(72) 19 Cemaziyelulâ H.1250/M.1834'de vefat etti. Haydarpaşa kabristanına defnedildi. Derizadenin meşhurluğunda Kethüdalık hizmetinde bulunmuştur.

(73) "Asakiri Hassa-i Şahane Müşirliği askeri konularda başvurma merkezi olarak kabul edildiğinden, Asakiri Hassa Müsteşarlığı görev alanı bir hayli genişlemiştir. Müsteşarlık görevine getirilecek kişinin Akkâmı Askeriyeden yetişmiş ve daha ziyade bu konularda bilgi ve beceri sahibi olmuş kimselerden seçilmesi doğaldır. Devleti aliye'nin memuriyetlerinden olan Tophane-i Amire müdürü Kıymetli Arif Efendi, geçmişte uzun bir süre yazışma bölümünde ve Askeri memurların amiri olarak görev yapması sonucu, geniş bilgi ve beceri sahibi olmuştur. Zaten Arif Efendi, otorite ve beceri sahibi olup sadık bir bendegândır. Bu meziyetlerinden dolayı rütbesinin ülâ sınıfı sanisine yükseltilerek, Asakiri Hassa Müsteşarlığına tayin edilmesi için irade-i seniye çıkartılmıştır".

(Takvimi Vakayı' numara:1256-25 Cemaziyelâhire H.1259/M.1843)

(74) el-Hac İsmail Ağa bin el-Hac Ali Efendi bin Ahmet Ağa bin İsmail Efendi (Lofça Müftüsü) bin Ahmet Ağa sergerde. Sergerde Ahmet Ağa Kırkkilise ehalisindedir. Baltacı Mehmet Paşa ile Purut Muharebesinde bulunmuş ve Lofça'da yerleşmiştir. Yularkıran namıyla maruf olduğundan evlâd ve ahfadına "Yularkıran oğulları" denilmiştir. Bu lakap, Cevdet Paşa'nın büyük Pederi Hacı Ali Efendi'ye kadar devam etmiştir.

Medresesine girmeye hak kazanmıştır⁽⁷⁵⁾. Fatih Camiinde ilmi fıkıh, hadis, tefsir, mantık, âdâp, ilmi kelâm dersleri; tatil günlerinde de hikmet'il-heye ve tabi'ye, hendese, matematik, cebir ve mesaha, hey'et, coğrafya dersleri okumuştur. Murat Molla Tekkesi Şeyhi Mehmet Murat ve Şair Süleyman Fehim Efendi'lerden Farsça'yı öğrenmiştir.

O zamanın önde gelen alimlerinden İmamzade Esat Efendi'nin Şerhi Akâid, Antakya'lı Said Efendi'nin muhteva bakımından kapsamlı derslerine devam etti. Denizli'li Yahyi, Hafız Seyyid, Amasya'lı Kara Halil Efendiler'den ve Vidinli Hoca'dan istifade etti. Ayrıca Arnavut Ali Efendi'den fen, âdâp ve ilmi aruz okudu. Şakir Efendi'den icazet aldı. Fatih Camiinde Burhan Gelenbevi ve Dülgeroğlu Camiinde kâdi mir okuttu.

H.1259/M.1843'de Hamidiye Medresesi imtihanını kazanarak, bir odanın maaş ve ta'yinâtına nail oldu. H.1260/M.1844'de tarihi kazaya girdi ve Permedî Kazasını zabt ile muvakkat kimselere mahsus olan 520 kuruş aylık almakta iken H.1261/M.1845'de İstanbul Müderrisliği Ruusu ve 150 kuruş maaş, 100 kuruş maişet, Bab-ı âlice'de atıye tertibinden yıllık 2400 kuruş verildi.

Amedî-i Divanı Hümayun olan Fuât Efendi'nin (Sadri Esbak Fuat Paşa) önemli bir görevle Bükreş'e gönderilmesinden sonra, Reşid Paşa tarafından bazı emirleri tebliğ etmek üzere Bükreş'e gönderilmiştir. Buradan bir ay sonra geri dönmüştür.

Fuat Efendi'nin kablıcalara girmek üzere Bursa'ya gidişinde Ahmet Cevdet Efendi de birlikte giderek, orada müştereken "*Kavâidi Osmaniye*" ile Şirketi Hayriye'nin layıhasını hazırlayarak İstanbul'a getirdiler.

5 Şevval H. 1266/M. 1849'da 1.200 kuruş aylıkla Meclisi Maarifi Umumiye Azalığına ve Dar'ul-muallimin Müdürlüğüne tayin⁽⁷⁶⁾ edilerek, maaşı bilahere 2.500 kuruşa yükseltildi. Azalığa tayini sırasında rütbe ve memuriyetlere mahsus olan, murassa' nişanlarından rütbe-i salise nişanı verildi. H. 1267/M. 1850'de bu görevlere ilaveten Encümeni Daniş Azalığı da kendisine tevcih edildi.

Encümenin açılış gününde, "*Kâvidi Osmaniye*" huzuru hümayuna arzedildi. Tabii hemen فرمان buyuruldu. Zatı Şâhâne, Reşid Paşa'ya hitaben "*Cevdet Efendi payesi terfi ile taltif olunsun. Bu taltif, gerçek manada kendisinin memnun olacağı surette olmalıdır. Artık orasını Şeyh-ül-İslâm Efendi ile müzakere ediniz*" buyurması üzerine, rütbesi "*Hareket'il-temşilî*"ye yükseltildi.

Ahmet Cevdet Efendi "*Ma'ruzat*" isimdeki mecmua-i tarihiyede Encümeni Daniş'in açılışından (19 Ramazan H. 1267/M. 1850) bahsederken şunları yazmaktadır:

"*Encümende ilmi tarih kısım kısım ayrılarak,*

her kısım Encümen Azalarından birine veriliyordu. Bu sırada Kaynarca Musalahasından başlamak üzere Vak'a-i Hayriye'ye kadar olan kısmın yazılması da kullarına verilmişti. O günlerde zuhur eden tebeddülât ve gelişmeler dolayısıyla arkadaşlarımızdan bazıları bir şey yazmağa başlamadılar. Bir kısmı da başladı ise de yarım kaldı. Yalnız kulları, "Tarih-i Cevdet" in yazılmasına devam etti".

Mısır Valisi Abbas Paşa'nın gayri hukuki tutumundan Hanedân Azaları, Emirler ve çalışanlar şikâyet ediyorlar, Sadrazam Reşid Paşa da bunları tutuyordu. Bu yüzden aralarına soğukluk girdi. Ayrıca Mehmet Ali Paşa'nın evlât ve ahfadı miras istemekte, Abbas Paşa ise bir türlü işi bitirmiyordu. Arada mevcut olan soğukluğu gidermek ve miras mes'alesini halletmek üzere Sadaret Müsteşarı Fuat Efendi'nin (Sadri Esbak Fuat Paşa), ulema-dan bir kişi ile birlikte Mısır'a gönderilmesine karar verildiğinden, Cevdet Efendi, Fuat Paşa ile beraber 3 Cemaziyelâhire H. 1267/M. 1850'de Mısır'a gitmiş ve verilen görevi yerine getirdikten sonra İstanbul'a dönmüştür.

"*Tarih-i Cevdet*"'ın üç cildini takdim etmekle ruûs-i Süleymaniye derecesine terfi etti. Cemaziyelâhire H. 1271/M. 1854'de 1000 kuruş aylık ve senevi 4000 kuruş atıye ile Vak'a Nüvis, H. 1272/M. 1855'de Galata Mollası oldu. Recep H. 1273/M. 1856'da Mekke-i Mükerrerme payesiyle üçüncü rütbe mecidi nişanı verildi.

Recep H. 1273/M. 1856'da Meclisi Âli-i Tanzimât Azalığına ve bu görevle ilaveten Arazi Komisyonu Başkanlığına atandı. Düstur'da kayıtlı bulunan Arazi Kanunname-i Hümayunu, Tapu Nizamnamesi, Talimâtı Muvakkata ve tarifnamesi bu komisyonda hazırlanmıştır. H. 1275/M. 1858'de arpalık suretiyle İzornik kazası ihsan kılındı.

H. 1275/M. 1858'de Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın Rumeli ahvalini teftiş maksadiyle hareketinde, 90.000 kuruş harcırah verilerek Sadrazamın maiyetine memur edildi. H. 1277/M. 1860'da İstanbul payesiyle ikinci rütbe-i mecidi nişanı verildi. Bundan bir yıl sonra, H. 1278/M. 1861'de arpalığı Yozgat kazasına tahvil edildi.

Muharrrem H. 1278/M. 1861'de Meclisi Âli-i Tanzimât ve Meclisi Vâlâyı Ahkâmı Adliye birleştirilerek yeniden kurulan, Meclisi Vâlâ Azalığına

(75) O medresede Cevdet Paşa'ya tahsis olunan oda, söylenen rivayete göre Mutavvel Mahşisi Hüseyin Çelebi'nin odası imiş.

(76) Şeyh'ül-İslâm Mekkizade Asım Efendi vefatından sonra küllüyetli miktarda para bırakmıştı. Bu para ile bâlrade-i seniyye Ayasofya Camii tamir edilmiştir. Geri kalan para ile de Mektebi Rüşdiyye'ye hoca yetiştirmek üzere Fatih Camii civarında bir Dar'ul-muallimîn inşa olunmuştur. Bu dönemde uhde-i acizaneme Meclisi Maarifi Umumiye Azalığı ile Dar'ul-muallimîn Müdürlüğü tevcih buyurulmuştu. Dar'ul-muallimîn için bir nizamname hazırladım ve Rüşdiye Mektepleri için birçok öğretmenler yetiştirdim. (Ma'ruzat, Cevdet Paşa)

tain edildi. O sırada 120.000 kuruş harcırahla İşkodra ıslahına memur edildi.

Müşarunileyh "Ma'ruzat"ında diyor ki:

"İşkodra'ya yetkili bir memur gönderilip âteşi söndürmesi için bir münasiplisinin araştırılması sırasında, Ali Paşa'nın mahremi esrarı ve tercümanı efkârı olan Meclisi Vâlâ Reisi Kâmil Paşa (Sadri Esbak Yusuf Kâmil Paşa) "Cevdet Efendi münasiptir" dedi. "Devletin böyle mühim bir işini kabûlde tereddüt etmek caiz olmaz. Fakat şimdiye kadar yalnız başıma böyle bir işte bulunmadım. Şayet bir kusur edersem ma'zur olurum" dediğimde, Kâmil Paşa: "Sen bu memuriyeti kabul ettiğin gibi biz işin yarısını bitmiş biliriz" dedi"(77).

Ahmet Cevdet Paşa

İşkodra'da iki ay ikamet ettikten ve ifayı memuriyet yaptıktan sonra İstanbul'a döndü.

Rumeli ve Anadolu'ya gönderilen müfettişlerin; (Ahmet Vefik Efendi, Rıza Efendi, Subhi Bey, Ziya Beyler) önerilerini değerlendirerek gereğini yapmak üzere kurulan Komisyonun Başkanlığına getirildi.

Bosna ve Hersek yörelerini teftişe memur olan Ziya Beyden (Meşhur Edebiyatçılarından Ziya Paşa) şikâyet olunması üzerine, Muharrem H. 1280/M. 1863'de Anadolu Kad-î askerliği payesi ve birinci rütbe mecidi nişanı tevcihi ile Müfettişliğe atandı. 16 Muharrem H. 1280/M. 1863'de İstanbul'dan hareket etti. Huzursuzluğu giderip sükûneti sağladıktan sonra İstanbul'a dönüşünde, ikinci rütbe-i osmanî nişanı ve arpalık olarak Mihaliç Kaza'sı tevcih olundu.

Aylık ve arpalığı toplamı 12.000 kuruşa ulaştığı halde, ayrıca ayda 30.000 kuruş maaş tahsis olunarak Dördüncü Ordu Müşiri Lofça'lı Derviş Paşa ile birlikte Kozan Islâhâtına görevlendirildi.

24 Zilhicce H. 1281/M. 1864'de İstanbul'a hareket ettiler, ancak Cemaziyelâhire H. 1282/M. 1865'de İstanbul'a ulaşabildiler. Yapmış olduğu hizmetleri Padişah tarafından takdir edilerek murassa' enfiye kutusu ihsan buyuruldu.

15 Cemaziyelâhire H. 1282/M. 1865'de Hazine Meclisi Azası oldu. 20 Şaban H. 1282/M. 1865'de ilmiye rütbesi Vezirliğe çevrilerek 150.000 kuruş atıye-i seniyye ihsan buyuruldu. Halep, Adana eyaletleri ile Kozan, Maraş, Urfa ve Zor Sancaklarının birleştirilmesinden meydana getirilen Halep Vilayeti Valiliğine 60.000 kuruş maaşla tayin edildi. Kad-i askerliğin arpalık bedeli olarak kaydı hayat şartıyla beraati hümayuna bağlı olarak 10.000 kuruş aylık tahsis edildi. Halep Vilayetinde iki yıl teşkilât ve islâhâtla meşgul oldu.

11 Zilkade H. 1284/M. 1867'de Şurayı Devlet ile beraber kurulan Divanı Ahkâmı Adliye Başkanlığına 50.000 kuruş aylıkla tayin olundu. Muame-lâtı fıkhiyeye dair "Mecelle-i Ahkâmı Adliye" ismiyle bir kitap tertip etmek üzere Bab-ı âli'de teşkil olunan Cemiyeti İlmiye Başkanlığı da ilave bir görev olarak Cevdet Paşa'ya verildi. Nizamiye Mahkemeleri İlamlarının uyacağı esasları tesbit amacıyla Cem'iyeti İlmiye Azaları ile birlikte Mecelle'nin dört kitabını tamamlayarak neşrettirdi. Daha sonra Mecelle'nin diğer kitapları da tertip edildi(78).

Muharrem H. 1285/M. 1868'de Divanı Ahkâmı Adliye ünvanı, Nezarete dönüştürüldü. Rebiyül-ülâ H. 1235/M. 1868'de birinci rütbe osmanî nişanı verildi. 23 Muharrem H. 1287/M. 1870'de Hüdevendigâr (Bursa) Valiliğine atandı ise de müteakiben bu görevden affedildi.

5 Cemaziyelâhire H. 1288/M. 1871'de Şurayı Devlet Azalığına ve Bab-ı Fetva'ya nakledilen Mecelle Cem'iyeti Başkanlığına; Zilkade H. 1288/M. 1871'de Islâhât Komisyonu'na tayin olundu. 12 Rebiyülâhir H. 1289/M. 1872'de Kozan Sancağı ve Merket Dağının ilhaki ile Maraş Valiliğine atandı. Burada 18 gün kaldıktan sonra 1 Cemaziyelâhire H. 1289/M. 1872'de Divanı Ahkâmı Adliye Azalığı görevi ile İstanbul'a çağrıldı ve Mecelle'nin tamamlanmasına memur edildi.

27 Zilkade H. 1289/M. 1872'de Şurayı Devlet Azalığına, 18 Zilhicce H. 1289/M. 1872'de Evkaf-ı Hümayun Nezaretine, 25 Safer H. 1290/M. 1873'de Maarif Nezaretine atandı.

Maarif Nezaretinde bulunan bazı memurlar ile öğretmenlerden meydana gelen bir komisyon kura-

(77) Cevdet Paşa, Ahmet: Ma'ruzat, Çağrı Yayınları, İst. 1980, s.37(N.Ö.)

(78) Cevdet Paşa daha sonra, tertip edilen kitaplar hakkında meşhur alimlerden Şam Müftüsü Mahmud'ul-Hamezâdi Efendi merhum ile muhabere-i ilmiye icra ettiği ve ulemâ-i müşarunileyhin ilim ve reyinden istifade eylediği, evrakı muhabereden anlaşılmıştır.

rak, Sıbyan Mekteplerinden Yüksek Okullara kadar bütün okulların müfredat programlarını hazırlattı ve yeniden bir elifba cüzü tabettirdi. Nuruosmaniye Camii civarında yeni usule göre bir ilkokul açtırdı. Komisyonca kendi hissesine ayrılan "*Kavâidi Türkiye*," "*Mi'yârî Sedâd*" ve "*Adâbı Sedâd*" isimindeki risaleleri telif etti.

17 Safer H. 1291/M. 1874'de Şurayı Devlet Reisi Yusuf Kâmil Paşa'nın rahatsızlığı sırasında Başkanlık Muavinliğine baktı.

22 Ramazan H. 1291/M. 1874'de Yanya Valiliğine, 8 Cemaziyelûlâ H. 1292/M. 1875'de ikinci defa Maarif Nezaretine, 2 Zilkade H. 1292/M. 1875'de ikinci defa Adliye Nezaretine tayin edildi. H. 1293/M. 1876'da Rumeli teftişi ile görevli olarak Edirne, Filibe ve Sofya'ya gitti.

12 Rebiyulâhir H. 1293/M. 1876'da Suriye Valisi oldu. Yol hazırlıklarını tamamlamakta iken 23 Rebiyulâhir H. 1293/M. 1876'da üçüncü defa Maarif Nezaretine tayin edildi.

"*Hâtra-i Âtîf*"da deniliyor ki:

"*Eski sadrazamlardan Mahmud Nedim Paşa, Maarif Nezaretinde bulunan Cevdet Paşa'yı, çok hareketlidir diye, Suriye Vilayetine tayin ettirmiş olduğundan Maarif Nezareti, Evkaf Nazırı Kemâl Paşa'ya ilave görev olarak verilmişti. Cevdet Paşa henüz gitmemiş olduğundan, o sıralarda Sadrazam olan Mütercim Rüşdi Paşa'nın arzı üzerine, tekrar memuriyeti sabıkasına (Maarif Nezaretine) iadesine mücade-i seniyye buyuruldu*".

27 Ramazan H. 1293/M. 1876'da üçüncü defa Adliye Nezaretine, 21 Muharrem H. 1293/M. 1876'da Ethem Paşa'nın Sadaretinde Dahiliye Nezaretine tayin edildi.

Ethem Paşa'ya hitaben sadır olan "*Hatt-ı Hümayun*"da:

"... *Kanuni Esasî gereğince Valilere geniş yetkiler tanınmıştır. Nahyelerin taksimât ve idaresinin değiştirilmesi nedeniyle daha fazla önem kazanan Kaza Kaymakamları aylıklarının yeterli bir seviyeye çıkarılması, böylece saygıdeğer hale gelen bu memuriyetlere Mutasarrıflar gibi emirlerimizi harfiyen uygulayacak seçilmiş liyakat sahibi kimselerin atanması için uyulacak esasların, bir nizamname halinde düzenlenmesi gerekmektedir. Bu nedenlerle Dahiliye Nezareti'nin iş hacmi oldukça genişlemiştir. Son gelişmeler gözönüne alınarak kaldırılmış bulunan Nezaret yeniden teşkil edilmiştir. Valiliklerle doğrudan doğruya yazışma yetkisi olmak üzere Dahiliye Nezareti'ne engin tecrübeleri nedeniyle Cevdet Paşa tayin...*" denilmiştir.

Muharebe münasebetiyle süvari birliklerinin tanzimine de memur edildi. 3 Zilkade H. 1294/M. 1877'de ikinci defa Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne, Ahmet Vefik Paşa'nın Başvekâleti döneminde, 1 Safer H. 1295/M. 1878'de ikinci defa Suriye

Vilayetine tayin edildi. O sırada zuhur eden ayaklanmayı bastırmak üzere ikinci defa Kozan'a gitti ve ortalığı yatıştırarak tekrar Şam'a döndü.

9 Zilhicce H. 1295/M. 1878'de Ticaret ve Ziraat Nazırı oldu. Sadrazam Hayreddin Paşa'nın istifası üzerine, 30 Recep H. 1296/M. 1878'de sadır olan irade-i seniyye gereğince bir hafta kadar Bakanlar Kuruluna Başkanlık yaptı.

3 Zilkade H. 1296/M. 1878'de 27.000 kuruş aylık ile dördüncü defa Adliye Nezaretine tayin edilerek aylığı 2 Rebiyulâhir H. 1297/M. 1879'da 20.000 kuruşa indirildi. 19 Muharrem H. 1300/M. 1882'de de görevden alındı. 4 Rebiyulevvel H. 1300/M. 1882'de 10.000 kuruş işsizlik maaşı, 26 Safer H. 1302/M. 1884'de kaydı hayat maaşına ilave olarak 10.000 kuruş aylık tahsis edildi.

25 Muharrem H. 1303/M. 1885'de 1000 lira harcırahla Şarkı Rumeli Komserliğine tayin edilmiş de hareketi ertelenerek, 9 Ramazan H. 1303/M. 1885'de 30.000 kuruş aylıkla beşinci defa Adliye Nezaretine atanmıştır.

20 Ramazan H. 1307/M. 1889'da mevcut aylığı ile Meclisi Vükelâ'ya memur, 22 Safer H. 1310/M. 1892'de maaşı 40.000 kuruşa iblağ edildi.

H. 1312/M. 1894 senesi Zilhicce'sinin 3 ncü gecesi vefat etmiş ve Fatih Sultan Mehmet Han Hazretleri'nin türbesi haziresine defnedilmiştir.

Cevdet Paşa'nın ilmi fazileti tariften müstağnidir. Doğru ilimlerinde yed-i tul sahibi idi. Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinin inceliklerine vâkif, her konuda söz sahibi faziletli bir insandı.

Eski Sadrazamlardan Merhum Reşid Paşa'nın yanında çalışmaya başlamasından sonra, Fransızca öğrenimine başlamıştır. Fransızca'yı anlarsa da konuşamazdı. Bulgar lisanına aşına idi.

Nesri, gayet sade görüldüğü halde, üslup bakımından ifade edilmesi zor türdendi. Şiiri, ilmi kudretiyle söylemiştir. Yaratılış itibarıyla şair olmadığı, şiirlerinden anlaşılmaktadır. Düşünürler arasında seçkin bir mevkiye sahiptir. Bu iddianın en açık delili, basılmış oniki ciltlik tarîhidir. Oğlu merhum Ali Sedat Bey, kızı Fatıma Aliye Hanım ve diğer kızı ma'rifet sahibi kimselerdendir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın eserleri:

"*Şa'fiye-i İbni Hâcib*"(79) (mufassaldır), "*Netâyic ül-Eftâl*" (bu eserde bina ve emsile üzerine açıklamalar yapılmıştır). "*Kavâidi Osmaniye*" (Osmanlıca kaîdelerine girişle ilgilidir). "*Kavâidi Türkiye*", "*Belâgâtı Osmaniye*" (*Beyan ül-U'nvân*)(80), "*Ta'rif ül-İrtifa*", "*Ma'lumâtı Nafia*", "*Takvim ül-Edvâr*", "*Adâbı Sedâd*", "*Mi'yârî Sedâd*", "*Hulâ-*

(79) Papazoğlu Medresesinde iken Şafi-i İbni Hâcibi okutmuş, eseri genişletilerek "*Gayet ül-Beyan*" ismini vermiştir.

(80) Yine medresede iken kitapların giriş ve dibacelerindeki öğrencilere gerekli olan kısımları kaleme almıştı.

sat'ül-Beyân fi Te'lif'il-Kur'ân" (arapçadır), *"Tarih-i Cevdet"*, *"Kıyası Enbiyâ"*, *"Mukaddime-i İbni Haldun Tercümesi'nin Zeyli"*, *"Divanı Saib Şerhi-nin Tetimmesi"*(81).

Hâkânı Sabık (Abdulhamid Han) Hazretleri-nin emri üzerine *"Ma'ruzat"* ismiyle takdim eylediği Mecmua-i Tarihiye, mühim bilgileri havidir. Tarihî Osmanî Encümeninde mahfuzdur(82).

ABDULHALİM EFENDİ

Evkaf Nezareti memurlarından Hafız Mehmet Selim Efendi'nin(83) oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Evkaf-ı Hümayun Nezareti Kalemlerine devamlı tedricen yükselerek, H. 1278/M. 1861'de Cihet Müdürü olmuştur.

25 Recep H. 1288/M. 1871'de Maliye Nezareti mensuplarından sayılmak kaydıyla rütbe-i ulâ sınıfı sanisi ile Evkâf Daire-i Maliyesi Müsteşarlığına tayin edilmiştir.

Mahmut Nedim Paşa'nın ilk Sadrazamlığında, Evkaf-ı Hümayun Nazırı Kemâl Paşa'nın Maarif Nezaretine nakledilmesi üzerine, Nezaret görevi Müşarunileyh'e *"ilave-i memuriyet"* olarak verilmişse de 23 Recep H. 1288/M. 1871'de Evkaf-ı Hümayun Nezareti Şeyh'ül-islâm Ahmet Muhtar Molla Bey'in uhdesine ihale edilerek, Halim Efendi Müsteşarlıkta ibka edilmiştir. Zilhicce H. 1288/M. 1871'de kendisine rütbe-i ulâ sınıfı ulâ tevcih edilmiştir.

26 Şaban H. 1289/M. 1872'de Mütercir Mehmet Rüşdi Paşa'nın ikinci Sadrazamlığı döneminde de Nazırlığa Şirvanizade Rüşdi Paşa'nın tayin edilmesiyle, yine Müsteşarlık Halim Efendinin uhdesinde kalmıştır. 5 Zilhicce H. 1289/M. 1872'de bu görevden ayrılmıştır.

6 Safer H. 1295/M. 1878'de ikinci defa Müsteşarlığa, 15 Rebiyulâhir H. 1295/M. 1878'de Sadık Paşa'nın Başvekâleti döneminde Evkaf-ı Hümayun Nezaretine atanarak, 19 Şaban H. 1295/M. 1878'de rütbe-i bâlâ, 29 Şaban'da değiştirilerek ikinci rütbe-i mecidi nişanı ihсан edilmiştir. 3 Zilkade H. 1296/M. 1878'de Nazırlık görevinden ayrılmıştır.

H. 1298/M. 1880'de vefat etmiştir. Edirnekapısı civarında ailesine ait kabristana defnedilmiştir.

Oğlu merhum Canip Bey, uzun müddet Evkaf-ı Hümayun Nezareti Muhasebeciliğinde bulunmuştur.

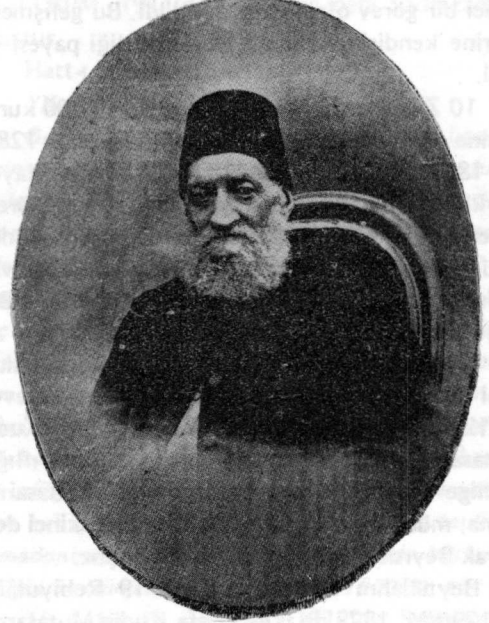
Abdulhalim Efendi'nin Müsteşarlığı ve Nazırlığı döneminde bazı dini ve hayri yapılar tamir edilmiştir.

MEHMET KAMİL PAŞA

Topçu Asâkiri Şâhâne Yüzbaşılardan Salih

Ağa'nın oğludur. H. 1248/M. 1832'de Kıbrıs-Lefkoşe'de doğmuştur. Kıbrıs'daki okullarda öğrenimine başlamış, Arapça, Farsça, Fransızca ve Rumca dillerini öğrenmiştir.

H. 1262/M. 1845'de Mısır'a giderek Lisan Okuluna kaydoldu. Sonra bu okulun Mektebi Harbiye'ye dönüşmesi üzerine fununu askeriyeyi de tahsil etti. H. 1265/M. 1848'de Mısır Valisi Abbas Paşa'nın tercümanlığına tayin edildi. Bu arada özel hocalardan İngilizce'yi öğrendi.

Mehmet Kamil Paşa

Mısır Valisinin tercümanlık, katiplik gibi hizmetlerini, gerektikçe de siyasi emirlerini yerine getirerek Binbaşılığa kadar yükseldi.

Abbas Paşa'nın oğlu İlhami Paşa ile İstanbul'a geldi. İlhami Paşa'ya İngilizce öğretmekle görevli bulunduğu Avrupa seyahatinde ve şerefi sıhriyetinde hep yanında ve hizmetinde bulundu.

İlhami Paşa'nın vefatı üzerine Mısır'a dönmeyi düşünmedi. O sırada Sadrazam olan Kıbrıslı Mehmet Paşa, Devlet hizmetine girmek üzere İstanbul'da kalmasını istedi. Bunun üzerine Mısır'da hizmet vermekten vazgeçti.

Mevcut arazileri nedeniyle Kıbrıs'a gitmeyi arzu etmesi üzerine, Rebiyulâhir H. 1288/M. 1871'de Kıbrıs Evkaf Müdürlüğüne tayin edildi. İkibüçük yıl sonra bu görevden alındı. Birkaç ay sonra

(81) Şair Fehim Efendi, "Divanı Saib"i şerh etmekte iken vefat etmiş ve şerhin tamamlanması için yapılan miracaat üzerine, Cevdet Paşa tarafından şerh tamamlanmış ve Fehim Efendi'nin hemşire ve hemşirezadelerine aylık başlanmıştır.

(82) Ahmet Cevdet Paşa'nın "Ma'ruzat" isimli Mecmua-i Tarihiyesi Dr. Yusuf Halaçoğlu tarafından yayına hazırlanmış, Çağrı Yayınevi tarafından da 1980'de basılmıştır (N.Ö.).

(83) Abdulhalim bin Hafız Mehmet Selim bin Hasan bin Abdurrahman.

Kıbrıs'da Tuzla Kazası Kaymakamlığına, Cemaziyelâhire H. 1280/M. 1863'de 3000 kuruş aylıkla Kıbrıs Muhasebeciliğine tayin edilerek, rütbe-i saniye sınıfı sanisi tevcih edildi.

Dört ay sonra Meclisi Kebir Riyaseti ilavesi ve 10.000 kuruş maaş tahsisi ile Sayda Eyaleti Muhasebeciliğine, Suriye Vilayetinin teşkilinde Merkez Mutasarrıflığına tayin edilerek, rütbesi miranlığa yükseltildi. Yedi ay sonra Beyrut Mutasarrıflığına nakledilerek, Suriye Politika Memurluğu da ikinci bir görev olarak tevcih edildi. Bu gelişmeler üzerine kendisine Rumeli Beylerbeyliği payesi verildi.

10 Zilkade H. 1285/M. 1868'de 10.300 kuruş aylıkla Trablusşam Mutasarrıflığına, H. 1286/M. 1869'da 10.000 kuruş aylıkla Halep Vilayeti merkezi Mutasarrıflığına atandı ve bu göreve ilaveten Vali Muavinliği ve Umuru Ecnebi Müdürlüğü hizmetleri de uhdesine verildi. İlave görevler nedeniyle aylığı, 12.500 kuruşa yükseltildi. Birçok sene sonra bu görevden ayrıldı.

Filibe Mutasarrıflığına tayin olduğu halde, yeni görev yerine hareketinden önce, 7 Şevval H. 1288/M. 1871'de 19.000 kuruş aylıkla Kudüs Mutasarrıflığına nakledilmiştir. Mutasarrıflığın Valilige dönüştürülmesi üzerine Hersek Mutasarrıflığına, mütakiben 12.500 kuruş aylıkla ikinci defa olarak Beyrut Mutasarrıflığına atanmıştır.

Beytüllahm hadisesi üzerine 19 Rebiyulâhir H. 1290/M. 1873'de ikinci defa Kudüs Mutasarrıflığı oldu. Bab-ı âli ile Fransa Elçiliği tarafından kurulan Komserlerden müteşekkil komisyona başkanlık ederek, Beytüllahm Kilisesinde Rumlarla Lâninler arasında meydana gelen hadiseyi yatıştırdı. Bu işlemin bitirilmesinden sonra altı ay açıkta kaldı.

21 Rebiyulâhir H. 1292/M. 1875'de 6.640 kuruş aylıkla Sakız, 18 Şaban H. 1293/M. 1876'da 12.500 kuruş aylıkla üçüncü defa Beyrut Mutasarrıflığına, beş ay sonra 17 Muharrem H. 1293/M. 1876'da Rütbe-i Vezaretle Kosova Valiliğine tayin edilmiş, fakat görev yerine hareket etmeden önce 25.000 kuruş aylıkla Halep Valiliğine atanmıştır. İki yıl bir ay görev yaptıktan sonra vazife alınmıştır.

21 Zilkade H. 1296/M. 1878'de Dahiliye Müşerrefliği görevi ilave edilmek üzere, İntihâbı Memurini Mülkiye Komisyonu Başkanlığına, 8 Cemaziyelâhire H. 1297/M. 1879'da 20.000 kuruş aylıkla Evkaf-ı Hümayun Nezaretine tayin edilerek, 13 Cemaziyelâhire H.1297/M. 1879'da ikinci rütbe-i mecidî nişanı tevcih kılındı. (Devlet hizmetine girişinden bugüne kadar nişana nail olmamıştı).

Said Paşa'nın Sadrazamlığı döneminde 7 Şevval H. 1297/M. 1879'da 20.000 kuruş aylıkla Maarif Nezaretine tayin edilerek 17 Şevval H. 1297/M. 1879'da birinci rütbe-i mecidî nişanı tevcih edil-

di. 14 Muharrem H. 1299/M. 1881'de Maarif Nezareti görevinden ayrıldı. İki gün sonra Umuru Nâfia Komisyonu Azalığına, Ahmet Vefik Paşa'nın ikinci defa Başvekâletinde, 21 Muharrem H. 1300/M. 1882'de ikinci defa Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne tayin edildi.

Nezaret görevi uhdesinde kalmak ve Adliye Nazırı Asım Paşa vekâlet etmek üzere, Manise civarında zuhureden eşkiyanın yakalanması için 15 Recep H. 1300/M. 1882'de 300 lira harcırah ile Aydın Vali Vekillikine tayin edildi. Verilen görevi yerine getirerek 17 Ramazan H. 1300/M. 1882'de İstanbul'a döndü.

30 Muharrem H. 1302/M. 1884'de birinci rütbe-i osmanî nişanı ihsan edilerek, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne mahsus olan 20.000 kuruş aylığa 7 Rebiyulevvel H. 1302/M. 1884'de 10.000 kuruş zam yapılmıştır.

11 Rebiyulevvel H. 1302/M. 1884'de Adliye Nazırı Hasan Fehmi Paşa'nın yüksek bir memuriyetle Londra'ya gönderilmesi üzerine, mevcut Nazırlık görevine ilaveten Adliye Nezareti Vekaleti uhdesine verildi. 8 Şaban H. 1302/M. 1884'de Hasan Fehmi Paşa'nın dönmesiyle vekalet görevi sona ermiştir. Mehmet Kâmil Paşa 15 Şevval H. 1302/M. 1884'de murassa' osmanî nişanına nail olmuştur.

Şarkî Rumeli mes'elesinin ortaya çıkması sonucu Said Paşa'nın istifası üzerine, 15 Zilhicce H. 1302/M. 1884'de Sadrazamlık görevine tayin edilmiştir.

Hatt-ı Hümayun Sureti:

"Kıymetli Vezirim Kâmil Paşa,

Said Paşa'nın mizacının değişmesi sonucu görevinden ayrılması uygun görülerek, Sadrazamlık görevi uhdenize tevcih edilmiştir. Seraskerin, Dahiliye, Hariciye, Adliye, Maarif, Maliye, Ticaret, Nâfia, Evkaf Nezaretleri ile Şurayı Devlet Reisi'nin de değiştirilmeleri kararlaştırılmıştır. Mesnedi Meşihata U'ryanfzade Ahmet Esat Efendi, Makamı Seraskeriye Tophane Müşiri Ali Saip Paşa, Şurayı Devlet Başkanlığına Arif Paşa, Dahiliye Nezaretine Eski Maliye Nazırı Münir Paşa tayin olunmuştur. Bahriye Nazırı Hasan Paşa yerinde bırakılmıştır. Hariciye Nezaretine Berlin Sefiri Said Paşa, Adliye Nezaretine Surur Paşa, Maarifi Umumiye Nezaretine Münif Paşa, Maliye Nezaretine Hazine-i Hassamiz Nazırı Agop Paşa, Ticaret ve Ziraat Nezaretine Aydın Valisi Hakkı Paşa, Nâfia Nezaretine Eski Maliye Nazırlarından Zihni Efendi tayin edilmiştir. Devletimizin saadet ve selamete kavuşması, şan ve şerefine yükselmesi, maddî ve manevî varlığımızın gelişmesine bağlıdır. Tevfikâtı İlâhiyeye dayanılarak cümle Hey'eti Vükâlamız tarafından bu yolda sarfı mesai ve gayret olunması matlup ve mültezimimizdir. Hemân Cenabı Hak

Teufikâtı sübhaniyesine mazhar buyura. Amin. 15 Zilhicce H. 1302/M. 1884''.

29 Muharrem H. 1309/M. 1891'de Sadrazamlık görevinden alınmış, 7 Safer H. 1309/M. 1891'de 30.000 kuruş işsizlik aylığı tahsis olunmuş, 18 Safer H. 1312'de işsizlik aylığı 40.000 kuruşa yükseltilmiştir.

13 Rebiyulâhîr H. 1313/M. 1895'de 85.000 kuruş aylıkla ikinci defa Makamı Sadarete tayin edilmiştir.

Hatt-ı Hümayun Sureti:

"Kıymetli Vezirim Kâmil Paşa,

Said Paşa'nın Sadaret görevinden ayrılması üzerine, bilinen tecrübe, sadakat ve dirayetiniz uyarınca, bu görev uhdenize tevcih edilmiştir. Mesnedi Meşihat de Şeyh'ül-islâm olarak bulunan Mehmet Cemaleddin Efendi uhdesinde ibka olunmuştur. Cenabı Hak tevfikâtı sübhaniyesine mazhar buyura. Amin. 13 Rebiyulâhîr H. 1313/M. 1895''.

19 Cemaziyelûlâ H. 1313/M. 1895'de bu görevden alındı ve Halep Valiliğine tayin edildi. Ancak yaptığı itiraz üzerine, 21 Cemaziyelûlâ H. 1313/M. 1895'de görev yeri Aydın Valiliğine tahvil edilmiştir.

Rodos'a gönderilmesi tasarlandığı sırada, İzmir İngiltere Konsoloshanesine müracaatı üzerine, İstanbul'a gelmesinin memnuniyet verici olacağına dair tebliğ edilen irade-i taltifi âmiz sonucu, 27 Zilkade H. 1324/M. 1906'da İstanbul'a gelmiştir.

Meşrutiyetin ilân edilmesinden iki gün evvel, 23 Cemaziyelâhire H. 1326/M. 1908'de Said Paşa'nın Sadrazamlığa tayini sırasında Meclisi Vükelâyâ memur, 9 Recep H. 1326/M. 1908'de 76.500 kuruş aylıkla üçüncü defa Sadrazam olmuştur.

Hatt-ı Hümayun Sureti:

"Kıymetli Vezirim Kâmil Paşa,

Said Paşa'nın istifası üzerine, tecrübe edilmiş olan sadakat ve liyakatınız dolayısıyla Sadrazamlık görevi uhdenize verilmiştir. Halen Mesnedi Meşihat olan Cemaleddin Efendi yerinde bırakılmıştır. Kanuni Esasi gereğince diğer Vükelâ'nın teşkil olunarak, tasdik edilmek üzere arzedilmesi; Devleti âliyemiz ve memâliki şahânemizin refah düzeyinin yükseltilmesi en büyük arzumuz olduğundan ona göre gayret gösterilmesi, matlubu şahânemizdir. Cenabı Hak tevfikâtı samadaniyetine mazhar buyursun. 9 Recep H. 1326/M. 1908''.

Sadaret aylığı 16 Recep 1326/M. 1908'de 40.000 kuruş artırıldı ve ayrıca 15.000 kuruş tahsisât verildi.

Harbiye ve Bahriye Nazırları, Ali Rıza ve Arif Hikmet Paşa'ların görevlerinden alınmaları, İstanbul'da bulunan Avcı Taburları'nın başka tarafa gönderilmeleri ile ilgili haberlerin etrafa yayılması üzerine, Meclisi Mebusân bilgi isteğinde bulunmuş-

tur. Sadrazam Kâmil Paşa'nın bazı ma'zeretler ileriye sürerek, istenilen izahatı verme süresini uzatması ve Meclise gelmemesi üzerine güvenini kaybetmiştir. Kâmil Paşa'nın bu sebeple istifa etmesine Makamı Sadarete 22 Muharrem H. 1327/M. 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa tayin edilmiştir.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın 7 Şaban H. 1330/M. 1911'de Sadrazam olması sırasında, Kâmil Paşa, Kabineye Şurayı Devlet Reisi sıfatıyla girmiş, Muhtar Paşa'nın istifası üzerine 18 Zilkade H. 1330/M. 1911'de dördüncü defa Sadrazam olmuştur.

Hatt-ı Hümayun Suretidir:

"Kıymetli Vezirim Kâmil Paşa,

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın istifası üzerine, sizin bilinen tecrübe, ehliyet ve işlere vukufunuz nedeniyle Mesnedi Sadaret uhde-i ruviyyetinize tevcih olunmuş, Meşihâtı İslâmiye'de Cemaleddin Efendi ibkâ edilmiştir. Kanuni Esasi'nin 27 nci maddesi gereğince, yeni Bakanlar Kurulu'nun seçilerek arzını irade eylerim. Allah Teâlanın yardım ve izniyle ifayı vazifeye mübaşeretle devam etmekte olan savaşta Ordumuzun intizâm ve muvaffakiyetini, Devlet bütünlüğünün muhafazasını temine yarıyacak her türlü tedbirlerin alınarak yürürlüğe konulması, mesaiyi Vatanperveranemizden beklenmektedir. Hemen Cenabı Hak tevfikâtı samadaniyetine mazhar buyursun. Amin bihürmeti seyyid-'il-mürselin. 18 Zilkade H. 1330/M. 1911''.

15 Safer H. 1331/M. 1912'de Sadrazamlık görevinden istifâ ederek doğum yeri olan Lefkoşe'ye yerleşmiştir.

15 Zilkade H. 1331/M. 1912 tarihinde kalp sektesinden vefat etmiş, Lefkoşe'de Arap Ahmet Camii haziresine defnedilmiştir.

Üç ciltten mürekkep olan "Tarihi Siyasi-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye" ve "Kâmil Paşa'nın Said Paşa'ya Cevapları" isimdeki eserleri ile, "Hatırât"ının birinci cildi matbu'dur.

Mehmet Kâmil Paşa'nın sahip bulunduğu nişanlar:

Birinci mecidî, murassa' osmanî, murassa' imtiyaz, altın ve gümüş imtiyaz ayrıca altın Girid madalyaları. Almanya'nın birinci agl nuvar ve agl ruj, Avusturya'nın birinci Sen etiyen, Rusya'nın Sen İstânslas, İran'ın murassa' şir u hurşid, Fransa'nın birinci le jeune de nuvar, İtalya'nın birinci sen moris elezâr, Romanya'nın birinci etuval de români, Yunan'ın birinci suvr, İspanya'nın birinci şarl turuvâ, Portekiz'in birinci la tur elepe, Felemeng'in lion ne erlander, Japonya'nın birinci suley luvan, Karadağ'ın birinci danilov, Papa'nın birinci pinof, Lüksenburg'un birinci koron du vâz nişanları.

Mehmet Kâmil Paşa'nın Nazırlığı döneminde dinî ve hayrî yapılardan bazıları tamir edilmiştir.

RAVZE-Î MUTAHERE'DEKİ VAKIF KUR'AN-I KERİM'LERDEN YIPRANMIŞ OLANLARIN ONARIMI İÇİN YAPILAN GİRİŞİMLER

İBRAHİM ATEŞ

Bilindiği gibi, vakfiyelerde yapılması öngörülen hayrî ve dinî hizmetlerden biri de, Kur'an-ı Kerim okutulması ve hatm ettirilmesidir. Hattâ Kur'an-ı Kerim okutulmasının, şart edilen hayrî ve dinî hizmetlerin en önemlisi ve başta geleni olduğunu söylemek mümkündür. Cami, Mescid, Medrese, Mektep, Tekke, Zaviye, Türbe, İmarethâne gibi, ibadethâne ve Hayrat binalarında, belirli zamanlarda ve belirli miktarda Kur'an-ı Kerim okutulmasına ilişkin şartlar, çoğu vakfiyelerde görülmektedir. Namaz vakitlerinden önce veya sonra, bir veya birden çok kişiler tarafından, belirli surelerin okunması öngörülmüş olduğu gibi, ba'zı vakfiyelerde hatim okunması da öngörülmüştür. Nasıl ve ne zaman okutulacağı, okuyanlara ne kadar ücret ödeneceği, Kur'an-ı Kerim'i okurken uymak zorunda oldukları âdab ve okuyucularda aranacak özellikler hakkında, her vakfın kendine has şart ve kayıtları bulunmaktadır. Bu arada, gerek şart edilen şekilde Kur'an-ı Kerim'in ilgililerce okunmasını sağlamak, gerekse diğer müslümanlarca okunması için Kur'an-ı Kerim'ler ve cüz'ler vakf edilmiştir. Resûlullah'ın Makamının bulunduğu Mescid-i Nebvî başta olmak üzere, bir çok Câmî ve Mescidlere, değişik tarihlerde yazılan ve hat, cilt, tezhîb gibi, güzel san'atlar açısından büyük değeri olan bir çok nâfide Kur'an-ı Kerim vakfedilmiştir. Sanat ve eb'ad açısından değişik tür ve değerlerde olan söz konusu vakıf Kur'an-ı Kerim'ler, daha ziyade İstanbul, Kahire, Şam, Bağdat ve Kudüs gibi büyük şehirlerdeki meşhur ve selâtin câmilerin-

de bulundurulmuş olmakla beraber, her il ve ilçedeki bir çok câmilerde, Vakıf Kur'an-ı Kerim'leri görmek mümkündür. Ama bunların hepsinin ötesinde, bütün İslâm dünyasındaki meşhur hattatlar tarafından çeşitli tarihlerde yazılmış olan hat, tezhîb, cilt ve eb'ad açısından paşa bile çilemeyecek bir çok nadide Kur'an-ı Kerim'lerin bakım, onarım ve cilt işleri Evkaf Nezâreti (Vakıflar Bakanlığı) tarafından yürütülmüştür. Zamanın meşhur mücellit, hattat ve müzehhipleri, belirli ücretlerle bu işte istihdam edilmişlerdir. Özellikle Ravza-i MutaHERE'de bulundurulmuş Kur'an-ı Kerim'lerin cilt ve bakımına daha fazla itina gösterilmiştir. Bu hususla ilgili olarak yaptığımız araştırma sonucu elde edilen belgeler değerlendirilerek, aşağıda sunulmuştur(1). Şunu hemen belirtmek gerekir ki, İslâm dünyasında yüz yıllardır Kur'an-ı Kerim'in, güzel yazı türleri ile yazılmasına, tezhîb ve tezyinine gösterilen dikkat ve itina, dünyada hiç bir kitap için gösterilmemiştir. Bugün dünyanın bir çok kütüphane, müze ve arşivlerinde yer alan binlerce yazma Kur'an-ı Kerim'ler, hat, tezhîb ve cilt açısından akıllara durgunluk verecek nitelikte incelik ve zarâfete sahibdirler. Öyle ki, bunlardan bir tanesinin bile, yazım ve tezhîbine, bir insan ömrü yetmeyecek kadar büyük bir emek mahsulü olarak yazılan bu Kur'an-ı Kerim'ler, günümüzdeki

(1) İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü arşivinin tarama ve tasnifi sırasında tesbit edilen belgeler olup, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde dolapda 18 no'lu kutuda muhafaza altına alınan 14 adet belgedir.

bir çok sanat tarihçilerini ve sanatkârları derince düşündürecek ve parmak ısırtıracak niteliktedir. İran'lı, Pakistan'lı, Mısır'lı, Irak'lı bir çok hattatların yazdıkları fevkal'âde güzel Kur'an-ı Kerim'ler olmakla beraber, Türk hattatlar tarafından yazılıp, tezhîb edilen Kur'an-ı Kerim'ler, diğer hattatların yazdıkları ile kıyaslanamayacak nefâset ve zarâfettedir. Bu gerçek, öteden beri söylenegelen şu sözle dile getirilmiştir: "Kur'an-ı Kerim, Mekke ve Medine'de nâzil olmuş, Mısır'da okunmuş ve İstanbul'da yazılmıştır."

Ravza-i Mutahhere'nin, müslümanların gönlündeki yerinin büyüklüğü ve Mescid-i Nebevi'nin kudsiyetindedir ki, bütün İslâm dünyasında yazılan Kur'an-ı Kerim'lerin hat, cilt ve tezhîb yönünden en güzel, en büyük ve en değerli olanlarının Medine-i Münevvere'ye gönderilmiş olduğu yapılan incelemelerden anlaşılmaktadır. Gerek Hac mevsimlerinde, gerekse diğer vakitlerde Medine-i Münevvere'ye ziyârete gelen müslümanlar çok olduğu için, söz konusu Kur'an-ı Kerim'lerin devamlı olarak okunmak suretiyle, sık sık yıpranmaya maruz kalacağı tabiidir. Yıpranan Kur'an-ı Kerim ve diğer kitaplar, görevli memurlarca anında tesbit edilerek Evkaf-ı Hümâyün Nezâretince ta'yin edilmiş olan mücellit ve hattatlar tarafından itinalı bir şekilde onarılmıştır. Bu hususta Harem-i Şerif-i Nebevi Müdürlüğü ile Evkaf Nezâreti arasında yazışmalar olmuş, mücellit ve hattat tâ'yini için isteklerde bulunulmuştur. Hatta zaman zaman yıpranan Kur'an-ı Kerim'lerin müfredatlarını belirten listeler tanzim edilerek nezârete bildirilmiştir. Bu münasebetle yapılmış olan yazışmalardan elde etmiş olduğumuz bilgiler çerçevesinde, günümüze kadar çeşitli hayri ve sosyal hizmetler sunagelen Vakıflar İdaresinin, Medine-i Münevvere'deki Vakıf Kur'an-ı Kerim'lerin bakım ve onarım hizmetlerini gün ışığına çıkarmağa çalışacağız. Bu arada onarıma muhtaç olduğu bildirilen Kur'an-ı Kerim'lerin, hat ve san'at özelliklerini de belirtmeye itina göstereceğiz.

1324 Rumi (1908 M.) tarihinde, hazine-i celile-i hazret-i nebevi'nin hisap işleriyle, Ravze-i Mutahhere'deki Kur'an-ı Kerim, Delâil-i Hayrât ve benzeri kitapların sayım ve incelemesini yapmak üzere üç kişiden oluşan bir hey'et görevlendirilmiştir. Bu Hey'etin, Şükrü oğlu Muammer, Mustafa oğlu Mehmed Ali ve Hilmi adındaki üç kişiden ibâret olduğu, bu kişilerin Evkaf-ı Hümâyün Nezâreti'ne sundukları müşterek imzalı yazının altındaki mühürlerinden anlaşılmaktadır. Harem-i Şerif-i Nebevi Hazinesinin hesap işlerini incelemek ve Ravze-i Mutahhere'deki Kur'an-ı Kerim'lerle diğer kitapların sayım ve kontrolünü yapmakla görevlendirilen bu Hey'et, yaptıkları

sayım ve kontrolde, ba'zı Kur'an-ı Kerim ve kitapların onarıma muhtaç olduklarını tesbit ederek, onarımı cihetine gidilmesi için, aşağıdaki yazıları ile (Belge 1) Evkaf-ı Hümâyün Nezâreti'ne ma'ruzatda bulunmuşlardır:

"Evkaf-ı Hümâyün Nezâret-i Celilesi Vekâlet Cânib-i Alisine.

Devletlu efendim hazretleri,

Matla'i Envâr-ı Cenâb-ı Kibriyâ ve Menba-i Esrâr-ı Hüda olan hücre-i muattara ve Ravze-i Mutahhere-i hazret-i seyyidi'l-enbiyâ aleyhi ekmelü't-tahâyâ'da mahfuz mahfaza-i tâ'zim olan ve müteaddit dolaplar derununda mevcut bulunan masâhifi şerife ve delâil-i hayrât ve daha sâir kütüb-ü nâdirenin, bâ irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhi mevdusu uhde-i âcizânemiz bulunan vezâif cümlesinden olmak üzere bu kere defâtir-i mahsusalariyle tatbikat ve tetkikatı icra ve müceddeden sebt-i defter olduğu sırada mezkur masârif-i şerife ve kütüb-i nefise meyânında ve emsâli nâdir bulunur ve belki hiç bulunmaz ve meşâhir-i hattâtın tarafından yazılmış bir çok kelâm-ı kadim mevcut olup, işbu masâhif-i şerifenin gerek yazıları ve gerek tezhîbat ve tezyinâtı ve gerekse kaplarında görünen menkuşat ve masnu'qtı hakikaten adimü'l-emsâl ve âlül-âl bir derecede olduğu görülmüş ise de, ne çare ki bunlardan ba'zılarının mürur-u zamanla ekser mahallerinin yazmaları bozulmuş ve kâğıtları âdetâ ele alınamayacak bir derecede fersudeleşmiş ve al-el-husus bundan evvel guyâ ta'mir ediliyor zannıyla satır aralarına o nefis kapların üzerine çiriş kâğıt ve meşin parçaları yapıştırılarak bir surette tahribine çalışılmış idüğü müşâhede edilmiş ve böyle yüzbinlerce liralar değer o kıymetdâr ve enfes âsâr olan teberrikât-ı mukaddesenin şu hale getirülmesi ve böylece terk edilmesi herhalde gayri câiz bulunmuş ve belde-i tâhirede hututu âliye-i mezbureyi nakilde değil, belki oldukça yazı yazacak bir hattât bulunmadığı gibi, bunların teclidât ve tezhîbatı meşruhasın tatbika kâfi mahâreti hâiz mükemmel bir mücellit dahi gayri mevcut idüğünden ma'ruz zikr emsâl-i nâdire ve nefisenin derece-i nefâset ve san'atlarına ve harab olan ciltlerinin ve yırtılmış ve kopmuş mahallerinin ta'miri ve silinmiş veya bozulmuş yerlerinin yazılması zımında müsta'id bir hattât ile bir de mücellitin vâridât-ı mahalliyeden münasib miktar maaşla ve muvakkat suretiyle bâ ta'yin ve bu cânib-i âliye ta'yin ve izamları esbâbının istikmâli hususuna müsâ'ade-i âliye-i cenâb-i nezâret-fermâhileri şâyân buyurulmak bâbında emru-fermân hazret-i menlehü'l-emrindir fi 26 Mart 324"

Hazine-i Celile-i Hazret-i Nebevi

Ümur-u Hisâbiyesine Me'mur

Mühür (Muammer İbn-i Şükrü

*Hazine-i Celile-i Hazret-i Nebevi
Ümur-u Hisâbiyesine Me'mur
Mühür (Muammer Ali İbn-i Mustafa)*

*Hazine-i Celile-i Hazret-i Nebevi
Ümur-u Hisâbiyesine Me'mur
Mühür (Hilmi)*

Orjinali ve okunuşu sunulan bu yazının tetkikinden anlaşılacağı üzere;

1. Yazının altındaki tarih 8 Mart 1908 Milâdi tarihine tekabül etmektedir. Bu tarihe göre, üç kişiden oluşan bu Hey'etin, Sultan Abdulhamit'in iradesiyle oluşturulup gönderildiği,

2. Hey'etin, Hâfem-i Şerif-i Nebevi Hazine-i Hisâbiyesine tetkik görevinin yanında, Ravze-i MutaHERE'deki Kur'an-ı Kerim ve diğer değerli kitapların özel defterleriyle karşılaştırılarak, sayım ve kontrolünü yapmakla da görevlendirilmiş olduğu,

3. İslâm dünyasının meşhur hattatlarınca çeşitli tarihlerde yazılıp, ileri gelen müzehhiblerce tezhib edilen ve eşsiz cilt san'atı ile ciltlenerek Ravze-i MutaHERE'deki özel dolaplarda korunmakta olup, Mescid-i Nebevi'ye gelen müslümanların hizmetine sunulan nâdide Kur'an-ı Kerim, Delâil-i Hayrat ve benzeri değerli kitapların Ravze-i MutaHERE'de bulunduğu,

4. Yazı, tezhib, tezyin ve cilt yönünden gerçekten fevkal'âde ve eşi bulunmayacak nitelikte olan bu kutsal teberrükâtın bir kısmının zaman aşımı ile yazı, cilt ve tezhib bakımından onarıma muhtaç olduğu,

5. Bu nefis eserlerden bir kısmının, daha önce yeteneksiz kişilerce onarımı cihetine gidilerek, ta'mir yerine tahrib edilmiş olduğu,

6. O tarihte Medine-i Münevvere'de, bu enfes eserleri onarabilecek liyakat ve maharette bir mücellit ile hattatın bulunmadığından, söz konusu kitapların onarımı için, Evkaf Nezâretince geçici olarak İstanbul'dan bir mücellit ile bir hattatın, ücretleri mahalli gelirlerden karşılanmak üzere ta'yin edilerek, Medine-i Münevvere'ye gönderilmelerinin gerektiği,

7. Söz konusu kitapların bu vaziyette metruk halde bırakılmasının kesinlikle caiz ve uygun olmayacağı, gayet güzel bir şekilde ve zamanın yazışma usulüne göre fevkal'âde edebi ifâdelerle Evkaf Nezâreti'ne bildirilmiştir.

Evkaf Nezâreti'nce incelenip, değerlendirilen bu istek üzerine, gereği yapılması için yazıda sözü edilen kitapların ne kadar olduğunun ve onarım için görevlendirilecek mücellit ile hattatın, Medine-i Münevvere'de yaklaşık olarak ne kadar bir süre kalacaklarının belirtilmesi hususunda, Medine-i Münevvere'ye bir yazı yazılması için, gelen ya-

zının arkasına aşağıdaki meşruhat verilerek, nezâretin evrak yazışma bölümüne havale edilmiştir. Söz konusu bu yazının zahriyesinde (Belge 2) şu meşruhat yazılıdır:

"Hücre-i mu'attara ve Ravze-i MutaHERE-i seyyidi'l-mürselin'de mahfaza-i ta'zim olan masâhif-i şerife ve kütüb-i nefise-i sâirenin, ta'mir ve termimi zımında bir mücellit ve bir de hattâtın muvakkaten medine-i münevvere'ye gönderilmesi hakkında hazine-i celile-i nebevi hisâbâtının tetkikine me'mur Heyet tarafından gönderilen 26 Mart 324 tarihli işbu arıza münderecâtına nazaran icab ve ihtizâsı ba'dehu ifâ kılınmak üzere evvel emirde hücre-i mu'attara ve ravze-i mutaHERE-i cenâb-ı risâlet-penâhide mahfaza-i ta'zim olup, muhtacı ta'mir bulunan masâhif-i şerife ve kütüb-i sâire, kaç adetten ibaret olduğunun der-sâadetden i'zam olunacak bir mücellit ile bir de hattâtın medine-i tâhirede müddet-i hizmetleri velev tahmini olsun ne kadar imtidâd edebileceğinin ve i'zâhât-ı muktaziye-i sâirenin bil-etrafi cânib-i hazineye inbâsı hususunun cevaben hey'et-i mezkure cânibine tahrirat-ı âliyye tastiri ve bâ'demâ bu misüllu iş'ârât vuku'unda istizâh-ı keyfiyete hâcet bırakılmayacak surette tafsilât i'tası lüzumunun yazılacak berâta derc ve ilavesi zımında işbu arıza, mektubi evrak idaresine tevdi' kılındı. fi 5/Cemâziye'l-evvel/326 - 22/Mayıs/324"

Mühür (Ahmet İbn-i Fuat)

Mühür (Masârifat-ı Evkaf-ı Hümâyun)

Bu meşruhatın incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, Medine-i Münevvere'deki hey'ete cevabi bir yazı yazılarak, onarılması gereken Kur'an-ı Kerim'lerle diğer kitapların miktarı ile gönderilmesi istenilen mücellit ve hattatın Medine-i Münevvere'de tahmini olarak ne kadar kalacaklarının ve diğer yapılması icab eden hususların etraflıca Evkaf Nezâreti'ne bildirilmesi istenmektedir. Bunun üzerine istenilen mahiyette cevabi bir yazı yazılmış olmalıdır ki, istenilen hususları açıklar nitelikte olan, 4 Şaban 1326 H. (19 Ağustos 1908 M.) tarihli yazı, Medine-i Münevvere'deki Heyet tarafından Evkaf-ı Hümâyun Nezâretine gönderilmiştir. Nezâretin istemiş olduğu bilgileri içeren bu yazının (belge 3) metni şöyledir:

"Evkaf-ı Hümâyun Nezâret-i Celilesi cânib-i âlisine.

Devletlu Efendim Hazretleri, Hücre-i Muattara ve ravze-i mutaHERE-i Hazret-i seyyidi'l-mürselin'de mahfuz mahfaza-i ta'zim olan masâhif-i şerife ve kütüb-i nefise-i sâirenin ta'mir ve termimi için bir mücellit ve bir de hattâtın muvakkaten Medine-i Münevvere'ye gönderilmesi hakkında mütecâsir-i takdimi olduğumuz, arıza-i müştereke-i âcizânemizi cevaben makâm-ı sâmi-i nezâret-penâhilerinden şeref-tevâriid eden ve haziran 324 tarih

ve 44 numaralı emir-nâme-i âlide evvel emirde muhtac-ı ta'mir idüğü beyan olunan masâhif-i şerife ve kütüb-i sâire kaç adettten ibâret olduğunun ve der-saâdetten i'zâm olunacak mücellit ile hattâtın medine-i tâhirede müddet-i hizmetleri tahminen ne kadar imtidâd edebileceğinin izâhât-ı muktaziye-i sâirenin bil-etraf arz ve inbâsı emr ve iş'âr buyrulmuş ve dört kısma tefrik ve ol-vechile tahrir ve tenmik edilen masâhif-i şerifenin üçüncü ve dördüncü kısımlarıyla sâir kütüb-ü mütenevvi'adan cem'an ikiyüzkırk üç adedinin 20 Temmuz 324 tarih ve 20 numaralı arza-i mütekaddime-i çâkiranemizde arz edilmiş olan ve ravze-i mutahhere-i cenâb-ı risâlet-penâhiye ait bir hizmeti meal-iftihâr ifâya cidden arzusu olduğunu beyan eden mücellit hacı ma'sum nemnegâni efendi ma'rifetiyle buraca teclid ve ta'mir ettirilmeleri mümkün olup, ancak birinci ve ikinci kısım i'tibar edilen ve bi-hakkın enfes-i âsârdan oldukları şüphesiz bulunan masâhif-i şerifeden marbuten takdim kılınan defterde muharrer olduğu üzere, yüzotuz üç cildin ya darsaâdetden mücellid ve hattât i'zâmı ile belde-i tâhirede ta'mir ve islâh edilmeleri veyahut masâhif-i şerife-i mezkurenin bir sanduk derununa vaz' ile nezâret-i celile-i âsafânelerine gönderilerek hazinece ba'det-tâ'mir bu cânib-i âliye gönderilmesi şıklarından birinin ihtiyâr buyrulması lâbüd görülmüş ve bunun için der-saâdetden mücellid ve hattât gönderilmek ciheti rehin-i tasvib buyrulduğu takdirde ne kadar müddetle mezkur kelâm-ı kadimlerin ta'mir ve islahları mümkün olacağı marbuten takdim olunan defterin mutâla'ası ile der-saâdetce erbâbı tarafından takdir edileceği derkâr bulunmuş ve Ravze-i Mutahherenin her gün ve her saat kırâet olunmakta olan üçüncü dördüncü kısım masâhif-i şerife, geceli gündüzlü kâriin elinde olması ve dâimi suretde ta'mir ve islâha muhtaç bulunması hasebiyle işbu masâhif-i şerife ile kütüb-i sâirenin, mücellid-i mumâileyh ma'rifetiyle belde-i tâhirece lüzum görüldükçe teclid ve bozulmuş veya bâ'demâ bozulacak hututunun da ravze-i mutahherenin hâfız-ı kütüb-i sânesi hattât Hilmiefendi ma'rifetiyle islâh olunmak ve bu suretle istihdam olunmaları muktazi bulunan mumâileyhimâdan mücellid hacı Ma'sum Nemnegâni Efendiye bir refiki ile beraber zaten bu hizmeti meal-iftihar meccânen olsa bile ifâya tâlip ve râğıp olduğu için tanzifen şehri yüz ve ravze-i mutahhare hafız-ı kütüb-i sânesi Hilmî Efendiye de almış kuruş tahsis edilmek üzere icâbının ifâ ve emr ve inbâ buyrulması münasib mutâlaâ kılınmış olmağla olbapda emr-u fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir. 4 Şaban 326 ve (18 Ağustos 324)

Hazine-i Celile-i Hazret-i Nebevi
Tetkiki Hisabatına Me'mur
Mühür(Muammer İbn-i Şükrü)

Hazine-i Celile-i Hazret-i Nebvi
Tetkiki Hisabatına Me'mur
Mühür(Muhammed Ali İbn-i Mustafa)

Hazine-i Celile-i Hazret-i Nebevi
Tetkiki Hisabatına Me'mur
Mühür(Hilmî)

Hazine-i Nebevi'nin hesap işlerini tetkik etmek üzere Medine-i Münevvere'de bulunan Hey'et tarafından Evkaf Nezâretine (2) sunulan ve yukarıda orjinali ile okunuşu arz edilen 4/Şaban/1326 H. (19 Ağustos 1908 M.) tarihli yazının incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, söz konusu Kur'an-ı Kerim ve kitaplar hakkında Evkaf Nezâreti'ne aşağıdaki bilgiler verilmiştir:

1. Bu yazıdaki bilgilerin, daha önce söz konusu Hey'et tarafından Evkaf Nezâretine sunulmuş olan müşterek dilekçeye istinaden. Nezâretin konu hakkında bilgi istemesi üzerine verildiği,
2. İlgî emir üzerine ravze-i mutahheredeki Kur'an-ı Kerim'lerle diğer kitapların gözden geçirilerek, hatt, cilt, tezhib ve san'at açısından önem itibariyle dört gruba ayrıldığı,
3. Bunlardan üçüncü ve dördüncü gruba oluşturan toplam ikiyüzkırk üç adet Kur'an-ı Kerim ve kitabın, 20/ Temmuz/324 Rumi (20 Temmuz 1908 M.) tarih ve 20 sayılı dilekçede Evkaf Nezâretine arz edilmiş olan ve ravze-i mutahhere'ye ait bir hizmeti iftiharla yapacağını belirten mücellit Hacı Masum Nebnegâni Efendi tarafından, Medine-i Münevvere'de onarılıp ciltlenmesinin mümkün olacağı,
4. Birinci ve ikinci gruba giren nefis ve nâdide Kur'an-ı Kerim'lerin, bu yazıya ek olarak gönderilen müfredat defterinde belirtildiği üzere, yüzotuz üç adet olup, bunların ya İstanbul'dan mücellit ve hattât göndermek suretiyle Medine-i Münevvere'de onarılması, ya da söz konusu Kur'an-ı Kerim'lerin bir sandık içine konularak İstanbul'a gönderilip, hazinece onarıldıktan sonra, Medine-i Münevvere'ye îade edilmesi şıklarından Evkaf Nezâreti'nce uygun görülenin ifâsı,
5. Birinci şık uygun görülerek, İstanbul'dan mücellit ve hattât gönderilmesi halinde, bunların Medine'de ne kadar bir süre kalacaklarının, yazıya ek olarak gönderilen müfredat defterinin Evkaf Nezâreti'nce ilgililere incelettirilmesi sonucu, takdir buyurulması,
6. Üçüncü ve dördüncü gruba giren Kur'an-ı Kerim'lerle diğer kitapların, ravze-i mutahherede her gün, her saat okuyucuların ellerinde olması sebebiyle sık sık bakım ve onarıma muhtaç olacaklarından, bunların ihtiyaç duyuldukça onarıl-

(2) Nezâret: Luğatte bakmak demektir. İstihdamda ise gözetmek, murâkabe etmek manasındır. Evkaf kelimesi ise vakfın çoğulu olup, Vakıflar demektir. Evkaf Nezâreti de, Vakıflar Bakanlığı demektir.

maları için sözü geçen mücellit Hacı Mâ'sum Nemnegâni'ye ayda yüz kuruş ve ravze-i mutahheredeki ikinci kütüphane me'muru olan hattât Hilmi Efendi'ye de ayda altmış kuruş maaş tahsis edilerek, sürekli olarak çalıştırılmaları hususunda gereğinin yapılması için emir buyrulması ifâde edilmektedir.

Bu yazının, Evkaf Nezâreti'nin ilgililerince, bir adet yazıdan ibaret olan evveliyatı ile birleştirilerek, 13/Eylül/324 Rumi (13 Eylül 1908 Milâdi) tarih ve 923 numara ile masârifât idaresine havale edilmiş olduğu, zahriyesinin üst kenârındaki kayıt ve sevk işlemlerinin incelenmesinden anlaşılmaktadır. Masârifât İdaresi, söz konusu bu yazının arkasında, yazıda sözü edilen hususları tekrar mahiyetinde belirterek yazılan ve 17 satırdan oluşan der-kenârında, Medine-i Münevvere'ye bir mücellit ile bir hattât göndermekten, sözü edilen birinci ve ikinci gruba ayrılan kitapların, oraca iki sağlam sandığın içine konularak İstanbul'a gelecek müjdecilere veya başka bir emin vasıtaya tevdi edilerek gönderilmesini ve bu gibi Kur'an-ı Kerim'ler için hazinede istihdam edilen hattât ve mücellide yehut yine hazinenin nezâreti altında daha mükemmel bir hattât ile bir mücellide maktu'an ihâle ve tamir ettirilerek Medine-i Münevvere'ye iade edilmesinin daha uygun olacağını düşünmüştür. Bu kanaatla, konunun Vakıflar İdare Meclisi'nce, incelenerek karar altına alınması için, söz konusu yazı ile ekindeki defterin, 29/Şevval/1326 H., 11/Teşrini Sâni/1324 Rumi (11 Kasım 1908 M.) tarihinde Vakıflar İdare Meclisi'ne sevk edildiği ifâde edilmektedir. Bu derkenârın sonunda biri büyük, diğeri küçük olmak üzere, iki mühür bulunmaktadır.

Evkaf-ı Hümayun Nezâreti İdare Meclisi'nin, söz konusu bu der-kenârın alt kısmında yer alan ve ikibuçuk satırdan ibaret olan 4/Zilhicce/1326 H., 15 Kanunu Evvâl/1324 Rumi (15 Aralık 1908 M.) tarihli kanaati belirten yazısında ise:

"Masârifât. İdaresince yazılmış olan derkenardan anlaşıldığına göre, sözü geçen Kur'an-ı Kerim'lerin İstanbul'a getirilmesinin maslahata uygun olamayacağı gibi, yolda daha fazla yıpranması muhtemel olduğundan mahallince belirtilen gibi sonra gereği düşünülme üzere İstanbul'dan bir hattât ile bir mücellidin kaç kuruşla gidebileceğinin tahkiki ile, neticesinin derhal İdare Meclisi'ne bildirilmesi zımında, keyfiyetin Masârifât İdaresi'ne tevdi görüşüne varıldığı belirtilmektedir."

Bundan sonra Evkaf Nezâreti'nin Masârifât İdaresiyle, Evkaf-ı Hümayun İdare Meclisi arasında konu ile ilgili olarak, karşılıklı dört def'a yapılan yazışma sonunda:

1. Hattât İsmail Efendinin ücretli olarak hattâtlık göreviyle Medine-i Münevvere'ye gönderilmesinin uygun görüldüğü,

2. Mücellit olarak gönderilecek kişinin tesbit edilmesi için, Mücellitler Kethüdâsı Hacı Ahmed Efendi ile, kırkbeş yıl Vakıflar İdare Meclisinde mücellitlik hizmeti yapan mücellit Kadri Efendi arasında müsabaka imtihanı yapılmasının kararlaştırıldığı,

3. Ancak mücellitler kethüdâsı Hacı Ahmed, önce kendisine gösterilen bu teveccühe teşekkür ettiğini, fakat bir teşvik sâikasıyla ilgili Me'murlar tarafından müsabaka imtihanına çağırılmasını kendisine hakaret telâkki ederek, bu işe talip olmayıp, sarfi nazar ettiğini, Bakanlık Makamına sunduğu 22/Temmuz/1325 Rumi (22 Temmuz 1907 M.) tarihli ve mühürlü dilekçesi (belge 4) ile ifâde etmiştir. Aynı dilekçesinde kendisinin daha önce söz konusu Kur'an-ı Kerim'leri gördüğü için, işin önemini pekiyi bildiğini, bu itibarla işe talip olanlardan Kadri Efendi'nin söz konusu Kur'an-ı Kerim'leri ciltlemeye yeteneği olmadığını, ancak, Çarşıkapısında mücellit Mehmet Efendi'nin bu konuda yetenekli olduğunu belirterek onu önermiştir.

Konu üzerinde yapılan araştırmada, mücellit Kadri Efendi'nin, söz konusu Kur'an-ı Kerim'leri ciltlemek üzere gönderilecek mücellitliğe talip olduğu hususunda iki adet dilekçesi tesbit edilmiştir. 25/Rebiü'l-evvel/1327 H., 2/Mayıs/1325 Rumi (2 Mayıs 1909 M.) tarihli birinci dilekçesinde, (belge 5) kırkbeş seneyi aşkın bir süreden beri mücellitlikle istigâl ettiğini ve o tarihte Vakıflar'da mücellit olarak çalıştığını, sanatındaki mehâretinin bütün cilt esnafınca bilindiğini, gerektiğinde imtihana hazır olduğunu ve mübarek yerde (Medine'de) mücâyereten kalmak arzusunda olduğunu beyanla, söz konusu Kur'an-ı Kerim'lerin onarılması için kendisinin görevlendirilmesini talep ettiğini ifâde etmiştir. Adı geçen 25/Temmuz/1325 Rumi, 25/Temmuz/1909 Milâdi tarihli ikinci dilekçesinde ise, (belge 6) söz konusu mücellitlik için kendisiyle birlikte imtihana çağırılan mücellitler kethüdâsı Hacı Ahmed Efendi'nin, yeteneği olmadığı için teklif edilen imtihandan kaçıp, yerine mücellid Mehmed Efendi'yi önermesinden ve kendisinin yeteneksizliğinden bahsetmesinin, sırf şahsi garezden kaynaklanmış olduğundan bahisle, sözü edilen mücellit Mehmed Efendi'nin, daha önce üstlendiği bir görevi zamanında ifâ etmediğini, kendisinin ise bizzat mücellitler kethüdâsı Hacı Ahmed Efendi tarafından onaylanan mazbatada (belge 7) yetenekli olduğu tüm cilt esnafınca tasdik edilmiş olduğunu ifâde etmiştir.

Bilahere Evkaf Encümeninin kararı üzerine,

mücellit Mehmed Efendi ile, mücellit Kadri Efendi arasında, Vakıflar İnşaat ve Ta'mirât İdaresince oluşturulan bir Hey'et-i Fenniye (San'at Komisyonu) mâ'rifetiyle imtihan yapılarak, imtihan sonrası İnşaat ve Ta'mirât Müdürlüğüne hazırlanan rapor, 19/Ağustos/1325 Rumi (19 Ağustos 1909 M.) tarihinde Vakıflar Encümenine sunulmuştur⁽³⁾. Yapılan bu imtihanın inceliği ile, o tarihte konu ile ilgilenen vakıf görevlilerinin ravze-i mutahheredeki Kur'an-ı Kerim'lerle diğer değerli kitapların bakım ve korunmasına ne denli i'tinâ gösterdiklerine ışık tutmak amacıyla, imtihanda yaptırılan nünunelerle imtihan sonrası tanzim edilen tutanağın orjinallerini aynen sunmakta yarar görüyorum.

Mücellitlik imtihanına katılan adı geçen mücellitlerin her birine Kur'an-ı Kerim'den birer yaprak verilerek, bu yaprakların, özel olarak hazırlanmış olan tezhibli çerçevenin içine yerleştirilmesi istenmiştir. Söz konusu yapraklardan birine bir numara, diğerine de iki numara verilmiştir. Bir numara verilen yaprağın (belge 8) tezhibli tarafında, Rahmân Suresinin sonu ile Mülk Suresinin baş kısmı yer almaktadır. Tezhibsiz ikinci sahifesinde ise Rahmân Suresinin bir bölümü bulunmaktadır. İki numaralı yaprağın (belge 9) birinci sayfasının ilk yarısında Mülk Suresinin son kısmı, ortada sure başlığı ile besmele, ikinci yarısında da Nebe' Suresinin baş kısmı bulunmaktadır. İkinci sayfasında ise yine Nebe' Suresinin devamı yer almaktadır.

Bir numaralı yaprağın birinci sayfasının alt kenarında bulunan: "Sahaflar çarşısında Bedesten sokağında 28 numarada mücellid Mehmed Efendi" şeklindeki nottan, bir numaralı yaprağın mücellid Mehmed Efendi'ye verilmiş olduğu, dolayısıyla iki numaralı yaprağın da diğer yarışmacı mücellit Kadri Efendi'ye verilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

İmtihan sonucu tanzim edilerek, Vakıflar Encümenine takdim edilen ve orijinal şekli ile okunuşu aşağıda sunulan tutanağın incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, imtihanı bir numaralı yaprağı onaran mücellit Mehmed Efendi kazanmıştır. Söz konusu tutanağın (belge 10) okunuşu şöyledir:

Nezâret-i Evkaf-ı Hümâyun.

İnşaat ve Ta'mirât Kalemi

Adet: 178

Harem-i Şerif-i Nebevi dahilindeki masâhif-i şerife ile kütüb-i mukaddese ve sâirenin ta'mir-i için Medine-i münevvere'ye i'zâm olunacak mücellidin, Hey'et-i Fenniye mâ'rifetiyle bil-ımtihan işbâtı ehliyet eden erbâb-ı sanat 'dan intihâbı tahtı karâra alınmağla mâh-ı hâli-i rumînin birinci cum'a-ertesini günü berâyı imtihan mürâcaat eden

iki mücellide nümune verilerek, marbuten takdim kılınan birer sahife yaptırılmıştır. Bunlardan he ikisi de nümunenin san'at nokta-i nazarından mâhiyet-i meheresine vâsıl olmaktan pek baid ise de, bir numrolu sayfa iki numrolu'ya nisbetle şâyân-ı tercih bulunduğundan, bir numrolu sayfayı i'mâl eden mücellidin kabulü münasib olup, esasen sanâyi-i nefise-i islâmiyenin bu şu'besi gündün güne mahf olmağa yüz tutmuş olduğundan, bundan bir asır akdem yapılan kitâbe ve çiçekleri taklid etmek el-yevm adimü'l-ımkândır. Bu husus kütüb-i mukaddeseden, kitâbeleri bozulmuş sayfaların tebdilî ile, yerlerine takliden diğerlerini yapmak —bihakkın taklid edilemeyeceğine binâen— bunları ta'mirden ziyade tahrib demek olacağından, harem-i şerif-i nebevi dahilinde bulunan ve her biri bugünkü günde birer yâdigâr-ı kıymetdâr olmak üzere hıfz olunmağla, lâyık ve sezâ olan masâhif ve delâilî şerife ve kütüb-i mukaddeseyi kırâet için ahâliye verilmeyecek kilitli camlı dolaplarda açık olarak teşhir edilmesi ve suret-i dâimede kırâet içinde yine kadimi tarzında veya suret-i âherle yazılmış masâhif ve delâilî şerife tedârik edilmesi suret-i kat'iyede iktizâ edeceği mutâlâ'a kılınmış olmağla mâ'ruzât-ı bendegânem nezd-i sâmilerince de tasvib buyrulduğu takdirde icrâyı icâbı menut ve mütevakkıf-ı re'yi âlileridir. Ol bapda emrûfermân hazret-i men lehü'l-emrindir. 2 Ağustos 1325 İnşaat ve Ta'mirât Müdürü

Mimar

İmza

Herhangi bir açıklama yapmaya ihtiyaç olmayan, orijinal ve okunuşu yukarıda sunulan bu tutanağın arkasında, 4/Ağustos/1325 Rumi (4 Ağustos 1909 M.) tarihinde Kemal Bey isminde bir görevliye havale edildiğine dair meşruhat bulunmaktadır.

Evkaf Nâzırının, Haremeyn-i Şerife'nin muâmelâtı ile, Evkafını mahallinde teftiş etmek için, mahalline gitmek istediğini belirtmesi üzerine, söz konusu Kur'an-ı Kerim ve diğer kitaplar hakkında yapılacak işlemin, Nâzırın düşündüğü iş'ârına göre yapılacağı, hattât İsmail Efendi'nin de eskisi gibi İstanbul'da hizmete devam ettirilmesi uygun görülmüş olup, gereği yapılmak üzere yazı ve ekleri 7/Eylül/1325 Rumi (7 Eylül 1909 M.) tarihinde özel encümen başkanlığınca muhasebeye havale edilmiştir⁽⁴⁾. Alınan karar üzerine varılan bu sonuç, İstanbul'da Camilerde bulunan Kur'an-ı Kerim'leri onarmakla görevli,

(3) Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde dolapda mahfuz 18 no'lu kutuda muhafaza edilen evraklardan 12 no'lu evrakın birinci sayfasının birinci paragrafı.

(4) Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde dolapda muhafaza edilen 18 no'lu kutudaki 12 numaralı belgenin birinci sayfasının ikinci paragrafı.

Hakkı Bey'e bildirilmiş olup, yapılacak başka herhangi bir işlem olmadığından evrak 14/Teşrini Evvel/1325 Rumi (14 Ekim 1909 M.) tarihinde, Sadettin ismindeki bir görevli tarafından⁽⁵⁾ hıfz edilmiştir.

Konu ile ilgili evrak üzerinde yapılan ciddi ve derin araştırmalara rağmen, Evkaf Nâzırının daha sonra Hicaza gidip gitmediği ve yapılan imtihanda başarı gösteren mücellit Mehmed Efendi'nin Medine-i Münevvere'ye gönderilip gönderilmediği hususunda, herhangi bir belge veya bilgiye rastlanılamamıştır. Ancak, konu üzerinde yapılan çalışma ve yazışmalar, az da olsa incelenecek olursa, Evkaf Nezâreti'nin ravze-i mutahheredeki Kur'an-ı Kerim'lerle diğer değerli kitapların bakım ve onarımına son derece i'tinâ göstermiş olduğu anlaşılacaktır. Şöyle ki:

Söz konusu Kur'an-ı Kerim ve kitapların, cilt ve onarımı ile ilgili olarak görevlendirilecek hattât ve mücellidin seçimi için uzun boylu araştırma ve inceleme yapılıyor. O tarihte İstanbul'un en meşhur hattâtı ve hat sanatında üstad olan bir kişinin, hattât olarak görevlendirilmesi düşünülüyor. Diğer taraftan aynı amaçla o tarihte mücellitler kethüdâsı (cilt esnafı başkanı) ile Evkaf Nezâretinde kırkbeş yıl bilfiil ciltçilik hizmeti yapmış olan iki cilt üstadı arasında tereddüde düşülüp, hangisinin gönderilmesi, ravze-i mutahheredeki Kur'an-ı Kerim'ler için daha yararlı ve uygun olacağı konusunda karar vermek için bir musabaka imtihanı yapılması kararlaştırılıyor. Mücellitler kethüdâsı Hacı Ahmed'in bu göreve talip olmayacağını belirtmesi üzerine, mücellit Kadri Efendi ile mücellit Mehmed Efendi arasında, yukarıda belirtilen şekilde imtihan yapılıyor.

Necip Müslüman Türk Milletinin kurduğu Vakıfların idaresini üstlenen, Vakıflar İdaresinin, Peygamberlerimizin ebedi istirahatgâhı olan ravze-i mutahheredeki şaheser Kur'an-ı Kerimlerle diğer değerli kitapların bakım ve onarıma böyle i'tinâ göstermiş olması, gerçekten sevindirici ve mutlu kılıcı bir olaydır. Kutsal değerlere ve ata yâdigârı eserlere sahib çıkıp, onları canları gibi koruyan bu dürüst Vakıf İdarecilerini burada rahmet ve minnetle anmadan geçemiyorum. Allah, Onlara gani gani rahmet etsin. Hayatta iken bakım ve onarımına i'tinâ gösterdikleri Kur'an-ı Kerim'in, ahiretde ebedi himâyesinde dâim olsunlar.

Medine-i Münevvere'deki üç kişilik özel hey'et tarafından Evkaf Nezâreti'ne gönderilen ve yukarıda sunulan 4/Şaban/1326 H., 18 Ağustos 1324 Rumi (18 Ağustos 1908 M.) tarihli yazıda sözü geçen müfredât defterinde belirtilen Kur'an-ı Kerim'lerle, diğer kitaplar hakkındaki bilgiler aşağıya çıkarılmıştır. Bu defter 35,5 x 22 cm.

eb'âdında olup, 13 sayfadan ibarettir. Defterin kapığı mermer damarlarını andıran şekilde ebrulu kağıtdan yapılmıştır. Ebru'daki renkler kırmızı, turuncuya kaçan sarı, koyu gri içinde açık gri ve beyazdır. Kapak sayfasında:

"*Ravze-i mutahhere-i hazret-i seyyidi'l-enbi-yâda mahfuz mahfaza-i ihtirâm olan masâhif-i şerifeden birinci ve ikinci kısım itibar edilenlerin meyanında muhtac-ı tâ-mir ve islâh olanların müfredâtı ve üçüncü ve dördüncü kısımlarla delâili hayrâtın adedi*" şeklindeki ifâde bulunmaktadır. Yani "bu defterin, Ravze-i Mutahheredeki korunmakta olan Kur'an-ı Kerim'lerden birinci ve ikinci sınıf sayılanların arasında onarılması gerekenlerin müfredatı ile, üçüncü ve dördüncü sınıf itibar edilenlerle delâili hayrâtın sayılarını belirten defter" olduğu ifâde edilmektedir. Defterin birinci sayfasının baş kısmında ise:

"*Ravze-iMutahhere-i Hazret-i Seyyidi'l-enbi-yâda mevcut ve mahfuz mahfaza-i izz ve ihtiram olan masâhif-i şerifeden muhtacı tâ'mir ve islâh bulunanların defter-i mahsus vechile, evsaf ve sâiresiyle icrası lâzım gelen tâ'mirât ve termimâtının derecâtını mübeyyin müfredât defteridir.*" şeklindeki anabâşlık bulunmakta olup, yaklaşık olarak kapaktaki yazı ile aynı anlamdadır. Hazret-i Peygamber'in istirahatgâhı olan Ravze-i Mutahhere'de saygıyla korunmakta olan Kur'an-ı Kerim'lerden onarılması gerekenlerin, kayıtlı oldukları Özel Defterde belirtilen özellikleri vechile yapılması icab eden onarım ve restorasyonun derecelerini belirten müfredat defteri olduğu ifâde edilen bu defterin incelenmesi sonucunda:

a. Birinci sınıf Kur'an-ı Kerim'lerden	55
b. İkinci sınıf Kur'an-ı Kerim'lerden	78
c. Üçüncü sınıf Kur'an-ı Kerim'lerden	122
d. Dördüncü sınıf Kur'an-ı Kerim'lerden	100

adet Kur'an-ı Kerim olmak üzere, toplam olarak 355 adet Kur'an-ı Kerim ile, 21 adet delâili hayrât ile birlikte üçyüz yetmiş altı adet kitabın onarıma muhtaç olduğunun bildirildiği anlaşılmıştır. Defterdeki yazılar siyah ve kırmızı mürekkeple yazılmış olup, siyah mürekkeple Kur'an-ı Kerim'lerin özellikleri, kırmızı mürekkeple de onarılması gereken yerleri yazılmıştır. Vakıflarının adlarıyla onarım hakkındaki bilgiler dikey, diğer hususlar yatay olarak yazılmıştır. Defterde yer alan Kur'an-ı Kerim'lerin tümünün vakıf olduğu, beherinin Vâkıfı hanesinde yazılan bilgilerden anlaşılmaktadır. Ancak ba'zılarının Vâkıfı hanesinde "Vâkıfı nâ mâ'lum" şeklindeki ifâdeyle vakfedeninin belirsiz olduğu belirtilmiştir.

(5) Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde dolapda muhafaza edilen 18 no'lu kutudaki 12 numaralı belgenin arka sayfası.

Handwritten signature or mark in the top right corner.

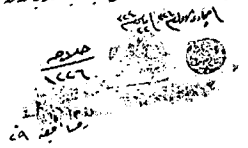
Handwritten notes and dates: "حاجه ابراهيم", "۲۵۵", "۲۵", "۲۶".

Handwritten header text: "ادانامه..."

دۆنۆ ایتیم مقصدی

Main body of handwritten text in the left column, detailing administrative or historical information.

Main body of handwritten text in the right column, continuing the administrative or historical information.

BELGE : 2

BELGE : 1

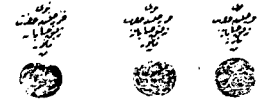
Handwritten text: "حضر علی...

Handwritten header text: "ادانامه..."

دۆنۆ ایتیم مقصدی

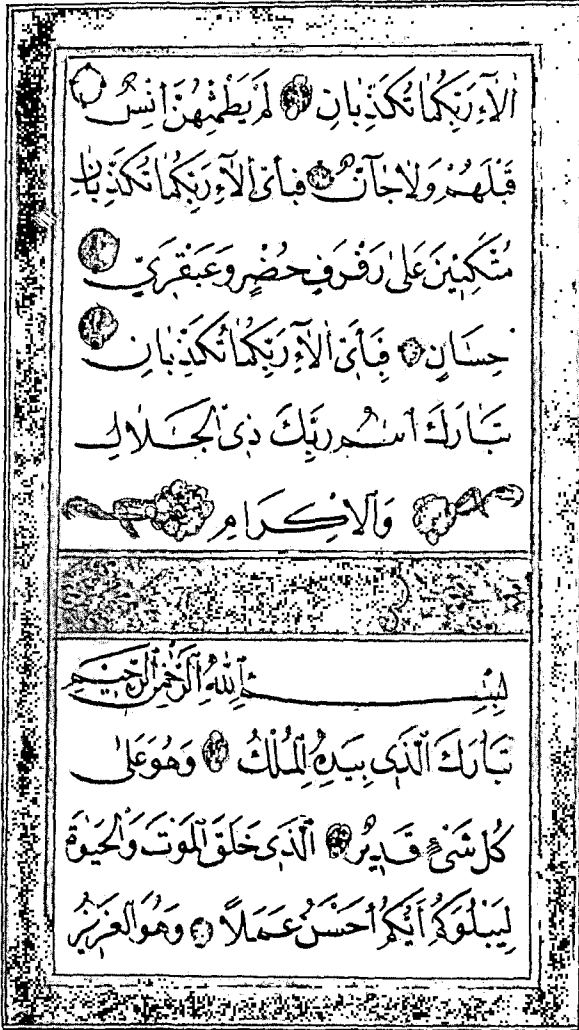
Main body of handwritten text in the left column of the second document.

Main body of handwritten text in the right column of the second document.

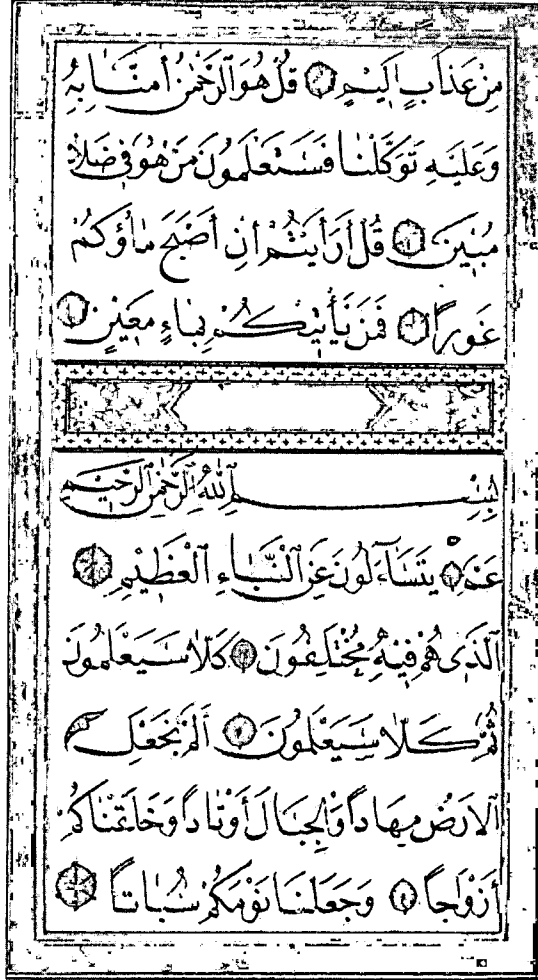

BELGE : 4

BELGE : 3

صحنه جایتونده برسانه سواقه ۲۸ صندره
 محمد محمدی

حسبنا

دوستان عزیزم! نظر کنید سیدم! ما بیچاره

میره

دوستان عزیزم! نظر کنید سیدم!

دوستان عزیزم! ما بیچاره بودیم که در این دنیا...
دوستان عزیزم! ما بیچاره بودیم که در این دنیا...
دوستان عزیزم! ما بیچاره بودیم که در این دنیا...

دوستان عزیزم! نظر کنید سیدم!

دوستان عزیزم! نظر کنید سیدم!

دوستان عزیزم! ما بیچاره بودیم که در این دنیا...
دوستان عزیزم! ما بیچاره بودیم که در این دنیا...
دوستان عزیزم! ما بیچاره بودیم که در این دنیا...

BELGE: 10

BELGE: 11

همه شریف بنویسند که ما همه شریفیم...
همه شریف بنویسند که ما همه شریفیم...
همه شریف بنویسند که ما همه شریفیم...

BELGE: 12

Birinci sayfadaki ana başlık altında "Sınıf. Evvel" şeklindeki tâli başlık altında, birinci sınıf itibar edilmiş olan elli beş adet Kur'an-ı Kerim'in özellikleri özet olarak belirtilmiştir. Bu özet bil-

gilerden yararlanarak tanzim ettiğimiz ve aşağıda sunduğumuz listede, beheri hakkında tarihi ve san'atsal bilgiler verilmiştir.

RAVZE-İ MUTAHERRE'DE KORUNMAKTA OLAN KUR'AN-I KERİM'LERDEN BİRİNCİ SINIF İTIBAR EDİLENLERİN LİSTESİDİR

Sıra No.	Medine'deki Asıl defterdeki numarası	Vâkıfı	Hattâtı	Hattı	Yazılış Tarihi	Cildi	Satırı	Onarıma muhtac Kısımlar	Tezhib, Eb'âd ve San'at Özellikleri
1	9	Akif Paşa	Seyh Oğlu Hamdullah	Nesih	—	1	19	Şirazesi onarılacak, cildi yenilenecek	Ser-levhası nefis bir şekilde tezhibli orta boy bir Kur'an-ı Kerim
2	10	İbrahim Ağa	Abdulkadir	Nesih	—	1	11	Şirazesi tamamen, yaprakları kısmen onarıma muhtaçtır	Tezhibli büyük eb'âd bir Kur'an-ı Kerim
3	11	İsmail Paşa	Şekercizâde diye bilinen Hacı Mehmed	—	1142 H. 1729 M.	1	13	Şirazesi tamamen harab, cildi onarıma muhtaçtır	Ser-levhası, cetvel ve durak yerleri tezhibli orta boy bir Kur'an-ı Kerim
4	12	Köşenceli İbrahim Ağa	Abdulkadir	—	—	1	13	Şirazesi tamamen ve yaprakları kısmen onarıma muhtaçtır	Ser-levhası ile durak yerleri ve diğer bazı kısımları tezhibli büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
5	13	Sirozlu Süleyman Bey	Seyh Oğlu Hamdullah	—	—	1	15	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçtır	Hat ve tezhib yönünden şaheser, cüz, aşır, hizib ve secde işaretleri altınla süslü orta boy bir Kur'an-ı Kerim
6	17	Mirza Hasan Ali Han	Mirza Ali	Lahor Hattı	1285 H.	1	14	Yalnız şirazesi onarıma muhtaçtır	Baş kısmı fihristli ve fatiha'ya kadar dört sayfa altınla tezhibli, cetvelleri altın, acem tarzı şerhli orta boy bir Kur'an-ı Kerim
7	19	İran Şahının amcası Mirza Ferhat Han	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	12	Şirazesi bozulmuş cildi onarıma muhtaçtır	Başta yedi sayfa, Fatiha ve Bakara altın ve ziya ile nakışlı ve tezhibli olup, satır araları acem usulü açıklamalı büyük boy bir Kur'an-ı Kerim

8	20	Mu'temetüd-devle Mirza Ferhat	Mehmed Rıza	Lahor Hattı	1133 H. 1720 M.	1	14	Şirazesiyile cildi onarıma muhtaçdır	Fatiha ve Bakara suresinin başı altun ve ziya suyu ile nakışlı, cetvel ve durak yerleri nefis tezhibli büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
9	27	Çerkez Hasan Hilmi Bey	Halil Kasım	Nesih	1291 H. 1874 M.	1	13	Şirazesi tamire muhtaçdır	Ser-Levha ve cetvelleri tezhibli büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
10	28	Çerkez Hasan Hilmi Bey	Belirsiz	Nesih	1291 H. 1874 M.	1	13	Şirazesi tamamen harab, yazılarının ba'zı yerleri onarımına muhtaçdır	Ser-levhası altun, sonunda defâili hayrât ile ba'zı evrâd-ı şerife bulunan orta boy bir Kur'an-ı Kerim
11	39	Ebniye-i Âliye muâvini Hurşit	Belirsiz	Nesih	—	1	15	Cildinin bir tarafı olmadığından onarımına muhtaçdır	Ser-levhası ile cetvel ve durak yerleri tezhibli küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
12	40	Mirza Mehmed Ali	Mehmed Şefi oğlu Ali	Lahor Hattı	1298 H. 1880 M.	1	12	Şiraze ve cildinin yenilenmesi gerekir	Baş kısmında altı sayfa parlak altun ile nakışlı, cetvel ve satır araları altun ile süslü ve farsca açıklamalı orta boy bir Kur'an-ı Kerim
13	41	Harem-i Şerif Müdürlü Baha Bey eşi Nazik-Misal Hanım	Ömer Zühdi	Nesih	1269 H. 1852 M.	1	13	Şirazesi onarımına muhtaçdır	Ser-levhası ve diğer ba'zı yerleri tezhibli orta boy bir Kur'an-ı Kerim
14	44	Mustafa Paşa	Eyyup Arif	Nesih	1271 H. 1854 M.	1	13	Şirazesi ve cildi onarıma muhtaçdır	Ser-levhası kaplama altun nakışlı, cetvel ve durak yerleri tezhibli küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
15	51	Davut Paşa	Ali Hamdi	Nesih	1240 H. 1824 M.	1	12	Şirazesi onarımına, cildi yenilenmeye muhtaçdır	Baş ve son tarafları ile sure başları ve durak yerleri nefis tezhibli küçük boy bir Kur'an-ı Kerim

Sıra No.	Medine'deki Asıl defterdeki numarası	Vâkıfı	Hattâtı	Hattı	Yazılıs Tarihi	Cildi	Satırı	Onarıma muhtaç Kısımlar	Tezhib. Eb'âd ve San'at Özellikleri
16	57	Belirsiz	Ahmed	Nesih	1103 H. 1691 M.	1	15	Yaprakları ve çok nefis olan cildi onarıma muhtaçtır	Nefis tezhibli küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
17	58	Mustafa Nâîli Paşa	Mehmed Mir Piyade oğlu	Nesih	1051 H. 1641 M.	1	11	Şirazesı ve cildi onarıma muhtaçtır	Tezhibli orta boy bir Kur'an-ı Kerim
18	62	Ahmed Bey	Mustafa Râsîh	Nesih	1251 H. 1835 M.	1	15	Şirazesı ve cildi onarıma muhtaçtır	Ser-levhası, cetvelleri ve diğer ba'zı yerleri gayet güzel ve nefis tezhibli küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
19	66	Ümmügülsüm	Hasan ve Hakkı	Nesih	—	1	11	Şirazesı ve cildi onarıma muhtaçtır	Nefis tezhibli büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
20	67	Sare Kadın	Rakımzâde	Nesih	—	1	—	Her tarafı onarıma muhtaçtır	Nefis tezhibli büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
21	75	Hasırcı Başı Haremi	Mahmud oğlu Ali	Nesih	1114 H. 1702 M.	1	13	Yazı ve cetvellerinin bazı yerleri ile cildi onarıma muhtaçtır	Ser-levhası tezhibli, cetvel ve durak yerleri ikili kâri küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
22	79	Muhsin Ali Müfeyyaz	Samlı İbrahim oğlu Ahmed	Arap yazısı	741 H. 1340 M.	1	13	Cildi onarıma muhtaçtır	Baştan sonuna kadar halis altın ile yazılmış olup baş ve sonunda dört sahife ile, Sure başları, sahife kenarları ve durak yerleri mükemmel bir şekilde tezhibli ve nakışlı cetvelsiz büyük boy bir Kur'an-ı Kerim

23	84	Divân-ı Hümâyün Muâvini Müfit Bey	Seyit Salih Cımsır hafız	Nesih	1220 H. 1805 M.	1	17	Cilt ve şirazesini yeniden yapılacak	Ser-levhası tezhibli, cetvel ve durak yerleri altın ile süslü küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
24	93	Emin Efendi eşi Fatma Ülfet Hanım	Arabzâde	Nesih	1094 H. 1682 M.	1	13	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçdır	Ser-levhası altın ve ziya nakışlı cetvel ve durak yerleri ile Sure başları altın ile süslü küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
25	94	Mehmed Sümbül Ağa	Abdulkadir Şükrü	Nesih	1227 H. 1812 M.	1	11	Ser-levhasının cüzü onarıma muhtaçdır	Ser-levhası tezhibli ve ziya nakışlı olup, Sure başları, cetvel, durak yerleri ve cüz' işaretleri altın ile süslü küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
26	98	Müsait Bey	Şeyh Hamdullah	Nesih	—	1	13	Gayet nefis olan cildi onarımına muhtaçdır	Ser-levhası ikilî-kâri ve ziya nakışlı olarak nefis tezhibli, Sure başları ile cetvel ve durak yerleri altın ile ziynetli küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
27	99	Şeyhül'-Haram Adil Paşa	Ahmed Hilmi	Nesih	—	1	15	Şirazesini ile yazıları kısmen onarımına muhtaçdır	Ser-levhası ziya nakışlı ve tezhibli, cetvel ve durak yerleri altın ile ziynetli âyet, ber-kenar orta boy bir Kur'an-ı Kerim
28	108	Mehmed oğlu Hacı Osman	Hatip Zeynel âbidin eddi- meşki	Üç satırı sülûs, on satırı nesih	—	—	—	Yalnız şirazesini onarımına muhtaçdır	Ser-levhası tezhibli ve ziya nakışlı, Sure başları ile cetvel ve durak yerleri tezhibli büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
29	109	Davut Paşa Validesi Ebru Kemal Hanım	Ahmed Avaz Selâme	Nesih	—	1	13	Şirazesini yenilenecek	Ser-levhası, Sure başları, cetvel ve durak yerleri nefis tezhibli, büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
30	113	Bellirsiz	Muhammed Hâdi Tebrizi	Lahor Hattı	—	1	13	Şirazesini onarılacak, cildi yenilenecek	Baş ve son kısımları ile bazı sayfaları ve satır araları tamamen tezhibli ve ziynetli küçük boy bir Kur'an-ı Kerim

Sıra No.	Medine'deki Asıl defterdeki numarası	Vâkıfı	Hattâtı	Hattı	Yazılış Tarihi	Cildi	Satırı	Onarıma muhtaç Kısımlar	Tezhib; Eb'âd ve San'at Özellikleri
31	115	Belirsiz	Belirsiz	Lahor hattı	—	1	13	Şirazesi, yaprakları ve nefis cildi onarıma muhtaçdır	Ser-levhası, sondan iki sayfası, Sure başları, cetveleri tamamen nakışlı ve mükemmel tezhibli, satır araları, cetveleri ve durak yerleri ziynetli kenarı farisi tefsirli orta boy bir Kur'an-ı Kerim
32	117	Mehuş Hanım	İsmail Zihni	Nesih	—	1	13	Şirazesi onarıma muhtaçdır	Ser-levhası tezhibli, cetvel ve durak yerleri ile Sure başları altın tezyinli küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
33	120	Belirsiz	Belirsiz	Eski Sülûs	—	1	9	Şiraze, cilt, yazı ve tezhibi onarılacak	Ser-levhada dört sayfa, yarısına kadar her sure başında ikişer sayfa, baştan sona kadar her cüz' başında yine ikişer sayfası altın ve ziya nakışlı, büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
34	121	Daru's-Saâde Ağası Beşir Ağa	Meşhur Hafız Osman talebesi Abdullah.	Nesih	1111 H. 1699 M.	1	11	Sayfaları onarılacak, cildi yenilenecek	Ser-levha, cetvel ve durak yerleri nefis tezhibli orta boy bir Kur'an-ı Kerim
35	123	Mehmed Kethüdâ	Maraşlı Murad oğlu Hasan	Nesih	999 H. 1590 M.	1	13	Şirazesi onarıma muhtaçdır	Ser-levhası tezhibli vâ nakışlı, cetvel ve diğer yerleri altın ile ziynetli küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
36	127	Abdullah	Hafız Mehmed Şakir	Nesih	1247 H. 1831 M.	1	15	Yazıları kısmen ıslaha, cilt ve şirazesini onarıma muhtaçdır	Ser-levhası güzel tezhibli, cetvel vesafiresi altın ile ziynetli küçük boy bir Kur'an-ı Kerim

37	129	Ahmed Paşa kızı Adile Hanım	Belirsiz	Eski Sülüs	Tarİhsiz	1	11	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçdır	Bir satırı altun, bir satırı lacivert yazı ile yazılı, ser- levhada üç sayfası ziya ve altun nakışlı, cetvel, Sure başları ve durak yerleri altun ile süslü büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
38	130	Muhammed Nazimü'd-devie	Belirsiz	Eski.Sülüs	—	1	11	İki yaprağı eksik, şiraze ve cildi onarımına muhtaçdır	Ser-levhası ziya nakışlı, cetveli muhtelif renkli, yapraklarının çoğu altın serpmeye, düz, aşir ve secde işaretleri tezhibli büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
39	131	Hint Şahlarından Mehmed Örnek	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	12	İçinin bir kısım ile şiraze ve cildi onarıma muhtaçdır	Cildi mükemmel, kenarında Esmâi Hüsnâ yazılı, baş ve sondan 12 sayfası tezhibli ve nakışlı büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
40	132	Belirsiz	Şeyh Hamdullah	—	—	1	11	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçdır	Nâdide kaplı olup, miklebi zâ'yi olmuş; ser-levha iki sayfası mükemmel tezhibli, cetvel vesairesi altun ile ziynetli büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
41	133	1. Sultan Abdühamit Han'ın Baş kadınlarından Ruhşah kadın	Berberzâde Hacı İbrahim	Sülüs ve Nesih	—	1	17	Şiraze ve cildi yenilenecek	Ser-levhası ziynetli ve ziya nakışlı, her sayfada üç satır siyah ve lacivert ve serahkârî tezhibli büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
42	134	Daru's-saâde Ağası Beşir Ağa	Hocazâde Mehmed Efendi	Nesih	—	1	11	Şiraze ve cildi onarımına muhtaçdır	Cildi zarf ve antika, ser-levhası ziya nakışlı, cetvel vesairesi tezhibli büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
43	135	Hacı Mustafa Ağa	Belirsiz	Lahor hattı ve sülüs	—	1	17	Şiraze ve cildi onarımına muhtaçdır	Nâdide kaplı, ser-levhası gayet güzel tezhibli ve ziya nakışlı, ikinci sayfası altun ile ziynetli, orta boy bir Kur'an-ı Kerim

Sıra No.	Medine'deki Asıl defterdeki numarası	Vâkırı	Hattâtı	Hattı	Yazılış Tarihi	Cildi	Satırı	Onarıma muhtaç Kısımlar	Tezhib, Eb'âd ve San'at Özellikleri
44	136	Merhum Şeyh Şemdlî kızı Fatma Hanım	Alâüddin Tebrizî	Nesih	985 H. 1577 M.	1	15	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçdır	Ser-levhası nefis ziya nakışlı ve cildi gayet zarif ve antika olan büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
45	137	Mehmed Efendi oğlu Mâverdi	Belirsiz	Lahor hattı	—	1	12	Baştan iki sayfa yazı ile şiraze ve cildi onarıma muhtaçdır	Cetvel ve durak yerleri altun renkli, sondan bir yaprağı yenilenmiş büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
46	138	Şirhan oğlu Nevaris ve Orhan	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	48	Şirazesı ve cildi onarıma muhtaçdır	Ser-levhası tezhibli ve ziya nakışlı, kenarları ve satır ortaları süslü ve tezhibli olup, beş satırı sülüs diğerleri nesih yazı ile yazılmış büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
47	139	Mehmed oğlu Mehmed	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	49	Şiraze ve cildi ile ba'zı iç kısımları onarıma muhtaçdır	Ser-levha, sayfa kenarları, satır araları altun ile tezhibli olup, satır araları altun cetveli beş satırı sülüs diğerleri nesih hattı ile yazılmış olup, beher yaprağı bir cüz' olan büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
48	140	Belirsiz	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	15	İç kısmının kenarları ile şiraze ve cildi onarıma muhtaçdır.	Ser-levhası nakışlı, sayfa kenarları altun ile süslü orta boy bir Kur'an-ı Kerim
49	141	Beygam sahib buyubal	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	11	Şiraze ve cildi yenilenecek	Sayfa kenarları ile satır araları tezhibli ve arapça tefsirli küçük boy bir Kur'an-ı Kerim

50	142	Şeyh Abdulkadir Çeylani şiiâjesinden Salih oğlu Mehmed Emîn	Mustafa Dede	Nesih	—	1	14	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçdır	Nefis ziya nakışlı, cetvel vesairesi altun ile müzeyyen orta boy bir Kur'an-ı Kerim
51	143	Belirsiz	Belirsiz	Sülûs	—	1	9	Şiraze, ser-levha ve cildi ile ba'zı yerleri onarıma muhtaçdır	Hint usulü ile tezhibli, cetveleriyle bütün lafza-i celâlileri altun ile yazılmış olan büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
52	144	Belirsiz	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	11	Son tarafından ba'zı yerleri ile, şiraze ve cildi onarıma muhtaçdır	Ser-levha ile fık üç sayfası tezhibli ve nakışlı, üçüncü sayfasının satır araları ve kenarı altun ile müzeyyen, yazı yerleri altun serpme, son sayfası tezhibli büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
53	146	Mehmed Ali oğlu Mehmed Kâiu	Molla Ahsenullah hoşnu Yâsin	Lahor Hattı	1180 H. 1766 M.	1	9	Cildi tamire muhtaçdır	Ser-levhası müzeyyen ve ziya nakışlı, cetveleri altun ile çiçekli, farsca tercümesi, kenarı da tefsirli, satır araları çifte hat ile tezhibli orta boy bir Kur'an-ı Kerim
54	147	Tâyfur Ağa	Şeyh oğlu Hamfdullah	Nesih	—	1	11	Şirazesini ve cildi onarıma muhtaçdır	Şer-levhası ile baş taraftan iki sayfası nakışlı ve müzeyyen, cetvel, durak yerleri ve Sure başları ziynetli küçük boy bir Kur'an-ı Kerimdir
55	148	Nusret Beygâri ve Abdullah Tebrizi	Kâsım Ait	Nesih Reyhani	931 H. 1524 M.	1	15	Şirazesini onarıma muhtaç	Ser-levhası altun ve ziya nakışlı, baş taraftan iki sayfası ziya ile sems işlemeli, her sayfasında üç satır sülûs altun ile, diğerleri ta'lik yazı ve altun ile yazılmış cüz', hizib ve aşir işaretleri nakışlı büyükçe bir Kur'an-ı Kerim

Sözü geçen defterin 6. sayfasının ortasında "sınıf-ı sâni" şeklindeki tâ'li başlık altında 2. sınıf itibar edilen yetmiş sekiz adet Kur'an-ı Kerim'in özellikleri özet olarak belirtilmiştir. Bu

özet bilgilerden yararlanıp tanzim ederek aşağıda sunduğumuz listede beheri hakkında tarihi ve san'atsal bilgiler verilmiştir:

RAVZE-İ MUTAHERE'DE KORUNMAKTA OLAN KUR'AN-I KERİM'LERDEN İKİNCİ SINIF İTİBAR EDİLENLERİN LİSTESİDİR

Sıra No.	Medine'deki Asıl defterdeki numarası	Vâkıfı	Hattatı	Hattı	Yazılış Tarihi	Cildi	Satırı	Onarım muhtaç Kısımlar	Tezhib, Eb'âd ve San'at Özellikleri
1	7	Hidivi Yaver Hüseyin Hüsnü	Mehmed Şükrü	Nesih	1294 H. 1877 M.	1	15	Şirazi ve cildi onarım muhtaçtır	Ser-levhası ziya nakışlı ve tezhibli büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
2	8	Binbaşı Hacı Mehmed Said	Abdujhamit	Nesih	1277 H. 1860 M.	1	13	Cildi onarım muhtaçtır	Ser-levhası, sonu ve durak yerleri tezhibli büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
3	15	Havace Ahmed	Belirsiz	Lahor Hattı		1	17	Şiraze ve cildi onarım muhtaçtır	Beher sayfada üçer satırı ceil olmak üzere tezhibli, ser-levha, Fatıha ve Bakara nefis bir şekilde nakışlı ve tezhibli, cetvel ve durak yerleri keza nakışlı ve tezhibli olan büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
4	22	Mehmed Salih Ağa	Ahmet Hamdi	Nesih	1287 H. 1870 M.	1	15	Cilt ve şirazi onarım muhtaçtır	Ser-levhası cetvel vesalesi ikili-kâri, âyet ber-kenar küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
5	27	Kethüdâde Ahmed Efendi	Süleyman Selim	Nesih	1289 H. 1872 M.	1	15	Şiraze ve cildi onarım muhtaçtır	Ser-levha, cetvel ve sairesi ikili-kâri, küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
6	36	Belirsiz	Mehmed oğlu Abdi	Nesih	930 H. 1523 M.	2	13	Yalnız bir cildinin şirazi ile cildi onarım muhtaçtır	Sure başları, cetvel ve diğer yerleri ikili-kâri, orta boy bir Kur'an-ı Kerim
7	39	Yüzbaşı Halil	Belirsiz	Nesih	—	1	11	Şiraze ve cildi onarım muhtaçtır	Ser-levha, cetvel ve durak yerleri tezhibli, küçük boy bir Kur'an-ı Kerim

Sıra No.	Medine'deki Asıl defterdeki numarası	Vâkifi	Hattâtı	Hattı	Yazılış Tarihi	Cildi	Satırı	Onarıma muhtaç Kısımlar	Tezhib, Eb'âd ve San'at Özellikleri
8	42	Mısır'lı İnci Hanım	Ali oğlu Havace Hamit	Lahor Hattı	985 H. 1577 M.	1	12	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçtır	Ser-levha, cetvel ve sonu tezhibli, yaprakları altun serpmeye olan orta boy bir Kur'an-ı Kerim
9	53	Muhammed Tayyip Tarhani	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	19	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçtır	Başı, sonu, cetvel ve sairesi İklil-kâri, küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
10	57	Ali Namık	Mehmed oğlu Ebu Bekir	Nesih	1190 H. 1766 M.	1	15	Yazı ve cetvelleri onarıma, cildi yenilenmeye muhtaç	Tezhibli küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
11	58	Yemenli Hüseyin Abdullah	Belirsiz	Lahor Hattı	1111 H. 1699 M.	1	11	Şirazesini onarıma, cildi yenilenmeye muhtaçtır	Baş ve sonunda bir miktar yeri tezhibli büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
12	62	Besim Ağa	Muhammed Cemalettin	Nesih	1290 H. 1873 M.	1	13	Kısmen yazıları ile yaprakları onarıma, cildi yenilenmeye muhtaçtır	Ser-levha, cetvel ve durak yerleri İklil-kâri, büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
13	64	Abdullah oğlu İbrahim	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	11	Cilt ve şirazesini onarıma muhtaç	Cetvelsiz büyük boy bir Kur'an-ı Kerim

14	65	Belirsiz	Belirsiz	Eski Süüs	—	1	13	—	Ser-levhası, durak yerleri, Sure başları, cüz', hizib işaretleri, nefis tezhibli, genel olarak lafza-i celâllerin hepsi altun ile yazılmış, cetvelsiz büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
15	68	Belirsiz	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	19	Şirazesi onarıma muhtaçdır	Ser-levha, cetvel ve satır araları İkili-kâri, kenarı farsca ve ta'lik yazıyla yazılı, sonu müzeyyen, orta boy bir Kur'an-ı Kerim
16	70	Ma'ruf oğlu Meşhud	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	19	Şirazesi onarıma muhtaçdır	Baş ve sonu ziya nakışlı, tezhibli, satır araları ile cetveli ve etrafı farsca tefsirli, orta boy bir Kur'an-ı Kerim
17	76	Hindistanlı Meryem Meymene	Belirsiz	Lahor Hattı	—	—	17	Cildi onarıma, şirazesi yenilenmeye muhtaçdır	Ser-levha, cetvel ve durak yerleri ile sonundaki iki sayfası tezhibli, satır araları farsca açıklamalı orta boy bir Kur'an-ı Kerim
18	78	Hacı Hafız Mehmed	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	13	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçdır	Baş ve sonu tezhibli, cetveli, durak yerleri ve satır araları altun ile ziynetli orta boy bir Kur'an-ı Kerim
19	81	Belirsiz	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	17	Şirazesi onarıma muhtaçdır	Baş ve sonu ziya nakışlı, cetvel ve satır araları tezhibli, farsca açıklamalı orta boy bir Kur'an-ı Kerim
20	82	Hacı Yer Nakşi	Muhammedüddin Gulam	Lahor Hattı	1263 H. 1846 M.	1	17	Şirazesi ve cildi onarıma muhtaçdır	Ser-levhası, durak yerleri ve satır araları tezhibli, orta boy bir Kur'an-ı Kerim
21	84	Hanife Hanım	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	15	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçdır	Ser-levhası ve sonu ziya nakışlı, cetvel ve diğer yerleri tezhibli, orta boy bir Kur'an-ı Kerim

22	91	Belirsiz	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	19	Cildi onarıma muhtaç	Ser-levhası ile orta ve sonundaki altı sayfa tezhibli, cetvel ve durak yerleri nefis tezhibli, orta boy bir Kur'an-ı Kerim
23	93	All Rıza	Mustafa Rüştü	Nesih	1280 H. 1863 M.	1	15	Şirazesi onarıma, cildi yenilenmeye muhtaçtır	Taş işlemeli orta boy bir Kur'an-ı Kerim
24	95	Belirsiz	Mustafa oğlu All	Nesih	—	1	15	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçtır	Taş işlemeli küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
25	96	Hacı Bilal	Abdullah Hilmi	Nesih	—	1	15	Yazıları kısmen ıslaha, cilt ve şirazesi onarıma muhtaçtır	Taş işlemeli âyet ber-kenar küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
26	97	Belirsiz	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	13	Cilt ve şirazesi yenilenmeye muhtaçtır	Taş işlemeli ve Farsça tercümesi orta boy bir Kur'an-ı Kerim
27	99	Zelha Hanım	Abdullah Hulusi	Nesih	1276 H. 1859 M.	1	15	Şirazesi ve cildi onarıma muhtaçtır	Taş işlemeli küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
28	105	Osman Bey kızı Zeynep	Mehmed Zeki	Nesih	1294 H. 1877 M.	1	15	Cildi yenilenecek	Taş işlemeli küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
29	106	Belirsiz	Belirsiz	Nesih	—	1	15	Kısmen yazıları ıslaha, şirazesi onarıma muhtaçtır	Taş işlemeli âyet-ber-kenar küçük boy bir Kur'an-ı Kerim

Sıra No.	Medine'deki Asıl defterdeki numarası	Vâkırı	Hattâtı	Hattı	Yazılış Tarihi	Cildi	Satırı	Onarıma muhtaç Kısımlar	Tezhib, Eb'âd ve San'at Özellikleri
30	107	Belirsiz	Hüseyn Ali	Lahor Hattı	—	1	12	Şirazesi onarıma muhtaç	Ser-levhası tezhibli, cetveli, durak yerleri ve bazan da kenarı altın ile nakışlı, satır araları farsça açıklamalı, orta boy bir Kur'an-ı Kerim
31	112	Payasizâde Mehmed Emin	Mustafa Süruri	Nesih	—	1	15	Şirazesi ve cildi onarıma muhtaç	Ser-levhası, sonu, Yâsin-i Şerif ve Sure başları altın ile nakışlı, cetvel ve durak yerleri ziyakâri ber-kenar bir Kur'an-ı Kerim
32	113	Belirsiz	Muhammed Hilmi	Nesih	1255 H. 1839 M.	1	15	—	Ser-levha, cetvel, durak yerleri Sure başları ve sonu altın ile nakışlı, âyet ber-kenar küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
33	115	Hacı Evliyâ diye bilinen Arif	Hacı Evliyâ diye bilinen Arif	Nesih	—	1	13	Kısmen yazıları ıslaha, şiraze ve cildi onarıma muhtaç	Ser-levhası, cetveli, durak yerleri, Sure başları ve cüz işaretleri tezhibli olup, sonunda tuğra bulunan büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
34	116	Seyh'ül-haram Mustafa Paşa eşi Fatma	Yunus oğlu Mehmed	Nesih	1124 H. 1712 M.	1	12	Yer yer yazıları ıslaha, şirazesi onarıma muhtaç	Ser-levhası tezhibli ve ziya nakışlı, cetvel ve durak yerleri ile cüz işaretleri altınla ziynetli orta boy bir Kur'an-ı Kerim
35	119	Hamidüddin Hân Bahâdir	Hamidüddin Hân Bahâdir	Sülûs kırması	—	2	11	Yer yer yazıları ıslaha, cilt ve şirazesi onarıma muhtaçtır	Ser-levhası, cetvel ve satır araları tezhibli ve süslü olan orta boy bir Kur'an-ı Kerim
36	124	Hatice Firdevs Hanım	Belirsiz	Sülûs	—	1	15	Şirazesi ve cildi onarıma muhtaçtır	Ser-levhası altın ve ziya nakışlı, Fâtiha ve Bakara Suresinin başı tezhibli büyük boy bir Kur'an-ı Kerim

37	126	Kamahlı Hacı Bekir	Ali oğlu Hafız Mehmed	Nesih	1295 H. 1878 M.	1	15	Yer yer yazıları ıslaha, cilt ve şirazesini onarıma muhtaçtır	Ser-levhada iki sayfa altun kaplama olup, her sayfada dört köşesi altun ile müzeyyen cetvel olup, durak yerleri tezhibli küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
38	133	Belirsiz	Mehmed Efendi	Lahor Hattı	1315 H. 1879 M.	1	10	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçtır	Baş ve sonunda ikişer sayfası altun, zemini mavi nakışlı, her sayfası iki cetveli olup, araları çiçek ile müzeyyen büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
39	134	Hacı Mehmed Ağa	Abdullah oğlu Mustafa	Nesih	1034 H. 1624 M.	1	13	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçtır	Ser-levhası, Sure başları, cetvel ve durak yerleri nefis tezhibli, küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
40	136	Hacı Hüseyin Ağa	Ahmed oğlu Abdulkadir	Nesih	1071 H. 1660 M.	1	11	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçtır	Ser-levhası hafif altun ve mavi nakışlı, Sure başlarıyla cetvel ve durak yerleri tezhibli büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
41	139	Belirsiz	Belirsiz	Nesih	1077 H. 1666 M.	1	13	Şirazesini ve cildi onarıma muhtaçtır	Hafif tezhibli, Sure başları altun ile yazılmış olan orta boy bir Kur'an-ı Kerim
42	143	Hacı İbrahim Köstenceli	Yazıcızâde Mehmed	Nesih	1198 H. 1783 M.	1	15	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçtır	Ser-levhası, Sure başları tezhibli ve ziynetli olup, cetvel ve sairesi altun yazı ile süslü olan orta boy bir Kur'an-ı Kerim
43	149	Belirsiz	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	11	Şirazesini ve cildi onarıma muhtaçtır	Ser-levhası ve sonundaki iki sayfası, cetvel ve sairesi tezhibli, satır araları cetveli orta boy bir Kur'an-ı Kerim

Sıra No.	Medine'deki Asıl defterdeki numarası	Vâkîfı	Hattâtı	Hattı	Yazılış Tarihi	Cildi	Satırı	Onarıma muhtaç Kısımlar	Tezhib, Eb'âd ve San'at Özellikleri
44	151	Fatma Hanım	Mehmed Hâmid	Nesih	1085 H. 1674 M.	1	13	Yazı ve tezhibi ıslaha, cildi ve yaprakları onarıma muhtaçtır	Ser-levhası, cetveli, durak yerleri ve Sure başları tezhibli olan orta boy bir Kur'an-ı Kerim
45	154	Veziri A'zam Şeyh Mehmed Bahaeddin Sâhib	Belirsiz	Lahör Hattı	—	1	17	Şirazesı ve cildi onarıma muhtaçtır	Ser-levhası, sonu, Sure başları, cetveli ve durak yerleri İkili-kâri nakışlı orta boy bir Kur'an-ı Kerim
46	155	Muhammed İzzet Keşşaf	Allahverdi	Nesih	1083 H. 1672 M.	1	13	Şirazesı ve cildi onarıma muhtaç	Ser-levhası, cetveli ve sairesi hafif tezhibli küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
47	157	Bengali Absaruddin	Salih Rüştü	Nesih	1255 H. 1839 M.	1	15	Şirazesı, ve cildi onarıma muhtaçtır	Ser-levhası, cetveli, Sure başları vesairesi tezhibli küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
48	160	Derdi Felek Kalfa	Hafız Osman Asım	Nesih	1285 H. 1868 M.	1	15	Şirazesı ve cildi onarıma muhtaç	Ser-levhası ile sonu tezhibli cetvel vesairesi İkili-kâri orta boy bir Kur'an-ı Kerim
49	164	Nazır el-ması Ali Han	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	15	Şirazesı ve cildi onarıma muhtaç	Ser-levhası ile sonu ziynetli, cetveli, Sure başları ve satır araları tezhibli orta boy bir Kur'an-ı Kerim
50	169	Belirsiz	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	13	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçtır	Ser-levhası ve sonu nefis tezhibli, satır araları cetveli uzunca bir Kur'an-ı Kerim

51	171	Belirsiz	Muhammed Bakır	Lahor Hattı	1235 H. 1819 M.	1	12	Ser-levhasının tezhibi altun ile, yaprakları, şiraze ve cildi onarıma muhtaç	Ser-levhası altun ile müzeyyen satır araları cetveli orta boy bir Kur'an-ı Kerim
52	173	Belirsiz	Ahmed Nuri	Nesih	—	1	11	Yazıları kısmen onarım ve ıslaha, şiraze ve cildi yenilenmeye muhtaçdır	Ser-levhası tezhibli ve ziya nakışlı, cetvel vesairesi keza tezhibli küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
53	176	İsmail fendi eşi Mâide	Hacı Halil oğlu Derviş Süleyman	Nesih	1181 H. 1767 M.	1	15	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçdır	Ser-levhası, Sure başları, cetvel ve durak yerleri ile cüz ve secde işaretleri nefis tezhibli orta boy bir Kur'an-ı Kerim
54	180	Muhammed Harik	Belirsiz	Lahor hattı	—	1	11	Cilt ve yaprakları ile kısmen yazıları ve şirazesini onarım ve yenilenmeye muhtaçdır	Baş ve sonunda ikişer sayfası süsü, baştan oniki sayfasının satır araları ve durak yerleri İkili-kâri ve çifte cetveli büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
55	185	Hacı İsmail	Belirsiz	4 satırı sülüs, ortası eski nesih	—	1	13	Cild ile kenarları ve yırtılmış olan yaprakları onarıma muhtaçdır	Ser-levhası ziya nakışlı, diğer kısımları tezhibli, yâsin, mülk ve diğer Kur'an-ı Kerim Sureleri
56	186	Mehmed Ali Paşa Ağalarından Mercan Ağa	Kaltakcızâde Hasan	—	—	1	15	Şiraze ve cildi yenilenecek	Ser-levhası nefis ziynetli, cetvel ve durak yerleri altun ile müzeyyen küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
57	187	Belirsiz	Belirsiz	Nesih	—	1	14	Ser-levhası onarılacak, şonundaki birkaç sayfası ile cilt ve şirazesini yenilenecek	Ser-levhası ziya nakışlı büyük boy bir Kur'an-ı Kerim

Sıra No.	Medine'deki Asıl defterdeki numarası	Vâkîfı	Hattâtı	Hattı	Yazılış Tarihi	Cildi	Satırı	Onarıma muhtaç Kısımlar	Tezhib, Eb'âd ve San'at Özellikleri
58	188	Eşref Ali	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	23	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçtır	Her sayfası mavi ve pembe çiçeklerle suslu, farsca tefsirli, her sayfasının üç satırı yeşil üzerine yazılmış büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
59	189	Daru's-saâde Ağası Abbas Ağa	Belirsiz	Nesih	—	1	13	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçtır	Ser-levhası ziya nakışlı, cetvel ve durakları altun, büyükçe boy bir Kur'an-ı Kerim
60	190	Seyid Ahmed Ata	Mustafa Vasfi	Nesih	—	1	14	Şiraze ve cildi onarıma muhtaç	Ser-levhası altun ile ziynetli ve cetvelleri tezhibli olan büyükçe boy bir Kur'an-ı Kerim
61	191	Haydar Abâdi Şeyh Ahmed ibni Salih	Mirzâ Ahmed Tebrizi	Lahor Hattı	1121 H. 1790 M.	1	9	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçtır	Ser-levhası tezhibli olan orta boy bir Kur'an-ı Kerim
62	192	Abdulkadir Paşa âzatlısı Abdullah Ağa	Belirsiz	Nesih	—	1	31	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçtır	Taç işlemeli orta boy bir Kur'an-ı Kerim
63	193	Hindistanlı Gutâm Muhiddin İbn-i Mehmed Kutbuddin	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	11	Şiraze ve cildi onarıma muhtaç	Ser-levhası ile ikinci sayfası ve ba'zı Sure başları altun ile müzeyyen, cetvel ve satır araları İkili-kâri büyükçe boy bir Kur'an-ı Kerim
64	194	Belirsiz	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	10	Ba'zı yaprakları ile cilt ve şirazesi onarıma muhtaçtır	Ser-levhası tezhibli, kenarı ba'zı kiraetle haşiyeli, cetvel ve satır araları İkili-kâri ve tercümeli büyük boy bir Kur'an-ı Kerim

65	195	Sultan İkinci Mahmudun cariyelerinden Azmidil Kadın	Kapucuzâde Hüseyin Ahmet Haşim	Nesih	1181 H. 1767 M.	1	10	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçdır	Ser-levhası mükemmel tezhibli ve ziya nakışlı, Türkçe tefsirli orta boy bir Kur'an-ı Kerim
66	196	Belirsiz	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	13	Şiraze ve cildi onarıma muhtaçdır	Ser-levha ve ikinci sayfası mükemmel tezhibli, satır araları altun ile müzeyyen olan küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
67	197	Hüseyin Hindi	Mirza Neş'et Hindil Abdalbâki	Lahor Hattı	—	1	41	Şiraze ve cildi yenilenecek	İç i şeker rengi, dışı gök mavisi kâğıda yazılmış olup, beher kâğıdı bir cüz olan orta boy bir Kur'an-ı Kerim
68	198	Belirsiz	Belirsiz	Kalın Sülüs	—	6	5	Noksanları yapılacak, şiraze ve cildi onarılacak	Cetvelleri İktil-kâri olup, Mâide En'am, A'raf, Enfâli ve Berâet Sureleri noksan olan büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
69	199	Belirsiz	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	11	Şiraze ve cildi yenilenmeye muhtaçdır	Ser-levhası mükemmel altun işlemeli, diğer sayfaların kenarları altun çiçekli, satır araları farsca tefsirli, Besmele ile Sure başları altun ile yazılmış olan orta boy bir Kur'an-ı Kerim
70	200	Hıntlı Recep Hasan	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	15	Şiraze ve cildi yenilenecek	İlk ve son sayfaları mükemmel tezhibli, satır araları altun ile müzeyyen küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
71	201	Hacı Bakizâde Hacı İbrahim	İbrahim Şevki	Nesih	1257 H. 1841 M.	1	15	Bazı yaprak ve yazıları ıslaha, şiraze ve cildi onarıma muhtaçdır	Ser-levhası tezhibli, cetvel ve durak yerleri altun ile müzeyyen, âyet ber-kenar küçük boy bir Kur'an-ı Kerim

Sıra No.	Medine'deki Asıl defterdeki numarası	Vâkırı	Hattâtı	Hattı	Yazılış Tarihi	Cildi	Satırı	Onarıma muhtaç Kısımlar	Tezhib, Eb'âd ve Sâ'n'at Özellikleri
72	202	Abdullah oğlu Abdullah	Belirsiz	Sülûs	—	1	11	Ba'zı yaprak ve yazıları ıslaha, şiraze ve cildi onarıma muhtaçdır	Durak ve İşaret yerleri ile Sure başları altun ile müzeyyen, cetvelsiz büyük boy bir Kur'an-ı Kerim
73	204	Hasan Rahmi Paşa eşi Çeşmi-Gül Hanım	Mustafa Muhlis	—	—	1	15	Şirazesini onarıma muhtaçdır	Ser-levhası tēzhibli ve ziynetli, sonu, cetvelleri ve Sure başları altun ile müzeyyen âyet ber-kenar küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
74	206	Belirsiz	Mehmed Hâmid	Lahor Hattı	1140 H. 1727 M.	1	15	Şiraze ve cildi yenilenmeye muhtaçdır	Ser-levhası ile zemini altun serpmeye, gayet küçük bir Kur'an-ı Kerim
75	207	Belirsiz	Davut Hakiki İbn-i Süleyman	Nesih	1262 H. 1845 M.	1	10	Cildi ve mahfazası onarıma muhtaçdır	Ser-levhası nakışlı, cetvelleri, durak yerleri ve Sure başları altun ile müzeyyen, âyet ber-kenar küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
76	208	Eşref Paşa eşi Fatma Hanım	Tatarzâde Mehmed Zühdi	Nesih	1193 H. 1779 M.	1	13	Yazıları kısmen ıslaha, şiraze ve cildi onarıma muhtaçdır	Ser-levhası ve sonu tezhibli, cetvelleri altun, küçük boy bir Kur'an-ı Kerim
77	209	Hacı Mehmed	Belirsiz	Lahor Hattı	—	1	15	Cildi yenilenmeye muhtaç	Baş ve son sayfaları nakışlı ziynetli olup, satır araları farsca açıklamalı olan orta boy bir Kur'an-ı Kerim
78	212	Mercan Ağa	Belirsiz	Eski Sülûs	—	1	11	İç yazıları ıslaha muhtaçdır	Cetvelsiz ve beher kâğıdı altun makrûmeli büyük boy bir Kur'an-ı Kerim

Ravza-i Mutahhere'deki Kur'an-ı Kerim'lerle diğer değerli kitapların i'tinalı bir şekilde korunması için, bakım ve onarımı hususunda gerek Evkaf Nezâreti, gerek Medine'deki özel inceleme hey'eti ve gerekse Harem-i Şerif-i Nebevi Müdürlüğünün büyük bir dikkat ve titizlik göstermiş olduğu, yukarıda sunulan bilgi ve belgelerden anlaşılmaktadır. Bunların yanında, Medine'deki ihtisas sahibi ba'zı mücellit ve hattâtlar da hiç bir karşılık beklemek ve herhangi bir ücret istemeksizin, fahri olarak söz konusu Kur'an-ı Kerim'lerin bakım ve onarımı için kendilerine izin verilmesi hususunda istekde bulunmuşlardır. Bu asil davranışları üzerine kendilerine izin verilmek suretiyle bir takım nâdide Kur'an-ı Kerim'i uzun süre çalışarak onarmışlardır. Meselâ, mücellit Hacı Masum Nemnegâni Efendi ile hattât Hacı Yusuf Efendi'nin, uzun süre çalışarak yıpranmış olan büyük hacimli, lahor hattıyla yazılmış olan nâdide bir Kur'an-ı Kerim'i onarmış oldukları, konu ile ilgili olarak yapılmış olan tahrirâtın anlaşılmasıdır. Aşağıda bu hususla ilgili olarak sunulan belgelerin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, adı geçen mücellit ve hattât'ın söz konusu Kur'an-ı Kerim'in onarımı için göstermiş oldukları çaba, her türlü takdirin üstündedir. Nitekim Evkaf Nezâreti'nce takdirnâme yazılarak bu hizmetlerinden ötürü takdir ve teşvik edilmişlerdir.

Harem-i Şerif-i Nebevi Hazinesinin hesap işlerini incelemekle görevli olan üç kişilik özel Hey'etin, bu hususla ilgili olarak Evkâf Nezâreti'ne yazmış olduğu 21/Temmuz/1324 Rumi (21 Temmuz 1908 M.) tarih ve 20 sayılı yazı (belge 11) şöyledir:

Evkaf-ı Hümâyun Nezâret-i Celilesi Cânib-i Alisine

Devletlu Efendim Hazretleri,

Ravza-i Mutahhere-i Hazret-i Seyyidi'l-enbi-yâ'da mevcut mahfaza-i izz ve ihtiram olan masâhif-i şerifenin muâyene ve septi-defter edildiği sırada, bir metro kırk santim tulünde ve seksen santim arzında ve otuz santim kalınlığında ve tahminen yüzelli kıyye sıkletinde, hattı-lahor ile muharrer bir aded kebir ve kelâm-ı kadimin, mahzenin bir tarafına atılmış ve yapıklarından bir haylisi yırtılmış olduğu halde, toz ve toprak içinde bulunduğu görülmüş ve buhârâ ahâlisinden olup, mücâvereten belde-i tayyibede mukim Hacı Masum Nemnegâni Efendi müracaatla kendisi san'at-ı teclide vâkıf ve ravza-i mutaherre-i hazret-i risâlet-penahi'de bulunan fersude kelâm-ı kadim'lerin meccânen kendu tarafından ta'mir ve teclidine ma'al-iftihar tâlib ve râğb olduğundan bahisle, müsâde i'tasını i'fâde ederek keyfiyet Makam-ı âli-i meşihat celileden de rehin-i tasvip

buyrulması berayı imtihan mumauleye verilen muhtâcî tâ'mir masâhif-i şerifeyi matluba muvafık bir surette teclid ve islâh eylediği müşâhede olunması üzerine zikrolunan kebir kelâm-ı kadim harem-i saâdetin bâbü's-selâm cihetindeki köşede çadır etkisiyle tefrik edilen mahalda nizâret-i âcizânemizle mücellidi numâileyh mârifetiyle ve kemâl-ı dikkat ve itina ile noksan yapıkları i'mal ve ser-levhasındaki Sure-i Fâtiha ve Sure-i Bakara sayfalarında tarzı kâdime mutâbık surette tezyin ve suret-i mahsusada teclid ve kapları tecdid ettirilmiş ve yine mucize-i bâhire-i hazret-i peygamberi olmak üzere hattı lâhori taklid edebilen Kaçgar ahâlisinden ve mücâvirinden Hacı Yusuf efendi mârifetiyle dört cüz miktarı noksanı tahrir ve ikmâl olunmuş ve iki aydan ziyade imtidâd eden bir müddet zarfında ameliyât-ı teclidiye ve tahririyesi hitâm bulan mezkur kelâm-ı kâdim bu kere şehri recebi'l-müreccenin ikinci pencişembih günü akşam üzeri ikindi namazının edasını müteakip Ravza-i mutahhere-i hazret-i risâlet-penâhide re'si saâdet-hüddâyı nurâniyet intimâsına ve mevcut olan çifte rahlesi üzerine kemâl-ı tâ'zim ve tevkir ile vaz' olunarak, Şeyhü'l-harem ve muhafız atufetlu Osman Ferid Paşa hazretleri ve me'murin ve eşrâf ve sadatdan ve ahâli ve mücâvirinden bir cem'mi gafir hâzır oldukları ve hazırun hücre-i mu'attare-i hazret-i seyyidi kâinâta müteveccih buldukları halde şeyhü'l-hutabâ vekili faziletli me'mun biri efendi hazretleri tarafından cümlemize farz-ı ayn olan temâdi'i ömrü şevket ve teâlî'i şekvetü satvet ve kâffe-i âvâzı keyniyeden bi-hürmeti'l-Kur'an mahfuziyet-i hazret-i hilâfet penâhi daa'vât-ı mafruzası kırâet ve ruhu bârigâh-ı hazret-i ahadiyyet kılınmağla, hâzırun bi-hulusi'l-bâl Emin hân olmuş olduklarının meal-mesâr arz ve beyânına ictisâr kılındı. Ol bapda emr'u fermân hazret-i menlehü'l-emrindir. fi 21 Temmuz 324''

Hazine-i Celile-i Hazret-i Nebevi

Hisâbâtına Me'mur

Mühür (Muammer İbn-i Şükrü)

Hazine-i Celile-i Hazret-i Nebevi

Hisâbâtına Me'mur

Mühür (Mehmed Ali İbn-i Mustafa)

Hazine-i Celile-i Hazret-i Nebevi

Hisâbâtına Me'mur

Mühür (Hilmi)

İncelenmesinden de anlaşılacağı üzere bu yazı da aşağıdaki hususlar ifâde edilmiştir:

1. Ravza-i Mutahhere'deki Kur'an-ı Kerim'lerin fihrist defterleri ile karşılaştırılarak kontrol edilmesi esnasında, bir metre kırk santim uzunluğunda, seksen santim eninde, otuz santim kalınlığında ve yaklaşık olarak yüzseksen kilo ağırlığında, lahor hattı ile yazılmış büyük ebâdda nâdide

bir Kur'an-ı Kerim'in, deponun bir tarafına atılmış ve yapraklarının bir haylisi yırtılmış vaziyette toz toprak altında olduğu tesbit edilmiştir.

2. Buharalı olup, Medine-i Münevvere'de ikâmet eden mücellit Hacı Masum Nemnegani efendinin, ciltçilik sanatına vâkıf olduğunu beyanla, ravza-i mutahhere'deki yıpranmış olan Kur'an-ı Kerim'lerin onarımını karşılıksız olarak yapmaya ta'lip olduğu ve bu amaçla kendisine müsaade edilmesini istediği, isteğinin ilgililerce uygun görüldüğü belirtilmiştir.

3. Adı geçen mücellidin, yapılan sınav sonunda, söz konusu Kur'an-ı Kerim'leri onarıp ciltlemeye muktedir olduğu müşahede edilmiş olduğundan bahisle, birinci maddede sözü geçen Kur'an-ı Kerim'in, harem-i şerif-i nebevi'nin babu's-selâm yönündeki köşesinde çadır etkisiyle ayrılan yerde, Medine'deki Özel Hey'et Denetiminde dikkat ve itina ile gözden geçirilerek noksan yaprakların i'mal edilip, Fâtiha ile Bakara Suresinin baş sayfasının eski şekline uygun olarak tezyin edildiği ve özel bir şekilde cilt ve kabının yenilediği belirtilmiştir.

4. Söz konusu Kur'an-ı Kerim'in eksik olan dört cüz miktarının, bir mucize olarak Medine'de bulunan ve lahor hattını taklit etmede yetenekli olan Kaşgarlı Hacı Yusuf efendi tarafından yazılmış olup, iki aydan fazla bir süre devam eden çalışma sonucu yazı, cilt ve onarım işinin bitirilmiş olduğu belirtilmiştir.

5. Onarım ve cildi tamamlanan bu Kur'an-ı Kerim'in, Recep ayının ikinci perşembe günü akşam üzeri, ikindi namazından sonra, ravza-i mutahhere'de peygamber efendimizin baş ucundaki çifte rahlesi üzerine ta'zimle konulduğu, bu esnada şeyhül-harem ve muhafız olan Osman Ferit Paşa ile me'murlar ve Medine halkından ve mücavirlerden ileri gelenlerin de hazır bulunduğu, bu arada padişaha yazıda belirtilen şekilde hayır dualarda bulunduğu, yapılan bu çalışmaların Evkaf Nezâretinin bilgileriyle emir ve iradelerine sunulduğu belirtilmiştir.

21/Temmuz/1324 Rumi (21 Temmuz 1980 M.) tarihinde Evkaf Nezâretine gönderilen bu yazının altında, o tarihte Medine'de Harem-i Şerif-i Nebevi hazinesinin hesap işlerini kontrol etmekle görevli üç kişilik Hey'etin Üyeleri olan Şükrü oğlu Muammer, Mustafa oğlu Mehmed Ali ve Hilmi'nin mühürleri bulunmaktadır.

Evkâf Nezâretine gelen bu yazının arka tarafındaki kayıtlardan, 21/Ağustos/1324 Rumi (21 Ağustos 1908 M.) tarihinde nezâret bünyesindeki masârifât idaresine havale edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Masârifât İdaresince de, konuya muttali' olmak ve hacı Masum efendi ile hacı Yusuf efendinin takdir edilmeleri için, harem-i şerif-i nebevi şeyhliğine Bakanlıkça takdir yazısının yazılması önerilerek 2/Eylül/1324 Rumi (2 Eylül 1908 M.) tarihinde yazının İdare Meclisi'ne sunulmuş olduğunu, üzerindeki der-kenardan anlamaktayız. Masârifât İdaresi'nin, belirtilen hususu içeren der-kenarı altında, İdare Meclisi'nin bir der-kenarı yer almaktadır. Dokuz satırdan ibaret olan İdare Meclisi der-kenarında Masârifât İdaresince önerilen takdirnâmenin, Evkaf Nâzırının görüşüne bağlı olduğu, ancak Ravza-i Mutahhere'deki onarılması gereken Kur'an-ı Kerim'lerin derhal onarılması için âcele edilmesi zımmında yazı yazılması için evrakın yazışma kalemine havale edilmesinin uygun olacağı görüşü belirtilmiştir.

Harem-i Şerif Müdürlüğü'nün, Evkaf Nezâretine göndermiş olduğu 18/Safer/1327 H. (16 Şubat 1909 M.) tarihli (Belge 12) yazıda, Bakanlıkça sözü geçen mücellit ve hattatın takdir edilmeleri meyanında 15/Kânunu Evvel/1324 Rumi (15 Aralık 1980 M.) tarihinde bir yazı yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Sözü geçen nâdide Kur'an-ı Kerim'in onarım ve cildinde gayret gösteren mücellit ve hattâta, bizzat Bakanlık Makamınca takdirnâme yazılmış olması, Evkaf Nezâretinin ata yâdigârı eski eserlerle mukaddes emanetler ve Kur'an-ı Kerim'lerin onarım ve korunmasına ne denli itina gösterdiğini ve bu alanda karşılıksız hizmet etmeye talip olduğunu belirten san'atkârların hizmet aşkıyla konuya yakınlıklarını kanıtlamaktadır.

TÜRK - VAKFI İSTANBUL KÜTÜPHANELERİNİN MİMÂRÎ YÖNTEMİ

Behçet ÜNSAL

Insan bundan 6000 yıl önce yazıya erişti; yazınca da eserlerini biriktirmek, koleksiyon yapmak için kendi kütüphanesini kurmaya başladı.

A. *Mekânı*: Mezopotamya'da İsa'dan önce II bin yılında Cuneiform (çivi-yazı) 2 cm. kalınlıkta kil tabletler üzerine işleniyordu; Ninova'daki Asurbanipal kraliyet kütüphanesinde (İ.Ö.VIII.yy.) her biri böyle 500 tablettten oluşan pek çok eser yer almıştı. Konumuz açısından önemli yanı eserlerin kaynağının ve kime ait olduğunun, nerede kayıtlı olduğunun belirlenmesi olup bu katalog yöntemine yolaçan bir başlangıçtı.

Mısır'da her templede (Karnak, Dendera, Edfu) kütüphane ve okul vardı. Edfu'dakinin duvarlarına eserlerin listesi ve yerleri kazılı ve yazılı idi; papirüs kağıtlar (İ.Ö. 1800)'dan bir miktar ise mezar ve hipajelerde bulunmaktadır; eski Ramses II yapımlı kitap hazinesinin kapısında "Ruhun deva hazinesi" yazıtı okunmakta ve dikkati çekmektedir.

Anadolu'da Hitit Arşivi (İ.Ö.XIII YY.) denilen kütüphane iki katlı bir yapı idi; alttaki deposu iki sıra ayaklı 16 x 6 m. ölçüsünde dört bölüme ayrılmıştı, üst yapıda raflar sıralanmıştı; duvar ve ayaklar boyunca, 3350 tablet vardı. (1).

Anadolu'da Bergama kütüphanesinde (İ.Ö. 159) 3 depo salonunda 160 000 tomar papirüs ya da parşömen kağıdının herbir rölüsü 0.06 m. çapında olup 5-10 m. uzunluk 0.25 - 0.30 m. yükseklikteki gözlere yerleştiriliyordu; dikdörtgen 15.95 x 13.53 m.'lik kapalı okuma salonu önünde portik ve açık hava okuma terası bulunuyordu.

Anadolu'da şimdi ayaga kaldırılmış ve stili tekrarlanıp yeni baştan yapılmış (anastylus) bir kütüphane Efes'de görülmektedir; bu 110-135 yılının yapısı Celsus Kütüphanesi 10,92 x 16,72 m. boyutlu ve 21 m. yükseklikte bir okuma salonudur. Duvarlarındaki nişler 3 kat ve iki galeri üzerinde toplanmış bulunuyor(2); Okuma masacıkları (rahle) ve gezer merdivenli kolonad üstü galerileri ile zengin enteriyörü kadar iki katla oluşan dış mimarisinin cephesi, terası ve dokuz basamaklı merdiveni de görkemli bir dizayn eseri idi.

IV. yüzyıla doğru yazma kitablıklar başgösteriyor. Ortaçağ'da kitablık cami ve medrese içinde kitab dolabı ve kitab odası biçimindedir; manastır ve kollejlere de kitablıklar dikdörtgen bir salonun dört tarafına kitab dolapları yerleştirilerek oluşuyordu.

XV. yüzyıldan sonra ancak gerçek anlamıyla genel bir kütüphane esprisine varılır. Michelangelo projesine göre (1525) yapılan Floransa Laurenziana Kütüphanesi'nde bulunan sınırlı kitablar (püpitir) sıraları üzerine yerleştirilmiştir, yerinden oynatmadan okuyucu bir bankoya oturarak kitab okuyabiliirdi; bunların hemen üstünden kolosal pencereler yükseliyordu. Bu karakteristik düzen ortaçağ ile modern kütüphane arasındaki son örnektir.

Ch. Wren projesine göre yapılan bir Cambridge kollejkütüphanesinde (1678) aynı biçimde bir salonun üst pencereleri altında dikey sıralanan kitab dolapları ile bölünen ayrı kabinelerde okuma masaları yer almıştır.

(1) R. Naumann-Eski Anadolu Mimarlığı, 1975, s. 441, Res. 570

(2) F. Millet - Ephesos, 1958, s. 55, Res 46-48.

XVIII. YY.'da Salon-Kitaplık tipi çoğalmaya başlar; kitaplar da gitgide çoğaldığından tavana kadar yer kaplar, bundan ötürü ara yerde bir galeri oluşur ve buraya dikey merdivenlerle çıkılır. En belirgin örneği Viyana Kraliyet kütüphanesi (1726)'dir.

XIX. YY. Batılı mimarlar bol ışıklı ve havadar kütüphane projeleri yaparlar okuma salonu, katalog ve kitab deposu ile idare bölümü birbirinden ayrılır. Matbaanın ilk kurulduğu yıllarda sınırlı kitap basımının yeni tekniklerle çoğalmaya başlaması ile özellikle kitap depoları ayrı ve yüksek binalar oluşturmaktadır.

Modern kütüphane binasının başlangıcı sayılan Paris'li mimar Labronste tarafından yapılan kütüphane (1848)'de kitab deposu alt kattadır, okuma salonunda masalar henüz kitab dolaplarının aralarına yerleştirilmiştir. Bu Ste. Genevieve kütüphanesine böylelikle yarım milyon kitab yerleştirilmişti. Halbuki günümüzde birkaç milyonluk kitab deposu ile birçok kütüphane mevcut bulunmaktadır.

B. Kağıdı ve Basımı: Kitabhanelerin bu mekân evrimini kitab için kağıt ve basım işinin gelişimi hazırlamıştır. Yazının tesbiti için gerekli esas malzeme kağıdın yapımına çok eski zamanlarda Asya'da başlanmıştır. İsa'dan 123 yıl önce Çin tarım bakanı olan Tsai-Lun erik ağacı ve bambudan kağıt imalatını başlatmıştı; Han sülalesi zamanında (İ.S. 105) kertevir, ve ağaç kabuğundan kağıt yapımına geçilmişti. Çin eserleri ile VIII. yy.'da bu kağıt tekniği ve endüstrisi Ortaasya'ya yayıldı; aynı yüzyıllarda Arab'lar yünlü bezden kağıt imalatını Afrika kuzeyinden İspanya'ya oradan Fransız ve İtalyan fabrikasyonuna ulaştırdı.

Günümüze varan kağıt fabrikaları makinalarının icadı 1792'de Louis Robert ile başlar ve kağıtcılık endüstrisi gelişir. Ve kağıt maddesi küçük sellüloz liflerinin birbirlerine ilıştırılmasıyla vücuda getirilmektedir.

Kalıyor basım işi, o da Çin'de başlar; Kansu eyaletinde Buda Mağaralarının V-XI. YY. birinde Çince basılı bir eser bulunmuştur ki, en eski baskı sayılır (868). Uygurlar da klişe sayfasi ile basılı eserler bulunduğu gibi ayrıca ayrı ayrı ahşab yontu harflerle de kitab baskıları yaptıkları anlaşılmaktadır. İşte bundan 550 yıl sonra Hollanda'da Coster 1423'de tahta harflerle çalışan basımevini Harlem'de kuruyordu (1440). Bu tarihten sonra Gutenberg madenî harfli tipografik matbaasını 1448-58 yıllarında işletmeye geçiriyordu.

Artık bir kitabevi için herşey oluşmuştu; kağıt, baskı, bina ve yönetmenler. Şimdi sıra kitab-bilincisi yetiştirmekte idi.

TÜRK KÜTÜPHANE FİKRİ:

İlk matbaanın kuruluşundan yuvarlak olarak 280 yıl sonra İstanbul'da matbaacılık fetvası alındı (1726); ama tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm gibi İslâmî ilim kitapları basılamayacaktı. Bundan iki üç yıl sonra İbrahim Müteferrika Vankulu matbaasında ancak bir lügat kitabı basar. Ondan 73 yıl sonra da Selimiye'de Dar-ı Tabaat-ı Üsküdar adında ilk matbaa binası yapılırsa da yıktırılarak yerine kışla tavlası yaptırılır.

Bundan önceki kitablklar el yazması kitaplar ile oluşur. Günümüze dek gelen en eski kolleksiyon İplikci Medresesinin Konyavî Sadreddin (1210-1274) kitaplığında olup 250 kitaptan meydana gelmiştir. Anadolu Selçuklu vakıf ve kültür mirascısı Osmanlı'lar bu kurumları yalnız İstanbul'da sürdürmüş değillerdir; ondan önce Manastır ve Üsküb gibi illerin cami ve medreselerinde 1435 ve 1445 yıllarında kitablklar kurulmuştu(3). Büyük Selçuklularının Anadolu Türklerine ve İslâm ülkelerine miras bıraktıkları medrese tesisleri ilk kitaplkların mekânı olmuştur. Bunlar özel üniversite kitapları idi, k'şisel özel kitaplklardan doğuyordu vakıf olarak. İslamlık öncesinde Asya aynı kültürü yaşıyordu; bilge ve din adamları ile prenslerin özel kitaplkları Pagoda, Vihana ve Saray kitaplklarını oluşturuyordu. Gazneli ve Selçuklu Sultanlarının takibcisi Osmanlı Sultanlarının ilk saray kitablğı II. Murat zamanında Magnisa'da kurulmuştur (1444); II Mehmet (Fatih) böyle bir kültür ortamında yetiştiği içindir ki Edirne'de tekrar tahta çıkışında (1451) Cihannuma kasrında bir de kütüphane tesis ettirmiştir kasrın zemin katında(4).

Cami-Medrese-Saray dışında mektep ve kişilerin özel kitablğı fikri de gelişim içindedir. İstanbul'da Sultan Mahmut Türbesi arkasındaki Bezmi Alem Valide Sultan Mektebi Kütüphanesi (1850) cümle kapısı yazıtında belirtildiği gibi gerçekten nefis idi; şimdi Kız Lisesi'ne ait bulunmaktadır.

Rumelihisar'daki Ahmet Vefik Pş. Kayalar Köşkü (1860), özel kitablğının öneminden ötürü Ahmet Vefik Kütüphanesi diye anılır; bunun gibi şair Nabi'nin Üsküdar'daki iki odalı evinde bir odası kitablık olduğundan evin adı Nabî Kütüphanesi (1642-1712) olmuştur. Esad Efendi özel kütüphanesini (1845-46) yaptırdığı bağımsız bir bina içinde halka vakfetmiştir.

(3) Mahmut Gündüz - İslamda kitab sevgisi ve ilk kütüphaneler, Vakıflar Dergisi, Sayı X, s. 165 - 193, Osmanlı İmparatorluğunda 763 ve İstanbul'da 230 Vakıf Kütüphane gösteriliyor.

(4) Süheyl Ünver - Edirne'de Fatih'in Cihannuma kasrı, 1953, S.. 12.

İSTANBUL KÜTÜPHANELERİ:

1. *Yapısı*: İstanbul'da bulunan vakıf kütüphanelerin gerçek miktarını kesin olarak söyleyemiyorum; yangın ve deprem gibi afetler nedeniyle birçok harab olup gitmiştir. Tanzimat'tan önce İstanbul'da 147 kütüphane ve 200 000 yazma kitaptan bahsedilenler vardır(5).

Cumhuriyet devrinde yapılan toparlamada Süleymaniye Umumi Kütüphanesi, 74 vakıf kütüphaneyi, Millet Kütüphanesi 5 ve Topkapı Sarayı Kütüphanesi 9 vakıf kütüphaneyi içermekte ve 14 bağımsız kütüphane ile birlikte toplam 102 kütüphane bir cetvel halinde tesbit edilebilmektedir(6):

Mimarlık açısından İstanbul Eski Kütüphaneleri şöyle gruplaşmaktadır:

- I. Bağımsız kütüphaneler
 - Ia. Ayrık yapılar
 - Ib. Camiye bitişik yapılar
- II. Külliye içi kütüphane yapıları
- III. Cami, Medrese, Türbe, Tekke içi kütüphaneleri.
- IV. Mektep içi kütüphaneler
- V. Saray içi kütüphaneler

2. *Yönetimi*: Eski kütüphanelerimizde kitabıcılar ile birlikte Hattat'lar ve diğer sanatçılar da yer alıyordu. Kütüphaneciler: Hafız-ı Kütüb (Kütüphane müdürü ve yardımcıları), Mütercim (çevirmen), Müstansih (kitap kaplayan); Müşrif (kitap alıp veren), Farraş (temizlikçi) . . . ve sanatçılar; mücellid (cildci), Müzehhib (tezhıbcı) ve Hattat (yazıcı)'lardan oluşan bir personel ile kurum yönetiliyor idi. Yönetim biçimi vakfiyelerde belirtiliyordu. Âtîf Efendi Kütüphanesinin Vakfiyesi okuma salonu kapısının sağında mermer bir levhaya (hâkk) oyulu olarak yazılmıştır; özet olarak şöyle deniliyor: " . . . Kütüb-ü mezkure istinsah ve istifade tariki ile rehin ile olursa dahi . . . taşra çıkarılıp bir kimseye verilmeye . . . müstaid ve mütedeyyin üç hafız-ı kütüb olup . . . hasılı kelâm şurut-u meşrutam üzere sabahdan akşama dek eday-ı hizmet-i mezkûreye mani hizmeti olmaya . . . H.1154" Lâleli Kütüphanesinin vakfiyesinde de "Varak-ı Vahide Kütüphane kapısından dışarıya çıkmaya ruhsat verilmeye . . ." deniliyor. Oysa Yeni Camii kütüphanesinde (No: 150) kayıtlı Vakfiyede okumak üzere evlere kitab verilebileceği yazılıdır (varak 45).

Vakıf kütüphaneler için kurulan (XIX. yy.) bir komisyon 19 maddelik bir "talimatname" hazırlamıştır; "Esbah'ı mutalaanın oturması için tefriş olunan minderler ve kitab vaz-ı için rahleler" temiz tutulacak, emin bile olsa kimseye kitab verilmeyecek, kütüphanede yatılmayacak . . . gibi hususlar maddeler arasında yer almakta ve kitab

ışeri ile Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Dairesinin meşgul olacağı bildirilmektedir (1882). Ve 64 kütüphanenin katalogları yeniden düzenlenerek 41 cilt içinde yayına konulmuştur (1885). Birinci Dünya Savaşı sonunda yeni imkânlar göz önüne alınarak kütüphanelerin kitapları günün ihtiyaçlarına cevap verecek müsaîd binalarda toplanmaya çalışılmıştır. Süleymaniye Umumi Kütüphanesi böylece oluşmuş (1918) ve günümüzde modern tesislerle donatılmıştır.

Cumhuriyet'de kütüphaneler Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü idaresine bırakılmıştır. Ve Ankara Milli Kütüphaneye kavuşmuş (1946) bulunmaktadır.

3. *Mimarisi*: Tam anlamıyla kütüphane mimarimiz XVII. yy. ortalarından sonra bir külliyenin parçası veya tam bağımsız binalar ile başlar; İstanbul'un bağımsız ilk kütüphanesi olarak Köprülü Kütüphanesi (1661) gösterilmektedir. Bundan 110 yıl önce Mimar Sinan'dan Süleymaniye külliyesi için ayrı bir merkez kütüphanesi tasarlamış olması beklenirdi, o zamanın sosyo-kültürel ortamı buna müsaîd olmayabilir; Süleymaniye Camii iç kitaplığının bir tunç parmaklıkla ayrılarak tesis edilmesi Türk Barok devrinin (1751-52) eseridir.

3a. *Plan*: Planlamada okuma odaları ya da salonlar dörtgen mekânlar resmetmektedir, genel olarak da kare planlı çizimler yapılmaktadır. İlk kitab dolapları salon duvarlarına dikine yerleştirilmiş ya da okuma salonu ortasında şebekeler içerisinde toplanmıştır; ayrıca kitab mahzeni (deposu) olan mekânlar okuma salonuna ilave edilmiş, ayrıca da yönetim odalarına da yer verilmiştir. Okuma salonları büyük boyutta olursa planda bir orta mekân oluşturan dört kolonlu bir plan tipi ortaya çıkmaktadır. Planda duvarlar kalın bazen de çift olarak yapılmaktadır. Işık için çok pencere açılmakta ve de kafa pencereleri ile üstten de aydınlatılmakta ve havalandırılmaktadır.

Kütüphaneler güneş battıkça kapatılacağından gün ışığından ayrı bir aydınlatmaya gerek duymamıştır. Okuma salonunun içerisi minderler ve uzunlamasına rahleler ile döşenmektedir. Zemine hasır döşenmekte ve üzerine halı kilim serilmektedir.

Vaziyet planında asıl kütüphane binası bir avlu içerisine alınarak sokak gürtlüsü kesilmekte ve okuma için gerekli sâkin bir ortam oluşturulmaktadır. Avlunun etrafı servis binası ve iki katlı hafız-ı kütüb için 1-3 bağımlı konut (meşruta) ile çevrilmektedir.

(5) Osman Nuri Ergin - İ.Ü. İktisat Enst. verilen konferanstan.

(6) Mahmut Gündüz - Yukarıda adı geçen yazısı, Vakıflar Dergisi, Sayı X, S. 187.

3b. Elevasyon: Kütüphane binası prizmatik bir kitledir, üzeri küresel sağır kubbe veya tonoz ile örtülmüştür; bazen de binanın ortasında pencereyi büyük bir çatı feneri gibi bir künbet yükselir ve okuma salonuna vantilasyon hizmeti görür. Diğer kısımların üzeri tonozlu ve üstü eğimli çatıdır. Dış duvarlar taş-tuğla ile alternatif sıralar halinde işlenmiş, moloztaş duvarlar üzerine sıva vurulmuştur; Saray Kütüphanesi ve diğer son devir kütüphanelerinin cephelerine mermer kaplama yapılmıştır. Pencereler altlı üstlü iki kat halinde cephelerde sıralanmaktadır. Binanın kapısı önünde tek veya üç gözlü revaklarla giriş korunmaktadır. Genel olarak bina bir bodrum ve bir esas kat oluşmaktadır; kitab mahzeni ve okuma salonu alttan bu suretle havalanmış ve rutubetten kurtulmuş olur; bodrum katı ayaklı kemerler ve tonozlar ile bölmesiz tek bir hacim olup açık pencereleri ile daima hava akımı içindedir. Bunun için yerden yükseltilmiş olan esas kata 5-10 basamaklı peron ile çıkılır; alt tarafı tam kat olan yapılarda kütüphane hava akımı olan bir pasaj üzerindedir, o zaman çok basamaklı bir merdiven ile esas kata çıkılır ve giriş revakı geniş bir açık hava terası ile birleşir. Böylece külliye kütüphaneleri küçük boyutlu kat odalarının zemin katına furuşlarla bindirilen, cumbalı cepheleri ile ayrıca dikkate layıktırlar.

3c. Dekorasyon: Diğer Türk mimarlık yapıları gibi kütüphane binaları da dekorasyon bakımından sadelik içindedir. Dış mimarisinde taş-tuğla örgülü duvarlar kendiliğinden renkli bir dekorasyon çizer; Türk usulü başlıkları ile mermer kolonlar kemer taşlarıyla bu havayı çeşitlendirir ve ahşap giriş kapılarının künde-kârî yapım ve süslemeleri ile buna katkıda bulunur. İçmimarî daha renkli ve süslemeye daha zengindir. Bronz parmaklık şebekeleri, çini duvar lambirileri ile kubbe içi kalemleri desen ve renkleri ile enteriyöre renklilik ve ferahlık getirmişlerdir. Binanın stili ne olursa olsun bu süslemeler hep klasik temalı ve işlemelidir, bu pencere parmaklıkları için de geçerlidir.

I. BAĞIMSIZ KÜTÜPHANELER

1a. Ayrık yapılar:

1— Köprülü Kütüphanesi	Çemberlitaş karşısi	1661
2— Şehit Ali Paşa Kütüphanesi	Vefa Lisesi avlusu	1715
3— Ahmet III Kütüphanesi	Topkapı Sarayı	1718
4— Hekimoğlu Ali Pş. Kütüphanesi	Altımermer	1732/3
5— Aşır Efendi Kütüphanesi	Sultanhamam	1741
6— Atıf Efendi Kütüphanesi	Vefa'da	1741
7— Ragıp Paşa Kütüphanesi	Lâleli-Ordu Cad.	1762/3
8— Murad Molla Kütüphanesi	Fatih-Çarşamba	1775/6

9— Selim Ağa Kütüphanesi	Üsküdar-Atlamataşı	1781
10— Hüseyin Paşa Kütüphanesi	Eyüb-Bostancı İsk.	1839
11— Esad Efendi Kütüphanesi	Yerebatan Cad.	1845

Bağımsız ayrı kütüphaneler plan bakımından 5 tipe toplanabilir:

- a) Kare planlı: Köprülü ve Hekimoğlu Ali Pş. Kütüphanesi
- b) Kare planlı ve içi kolonlu: Ragıp Pş. Murad Molla ve Esad Efendi Kütüphaneleri,
- c) Dikdörtgen planlı: Ahmet III. ve Selim Ağa Kütüphaneleri,
- d) Kare planlı ve çok mekânlı: Aşır Ef. ve Hüseyin Pş. ve Şehit Ali Pş. Kütüphanesi,
- e) Özel biçimde planlı: Atıf Ef. Kütüphanesi.

Tipik Örnekler:

Köprülü Kütüphanesi - Bugün Yeniçeriler Cad. üzerinde ve iki sokak arasındaki bir bahçe ortasında⁽⁷⁾ bulunmaktadır. Mimarî bilinmiyor⁽⁸⁾, ama kurucusu Köprülü Fazıl Ahmet Paşa (1635-1676) olduğu biliniyor. Bağımsız kütüphane binalarının ilk İstanbul yapısıdır⁽⁹⁾. Şimdi bir ihtisas kütüphanesidir. Binanın girişi 5 basamak yükseklikte bir revak ile; demir ve ahşap kanatlı çift kapılı girişten 7.00 x 7.20 m. tek bir mekâna geçilir, dört tarafı bir metrelik taş-tuğla sıralı kargir duvarlıdır, üstü sekizgen kasnaklı sağır kubbe ile örtülmüştür. Pencere akslarından dördü kitab dolabı ile kapatıldığından, arka cephenin üçüzlü simetrik pencere düzeni yan cephelerde asimetrik bir biçime dönüşmüştür. Bu eski Türk mimarlarının fonksiyon'a usülden daha çok bağlı olduklarının birçok örneklerinden biridir. Pencereler parmaklıklı, demir ve ahşap çifte kepenklidir. İçmimaride kubbe elemanı Türk-Barok kalemîşi ile dekore; salon ortası 3 basamak yükseltilerek yan taraf seviyesiyle birleştirilmiştir. Bina 1768, 1876 ve 1950 yılında onarım ve tadil görmüştür (Res. 1, 1a - Pl. 1).

Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi —Bu da kare planlı, fakat (Fevkanî) üst yapı bir kütüphanedir; imamevi sananlar olmuştur⁽¹⁰⁾. Mimar Kayserili

(7) Vakfiyesinde 'İstanbul'da Molla Fenari Mah.'de —şimdi Binbirdirek mah.— bina eylediğim, bir tarafı kendi mülküm olan dekâkin ve bir tarafı tarik-ı has ve bir tarafı imam ve müezzin sükenasına meşruta olan vakif odaları ve bir taraf Kaya Sultan odası ile mahdut . . ." denildiğine göre kütüphanenin bir yapı grubu ortasında ve köprülü camline ilişik bir sâkin çevre içinde bina edildiği anlaşılıyor.

(8) Eğer Hassa başmimarî tarafından planlanmış ise, bu mimar Mustafa Ağa'nın bir eseri olabilir.

(9) Bundan daha önce Tavlusun Köyünde kurulan sadrazam Ali Pş. Kütüphanesi (1618) Kayseri'dedir. Ve Erkilet'de Mehmet Pş. Kütüphanesi (1671) ise, İstanbul Köprülü Kütüphanesinden sonra 3. sırada yer almaktadır.

(10) C. Guritt - Die Baukunst Konstantinopels, I Bd. 1912.

3b. Elevasyon: Kütüphane binası prizmatik bir kitledir, üzeri küresel sağır kubbe veya tonoz ile örtülmüştür; bazen de binanın ortasında pencereyi büyük bir çatı feneri gibi bir künbet yükselir ve okuma salonuna vantilasyon hizmeti görür. Diğer kısımların üzeri tonozlu ve üstü eğimli çatıdır. Dış duvarlar taş-tuğla ile alternatif sıralar halinde işlenmiş, moloztaş duvarlar üzerine sıva vurulmuştur; Saray Kütüphanesi ve diğer son devir kütüphanelerinin cephelerine mermer kaplama yapılmıştır. Pencere altı üstlü iki kat halinde cephelerde sıralanmaktadır. Binanın kapısı önünde tek veya üç gözlü revaklarla giriş korunmaktadır. Genel olarak bina bir bodrum ve bir esas kat oluşmaktadır; kitab mahzeni ve okuma salonu alttan bu suretle havalanmış ve rutubetten kurtulmuş olur; bodrum katı ayaklı kemerler ve tonozlar ile bölmesiz tek bir hacim olup açık pencereleri ile daima hava akımı içindedir. Bunun için yerden yükseltilmiş olan esas kata 5-10 basamaklı peron ile çıkılır; alt tarafı tam kat olan yapılarda kütüphane hava akımı olan bir pasaj üzerindedir, o zaman çok basamaklı bir merdiven ile esas kata çıkılır ve giriş revakı geniş bir açık hava terası ile birleşir. Böylece külliye kütüphaneleri küçük boyutlu kat odalarının zemin katına furuşlarla bindirilen, cumbalı cepheleri ile ayrıca dikkate layıktırlar.

3c. Dekorasyon: Diğer Türk mimarlık yapıları gibi kütüphane binaları da dekorasyon bakımından sadelik içindedir. Dış mimarisinde taş-tuğla örgülü duvarlar kendiliğinden renkli bir dekorasyon çizer; Türk usulü başlıkları ile mermer kolonlar kemer taşlarıyla bu havayı çeşitlendirir ve ahşap giriş kapılarının künde-kârî yapım ve süslemeleri ile buna katkıda bulunur. İçmimarî daha renkli ve süslemeye daha zengindir. Bronz parmaklık şebekeleri, çini duvar lambirileri ile kubbe içi kalemleri desen ve renkleri ile enteriyöre renklilik ve ferahlık getirmişlerdir. Binanın stili ne olursa olsun bu süslemeler hep klasik temalı ve işlemelidir, bu pencere parmaklıkları için de geçerlidir.

I. BAĞIMSIZ KÜTÜPHANELER

1a. Ayrık yapılar:

1— Köprülü Kütüphanesi	Çemberlitaş karşısi	1661
2— Şehit Ali Paşa Kütüphanesi	Vefa Lisesi avlusu	1715
3— Ahmet III Kütüphanesi	Topkapı Sarayı	1718
4— Hekimoğlu Ali Pş. Kütüphanesi	Altımermer	1732/3
5— Aşır Efendi Kütüphanesi	Sultanhamam	1741
6— Atıf Efendi Kütüphanesi	Vefa'da	1741
7— Ragıp Paşa Kütüphanesi	Lâleli-Ordu Cad.	1762/3
8— Murad Molla Kütüphanesi	Fatih-Çarşamba	1775/6

9— Selim Ağa Kütüphanesi	Üsküdar-Atlamataşı	1781
10— Hüseyin Paşa Kütüphanesi	Eyüb-Bostancı İsk.	1839
11— Esad Efendi Kütüphanesi	Yerebatan Cad.	1845

Bağımsız ayrı kütüphaneler plan bakımından 5 tipe toplanabilir:

- Kare planlı: Köprülü ve Hekimoğlu Ali Pş. Kütüphanesi
- Kare planlı ve içi kolonlu: Ragıp Pş. Murad Molla ve Esad Efendi Kütüphaneleri,
- Dikdörtgen planlı: Ahmet III. ve Selim Ağa Kütüphaneleri,
- Kare planlı ve çok mekânlı: Aşır Ef. ve Hüseyin Pş. ve Şehit Ali Pş. Kütüphanesi,
- Özel biçimde planlı: Atıf Ef. Kütüphanesi.

Tipik Örnekler:

Köprülü Kütüphanesi - Bugün Yeniçeriler Cad. üzerinde ve iki sokak arasındaki bir bahçe ortasında⁽⁷⁾ bulunmaktadır. Mimarî bilinmiyor⁽⁸⁾, ama kurucusu Köprülü Fazıl Ahmet Paşa (1635-1676) olduğu biliniyor. Bağımsız kütüphane binalarının ilk İstanbul yapısıdır⁽⁹⁾. Şimdi bir ihtisas kütüphanesidir. Binanın girişi 5 basamak yükseklikte bir revak ile; demir ve ahşap kanatlı çift kapılı girişten 7.00 x 7.20 m. tek bir mekâna geçilir, dört tarafı bir metrelik taş-tuğla sıralı kargir duvarlıdır, üstü sekizgen kasnaklı sağır kubbe ile örtülmüştür. Pencere akslarından dördü kitab dolabı ile kapatıldığından, arka cephenin üçüzlü simetrik pencere düzeni yan cephelerde asimetrik bir biçime dönüşmüştür. Bu eski Türk mimarlarının fonksiyon'a usülden daha çok bağlı olduklarının birçok örneklerinden biridir. Pencere parmaklıklı, demir ve ahşap çifte kepenklidir. İçmimaride kubbe elemanı Türk-Barok kalemîşi ile dekoredir; salon ortası 3 basamak yükseltılarak yan taraf seviyesiyle birleştirilmiştir. Bina 1768, 1876 ve 1950 yılında onarım ve tadil görmüştür (Res. 1, 1a - Pl. 1).

Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi —Bu da kare planlı, fakat (Fevkanî) üst yapı bir kütüphanedir; imamevi sananlar olmuştur⁽¹⁰⁾. Mimar Kayserili

(7) Vakfiyesinde 'İstanbul'da Molla Fenari Mah.'de —şimdi Binbirdirek mah.— bina eylediğim, bir tarafı kendi mülküm olan dekâkin ve bir tarafı tarik-ı has ve bir tarafı imam ve müezzin sükenasına meşruta olan vakif odaları ve bir taraf Kaya Sultan odası ile mahdut . . ." denildiğine göre kütüphanenin bir yapı grubu ortasında ve köprülü camline ilişik bir sâkin çevre içinde bina edildiği anlaşılıyor.

(8) Eğer Hassa başmimarî tarafından planlanmış ise, bu mimar Mustafa Ağa'nın bir eseri olabilir.

(9) Bundan daha önce Tavlusun Köyünde kurulan sadrazam Ali Pş. Kütüphanesi (1618) Kayseri'dedir. Ve Erkilet'de Mehmet Pş. Kütüphanesi (1671) ise, İstanbul Köprülü Kütüphanesinden sonra 3. sırada yer almaktadır.

(10) C. Guritt - Die Baukunst Konstantinopels, I Bd. 1912.

Mehmet Ağa'nın bir yapıtıdır. Alt kat planı 14.10 x 8.80 m. bir dikdörtgen olup cami avlusuna da geçid vermektedir; beşik tonozlu kesme-taş duvarlı bu geçid iki baştan ve sağında bir solunda iki kemerli açıklık ile dört yönden hava akımına açık tutulmuştur. Bu suretle üstteki kütüphanenin rutubetten korunmuş olduğu söylenebilir. Geçidi geçince sağdan başlayan 16 basamaklı bir merdivenle açıktan ve yandan iki sahanlık çıkılmakta, oradan da 11 basamakla içeriden revak altına varılmaktadır, baklava başlıklı altı kolon ve kemerle kuşatılan revak 8.55 x 4.75 m. ölçüsünde bir açık hava okuma terasıdır, yandan bir kapı ile oradan 7.00 x 7.80 m. boyutlu kitaplığa geçilir; her iki mekânın üstü aynalı tonozla örtülüdür. Esas mekânın ortasında 8 kolonla 220 m. yükselen ahşap bir tavan üstünde kitab dolabları yer almış ve ahşap bir tonozla üstü kapatılmıştır, diğer dolap ve pencere üstlerinden de bir raf dolaşır duvarlar boyunca. Duvarlar 0.95 m. kalınlıkta olup, batı yönünde bir bacaşı bulunan ocakla bir mekânın ısıtıldığı ve kapı perdesiyle korunduğu anlaşılıyor. Ahşap kısımlar ve duvarlarda görülen süslemelerin klasik temaları barok üsluba kaçmaktadır. Üçer kuşevini içeren üç pencereleli kuzey cephesi 0.50 m. bir çıkıntı yaparak furuşlar üzerine oturur, yan cephenin bir penceresini içine alan cephe taş kaplamasından sonra yan cepheler taş-tuğla duvar örgüsüyle dolandır. Yapısı devrinin modasına karşın klasik mimarimizi yaşatan bir stil örneğidir. Son bir onarımda (1969) revak bölümü demir doğrama ile kapatılarak orijinalliği giderilmiş olmakla beraber maksadına uygun şekilde kullanılmaktadır (Res. 2, 2a - Pl. 2).

Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi -XVIII. YY. dan kalma küçük bir Kültür Merkezi avlusunda kurulmuş bir eserdir. Vakfiyesine göre ve halen bir hazine-i kütüp, meşruta, sıbyan mektebi, büyük çeşme, iki sebil, beş mahzen, on dükkan, dört helâ ve türbeli mezarlıktan oluşan bir manzume çevresi içindedir; şimdi yere gömülü duruma düşmekten başka(11) esaslı bir değişiklik göstermektedir. Mimarı Mehmet Tahir Ağa olarak gösteriliyor(12). Birçok yabancı yazarla birlikte binaya ilk dikkati çeken Tott olmuştur(13). Dört hafız-ı kütüb'den herbirine günde 60 akçe (bugünkü 2500 TL.) ve hocalara 30 akçe ve yılda bir kürk(14) verilmiş. Tüm bina 16.60 x 21.40 ölçüsünde bir bodrum üstünde 11.50 m. yükselen kubbeli ve tonozlu bir yapıdır. Yerden üç metre aşağıya inen mahzen katı tonozlu ve karşılıklı pencerelerle havalandırılan bir bodrumdur. Asıl kitablık katı, yerden 1.40 m. yüksek ve (Res. 3) tek gözlü bir revak ile girilen ön bina arkasında, içten 14.40 m. kenarlı tam kare bir mekândır (Pl. 3); 4 sütun üzerinde 12.30 m. yükselen orta kubbe 5.95 m. çapın-

dadır, sütunları birleştiren ve 3.50 m. yükselen sanatlı şebeke parmaklıkları arkasında günlük kitaplar deposu bulunurmuş. Sütunlar ve karşısına gelen duvarlara gömük yarım yuvarlak pilastrlara binen tonoz ve köşe kubbecikleri ile mekân bütünleşir. Ve ikişer sıra 17 pencere ile salon iyice aydınlatılmıştır ve ışık ortalama olarak 1/4 alan orantısındadır. Taş-tuğla sıralı dışmimarî gayet sâkin, sade ve adeta saydam bir kitledir; içmimarî ise çini kaplama, yazı ve kalem işi ve şebeke süslemeleri ile hafif havalı bir hacim yaratmaktadır. Mimarı Tahir Ağa devrin moda üslubundan kaçınmıştır. "Bina da klasik bir zarafet ve hafif bir hava vardır— Ch. White—" (Res. 3b).

Murad Molla Kütüphanesi -Binanın mimarı Koska'daki eserinin bir varyantını vermektedir: giriş ön binası yoktur burada, sakatlı bir sayvandan doğrudan kütüphaneye girilir; ölçüler biraz küçültülmüş olup, salon içten 11.40 x 11.40 m. ve dıştan 13.40 x 13.40 m.'dir ve orta kubbe yüksekliği 10.50 m. çapı ise 4.60 m.'ye indirilmiştir; içteki 4 kolon ortası giriş kapısı seviyesinde olup, yanlardan 0.25 m. aşağıda tutulmuştur (Pl. 4). Kafa pencereleri alçı gözlü renkli camlar ile kubbe ve saçak altı alçı malakârî ve kalemkârî süslemeler ile bezemelidir. Zemin katına yerden 6 basamak ile çıkılır ve bodrum katına 8 basamak ile inilir; 2.90 m.'den sonra pencereleri ve tonozları başlamakta olan ve bir eski yapıdan kalma bu mahzen ışıklı ve hava akımlı bir mekândır. Taş-tuğla örgülü cepheleri de Ragıp Pş. Kütüphanesi benzeridir, yalnız pencereleri bir noksanıyla 1 + 2 + 1 nizamında yerleştirilmiştir.

Esad Efendi Kütüphanesi - Asıl mekân, ortası 6.00 m. kenarlı kare biçiminde olup, iki yandan ikişer sütun ile ayrılan 1.95 m. yan kanatlarla genişletilmiş bulunuyor. Salon ortası üstü kiremitli çatı ile örtülü yarım yuvarlak kubbelidir, 8.00 m. yerden yükselen bu kümbet yan kanadların yarım tonozlu çatısının 1.60 m. üstünden yarım yuvarlak büyük pencerelerle içeriye aydınlatır, ayrıca salon iki kanadadaki 4 pencereden ışık almaktadır; okuma yerleri bu iki kanada olmalıdır. Salona bir öngirişten geçilir (Pl. 5), yoldan 4 basamak yüksektedir. Dış ve iç mimarisi süslemesizdir, 0.50 - 0.75 m. kalınlıktaki duvarları sadece sıvalıdır. Strüktür olarak Romanesk mimariyi anımsatır, yapının mimarını tanımıyoruz. Ragıp Paşa gibi Esad Efendi de kitaplığının yanbaşında yatmaktadır. Bugün bir Prof. mülkiyetinde olan bina

(11) Behçet Ünsal - İstanbul'un İmarî ve Eski Eser kaydı, DGSA Türk Sanatı Tarihî Araştırma ve İncelemeleri II, 1969, No: 51, Res. 17.

(12) Muzaffer Erdoğan - Mehmet Tahir Ağa, İ.O. Tarih Dergisi, Sayı 10, 1954, S. 166.

(13) F. Tott - Memoires du Baron de Tott, sur les turcs et les Tartares, Amsterdam 1785.

(14) Abbe G. Toderini - Letteratura Turchesca, Venezia 1787, T. II.

kirada olup torna atölyesi olarak işletilmektedir.

Selim Ağa Kütüphanesi – Geniş saçağı, revzen ve lokma parmaklıklı pencere biçimleriyle gelenekçi, başlıkları köşe yapraklı sütun ve yarım yuvarlak kemer ve dikdörtgen kesimli bölme parmaklığı ile de yenilikçi bir mimarisi vardır. Dişli planı 6.00 x 16.25 m. ölçüsündedir, üstü tekne tonozlu ve geniş saçaklı sakaf örtülü üç gözlü bir revakla okuma salonuna girilir, 6.40 m. yükseklikte sağır bir kubbe ile örtülü bu yer (Pl. 6) 5.50 m. kenarlı bir kare mekândır. İki basamak daha yüksekte olan 4.20 x 4.60 m.'lik kitab deposu 1.00 m. kalınlıktaki basık bir kemer ve demir bir perde parmaklık ile bu salona açılmış ve 4.00 m. yükseklikte tutulmuştur. Duvarları taş yapıya ise de kötü onarımlarda üzeri sıvanmıştır (Res. 4, 4a). Kapı ve pencere içkepenkleri demirdendir. Süslemesiz ve sade bir binadır; bir avlu bahçe ortasındadır.

Aşir Efendi Kütüphanesi – Şimdi bir depodur ve yüzyılımızın başından beri amacı dışında kullanımlar ile iki katlı bu çok başarılı köşe yapısı ve kültür mirası dejenere olmuş gitmiştir. Yaklaşık 11 x 14 m. içinde espasları ile Şehit Ali Pş. Kütüphanesini 25 yıl aralıkla planda takibeden okuma salonu onun gibi içi 2 sütunla dörtgen biçimle oluşturulmuştur, bol ışıklı ve güneydoğu'ya açıktır; dört yöne açılan pencereleriyle kitab deposu çok iyi havalandırılmıştır. Bu oryantasyon özelliğiyle, çağdaş bina bilimi örneğinde XVIII. yy. tipik binasını kurtarmalıyız (Pl. 7).

Hüsrev Paşa Kütüphanesi – Eyüp'te Bostan İskeleyi'nin nemli deniz havası kitaplar için elverişsiz bir mekân oluşturmıştır. Elektif Avrupa stile bürünen Türk mimarist fikirde böyle düşüş gösterirken, uzun bir koridor ile yarırsız sahalı planı ve mermer (Res. 5) cephesi ve süsleme düşkünlüğü de bunu katmerleştiriyor. Mimarı herhalde bir yabancı olmalıdır. Toprakta 3 basamak yükseltilmiş yaklaşık 13 x 13.50 m. ölçülü dişli yapısı kubbe ve tonoz ile örtülmüştür (Pl. 8). Yanıbaşındaki türbede Bânî si Hüsrev Pş. yatmaktadır.

Şehit Ali Paşa Kütüphanesi – Yüce bir darı kütübdür ki âliyyü'l-a'la (1127) deniliyor kitabesinde. Bodrum, zemin ve birinci kattan oluşan binanın cephelerini 3 + 1 tuğla-taş dizileri biçimlendirir; küfeki taş söveli pencereler ve tuğla kirpi saçaktan sonra kubbeli ve tonozlu bir çatı örtüsü ile nihayetlendirir bina. Bodrum katı, göz göz geniş kemerle güney ve batıya açılmış, bir hava dehlizi gibidir. Giriş, üstü tonozlu açık yanlı bir merdiven ile başlar. Zemin katta içi kitab dolabı ve loş olan (4.50 x 7.25 m.) yer kitab deposu (mahzeni) olmalıdır. Birinci kattaki (Pl. 9) içiçe iki mekândan büyüğü şimdi okuma salonu olup,

5.25 x 7.25 m. ölçüsündedir, kitab dolapları ve bir ocağı vardır, zemini altıgen tuğlalarla döşeli ve üstü bir kubbe ve bir aynalı tonoz ile örtüldür, 8 + 1 pencere ile aydınlatılmış olup, pencere ve dolab üstünden mermer raflar dolaşmaktadır. Salonun dekorasyonu ahşap, taş ve çini malzemeleriyle renkli bir atmosfer yaratır⁽¹⁵⁾. Plan ve pencereler düzeni, kat yükseklikleri; homojen olmayan yapısı ve özellikle açık dış merdiveni ile değişik tarzdaki mimarisi ayrıca incelenmeye değer bulunmaktadır (Res. 6, 6a).

Atıf Efendi Kütüphanesi – Çok özgün plânı ve yapı strüktürü onun baş özelliğidir; ayrıca buna kütüphane önü teneffüs avlusu ve bunun derin bir giriş dehlizi ile ve onun üzerinde boyu boyunca yapılan katlı sıra evleri ile sokaktan tecridi gibi konum özelliği katılmaktadır. Bu üç bitişik evin orta avlu ve sokağa açılan dış kapıları ve kat planları çok tertiplidir. Avlu üzerinde bir kenara yerleştirilen kütüphane yaklaşık 13.50 x 9.50 m. zemin üzerinde bir bodrum ile çıkıntılı esas bir kattan oluşur, bina ortalama yüksekliği 5.25 m. tutan kademeli kitleler ve plan hacimlerinden oluşur. Rutubet yapmaması için hava akımlarına açık her yönde geniş kemer gözleri ile donatılan bodrum katından oluşturulan bir seki üzerine 6 basamakla çıkılarak giriş taşlığına varılır, belirtilerinden buranın iki yanı onarımlarda kapatılıp bir namazevi'ne dönüştürüldüğü anlaşılıyor. Buradan iki açıklıklı bir sundurma yanından kütüphane sofasına girilir, bu orta mekân (4.40 x 4.65 m.) uzunlama akslı planda absidial bir çıkıntı üzerindeki 5 okuma hücrelerini (eyvan) toplayan merkez okuma salonudur; 6.25 m. yükselen tonoz kümbeti diğer mahallerin tonozlarını aşan cephe pencereleri ile üstten de (clearstory) aydınlatır bu salonu. Aksın diğer yanındaki (4.40 x 2.80 m.) dikdörtgen kitab hazinesi ile plan kapanmaktadır (Pl. 10). Her suretle havalandırılması için bu kitab deposu ahşap döşemeli ve her yanı pencereli yapılmıştır. Böylece neme karşı korunmuş oluyor, yangına karşı da demir kepenklerle ve depreme karşı da parçalı tonoz yapımı ile korunmuş oluyor Kütüphane binası⁽¹⁶⁾. Özet halinde vakfiye şartları giriş yerinde mermer bir levha üzerine kazınmış bulunuyor, bunun her zaman gözönünde bulundurulması disiplin için ilginç bir işarettir.

BAĞIMSIZ KÜTÜPHANELER

İb. Camiye bitişik yapılar:

12— Ayasofya Kütüphanesi	Ayasofya Camii yanında	1739/40
13— Fatih Kütüphanesi	Fatih Camii yanında	1742

(15) Aysen Aldoğan — Şehit Ali Paşa Kütüphanesi, Türkiye Dergisi, İstanbul 1981, No: 35, S. 1-7.

(16) DGSA Rölöve İ'de Atıf Efendi Kütüphanesi, İstanbul 1968, S. 30-31.

14— Veliyyüttin Ef. Kütüphanesi Beyazıt Camiine bitişik 1768/9

Bu Ib. yapıları kütüphaneler tek ve çok mekânli plan tipinde ve 1-2 katlı yapılar biçiminde tasarlanmışlardır.

Tipik Örnekler:

Ayasofya Camii Kütüphanesi — Bu Mahmud I (1696 — 1754) Kütüphanesi Ayasofya'nın içinden başlayarak dışta iki istinad ayağı arasında (Res. 7, 7a) kesmetaş, bir ek yapıdır. Baklava başlıklı üçgöz arkad şebekenin orta bölmesinden kütüphanenin giriş taşılığına (Pl. 11) ve hemen sonunda okuma odası (4.50 x 6.50 m.)'na geçilir ki, her üç yanı tarihsel sedir ve ortası okuma masası ile döşenmiştir; bir yandan arkadlı tunç şebeke bölmelerle Ayasofya içine diğer yandan üç pencere ile ışıklık taşılığına açılmış loş bir mekândır. Bir koridor sonunda Hazine-i Kütüb (5.80 x 8.00 m.) bulunur; bir kubbe ve bir tonoz ile örtülü iki sütun ile ikiye ayrılmış bir mahaldir, kubbe altında kübik biçimde ahşap raf ve tel kapaklı dolaplardan oluşan kitab deposu ve duvarlarda dolapları yer alır; burası kubbe kasnağında iki ve dış cephesine açılmış revzenli dört pencere ile aydınlatılmış ve havalandırılmıştır. Kabartma hat ve renkli çinilerle süslemeli espasları göz alıcıdır.

Fatih Kütüphanesi — Bu kütüphanede başlayan merkezî kubbeli, ortası 4 sütunlu kare mekân (Pl. 1.2.) ve kanadlar ile oluşan tipik plan, yukarılarda görüldüğü gibi, XIX. yy. ortalarına kadar model olarak sürmüştür. Burada kubbe daha geniş çaplı ve daha yüksek tutulmuştur. Bir de plan kapalı bir kare olmayıp üç yapraklı yonca biçiminde tasarlanmıştır ve de orta kubbe kasnağını dört yönden desteklemek için yükseltilmiş tonozlu cenahlar kitlesel birer öğeye dönüştürülmüştür cephelerde, dört küçük kubbeli köşe mekânları daha aşağıda bırakılmıştır; böylelikle aşağıdan orta kubbeye doğru kademeli oluşan elevasyon, bitişik olduğu camiin kitle hareketine akord edilmiştir. Hem camiye hem kütüphaneye geçid veren giriş nivosuna varan merdiven camiye bitişik ve bodrum katı yüksekliğindedir. Bunlardan başka köşelerdeki 4 çıkıntının pencereleri dışında revzenli iki sıra pencereli ve taş tuğla işlemeli cephe düzeni ve kirpi saçakları ile dekorasyonu emsaline örnek olan bir klasizm içindedir (Res. 8).

Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi — Beyazıt Camiinin sağ kanad tabhanesine sonradan eklenmiş kesmetaş bir binadır (17); onunla stil beraberliği içindedir. Kubbeli kare (10 x 10 m.) ve tonozlu dikdörtgen bir mahalden oluşan planı (11.50 x 19.00 m.) çok pencerelidir. Cami içinden girilir; yüksekliği cami kanadının yüksekliğini geçmemektedir.

II. KÜLLİYE İÇİ KÜTÜPHANELER

15— Çorlulu Ali Paş. Kütüphanesi	Çarşıkapı	1708
16— Damat İbrahim Paş. Kütüphanesi	Şehzadebaşı'nda	1719/20
17— Ahmediye Kütüphanesi	Üsküdar	1721
18— Mirzazade Mehmet Ef. Kütüphanesi	Sultantepe	1734
19— Amca Hüseyin Paş. Kütüphanesi	Saraçhane	1754
20— Nuruosmaniye Kütüphanesi	Nuruosmaniye	1755
21— Hamidiye Kütüphanesi	Bahçekapı	1780

Külliyeye Kütüphaneleri yerleştirilmede üç durum arzeder:

- Zemin üzerinde bağımsız yapıları Mirzazade ve Nuruosmaniye Kütüphanesi.
- Zemin kat üzerinde yapılan Ahmediye, Amca Hüseyin, Hamidiye Kütüphaneleri.
- Zemin katta yapılan İbrahim Paşa Medresesi Kütüphanesi.

Tipik Örnekler:

Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi — Külliyein sağdaki avlusunda kesmetaş iki katlı bir yapıdır. Darülhadis yanından girilen küçük taşılıktaki iki kollu açık bir merdivenle çıkılarak geniş bir ön sahanlıktan kütüphaneye girilir. Üstü aynalı tonoz ile örtülü dikdörtgen esas mekânı (3.50 x 4.50 m.) 4 konsol ile zemin katı üzerine bindirilmiş fevkanî bir kitaplıktır.

Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi — Medrese avlusu girişinin solunda birkaç basamakla çıkılan kütüphane içi (12.50 x 12.50 m.) ışıklı ve üstü sagır kubbeli kârgir bir yapıdır. İki köşesini saran baklava başlıklı mermer sütunlu ve kemerli revak ile oluşan okuma terası ve çok pencereli mekânı ile dikkati çeker. Lâle devrinde klasik mimarimizin geçerliliğini belirtmektedir.

Ahmediye Kütüphanesi — Bu fevkanî kütüphaneye, avlu kapısından geçilerek, içten bir merdivenle çıkılır. Önce bir taşlık teras'a çıkılır, burada arkada bir W.C. ve çeşmesi vardır; öndeki revaktan girilen kütüphanenin kare mekânı 4.70 m. çapında kasnaklı kubbe ile örtülmüştür, içi ocaklı dolablı ve ışıklı bir mekândır. Sokak cephesi, revzenli iki katlı pencere düzeni ve zemin (mahzen) katının eğri yüzünü üst cephede düzleyen konsol çıkıntısı ve kesmetaş işçiliği de pek ilginçtir.

Mirzazade Mehmet Efendi Kütüphanesi — Şeyh-ül İslam Mehmet Ef. küçük manzumesi içinde ve camisinin arka yönünde halen yıkık durum-

dadır(18). Güney-doğu gibi iyi bir yönlendirmeye ayarlanmış 5.60 x 4.35 m. ölçüsünde moloztaş-tuğla duvar örgülü bir yapıdır; dar yönünden küçük bir giriş kapısı ve karşı yönde geniş pencereci bir hücreci vardır, üstünün tonoz örtüsü yıkılmıştır (Pl. 13).

Amca Hüseyin Paşa Kütüphanesi – Avluya bakan cephesi kesmetaş diğer cepheleri (Res. 9), taş-tuğla dizili fevkanî bir binadır. Düz söveli dikdörtgen pencereleri (Res. 9a), yuvarlak basık kemerleri, ince profilli silmeleri ve saçak korniş ile klasik mimarimizden ayrılmaktadır. Giriş kapısı ve bir koridordan sonra gelen taşlıkta W.C. bulunur ve merdivenle yukarı kata çıkılarak üç açıklıklı bir revak ortasından kitaplığa girilir (Pl. 14), 8 pencereci 6 dolablı ve bir kenarı 6.50 m. olan bu yer kare bir mekândır; 6.50 m. yükseklikte de sekizgen kasnaklı kubbe çemberi başlar. Kuzeye ve güneye kapalı, güney doğu'ya açık ve batısı revakla göçele- nen kitablıkta iyi bir yönlendirme uygulanmıştır; duvarlar da kalın tutulmuştur (0.98 m.). İç duvarlar sıvalıdır, kubbe pandantifleri geç devir süslemeleri ile bezenmiştir.

Nuruosmaniye Kütüphanesi – Barokko - Türk mimari stiline çok orijinal bir uygulamasıdır. Süsleme ve yapı malzemesi olarak çeşitli İtalyan mermeri kullanılmıştır. Simetrik planı kırık çokgen bileşimlidir, öndeki çıkıntının sağ ve solundaki iki merdivenden 9-10 basamakla bir sahanlığa çıkılır ve iki yandan iki kapı ile kütüphaneye girilir. Bir yonca yapırağı biçimindeki okuma salonu yaklaşık 16.00 m. uzunluk ve 11.50 m. derinlikte olup, 14 sütunlu arkadlı bir yan galeri ile çevrili mekânı ortada 12.00 m. yükselen bir kubbe ve yanlarda dört yarım kubbeyle örtülmekte ve 0.95 m. kalın duvarlarla kapanmaktadır (Pl. 15); önündeki kitab hazinesi (6.35 x 4.90 m.) köşeleri kırık dikdörtgen biçimindedir, üstü tonoz örtülü kitlesi esas bina bünyesinden daha alçak tutulmuştur (Res. 10), dolablarının ceviz kapakları günümüze kadar gelmiş bulunuyor. Okuma salonu da o devirde hasır kaplı zemin üzerinde minder ve şilteler ve sedef kakmalı rahleler ve mangallar ile döşeli imiş, yapımından 70 yıl sonra (157 yıldanberi) ise, okuma masa ve koltukları ile döşeli biçime kavuşmuştur. Nuruosmaniye Camii avlusunda bir kenarda bağımsız durumdaki bu kütüphanenin büyüklüğü ve kitablarının-zenginliği ilgi çekicidir. Plan ve kitlesinin hareketli düzeni çağdaş mimarların benimsediği bir form arz etmektedir.

Hamidiye Kütüphanesi – Darmadağın edilen I. Abdülhamid (1774-1789) külliyesinin kütüphanesi(19) barok tarzı gibi yeni modaya pek uymayan kütüphane yapımlarından biridir. Hamidiye Medresesi girişinden başlayan bir merdivenle 5.80 m. yükseklikteki (Fevkani) kütüphane katına

çıkılır; okuma salonu kapısı üzerindeki yazıtında H. 1194 tarihi tekrarlanıyor, önce bir pabuçluk'a girilir ve iki ince mermer sütundan sonra uzayan mekân bir sekizgen başı ile sonuçlanır ve köşegen bir pencere ile iki köşe penceresini birleştirmiş olur, diğer yanda dik köşeler sadece tavanda kırılarak (6.30 x 9.20 m.) uzunlama bir sekizgen üzerinde tekne tonozla örtülür. Bu biçimlendirme (Pl. 16) barok zoraki bir kombinezon arz etmektedir. Pabuçluk'tan birkaç basamakla Hazine-i Kütüb odasına inilir. Salonun süslemeli tonozu, ceviz kapaklı dolapları ve mermer söve ve diğer kısımları ile renkli ve zengin bir dekorasyon içinde loş bir enteriyörü vardır. Taş-tuğla çizgili cepheleri sadedir ve bir zemin, bir asma ve bir esas kattan ibarettir. Binanın alt katı dükkân ve depo olarak kullanılıyor (Res. 11).

III. CAMİ, MEDRESE, TÜRBE, TEKKE İÇİ KÜTÜPHANELER

22— Feyzullah Ef. Medresesi Kütüphanesi	Fatih	1700/1
23— Valide Sultan Türbesi Kütüphanesi	Eminönü	1724
24— Süleymaniye Camii Kütüphanesi ve Süleymaniye Genel Kütüphanesi	Süleymaniye	1751/2 1918
25— Halit Ef. (Mevlevihane) Kütüphanesi	Tünelbaşı	1828/9
26— Beyazıt Devlet Kütüphanesi	Beyazıt	1882/3

Bu gruptaki Valide Sultan ve Halit Efendi Kütüphanesi bir külliyyeye bağlı olarak yapılmış özel kitaplık yapılarıdır; fakat diğerleri sonradan kütüphaneye çevrilmiş başka tip yapılarıdır.

Tipik Örnekler:

Feyzullah Efendi Medresesi Kütüphanesi – Tüm medreseye kütüphane (1916) fonksiyonu ve renin adıyla anılan Ali Emiri Efendi Kütüphanesi 9 yıl çalışmış ve 38 yıl sonra da (1962) Millet Kütüphanesi olmuştur. Medresenin asıl kitablığı Feyzullah Ef. S. köşesindeki sağır kubbeli kare biçimli (7.5 x 7.5 m.) mahaldir; avlu zemininden

(18) Mehmet Efendi Kitaplığı yıkısının iki baş duvarı iyi durumdadır, yalnız yan duvarları ve örtüsü yoktur, bunlar kolaylıkla tamamlanabilir ve restore edilmeye pek elverişlidir. Böylelikle çevrenin ihtiyacını giderecek güzel bir çocuk kitablığı kazanılmış ve bir eski eser korunmuş olur (1982).

(19) Mimar Kemaleddin, yerinde IV. Vakıf Hanı yapmak üzere, Hamidiye Mekteb ve İmaret'ini yıktırması ve Sebil'ini Gülhane Parkı karşısına naklettirmiştir. Medrese-Kütüphane cümle kapısındaki yazıtta dizilerden birinde "medrese mekteb hem kütüphane sebil" sıralamasından sonra nihayet tarih düşürülüyor. "ehl-i ilme medrese yapırdı ş(a)h Abd-al Hamid, 1194". Bu tarihten 9-10 yıl sonra da Türbesi yapılmış ve külliyyeye katılmıştır. Barok Hamidiye Türbesini kütüphaneye bağlayan dükkânlar karakterini kaybetmiş ise de, köşebaşı üstünde kütüphane yapısı bazı eklere rağmen orijinal tarzından pek birşey kaybetmiş sayılmaz. Şimdi Ticaret Borsası İşgalindedir.

1.80 m. yüksektir, girişinin önü revaklıdır. Aynı boyut ve biçimde olan dersane karşısında yer almıştır, iki binanın kompozisyonu ile açık teneffüs sofası oluşturulması ilginçtir. Planda simetrik görünen bu iki kitle elevasyonda asimetriktrir.

Valide Sultan Türbesi Kütüphanesi – Mermer cepheli Türbeye eklenti olduğunu hemen belirten taş-tuğla sıralı yapısı, kütüphane yapı malzemesi geleneğini de sürdürüyor. Türbe revakının saçağına kadar yükselen binası 6.50 m. kenarlı kare iç mekânı 3 dolab ve 6 tek sıra pencerele olup, üstü basık sekizgen kasnak üstü bir kubbe ile örtülüdür. Türbe revakının sağ antesinin penceresi giriş kapısı olmuştur kitablığa.

Süleymaniye Kütüphanesi – Süleymaniye küliyesinde, hatta cami içinde, kitablık vaktiyle tasarlanmadığından camiin sağ fevkanî kanadı altında barok tunç şebeke ile ayırđedilen kitablık Mahmut I yapımıdır. Süleymaniye genel kütüphanesi ise İkinci Medrese'de tesis edilmiştir(20); mikrofilm, foto arşivi, kitab restorasyonu atölyesi gibi modern araçlar ile donatılmıştır.

Halit Efendi Kütüphanesi – Galata Mevlevihanesinin girişinde sebil ve muvakkithane ile birlikte bir de fevkanî kütüphanesi bulunmaktadır. Sokak cephesinde okuma salonu (5.60 x 3.70 m.), arkasında kitablık (5.60 x 2.30 m.) ile 2.40 m. derinlikte revak-teraz gibi bölümlerden oluşmuştur; revak altına çıkan merdiven avlu üzerindeki girişten başlamaktadır (Res. 12). Barokko-Türk mimarisindeki taş yapı, tonozlarla örtülüdür (Pl. 17).

Beyazıt Devlet Kütüphanesi – Kanun gereğince memleketimizde basılan yeni ve eski her yayın, pul, afiş ve banknotları içeren materyalleri 500 000'den fazladır. Bu yeni ve eski eser kitab hazinesi Beyazıt Camii İmareti ve kervansarayını içine sığmış ve sıkışmış olup, modern bir devlet kütüphanesi binasının yapımını beklemektedir.

IV. MEKTEP İÇİ KÜTÜPHANELER

27— Valide Mektebi Kütüphanesi Cemberlitas 1850

Halen bir lisenin işgalinde bulunan mektebin geçdevir sade bir mimarisi vardır; Kütüphanesi ahşap yapılı olup, fazla bir özellik taşımamaktadır. Mektebin giriş kapısı üzerindeki yazıttan dizeleler:

- 1— Bezm-i alem Valide Sultan bünyâd eyledi
- 2— Bir Kütüphane bina kıldı derunundan nefis
-
- 6— Kıldı icad mader-i şah-ı cihan bu mektebi
1266

V. SARAY İÇİ KÜTÜPHANELER

28— Ahmet III Kütüphanesi Topkapı Sarayı 1718

29— Yıldız Sarayı Kütüphanesi Yıldız Sarayı 1881/2
30— Topkapı Sarayı'nda Yeni Kütüphane Topkapı Sarayı 1948

Tipik Örnekler:

Ahmet III (Enderun) Kütüphanesi – İki yandan onar basamaklı mermer merdivenle çıkılır binaya, alt katın karşılıklı pencereleri hava akımı sağlar, karnas başlıklı sütunlara oturan sivri kemerli revak ile kütüphaneye girilir. Dikdörtgen planı 6 sütun ile üç bölümlü yekpare bir mekândan oluşup (Pl. 18) pencereler ile kuşatılmış, bir orta kubbe ve üç tekne tonozla örtülmüştür; üç tonozcuk ile örtülü revakının önünde ve iki merdiven arasında bir çeşmesi vardır. Dış cepheler mermer kaplamadır ve sadedir (Res. 13); ama iç cepheleri, çini panolar, alçı kabartmalar, sedef ve baka işleri ve alçı pencere revzenleri ile renklendirilmiş şahane bir hava yaratmıştır; bu kadar dekorasyon bir kitabhane için fazla ise de bir sarayı için hoş karşılanabilir.

Esas bina bünyesi 9.20 x 18.10 m. ölçülü bir dikdörtgen üzerinde 7.20 x 3.00 m.'lik bir çıkıntı ile şekillenmiştir; 5.50 m. yüksekliği orta kısımda 8.00 m.'yi bulmaktadır. Bina bu haliyle simetrik görünüm içinde asimetrik durumdadır.

Yıldız Sarayı Kütüphanesi – Yıldız Sarayı'nın Tiyatro ve Kütüphane binasıyla bir başkacılığı vardır. Büyük ölçekte tutulan (600 m²) Kütüphane Çit Kasrı'nda tesis edilmiştir; Sarayın hemen her odası kumaş ya da kadife kaplı olduğu gibi Kasrın da odaları Çin ipeklisi olan Çit(21) ile kaplıdır; bu ses için ve de kütüphane için elverişli bir yöntemdir. Geleneksel kütüphane çeşmesi burada kaskad biçimindedir. Okuma salonu onun yanbaşındadır. Ve salon ardından 5-6 oda ile bina tamamlanmaktadır; duvarları kargir, çatısı ahşaptır. İçteki bağımsız kitab dolabları yok olmuştur. Bugün İslam Kültür Merkezi burayı yine kütüphane olarak kullanmaktadır. Mimarisinde yabancılık görülmektedir.

Topkapı Sarayı'nda Yeni Kütüphane – Saray müze olduktan sonra Ağalar Camii içinde Kütüphane kurulmuş ve Yeni Kütüphane denilmiştir; Sarayın köşk ve dairelerindeki kitapların tümü burada toplanmıştır. Arşiv kitablığı olsa da bir kütüphane binasının özelliği ve mimarisi başkadır.

SONUÇ:

Dünya standartlarına göre, her 10000 kişiye bir kitablık hesap ediliyor, buna göre İstanbul'un (6 milyonluk) 600 kitablığı olmalı. Ama en iyi bir

(20) Bütün vakıf kitapları buraya nakledilmiş ve 150 000 kadar yazma kitaba eşsiz bir hazine durumuna gelmiş bir eski eserler kütüphanesi olmuştur. Ne yazık ki başta bir hizmet yapısı olan bir medreseye sığınmıştır. Mimarlık ve bina bilgisine uygun modern bir kütüphane yapımını beklemektedir İstanbul.

yaklaşımına özel ve tüzel olarak 400 kadar kitablktan söz ediliyor; oysa yukarıda 230 kadar vakıf kütüphaneden söz edildi, Tanzimat'da bu miktar 147 imiş ve tüm Osmanlı İmparatorluğunda 763 sayısında. Türkiye'de Çocuk ve Halk Kitaplıkları bine yaklaştığına göre, memleket çapında daha 3500 kitablak öneriliyor (22). Buna da Vakıf kütüphanelerimizden 30 tipik örnek üzerinde bazı ortak mimari özellikleri araştırdık şöylece:

Sitüasyon — Bina sükunetli olsun diye avlu ortasında yapılmış ve sokağa kapalı tutulmuştur. Avlu üzerindeki mektep ve meşruta yapıları sokağı perdeliyordu. Avluda bir çeşme ve vaakıf ve ailesinin türbe ve lahid'leri yer alıyordu.

Ses — Dışarıdaki gürültüyü kesen tecrid yapıları gibi, içerideki sesler de kumaş ve diğer duvar kaplamaları ve döşemeleri ile emiliyordu.

Işık — Rahatsız edici güneş ışınlarından korunmak için, bina güney - doğu istikametinde yönlendiriliyor ve batı güneşi de revaklar ile kesiliyordu. İç aydınlığı iki sıralı çok pencere boşluğu ile artırılıyor, bazen üstten ışıkla takviye ediliyordu. Açılış ve kapanış saatleri nedeniyle gece ışıklandırmasına pek ihtiyaç duyulmuyordu; ama (çırağ) mum ve şamdanlar ve sonraları avizelerin iç mimariye yerleştirildiği görülmektedir.

Nem — Kütüphane döşemesi topraktan yükseğe alınmakta ve hava akımlı bodrum katı tonozları üzerine oturtulmaktadır. Çift cidarlı duvarlar sesi ve nemi de izole ediyor ve iç mekâna bir serinlik de sağlıyordu.

Emniyet — Baş tehlike yangın idi ona karşı çifte kapılardan biri demir yapıldı, pencere kanadları da demirden idi. Hırsızlığa karşı da pencereler demir parmaklıklı olurdu. Kitab dolabları ise tunç kafeslerle korunurdu.

Eşya Döşenmesi — Okuma salonunda kumaş kaplı şilteler ve minderlere oturulur ve rahleler üzerinde kitab okunurdu. Zemin döşemesi Malta taşı plaklarından oluşur, üzerine hasır, halı ve kilim serilirdi. Kitab dolabları ceviz doğrama idi ve kitab rafları ayrı bir mekanda toplanır ya da tunç şebekeler içine alınırdı.

Plan — Genel biçimiyle plan bir dörtgendi, girinti ve çıkıntılar ile tamamlanırdı. Esas katta bulunan okuma salonuna ya ortada 4 sütunla merkezî plan tipi uygulanır ve kanad (cenah)'lı dörtlü yonca yaprağı biçiminde tasarlanırdı, ya da iki sütunla ayrılan bir pabuçluk bölümü ile kare salonlar dikdörtgen biçimde açılırdı. Bir özel tipte ise salon bir yarım yuvarlakla nihayet bulmaktadır bu tipteki içmimaride okuma locaları ile salonun kuşatılması (Cambridge misali) çok ilginç bir planlamadır. Okuma salonu yanında kitab hazinesi ve idare odası yer almakta, W.C. ve musluklar ayrı olarak avluda bulunmakta idi. Yine bunun gibi me-

mur lojmanları (meşruta)'da avluda ve sokak yüzünde ayrıık biçimde planlanırdı.

Cephe — Mermer kaplamalı ve sıvalı cepheler yanında, daha çok taş-tuğla dizileriyle oluşurdu cepheler; üst-kat (fevkanı) kütüphanelerin okuma salonu furuşlar üzerindeki cumbası ile bir hareket yaratır. Gayrisi zeminden yükselen çıkıntılı veya düz yüzeyle sâkin bir cephe çizerdi. Altlı ve üstlü pencere kuşakları ile çok boşluklu cepheler adeta saydam bir görünüşe sahiptir, sade fakat ahenkli. Düz ve kollu merdivenler yanında çeşme de cephe de bir motif olmuştur.

Kesit — Elevasyon, mimarimizin diğer dalları gibi, stereometrik bir kesit çizmekte, prizmatik hacimler tonoz ve kubbe kesitli örtüler ile nihayetlenmektedir.

Dekarasyon — içmimari renkli bir dekorasyonla bezemelidir; Türk sivil mimarisindeki bezeme şekil ve motifleri ve uygulama mahallesi aynı ile bakidir. Dekorasyon dıştan ziyade içtedir.

Stil — Kütüphaneler, mimarimizin stil evrelerine bağlı kalmayışı ile özgündür. Çeşme ve sebillerimizi saran barok gibi dış etkiler ancak detaylarda ve profillerde, dekorasyonda etkisini göstermiştir; yapım ve form'da klasik biçimin sürdürülmesi ilginçtir.

Fonksiyon — En iyisi bugün de bu binaların kitablak olarak kullanılmasıdır. Mimarlık yapıtları her devrin sosyo-kültürel-ekonomik koşullarını yansıtır. Her devrin koşulları ise değişiktir. Nüfus artışı orantısında okuma artmıştır; XVIII. yy. 2. yarısında bir mayıs ayında öğleden sonra Ragıp Paşa kütüphanesinde 9 kişi görmüş Todereni, ikisi yazma kitab kopya (istinsah) ediyor ve yedisi okumakta bulunuyordu, divor. Okuma biçimi minder ve rahleye göre olan bu eski binalar için yapılan yeni tertiplerin ne kadar yetersiz ve uyumsuz olduğunu görmek için (Pl. 1, 10 ve Res. 3) döşeme (tefriş) tarzına bir bakınız! Matbaanın gelişimiyle kitab yayınının artması hızlanmıştır; Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne her ay bir kamyon dolusu yeni yayın geldiği ve raflar yılda 180 m. uzadığını söylüyorlar. Modern kütüphane mimarisinin bugün eriştiği seviye karşısında bu eski eser yapılarını korurken onlara uygun yeni bir düzenleme ile ancak ihtisas ve arşiv, ya da çocuk kitablığı veya edebi kulübler fonksiyonu verilebilir. Ve bugünkü durumu cansız-

(21) Neriman Görgünay — Elazığ Çit Baskıncılığı, Türkiye-miz Dergisi, No: 37, Haziran 1982, S: 10.

Makalede açıklandığı gibi, Orta Asya'dan gelip İran Selçukluları ile Anadolu'ya varan Çit sözü, Doğu Anadolu illerinde Yazma ve Basma el sanatı, kumaş süsleme sanatı = Çitçilik. Çitleri denilen üç pamuklu bir ipek iplik dokuma (Fars: se = üç + tar = iplik) kumaş aynı köktendir. Elazığ yörelerinde pembe renkli, parlak ve ipek iplikli bu kumaştan gysi yapardı gelinler ve kızlar.

(22) Türker Acaroğlu - Kahvehaneler ve Kitaplıklar, MİLLİYET Gazetesi, Nisan 1982, İstanbul.

lıktan kurtarıp kitablığa ilgi ve devam sağlamak için Video, film, müzik gibi gösterileri, dil ve sanat kursları gibi çalışmalarını ile kitablıkları takviye yön-temini biz de uygulamayız; bunun için gerekli yeni binaları bu eski yapıların yanı başında kur-malıyız.

Yönetim – Yöneticiler için daire ve direktör için ayrı konut binası yapımı modern kütüphane mimarisinin programında yer alması ve bizim Vakıf tesislerinde (meşruta) görülmesi bina bilgisi açısın-dan ileri bir düşüncedir. Nitekim dışarıya, bazı ko-şullarla kitab verilmesi de uygarca bir yöntemdir. Hafız-ı Kütüb'lerin bilimsel dereceleri üzerinde du-rulması da ilginçtir. Bugünkü kütüphane persone-linin sayı ve yetenek düzeyini arttırmak için çaba gösterilmektedir.

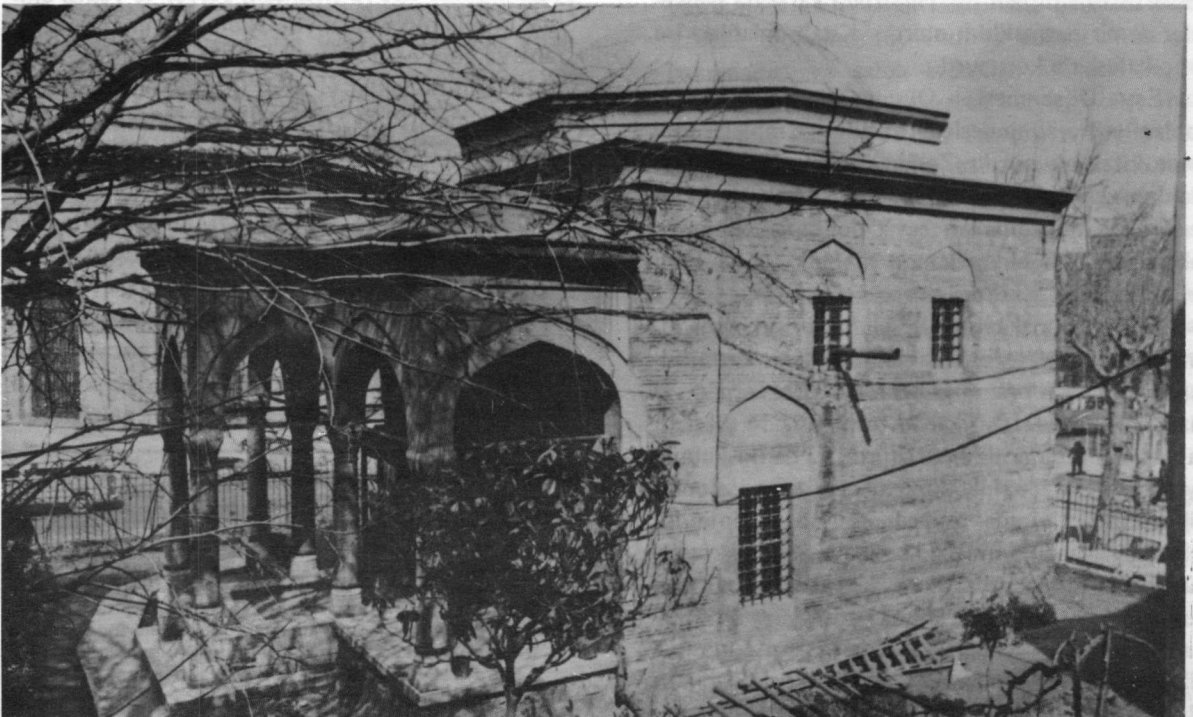
Sonsöz:

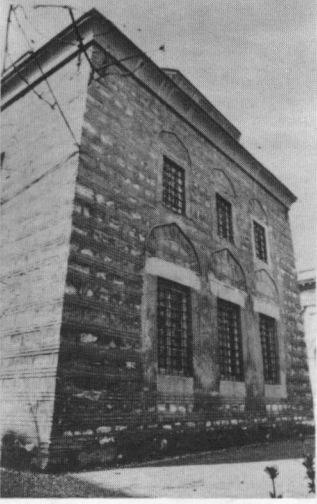
Kitablık sorunlarımızın başında, yasadan ve herşeyden önce, çağdaş bina bilgisine göre Kütüp-hane binası yapımı gelmektedir; çünkü bina yaşa-mın kalıbıdır. Tarihsel kütüphane yapılarımıza bir kültür mirası olarak sahip çıkmalıyız. Bu yazma kitablık yapıtlarında yöntem bakımından çağdaş fikirlerin esaslarına da rastlamaktayız; ama çağı-mız kültür ve uygarlık seviyesine ulaşmak için yeni Türk Kütüphane mimarimiz olmalı. Geçici olarak medrese ve han gibi binalarda kitablık kurarak işi idare etmekten vazgeçip ve ne edip yapıp modern bir kütüphane binası gerek İstanbul'a, nasıl modern bir Opera binasına kavuştu ise öyle işte. Örnekle-mek için 6,3 milyonluk bir ülkeye, İsviçre Ulusal

Kütüphane binasına (Bern), bir göz atalım, mimari-si ile hala Avrupa'nın en fonksiyonel binası sayıl-maktadır: Programı 3 esas bölümden oluşmakta, 1) Cephede idari bürolar, 2) Ortada halkla ilişkili espaslar, 3) Arkada kitab mağazası. Orta bölümde kitab alma verme yerleri ile esas okuma salonu (48 oturma) ve periyodik okuma salonu (24 oturma) ve okuma açık hava terası ile bir avlu-bahçe var; bu rakamların dışarıya kitab verildiğinin bir tanığı, bu orta bölüm salonları boydan boya uzanıyor (70 m.) ve ihtiyaca göre ayarlamak için sadece cam bölmelerle ayrılmış, okuma salonu üstten cam çatı ve tavanla bütünüyle aydınlanıyor ve otomatik perdelerle ve projektörlerle ışık ayarlanıyor. Oku-ma masaları iki kişilik (74 x 113 cm.), kitab depo-su yapısı ile ekol yaratmış, tabii ışıklı ve kuzeyden güneyden çok pencereli, bütün mobilyaları metal, depo zeminden değil 1. kattan başlıyor 8 kat çıkı-yor, deponun rafları 12 km. tutuyor ve 30 km.'ye çıkartılması düşünülmüş (2 500 000 cild), arzu edilen yapıtlar kitab kayışı ve asansörleri ile gelip gidiyor, iyi bir vantilasyon ve klima tesisi ilave edil-miş. Bu duruma göre bağlantı (liaison) ve sirkülas-yon ve de inkişaf problemleri mükemmel biçimde çözümlenmiş bulunuyor, mimarları - Oeschger, Kaufmann ve Hostettler.

Okuyucu ve kitab adedine göre bir kütüphane binası yapmak bir mimarı proje konusu ve mimar işidir. Eski Vakıf Kütüphanelerimiz, bize kalan kültür ve sanat miraslarıdır diyoruz, geleceğe biz-ler de yeni miraslar bırakamaz mıyız?

RESİM : 1 – Köprülü Kütüphanesi'nin genel görünüşü.

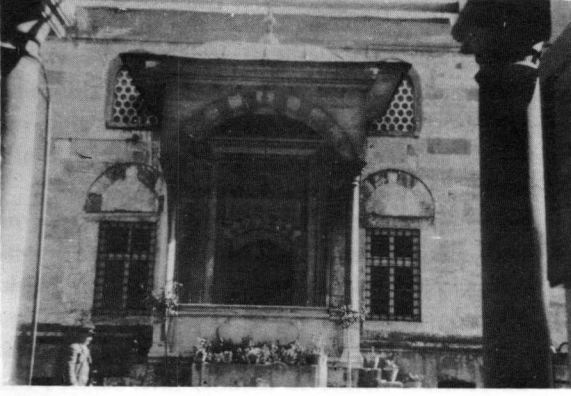

RESİM : 1a
Köprülü Kütüphanesi'nin
arka cephesi.

RESİM : 2
Hekimoğlu
Ali Paşa
Kütüphanesi'nin ön görünüşü

RESİM : 2a
Hekimoğlu
Ali Paşa
Kütüphanesi'nin
arka görünüşü.

RESİM : 3
Koca Ragıp Paşa
Kütüphanesi girişi

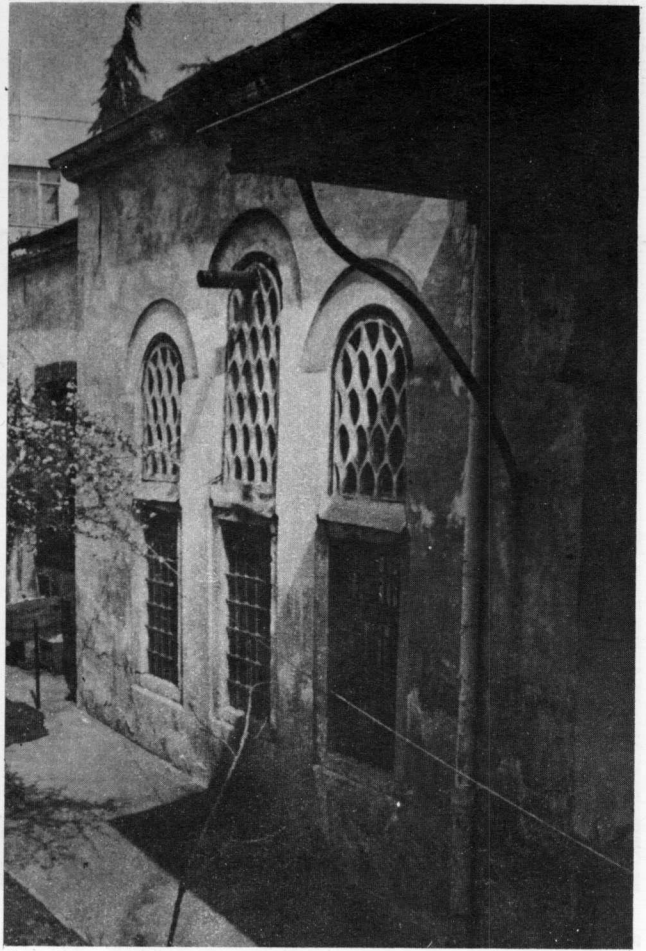
RESİM : 3a
Koca Ragıp Paşa
Kütüphanesi'nin buünkü
iç görünüşü

RESİM : 3b— Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi'nin
eski bir iç gravürü

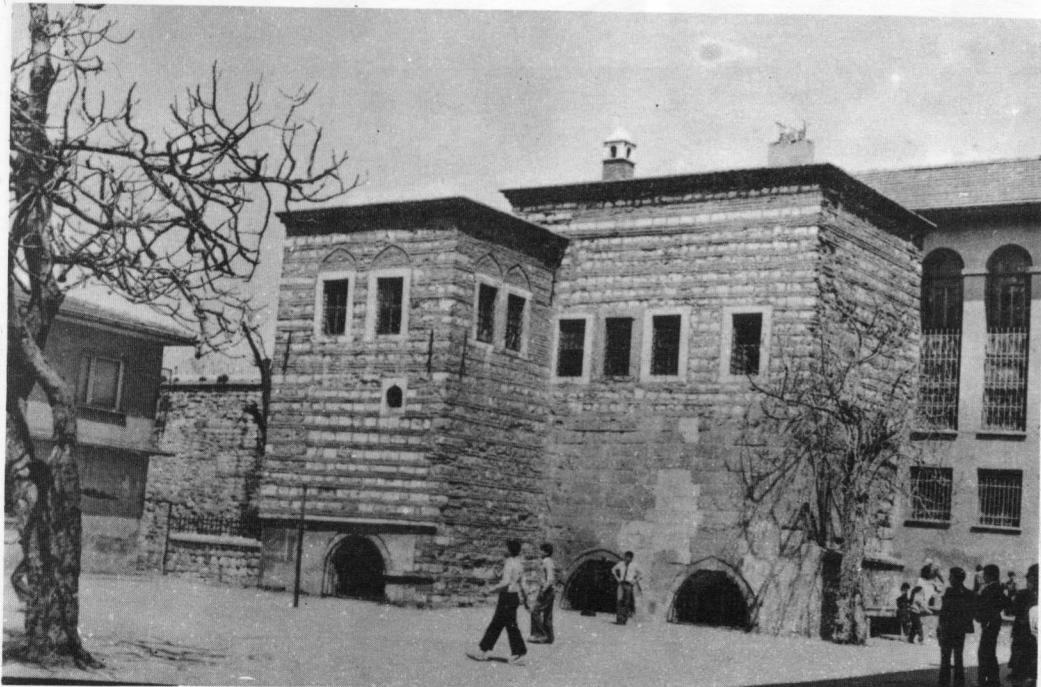
RESİM : 4
Selim Ağa Kütüphanesi'nin
giriş revakı

RESİM : 4a
Selim Ağa Kütüphanesi yan cephesi

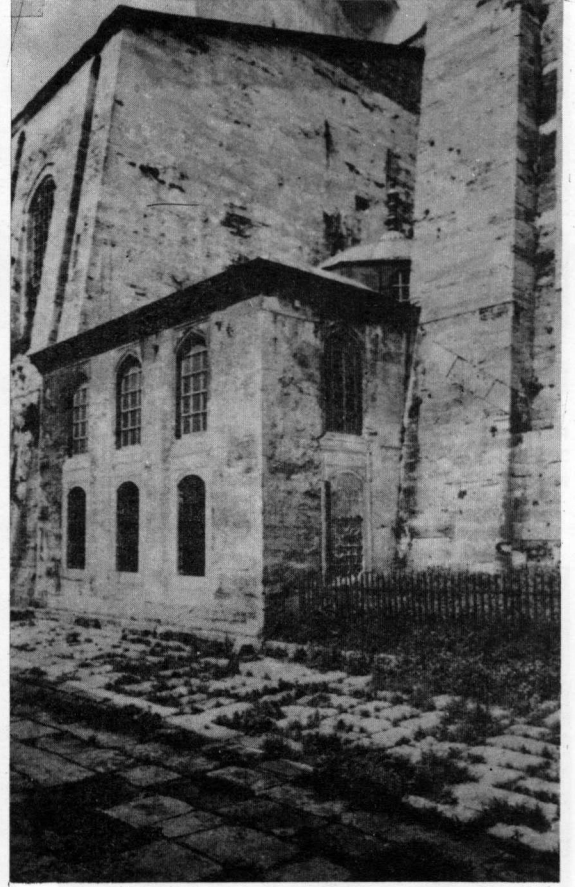
RESİM : 5
Hüsvrev Paşa Kütüphanesi'nin görünüşü

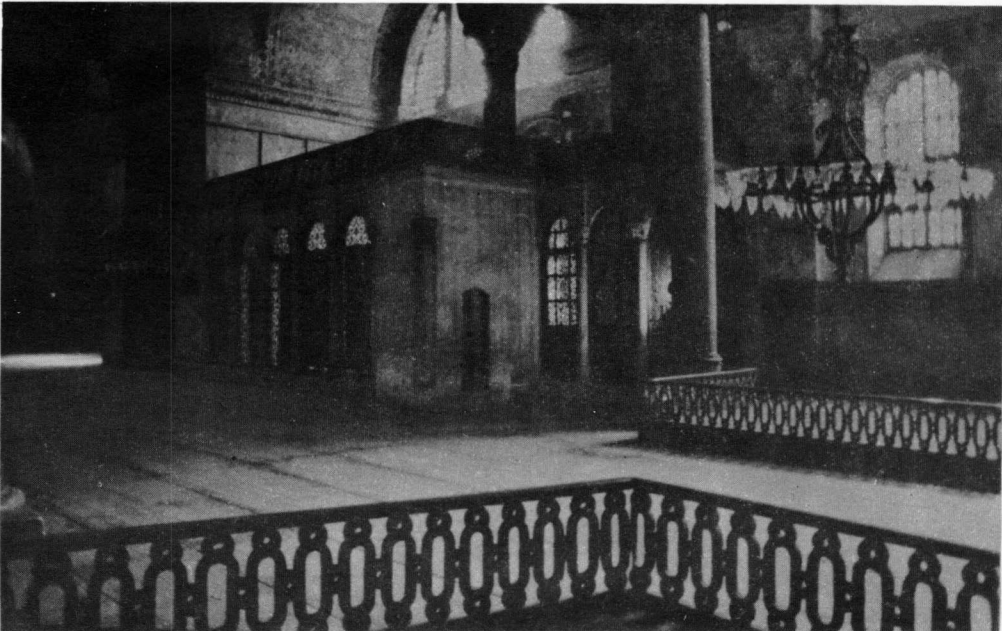
RESİM : 6
Şehit Ali Paşa
Kütüphanesi
avlu cephesi

RESİM : 6a
Şehit Ali Paşa Kütüphanesi
giriş merdiveni

RESİM : 7
Ayasofya Camii Kütüphanesi
dıştan görünüşü

RESİM 7a
Ayasofya
Kütüphanesi'ne
Cami içinden
bir bakış

RESİM : 8 — Cami avlusundan Fatih Kütüphanesi'nin görünüşü

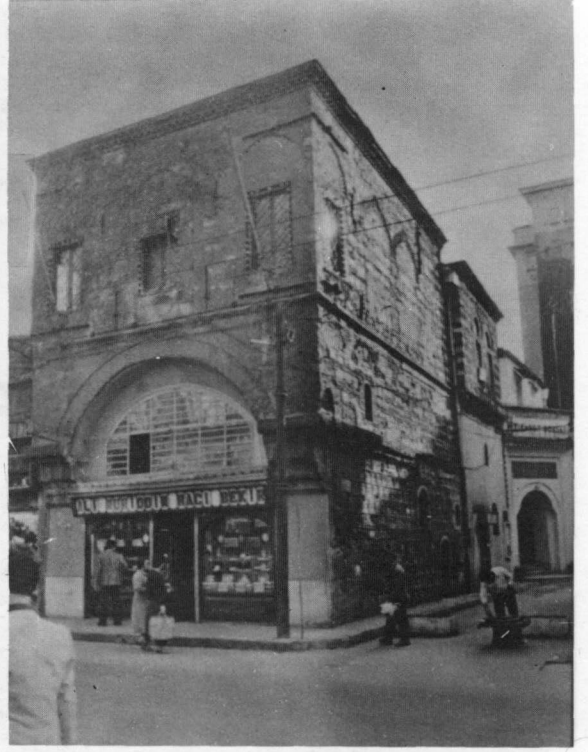

RESİM : 9a
Amca Hüseyin Paşa
Kütüphanesi
avlu cephesinden
detay

RESİM : 9
Amca Hüseyin Paşa
Kütüphanesi avludan görünüşü

RESİM : 10
NuruOsmaniyeh Kütüphanesi'nin
bir görünüşü

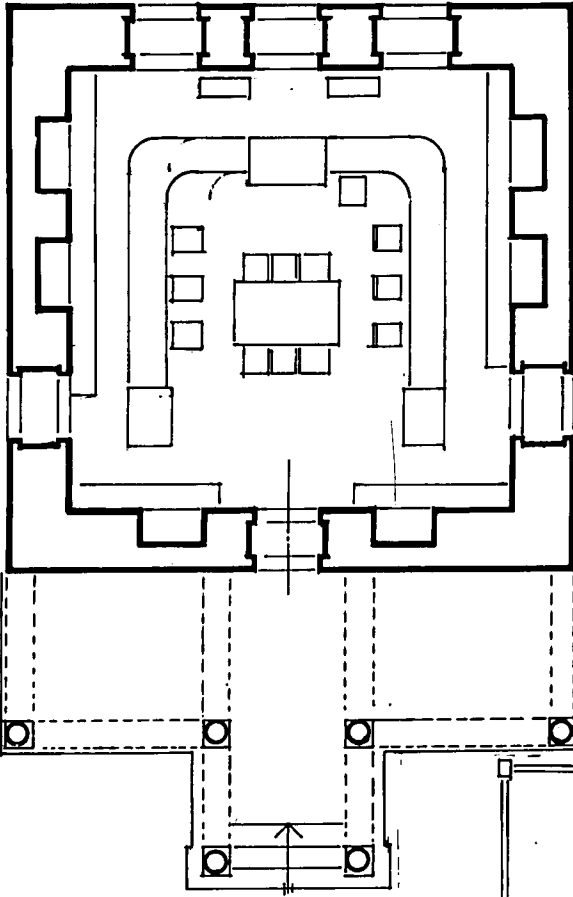
RESİM : 11
Hamidiye Kütüphanesi'nin
yoldan görünüşü

RESİM : 12
Halet Efendi
Kütüphanesi'ne
avludan Bakış

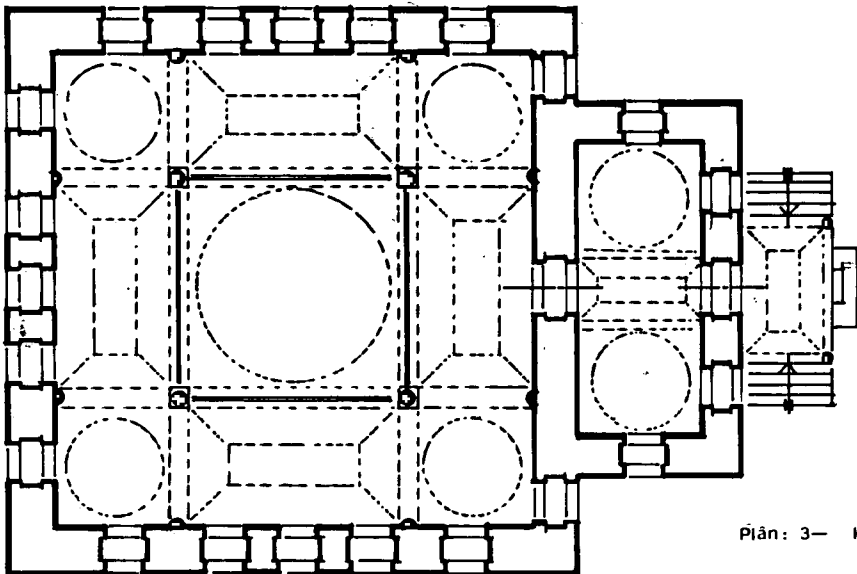
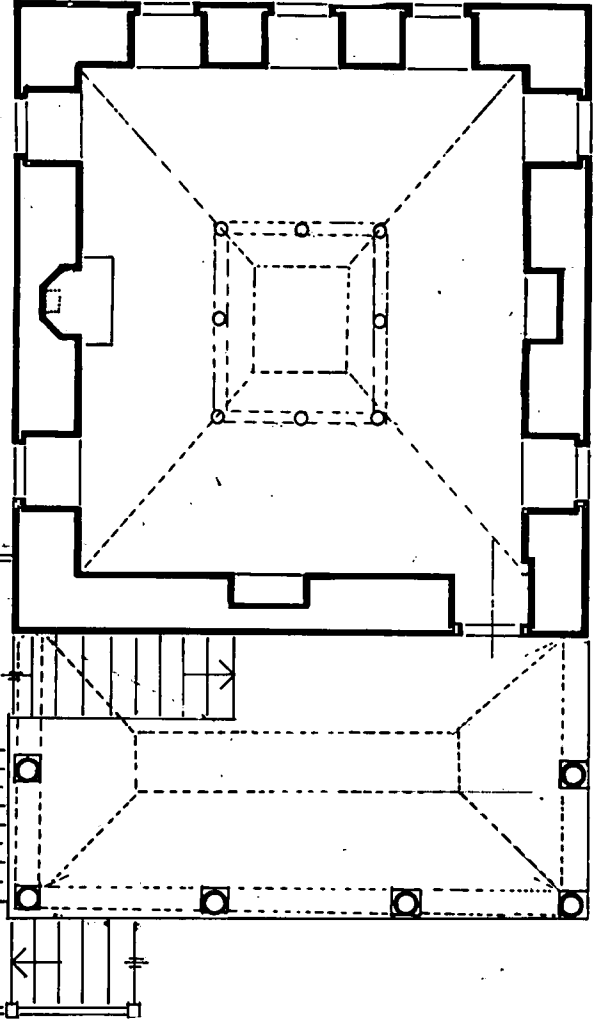

RESİM : 13
Topkapı Sarayı
Kütüphanesi'nin
giriş kısmı

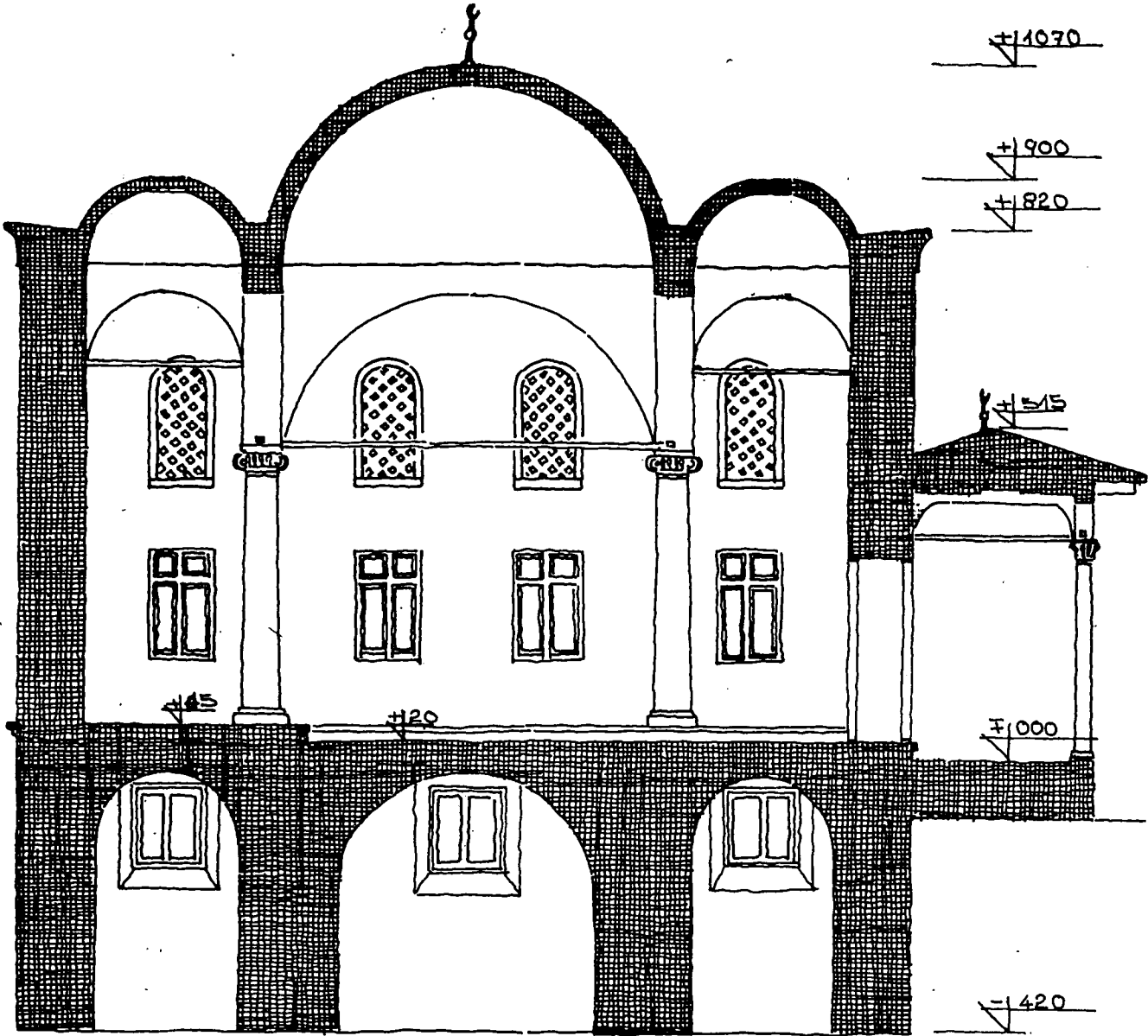

Piân: 1— Köprülü Kütüphanesi piânı

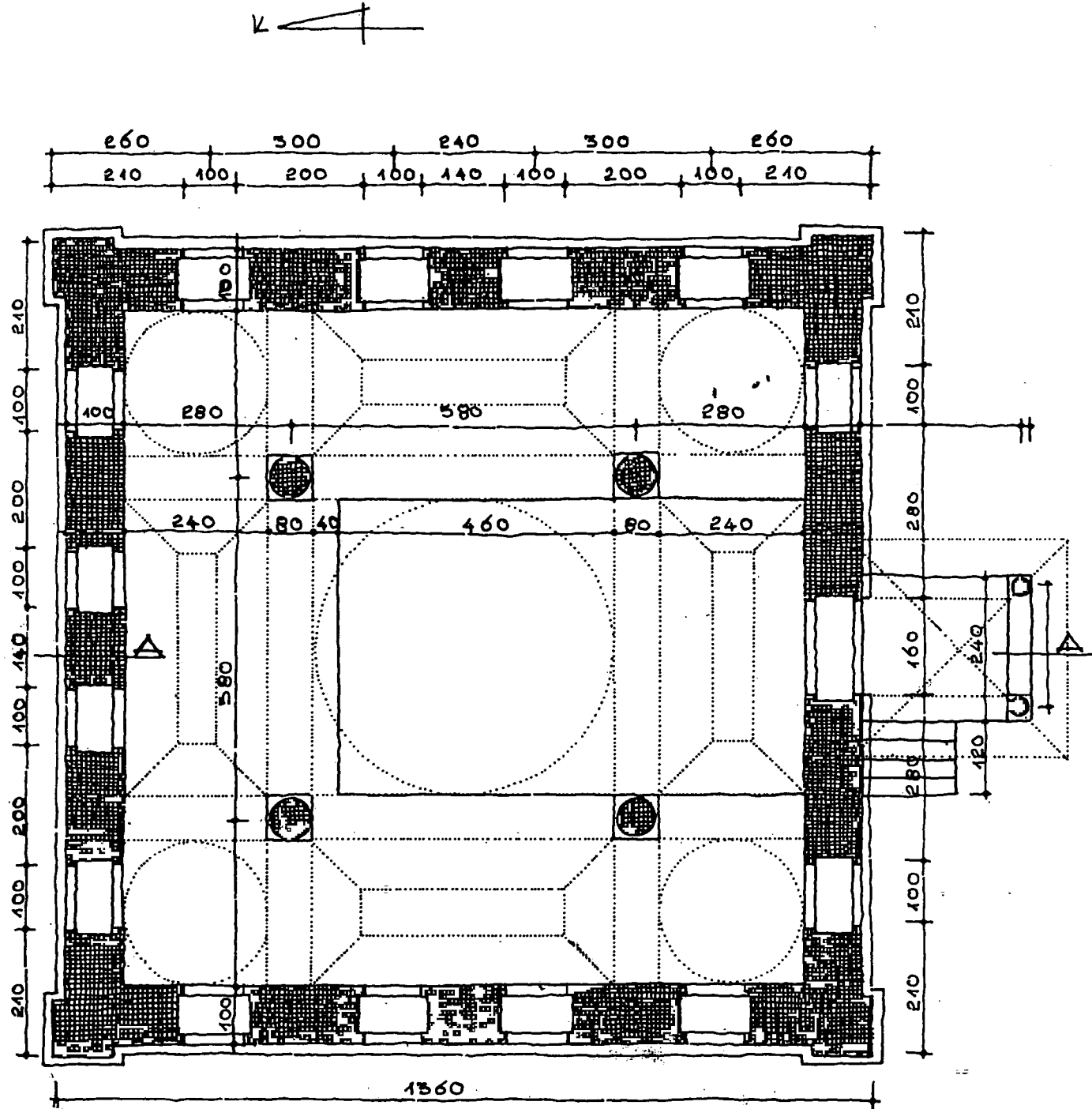
Piân: 2— Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi piânı

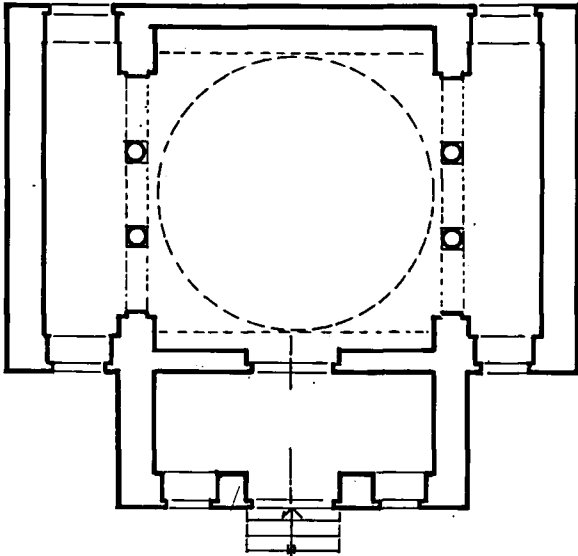
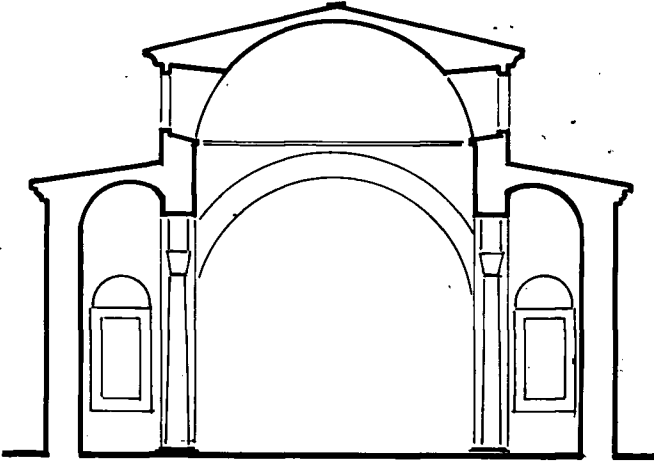
Piân: 3— Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi piânı

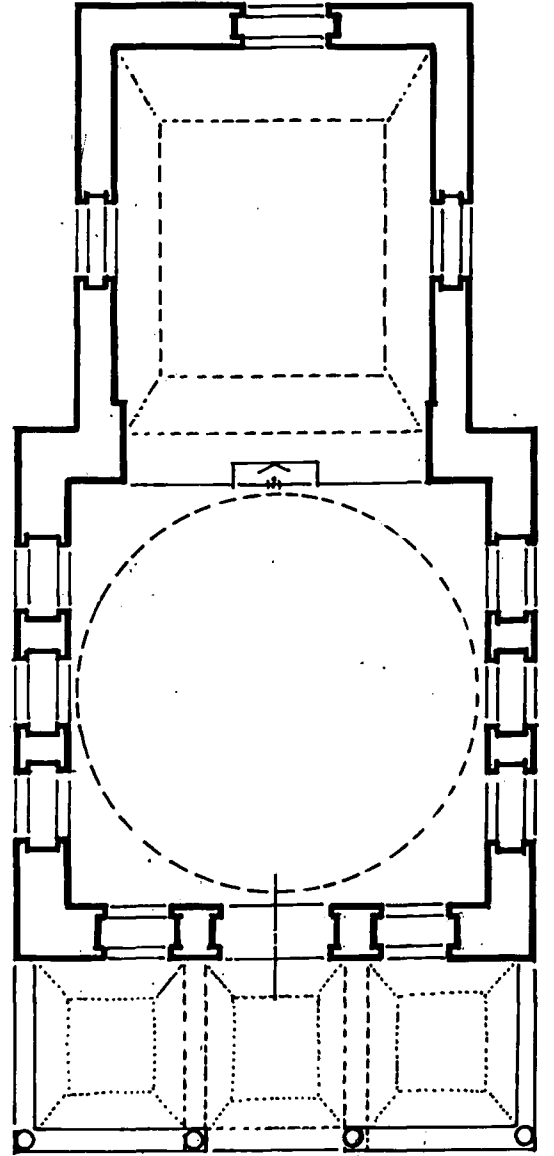
A-A KESİTİ 1/100

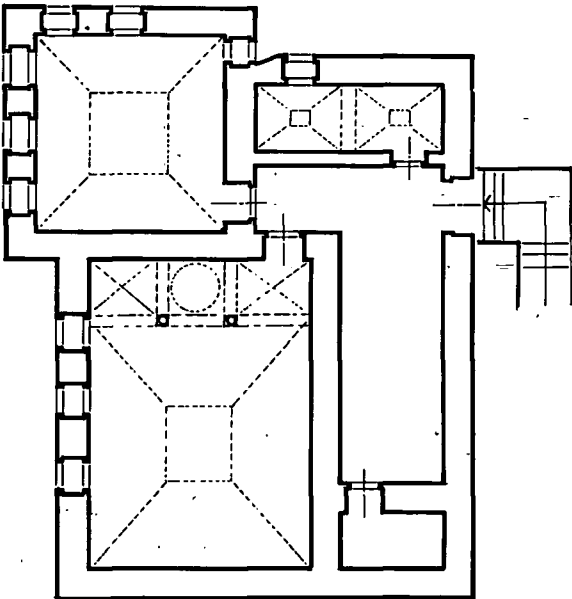
Plan: 4a— Murad Molla Kütüphanesi plânı.

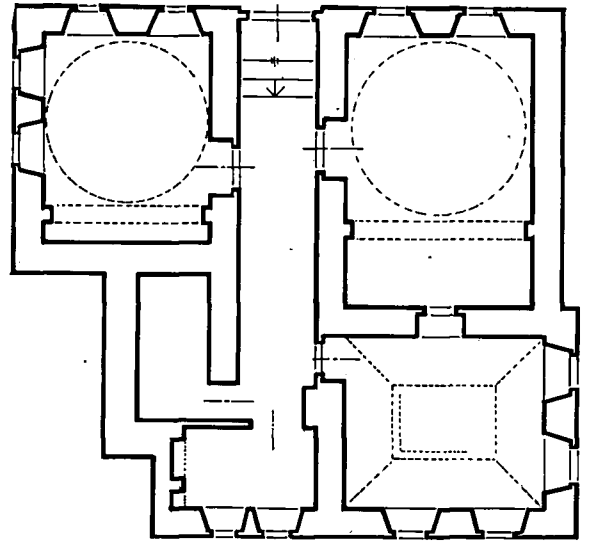
Plân: 5— Esad Efendi Kütüphanesi plân ve kesiti

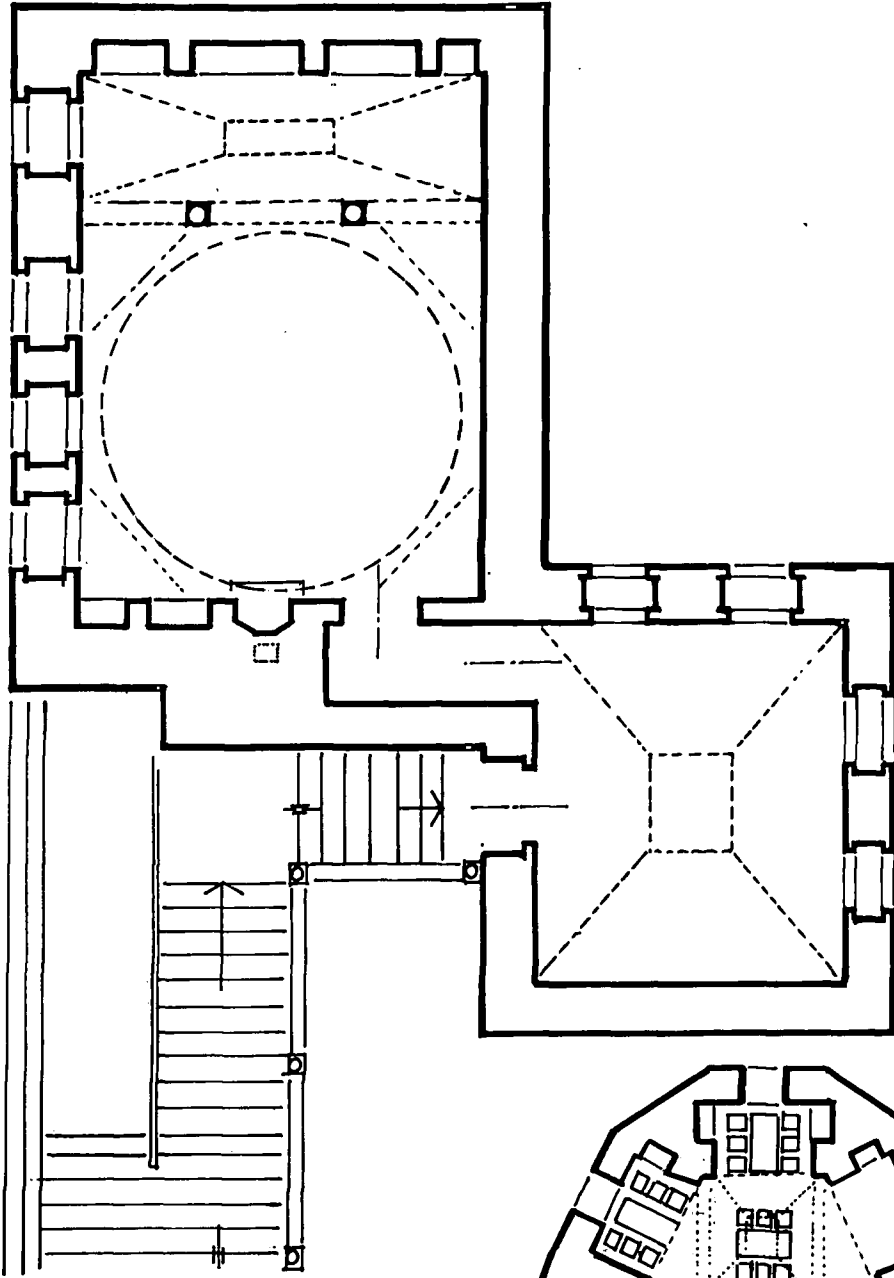
Plân: 6— Selim Ağa Kütüphanesi Plânı

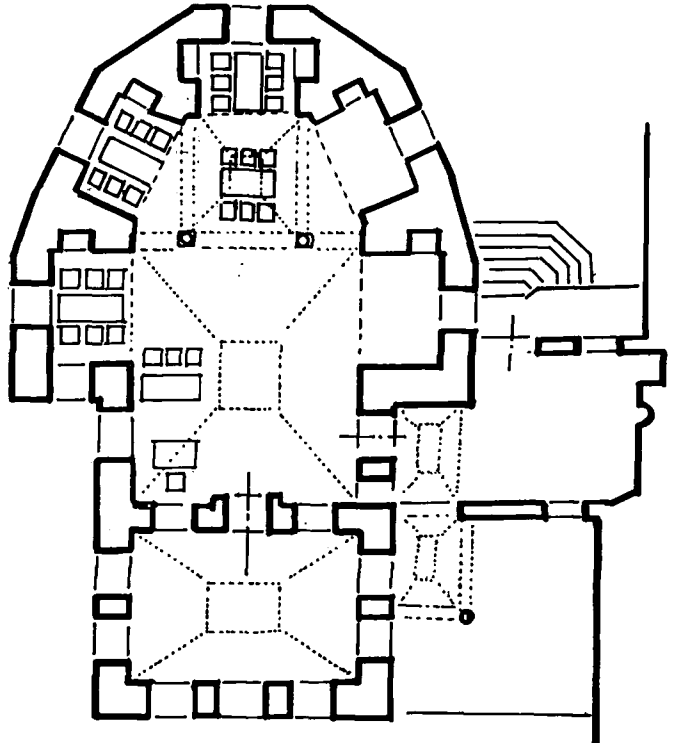
Plân: 7— Aşir Efendi Kütüphanesi kat plânı

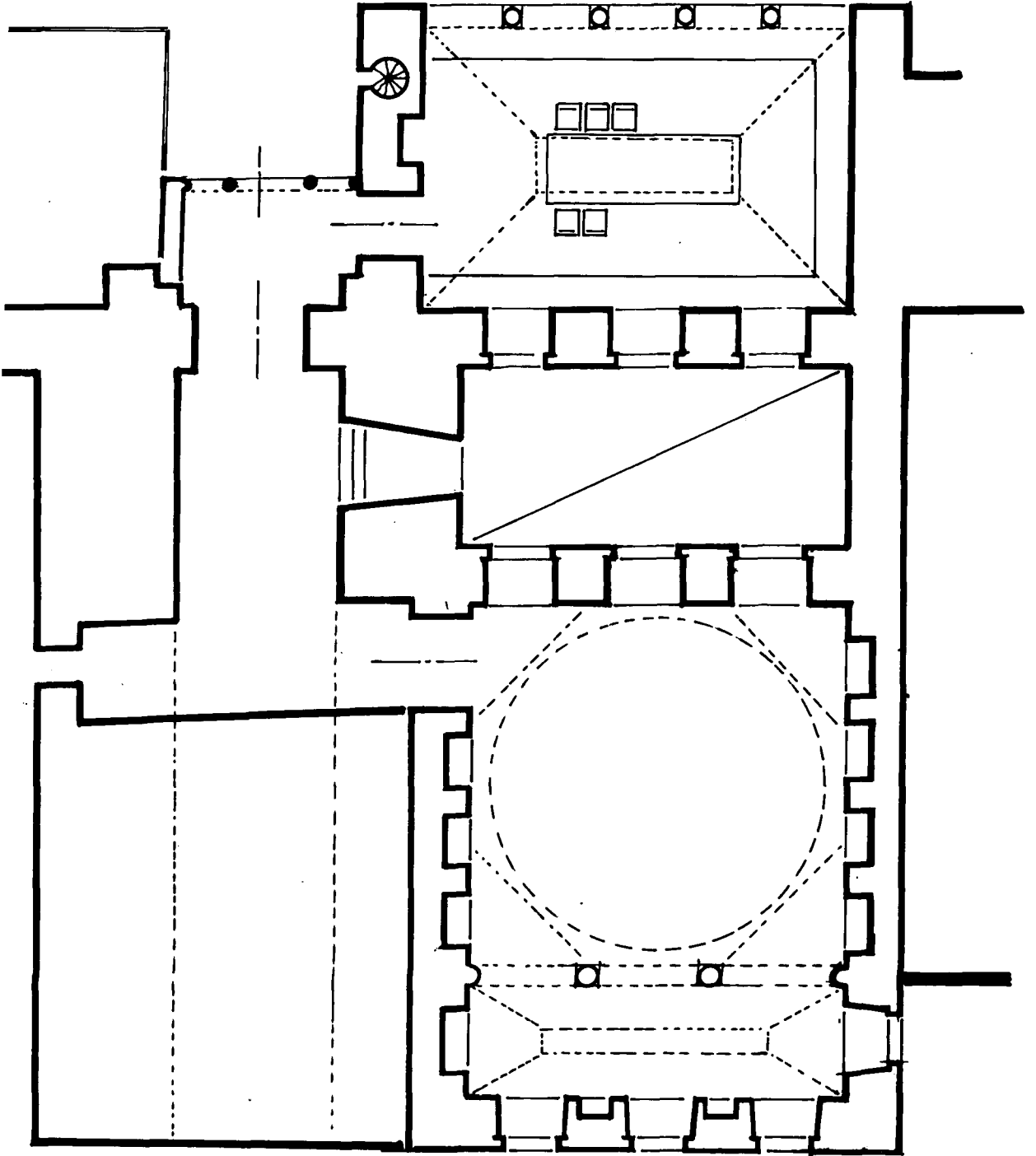
Plân: 8— Hüseyin Paşa Kütüphanesi plânı

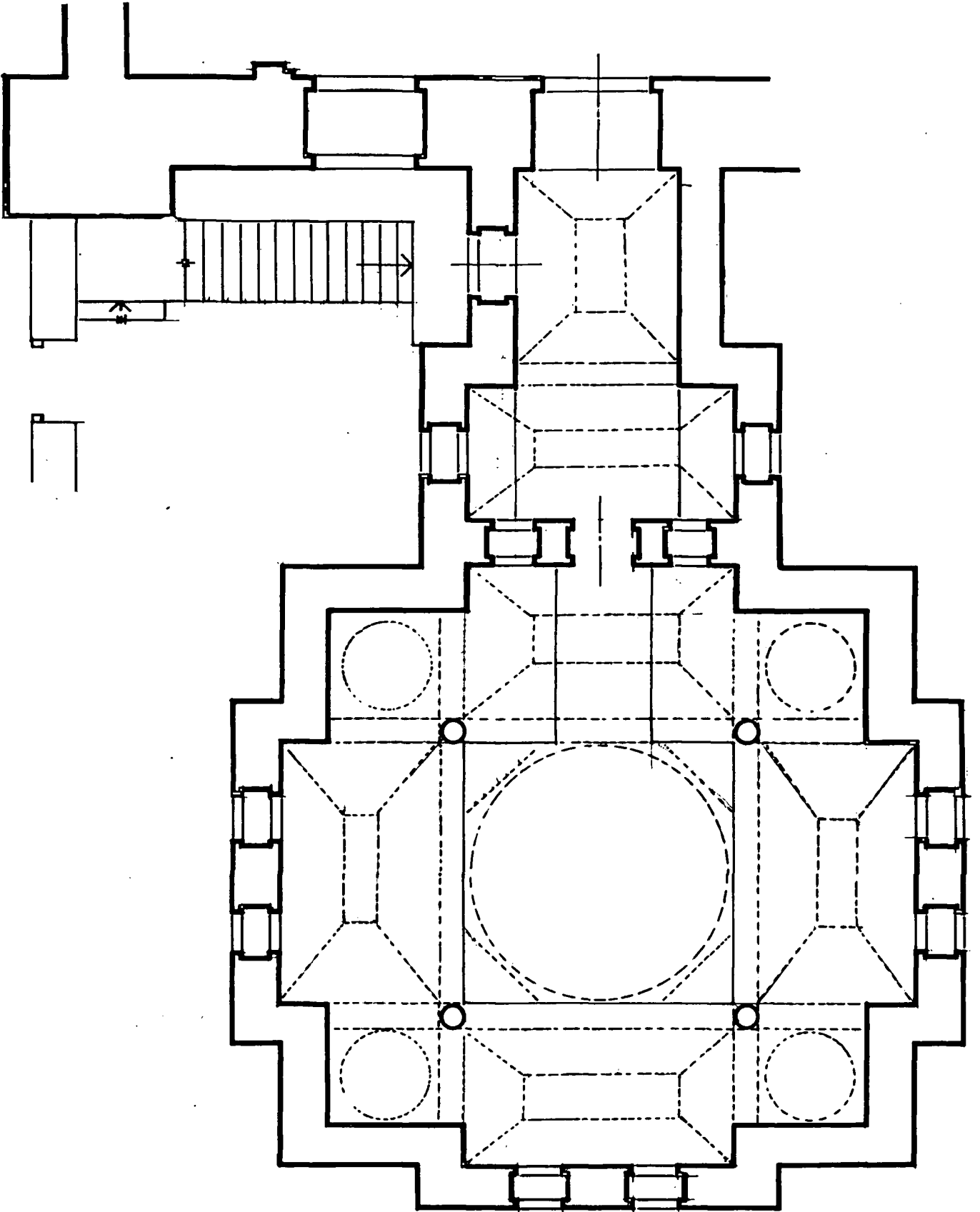
Plân: 9
Şehit Ali Paşa Kütüphanesi
üst kat plânı

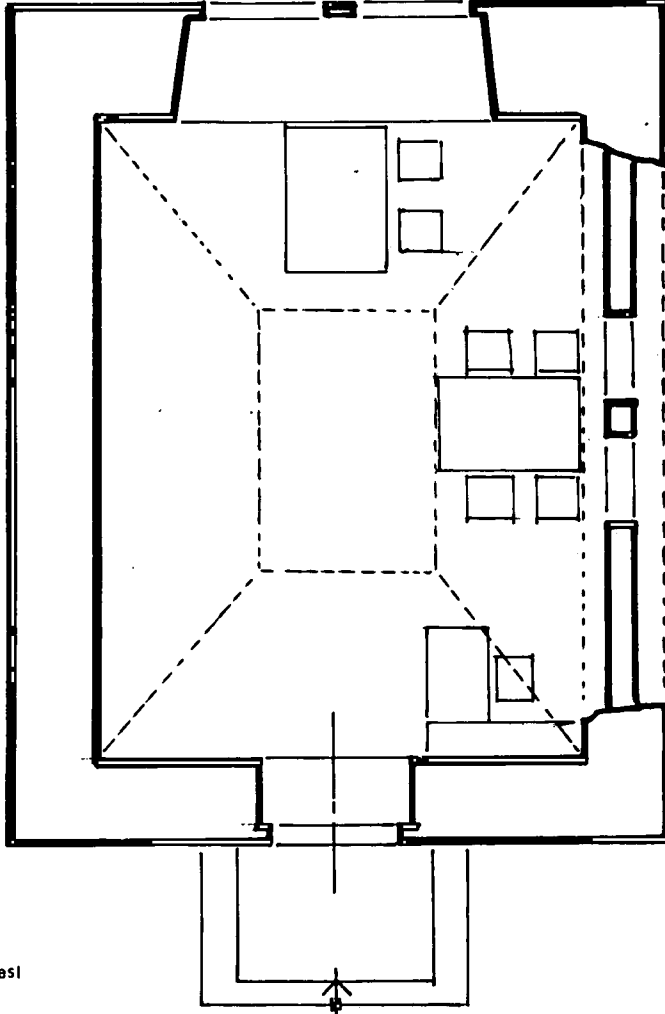
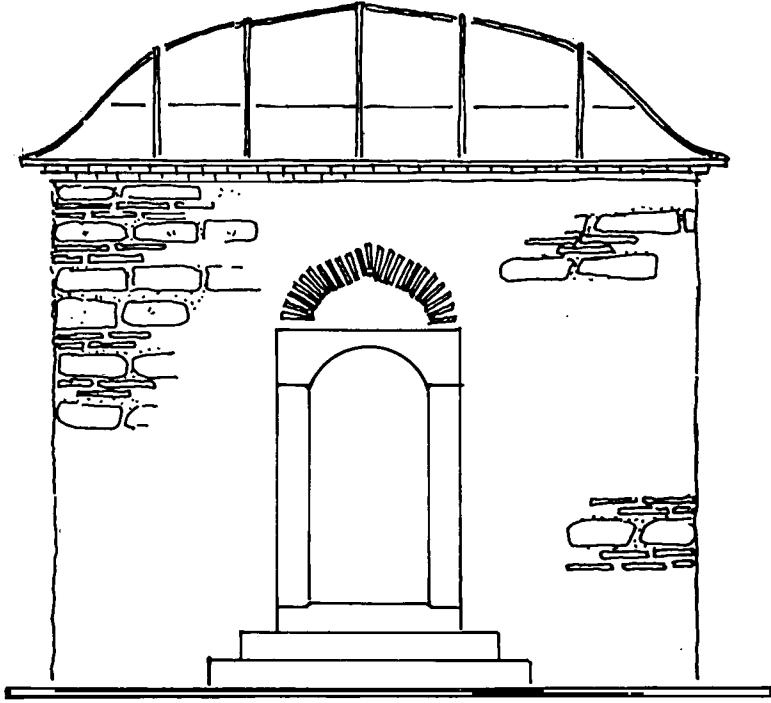
Plân: 10
Atıf Efendi Kütüphanesi
esas kat plânı

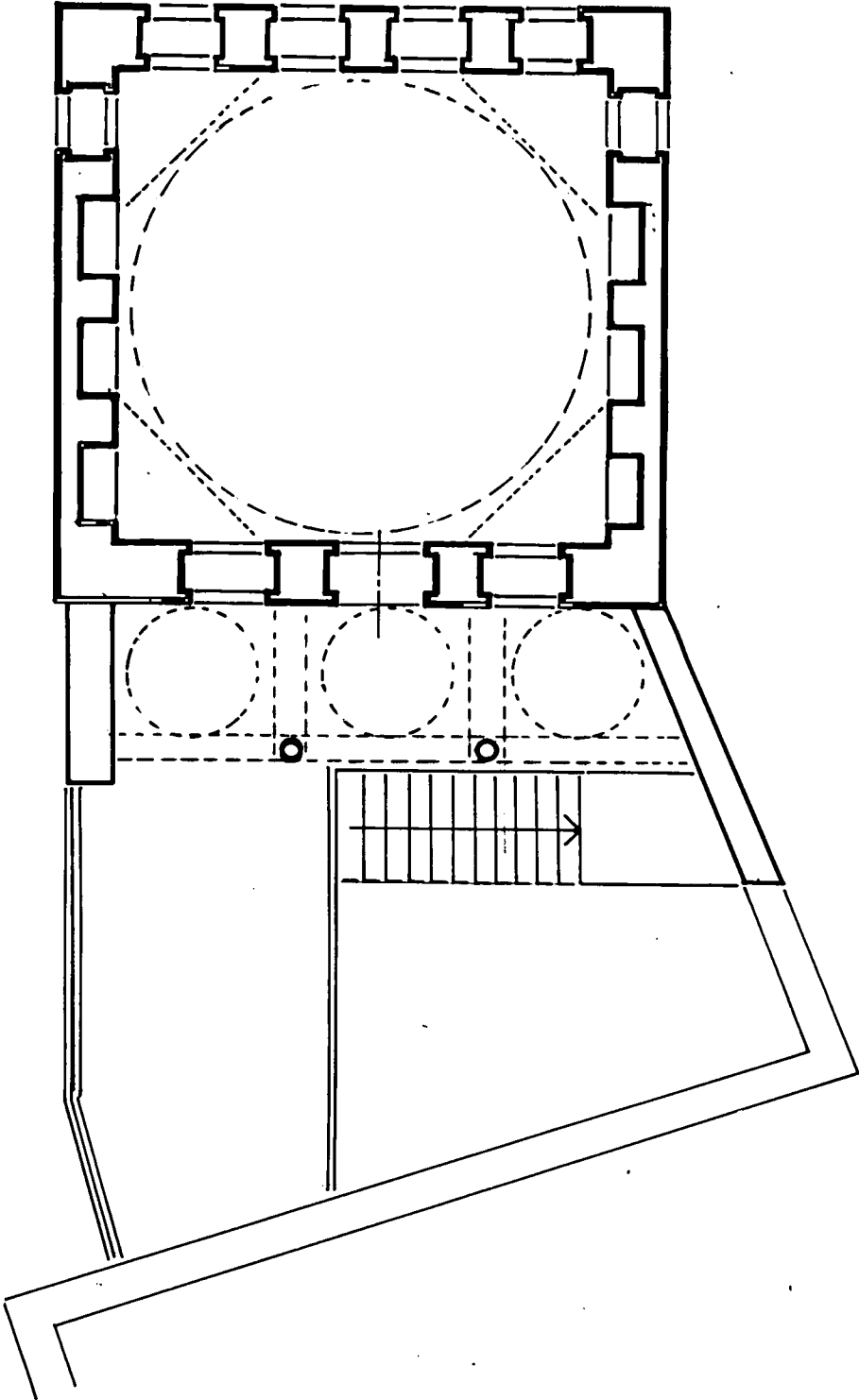
Plân: 11— Ayasofya Camii Kütüphanesi plânı

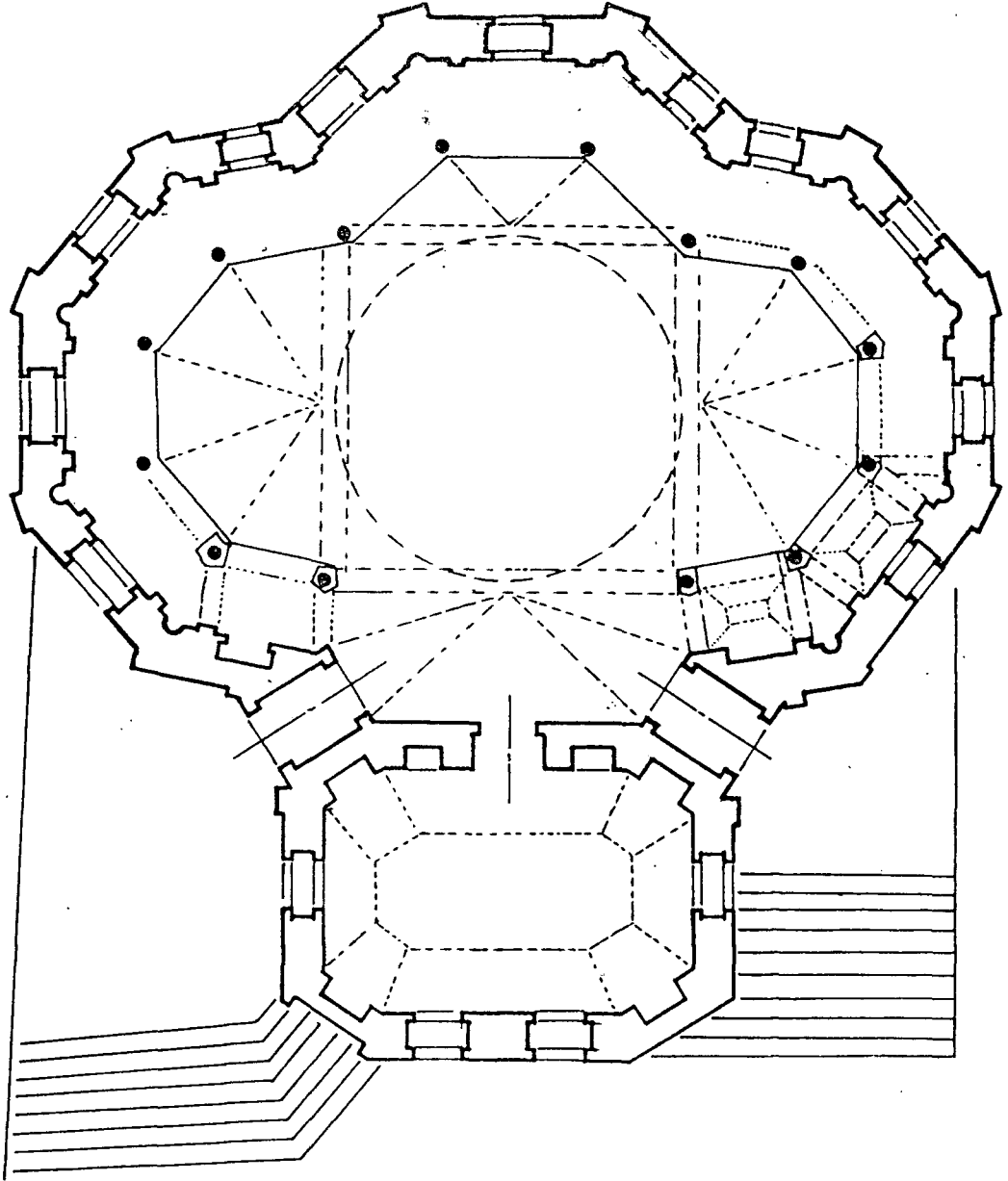
Şifre 12- Fatih Camii Kütüphanesi planı

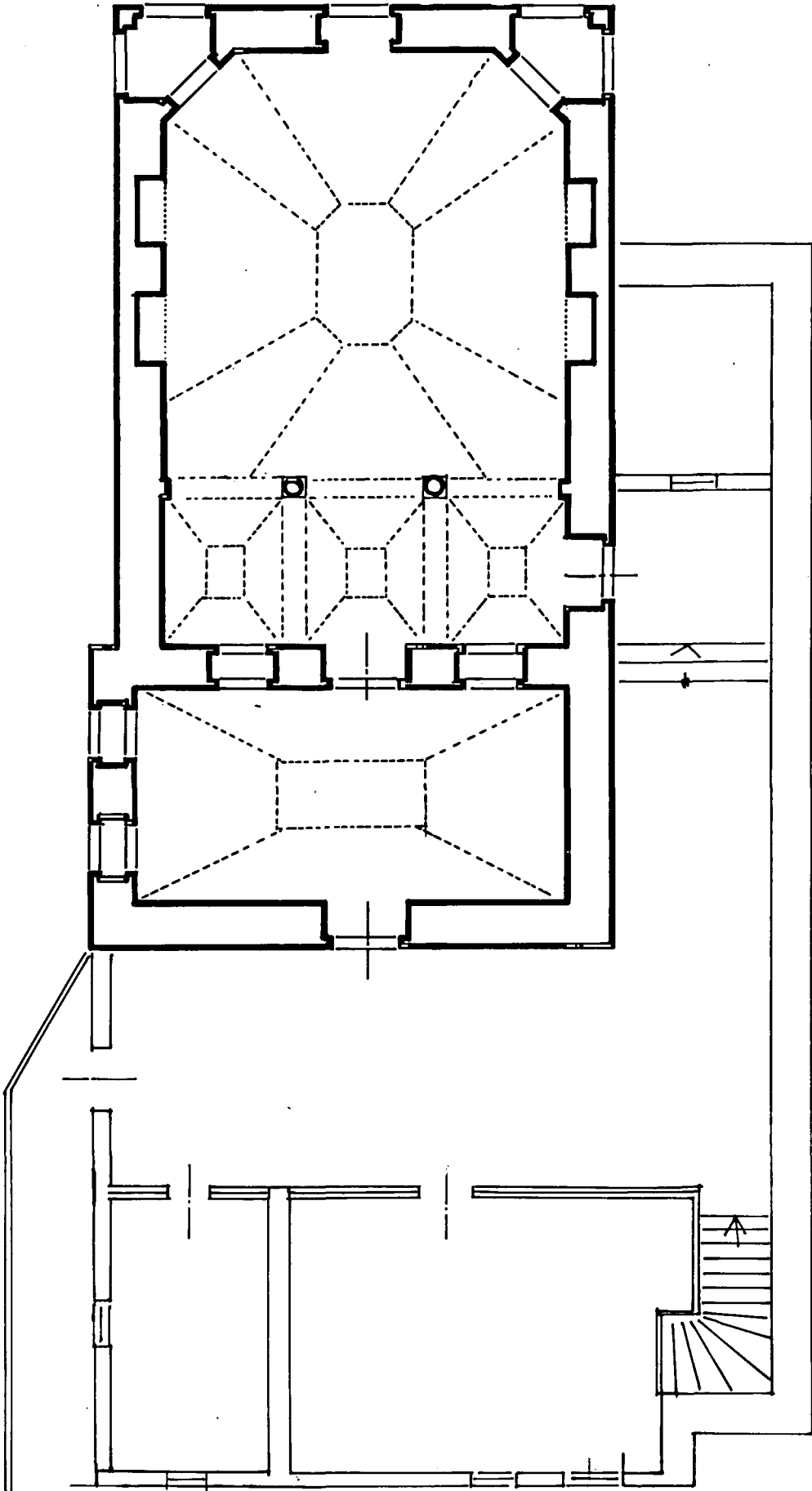
P1ân: 13
Mirzazade
Mehmet Efendi Kütüphanesi
restorasyon tasarısı

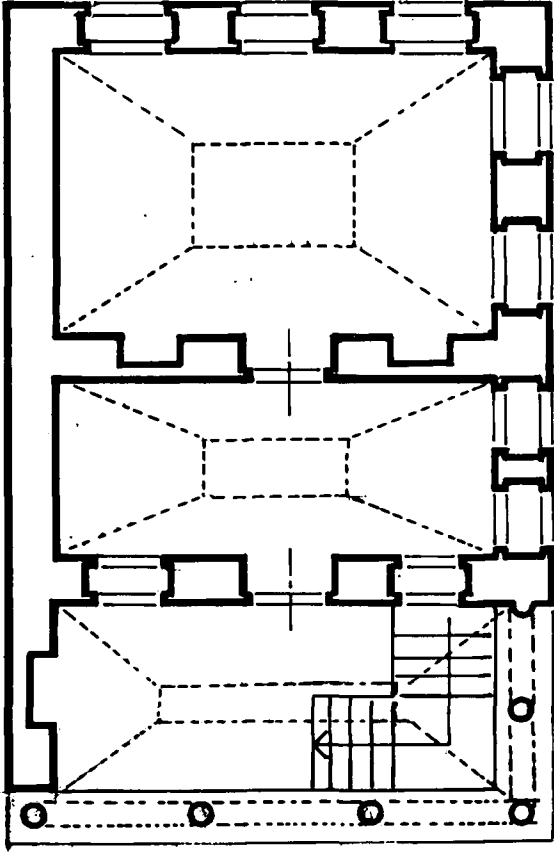
Plan: 14— Amca Hüseyin Paşa Kütüphanesi üst kat planı

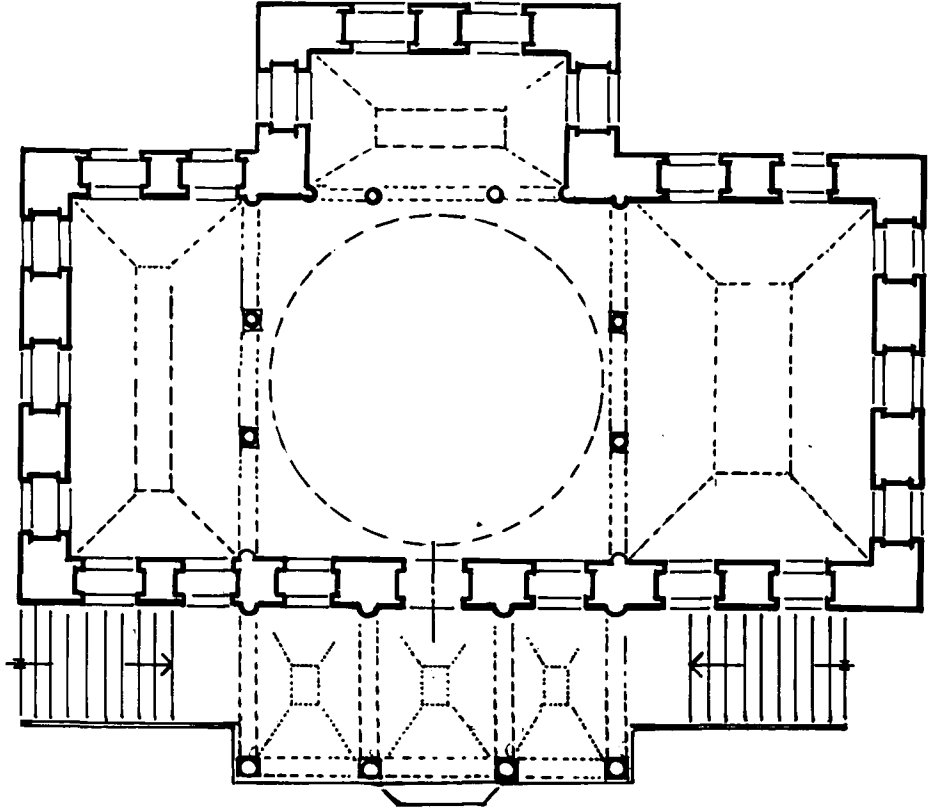
Plân: 15— Nuru Osmaniyeh Kütüphanesi plânı

Plân: 16
Hamdiye Kütüphanesi
Üst kat planı

Plân: 17
Halet Efendi Kütüphanesi kat plânı

Plân 18
Topkapı Sarayı
Kütüphanesi'nin
revak kısmı

RÖNESANS VE KLASİK OSMANLI DÖNEMİ DİNÎ YAPILARDA KUBBENİN AMAÇ VE UYGULANIŞ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI (★)

O. Cezmi TUNÇER

5.y. başlarında Floransa'da başladığı kabul edilen ve bu yüzyıl sonunda ilkin İtalya Yarımadasına ve merkezi Roma'ya kaydırıldığı günlerde de Avrupa'ya yayılmaya başlayan bu olağanüstü kültür olayı şimdiye kadar birçok kez incelenmiş ve yayımlanmış bulunmaktadır. Biz bu incellememizde Rönesansın kendini, oluşum ve aşamalarını, diğer sanat dallarına etkinliğini ve hatta değişik mimari yorumlarını bir yana bırakıp sadece kubbenin, Rönesans Avrupa'sıyla Klasik Osmanlı dinsel yapılarında kullanış amacını, uygulanışını; işlev (fonction) çatki (construction), oran (proportion) ve üslup (style) açısından karşılaştırmaya çalışacağız. Konumuz böylece tarih, yapı türü ve bölümü olarak sınırlandırılmıştır.

Her din ve sanat olayı gibi Hıristiyanlıkta kendine uygun kişilikli bir mimari için geçmiş kültürlerden, bölgesel etkenlerden, özelliklerden ve çağının dünya görüşünden geniş ölçüde yararlandı. Hümanistik görüş insanı yüceltiyor ve evrenin onlar için yaratıldığını vurguluyordu. Giderek odayına bu yüce varlığı alan, koruyan, yaşatan ve yücelten gök kubbe ile merkezî kubbe, merkezî plân arasında yeniden bir anlam birliği kurulup mekânlar oluşturulmaya başlandı(1). Kısa süreçte bu örtü Hümanizmanın ve Rönesansın kabuğu oldu. Bununla da yetinilmeyip tek yapı boyufu aşılarak merkezine katedrali veya sarayı, bazan ikisini birden alan ışınal kent tasarımlarına da gidildi. Bu yorum daha ileri yüzyıllarda, özellikle Barok dönemde oldukça yaygınlaştı(çizim 1). Zaten buna benzer bir yorum daha ufak boyutlarıyla her İslâm kentinde olup yolları, mescidin,

kahvehanesinin, çınar ağacının ve ticarethanelerinin bulunduğu odayına bağlanıyordu. Ancak kesin geometri burda yerini serbest bir dokuya bırakıyordu.

Hıristiyan dünyası, çan kulesi, giriş (nartex), ana ve yan nef, transept, bema, apsis, ambulatör ve şapellerden oluşan kendine özgü tapınağını yaratılabilmek için uzun bir süreye -Roman Dönemi- gerek duydu. Bazilikal plân (doğuya) yönelmeye elverişliydi. Bu nedenle merkezî kubbeyi naosta dışa yansıtarak Rönesans kendi tapınak türünü yarattı. Zaten Gotik dönemde alabildiğine yükseltilen ana nef, naos ve apsisi destekleme açısından, yan nef ve ambulatörlerden oldukça yararlanmıştı. Böylece kenti simgeleyen anıtsal tapınaklar geleneği sürdürüldü.

Bazilikal planda orta nefi yanlardan ayıran kalın ayaklar Gotik ve Rönesans tapınaklarında da görüşü kesiyor ve sadece kendi doğrultusunda bakış olanağı veriyordu(2). Yan neflerin üst katında ise sorun daha da büyüyordu. Bu nedenle İslâm

(*) Konuyu sınırlı tutabilmek için yapı, mimar, plân gelişimi, süre, dış etkenler ve diğer sorunlar azaltılarak dipnotlara yansıtılmıştır. Yapılar üzerinde tek tek durulmamış, ancak yaygın ve özellik gösteren bazı örneklerle yetinilmiştir. Okuyucuyu sıkmamak için Rönesans Avrupa Hıristiyan dünyası veya tapınağı yerine, Rönesans, Klasik Osmanlı dönemi için de Osmanlı denerek yetinildiği olmuştur.

(1) Ahşabın ve taşın esirgendiği Mezopotamya, dünya mimarlık tarihine kerpiç ve tuğlayı, kemer, kubbe, tonoz teknolojisini, merkezî kubbe, merkezî plân anlayışını kazandırır.

(2) Aynı sakıncalar İslâm dünyasının çok direkli câmiilerinde de vardır. Ahşap örtülü ve direkilerde kesitin biraz azaldığı görülür.

dünyasının çok ayaklı camileri gibi burada da mekân bütünlüğünden söz edilemiyor. Öyleyse tek nefli veya yan nefli sadece geçiş için dar tutulan üç nefli bazilikal plânların daha akılcı bir tasarım olduklarını kabul etmek gerekir⁽³⁾.

Gotik kitlede naostan yükselen prizmatik gövde, çokgen kasnak ve piramit dış örtü ile içteki kubbe arasında Selçuklu kümbetlerinde olduğu gibi⁽⁴⁾ çatkı ve biçimde fotoğraf (1) dıştan görünmeyen kesin bir kopukluk vardır. Rönesans günlerinde eş geometrik kabuktan yararlanarak dışarıya da sivri kubbe veya çokgen tabanlı sivri kubbe oturtulup aradaki boşluğun azaltıldığı görülür. Bu akılcı yumuşama Rönesansın gerçek ruhuna da uygun düşer. Floransa S.Spirito, Roma Sen Piyer (vb.) Kilisesi bunun güzel örneklerindedir. (çizim 2, 3) Barok dönemde fantastik özentilerin bu boşluğu daha da arttırdığı⁽⁵⁾, karmaşık yolları zorladığı hayretle görülür. (çizim 4, 5, 6). Bunun tek nedeni iç mekânı sınırlayan kubbenin dış kitlede yetersiz kalışındandır. Yalancı kubbe mimaride geniş ölçüde bir başarısızlık, çözümsüzlüktür.

Daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi Rönesans döneminde de üst örtüde⁽⁶⁾ birden fazla kubbeden yararlanıldığı da görülür (çizim 7, 8, 9). Gerçekte bunlar iç görünüşte sürekliliğe engeldir. Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı günlerinde az da olsa kullanılmış ve vazgeçilmiştir⁽⁷⁾. Rönesans günlerinde düz tavan ve tonoz bunun için çoğunlukla yeğlenmiş olmalıdır (fotoğraf 2). Oysa naostan kubbesi ikisinden de çok ayrı kökenli olup kesitte değişik kotlara neden olmaktadır. Bunun için Rönesans iç alanında yan nefler, transept, beama, apsis, orta nef plân ve kesitte ayrı birer bölüm oluşturmakta ve sadece naos ile bir araya getirilmeye çalışılmaktadır. Mekânda ana öge olan kubbe biçimlemede bağlayıcı, aracı duruma düşmektedir. Bunun da nedeni aynı geometrik kökenli örtülerin kullanılmamasındandır. Rönesans iç örtüsünün Gotik'teki ustalığa erişemediğini düşünebiliriz⁽⁸⁾. Ancak burada Gotik'teki 3. boyutun sınırsızlık, sonsuzluk isteğine karşın belirgin bir mekân başarıyla elde edilmiştir⁽⁹⁾.

Yarım kubbe tek başına bir örtü türü olmayıp ancak tonozlu veya kubbeli bir örtünün ya başlangıcı, ya bitimi veya her ikisidir. Bunun için naos kubbesi gerisinde, bemaalı veya bemasız, hacmi en iyi bitiren, bütünleştiren, aynı geometrik kökenli bir mimari birim olur. Zaten yarım oluşu bir bütüne de bağlanmasını akılcı gerektirir. Bu açıdan bakıldıkta İstanbul Ayasofya'sının kıymeti daha iyi anlaşılır⁽¹⁰⁾. O çağların böylesine uyumlu ve anlamlı bir örneği varken Avrupa Hıristiyan dinsel mimarisinin bunu izlememesinin ve hatta geliştirmemesinin herhalde bilmediğimiz yanları olmalı-

dır. Bir bakıma bunu, Avrupa'nın "kendi bilgi ve birikimiyle kendini yaratma" coşkuşu olarak yorumlayabiliriz. Ayasofya'nın "bazilikal plânla merkezî kubbeyi çakıştırma" anlayışı daha sonraki yüzyıllarda bazı yapılara kaynak olma görünümündedir. Ancak, sözgelimi ne Mantuana Sant'Andrea (Alberti 1472) ne de Roma Gesu Kilisesi (Vignola 1568) Ayasofya'ya erişebilirler⁽¹¹⁾ (çizim 10, 11).

(3) Üç nefli olsalar bile, orta nefte sıralar arasında geçişler için boşluklar bırakıldığından faydalı alanın yüzeyi oldukça azalır. Sözgelimi ünlü Gesu'da yapının kapladığı alan yaklaşık 1320 m² iken dua etmek isteyenlere ayrılan yer 580 m² kadar olup oran % 43,50 dir. Bundan sıralar arasındaki yer kaybını da düşmek gerekir.

(4) Selçuklu kümbetlerinde koni veya piramit dış örtü altında içeride kubbe büyük bir çoğunlukta olup, bunun astrolojik ve dinsel değeri ile geleneksel çadır mimarisine yakın ilişkisi vardır. Bu örtü, Osmanlı günlerinde içte ve dışta tek kubbeye dönüşecektir.

(5) Floransa'da S. Spirito Kilisesinde (Brunelleschi 1436) iç kubbe ve fenere hiç dokunmadan dışa yeni bir kubbe ve fener yapıldığı çizim 3'te açıkça görülür. Artık tepe ışığından yararlanmak olası değildir.

(6) Venedik St. Marko (1063), S. Salvatore (1507), Périgueux (Dordogne) S. Front Le Puy-En-Velay (Haute-Loire) Katedrali (12.y.) bu örneklerden bazılarıdır (çizim 7, 8, 9). Bunlara Baldassare Longhina (1631), Torino Saperga (1717 Filippo Juvara) ve Venedik Santa Maria Della Kiliselerini de ekleyebiliriz.

(7) Antalya Burma Minareli Camii bu şekilde olduğu kabul edilir. Aydınöğullarından Selçuk'taki İsa Bey, Osmanlılardan Bursa Ulu Camii ile İstanbul Piyale Paşa Camii (v.b.) böyledirler.

(8) Gotik dünyasının örtü birimi çapraz tonoz olup, arka arkaya eklenerek orta nefin biçimsel ve görüştürülebilirliğini başarıyla sağlar. Geometrik kurgusundan ötürü transeptin de en uygun örtüsüdür. Tympanumlar istenen ölçüde ışığı sağlar. Düzenli bir ritmi vardır. Bu özellikleri Gotik'i üstün bir teknik ve estetik olgunluğa erdirtir. Oysa Rönesans'ta böylesine bir olgun çözüm göremeyiz.

(9) Gotik'te çok yüksek iç örtü mimari motifleri yok eder. Formların ritmik hareketiyle içeriyi girenlerin bakışları mihraba ve yukarıya çekilir (Bakınız: İpşir, Mazhar Şevket - Rönesans Sanatı s. 33).

(10) İstanbul'daki Ayasofya'nın (532-7) atlattığı badireler bilinmektedir. Bu gün kubbesindeki çap farkı da statik sorunlarından, Orijinal görüntüsünü biraz bozsa da Osmanlı günlerinde yapılan desteklerle günümüze gelmiştir. Yine de Ayasofya geometri - işlev, perspektif, mekân, biçim - statik ve iç - dış uyumu açısından Bizans'ın rönesansıdır.

(11) Alberti ve Vasari, Rönesans'ı hazırlayanlardır. Alberti için "Mimaride dar anlamda klasizmi hazırlayan sanatçılardan biri" denir (bakınız: İpşir, Mazhar Şevket - Rönesans Sanatı, sayfa 86). Mantuana'daki yapısında Latin Haçı plan yeğlenir ve yan nefler ufak birer şapele dönüşür. Vasari'ye göre ise, Rönesans'ın gerçek kurucusu Brunelleschi'dir. 1367'de projesine başlanan ünlü Santa Maria Del Fiore'nin (Gotik) yapımına Alberti başlar, Vasari sürdürür ve Brunelleschi 1417'de kubbeyi tamamlar (aynı yayın, sayfa 27).

Roma Gesu Kilisesi Vignola'nın yapıtıdır (1507-73) - (79?). Yan nefler transept derinliğinde tutularak tok, derin-toplu görünümde, fakat Alberti'nin Mantuana'daki anlayışını sürdürür. Yapının tümü içinde kubbe az yer kaplar ve kitleye egemen değildir. Bu nedenle Ayasofya'yla karşılaştırılmamalıdır.

Vignola'nın ölüm tarihi 1573 ve Gesu için 1568 tarihi verilir (Pevsner, Nikolaus-Ana çizimleriyle Avrupa Mimariği. Türkçesi: Selçuk Batur.

Apsisin proto tipi olan yarım daire plânlı ve yarım kubbe ile örtülü girintiler (niche) Roma mimarisinde çokça kullanılmış ve merkezî kubbe ile merkezî plân anlayışına sayısız örnekler kazandırmıştır. Roma Minerva Medica (3.y.) veya(12) Ravenna Baptisterium (5.y.) (çizim 12, 13) S.Giovanni in Fonteye Entraiques (charente) S.Michel gibi örnekleri de ekleyebiliriz (çizim 14). Mezopotamya ve Bizansa yakınlığı nedeniyle erken tarihli bazı Ermeni kiliselerinde(13) görülmesine de şaşmamak gerekir (çizim 15). Ancak bunların tümünde girintiler gövdenin bir parçası olup onun prizmatik veya silindirikliği içinde görevini ve biçimsel sınırını çizerler. Oysa Ayasofya'nın yarım kubbeleri gövdenin olduğu kadar merkezî kubbesinin de parçası ve ayrılmaz tamamlayıcısıdır. Çapı onunki kadardır. İşte bu noktada akla bir soru gelmektedir. İki yarım kubbesiyle Ayasofya acaba merkezî kubbeli ve dört yarım kubbeli plân şemasına öncülük etmiş olabilir mi? Milano St. Maria Della Grazie bir bakıma Ayasofya'nın derinliğine yönelişini enine de kullanarak bazilikal görünümlü merkezî plâna çevirir (fotoğraf 3). Bramante 1492-97 tarihli bu yapısında(14) tam bir olgunluğa erişemez. Yüksek prizmatik gövde, dört yanındaki yarım dairesel çıkıntılar, merkezin kasnak ve fıskıran kubbesi ayrı birer mimari eleman gibi durup bir bütünlük gösteremezler. Erken Rönesansın her kattaki değişik üslup denemeleri ve özellikle çok belirgin silmeleri şimdilik dengele-nememiştir. İç görünüşü dışa oranla daha başarılıdır denebilir (fotoğraf 4).

Grazie'den 16 yıl kadar sonra İtalya Todide S.Maria Della Consolazione (1508-1608) üstünde durulması gerekli bir yapıdır (çizim 16). Bazı kaynaklar yapıyı 1494'e kadar indirirler(15). 114 yıl sürecek inşaat döneminde plân, kesit ve görünüşün hiç değişmeden sürdürülebileceğini düşünmek özellikle Rönesans dönemi için oldukça zordur. Bu nedenle şimdiki görünümü 17. y.'a ait olmalıdır. Bramante'nin iki öğrencisi tarafından ve bu kez 1520 olarak tarihlenen(16) yapıda kitle daha doyurucu ve görkemlidir. Piramidal görüntü belli bir düzeye erişmiştir. Böylece merkezî plân merkezî kubbe ile amaçta ve formda birleşir, yapı daha stürüktürel değer kazanır (fotoğraf 5). Gövdenin ortasındaki yatay silme, değişik pencere alınlıkları ve taşkım merkezî kubbe her haliyle Rönesans özelliklerini yansıtır. Dört yarım kubbenin sardığı kübik orta kitleden yüksek kasnak ve fenerli merkezî kubbe fıskırır gibidir (çizim 17). Son derece kesin ve yalın geometrisini Rönesansın süsleme anlayışı biraz zedeler. İçeride eşdeğer iki ek-sen işlevin biçime bağlı olduğunu gösterir (fotoğraf 6).

Nişlerin proto tipleri Roma günlerine inse de

1492 tarihli Grazie ve 1520 tarihli Consolazione'y-le 4 yarım kubbeli şema yeni bir anlayışla birden kendini yeniler. Çok iyi bir rastlantı olarak Osmanlı döneminde Edirne Beylerbeyi Camisi (1429) (çizim 18) ve Tire Yeşil İmaret Camisi (1441) (çizim 19) ile başlayan bu gelişme İstanbul'un alınışından sonra çok daha rasyonel biçimde gelişip Sinan günlerine gelir. Erken Dönem Osmanlı ve Avrupa Rönesans günlerinde o çağın bir özelliği olarak görünen kubbe gelişimi atbaşı gider. Bu nedenle, 15. y. sonu-16. y. başı Elbistan Ulu Camisi ve 1522 tarihli Diyarbakır Fatih Pş. Camisi (çizim 20) ile Grazie'i veya Consolazione ile Şehzade'yi (çizim 21) eş yorumda görmek bir bakıma gelişmenin doğal sonucudur. Todi'deki yapının günümüze gelen durumunun kesin tarihi bilinebilse bazı yorumlar daha gerçekçi olacaktır. Öyleyse bir süre bu çağışım ve karşılaştırmayı hoş görmemiz gerekir. Kaldı ki sanatta bir yapının diğerine kaynak olması kadar doğal, kaçınılmaz ve hatta gerekli bir olay yoktur.

Osmanlı kubbesine geçmeden önce, plânını etkileyeceği için, İslâm ibadetindeki bazı ana ilkelere kısaca gözden geçirmek gerekecektir.

Cem Yayinevi, İst. 1977, s. 106-7). Giacomo Barozzi da Vignola'nın Gesu'daki iki başarısı: Orta nefin kemerini biraz daraltarak naosun aydınlığıyla zıtlık oluşturması ve naos kubbesini içte ve dışta teke indirebilmesidir. Michelangelo'nun de denediği gibi Rönesans merkezî kubbesini, Romanın bazilikal planıyla birleştirse de yapının yan yüzlerinde nefler arasındaki örtü kopukluğu, fıskıran kasnak, sivri kubbe ve giriş cephesi geçmişteki çözümlüzlükleriyle gelir. Ancak alçak yan neflerin saçaklarının kırılarak yukarı doğru çıkması, Avrupa mimarisini İtalya ve Roma'ya bağlı Katolik ülkelerin Barok'una götürecektir.

(12) Çapı 24 m'yi bulan, ongen gövdelli yapıyla ünlü Pantheon'un (R = 43,60 m) kubbe iç etkileri hemen hemen aynıdır. İ.S. 120-124'te bu çapta bir yapı, Romalıların kubbe teknolojisinde ne kadar ileri olduklarını gösterir. Bu çap bir daha aşılamayacaktır.

(13) Tunçer, Orhan Cezmi - Anadolu Türk Sanatı ve Yerli Kaynaklarla İlişkileri Üzerine Bir Deneme. Vakıflar Dergisi XI. Gaye Matbaası - Ankara s. 239.

Özellikle Kars-Anı St. Apotres Kilisesi (11. y.) bu açıdan oldukça ilginçtir. Grek Haçlı kare plânlı örneklerde apsis ile naos arasına tonozla örtüler kanatların eklendiği de olur.

- Mantuana S. Sebastiano (1460),
- Ulbing yakınında St. Bernardino (1480),
- Prato, S. Maria Della Carceri (1485),
- Parma, Madonna Della Steccato (1521),
- Roma-Vaticana S. Peter (1560 Bramante),
- İstanbul-Heybeliada Paraghia Kilisesi. (bakınız: Frankl, Paul-Principles of Architectural History. London s. 6)

Dört eyvanlı Türkistan evleri plân şemaları ile Grek Haçlılar arasında bağlantı olup olmadığı incelenmeye değer.

(14) Bramante (1444-1514). Yapı için 1452 tarihi erken olmalıdır.

(15) Conti, Flavio-Rönesans Sanatını Tanıyalım. Çeviri : Solmaz Turunç, Anka Ofset Basımevi-İstanbul 1982 s. 15 (Yapının ikinci derecede bir mimar tarafından yapıldığı yazılıdır. 1494-1518)

(16) Busch, Harald + Lohse, Bernd-Baukunst Der RENAISSANCE. Frankfurt 1966.

1. İmam eşliğinde birlikte kılınan namazın değerinin fazla olduğuna inanılır. Bu nedenle gözü, kulağı ve gönülu engellemeyen geniş ve tek parçalı kesintisiz bir alan yeğlenir(17).

2. İslam ibadetinin özünde müzik ve tören yoktur. Bu nedenle ek servis alanları istemez(18).

3. Hıristiyan dünyasının kiliseye malettiği vaftiz, ad koyma, günah çıkarma, nikâh ve şaraplı ekmeğin gibi yasal, güncel ve dinsel bazı eylemler İslâm dünyasında camiden soyutlanmıştır.

İşte bu nedenlerle Osmanlı camisi giderek; görüşü kesmeyen, tek mekânlı, kibleye yönelik ve enine plânlı bir alanı yeğler olmuştur. Böyle bir alanın kubbeye kapanmasının da bazı nedenleri vardır.

1— Teknik neden: Dünya mimârlık tarihinde, yığma yapı düzeninde, büyük açıklıkların kesintisiz olarak örtülmesinde en elverişli kabuk kubbedir.

2— Estetik neden: Yarım kubbe, aslangöğsü (pendentive) ve merkezî kubbe aynı geometrik kökten olup, formun sürekliliği, akıcılığı ve mekânın bütünlüğü açısından olağanüstü bir uyum sağlar. Akustiği çok iyidir.

3— Statik neden: Aynı eğride oldukları için yarım kubbe baldakenin kemerlerine ara parça gerektirmeden birleşir ve yatay yükleri karşılar.

4— Kültürel neden: İslâm öncesi Türk kültüründe kubbenin inanç dünyasıyla ve yönetimle bağlantısı vardır. Bu biraz zayıflasa da gök kubbe-tarı ikilemi şeklinde varlığını sürdürür(19).

İşte bu nedenler, klâsik Osmanlı cami plân ve örtüsünü belirler. Caminin parçaları olan mihrap çıkıntısı, yan kanatlar, son cemaat yeri ve iç avlu revaklarında kubbeler, ana kubbeden ve eksenden uzaklaştıkça, kitledeki piramidallığe uyarak ufalırlar. Bu, yapının giderek toprağa basan huzurlu dural etkisini de pekiştirir(20). Merkeze alınan camii çevreleyen diğer eğitim, sağlık, toplum ve ticaret yapıları (v.b.), topografik özellikler, kentin silüeti, sokak perspektifi de göz önüne alınarak eş hiyerarşik diziyile, biri diğerini örtmeden destekleyen bir uyumla yerleştirilir(21). Gerçekte bu armoniyle Osmanlı sosyal ve yönetim düzeni arasında anlam birliği vardır. Birçok halktan oluşan kitle, el ele, gönül gönüle, birlik beraberlik içinde, dil, din, ırk farkı gözetilmeksizin orta kubbenin simgelediği imparatorluğu ve onun imparatorunu sararlar. Bir sentez, ayrılmaz bir bütün oluştururlar. Bu nedenle Şehzade'de, Süleymaniye'de ve hele ayak sayısı arttırılan Selimiye'de Muhteşem Süleyman'ı o günün dünyasına egemen, gururla, görkemle tahtına oturmuş otorite olarak hissedersiniz (çizim 21, 22, 23).

İkinci bir kabuğa gerek duymadan tek kubbe ile hem eşsiz iç mekânı sarmak, hem de dışarıda

kitleye gerekli görkemi vermek kuşkusuz üstün bir geometri bilgisi, deneyim, birikim ve yetenek işidir. Sinan'ın üstatlığı buradadır(22). Eğer yanılmıyorsak, Dünya mimarlık tarihinde kubbe bu denli yalın, fakat güçlü, işlevine uygun, sade fakat görkemli bir sentez içinde kullanılmamış, merkezî kubbe merkezî plânla bu denli çakıştırılmamıştır.

Rönesans Avrupası ve Klâsik Osmanlı tapınağı kubbesiyle ayrıntılarını inceledikten sonra, şimdi karşılaştırmalı bir özete geçebiliriz.

— Rönesans Avrupası tapınağında servis alanlarına, yardımcı gerece ve müziğe yöneldiğinden, plân parçalanır. Osmanlı'da harim tek parçalıdır.

— Rönesans tapınağında naos bazilikal ana nefin bir bölümüdür. Osmanlıda bunun yerini merkezî kubbe alır ve plânın ağırlığını sağlar.

— Rönesans tapınağında değişik kot ve formdaki tavanlar dışa değişik örtüler olarak yansırken, kitleyi parçalar. Osmanlıda merkezî kubbe yapının ana formu ve piramidal kitlenin etkin öğesidir.

(17) Bu nedenle baldakenin ayakları olabildiğince kenarlara çekilecek, güneydekiler kible duvarıyla çakıştırılacaktır.

(18) Nağmeyle okunan ezan sadece bir çağrıdır. Dinsel musiki tekkelerde ve mevlevihanelerde geliştirilmiştir. Yine nağmeyle okunan Kur'an ve Mevlit namaza bağlı olmayıp her uygun yerde okunabilir.

(19) Orta Asya Hunlarında kubbe hakanı simgeler. Ancak onun mezarında örtü olarak kullanılabilir. Astrolojik değeri ile hakanın soyu, soyulduğu arasında bağ kurulur. Tanrıların tanrısı Ülgen (Ülken) gökte kabul edilir. Hey Tengrim (Tanrım) diye göğe baş kaldırılarak ve el açılarak dua edilir. Hakanın başı üzerinde tutulan güneşlik kubbe biçimindedir ve Osmanlılarda düzeliş gelenek sürdürülür.

(20) İç avluyu saran revak kubbeleri en ufak ve alçak kotta olup, sırayla kendi ekseninde taç kapı arkasında, son cemaat yerinde, bunun ekseninde, harimin köşe ve yanlarında, yan kanadın eksenlerinde büyüyerek ve yükselerek yarım kubbeye veya orta kubbeye birleşirler.

(21) Süleymaniye'nin merkezî kubbesini (R = 27, 50, h = 58, 50 m) kible ve karşı yönde iki yarım kubbe sarar. Yanlarda 10, son cemaat yerinde 28 kubbesi vardır. Çevre yapılarıyla sayısı 326'yı bulur.

(22) Sinan'ı Sinan yapan etkenler; Derinliğine inceleme ve sentezi, estetik statik yaklaşımı, akıcılığı ve devletin her türü olanağını çok iyi kullanabilmesi ile uzun ömürüdür. Bu nedenle bir ekol kurabilmiş, ustalar, mimarlar yetiştirmiştir. 1420'lerde Brunelleschi tarafından kurulan, Alberti ve Vasari'nin geliştirdiği Rönesans'ı Michelangelo, Leonardo, Bramante sürdürür. Giocoma Vignola, Alessi, Tibaldi (vb.) ile Manierizm, Maderna, Lorenzo Bernini, Francesco Borromini'yle de Barok'a geçilir. Ressam ve heykeltıraşların bir kısmının sonradan mimarlığa özendiği bu dönem fikirlerin, ilkelere ve üslupların keskinleşmediği, kristalleşmediği bir süreçtir. Bu nedenle klâsikleşmez. İşveren kilise ve zengin tüccarlar olunca inşaat süresi uzar, mimarları ve üslupları değişir. Sözelimi Sen Piyer'i ele alalım : 5. Nicholas günlerinde başlanan yapı temelde kalır (1455), sırayla yapıya Bramanta, Michelangelo, Maderna Giocoma Della Porta ve Lorenzo Bernini el atığında (1655-67) naos'una kadar her şey değişmiş olur. Oysa Sinan'a iş veren Osmanlı'nın yetkin kişileri olup, hiçbir iş yarıda kalmadığı gibi kısa sürede bitirilmiştir.

– Rönesans tapınağında kubbe sadece naos bölümünde iken Osmanlıda plân, kesit ve kitleye egemen boyuttur.

– Rönesans tapınağında naos kubbesi bütün içinde yetersiz kaldığından, dışarıda sivriltilerek ve 2. bir kabukla egemen kılınmaya çalışılır. Osmanlıda tek kabuklu ve yarım daire kesitine yakındır.

– Rönesans tapınağında naos kubbesinde fener kullanılır ve 2. dış örtü nedeniyle görevini tam yapamaz. Osmanlı kubbesi kapalıdır, tepeden aydınlatılmaz(23).

– Rönesans tapınağında bölümler, hacmi ve mekânı parçalar. Orta nefteki görüş bile kesintilidir. Osmanlı'nın tek parçalı harimi akıcı mekânın kendisidir.

– Rönesans tapınağında değişik geometrik kökenli örtüler akıcılığı form sürekliliğini orta nefte bile aksatır. Osmanlıda bu sorun yoktur.

Bunların dışında, genelde her iki tür tapınak arasında, işveren, iş süresi, din ve dünya görüşü, konunun ele alınışı ve üslup açısından da doğal ayrılıklar vardır.

Tüm bu ayrılıklara karşın, her iki dünya, üstün, fakat geçici bir yaratık olduğunun bilincinde, tanrısına yönelerek, yarattığı bu mekânda gönül rahatlığına, hoşluğuna ve enginliğine erişmeye çalışmıştır.

Çok sınırlı tutulan bu araştırmamızın yararlı olmasını dilerim.

ÖZET

OSMANLI VE RÖNESANS KUBBESİ'NİN KARŞILAŞTIRILMASI

Mezopotamyalının tonoz ve kubbesini ilk çağda en iyi kullanan Romalı oldu. Bu mirası Hıristiyan Avrupa'sı da sürdürdü. Suriye kaynaklı merkezî plân, vestaların dıştaki kolon çemberinin bir bakıma içe alınmasıydı. Haç plân, merkezde naos kubbesi ile ustaca bağdaştırıldı. Apsisle sonuçlanan tonozlu dört kol kaldırılınca dört yarım kubbeli merkezi plân şeması ortaya çıktı. Bu bir bakıma Minerva Medica'nın apsisli sekiz nişinin dörtlü yalın bir yorumuydu. Bazilikal plânın kubbe ve iki yarım kubbe ile karışımı ise eşsiz Ayasofya'yı doğurdu.

Türkler de kubbeyi ilkin mezar yapılarında kullandılar. Çünkü, onun tanrısız ve semaî değeri yanında yönetim ve hakanla da bağlantısı vardı. "Haç Plân" Asya Türkistan evlerinde görülmeye başlar. Anadolu'daki kapalı avlulu medreseler bu şemanın uzantısıdır. Nitekim kuzey kolunun kaldırılmasıyla bizce "Erken Osmanlı Dönemi"ndeki "Zaviyeli Cami" plânı ortaya çıkar. Orhan Gazi

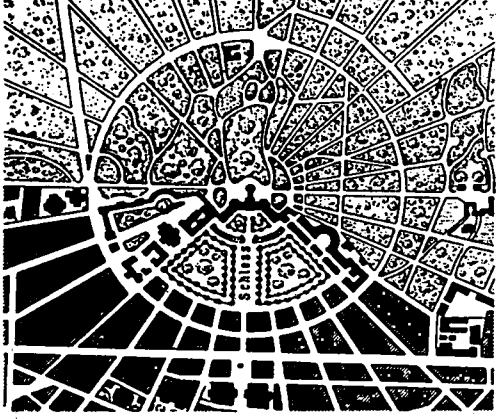
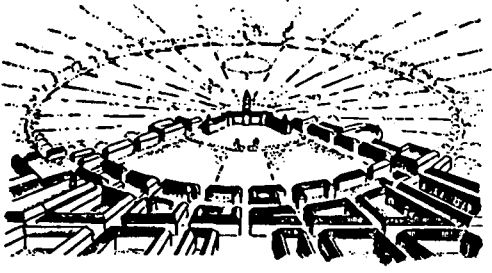
günlerinde (1324-62) başlatılan "Harimin kible yönünde ileri fırlaması", Edirne Beylerbeyi (1429) ve Tire Yeşil İmaret Camisinde (1441) belli bir olgunluğa erişir. İstanbul alınmasa bile bunlar bir bakıma "Fatih Camisi"nin proto tipleridir.

Haçlı Seferleriyle, sivri kemeri yakından tanıyan Avrupalı "Gotik"e erişir, insanı oldukça ezen bu yükselme özentisi, 15. y. sonlarında tekniği alabildiğince zorladıktan sonra biter. Oysa aynı dönemde "Hümanizma", Rönesans kubbesinde kendine başka bir yol ve yorum seçmiştir. Brunelleski ile yeni akıma açılan İtalya, Bramante'nin St. Peter Kilisesinde, alabildiğine yüksek kabuklu kubbesiyle yine de Gotik'in etkisinden bir bakıma kurtulmamıştır.

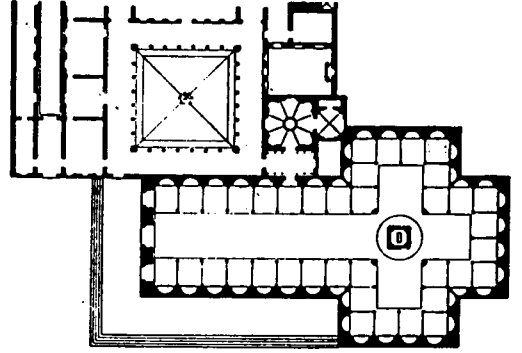
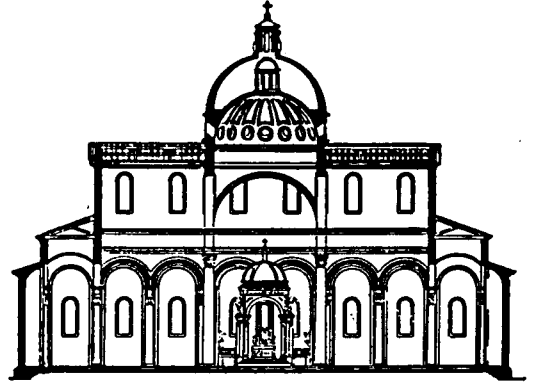
Bu Hıristiyan yapılarının tümünde naos ile, ortaya açılan yan kanatlar arasında bilerek mekân bütünlüğüne gidilmez. Herşey ortada başlatılıp bitirilir. Oysa Osmanlı klasik dönemi dinsel yapılarında yarım kubbeler ile orta kubbe, pantantifler ve içbükeylik özellikleriyle birbirini izleyen bir süreklilik ve beraberlik içindedir. Tek başına bir örtü elemanı olmayan yarım kubbe böylece anlam kazanır. Bu nedenle Todî St. Maria Della Consolazione ile Şehzade Camisinin ifadeleri çok farklıdır. Orta kubbenin 19 m.lik çapına karşılık, köşedekiler de katıldıkça alan birden dört katına çıkar.

Çevre alanların kaldırıldığı sekiz ayaklı Edirne Selimiye Camisinde tek mekân orta kubbe altındadır. Böylece İslâmın birlik ve tek olma ilkesi simgelenir. Bu maddî ve manevî dünyanın en olgun yorumudur. İşte Sinan'ı Sinan yapan nedenlerden biri de burdaki ustalığıdır. Avrupa Rönesans'ını yaşarken, Osmanlı İmparatorluğu da kendi hümanizmasının doruğundadır. Edirne Selimiye'siyle Sinan bunu dünyaya ilân etmektedir.

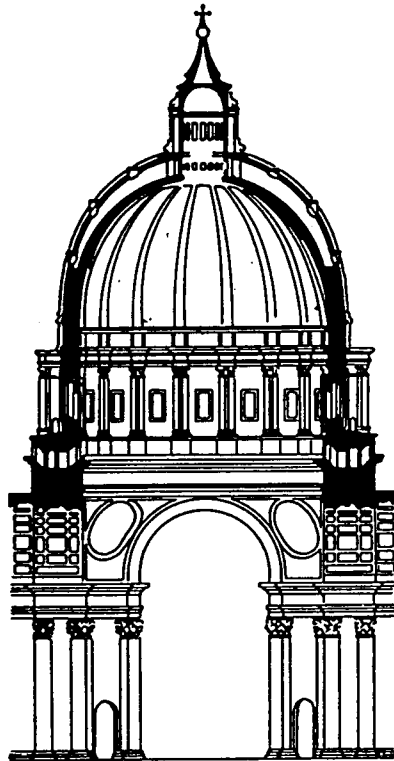
(23) Tepeden aydınlatma Anadolu mimarisinde de her dönemde görülür. Örtüyü içeride algılamaya engeldir. Isı kaybı, suya karşı sorunlar ve aydınlatmadaki başarısızlığı düşünülürse ilke olduğu anlaşılır. Yapıda kitle pamitleştikçe, yarıdan ve kasnaktan yeterince ışık sağlandıkça kullanılmayacaktır. Osmanlı mimarisi buna iyi bir örnektir.

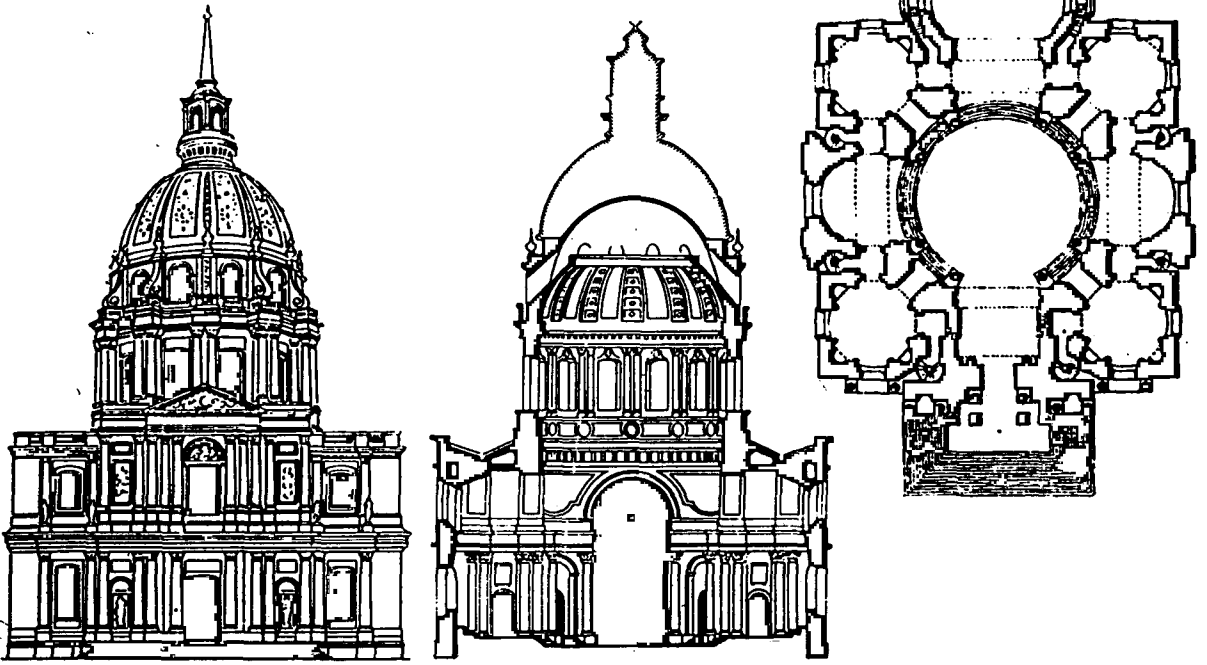

ÇİZİM : 1 Kariruhe

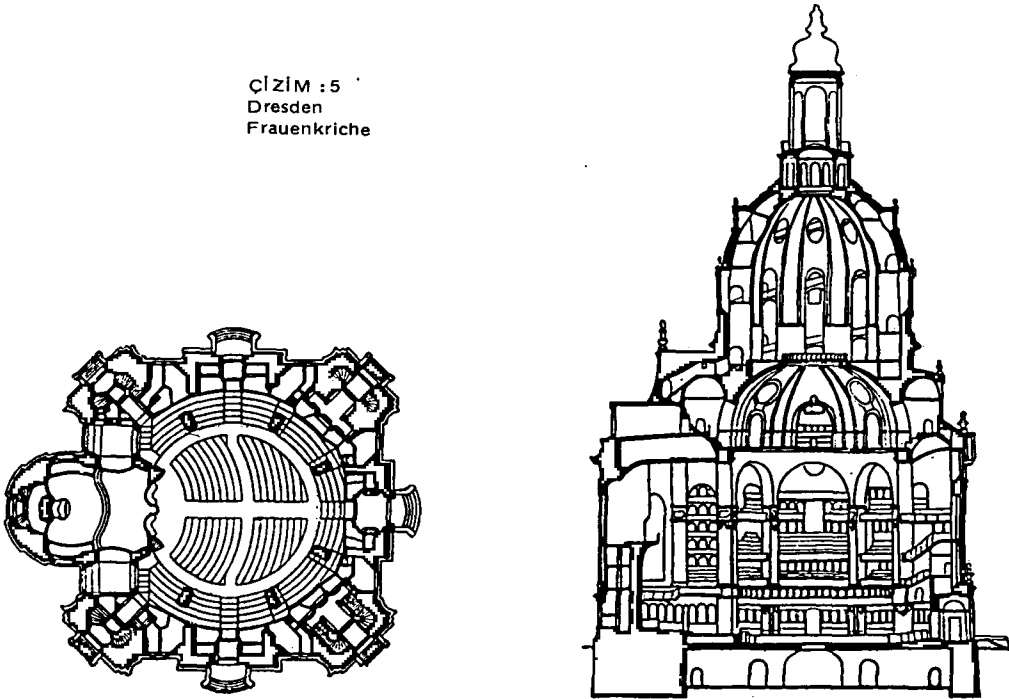
ÇİZİM : 2 Floransa S. Spirito

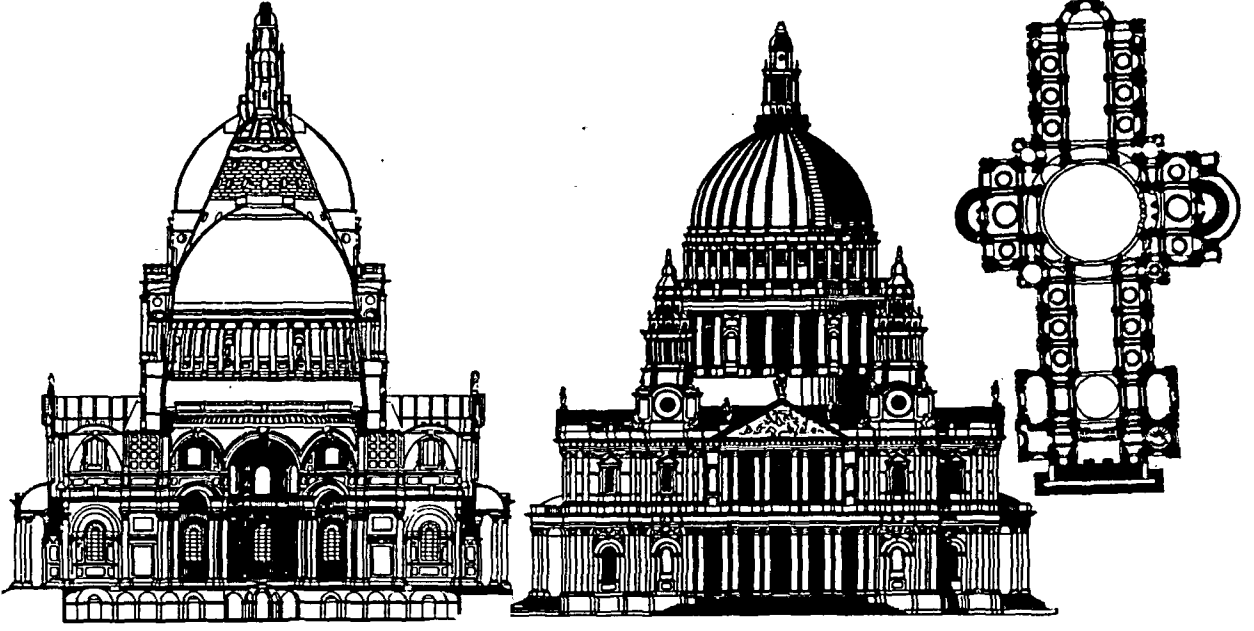
ÇİZİM : 3
Roma
S. Peter

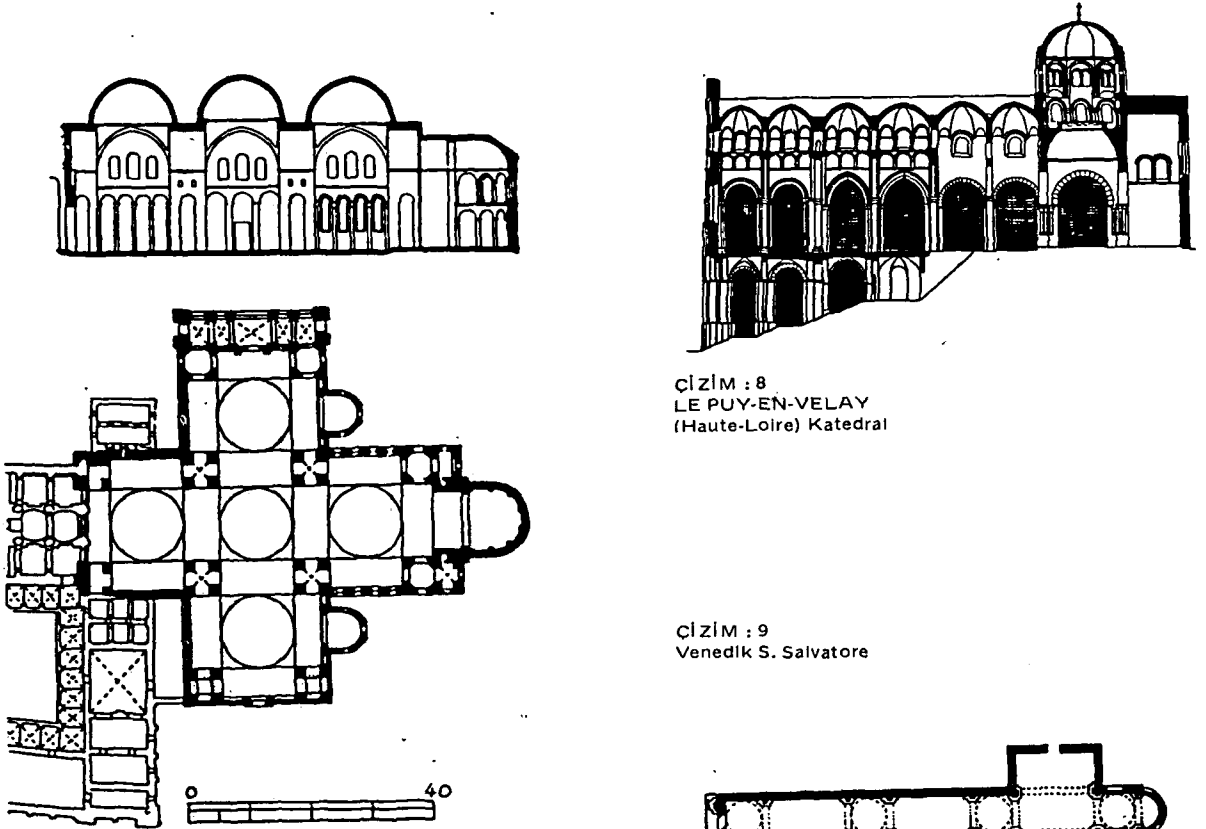
ÇİZİM : 4 Paris Invalidendom

ÇİZİM : 5
Dresden
Frauenkirche

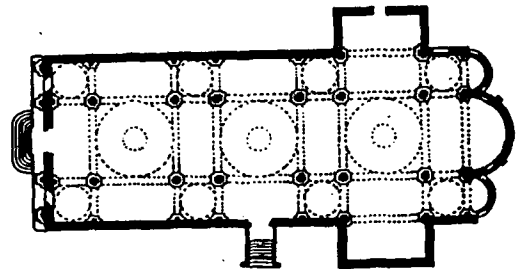

ÇİZİM : 6 St. Pauls Katedrali (Kesit, görünüş ve plân)

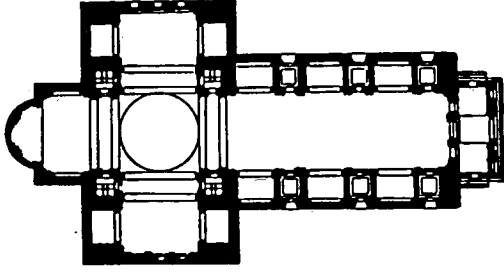

ÇİZİM : 8
LE PUY-EN-VELAY
(Haute-Loire) Katedral

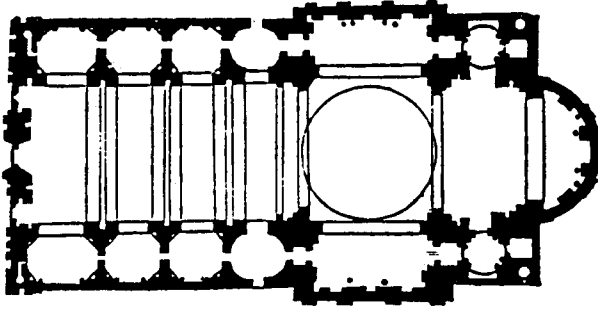
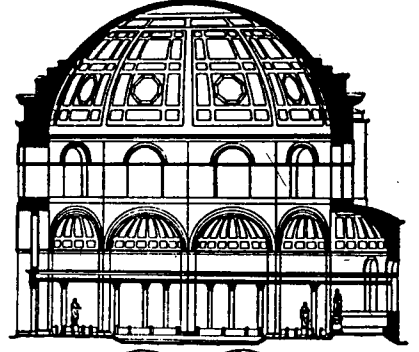
ÇİZİM : 9
Venedik S. Salvatore

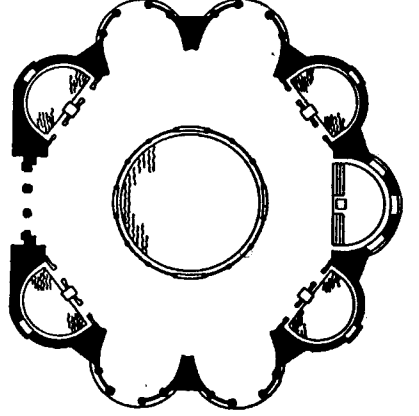
ÇİZİM : 7
Perigueux (Dordogne)
St. Etienne

ÇİZİM : 10
Roma Mantuana S. Andrea

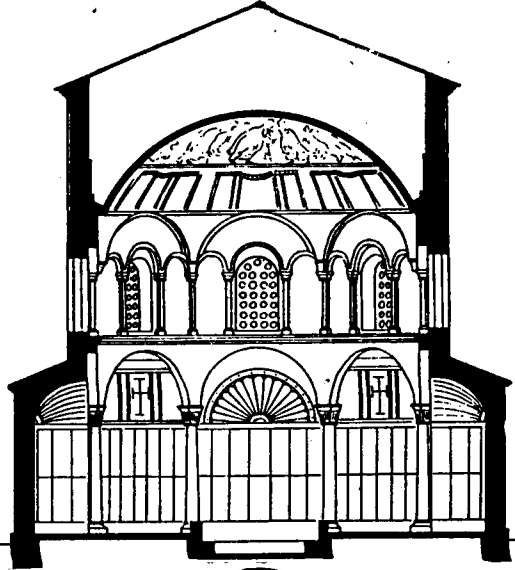

ÇİZİM : 11 Roma Gesu Kilisesi

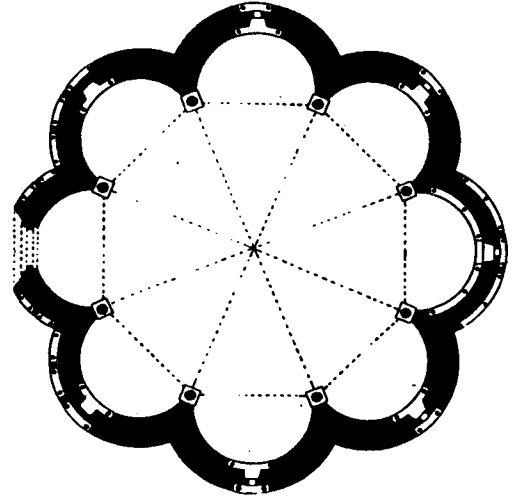
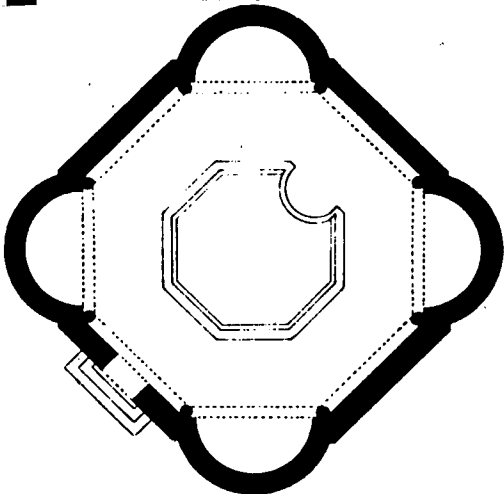
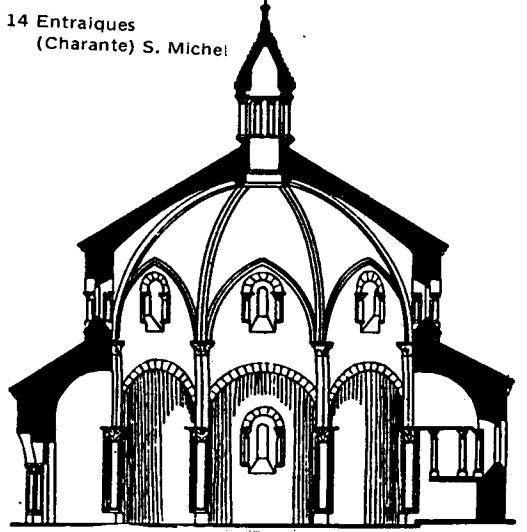

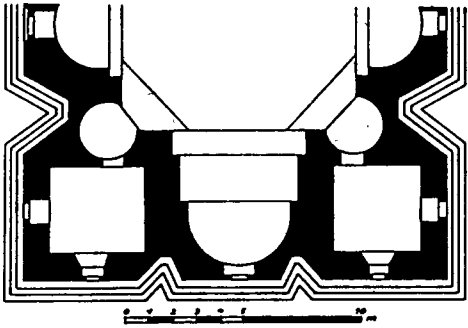
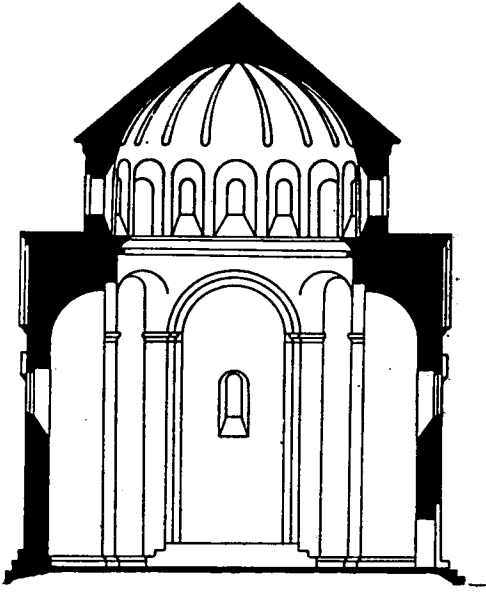
ÇİZİM : 12
Roma
Minerva
Medica

ÇİZİM : 13 Ravenna Baptistarium
S. Giovanni in Fonte

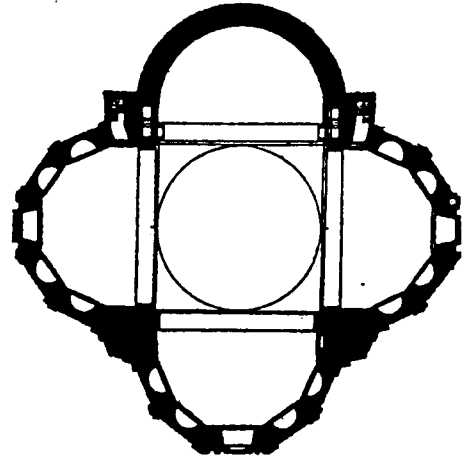

ÇİZİM : 14 Entraiques
(Charante) S. Michel

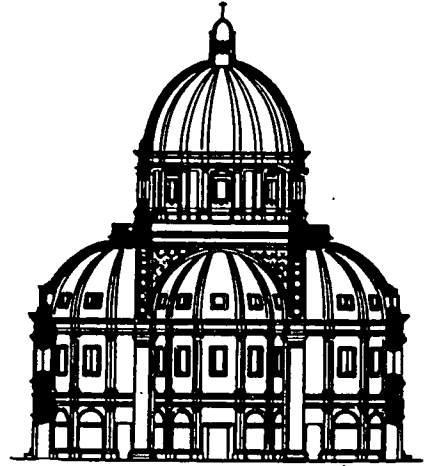

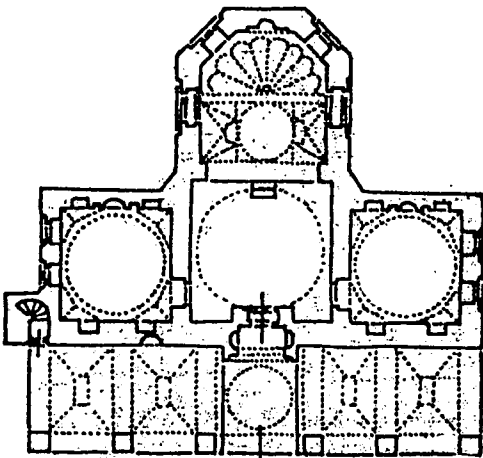
ÇİZİM : 15 Wagharschapot
Hripsimekirche

ÇİZİM : 16
Roma - Todi

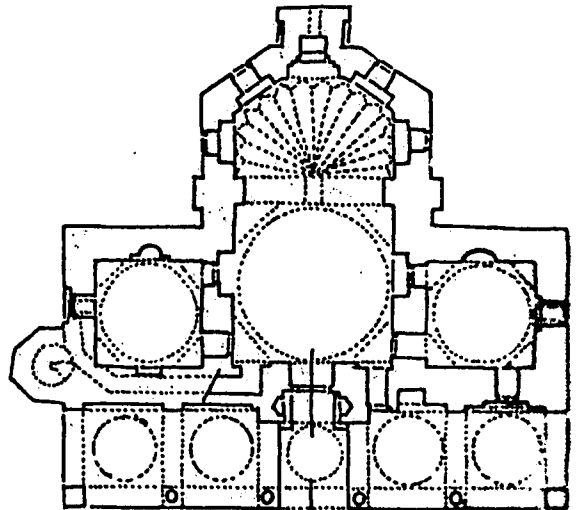

ÇİZİM : 17
S. Maria Della Consolazione

EDİRNE BEYLERBEYİ CAMİİ
(15y. 2. ÇEYREGİ) (AYVERDİ'DEN)

ÇİZİM : 18

(1444) TİRE YEŞİL İMAREK CAMİİ (AYVERDİ'DEN)

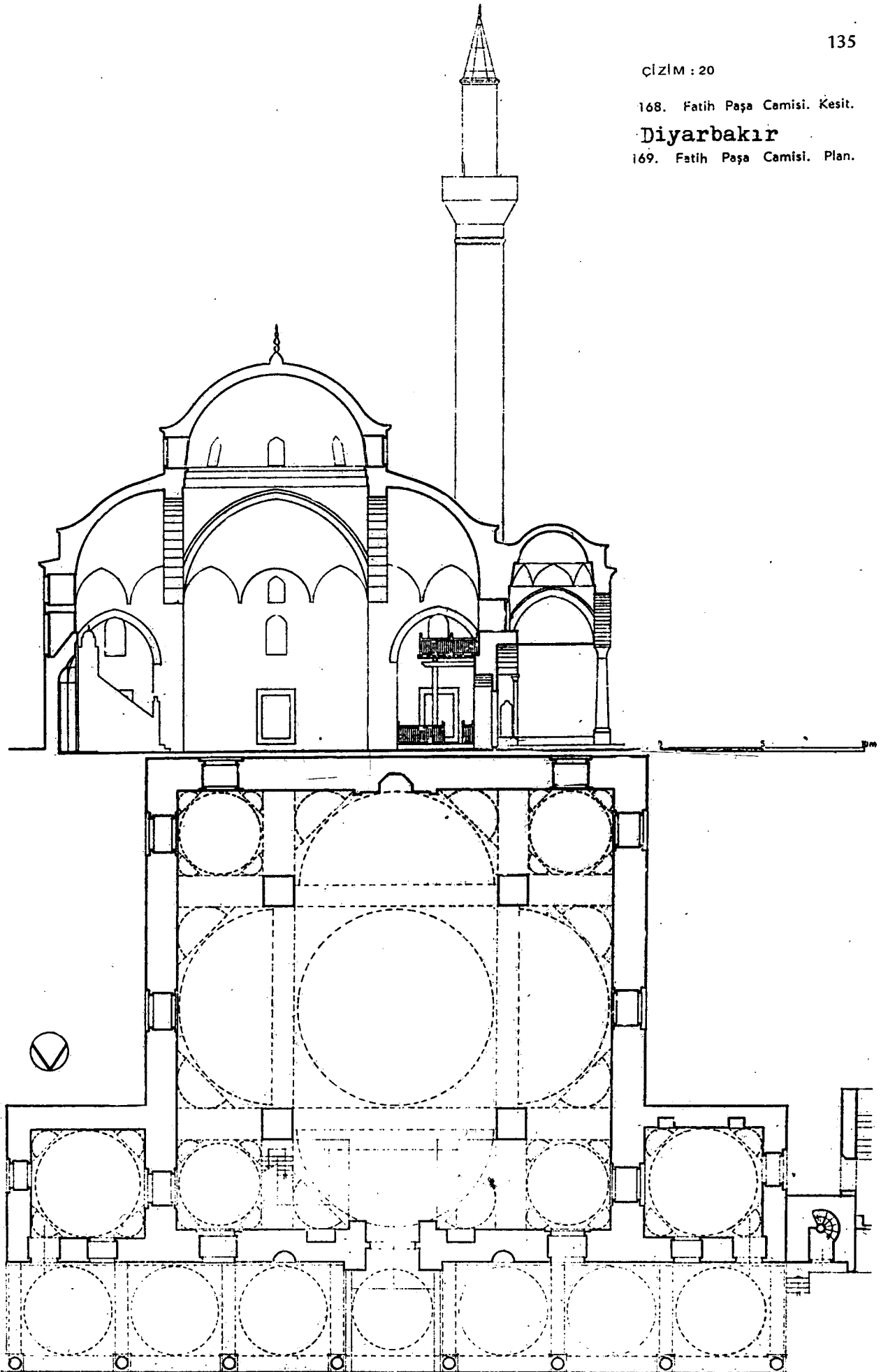
ÇİZİM : 19

ÇİZİM : 20

168. Fatih Paşa Camisi. Kesit.

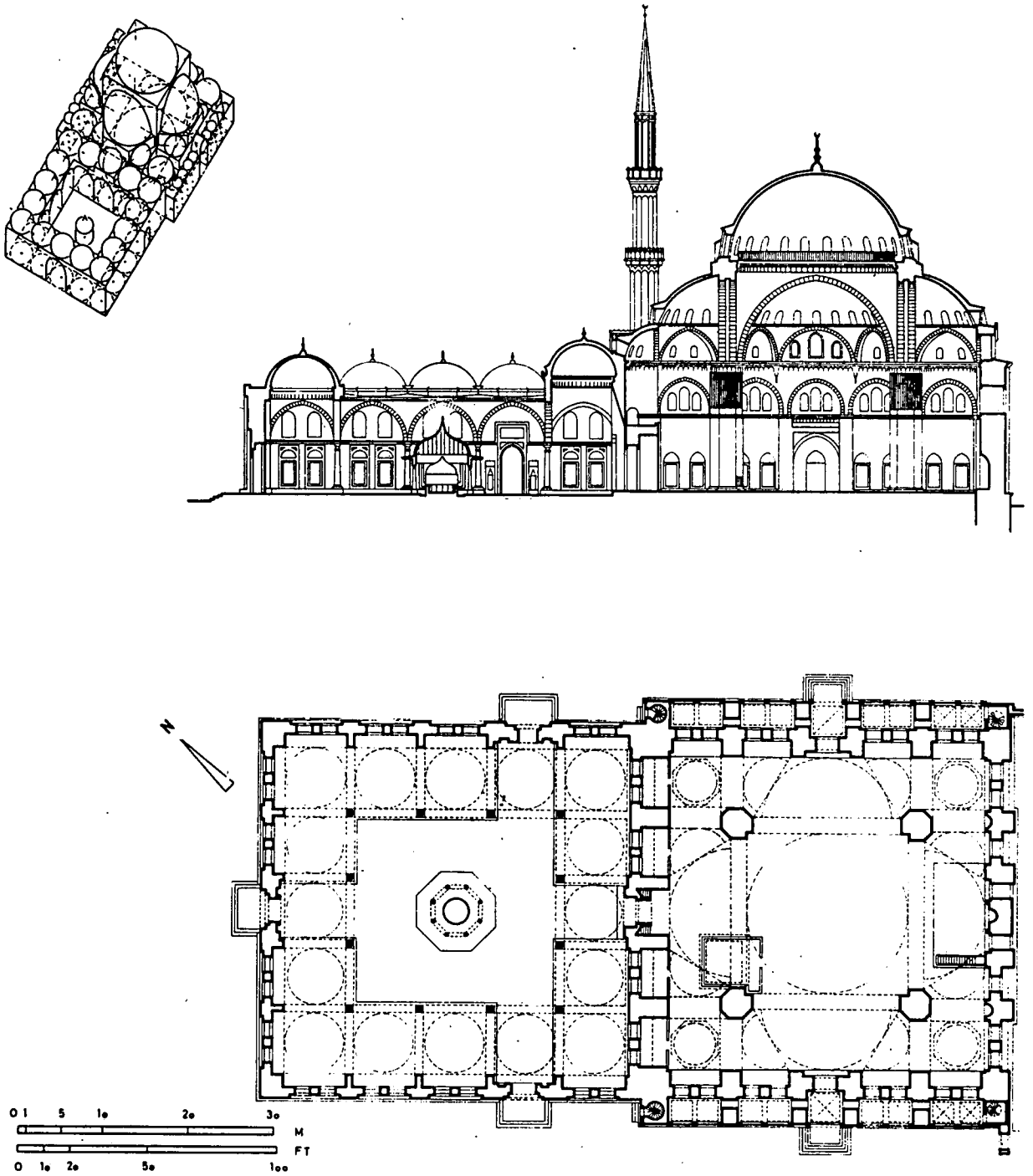
Diyarbakır

169. Fatih Paşa Camisi. Plan.

ÇİZİM : 21

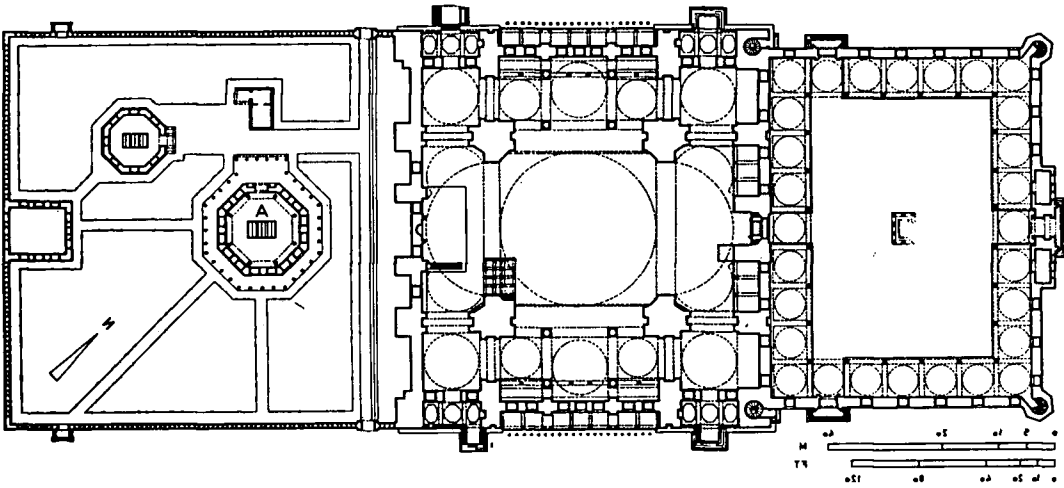
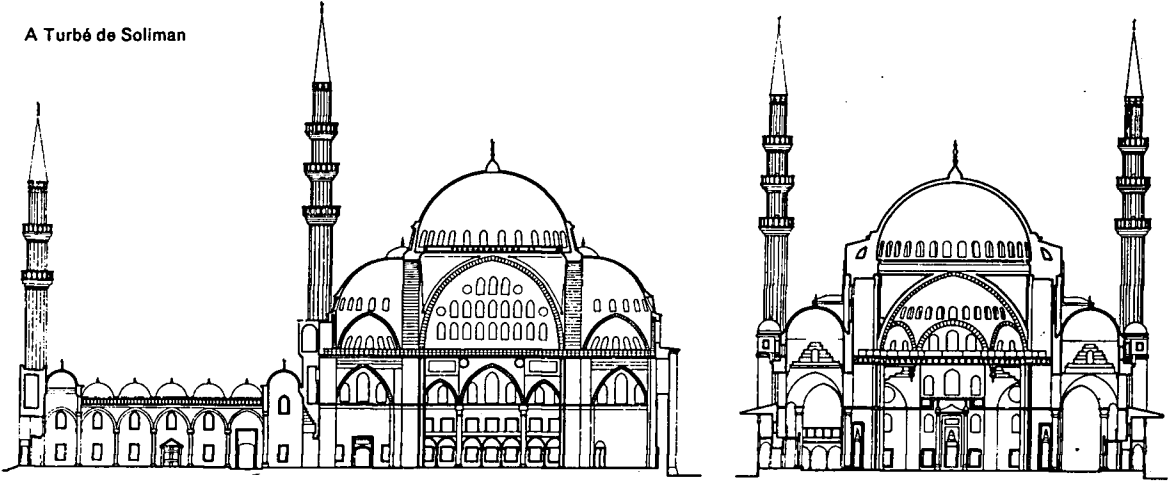
Mosquée de Schezadé à Istanbul:
Isométrie 1:3000, coupe longitudinale et plan 1:750

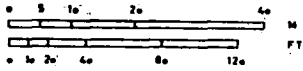
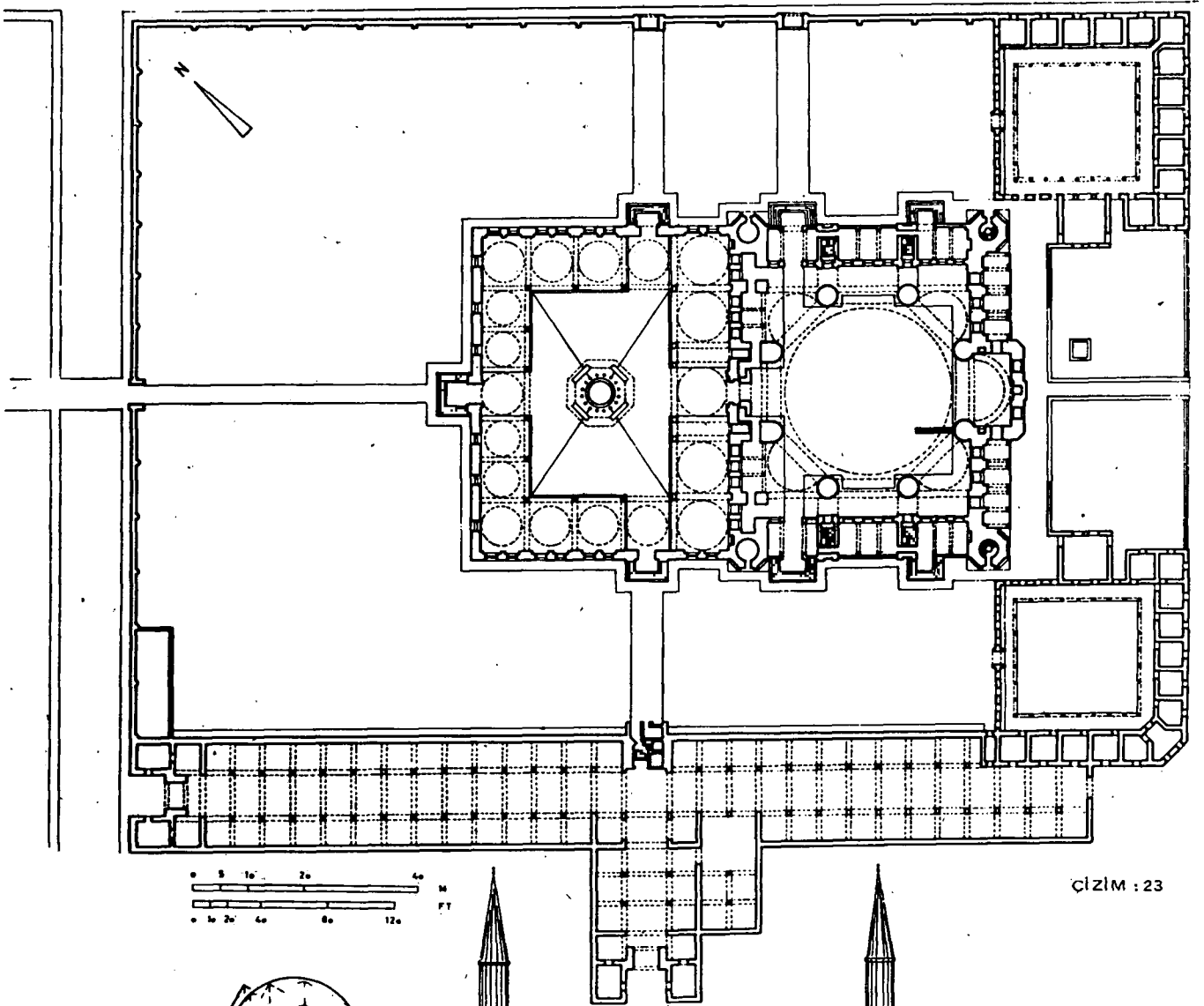

ÇİZİM : 22

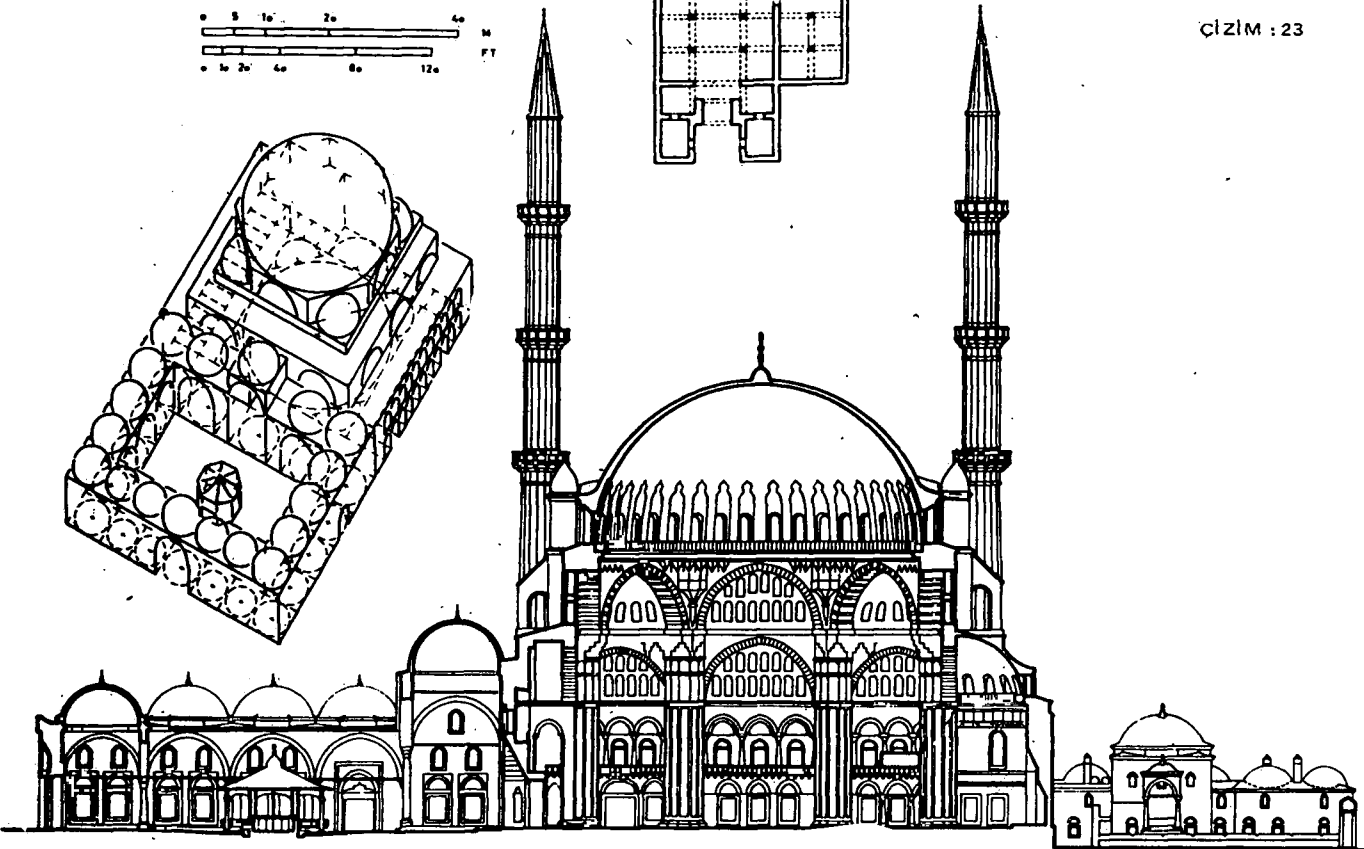
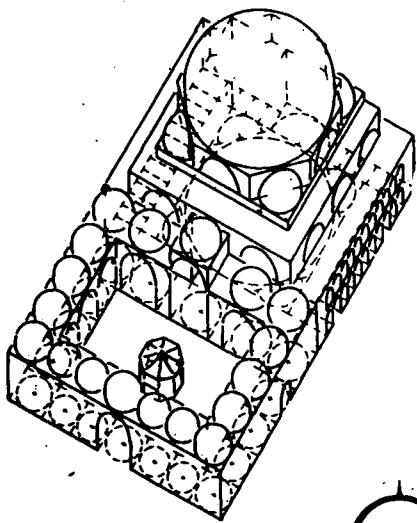
Mosquée de Soliman à Istanbul:

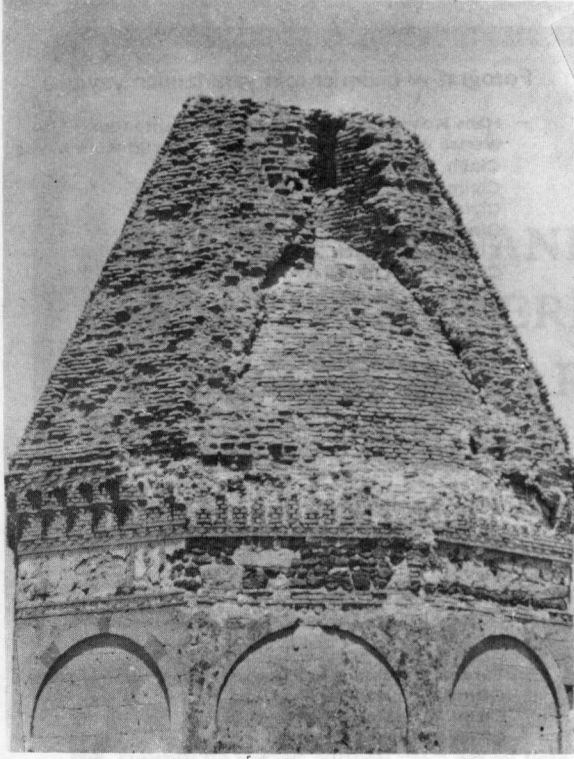
Coupes longitudinale et transversale, plan, façade latérale 1:1000 et isométrie 1:2000

A Turbé de Soliman

ÇİZİM : 23

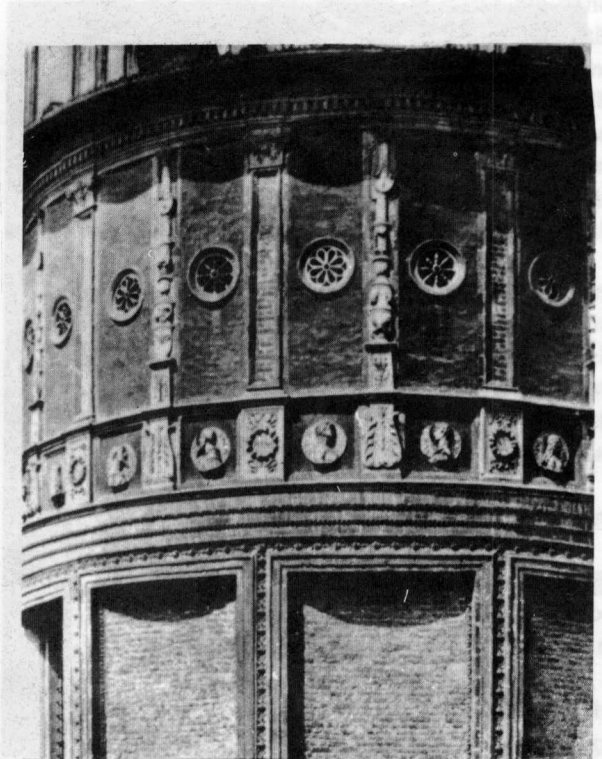
RESİM : 1
Niğde-Aksaray-Bekâr Köyü
Bekâr Sultan Kümbeti

RESİM : 2
Roma Gesu Kilisesi
orta neften
apsise doğru bakış

RESİM : 3
Milano - St. Marie Della
Grazie (arka plânda)

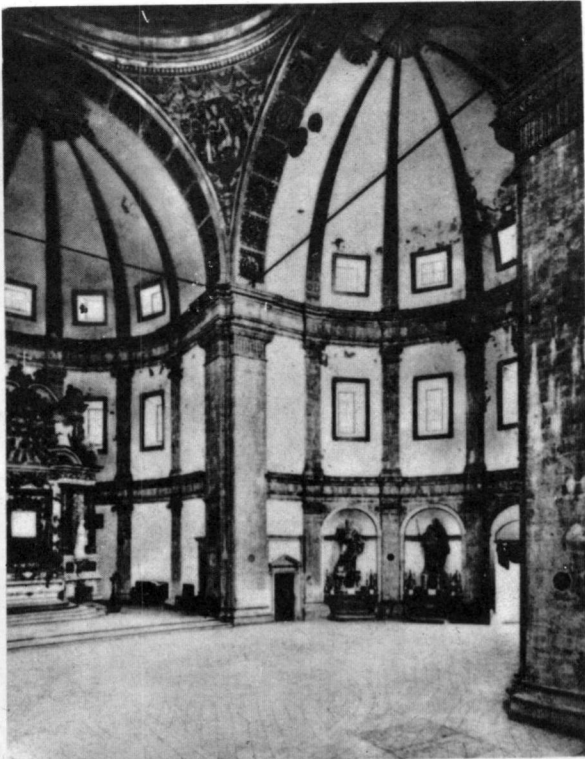

RESİM : 4
Milano St. Marie Della
Grazie. Yarım daireli
çıkıntılarda süslemeler

RESİM : 5
Todi-S. Marie Della Consolazione

RESİM : 6
Consolazione'den iç görünüşü

Fotoğraf ve çizimler için yararlanılan yayınlar:

- Hans Koept-Baukunst in fünf Jahrtausendur
Verlag W. Kohlhammer Stuttgart Berlin Köln Mainz
Çizim 1. s. 173 Nr. 650-651
Çizim 2. s. 134 Nr. 487-488
Çizim 3. s. 133 Nr. 484
Çizim 4. s. 151 Nr. 549 - 550 - 551
Çizim 5. s. 163 Nr. 606-607
Çizim 6. s. 178 Nr. 670 - 671 - 672
Çizim 7. s. 91 Nr. 327 - 328
Çizim 8. s. 91 Nr. 329
Çizim 9. s. 134 Nr. 489
Çizim 10. s. 134 Nr. 490
Çizim 12. s. 40 Nr. 132 - 133
Çizim 13. s. 52 Nr. 181 - 182
Çizim 14. s. 90 Nr. 325 - 326
Çizim 15. s. 53 Nr. 185 - 186
Çizim 17. s. 133 Nr. 483
- Busch, Harold; Lohse, Bernd-Baukunst Der RENAISSANCE in Europa Frankfurt am Main 1966
Frankfurt 11 am xxii
Frankfurt 16 am xxii
Fotoğraf 2 sayfa 7
Fotoğraf 3 sayfa 27
Fotoğraf 4 sayfa 29
- Turquie Ottomane - Office du Livre Fribourg 1965
Çizim 21 sayfa 87
Çizim 22 sayfa 17-18
Çizim 23 sayfa 105 - 106
- Vogt (Göknil), Ulya-Les Mosques TURQUES
Fotoğraf 5 sayfa 42
Fotoğraf 6 sayfa 43
- Sözen, Metin ve 11 yazar - Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan
Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları : 149
Çizim 20 sayfa 70
- Tunçer, Orhan
Fotoğraf 1.

İSTANBUL' DAKİ BAZI TEKKELERİN YERLERİNE DAİR BİR ARAŞTIRMA

Bilgin TURNALI – Esin YÜCEL

İstanbul'da yerleri şüpheli veya esâmi listelerindeki başka bâzı tekkelerle karıştırılma istidâdı gösteren bir kısım dergâhlarla ilgili bulunan bu araştırma, aslında 1970'li yılların başlarından beri sürdürülen geniş bir katalog-ve topoğrafya çalışmasının ancak küçük bir parçasıdır.

Tekke ve zâviyeler ile türbelerin seddine ve türbedarlıklar ile bir takım ünvanların men ve ilgasına dâir 677 numaralı ve 30 Teşrinisâni 1341 târihli Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonra, gerek Vakıflar İdâresi'nin ve gerekse son şeyhlerinin tasarrufunda kalan dergâhlar çok az istisnâ ile terkedilerek harâbiyete dūçâr edilmişti. Mahalle mescidî olarak vazife görenler bu âkibetten kurtulabilmiş iseler de, içlerinde san'at ve târih bakımından çok ehemmiyet taşıyan bâzı binâlar da bulunan bu dergâhların büyük ekseriyeti önüne geçilmesi güç bir sürüklenişle yanmış, yıkılmış, satılmış ve böylece indirâs etmiştir.

Dîni veya profan bir yapının içine sonradan konulabilen meşihat, bu yapılarda, irşâda ehil olduğu —muayyen usul ve merâsim icrâ edildikten sonra— tesbit edilen bir mürşidin bir "irfan yuvası" açması şeklinde izah edilebilir. Bir câmide vakfiye icâbı imâmet meşihatle de mecedilebiliyordu. Böyle câmî ve mescidlerin yanında veya karşısında şeyhler için meşrûta denilen çoğu zaman ahşab binâlar yapılagelmiştir. Tevhid-hâne, derviş hücreleri, kahve odası, şerbet-hâne, hamam, şeyh dâiresi (selâmlık) ve meydan odası, harem v.s. gibi kısımları bir araya toplayan müstakil dergâhlar dışında, yukarıda belirtilen misâllere de pek yaygın şekilde rastlanır. Hattâ câmî veya mescidin ilk tesisinde bi-

le, vâkıf tarafından bunların derûnuna meşihat konulabilir. Böyle içinde meşihat olan câmî veya mescidlerden günümüze intikal edenlerin, eskiden apayrı bir ma'bed telâkki edilmesi ve yıkılan-yanan şeyh meşrutasının münderis tekke sayılması, birçok kitab, ansiklopedi ve makalelere geçmiş büyük hatâlardandır.

Açıklandığı şekilde, muayyen merâsime uyularak bir türbe, bir mekteb ve hattâ bir hâneye (= ev) meşihat konulabiliyordu. Semâ' esas itibâriyle Mevlevilerde olduğundan, bu tarikat dışındaki dergâhlarla ilgili olarak içinde zikir icrâ edilen mekâna "tevhid-hâne" demek icâb eder. Ancak günümüzde tekkeler üzerinde âdeta furya hâlinde yazılan birçok yazılarda "semâ'-hâne" terimi, hem de bâzan yanlış "semağhâne" imlâsı ile yaygınlaşmış bir vaziyettedir.

Tekkelere "tevhid-hâne" diye andığımız mekân, her zaman rijid ve değişmez mâhiyette, tamâmen müstakil bir yer olmayabilir. Mecmua-i Tekâyâ adlı risâlede ve başka bâzı kaynaklarda rastlanan "câmî derununda" ta'birini de değişik şekillerde tefsir edebilmek mümkün olmaktadır. Dolayısıyla, mukâbelenin,

- a) Hem câmîin sakfı altında yâni ana sahnında,
- b) Hem de ihâta duvarları içindeki, bitişiğindeki veya avlusundaki başka bir yapıda icrâ edilmiş olabileceğini gözönünde tutmak gerekiyor.

Eski müstakil tekkelerden bâzılarının tevhid-hâneleri de günümüzde bir mahalle mescidine çevrilmiş olarak kullanılmaktadır.

Yukarıda sözü edilen şekildeki câmi ve mes-cidlerin yanında geniş teşkilâtli şeyh dâireleri ve harem kısımları yerine yalnız hücre-nişin dervişle-rin barındıkları zâviye odaları mevcut olabilir. Bu hücrelerde yaşayan dervişler, zikri, mensub olduk-ları tarikatın usullerine göre ma'bedin sahnında ic-râ etmiş olabilirler. Bu tip hücreler ortadan kalk-tıkça çoğu zaman kitaplara "câmiin yanındaki tekke yanmıştır-yıkılmıştır" şeklinde geçerler. Halbuki böyle misâllerde tekke veya zâviye mef-humu, tevhid-hâne dolayısıyla câmi veya mescidin sahnını da içine almaktadır. Çok kere gözden kaçır-ılan gerçek işte budur.

Bahsettiğimiz zâviye hücrelere ahşab olabile-ceği gibi, eksper olmayan bir göze medrese hücrele-

ri olarak da görünebilirler. Tekke araştırmalarında karşılaşılan bâzı zorlukları belirtmek için temas ettiğimiz bu mevzuun teferruatına girmeye maale-sef burada imkân bulamıyoruz. Ancak, Bâb-ı Âlî'-de Hacı Beşir Ağa, Çarşıkapısı'nda Çorlulu Âli Paşa, Üsküdar'da Atik Vâlide, Eyüb-Babahaydar'-da Şeyhülislâm Mustafa Efendi, Haseki'de Bayram Paşa ve Kadırga yakınında Küçük Ayasofya Tek-keleri gibi misâlleri saymakla iktifâ ediyoruz⁽¹⁾.

(1) Karş. Semavi Eyice, Zâviyeler ve Zâviyeli-Câmiler, I. Üniv. İkt. Fak. Mecmuası, Ekim 1962-Şubat 1963, Nu. 1-2, sf. 53, fıkra: 7.

KAYNAKLAR VE KISALTMALAR

(I) CSR : İstanbul Tekkeleri mütehassısı merhum Cemâ-leddin Server Revnakoğlu'nun (1909-23.9.1968) Tünelbaşı'ndaki Divan Edebiyatı Müzesi'nde (= Ga-lata; Kulekapısı Mevlevî-hânesi) mevcut, dosya ve zarflardan meydana gelen arşivi.

(II) K. 75 : İstanbul-Bayezid Belediye Kütüphânesi'nde (Belediye Yazmaları: K. 75)numarası ile kayıtlı Sil-sile-i Meşâyih. Fışinde "İstanbul Tekkeleri'nin Tâ-rihleri ve Bânileri" ibâresi yazılıdır. C.S. Revnakoğ-lu'nun derlediği bilgilere göre, Tabib İsmâil Bey'in mahdumu olup tekkelere dâir derin bilgisi ve merâ-kından dolayı "Ayaklı Kütüphâne" diye anılan Kocamustafapaşa'lı Mehmet Şükri (= Zâkir Şükri) Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Bu zât, mahalle-si çevresindeki Küçük Efendi ve Ramazân-ı Mahfi Tekkeleri'ne sıkça devam eder, bunlardan Ramazân Efendi Dergâhı'nda zâkirlikte bulunurdu. Şükri Efendi Mesrutiyyet seneleri başlarında vefât etmiştir. Diğer bir zâtın, bâzı tekkeleri kendi hattı ile temdit ettiği yazmanın tektikinden anlaşılmalıdır. Bu ba-kımdan, "Derun-ı İslâmbo'l'da Hankahlar Beyânın-dadır" diye başlayan metinde rastlanan 1292 rakka-mı kesin bir târihlendirme için yeterli değildir⁽²⁾.

Bu yazmanın İstanbul'da yapılmış bir yeni Türkçe tercümesi, aslı ile karşılaştırılmadan ve maalesef transkripsiyon, ma'nâ, tercüme, ism-i has ve bağlantı yanlışları ile dolu bir halde Klaus Kreiser nâmındaki bir zât tarafından alelacele Almanya'da nesredilmiştir. Zâkir Şükri Efendi, Mecmua-i Tekâ-yâ, Freiburg 1980, İslamkundliche Materialien, Band 6.

(III) ASMD : İstanbul'daki Tekke, Zâviye ve Hankahlar hakkında 1 Muharrem 1199 târihli Aliyye-i Seniyye Müfredat Defteri. Başbakanlık Arşivi, D. Bsm. 13.11.1208'de kayıtlıdır. Nesreden: Atilla Çetin, Vakıflar Dergisi, Ankara 1981, S. XIII, sf. 583-590.

(IV) HAAVC : Bu esâmî listesi Bayezid Belediye Kütüp-hânesi — Mektupçu Osman Nuri (Ergin) Bey Yazma-ları, Nu. 1825'de kayıtlıdır. "Hâlâ Asitâne-i Aliyye'-de ve civârında vâkî' olan dergâh ve zâviye, hankah ve mahall-i zikrullah ma'lum-ı erbâb-ı âgâh-ı bi-İştî-bâh 'ayan-beyândır" cümlesi ile başlamaktadır. İsmi meçhul bir zâtın takriben H. 1218-1219 senelerinde cedvel şeklinde düzenlediği, semtlere göre mıntıkavi bir İstanbul Tekkeleri listesidir. Müellifin sairliğe mütemâyil bir insan olduğu anlaşılıyor.

Esâmî pafta şeklinde katlanmış olup eb'âdî 25 x 19 cm.dir. Eserin diğer bâzı listeler gibi tekkeler-in ayın günlerine göre değil de mıntıkavi bir şekil-de tanzim edilmiş olması dikkat çekiyor. Buna rağmen semtlerin tertibinde birkaç tedâhül mevcuttur. Defterde dikkati çeken diğer hususlar şunlardır:

a) Bektâşi Tekkeleri henüz faaliyette bulun-duklarından açık olarak gösterilmişlerdir;

b) Beşiktaş Mevlevî-hânesi henüz yerinde dur-maktadır;

c) Eyüb-Babahaydar'daki Nakşbendiyye'den Selâmi Tekkesi'nin yeni ihdas edilmiş olduğu belir-tilmektedir. Bu vaziyet listenin takribi tanzim târihi hususunda bizlere bir fikir vermektedir.

(V) DOMTAH : Bu esâmî listesinin içinde bulunduğu defter, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphânesi'ne mühak İbnülemin Mahmud Kemâl (İnal) Bey Yaz-maları Nu. 2802'de kayıtlıdır. 21 Zilhicce 1249 tâ-rihinde Sultan Mahmud-ı Sâni kızı Sâliha Sultan ile Tophâne-i Âmire Müşiri Halil Rif'at Paşa'nın İzdî-vâcî merâsimindeki dâvetilerin kaydına mahsus def-ter olup içinde "Dâvet Olunan Meşâyih-i Turuk-ı Aliyye Hazerâtı" ve bunların mensub olduğu tekkeler-i gösteren bir liste mevcuttur.

(VI) AVBKT, 1256 : Matbaa-i Dârü'l-Saltanat-ı Seniyye'-de 1256 senesinin Cemâziyülevvelinde basılmış olan (18) sayfalık bir risâledir. Tam adı "Asitâne-i Aliyye'-de ve Bilâd-i Selâse'de kâin el'an mevcut ve muhterik olmuş tekkelerin İslim ve şöhretleri ve mukâbe-le-i şerife günleri beyân olunur" şeklindedir. Bu risâ-lede tekkeler Cuma'dan başlamak üzere mukabele günlerine göre sıralanmışlardır. (Bayezid Belediye Kütüphânesi, K. 730; İst. Üniv. Merkez Küt. Yıldız Kitapları, Nu. 89543, deri ciltli ve Sultan II. Abdül-hamid'in tuğrasını hâvidir; Divan Edebiyatı Müzesi Kitaplığı, Nu. 529.)

Merhum M. Seyfeddin Özege aynı târihte Mat-baa-i Âmire'de basılmış başka bir nüshayı da bildir-mektedir:

"... isim ve şöhretleri ile mukâbele-i şerife gün-leri ma'lum olmak için keşide-i silk-i süfûr olmuş bir eser-i müteberdir."⁽³⁾

(VII) AVBKT, Lito : Yukarıdaki risâlenin aynı başlıklı ve lito baskılı târihsiz bir nüshası daha vardır. (Bayezid Belediye Küt. Mektupçu Osman Nuri Bey Kitapları, Nu. 2399.) Risâlenin lito baskısı diğerinden (8) tekke fazladır. Ayrıca her iki risâle arasında bâzı ufak-tefek farklar göze çarpmaktadır.

(VIII) BROWN : J.P. Brown, The Darvishes or Oriental Spiritualism, yeni baskı, Haarlem (Hollanda) 1968. John P. Brown'ın bu kitabı, yazarın İstanbul'da 1867 yılının Ekim ayında sona eren tektiklerini müteâkip 1868'de Londra'da basılmış, ikinci baskısı da 1927'de yapılmıştır. Kitabın üçüncü baskısı H.A. Rose'un takdim yazısı ve notları ile 1968 yılında Haarlem'de gerçekleştirilmiştir. Maalesef bilhassa dip notları bü-yük yanlışları ihtiva etmektedir. 459-483'ncü sayfa-lar arasında (3) numaralı ek başlığı altında AVBKT tarikat isimlerine göre sıralanmış olarak verilmektedir.

Bâzı tekkelerin geçen yıllar boyunca birkaç kere tarikat değiştirdiği ve hattâ aynı dergâhda bir-

den fazla tarikat usulünün icrâ edildiği göz-önüne alınacak olursa, tarikatlere göre tasnif denemesinin sağlam neticeler vermiyeceği ortaya çıkar. Yapılacak olan, nâm-ı diğerleri bütün gerekli göndermelerle birbirine bağliayacak şekilde hazırlanmış muntikavî ve alfabetik bir tasniftir.

Araştırmalar sırasında AVBKT'lerin belki de prototipi sayılabilecek bir mukabele günlü tasnife de rastlanmıştır. Kısaca "Hankah-nâme" diyeceğimiz şu yazma, Süleymâniye Kütüphanesi'nde Yazma Başlıklar (Nuri Arlasez) Nu. 2413'de kayıtlıdır:

"Turuk-ı Alîyye'den Asitâne-i saadet-âşlyâne'de mevcut olan meşâyih-in izâm ve züvâr-ı kîrâmın hankah-ı selâmetgâhları ta'dâdi ve eyyâm-ı mukabele-i kerâmet-muameleleri beyânında, Melek Paşa-zâde faziletli Kadri Beyefendi Hazretleri'nin cem ve tahkik eylediği Hankah-nâme-i saadet allâmeleridir."

Melek Mehmed Paşa-zâde Kadri veya Abdülkaadir Bey, sudûrdan bir zât olup 1262 Zilkaadesinin 7 nci günü vefâtı eyliyerek Alemdar - Zeyneb Sultan Câmii haziresine defnedilmiştir(4)

(IX) DVBMT : Bâb-ı Âîf Nezâret-i Umur-ı Dâhiliyye - Sicill-i Nüfus İdâre-i Umûmîyyesi Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Nüfus-ı Umûmîyyesine mahsus İstatistik Cedveli İçindeki tekkeler kısmıdır. Rumi 1301 yılının Mart ayında lito olarak Matbaa-i Osmâniye'de tab'olunmuştur. Tekkeler kısmının başlığı şöyledir:

"Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de mevcut bilcümle tekâyâ ve zevâyânın esâmisi ile buldukları mahallerin semt-i meshurları, tarikatleri ve dâhil-i tahfîrde olan zükur ve inas nüfus-ı mevcudelerinin mikdârını mübeyyin cedveidir."

FâtiH - Millet (Ali Emîr) Kütüphanesi, İstatistik (İhsâliyyat) Kısmı Nu. 117'de kayıtlı olan bu cedvel, muntikavî olarak hazırlanmıştır.

R. 1334 (= M. 1918) târihli İstanbul Şehremâneti İhsâliyyat Mecmuası İçindeki tekkeler kısmı da sözünü ettiğimiz bu cedveden istifâde edilerek hazırlanmıştır. Her iki listede de yekdiğerinde olmayan birkaç tekke yer alır. Şehremâneti Listesi tarikatlere göre ayrılmış, birçok yanlışlarla ve hattâ imlâ hatâları ile dolu olarak tertiplenmiştir.

(X) TEKAYA : Bandırmalı-zâde Es-seyyid Ahmed Münib-i Üsküdarî tarafından tekkelerin âyin günlerine göre tertib olunmuş (16) sayfalık bir risâledir. Maarif Nezâreti'nin ruhsatı ile 1307 yılında İstanbul'da

Âlem Matbaası'nda basılmıştır. Hazırlanış gayesi dergâh muhiblerine ziyâret kolaylığı sağlamak içindir. Daha önce düzenlenen listelerden istifâde edildiği belli olmaktadır. Her ne kadar bâzı makale yazarları bu risâlenin kendisinden değil, İstanbul Ansiklopedisi tarafından nesredilen yeni Türkçe tercümesinden faydalanarak, oradaki bütün baskı hatâlarının farkına varmadan, risâleyi "en doğru olması gereken kaynak" olarak takdim ediyorlarsa da, Mecmuai Tekâyâ bir çok tedâhül ve tekkerrürlere dolu olan bir kaynaktır ve ondan sonra derece dikkatli ve mukayeseli olarak istifâde edilmesi icâb eder.

(XI) KEPEÇİ : Başbakanlık Arşivi - Kâmil Kepeci Fihristi, 6290/1 numaralı Nüfus Defteri İçindeki Tekkeler Listesi'dir. Defterin bir yerinde 1289 târihine rastlanıyor. Tahrir sırasında dergâhlarda bulunan zevâtın vazifeleri, isimleri, baba adları, doğum târihi ve yerleri, tekkedin adı ve tarihi ile birlikte tefferruatlı olarak kaydedilmiştir. Son devir tekkeleri için çok ehemmiyetli bir kaynak olan bu defter, nüfus kayıtları için de olduğundan şimdiki kadar pek dikkat çekmemiştir.

(XII) 1341 : İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü nezdindeki R. 1341 (= M. 1925) târihli Tekke Defteri olup dergâhların kapatılışı sırasında yapılan detaylı bir çalışmanın mahsulüdür. Bâzı tekkerrürlere beraber 327 adet tekkeyi, vâkıflarının adları, mahal ve mevkileri, şeyh-i hâzırları ve vakfiye hulâsaları ile birlikte ihtivâ eden bu ehemmiyetli defteri, 1975 yılında vefât eden Vakıflar Eski Eserler Mühessası merhum İsmâil Fâzıl Ayanoğlu'nun müsaadesi ile istinsah etmiştik.

(XIII) HSD : İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü nezdindeki Hayrat Sicil Defterleri. Bahis mevzuu defterler, bâzı işâretlerden anlaşıldığına göre, takriben (75) yıllık olup yalnız sur içi İstanbul kısmı üç büyük cilt tutmakta ve çok sayıda hayrat gayrimenkulüne içine almaktadır. Kusurlu yanlarından biri, mahalle esâsi ile değil de geliş-güzel ve dolaşarak düzenlenmiş olmalarıdır. Aynı semtin vakıfları başka-başka yerlerde insanın karşısına çıkmaktadır. Defterlerin ehemmiyetini takdir eden mahkemeler, mülkiyet dâvâlarında çoğu zaman bunları isbat vesîkası olarak kabul etmektedirler. Merhum İ.F. Ayanoğlu'nun izin ve yardımı ile bu defterlerin bâzı kısımlarını yıllarca evvel istinsah etme fırsatını bulmuştuk(5).

TEKKELER

I - AYŞE HÂTÛN (= CUMA; RESMÎ) TEKKEŞİ/ SARMAŞIK-EDİRNEKAPISI CİVARI

Eldeki tekke listelerinde, Hadikatü'l-Cevâmî'de, Mecmuai Tekâyâ'da ve eski vakfiyelerde rastlanan;

- Sarmaşık semti,
- Resmî Tekkeleri,
- Keçeci Mahallesi.

gibi birtakım yer ve yapı isimleri karışıklığı yüzünden, bu tekkeyi ayırabilmek, nâm-ı diğerlerini tesbit etmek ve civârındaki tekkelerle ilgisini açıklamak gerçekten zor bir mes'ele hâline gelmiştir.

Mevzuu daha fazla dağıtmamak için, bir makalenin mahdud çizgileri içerisinde şu noktaları belirtmekte fayda vardır. Mektupçu Osman Nuri Bey'in 1934 yılında düzenlediği İstanbul Şehir Rehberi'nin 7 numaralı paftası ele alınırsa, sur dibindeki Sulukule Caddesi'ni Löküncüler'den cenup istikametine inen Sofalıçeşme Sokağı'na bağliyan

bugünkü Niyâzi-i Mısrî (eskiden Tekke Sk.) ve Sarmaşık Sokakları çevresinin, kabaca eski Sarmaşık semtini teşkil ettiği anlaşılabilir. Adı bu semte bağliyan iki câmî ve bir tânesi bu câmilerden biri olmak üzere üç tekke karşımıza çıkmaktadır.

Hadikatü'l-Cevâmî'de bânisinin Keçeci Piri

(2) Bu yazma ve onun Karagümrük Nüreddin-i Cerrâhi Âsitânesi son şeyhî Fahreddin Efendi tarafından istinsah ettirilen kopyası hk. bkz. Şinâsi Akbatu, İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyihî, Önsöz, İstâm Medeniyetli Dergisi, İstanbul - Ağustos 1980 sayısı, sf. 51-53.

(3) M. Seyfeddin Özege, Eski Harfler ile Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu, İst. 1971, C.I, sf. 75.

(4) Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî, İst. 1311, C.III, sf. 350.

(5) Gerek Hayrat Sicil Defterleri ve gerekse İstanbul Defterdarlığı - Millet Emlâk Müdürlüğü, Fihrist Servisi'nde bulunan eskiden-yeniye ve yeniden-eskiye sokak isimlerini gösteren defterler ile gayrimenkul vergilerinin tahriri gayesi ile R. 1280 ve R. 1290 yıllarında düzenlenmiş Esas ve Müdevvere Defterleri "Tapu İdaresi" için bkz. Bilgin Turnalı, Şühedâ Mescidi, Arkeoloji ve San'at Dergisi, İst. 1978, S.3, sf. 28-32.

Ağa olduğu gösterilen Sarmaşık Mescidi, şimdi ortadan kaldırılmış bulunan Keçeci Pîrî Mahallesi'nin mescidi idi(6). Edirnekabısı civârında, Sofâli-çeşme ve Uzunyol Sokakları kavşağında, ta'mîr edilmiş hâli ile namaza açık, küçük, bodur minâreli bir ma'beddir. Merhum Tahsin Öz, bu mescid ile aşağıda sözü edilecek olan Sarmaşık Câmii Tekkesi'ni birbirine karıştırmıştır(7). H. 953 târihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde "Mahalle-i Mescid-i Hacı Pîrî" adı ile gösterilen Keçeci Pîrî veya Sarmaşık Mescidi Mahallesi zamanımıza kadar gelmiş ve 1934 mahalle ve sokak reorganizasyonunda Neslişah ve Hatice Sultan Mahalleleri'ne taksim olunmuştur(8). Hadika'da Sarmaşık Câmii Tekkesi adı altında gösterilen câmi ve tekke ise, bir Celvetî Dergâhı olan Kazasker Abdülkaadir Efendi Tekkesi'dir. Mecmua-i Tekâyâ'da "Sarmaşık Tekkesi" adı ile kayıtlıdır. Bu dergâh, günümüzde Niyâzi-i Mısri Sokağı üzerinde, 16 numaralı evin karşısında kısmen mevcuttur. Harap bahçe duvarı, bahçe kapısının üzerinde tek satırlık kitâbesi, boş arsası ve ittisâlinde iki katlı ahşap bir evi dumaktadır. Wolfgang Müller-Wiener'de Abdülkaadir Efendi isminden bozularak "Kadrî Tekkesi" şeklinde gösterilmiştir(9). Adı geçen sokak üzerinde 34 (yeni 28) numaradaki, hâlen restore edilmekte olan üç katlı ahşap yapı ise, Mecmua-i Tekâyâ'da "Sarmaşık Mahallesi'nde Nakşbendiyeye'den Şeyh Kâmil Efendi Tekkesi" olarak gösterilen tekke ki, Müller-Wiener tarafından "Nakşbend İsmâil Efendi Tekkesi" adı ile atıf yapılan dergâh budur.

Sarmaşık'daki üçüncü tekke, Sarmaşık Sokağı'nı Müstahfaz Sokağı'na bağlayan Neyzenler Sokağı'nda, önünde mum yakılan, duvara yerleştirilmiş, yeşile boyalı bir kitâbeden ve birkaç mezar taşından başka bir şeyi kalmamış bulunan Ayşe Hâtun veya âyin gününe nisbetle Cuma Tekkesi denilen dergâhtır. Bu tekke Mecmua-i Tekâyâ'da Edirnekabısı'nda Kaadiriyye'den Resmî Tekkesi olarak gösterilmiştir. Aşağıda tekkeler arasındaki ilgi açıklanırken belirtileceği gibi, Karagümrük'de bugünkü Muhtesib İskender Mahallesi hudutları içinde eskiden mevcut olan Kaadiriyye'den kabakulak veya bâniyesinin ismiyle Alime Hâtun Tekkesi, Kaadiriyye'nin Resmî kolunun Asistânesi idi. Bir çok yakın münâsebetler sebebiyle, Edirnekabı civârındaki Ayşe Hâtun veya Cuma Tekkesi de Kaadiriyye'nin Resmî kolundan idi. Bu yüzden, Mecmua-i Tekâyâ'da Ayşe Hâtun Dergâhı, "Edirnekabısı'nda Kaadiriyye'den Resmî Tekkesi / âyin günü: Cuma / arsa hâlinde" olarak gösterilmiştir. Eski tekke listelerinde, biri Edirnekabı'da, öbürü Karagümrük'de iki ayrı Resmî Tekkesi gösterileğinden, bu Resmî veya Resmî kolu mes'alesi günümüze kadar birçok tedâhül ve karışıklıklara sebep olmuş ve Mecmua-i Tekâyâ'daki

daki Edirnekabısı Resmî Tekkesi'nin Ayşe Hâtun Dergâhı olduğu açık olarak belirtilmemiştir. Müller-Wiener'de, bu dergâh yanlış olarak birbirine yakın iki ayrı yerde "Cuma Tekkesi" ve "Ayşe Hâtun Tekkesi mezarlığı" şeklinde gösterilmektedir.

Sarmaşık'da sayılan üç tekkenin vaktiyle hudutları içinde bulunduğu Keçeci Piri Mahallesi'nden başka hemen yakında bir de Keçeci Karabaş Mahallesi olduğu da hatırdâ tutulmalıdır.

K. 75 numaralı yazmadan Ayşe Hâtûn Tekkesi'nin meşâyih silsilesi tâkip edilecek olursa, eski esâmî listelerinde, tekkelerin, çoğu zaman yapılageldiği gibi, şeyh-i hâzırın ismiyle anılmasından doğan karışıklıklar önlenebilir. Böylece, iki Resmî Tekkesi'nin birden zuhuru ile ilk bakışta mükerrer sanılması tehlikesi de geçiştirilmiş olacaktır. Her ikisi de Kaadiriyye'nin Resmî kolundan olan Kabakulak ve Ayşe Hâtun Tekkeleri, çeşitli tekke listelerinde isimlendirildikleri şekilde aşağıda ayrı-ayrı gösterilmişlerdir.

Tekke Esâmî

Listesi	Kabakulak (Alime Hâtun) Tekkesi
TEKAYA	Karagümrük'de Kabakulak Tekkesi / Şeyh-i hâzır: Hakkı Efendi / Yevm-i mahsus: Çarşamba / Kaadiri Ayşe Hâtun (Cuma) Tekkesi
HAAVC	Karagümrük kurbinde Resmî Şeyh Süleyman Tekkesi
DOMTAH	Keçeciler kurbinde Resmî Şeyh Mehmed Efendi Tekkesi
AVBKT	Karagümrük'de Kabakulak Mahallesi'nde Kaadiriyye'den Şeyh Resmî Efendi Tekkesi şeyhi Süleyman Efendi
	Sarmaşık Mahallesi'nde Kaadiriyye'den Şeyh Sa'id Efendi Tekkesi şeyhi Es-seyyid Abdülkaadir Efendi
	Kaadiriyye'den Şeyh Resmî Tekkesi der Karagümrük el-meşhur be-Tekke-i Kabakulak; yevm: Çarşamba
	Kaadiriyye'den Resmî Tekkesi der kurb-i Bâb-ı Edirne; yevm: Cuma

(6) Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, Hadikatü'l-Cevâmî, İst. 1281, C.I, sf. 135 Sarmaşık Mescidi maddesi ve sf. 136 Sarmaşık Câmii Tekkesi maddesi; ayrıca karş. Bilgin Turnalı, İstanbul Kültür ve San'at Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi yay., İst. 1983, C.III, sf. 1393-1396 Cuma Tekkesi maddesi.

(7) Tahsin Öz, İstanbul Câmileri, Ank. 1962, C.I., sf. 119 ve dipnot: 275 Sarmaşık Mescidi maddesi.

(8) Ö. Lutfî Barkan - E. Hakkı Ayverdi, İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, İst. 1970, sf. 425.

(9) W. Müller-Wiener, Bildlexikon Zur Topographie Istanbul, Tübingen 1977, sf. 290.

Kabakulak nâm-ı diğer Alime Hâtûn Tekkesi ile Ayşe Hâtûn-Cuma Tekkesi arasındaki yakın ilgiye gelince; Kabakulak Tekkesi'nin bâniyesi olan tanınmış kadırlardan Mestçi-zâde Osman Efendi'nin kızı Alime Hâtûn (vef. H. 1237)'un kocası Mustafa Ahî Efendi (vef. H. 1208), Kabakulak Tekkesi'nin izâfe edildiği şeyh olup, aynı zamanda Ayşe Hâtûn Tekkesi'nin şeyhi idi. Bu zâtın annesi Ayşe Hâtûn da, Sarmaşık'daki Cuma Tekkesi'nin bâniyesidir. Mustafa Ahî Efendi'nin Magosa'ya nefyedilerek orada vefât ettiği merhum C.S. Revnakoğlu tarafından belirtilmektedir (CSR, Dosya Nu. 117).

K. 75 numaralı yazmada Ayşe Hâtûn Tekkesi'nin meşâyih silsilesi şöyle verilmiştir:

"*Edirnekapısı civârında Sarmaşık'da Kaadiriye'den Şeyh Seyyid Resmî Efendi Tekkesi Şeyhleri.*

- *Bânî Es-şeyh Es-seyyid Mustafa Resmî Ahi Efendi El-Kaadîrî ibn-i Eş-şeyh Es-seyyid Mehmed Efendi. Halife-i Şeyh Mustafa Kerimî. Târîh-i rihlet: 1208.*
- *Eş-şeyh Es-seyyid Mehmed Sa'îd Efendi ibn-i Eş-şeyh Es-seyyid Mehmed Efendi. Vefât: Gurre-i Muharrem 1226.*
- *Eş-şeyh Es-seyyid Abdülkaadir Efendi ibn-i Şeyh Mehmed Sa'îd Efendi. Fevt: 1277 (78?).*
- *Berber Eş-şeyh Mehmed Hâkî Efendi El-Kaadîrî. Fevt: 128?."*

Silsiledeki son şeyh, Dr. K. Kreiser ve Ş. Akbatu tercümelerinde yoktur.

İstanbul Vakıflar Baş Müdürlüğü nezdindeki R. 1341 târihli Tekke Defteri'nde (1341, Nu. 232) "*İstanbul'da Keçeci Pîri Mahallesi'nde Ayşe Hâtûn Tekkesi, Şeyh-i hâzırı: İsmâil Hakkî Efendi*" şeklinde gösterilmiştir.

Yine Vakıflar Baş Müdürlüğü nezdindeki Hayrat Sicil Defterleri'nde (HSD, Sıra Nu. 2096) "*Keçeci Pîri Mahallesi'nde Ayşe Hâtûn Tekkesi*" olarak kayıtlıdır. (BROWN, sf. 474 - dipnot: 6 ve sf. 476) da ise iki Resmî Tekkesi arasındaki açık münâsebet kestirilmiş değildir.

22 Haziran 1974 ve 11 Eylül 1980 târihlerindeki tesbitlerimizde, Neyzenler Sokağı üzerindeki 14 (eskiden 10) kapı numaralı, tek katlı, gecekondumsu evin alçak bahçe duvarına yerleştirilmiş ve yeşil boya ile boyanarak yazıları hemen-hemen okunamaz hâle getirilmiş bir kitâbe görülmüştür. Mahalleli bu kitâbenin oturduğu altı çinko kaplı niş içerisinde mum yakmakta ve "*Şerâfeddin Baba*" adındaki mevhum bir yatıra saygı göstermektedir. Yanan mumların büsbütün kararttığı bu küçük kitâbenin ilk iki satırında seçilebilen ibâre şudur:

"*Hazret-i Şeyh Muhyiddin Es-seyyid Abdül-*

kaadir-i Geylânî"

"*Zâviye-i Ayşe Hâtûn vâlide-i Şeyh Seyyid Mustafa Ahî El-Kaadîrî"*

Ketebeyi gösteren üçüncü satır hem yarı-yarıya duvara gömülü ve hem de çok kararmış olduğundan iyi okunamamaktadır:

"*Seyyid Şemseddin El-Kaadîrî Şeyh-i Zâviye-i mezhûre, 1305 (?)"*

14 numaralı tek katlı evde oturanlar, Vakıflar'a kira ödediklerini beyan etmişlerdir. R. 1326 doğumlu Ümmü Şaban adındaki kirâcı hanımdan alınan bilgilere göre, bu ev, 1947'lerde tekke arsası üzerine yapılmış ve Vakıflar tarafından sonradan kirâyâ bağlanmıştı. Ondan önceki yıllarda, iki katlı, ahşap ve harap bir binâ olan dergâhın içinde bir müddetten beri kimsenin oturmadığı ve bu yüzden tahtalarının yakacak odun ihtiyâcını karşılamak üzere bâzi kişilerce sökülüp götürüldüğü ifâde edilmektedir.

Anlatılanlara göre, bu insafsız talan sona ermek üzere iken, tekkenin kapısını korumak maksadı ile, mahallenin bekçisi bu kapıyı sırtlamış ve semt karakoluna götürmüştür. Ümmü Şaban, son şeyhin âilesinden kimseyi tanımamakta ve 1947'lerden önceki yıllarda, dergâhın içinde bâzi kirâcılarının oturmakta olduğunu duyduğunu belirtmektedir.

Meyva ağaçları ve çiçeklerle süslü olan bahçe oldukça bakımlıdır. Bahçenin tam ortasında bir kısmı kırık ve yerde yatan birkaç mezar taşından meydana gelen bir hazîre mevcuttur. Görülebilen taşlar aşağıda sıra ile kaydedilmiştir.

Bir ağacın dibinde, eski bir demir parmaklık içindeki serpuşlu taş:

"*Eş-şeyh Es-seyyid Mehmed El-Bağdâdî El-Kaadîrî — 1199"*

Diğer taşlar:

"*Eş-şeyh Mustafa Efendi'nin rûhiçün El-Fâtîha — 1183"*

"*Eş-şeyh Mehmed Sa'îd Efendi'nin kerimesi... — 1220"*

"*Eş-şeyh Es-seyyid Mehmed Sa'îd Efendi merhûmun halîlesi merhume Şerife Fâtîma Hanım rûhiçün El-Fâtîha — 1247"*

"*Eş-şeyh Mehmed Sa'îd Efendi rûhiçün El-Fâtîha — 1226"* (Yerde yatıyor).

Eve çok bitişik ve arkası çevrili olduğu için rahat okunamıyan, istifli, 1317 târihli bir kadın taşı.

Ayşe Hâtûn nâm-ı diğer Resmî Tekkesi'nden günümüze kalanlar ana hatlarıyla bunlardan ibârettir. Yukarıdaki taşların, K. 75 numaralı yazmada verilen meşâyih silsilesi, usûl-fürû' münâsebetleri ve ahz-ı inâbet noktaları bakımından karşılaştırılması faydalı olacaktır.

Bayrampaşa Tekkesi ve Sebili (Vakıflar Genel
Müdürlüğü Arşivinden)

II - BÂDEMLİ (= MÜNİR BABA, KÖMÜRCÜ BABA, DÂMÂD-ZADE FEYZULLAH EFENDİ, CA'FER-ÂBÂD) TEKKESİ / HALİÇ SÜTLÜCESİNDE

Başlıkta görülen birçok nâm-ı diğerlerin varlığı gerçekten şaşırtıcıdır. Ancak, oldukça uzun bir târih devresi içinde muhtelif istihâleler geçirmiş, değişik adlarla anılmış ve yeri, işlenen yanlışlıklar yüzünden bir topoğrafya bilmesesine dönmüş münderis bir tekke için, bu vaziyet sürpriz sayılmamalıdır.

Bâdemli veya son devirdeki ismiyle Münir Baba Tekkesi, Mektupçu Osman Nuri (Ergin) Bey'in düzenlediği 1934 târihli İstanbul Belediyesi Şehir Rehberi'nin 17 numaralı paftası gözönünde tutularak, Salaş Sokağı'na paralel olarak uzanan Şeker-kuyusu Sokağı üzerinde, eski kapı numarası 7 olan binâda idi. Dergâhın arsası üzerinde bugün Cemâl Artüz İlkokulu yer almaktadır. Mevki yüksektir ve Sütlüce'nin üzerindeki Bâdemli (veya Bâdemlik) tepesinde dir.

Değişik adlandırmalar için çözüm, mutlaka Sütlüce'nin târihi topoğrafyasından geçmektedir. Haliç'in Haliç olduğu devirlerde bu küçük semt, suyu ve havası pek lâtif, dar kıyı şeridinde sâhil-hânelerle, hemen yükselmeye başlayan, yamaçlarında da tepelere kadar ağaçlıklar içindeki konaklarla dolu, şirin ve câzip bir yerdi. Sütlüce isminin nereden geldiği, bu ismin hâlis süt veya Keltler ile ilgisi üzerindeki tartışmalar, Midhat Sertoğlu, İhtifâlcî Ziyâ Bey ve Evliyâ Çelebi tarafından derlenmiştir.

Evliyâ Çelebi'nin mevzuumuzu yakından alâ-kadar eden "Ca'fer-âbâd" ismi hakkında, Seyyâhat-nâmesi'nin muhtelif sayfalarında verdiği bilgiler şöyle hulâsa edilebilir:

"Bu kasaba Kağıthâne Boğazı ağzında vâki olduğundan hâneleri leb-i deryâdan tâ Ca'fer-âbâd rağ'ına çıkıluncaya kadar birbiri üzerine binâ olunmuş, Haliç'e ve Eyyûb'a nâzır bağlı-bağçeli kâşânelerdir."

(Rağ) kelimesi dağ eteği veya çayırılık, çimenlik ma'nâlarına gelmektedir.

"... tekkelerinin en kadimi (Ca'fer-âbâd Tekkesi) dir ki bânisi Süleyman Hân hüddamlarından ve erbâb-ı tabi'atdan Ca'fer nâmında bir zâtdır. Binâ şehrin mürtefi bir zemini üzere vâki olmuş gûna-gûn ağaçlarla müzeyyen, müteaddid sofalar, matbahlar ile müzeyyen bir Ca'fer-âbâd'dır. Süleyman Hân bu tekyenin deryâya nâzır bir köşesinde sâkin olup teferrüç ederken..." (10).

Dikkat edilecek olursa, Çelebi'den aktarılan satırlarda sözü edilen tekke, bir teferrüç yâni bir gezinti ve mesire yeridir. Bilindiği gibi, eski metinlerde rastlanan "tekye" kelimesi bâzan bir tefer-

rüçgâh, bâzan pehlivanlar ve okçular gibi bir spor klübü ve hattâ bâzan da bir cüzzamlılar (= miskinler) evi gibi sosyal dayanışma sağlayan bir hayır müessesesine îşâret edebilir.

Evliyâ Çelebi ile ilgili bir araştırmada, teferrüçgâh mes'lesi hiç ka'le alınmadan, Ca'fer-âbâd'ın ilk kuruluşundan beri bir tarikat tekkesi olduğu yanlış düşüncesi ile fikir yürütülmekte ve hattâ Bâbü's-saade Ağası Mahmûd Ağa'nın binâ ettiği Sütlüce Câmii Ca'fer-âbâd Tekkesi sayılmaktadır. Üstelik, Evliyâ Çelebi'nin eski yazı ile basılmış kitabından değil, Zuhuri Danışman'ın neşrettiği, birçok tercüme yanlışları ve atlamalarla dolu yeni Seyyâhat-nâme'den istifade edilmiştir (11).

M. Sertoğlu, Ca'fer-âbâd Tekkesi'nden eser kalmadığını, bunun yerinde günümüzde Hasırî-zâde Sa'dî Dergâhı'nın mevcut olduğunu ileri sürmektedir (12). Buna yakın bir iddia da Mir'at-ı İstanbul yazarı tarafından serdedilmiş idi:

"... Hasırî-zâde Şeyh El-hâc Mustafa İzzî Efendi Hazretleri kayınpederlerinin vefâtında Sütlüce'ye nakil ile bir hâne isticâr edip biraz zaman ikamet ve ba'dehû mezkur hâneyi ve ittisâlinde bulunan Ca'fer-âbâd Tekkesi ta'bir olun teferrüç mahallini mukataa-i zemîn ile iştirâ ve temellük ederek 1199 târihinde bir zâviye binâ..." (13).

İbrâhim Hakkı Konyalı "Mimâr Koca Sinan'ın Eserleri" adlı kitabında şöyle demektedir:

"Kanûnî'nin Kapı Ağalarından Mahmud Ağa henüz Çavuş-başı iken Pâdişah'ın çok sevdiği Ca'fer-âbâd Tekkesi'nin hemen altına câmii ni yaptırmıştı" (14).

Adı geçen câmii kapısının üstündeki, Hasırî-zâde Tekkesi şeyhi Mehmed Elif Efendi'nin ta'lik hattı ile mahkuk kitâbede belirtildiği gibi, H. 945 yılında yaptırılmış olan bu ma'bed Hasırî-zâde Tekkesi'ne çok yakındır. Tezkiretül-Ebniyye'de "Çavuşbaşı Câmii" adı ile yer alır. M. Sertoğlu yukarıda temâs edilen makalesinde bu iki ismi iki ayrı câmi sayarak mes'eleyi büsbütün karışık bir hâlde getirmiştir.

Merhum İ. Fâzıl Ayanoğlu da Ca'fer-âbâd Tekkesi'nin bir teferrüç yeri olduğunu hiç dikkate almayarak hatâya düşmüştür. Üstelik, Ok Meydanı'nın hudûdu ile ilgili fermanlardaki bâzı muğlak atıflara dayanarak Ca'fer nâmındaki zâtın Yavuz

(10) Evliyâ Çelebi, Seyyâhat-nâme, İst. 1314, C.I., sf. 409-411 Sütlücü Kasabası maddesi.

(11) Yüksel Yoldaş, İstanbul Mimârisi İçin Kaynak Olarak Evliyâ Çelebi Seyyâhat-nâmesi, İ.T.Ü. MİM. Fak. Doktora Tezi, İst. 1977, sf. 226.

(12) Midhat Sertoğlu, Sütlüce ve Üç Hattat Mezarı, Hayat Târih Mecmuası, İst. Mart 1977, sf. 13-17.

(13) Kolağası Mehmed Râif, Mir'at-ı İstanbul, İst. 1314, sf. 562.

(14) İ. Hakkı Konyalı, Mimâr Koca Sinan'ın Eserleri, İst. 1950, sf. 57-60.

Sultan Selim devrinde idam edilen Tevkiî Ca'fer Çelebi olduğunu iddia etmektedir(15).

Reşad Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi'nde "mürtefi" bir yerde olduğu belirtilen Ca'fer-âbâd Tekkesi'nin sonradan Bâdemli Tekkesi'ne inkılâp etmiş olduğunu kabul ediyor ki, ileride detayları ile açıklanacağı gibi bu mantıklı bir neticedir(16).

M. Bahâ Tanman, Midhat Sertoğlu'nun mez-kûr makalesine dayanarak, yanlış imlâ ile *Cağferabad Tekkesi*'nin bulunduğu yere Hasrî-zâde Tekkesi'nin binâ edilmiş olduğunu ileri sürmektedir. Bu iddî'da hiçbir eski metin ka'le alınmadığı gibi, makale sâhibinin dayandığı yegâne dergâh listesi, kendi ifâdesince "en doğru olması gereken kaynak olan *"Mecmua-i Tekâyâ"*dır. Ayrıca, bu risâlenin kendisinden değil, İstanbul Ansiklopedisi tarafından neşredilen yeni Türkçe tercümesinden faydalanılmış ve oradaki bütün baskı hatâları farkına varılmadan aynen makaleye geçirilmiştir(17).

Evliyâ Çelebi'nin başka bir pasajının da yanlışlarla dolu olduğunu burada belirtmek zorundayız:

"... İstanbul'da ilk tarikat şeyhi Habîb-i Karamânî Hazretleri'dir. Merhum olduğu zaman Eyyûb Sultan mukabilindeki Sütlüce nâm kasabada Ca'fer-âbâd Tekyesi kurbinde defnolunmuştur. Zamân-ı hayatlarında yetmiş bin müride mâlik idiler. Yerine Şeyh Uveysî Hazretleri halife olmuştur ki tekyesi Kocamustafapaşa Tekyesi'dir. Bu tekye kadîmdir..."(18).

Gerçekte, İstanbul'da H. 933 târihinde vefât edip Sütlüce'ye defnolunan Halvetî şeyhi Habîb-i Karamânî değil, onun halifesi Cemâleddin İshakî Karamânî'dir. Cemâl Halife ismiyle de anılır. Bakîyye-i izâmî sonradan Fındıkzâde'deki Koruk Tekkesi'ne nakledilmiştir. Türbesi, Kapıağası Mahmûd Ağa (= Çavuşbaşı) Câmîi'nin hemen yakınındaydı.

Halvetî ulularından Habîb-i Karamânî Hazretleri H. 902'de Amasya'da vefât ederek oraya defnedilmiştir. O da H. 862'de Bakû'da göçen Seyyid Yahyâ Celâleddin-i Şirvânî'nin halifesi idi.

Seyyid Yahyâ, Halvetiyye içinde Pîr Serâceddin Ömer-i Halvetî (vef. H. 800 - Herat)'den sonra pîr'i sâni mertebesinde bulunuyordu. Kendisi aynı zamanda bütün Halvetiyye kollarınca büyük saygı gösterilen "*Vird-i Settar*"ın da müellifidir.

Çelebi, Seyyâhat-nâmesi'nin başka bir sayfasında, Yavuz Sultan Selim'in nedimlerinden Acem asıllı şâir Habîbî hakkında da şunları söylemektedir:

"Ziyâretgâh-ı Sultan-ı Şu'arâ Habîbî - Kendisi Acem'dir. Şâh Selim-i Evvel'in nüdemâsındandır. Hakka kî pâkize eş'arı vardır. Bu Sütlüce'de Ca'fer-âbâd Tekyesi'nde medfundur. Ca'ferî mezhebinde

olduğundan Ca'fer-âbâd Tekyesi'nde defnolanması vasiyet etti deyü müşârûnileyhe bâzı isnâdatda bulunan oldu."

Bütün bu pasajlarla Ca'fer-âbâd denilen teferüç mahallinin, eski metinlerdeki topoğrafik referanslarını göstermeye çalıştık. Mevzuu derlemek için bir de Sütlüce'deki Hasan-âbâd Tekkesi'nden yâni ikinci bir gezinti yerinden söz açmak gerekiyor.

Evliyâ Çelebi: "*Tekye-i Hasan-âbâd - Sultan Murâd-ı Râbî' asrında Unkaparı'nın iç yüzünde mün'im ve mâldâr olan (Perviz Ağa) nın kölesi Hasan binâ ettiğinden zurefây-ı İstanbul bu tekkeye (Nizâm-âbâd Tekyesi) derler. Nizâm lâfzı İslâv lisanında (bilmem) demektir. Sâhibü'l-hayrâtı hayatta olmakla her ay başında ehl-i teferruce salâ edip hânende ve sâzendelerle ziyâfetler keşîde eder."*

İhtifâlcî Ziyâ Bey'in bu mevzuda verdiği bilgiler de aynı paraleldedir(19).

M. Sertoğlu anılan makalesinde delilsiz ve tartışmasız, Hasan-âbâd Tekkesi'nin yeri olarak Sütlüce'nin tepesindeki Bâdemlik mevkiini göstermektedir.

Yukarıda sözü edilen, Evliyâ Çelebi ile ilgili doktora çalışmasında yine delilsiz ve tartışmasız, Hasan-âbâd Tekkesi'nin eski yerinin Sütlüce'de, Eflî Efendi Sokağı'nda Kaysûnî-zâde Mescidi'nin üst tarafında bulunduğunu bildirmekte ve hattâ tekkeden arta kalan bâzı mezarlardan bahsetmektedir ki, bu gayrı ilmî mütâlaada Hasan-âbâd'ın bir teferrüç mahalli olduğu gözönüne bile alınmamıştır.

Bu iki eski teferrüç mahallinde, ne taraflarda olduğu kesinlikte tesbit edilemeyen Hasan-âbâd bir yana bırakılırsa, Ca'fer-âbâd için söylenenleri kısa ibâreler şeklinde tekrarlamakta fayda vardır:

"Deniz kenarından, yüksekçe bir yerde olan Ca'fer-âbâd'a çıkılıncaya kadar..."

"Kasabanın yüksek bir zemini üzerinde bulunan, ağaçlıklı bir yerde..."

"Cemâleddin İshakî Karamânî Hazretleri Ca'fer-âbâd'ın yakınına defnolunmuştur."

"Kapıağası Mahmud Ağa, câmîini Ca'fer-âbâd'ın hemen altına yaptırmıştı."

"Hasrî-zâde Şeyh Mustafa İzzî Efendi, hânemî'nin bitişğinde bulunan Ca'fer-âbâd nâm te-

(15) Fâzıl Ayanoğlu, Tahrîb Edilen Eski Eserler Serisi, Vakıflar Dergisi, Ank. 1970, S.IX, sf. 263-264 Ca'fer-âbâd Tekkesi maddesi.

(16) Reşad Ekrem Koçu, Ca'fer-âbâd Tekkesi, İstanbul Ansiklopedisi, İst. 1963, C.VI, sf. 3331.

(17) M. Bahâ Tanman, Hasrî-zâde Tekkesi, I. Univ. Ed. Fak. San'at Târîhi Yıllığı, İst. 1976-77, S.VII, sf. 107-142.

(18) Evliyâ Çelebi, a.g.e., sf. 390.

(19) İhtifâlcî M. Ziyâ, İstanbul ve Boğaziçi, İst. 1928, C.II, sf. 226-228 Sütlüce Kasabası maddesi.

ferrüç mahallini satın alarak..."

"Yavuz Sultan Selim'in nedimlerinden Acem asıllı şâir Habîbî, Ca'fer-âbâd'da medfündür. Ca'feri mezhebinde olduğundan oraya gömülmeyle vasîyet etti diye aleyhinde bâzı isnâdlarda bulunanlar oldu."

Bütün bunlardan çıkarılabilecek en mantıklı netice, bugüne kadar Ca'fer-âbâd'ın yerinin, "körlerin fili ta'rîfi" gibi ta'yinine çalışılmış olduğudur.

Ca'fer-âbâd denilen gezinti ve mesîre yeri, Evliyâ'ya göre Kanûnî devrinde tesis edilen bir teferrüçgâh olup, Sütlüce kasabasının tepelerinden başlayarak ağaçlıklı setler şeklinde aşağılara, Mahmûd Ağa Câmîi ile Hasırî-zâde Tekkesi'nin yakınlıklarına kadar iniyordu. Sonradan bu gezinti yerinin parça parça satılmış olduğunun bir delili, Şeyh Mustafa İzzî Efendi'nin temellük ettiği kısımdır. Biz, Hasırî-zâde'nin mesîrenin tamâmını değil, ancak mücâvir bir sahâsını satın aldığını kabul ediyoruz. Esâsen, tâ Sütlüce tepelerinde bulunan bir teferrüç mahallinin adı geçen şeyh tarafından bütünüyle satın alınmasını bahis mevzuu olamayacağı apaçıktır.

Acem asıllı şâir Habîbî'nin defni dolayısıyla bulunan isnadlardan da anlaşılacağı gibi, Ca'fer-âbâd, içki içilen ve eğlenilen bir mesîre yeri olarak Bektâşî havalı bir mevki idi. Nitekim, İhtifâlcî M. Ziyâ Bey, İstanbul ve Boğaziçi adlı eserinde bu dönüşmeyi gayet açık olarak şöyle ifâde etmektedir:

"Elyevm tarikat-ı aliyeye-i Bektâşîyye dergâhı olan Ca'fer-âbâd Tekkesi'ni Kanûnî Sultan Süleyman Hân'ın hüddâmından Ca'fer nâmında bir zât yaptırmıştır. Bu tekke kasabanın mürtefi bir yerinde kâin olduğundan fevkalâde nezâreti vardır."(20).

Hadîka'da, temâs edilen dönüşmenin ilgi çekici hikâyesi bütün açıklığı ile yer almaktadır:

"... asr-ı Sultan Osman Hân'ı Sâlis'de iki def'a Şeyhülislâm olup ve def'a-i sâniyesinde cülûs-ı Sultan Mustafa Hân-ı Sâlis vukû' bulan Dâmâd-zâde Feyzullah Efendi'nin mahall-i mezbûrda bir zâviyesi vardır. Müşârinileyh 1175 Cemâziyülevvelisi evâhîrinde rihlet etmekte salât-ı cenâzeleri Eyyûb Câmîi'nde ba'de'l-edâ zâviye-i mezbûre hazîresinde defnolunmuştur. Müşârinileyhin isim ve şöhrati olan Dâmâd-zâde Feyzullah Efendi evvelki meşihatlerine târih düşmüştür. Pederleri Şeyhülislâm Ebu'l-hayr Efendi'nin tafsil-i hâli Şeyh Murad Efendi Tekyesi sırasında beyân olundu. Zâviye-i mezbûreyi Anadolu pâyesi eshâbından hafidleri Ârif Efendi Bektâşîyye'den bir herife vermekle 1241 Zilhiccesinde nefyolunan Bektâşîler ile herif-i mezbûr dahi nefyolunup tekeye dahi hedmolunmuştur."(21).

Ahmed Râsim'in Osmanlı Târîhi'nde, Vak'a-i Hayrîyye sırasında vukû bulan Bektâşî ta'kîbi ve bâzı tekkelerin bu arada Sütlüce Bektâşî Tekkesi'nin yıkıtılması şöyle hikâye edilmektedir:

"... neticede altmış seneden evvel binâ edilen Bektâşî Tekkeleri'nin kadîm itibâr olunarak derûnlarına tarih-i sâire ricâlerinden türbedarlar nasbına ve altmış seneden muahhar olanların hedmine, babalar ile mürîdânın (tashih-i i'tikad ettirmek üzere) Hâdim, Birgi ve Kayseriyye gibi mecma'î ulemâ olan şehirlere nefy'lerine karar verildi. Ma'hazâ melâhideden addedilen (Kıncı), İstanbul Ağası-zâde (Ahmed) ve (Sâlih) Babalar idâm olundular. Rumelihisarı'ndaki Şehidlik, Öküz Limanı, Karaağaç, Yedikule, Sütlüce, Eyyûb, Üsküdar, Mervîvenköy, Çamlıca Dergâhları yıkıtıldı. İçindekiler Darb-hâne mahbesine atıldı..."(22).

Ca'fer-âbâd teferrüç mahallinin yüksekçe bir yerinde, Şeyhülislâm Dâmâd-zâde Feyzullah Efendi'nin binâ ettiği ve daha sonra kendisinin torunu Ârif Efendi tarafından, Nakşî meşrepli Ayvansarâyî'nin deyişine göre "Bektâşîyye'den bir herife" verilen zâviyenin hazîresi günümüzde Sütlüce Salaş Sokağı'nda 11 numaralı evin karşısında durmaktadır.

6.9.1975 târihindeki tesbitimizde, sözü edilen yerde, önünde parmaklıklı bir penceresi olan, takriben 2,5 m.lik bir duvar gerisinde birkaç mezar taşını barındıran küçük bir hazîre görülmüştür. Bu hazîrenin içerisinde Şeyhülislâm Dâmâd-zâde Feyzullah Efendi'nin H. 1175 târihli silindirik mezar taşı mevcuttur(23). 1934 Belediye Şehir Rehberi'nin 17 Nu.lı paftasının yardımı ile ta'kîb edilebileceği gibi, Salaş Sokağı, Sütlüce'den Bâdemli tepesine doğru yükselen bir sokaktır. 11 numaralı evde oturan emekli inşaat kalfası Mehmed Aybet (doğ. 1322) 1965 yıllarında Dâmâd-zâde hazîresinin duvarlarını kendisinin ta'mir ettirdiğini ifâde etmiştir. Bu zâtdan ve yakındaki Tâlib Paşa Sokağı Nu. 3'de oturan canlı hayvan tâciri Şâkir Karuç (doğ. 1332)'dan öğrenildiğine göre, tepedeki yeni Bâdemlik Câmîi 1955 yılında eski bir Ermeni konağının arsası üzerine yapılmıştır. Mehmed Aybet'in evinin hemen arkasında, Salaş Sokağı'na paralel olarak yokuş yukarı çıkan Şeker Kuyusu Sokağı üzerinde, Sütlüce Bektâşî Tekkesi'nin son istihâlesini teşkil eden Münîr Baba Dergâhı'nın yerindeki Cemâl Artüz İlkokulu mevcuttur.

(20) İhtifâlcî M. Ziyâ, a.g.e., aynı yer.

(21) Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, a.g.e., sf. 303-306 Sütlüce Câmîi maddesi.

(22) Ahmed Râsim, Osmanlı Târîhi, İst. 1328-30, C.IV, sf. 1830-33, H. 1241 Zilhiccesinde Yeniçeri ve Bektâşîlerin tenkili.

(23) Mehmed Süreyyâ, a.g.e., İst. 1315, C.IV, sf. 36 Dâmâd-zâde Feyzullah Efendi maddesi.

(24) Süheyl Ünver, İstanbul'un Mutlu Askêrleri ve Şehid Olanlar, Ank. 1976, sf. 21-22 Kômürcü Evliyâsı.

Şeker Kuyusu ve Salaş Sokaklarının arasında bir yerde, önce bileziği kaybolan ve sonra içi dolan meşhûr Şeker Kuyusu durmakta imiş. O civarda şimdi yıkılmış bulunan birçok Ermeni konaklarından da söz açılmaktadır.

İfade edildiğine göre, Cemâl Artüz İlkokulu 27.12.1969 târihinde tedrisâta açılmıştır. Bâdemlik veya Tâlib Paşa İlkokulu adları teklif edildiği halde zamânın İlköğretim Müdürü Nihad Bey'in hocasının adı verilmiştir.

Salaş ve Şeker Kuyusu Sokaklarını birleştiren arsa sınırlarında, çevre halkının Kömürcü Baba veya Kömürcü Evliyâsı adını verdiği Seyyid Ali Babanın H. 1231 târihli taşı durmaktadır. Sütlüce Bektâşî Tekkesi'nin bâzen Kömürcü Baba Tekkesi diye de anıldığı unutulmamalıdır.

Süheyl Ünver *'İstanbul'un Mutlu Askerleri'* adlı kitabında, Bektâşî menâkıbına geçen ve ni'me'l-ceyş'den addedilen cihâd-erleri meyânında (Kadıköylü merhûm Tâl'at Bey'den naklen) Sütlüce Kömürcü Evliyâsını da saymaktadır. Ni'me'l-ceyş'den bir zâtın H. 1231 târihli bir mezar taşının bulunması düşündürücüdür. Ancak, S. Ünver az ileride şöyle bir açıklama yapmaktadır:

"Bunların çoğu İstanbul'un civârında bâzi tepelerde gösterilerek oralara mütegalibeler tarafından yapılacak tecâvüzlere mâni olunmuştur. İsimlerine makam ve mezarlar yapılmıştır." (24).

Kömürcü Baba'nın mezarına yakın bir evin dibinde de H. 1158 târihli Münvever Hâtûn'a âit bir mezar taşına rastlanmıştır. Bu ev, Mehmed Aybet'in evinin arka tarafında olup hâlen metrûktur.

Sütlüce Bektâşî Tekkesi'nin son istihâlesini teşkil eden Münîr Baba Tekkesi'ne H. 1307 târihli Mecmua-i Tekâyâ adlı risâlede (bkz. TEKÂYÂ), mu'tâd olduğu şekilde Nakşî kisvesi altında rastlanır:

"Bâdemli Tekkesi / Sütlüce'de / Nakşî / Şeyh-i hâzırı: Münîr Efendi / Yevm-i mahsûsu: Perşembe."

Merhum C.S. Revnakoğlu tarafından derlenen bilgilere göre, Münîr Baba Karagümrüklü'dür. Talebeliğinde Karagümrük civârındaki Nureddin-i Cerrâhi Tekkesi şeyhi Abdülaziz Efendi'den arâkiyye giymiştir. Bu Cerrâhî Asitânesi'nin son şeyhi Fahreddin Efendi'ye de Bektâşîyye'den nasibi Münîr Baba vermiştir (CSR, Dosya Nu. 19).

Münîr Baba'nın iki meşhûr rehberi vardı. Birincisi Durmuş Hüseyin Baba, diğeri de Şâir Mih-râbî Baba'dır.

Münîr Baba başlangıçta Yedikule Bektâşî Tekkesi babası idi. Buradan sonra Eğrikapı dışında, Savaklar'da ve bostanlar arasındaki bir konağı kirâ ile tutarak tekke hâline koymuştu. En sonunda 1303 yılında Bâdemli tepesindeki büyük *"Fodlacı-başı Konağı"*nı satın alarak bir Bektâşî Tekkesi hâline

soktu ve hayâtının sonuna kadar orada kaldı. Dergâh-ı şerif 11 odalı idi. Münîr Baba ayrıca tekke etrâfındaki 6 parça ev ve arsa ile Telgrafçı Nazif Bey'e âit olan hâneyi de satın alarak müstemilâtını tevsi' etmiştir. Baba, bahçe duvarlarını dahi yaptırarak tekkeyi mükemmel bir hâle getirmişti. Binâ 1940 yıllarında Baba'nın veresi tarafından satılmış ve tekke yıktırılmıştır. Kömürcü Baba'nın mezarı, dergâhın cümle kapısının sağ tarafına düşüyordu.

Münîr Baba çok edib ve kâmil bir zât idi. Münîrî mahlası ile şiirleri vardır. 80 yaşında iken göçmüştür. Çok sigara-rakı içmesine ve yaşlı olmasına rağmen hâfızası yerinde, gayet zarif ve nüktedân bir zât idi. Mekteb-i Tibbiyye'de de okumuştur. Mühendis Mehmed Râif Paşa'nın oğludur.

Münîr Baba'nın oğlu Hüseyin Ulvî Derer Ankara'da bulunuyordu. Kızı merhume Saadet Hanım Saryer'de otururdu. Üstâd Revnakoğlu'nun Tarla-başı'nda oturan Rauf Alpin ismindeki bir zâtdan aldığı bilgilere göre, Münîr Baba'nın oğlu Muhib Bey Ankara'da bir bankanın müdürü idi. Kızı Saadet Hanım'ın oğlunun da adı Münîr'dir. Münîr Bey bu bilgilerin derlendiği 1950 yıllarında Galata'da lâboratuvar sâhibi imiş. Münîr Baba kendi tekkesinde medfûn değildir. Tekkesine yakın Feyzullah Efendi Mezarlığı'ndaki, Bektâşî ulularından Feyzî Baba'nın koynuna gömülmüştür.

Yine Revnakoğlu'na göre, H. 1241 Zilhicce-si'ndeki Bektâşî bozgununda topa tutularak berhâvâ edilen Sütlüce veya daha eski ismi ile Ca'fer-âbâd Tekkesi'nde, bu Feyzî Baba ve civârında gömülü Kömürcü Ali Baba post-nişinlik etmişlerdir.

Oldukça uzun bir târih devresi içinde muhtelif istihâleler geçirmiş ve değişik adlarla anılmış bulunan bu münderis tekkenin bir topoğrafya bilmesesine dönmüş yeri, böylece kesinlikle tesbit edilmiş olmaktadır.

III - CANFEDÂ (= KOYUN BABA) TEKKESİ / GALATA'DA ESKİ YAĞKAPANI CÂMİİ ARKASINDA, KOYUN BABA (DEDE) TÜRBESİ'NDE

İncelenebilen dergâh esâmî listelerinin hiçbirinde rastlanamayan bu tekkenin varlığını, merhûm C.S. Revnakoğlu'nun arşivinde mevcut bir dosyadan öğreniyoruz (CSR, Dosya Nu. 113). Bahis mevzuu Koyun Baba (Dede), Mesih (Eski) Ali Paşa Câmii civârında, Hırka-i Şerif'de yol ortasında hâlen mezarı duran Koyun Baba'dan başka bir zâtdır. Süheyl Ünver, Galata'da hangi zamandan gel-

(25) Süheyl Ünver, a.g.e., sf. 74-75.

(26) M. Hâlid Bayrı, İstanbul Folkloru, İst. 1972, 2 nci baskı, sf. 152-153.

diği bilinemiyen, Kürekçi Kapısı içindeki bu ikinci Koyun Dede'den bahsederken:

"... sonra kabri meyhâne içine rastladı diye işiten II. Sultan Abdülhamid burasını kamu-laştırmış derler, ammâ Kadıköylü Tâl'at Bey aradığı hâlde bulamamıştır" demektedir(25).

M. Hâlid Bayrı İstanbul'daki ziyâret yerlerini sayarken, yaramaz çocukları uslandırmaları ile meş-hûr Koyun Dede'ye ninesiyle birlikte bir meyhâne içinden geçerek gittiğini hikâye ederse de burası-nın tam adresini vermez(26). İhtifâlcı M. Ziyâ Bey Galata'da Arab Câmii civârında bâzı incelemeler yaparken, anılan Canfedâ Tekkesi'nin bir hayli ara-mış, birçok kişiye başvurduktan sonra bu tekke-nin Yağkapanı Câmii nâmıyla da ma'ruf olduğunu öğrenmiştir:

"Yağkapanı Câmii civârında kâin harâb, kâr-gir bir binâ içerisinde, küçük bir türbe derununda bir zât mevcuttur.... medfûn olan zât Koyun Dede nâmıyla ma'rûfdur. Sandukası kârgir ve üzeri kireç sıvalıdır... baş ucuna müsâdif duvardaki mermer kitâbede Koyun Dede'nin mezarı meçhûl... kal-mış iken Zindan Ağası Mustafa Ağa tarafından keşf ve ihyâ edildiği muharrerdir... Canfedâ Tekkesi'nin Yağkapanı Câmii nâmıyla da yâdedildiği-ne ve İbrâhim Paşa'nın Canfedâ Tekkesi'ne defno-luğunda Hadîkatü'l-Cevâmî ile Hadîkatü'l-Vüzerâ'nın ittîfak etmelerine nazaran burada med-fun.... olan zâtın İbrâhim Paşa olması âleb-i ihti-mâldir."(27).

Yağkapanı'nda Mahtum (mühürlenmiş, kilit-lenmiş ma'nâsına) Meydanı, Arab Kayyum, Fer-meneciler ve Dikişçi Sokaklarının çevirdiği adada mevcut Makbûl İbrâhim Paşa nâm-ı diğer Eski Yağkapanı Câmii ile Hadîka'da aynı sayfada bulu-nan ve 1958 yılında yıktırılan Sadrâzam Kara Mus-tafa Paşa binâsı Karaköy nâm-ı diğer Yağkapanı Câmii birbirine karıştırılmamalıdır(28). Kanunî'nin meşhûr Sadrâzâmı Makbûl İbrâhim Paşa'ya âit olan birinci câmi, Tahsin Öz'e göre II. Sultan Mahmûd zamânında ihyâ edilmiş ise de yanmış ve 1332'de altında müteaddit dükkânlar olmak üzere fevkaanî, duvarları kârgir ve çatısı ahşab olarak yeniden yapılmıştır(29). Minâresi de ahşaptır. Hadîkatü'l-Cevâmî, Sicill-i Osmânî(30), Hadîkatü'l-Vüzerâ(31) ve Nâzım Poroy(32) Kanunî'nin H. 942'de idâm ettirdiği Makbûl İbrâhim Paşa ile I. Sultan Ahmed'in H. 1023'de idâm ettirdiği Nasuh Paşa'nın gömüldükleri yerler hakkında mü-tenâkız bilgiler veriyorlar.

Bilhassa Hadîka'daki "Câmi-i İbrâhim Paşa der kurb-i Kumkapu" maddesinde İbrâhim Paşa için "... merkadi Okmeydanı ardında Nasuh Paşa ile bir sofadadır" dendikten sonra, biraz aşağıda "... 942 senesi Galata'da vâkıf Canfedâ Tekyesi'n-de gâltide-i hâk-i ibret oldu" şeklinde bir ifâde

kullanılmaktadır.

İhtifâlcı M. Ziyâ Bey'in, haklarında "gazab-ı Pâdişahî" ile idâm fermânı alınıp kârı itmâm edilenlerin gömüldükleri yerlerin bâzen meçhul ve ekseriyâ metrûk bırakılmaları sebebiyle, Koyun Baba'nın Makbûl İbrâhim Paşa olduğuna kuvvetle ihtimâl vermesi derhâl reddedilebilecek bir fikir değildir. Bu mes'ele, İstanbul din folkloru bakı-mından ayrıca incelenmeğe değer.

Koyun Baba'nın, Eski Yağkapanı Câmii arka-sındaki Fermeneciler Sokağı üzerinde yeni yaptırılan şadırvan sırasında 21-23 kapı numaralı Bilgin Hanı içerisinde, bir merdiven altı kapısından geçi-lerek dar, dönemeçli, sekiz basamaklı bir merdi-venle çıkılan tonozlu bir mekândaki makamını, Arab Kayyum Sokağı Nu. 25'de iş yeri bulunan İnebolulu hayırsever Osman Azmi Karavelioğlu ile hanın ve Bilginol Boyaları'nın sâhibi Hüsnü Bilgin'-in yardımlarıyla bulup inceliyebildik.

Adı geçen han 1950'li yıllarda yapılmıştır. Yerin mülkiyeti daha evvelden beri Hüsnü Bilgin'in babası Çayelili Dursun Ali Kaptan'a âit imiş. İstanbul Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü Harita Şubesi'nin 2.9.1938 târihinde 3263 sayı ile Emlâk Şubesi Müdürlüğü'ne yazdığı bir yazıda:

"..... ilişik 1/500 mikyaslı şehir kroki kopya-sında sarı boya ile gösterilen yer sâhibi bağlı dilek-çesi ile müracaat ederek arsası içerisinde bulunan Koyun Baba Türbesi'ni, şeklini muhafaza etmek üzere ta'mirine izin verilmesini ve türbe üzerindeki zindan kendisine satılarak türbe üzerine inşaat ya-pılmasına izin verilmesini istemiştir. Türbe'nin Belediye ile alâkası yoktur. Eğer Husûsî İdâre'nin bu türbe ile alâkası var ise dilek hakkında mukte-zâsının ifâsını ricâ ederim." denilmektedir.

Dursun Ali Kaptan 1939 yılında vefât etmiş ve bundan sonra 1952 yılının Kasım ayında hanın inşaat ruhsatı alınarak temelleri ikmâl olunmuştur.

Bilginol Boyaları firması Koyun Baba Maka-mı'nı tertemiz ve bakımlı tutmakta ve ziyâretlere de mâni olmamaktadır. Ancak O.A. Karavelioğlu'nun belirttiği gibi, eskiden yatırı bilhassa Arnavut-lar çok ziyâret ederken bugün hemen-hemen unu-tulmuş gibidir.

(27) İhtifâlcı M. Ziyâ, a.g.e., İst. 1336, C.I, sf. 423-424 ve sf. 506; ayrıca bkz. Semavî Eyice, Galata ve Kule-si, İst. 1969, sf. 26.

(28) Hâfiz Hüseyin Ayvansarâyî, a.g.e., sf. 28-29 Câmii-İbrâhim Paşa der kurb-İ Kumkapu maddesi; C.II, sf. 39 Yağkapanı Câmii maddesi.

(29) Tahsin Öz, a.g.e., Ank. 1965, C.II, sf. 22-23 Eski Yağkapanı Câmii.

(30) Mehmed Süreyyâ, a.g.e., İst. 1308, C.I, sf. 93-94 İbrâhim Paşa; C.IV, sf. 556 Nasuh Paşa.

(31) Osman-zâde Tâib Ahmed, Hadîkatü'l-Vüzerâ maa-zevî, Freiburg 1969, tıpkı basım, sf. 24-26 İbrâhim Paşa; sf. 59-61 Nasuh Paşa.

(32) Nâzım Poroy, İstanbul'da Gömülü Paşalar, İst. 1947, sf. 9-10 İbrâhim Paşa; sf. 28 Nasuh Paşa.

Koyun Baba'nın, dar, tonozlu mekânın içinde, girişe göre sağda, çimentodan yapılan ve 80 sm. kadar yüksek bir set üzerinde, genişliği tamâmen kaplıyan ahşab bir sandukası vardır. Sanduka ve set yeşil renkte muşamba ile kaplıdır. Üzerinde dört tâne havlu, baş ve ayak uçlarında birer pirinç şamdan mevcuttur. Duvardaki üç levhadan biri rutubetten hamur hâline geldiği için okunamıyor. Sandukanın baş tarafındaki, evvelce altın varakla kaplı olduğu anlaşılan ahşab çerçevesi sülüs yazılı levhadaki ibâre şöyledir:

"Yâ Hazret-i Koyun Dede Sultan"

Üçüncü levha ise yeni bir matbaa baskısıdır.

Koyun Dede Makamı tepeden, tel kafesli ve demir parmaklıklı bir menfezden çok zayıf bir ışık almaktadır. Bu menfezin altında duvara mevzû biri kare diğeri dikdörtgen şeklinde iki taş kitâbe vardır. Kare şeklindeki H. 1198 târihli kitâbede "Mâ-şâ-Allah" ile başlayan bir dua yazılıdır. Altındaki dikdörtgen kitâbe ise yeşile boyalı olup yedi satırlıdır. H. 1197 senesinde Zindan Ağalığı ile me'mûr olan Harputlu Es-seyyid Mustafa Ağa'nın Koyun Dede Sultan'ın merkad-i saadetini müceddeden ihyâ ve imâr ettiğini belirtmektedir.

İhtifâlcî M. Ziyâ Bey'in satırlarında, Canfedâ Tekkesi'ndeki âyinin Eski Yağkapanı Câmii derûnunda icrâ edildiğine dâir muğlak bir atf varsa da, merhûm Revnakoğlu'nun notları yardımıyla, meşihatın Koyun Baba Türbesi'ne vaz'edildiği yolunda bir neticeye varıyoruz. Yine de bu mes'elenin ayrıca araştırılması gerekir.

Revnakoğlu, Beşiktaş-Ortaköy arasındaki Yahyâ Efendi Dergâhı haziresinde, mihrâb önünden kiblenin sağına giden ayrı kısmın en sonunda ve duvar dibinde, geniş parmaklık içinde, başında müjgânlı Nakşî tâcî olan bir şeyh mezarı tesbit etmiştir:

"Koyun Baba Dergâhı şeyhi Seyyid İbrâhim Halil Ziyâeddin Efendi'nin ruhuna el-Fâtîha".

Revnakoğlu, bu dergâha Canfedâ Tekkesi denilmesinin sebebi olarak, onun, Karagümrük'te Nüreddin-i Cerrâhî Tekkesi yanında bir câmii olan meşhûr Kethüdâ Canfedâ Kadın tarafından tesis edilmiş bulunmasını herhangi bir delile dayanmadan ileri sürer. Bu noktada, Fındıklı'da Canfedâ Baba nâmında bir zâta atfedilen bir başka eski tekkenin varlığını da belirtmek gerekir kanaatindeyiz.

IV - CÜNDİ HURREM TEKKESİ / ALTIMERMER'DE

Cündî Hurrem Tekkesi, Altımermer'de Şehremini Çukurbostanı'nın cenup taraflarında idi. Şu ana kadar yerinin kesinlikle bulunması için yaptığımız araştırma maalesef takribî bir ta'yinden öte-

ye gidememiştir. Bu sebeble, arta kalmış bir haziresi veya birkaç mezar taşı var ise, İstanbul'da misallerine sıkça rastlandığı gibi, böyle şeyleri gizlemekte çok ustalaşmış bâzı fuzûlî şâgillerin gecekondumsu evleri, bilhassa yetiştirilen sık ağaçları ve geçit vermez çitleri ile meraklı gözlerden saklandığı tahmin edilebilir.

Eldeki çeşitli dergâh listelerinde Cündî Hurrem Tekkesi'ne şu şekilde rastlanır:

- ASMD : "Altımermer'de Cündî Hurrem Zâviyesi"
- DOMTAH : "Altımermer'de Cündî Hurrem Tekkesi / Şeyh-i hâzırı: Hüseyin Efendi / Halvetî"
- AVBKT, 1256 : "Cündî Hurrem Tekkesi der kurb-i Altımermer / Rıfâî / Yeum-i mahsûsu: Pazartesi"
- TEKÂYÂ : "Altımermer'de Cündî Hurrem Tekkesi / Rıfâî / Yeum-i mahsûsu: Pazartesi (Şeyh adı kayıtlı değildir)"
- 1341 : "Altımermer nezdinde Hurrem Bey Tekkesi / Şeyh-i hâzırı: Safvet Efendi niyâbetiyle sagır Abdülkaadir Efendi / Vakfiyesi mukayyed değildir"

Görüldüğü gibi, dergâh Halvetiyye'den iken sonradan Rıfâiyye'ye geçmiştir.

Tekkenin yerini tesbit edebilmek için yapılan araştırma sırasında elde mevcut ipucu, Süheyl Ünver'in (İstanbul'un Mutlu Askerleri) adlı kitabında yazılı olan şu kısa not idi:

"Cündî Hurrem - Altımermer'de Altınkaşık Hamamı mukabilinde, Fâtih merhûmun hademesinden Cündî Hurrem ve yanında mahallin vâkıfları medfûndur."

Aynı kitapta İstanbul'daki türbelerin listesi verilirken bu meyanda "Hurrem Bey Türbesi der nezd-i Altımermer" denilmektedir⁽³³⁾.

Bu açıklamaya rağmen, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin (Fâtih Devri Mimârisi) adlı eserinde Cündî Hurrem Bey'in ismine rastlanamamıştır. H. 953 târihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde, Hurrem Bey 171 numaralı mahalléde karşımıza çıkıyor⁽³⁴⁾:

"Mahalle-i Mescid-i Muslihiddin Kâtib-i Bevvâbîn - Vakfiye Nu. 2230 - Vakf-ı mescid-i mezbûr (Kâtib Muslihiddin'in mescidine Hadîkatü'l-Cevâmî'de Uzuncaova Mescidi der kurb-i Altımermer adıyla tesâdüf edilir. C.I., sf. 30.)

Vakfiye Nu. 2231 - Vakf-ı Hurrem Beğ bin Abdullâhî's-Sennân.... ve menzil-i mezbûrun mahsûlünden muhavvata içinde bir zâviye

(33) Süheyl Ünver, a.g.e., sf. 22, 30 ve 138.

(34) Ö. Lütfi Barkan - E. Hakkı Ayverdi, a.g.e., sf. 379.

binâ olunub cüzler anda tilâvet oluna. Hâliyâ mütevellî Süleyman'dır."

Böylece, Cüdfî Hürrem Tekkesi'nin Kâtib Muslihiddin nâm-ı diğer Uzuncaova Mescidi Mahallesi hudutları içerisinde, Altımermer yakınında ve münderis Altınkaşık Hamamı mukaabilinde olduğu bilgi kırıntıları şeklinde derlenebilmektedir. E.H. Ayverdi'nin 1958 yılında neşrettiği (19 ncu Asırda İstanbul Haritası)'nın E-3 numaralı paftası, Mühendis Necib Bey'in R. 1334 târihli İstanbul Haritası ve İstanbul Belediyesi'ne âit 1934 târihli İstanbul Şehir Rehberi'nin 11 numaralı paftası bir arada incelendiğinde şu neticelere varılır:

Mahalle, günümüzde kısmen 55 numaralı Dâvudpaşa Mahallesi hudutları içerisinde kalmıştır(35). Kocamustafapaşa Caddesi boyunca garp istikametinde ilerlerken Kuru Şebil Sokağı'ndan şimâle dönülüp eski Altımermer yeni Hekimoğlu-alipaşa Caddesi istikametinde bir müddet yürüyünce sağda eskiden adı Külhan Sokağı, 1934 Rehberi'nde Hattat Halim Sokağı(36) ve şimdi Koca Yusuf Sokağı olan bir sokağa girilir. Bu sokağın sapsiz istikametine göre sağındaki 67 numaralı gecekondunun bahçesinde sık ağaçlar arasında hazîreden arta kalan bir-iki taş durmaktadır. Dr. Ş. Özyazıcı bize yardım için semtin bütün yaşlıları ile görüştüğü halde maalesef Altınkaşık Hamamı'nın yeri hakkında bir açıklık getirememiştir.

S. Ünver tarafından Cüdfî Hürrem Tekkesi'nin karşısında olduğu belirtilen Altınkaşık Hamamı hakkında ne Neş'et Köseoğlu'nun "*İstanbul Hamamları*" adlı makalesinde(37) ve ne de Süheyl Ünver'in "*İstanbul'da Yedinci Tepe - Hamamlarına dâir bâzı notlar*" başlıklı makalesinde(38) bir bilgiye rastlanamamaktadır. Bu hamam listeler dışında kalan apayrı bir hamam mıdır? Yâhut ilgili makalelerdeki listelerde mevcut bulunan, mahalli meşkûk hamamlardan bir tânesinin nâm-ı diğeri midir? Bugün bu soruların cevâbını açıkça verebilmek imkânından mahrumuz.

Bu hamam hakkında 7.12.1973 târihinde yaptığımız bir araştırma sırasında, İstanbul Hamamları müdekkiki Şinâsi Akbatu bizi 53 numaralı Cerrahpaşa Mahallesi'nin eski muhtarı Celâleddin Çalpala ile tanıştırmıştı. Bu görüşme sırasında, o târihten on yıl kadar evvel 1963'lerde C. Çalpala'nın rahmetli annesinin rehberliğinde Altınkaşık Hamamı'nın külhan bakiyesi ve Altınkaşık Hazretleri'ne

âidiyeti muhtemel bir taşın varlığının tesbit edildiği meydana çıkmıştı. Haritaya dikkat edilirse, eski Külhan Sokağı'nın iç-içe iki çıkmaz sokak hâlinde cenup istikametine doğru kıvrım yaptığı görülecektir. Külhan bakiyesi ve mezar taşı sokağın cenuba doğru döndüğü yerdeki evlerin arasında imiş. Aradan geçen yirmi sene zarfında bu yerler tamâmen yeni yapılarla örüldüğü için, Dr. Ş. Özyazıcı'nın bütün yardımlarına rağmen bunları bulabilmek ve bu izden yürüyerek Cüdfî Hürrem Tekkesi'nin eskiden işgal ettiği yeri kesinlikle tesbit edebilmek mümkün olamamıştır.

V - ÇADIRCI TEKKESİ / EYÜB-OTAKÇILAR'DA ABDURRAHMAN ŞEREF BEY CADDESİ ÜZERİNDE

Bu dergâhın adına elde mevcut hiçbir tekke esâmî listesinde rastlamıyoruz. Merhûm C.S. Revnakoğlu'nun arşivindeki, elden geçirilen bir dosya (CSR, Dosya Nu. 149) içerisinde çıkan bir el yazması vesikada "*hâzâ salavât-ı Haydârî*" başlığı altında son derecede câhil, acemice ve imlâ yanlışları ile dolu ve çok kötü bir hat ile kaleme alınmış 1301 târihli bir yazının alt tarafında "*Çadircı Şeyhi*" dendikten sonra şöyle bir mühür basılmış bulunmaktadır:

"Es-seyyid Şeyh Tahsin Sıdkî"

Metin son derecede Alevî bir havadadır.

Böyle bir tekkenin varlığını öğrendikten sonra, 1976 yılında ilk iş olarak Eyüb'de o târihte hayatta bulunan eski dergâh mensublarına sualler sormaya başladık.

Eyüb-İslâmbey Bedevî Tekkesi son şeyhi Hâfiz İbrâhim Efendi'nin oğlu merhûm muallim İsmâil Hakkı Kırmızıtaçlı, Çadircı Dergâhı hakkında bildiklerini şöyle ifâde etmişlerdi:

"Çadircı Dergâhı'nın nâm-ı diğeri bilmiyorum. Hulefâsından şu anda ismini hatırlayamadığım bir zât ile Baba Haydar'daki Selâmî Efendi Tekkesi'nde tanışmıştım. Dergâhın Kaadiriyye'ye mensub olduğundan hemen-hemen emin bulunmaktayım. Otakçılar'dan Akarçeşme'ye inen Abdurrahman Şeref Bey Caddesi (eskiden Otakçılar Caddesi) üzerinde, yokuş başında solda bir çeşme vardır(39). Münderis Otakçılar Hamamı'nın muka-

(35) Karş. Münir Aktepe, 17 nci Asra Alt İstanbul Kazâsı Avâriz Defteri, İstanbul Enstitüsü Dergisi, İst. 1957, S.III, sf. 131 ve dipnot: 60.

(36) Karş. İbnülemin M.K. İnal, Son Hattatlar, İst. 1970, 2 nci baskı, sf. 105-107 Halim Efendi.

(37) Neş'et Köseoğlu, İstanbul Hamamları, T.T.O.K. Bellekten, İst. Eylül 1952, S.128, sf. 3-8.

(38) Süheyl Ünver, İstanbul Yedinci Tepe Hamamlarına Dâir Bâzı Notlar, Vakıflar Dergisi, Ank. 1942, S.II, sf. 245-251.

(39) İ. Hilmi Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, İst. 1943, C.I, sf. 188 Mühendis Ali Bey Çeşmesi.

bilindeki bu çeşmeyi geçince sağda, çeşmenin çaprazında Çadırcı Dergâhı nâmındaki tekke mevcut idi. Çok eskiden yok olmuş. Arsa hâlinde iken orada bir-iki mezar taşı gördüğümü hatırlıyorum. Yıkılmış bulunan hamamın enkazını da görmüştüm. Tekke hamama yakın, aynı sıra üzerinde ve biraz daha aşağıda idi. Dergâhın karşı tarafındaki set üzerinde kâin ahşab, tek katlı Ferruh Dede Türbesi'nin yanındaki, bir zemin üzerine üç katlı ahşab evde Yüzü Yamalı Nûrî Hoca nâmında bir zât otururdu. Nûrî Hoca ilm-i cifr sâhibi olup, şifâ niyetine okur ve gaibden haber verirdi. Kendisinin bir kızı vardı. Ferruh Dede Türbesi'ne meşihat vaz'edildiğine dâir bir ma'lûmatım yok."

Otakçılar-Sultan Osman Dergâhı son şeyhi, Askerî Matbaa'dan emekli Nâzım Besen'den 18.12.1976 günü alınan bilgilere göre, tekkenin yerine sonradan yapılan bahçeli bir barakada oturan Ali Fotin adındaki bir adamın şeyhlikle ilgisi olmayıp Vakıflar'ın kirâcısı imiş. Ali Fotin'den evvel orada iki zenci otururlarmış. Temel hâlinde uzayan bir kalıntı için eski tevhid-hânedir denilirmiş. N. Besen'in bu tekke hakkındaki son sözleri de şunlardır:

"Kaadiriyye'ye mensûb denildiğini de hatırlıyorum. Orada hiç mezar taşı görmedim. Âyin yapılmazdı. Herhalde çok eskiden yıkılmış olacak."

Vakıflar'ın bahçeli baraka olarak kirâyaya verdiği eski tekke mahallinin (Eyüb-Nişancı Mustafa Paşa Mahallesi, Abdurrahman Şeref Bey Caddesi, Nu. 101) kirâcısı, Eyüb'de uzun yıllar çocuklara bisiklet kirâliyerek geçinip Hayri Baba diye anılan merhûm Hayri Salkım ile 11.12.1976 günü yapılan görüşmede alınan bilgiler şunlardır:

"Ferruh Dede'nin karşımızdaki türbesinin yanında, kârgir zemin üzerine ahşab üç katlı evde zamânın meşhur bakıcılarından Yüzü Yamalı Nûrî Hoca oturmuş. Ben kendisini görmedim, anlatırlar. Benden evvelki kirâcı Ali Fotin adında birisi idi. Vakıflar'a borçlu olarak öldü. Ben geldikten sonra çevreye bir duvar çektim. Barakaya elektrik getirttim, bir de ceviz ağacı diktim. Çadırcı Dergâhı'nın ismini Ali Fotin'den duymuştum. Otuz yıl kadar önceleri burada bir zenci kadın oturmakta imiş. A. Fotin bâzı kimseleri burada yatır olduğuna inandırmış olacak ki ölümünden sonra da ziyârete gelenler oldu. Karım Hacer Salkım'ın vefâtından sonra ben yalnız kaldım. İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü Emlâk Müdürlüğü İkinci Kısım Kirâlama Bürosu'ndan bana yapılan son tebligat 15 Kasım 1976 târihli ve Dosya Nu. K.H. 8/10-20771 sayılıdır. Tebligatta şöyle denilmektedir:

İdâreye âit 125.- TL. bedelli bahçeli baraka 28.2.1977 târihinden itibaren 350.- TL. aylık kirâ takdiri ile 1.3.1977 târihinden itibaren yeni bedelli anlaşma tanzimine bir hafta içerisinde yanaşmadığı takdirde kirâ bedelinin takdiri için tesbit

da'vâsı açılacağı tebliğ olunur."

Tekkelerin kapatıldığı R. 1341 yılında Evkaf tarafından tanzim ettirilen dergâh esâmî listesinde, Eyüb'de Takkeci Mahallesi'nde, şeyh-i hâzırî Seyyid Mehmed bin Seyyid Abdüssamed olan bir Burhan Dede Tekkesi'ne rastlanmaktadır. Bu hususu kendisinden sorduğumuz, Eyüb-Bülbülderesi Hâkî Efendi Tekkesi son şeyhi Nazmî Ceylân-oğlu yine 1976 senesinde bize şunları söylemişti:

"Burhan Dede Tekkesi diye bir tekke bilmiyorum. Yalnız andığınız şeyh ismi bende bâzı sisli hâtıralar uyandırıyor. Ferruh Dede Türbesi'nin ittisâlindeki ahşab bir evin bir odasında zikir yapılırdı. Hatırladığıma göre bu evde Rıfâiyye'ye mensûb, ak Arab, esmer, orta boylu, tıknazca, şerbetli bir zât otururdu. Bana akrep, yılan v.s. tutmak için me'zûniyyet vermişti."

Hazfedilmiş bulunan Takkeci Mahallesi'nin ismini aldığı Arakiyeci (Ca'fer) Câmîi Sokağı Nu. 3'de oturur, eskiden ticâretle iştigal eden, Hazret-i Hâlid bin Zeyd Ebu Eyyûb El-Ensârî türbedarlarından Hâlid Efendi'nin kızından torunu Nûreddin Türkay da 26.6.1976 târihinde, Ferruh Dede Türbesi'nin yanındaki evde bir şeyhin oturmuş olduğunu ve bunun oğlunun sonradan aklını kaçırdığını bize bildirmiştir. Ferruh Dede'ye mahallen yanlış olarak Ferah veya Ferhad Baba denildiğini de burada belirtelim.

Bütün bunlardan çıkan netice, yerini kesinlikle ta'yin ettiğimiz Çadırcı Dergâhı'nın karşı sırasındaki set üzerinde kâin tek katlı, üç pencere, ahşab, bakımlı bir türbesi olan Ferruh Dede'nin ittisâlindeki bir evde vaktiyle oturmuş bulunan Arab asıllı bir şeyhin bu evin bir odasında muhtemelen Rıfâiyye zikri yaptırdığı ve tâliblerine akrep-yılan v.s. tutmak için me'zûniyyet verdiğidir. Bu zâtın Yüzü Yamalı Nûrî Hoca'nın üç katlı evinde mi veya türbenin üst tarafındaki bir başka evde mi oturduğu ayrıca incelenmeğe değer. Mezkûr Burhan Dede Tekkesi şu andaki kanaatimize göre bize bir hâne-tekke olarak gözükmüyor.

Ferruh Dede mevzuunu kapatmadan önce, bu zâtın, yokuşun daha altındaki bir türbede yatan ve Hazret-i Hâlid bin Zeyd'in sakası olduğu kabul edilen Edhem Hazretleri'nin kardeşi olarak tanındığını belirtmek gerekir.

Eldeki esâmî listelerinde adına rastlayamadığımız Çadırcı Tekkesi'ne gelince, bu dergâhın Otakçılar'da ismi bilinen başka bir tekke ile nâm-ı diğer münâsebetinin araştırılması lâzım geliyor. Listelerde vaktiyle Otakçılar'da Çayırbaşı'nda mevcut olup isminde çadır ile ilgili bir kelimenin yer aldığı ve çeşitli tarikat değişikliklerinden sonra H. 1307 sıralarında Kaadiriyye'den olan bir dergâh vardır. 1934 târihli İstanbul Belediyesi Şehir Rehberi'nin 9 numaralı paftası açıldığı takdirde, Otakçılar

civârında Paşmakçı Çayırı Caddesi ile Çelebi Çayırı Sokağı'na rastlanır. Meşhur Paşmakçı Çayırı'nın evvelce Çadırcı Tekkesi'nin hemen yakınlarından başlayıp Edirnekapı mezarlığına ve Münzevi'ye doğru uzandığı anlaşılıyor. Bundan başka, kolan kelimesi de "salıncak ipi" ve "çadır kenarına dikilen enli ve kalın şerit" ma'nâlarına gelir. Bu bilgilerin ışığında, Bandırmalı-zâde'nin Mecmua-i Tekâyâ'sında yer alan bir dergâhın ismini ve mevkiini aşağıda gösterelim:

"Kolanlı Şeyh Emin Efendi Tekkesi / Otakçılar'da Çayırbaşı nâm mahalde / Tarihi: Kaadirî / Şeyh-i hâzırı: Nûri Efendi / Yevm-i mahsûsu: Cumartesi"

Bursalı Mehmed Tâhir'in Osmanlı Müellifleri adlı eserinde⁽⁴⁰⁾ şaire Sırrı Râhile Hanım'ın H. 1294 târihinde irtihâl ederek Edirnekapusu hâricinde Otakçılar Mahallesi'ndeki Kaadirî Dergâhı'na defnolunduğu kayıtlıdır.

Evliyâ Çelebi Seyyahat-nâmesi'nde⁽⁴¹⁾ Otakçılardan bahsederken "dört câmii, onyedî mescidî, altı tekyesi vardır" dediği halde maalesef dergâhların bir listesini vermemiştir. Biz, Otakçılar çevresinde Kolanlı Şeyh Emin Efendi Tekkesi'nden başka bir Kaadirî dergâhı bilmiyoruz. Bu bakımdan Çadırcı Tekkesi'nin, Kolanlı Şeyh Emin Efendi Tekkesi'nin son istihâlesi olabileceğini kayd-ı ihtiyatla kabul ettiğimizi belirtmek isteriz. Hattâ, C.S. Revnakoğlu'nun Galata Mevlevî-hânesi nezdindeki arşivinde mevcut dosyalardan birinde (CSR, Dosya Nu. 179/B) rastlanan bir notun bu kanaatimizi cerhetmediği fikrindeyiz. Merhum Revnakoğlu, Fâtih-Nişancı Bülbülcüzâde Tekkesi şeyhi Abdülhalîm Zikrî Efendi'nin (vef. 1 Mart 1318-R.) halifelerini sayarken şu isimleri de vermektedir:

"1) Şeyh Hasan Efendi — Otakçılar Caddesi'nde Çadırcı Zâviyesi'nin ilk şeyhidir.

2) Şeyh Emin Efendi — Çadırcı Hasan Efendi'nin oğludur. Babasının vefâtından sonra aynı tekkede post-nişîn oldu."

Bu notta, Muallim Nâcî'nin Sünbüle'sinden naklen, Abdülhalîm Efendi'nin Meşâyih-i Kaadirîye'den olduğu da belirtilmektedir.

Oldukça geç bir devirde faaliyete geçtiği anlaşılan Çadırcı Tekkesi'nin Hasan Efendi tarafından uyandırılmış daha eski bir dergâh olabileceği ihtimâline karşı kuvvetli bir delil ileri sürülemez. Herhalde bu mevzuun ayrıca ve derinliğine araştırılması gerekir.

Kolanca Şeyh Emin Efendi Tekkesi'ne eldeki bazı esâmî listelerinde şu şekilde rastlanır:

- ASMD : "Otakçılar'da Çayırbaşı'nda Kolanlı Şeyh Mehmed Efendi Tekkesi"
- AVBKT, 1256 : Mükerrer olarak-

"1- Şeyh Emin Efendi Tekkesi der Paşmakçı Çayırı / Sa'dî / Salı / Arsadır.

2- Kolanlı Şeyh Emin Efendi Tekkesi der Otakçılar der Çayırbaşı / Halvetî / Cuma / Arsadır."

— DVBMT : "Kolanlı Emin Efendi Tekkesi / Edirnekapı hârici / Cerrâhî"

— KEPECİ : "Edirnekapı hâricinde tarikat-ı Cerrâhiyye'den Kolanlı Emin Efendi Tekkesi / Post-nişîn Mustafa Efendi bin Es-seyyid İsmâil, Âsitâneli, doğ. H. 1233 / Mahdumu İsmâil Aziz Efendi, Âsitâneli, doğ. H. 1274."

— K. 75 : Edirnekapusu hâricinde Kolanlı Şeyh Emin Efendi Tekkesi Şeyhleri (Bu başlığın altı boş bırakılıp meşâyih'in isimleri yazılmamıştır.)"

Dr. Klaus Kreiser'in, yukarıdaki manüskrinin aslını görmeden, başka bir kimsenin tercüme ettiği metni 1980 yılında Freiburg'da "Zâkir Şükrî Efendi" ismiyle alelacele bir makale şeklinde bastırırken birçok yanlışlar yaptığına yukarıda temâs etmiştik. Bu sayısız hatâların bir tânesine ayır-basımın 32'nci sayfasında rastlıyoruz. Burada "Edirnekapusu hâricinde Kolanlı Şeyh Emin Efendi Tekkesi Şeyhleri" denildikten sonra manüskrinin aslında olmyan bir not ilâve edilmiştir:

"Emin Baba, Bektâşiyye'den."

Bektâşiyye'den Emin Baba Tekkesi, Edirnekapısı hâricinde Savaklar-Eğrikapı'ya doğru inen cad-denin hemen sol başındaki Vâlide Sultan nâm-ı diğer Emin Baba veya Kuyubaşı Nakşî (Bektâşi) Tekkesi'dir ki, mevzuumuz olan dergâh ile uzak-tan-yakından bir alâkası yoktur.

VI - ÇAKIR DEDE (= ATTAR-ZÂDE; KARAABALI; KARA BÂLÎ) TEKKESİ / DOLMABAĞÇE'DE

Şimdi mevcut olmyan bu tekkeyi ve çevresindeki diğer eserleri, Hadikatü'l-Cevâmî, Mir'at-ı İstanbul, Râşid Târihi gibi kitaplar ile M. Cevdet Baysun, Behçet Ünsal ve Muzaffer Erdoğan'ın makalelerinden derlenen bilgilerle bir sentez şeklinde sunmak, oldukça karışık olan mevzuu daha derli-toplu ve daha anlaşılabilir bir hâle getirmek için gereklidir kanaatindeyiz.

Önce bugün mevcut Dolmabağçe Câmii'nin karşı tarafında ve Kabataş'a doğru yer tutmuş olup eskiden Kara Bâlî (= Kara Abalı, Karabalı, Bağçe-i Bâlî-i Siyah) Bahçesi denilen bahçenin çok yakınında birçok eserleri olan Tersâne Emîni

(40) Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, ist. 1333, C.II, sf. 240.

(41) Evliyâ Çelebi, a.g.e., sf. 393.

Hacı Hüseyin Ağa âilesinin kısa bir açıklamasını yapmak uygun olur.

Hacı Hüseyin Ağa, Râşid Târihi'ne göre Kastamonulu, Sicill-i Osmâni müellifine göre de Antalya'dır(42). Şimdi İhlamur dediğimiz eski halk mesiresine ve M. Câvid Baysun'un tahminine göre vâdinin Nişantaşı cihetindeki sırtlarına yüzyılımızın başlarında Hacı Hüseyin Bağı denirdi(43). Teşâdüfen ele geçmiş birkaç arşiv vesikası ile İhlamur'daki bu meşhur Hacı Hüseyin Bağı'nı kuran zâtın III. Sultan Ahmed devrinde Tersâne Eminliğinde bulunan Hacı Hüseyin Ağa olduğu anlaşılmıştır. Çok zengin bir zât olduğu bilinen Hacı Hüseyin Ağa H. 1127'de Magosa'da idam edilmiştir. Kendisinin idâmından sonra İhlamur'daki bağlar hükümet tarafından müsâdere olunup eytâmına iade edilmemiş ve muhtemelen Pâdişâh Bahçesi olarak muhafaza edilmişti. Oğlu Sipâhiler Ağası Mehmed Emin Ağa, yol kavşağı varyantı için önce 1957'de sonra 1964'de iki kere sökülen ve daha geride yeniden monte edilen H. 1153-54 târihli pek güzel bir sebilin(44) bânisi olup H. 1156'da vefât etmiş ve sebil içinde ve set üstündeki sandukalı mezara defnedilmiştir(45). Kendisinin sebilin yakınında bir de sâhil-hânesi vardı. Hacı Hüseyin Ağa'nın kerimesi Hâce Fâtıma Hâtun, Gümüşsuyu yokuşu ile Dolmabahçe'de ana asfaltâ paralel Karaabalı Sokağı'nı birleştiren Bağ Odaları Sokağı'ndaki H. 1117'de yaptırılmış Bağ Odaları Mescidi'nin(46) bâniyesidir. H. 1179'da vefât ederek Üsküdar'a gömülmüştür. Bu Fâtıma Hâtun'un kocası, Süleymâniye müderrisi ve Elmas (Mehmed) Paşa İmâmı diye ma'ruf İbrâhim Efendi olup, kendisi kayınpederinin idâmı hakkında orada burada ileri-geri konuştuğu ithâmı ile H. 1128'de Filibe Kadılığı ile İstanbul'dan sürülmüştür. Bu çiftin oğulları Ahmed Efendi Ayasofya'da müderris olmuştu. Sipâhi Mehmed Emîn Ağa'nın ikinci oğlu Tersâne Emîni ve Vezir Kethüdâsı Hüseyin Ağa (büyükbabasının ismi verilmiştir) H. 1181'de vefât edip babasına âit sebil ve çeşme ile kendi hayrâtı arasındaki hazireye defnolunmuştur.

1814-15 târihli Bostancıbaşı Defteri'nde Kabataş'tan Dolmabahçe'ye doğru uzanan sâhil şerindeki yapılar şöyle sıralanmıştır:

'Sandal-ı Hümâyûn kayık-hânesi - Kara Bâlt İskeleyi - Mekteb - ve mâ-i lezîz çeşmesi ve sebil - serâpa kahve dükkânları - Piyâdeler kayık-hânesi - Dolmabahçe İskeleyi - Emlâk-ı Hümâyûn bostan - Beşiktaş Saray-ı Hümâyûnu.'

Bu girişten sonra mevzuumuza şimdi mevcut olmayan Beşiktaş civârındaki ikinci Süleymâniye Câmiî ile başlamak gerekiyor:

'Bânisi cennet-mekân Sultan Süleymân Hân-ı Gaazi Hazretleri'dir. Câmi-i mezbûrun vezâifi lâzimesi kendi vakfına mülhâkdır. Binâsına mahall-i

mezburda sâkin tarik-i Bektâşiyye'den Kara Abalı Mehmed Baba sebeb olmuştur. Pâdişâh-ı müşârûn-ileyh Hazretleri birgün ol etrâfi teferrûc esnâsında mezbûr Mehmed Baba bir câmi binâsını ricâ ve iltimâs etmekle câmi-i mezkûr binâ kılınmıştır. Dolmabağçe'de olan servilerin ekserisi Mehmed Baba'nun eseridir. Ve bebây-ı mezbûr.....senesinde vefât idüb Dolmabağçe İskeleyi'ne karîb mahalde namazgâha muttasıl bostanın verâsında medfundur. Sokaktan dahi kabri görünür. Hâlen bu câmi olan mahal Kara Bâği denmekle meşhûrdur. Mahallesi vardır.'(47).

Bektâşi tarikatine mensub Kara Abalı Mehmed Baba'nın Hadîka tarafından ta'rîf edilen kabri Sultan Abdülmecid'in vâlidisi Bezm-i Âlem Vâlide Sultan Hazretleri tarafından Dolmabahçe Câmi-i şerifi binâ kılınırken etrâfına bir parmaklık çevrilerek korunmuş idi(48).

Kara Abalı Mehmed Baba kabrinin karşısına ve o sıralarda henüz yapılmamış olan sebilin Kabataş istikametindeki tarafına inşâ edilip şimdi mevcut olmıyan Dolmabahçe Mescidi'ne gelince, "bânisi Çakır Dede nâm sâhibü'l-hayr olub kabri dahi anda" idi(49). Çakır Dede'nin merkadi kabristanın orta yerinde olup mezar taşında târih yoktu. Mescid başlangıçtan itibâren tahtânî olup geçen yılların tesiriyle harâb olunca III. Sultan Ahmed devrinde Tersâne Eminliği yapan maktul Hüseyin Ağa fevkaanî olarak binâ ve minber vaz'ıyla ihyâ etmiştir. Beşiktaş'ta Neccar-zâde (= Dülger-zâde) Tekkesi şeyhi Hoca Mustafa Rızâeddin Efendi merhumun hulefâsından, zamânının Hoca Attar'ı, Kaasımpaşa Câmi-i Kebîrinin Cuma vâizi olan Şeyh Mustafa Efendi (= Attar-zâde Mustafa Efendi) işbu mescidin tahtında bir tevhiid-hâne binâ edip Cuma geceleri ve Salı günleri öğle namâzından sonra Halvetiyye ve Nakşbendiyye usulleri üzere zikr ü tevhiid etmekte iken H. 1205 senesinde vefât

(42) Mehmed Süreyyâ, a.g.e., İst. 1311, C.II, sf. 205.

(43) M. Câvid Baysun, Hacı Hüseyin Bağı, I. Üniv. Ed. Fak. Târih Dergisi, İst. 1952, S.VII, sf. 69-76; Kastamonu-Antalya karışıklığı için ayrıca bkz. aynı yazı, sf. 70, dipnot: 2.

(44) İzzet Kumbaracılar, İstanbul Sebilleri, İst. 1938, sf. 39.

(45) İ. Fâzıl Ayanoğlu, Vakıflar İdâresince Tanzim Ettirilen Târihî Makbereler, Vakıflar Dergisi, Ank. 1942, S.II, sf. 400-401 Emin Ağa Sebili ve Mezarlığı.

(46) Hâfız Hüseyin Ayvansarâyı, a.g.e., C.II, sf. 87-88.

(47) Hâfız Hüseyin Ayvansarâyı, a.g.e., sf. 100-101 Süleymâniye Câmiî der kurb-i Beşiktaş maddesi.

(48) Kolağası Mehmed Râif, a.g.e., sf. 323-327 Dolmabahçe Mescidi.

(49) Hâfız Hüseyin Ayvansarâyı, a.g.e., sf. 88-90 Dolmabahçe Mescidi maddesi; ayrıca bkz. Midhat Sertoğlu, Tophâne'den Kabataş'a, Hayat Târih Mecmuası, İst. Ağustos 1977, S.8, sf. 10-18; Beşiktaş'tan Ortaköy'e, İst. Ekim 1977, S.10, sf. 60-67; Reşad Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi, İst. 1968, C.IX, sf. 4674-75 Dolmabahçe Mescidi, sf. 4681 Dolmabahçe Tekkesi.

ederek zâviyedeki türbeye defnedilmişti.

"Terk etti gitti binikiyüzbeş'de âlemi"

"Şeyh Mustafa Efendi sefây-ı cinân ile cenete"

1205

Mahdûmu ve kerfemesi de aynı yerde gömülmüştü.

İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü nezdindeki R. 1341 târihli Esâmî-i Tekâyâ Defteri'nde rastlanan bir vakfiye hulâsasından, Attar-zâde Şeyh Mustafa Efendi'nin vefâtından iki yıl kadar sonra Şeyh Tâhir Efendi isminde bir zât tarafından H. 1207 târihinde mescide yeniden meşihat vaz'olunduğu anlaşılmaktadır:

"Merhum Çakır Baba tarafından Kara Bâli Bağçesi nezdinde 1100 târihinden mukaddem bir mescid-i şerif binâ ve vakf ve Tersâne Emîni merhum Hacı Hüseyin Ağa tarafından minber vaz' ve hitâbet ve cihât-ı sâire ta'yin olunarak tanzim olunan H. 1121 târihli vakfiyesi ile te'yid ve tesbit ettirmiş iken Şeyh Tâhir Efendi isminde bir zât tarafından H. 1207 târihinde mescid-i mezburda meşihat ihdâs ve H. 1224 târihiyle tanzim ettirdiği vakfiye ile mescid-i şerif-i mezkurun âsârını tamâmen ifnâ eyleyib nâmına tevâhid-hâne ve türbe vesâire inşâ ve ihdâs eyliyerek tevlîyet ve meşihat ve süknâsını evlâd ve akrabasına şart ve tahsis eylemiştir." (1341)

Mezkûr zâviye "mürur-ı zamân ile müşrif-i harâb oldukça" Sultan II. Mahmûd Hân H. 1254-târihinde dergâhı tecdîd ve ihyâ buyurmuşlardır. Mir'at'a göre, sonradan yeniden muhtâc-ı ta'mir hâle girince bu kere pâdişâh tarafından yeniden binâ ve inşâ olunarak tefrişâtı için de Hazine-i Hassa-i Şâhâne'den yardım yapılmıştı.

Sipâhi Mehmed Emîn Ağa'nın ikinci oğlu, Tersâne Emîni ve Vezir Kethüdâsı Hüseyin Ağa, babasının sebili ittisâlinde bir sıbyan mektebi ve tek hamam, sebilde de yekpâre bir mermer şadırvan inşâ ettirmiştir. Vefâtı "Hitâm-ı amel (= H. 1181)" târihinde olup babası ile kendi hayratı arasındaki hazireye defnedilmiştir. Mir'at-ı İstanbul'un yazıldığı sıralarda mezkûr sıbyan mektebinin hâneye tebdil edildiği anlaşılmaktadır.

Behçet Ünsal'ın makalesindeki eski bir resimde, Kabataş seddi üstünde ve Dolmabahçe istikametinde bulunan Sâmi Bey Apartmanı'nın yerindeki eski Türk evi ve önünde Dolmabahçe Câmii karşısında sıralanan mezar taşları ile dolu hazire apaçık görülmektedir⁽⁵⁰⁾. 1938 yılında Şehircilik Mühassısı Prost, mezar taşlarını kaldırıp orayı bir yeşil şerit hâlinde muhafaza etmiş idi. 1957 yılında ise yol hizâsı tutturulurken Kabataş set duvarı iki defa yıktırılarak bu köşe yok edilmiştir. B. Ünsal'a göre, "Gümüşsuyu istikametinden inen yeni kavşağın sağ tarafı daha beriden geçebilirdi; bu

varyant etüdü olsa idi o anıtlar da kurtulurdu. Sebilin yanında altı dükkân üst katı mekbet-i sıbyan ve yanı başındaki tekke binâsı ve tümünü saran o güzelim yeşil köşe Türk İstanbul'un en canlı bir köşesi idi. Yüksek Kurul'dan nakil kararı çok zor çıktı idi." Tahsin Öz'e göre ise, "ahşab Dolmabahçe Mescidi, kadro hârici olup ev hâline getirilmiş ve kirâya da verilmişti. 1958 yılında ihyâ edilme şartı ile yok edilmiştir."⁽⁵¹⁾

Târih içerisinde kuruluşu, gelişmesi ve mahvoluşu muhtelif kaynaklardan böyle derlenebilen Çakır Dede Tekkesi'nin eldeki çeşitli esâmî listelerindeki kaydı şu şekildedir:

- ASMD : "Dolmabahçe'de Attar Mustafa Efendi Tekkesi"
- DOMTAH : "1- Dolmabahçe'de Çakır Baba Tekkesi / Şeyh-i Hâzırı: Esyid Abdüşşekûr Efendi / Sünbülî"
"2- Kabataş kurbinde Karabâlî'de Attar-zâde Tekkesi / Şeyh-i hâzırı: Şükrullah Efendi / Nakşî"

Halil Rif'at Paşa'nın düğününe çağrılan meşâ-yihin adlarını gösteren bu listede tekkemizin iki ayrı isimle ve iki ayrı tarikatla karşımıza çıkması ilk bakışta bir hayli şaşırtıcıdır. Ancak, başka hiçbir esâmî listesinde Attar-zâde Tekkesi ile Çakır Dede (Baba) Tekkesi bir arada görülmediği için, bunun bir hatâ eseri olarak kaydedildiğini kabul etmek gerekir. Hadîka'dan öğrendiğimize göre, Attar-zâde Şeyh Mustafa Efendi Çakır Dede Mescidi'nin tahtında "bir tevâhid-hâne binâ idüb Cuma geceleri ve Salı günleri bâ'de'l-zahr usul-i Halvetiyye ve tarikat-ı alîyye-i Nakşibendiyye üzere zikr ü tevâhid' etmekte" imiş. O halde işin başlangıcından beri dergâhda iki tarikat usulü birden icrâ edilmekte idi: Halvetiyye ve Nakşibendiyye (Sünbülüyye bilindiği gibi Halvetiyye'nin kollarındandır). Adı geçen listede bilâ davet gelen efendiler mevcut olduğu için aynı tekkeden iki kişinin de düğüne gitmesi muhtemeldir. Veyâ deftere çadır-çadır dâvetlileri yazan kâtib bir hatâ eseri aynı zâtı iki ayrı şekilde kaydetmiş olabilir.

- HANKAH-NÂME (bkz. Kaynaklar, VIII, BROWN kısmında) : "Attar Mustafa Efendi Tekkesi der kurb-i Dolmabahçe / Yevm-i mahsûsu: Çarşamba"
- AVBKT, 1256 : "Çakır Dede Tekkesi der Karabâlî / Nakşibendî / Yevm-i mahsûsu: Çarşamba"
- KEPECİ : "Dolmabahçe'de Nakşîyye'den Çakır Dede Tekkesi / Post-nişîn: Ahmed Muhyiddin Efendi bin Şerâfeddin, Asitâneli. Doğ. H. 1269"

(50) Behçet Ünsal, İstanbul'un İmârî ve Eski Eser Kaybı, Türk San'atı Târihi Araştırma ve İncelemeleri, İS. 1969, II, sf. 56-57 ve dipnot: 125-126.

(51) Tahsin Öz, a.g.e., sf. 21 ve dipnot: 30.

- DVBMT : "*Çakır Dede Tekkesi / Dolmabahçe'de / Nakşi*"
- TEKÂYÂ : "*Çakır Dede (= Kara Abalı) Tekkesi / Dolmabahçe'de / Celvetî / Şeyh-i hâzır: Ahmed Efendi / Yeum-i mahsûsu: Çarşamba*"

Görüldüğü gibi, dergâhın âyin günleri başlangıçta Cuma ve Salı iken sonradan Çarşamba'ya dönmüştür. Ancak tekkenin târihçesinde Halvetiyye (Sünbülüyye) ve Nakşbendiyye'den başka şimdi karşımıza bir de Celvetiyye çıkmaktadır. Bu husus gerçekten şüphe ve tereddüt ile karşılanmalıdır. H. Kâmil Yılmaz, "*Azîz Mahmûd Hüdâyi*" adlı kitabında(52) Neccar-zâde Hoca Rızâeddin Mustafa Efendi'nin ilk nisbet ve hilâfetinin Celvetiyye'den olmasına nazaran halifesi Attar-zâde Mustafa Efendi'nin de Celvetî âdâbı üzere terbiye edilmiş olabileceğini ileri sürmekte ise de, bu kanaatimizce çok zor varılabilecek bir hükümdür. Çakır Dede Dergâhı geriye doğru giden birçok listelerde Halvetiyye ve bilhassa Nakşiyye'den gösterilmiş olup Celvetiyye'ye hiçbir atıfta bulunulmamıştır. Aynı zamanda eski harfler ile Halvetî ve Celvetî kelimelerinin bir ufak noktanın yer değiştirmesi ile ayrı şekillerde okunabileceğine de dikkat etmek lâzımdır. Ve bu yanlış metinlerde pek sıkça rastlandığı da bir gerçektir.

- 1341 : "*Vâkıf: Şeyh Mehmed Tâhir Efendi / Dolmabahçe'de Karabâlf nâm mahalde merhûm Çakır Dede Mescid-i şerifinde / Şeyh-i hâzır: Evlâd-ı vâkıfdan Mehmed Tâhir Efendi / Süknâsı evlâd ve akrabâsına tahsis edilmiştir / Vakfiye hulâsası: Yukarda verildi.*"

Günümüzde, Dolmabahçe Câmii'nin saat kulesine bakan köşesinde, alçak çevre duvarının önünde etrâfı parmaklıkla çevrili küçük bir hazire mevcuttur. Eskiden Dolmabahçe Câmii'nin avlu duvarının saat kulesinin karşısında kadar uzadığı, avlu kapısının yanında bir çeşme ve köşesinde de bir muvakkit-hâne olduğu bilinir. Bu muvakkit-hâne Cumhuriyet devrindeki çevre düzenlemeleri sırasında deniz kenarına nakledilmiş olup, şimdi orada B. Ünsal'a göre "*izole vaziyette*" durmaktadır. Bu etrâfı parmaklıkla çevrili hazireyi görünce insanın aklına Mir'at-ı İstanbul'un kısa notu gelmektedir:

"Zâviyenin mukabilinde Sultan Süleymân Hân-ı Gaazî'ye ricâ ile Beşiktaş kurbinde Süleymânîye Câmii-i şerifini binâ ettiren tarik-i Bektâşiyye'den Kara Abalı Mehmed Baba medfûndur ki Bezm-i Âlem Vâlide Sultan Câmii-i şerifi binâ kılındığı zaman etrâfına bir parmaklık çevrilmiştir."

Bu küçük hazirede baş ve ayak taşları bulunan

bir mezarın baş taşı kâtibi kavuklu olup yeşile boyalıdır ve üzerinde şu yazı vardır:

"Hüvel bâki"

Lâ ilâhe illallâh Muhammedü'r-Resûlullâh

Merhûm ve mağfûr el-muhtâc

Îlâ râhmeti rabbihîl gafûr

Karabâlf Ocağı

Ustası Mehmed Ağa'nın

rûhiçün el-Fâtiha"

Târih gömülüdür. Ancak İstanbul Ansiklopedisi'nin Beşiktaş maddesinde(53) bu târihin 28 Muharrem 1234 olduğu kaydedilmiştir.

Haziredeki iki iri üstüvânî taşın ortasındaki üç köşeli taş H. 987 târihli olup, "*Dolmabahçe İskelesi'ne karîb mahalde, namazgâha muttasıl bostanın verâsında medfûn olduğu*" yukarıda belirtilen Kara Abalı Mehmed Baba ile ilgili bahiste temâs edilmiş bulunan namazgâhın, bu târihte tecdid edildiğini ve tecdid eden zâtın da Karabâlf (Karabâlf) bostancılarının ustası yâni zâbiti Usta Hüseyin olduğunu açıklar(54). Bu taş son derece kötü bir yeşile boyalı olduğu için okunması hemen-hemen imkânsızdır. M.C. Baysun referans verilen ansiklopedi sayfasında, Vâlide Câmii'nin dış avlu duvarları ve muvakkit-hânesinin yıkıtılışı sırasında Karabâlf haziresinin câmiin önünde ve tramvay yolu üstünde bulunduğunu belirterek hazirenin ortadan kalkacağı yolundaki endişesini izhâr etmiştir ki, daha sonra bu taşların geriye alındığı kendiliğinden meydana çıkıyor.

Mevzuu bitirirken, Beşiktaş ile Karabâlf bahçeleri arasındaki körfezin doldurulması (Dolmabahçe) hususunda Hadîka'nın Sultan Ahmed I ve Evliyâ Çelebi'nin de(55) Sultan Osman II devirlerine işaret ettiklerini burada belirtelim.

Muzaffer Erdoğan "*Osmanlı devrinde İstanbul Bahçeleri*" adlı makalesinde(56) Karabâlf Bahçesi'ni Sicill-i Osmânî'de(57) adı geçen bir Karabâlf Zihni Çelebi'ye bağlamaktadır ki, Sâmîha Ayverdi de "*Boğaziçi'nde Târih*" isimli kitabında(58) Sûr-ı Hümâyûn Emîni bu Çelebi'nin adı geçen bahçe ile ilgisi hususunda şüphelerini açıklıyor.

(52) H. Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyi, İst. 1982, sf. 291-292 ve dipnot: 201.

(53) M. Cavid Baysun, Beşiktaş, İstanbul Ansiklopedisi, İst. 1961, C.V, sf. 2571.

(54) Karabâlf Bostancıları için bkz. M. Zeki Pakalın, Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İst. 1971, C.II, sf. 188.

(55) Evliyâ Çelebi, a.g.e., sf. 447-448.

(56) Muzaffer Erdoğan, Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri, Vakıflar Dergisi, Ank. 1958, S.IV, sf. 170.

(57) Mehmed Süreyyâ, a.g.e., C.II, sf. 5.

(58) Sâmîha Ayverdi, Boğaziçi'nde Târih, İstanbul 1968, sf. 132.

VII-ÇOLAK (= YEKDEST) HASAN EFENDİ
(= İDRİS KÖŞKÜ) TEKKESİ / EYÜB'DE
İDRİS KÖŞKÜ DENİLEN MAHALDE

Eyüb'de, târihî topoğrafya ve birbirine karışan şahsiyetlerin hal tercümelemleri bakımından birinci derecede problemlili tekkelerden biri olan Çolak Hasan Efendi Tekkesi, Karyağdı (= Piyer Loti) Tepesi'nin Bülbülderesi'ne bakan sırtında, eskiden İdris Köşkü Mesiresi denilen yerin hemen yanında, bugünkü çizgilere göre(59) İdris Köşkü Caddesi ile bu caddeyi Piyer Loti Kahvesi'ne bağlayan Balmumcu Sokağı'nın kesiştiği noktada idi. Dergâhdan arta kalan pek az şeye ileride temâs edilecektir. Aslında bu tekkeden geriye maalesef pek az hâtıra ve birçok yazarı yanlışlara sevkeden birçok karışıklık kalmış bulunmaktadır.

Çolak Hasan Efendi Tekkesi'ne eski esâmî listelerinin bir kısmında rastlanır:

- ASMD : "*İdris Köşkü'nde Çolak Hasan Efendi Tekkesi*"
- DOMTAH : "*İdris Köşkü'nde Balmumcu-zâde Eş-şeyh Râşid Efendi / Nakşi*" (*Balmumcu adı, bugünkü sokak adı ile birleşmektedir.*)
- AVBKT, 1256 : "*Çolak Hasan Efendi Tekkesi der İdris Köşkü / Halveti / Cuma*"
- TEKÂYÂ : "*Çolak Hasan Efendi Tekkesi / Eyüb'de İdris Köşkü kurbinde / Nakşi / Şeyh-i hâzırı: Âkif Efendi / H. 1307'de arsa hâlinde / Yevm-i mahsûsu: Cuma*"
- 1341 : "... / Vâkıf: *Hasan Bâli Efendi / Eyüb'de Zeyneb Hâtûn Mahallesi'nde / Şeyh-i hâzırı: Hasan Tahsin Efendi / Evlâd-ı vâkıfdan olmadığı / Vakfiyesinin muhayyed cımadığı*"

Tekke'nin tesbit edilebilen şeyhleri:

(İlk iki şeyh, son yıllarda K. 75 adı ile meşhûr olan silsilede kayıtlıdır.)

Eyüb'de İdris Köşkü nâm mahalde Çolak Hasan Efendi Tekyesi Şeyhleri:

- 1) Çolak Eş-şeyh Hasan Efendi El-Halvetî kuddise sirrehû. Rihlet: H. 1185. İdris Köşkü nâm mahalde medfûndur.
- 2) Eş-şeyh Hâfız Mehmed Rızâ Efendi El-Halvetî ibn-i Şeyh Hasan El-eşell (= çolak demektir) El-Halvetî. Rihlet: 13 Cemâziyülâhır 1213.
- 3) 2 Zilhicce 1241 târihinde Topkapı Sarayı Ağalar Câmii'nde, Şeyhülislâm Kadı-zâde Tâhir Efendi'nin riyâsetinde, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına dâir verilen kararın toplantısına iştirak eden meşâyih arasında "*Eyüb İdris Köşkü Tekkesi şeyhi*

Balmumcu Mustafa Efendi" sayılmaktadır(60). Balmumcu âilesi ile beraber, tekkenin Halvetiyye'den Nakşiyye'ye geçtiği anlaşılmaktadır.

- 4) H. 1249 yılındaki şeyh, yukarıda da belirtildiği gibi, Nakşiyye'den Balmumcu-zâde Râşid Efendi'dir.
- 5) H. 1307 sıralarında Çolak Hasan Tekkesi'nin şeyhi, yine Nakşiyye'den Âkif Efendi'dir.
- 6) M. 1925 yılında tekkelerin kapatılmasından önceki son şeyhin Hasan Efendi nâmında bir zât olduğunu, Eyüb-İslâmbey Bedevî Tekkesi son şeyhi Hâfız İbrâhim Efendi'nin oğlu emekli muallim İsmâil Hakkı Kırmızıtaçlı ile Eyüb-Bülbülderesi Hâkî Baba Kaadirî Tekkesi son şeyhi, Ceylân Efendi-zâde Nazmî Ceylânoğlu 1976 yılında bize kesin bir dille te'Yid etmişlerdir. İ.H. Kırmızıtaçlı'ya göre, Hasan Efendi hâriciye me'murlarından olup, Beylerbeyi Şeyh Hâmil Efendi Bedevî Tekkesi şeyhi Mehmed Râmî Efendi'nin hâriciye kaleminden arkadaşı imiş. Bilgi veren her iki zât da, İdris Köşkü Tekkesi'nin son devirde Kaadirîyye'den olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre, dergâh başlangıçta Halvetî, sonra Nakşi ve en sonunda da Kaadirî tarikatlarına mensûbdur.

Bu noktada, İdris Köşkü ve Mesiresi'nin bâzı eski eserler ve şahsiyetler bakımından birçok şaşırtıcı ve karanlıkta kalmış mes'elelerle dolu bulunduğunu belirtmek gerekiyor. Bunların mevzuumuzla ilgisi olmaları sür'atle geçerek esas mes'elelere ışık tutmağa çalışmak niyetindeyiz.

Evlîyâ Çelebi, Seyyâhat-nâmesi'nde İdris Köşkü Mesiresi hakkında şunları söylüyor(61):

"*Bânîsi Bayrâmîyye tariki şeyhlerinden Şeyh İdris nâm azizdir. Güzel bir tekye inşâ etmiştir ki yârân-ı tarikat ve dervîşân anda cem'olub safâ ederlerdi. Lâkin Sultan Mustafa Hân'ın cülûsunda bu şeyhi mülhiddir diye ithâm ederek tekye ve evkafını harâb ü yebâb ettiler. Hâlâ birkaç güzel çınar ağaçları, çemenzâr sofaları, namazgâh seddi, çeşme-i zülâli, havz-ı azîmi durur. İdris Köşkü derler güzel bir teferrüçgâhdır.*"

Çelebi burada, daha önce Akkoyunlu pâdişâhlarının muvakkii (= tuğra çeken) olup sonra Osmanlı Devleti'nin hizmetine girerek Sultan II. Bayezid'e Farsça "*Heşt-Bihîşt*" adında bir Osmanlı

(59) İstanbul Belediyesi Şehir Rehberi, 1971, pafta: 15, 33-G.

(60) Reşad Ekrem Koçu, Yeniçeriler ve Bektâşilik, Hayat Târih Mecmuası, İst. Kasım 1970, sf. 10-14.

(61) Evliyâ Çelebi, a.g.e., sf. 399-400.

Târîhi sunan meşhur İdris-i Bitlisî (vef. H. 927) ile ikinci devre Melâmîleri olan Bayrâmî Melâmîleri veya Hamzavîlerin, Bosnavî Hamza Bâlf (idâmı H. 969'da, Silivrikapısı hâricinde medfûn)'den sonraki lideri İdris-i Muhteffî (asıl adı Tırhalalı Hacı Ali Bey'dir; vef. H. 1024, Kaasımpaşa'da medfûn)'yi karıştırmaktadır. Sultan I. Mustafa'nın ilk cülûsu 23 Zilkaade 1026 ve ikinci cülûsu da 8 Receb 1031'de vuku bulmuştur. Bütün ikinci devre Melâmîleri gibi şiddetli ta'kibat altında bulunan Tırhalalı Hacı Ali Bey veyâ diğer adı ile İmâm Aliyyü'r-Rûmî, İdris-i Muhteffî olduğunu eceli ile vefât edene kadar hemen herkesten gizlemeğe muvaffak olmuştur. Belki de böyle bir tahribat, softaların isimleri karıştırması yüzünden gerçekten vukû bulmuştur ve Çelebi de bu vak'ayı nakletmektedir. Evliyâ'dan alınan pasajdaki "tekye", onda sıkça rastlandığı gibi esas itibâriyle bir gezinti yeri veyâ mesîre olan bir "teferrüçgâh"dır.

Burada, İdris-i Bitlisî âilesinden de kısaca söz açmak gerekiyor. Bursalı Mehmed Tâhîr'e göre, İdris-i Bitlisî H. 927 târihinde vefat ederek Eyüb Sultan'da İdris Köşkü ve Çeşmesi denilen mahalde, zevcesi Zeyneb Hâtun'un yaptırdığı mescidin hazîresine defnedilmiştir(62). Zeyneb Hâtun Mescidi günümüzde de mevcuttur ve İdris Köşkü Caddesi'nden Bülbülderesi'ne doğru inen dar bir yokuş (Gümüşsuyu Câmi Sokağı) üzerindedir. Ancak, İdris-i Bitlisî'nin mezar taşı bir sokak daha ileride (Kerim Ağa Sokağı), İsmâil Özeller'e âit 4 numaralı evin bahçesinde, çiçekler arasındaki bir beton plâtfoma bitiştirilmiş vaziyette durmaktadır. Bülbülderesi istikametine doğru alçalan setlerin birinde görülmekte olan bu taş târihsiz olup, gerek yazı karakteri ve gerekse umumî görünüşü itibâriyle muhdes bir mâhiyet arz etmektedir:

"Kutbü'l-ârifin merhum ve mağfurleh İdris Efendi ruhiçün el-Fâtiha"(63)

İleride arzedilecek birtakım deliller yüzünden, yine aynı mescidin mihrâbı önünde bulunması gereken Zeyneb Hâtun'un merkadi kayıptır. Hazirenin vaktiyle dağıtıldığı veya ortadan kalktığı tahmin edilmekle berâber, günümüzde mescidin sokağından bu defa bir sokak beride, Türbe Sokağı üzerinde, bununla Hâtunîyye Sokağı ve Eyüb-Gümüşsuyu Yolu'nun teşkil ettiği köşedeki, etrafı parmaklıkları açık bir türbenin, mahalleli tarafından Zeynep Hâtun makberesi olarak tanınması hayli dikkat çekicidir. Bu mevzu tekrar döneceğiz.

İ. Hakkı Konyalı'nın notlarına göre(64) Zeyneb Hâtun tarafından yaptırıldığı ileri sürülen Çınarlı Çeşme'ye gelince, İ. Hilmi Tanışık'ın kitabında(65) Sultan Abdülazîz'in câriyelerinden Râyetkeşân Kalfa tarafından, İdris-i Bitlisî'nin vaktiyle yaptırdığı, zamanla harâb olan bir çeşme yerine binâ edilen bir eser olduğu belirtilmektedir. Gün-

müzde battal ve kitâbesizdir. İdris Köşkü Caddesi'nin Piyer Loti tarafında olup, Ballıbaba ve onun uzantısını teşkil eden Türbe Sokakları'na mesâfesi takriben 20-25 metredir. Yanında hâlâ bir çınar ağacı mevcuttur.

İdris-i Bitlisî ve Zeyneb Hâtun'un erkek çocukları Defterdar Ebül-Fazl Mehmed Efendi de, Mimâr Koca Sinan'a Tophâne'de bugün izi kalmamış bulunan Defterdar Câmi'i'ni yaptırmıştı.

İdris Köşkü Caddesi ile Piyer Loti Kahvesi'ne giden kısa Balmumcu Sokağı'nın köşesinde, şimdi metrük bulunan polis noktasına karşı, kesme taştan yapılmış, çatısı çift meyilli, tek katlı ufak bir binâ yer almaktadır. Bu binânın sağında yüksekçe, demir parmaklıklı küçük bir pencere vardır ki üstündeki kitâbede "Türbe-i Nahilbend merhûm ve mağfur El-hâc Hasan, ta'mir târihi: sene 1186" yazılıdır. Sol tarafta da, daha alçakta iki dar gözlü taş bir pencere mevcuttur. Küçük binâ içeridenkiye ayrılmıştır. Bunlardan biri türbe, diğeri içinde mihrâbı bulunan bir çile-hânedir. Arkadaki tek katlı kârgir yeni evin beton avlusundan girilen daracık türbe, bakımlı ve temiz tutulmaktadır. Küçük bir kapısı olan türbenin 5.6.1976 târihindeki ziyaretimizde yaşlı bir bakıcısı olduğunu görmüştük. Bu evin sâhibi Hâşim Dağkiran, doğma-büyüme buralı olduğunu, bir ara Piyer Loti Kahvesi'ni de işlettiğini, şimdi Balmumcu Sokağı'na bakan yan kahveyi çalıştırdığını, yaptırdığı tek katlı evin yerinde eskiden ahşab evler bulunduğunu, bunları Vakıflar'dan değil, tapulu sâhiplerinden aldığını beyân etmiştir. Taş binânın kavşağa bakan köşesindeki küçücük bahçenin set duvarı üzerinde, üstüvânî bir mezar taşı mevcut olup üzerinde "Fahrü'l-müderresin Mehmed bin..." ibâresi okunabilmektedir.

Yukarıda adları geçen İ.H. Kırmızıtaçlı ve N. Ceylanoğlu, bu binâyı Çolak Şeyh Hasan Tekkesi'nden arta kalmış bir yapı olarak tanıdıkları gibi, eskiden cadde üzerinde bulunan ahşab bir binânın varlığından da bahsetmişlerdir. M. Mes'ud Koman(66) ve Receb Akakuş(67) da kitaplarında Çolak Hasan Efendi Tekkesi olarak aynı noktaya işâret etmektedirler. Merhûm İ.H. Kırmızıtaçlı, bâzi hâtıralarını naklederken açıkça,

(62) Bursalı Mehmed Tâhîr, a.g.e., İst. 1342, C.III, sf. 6-8.

(63) Mehmed Süreyyâ, a.g.e., C.I, sf. 309-310 İdris-i Bitlisî; ayrıca bkz. Fâzî Demiroğlu, İdris-i Bitlisî, Târih Hazinesi Dergisi, İst. Temmuz 1951, S.12, sf. 578-579; Sırrı Akıncı, Dört Mezar Taşı Dört Hikâye, Hayat Târih Mecmuası, İst. Kasım 1969, S.10, sf. 55.

(64) İ. Hakkı Konyalı, a.g.e., sf. 65.

(65) İ. Hilmi Tanışık, a.g.e., sf. 272-275.

(66) M. Mes'ud Koman, Eyüb Sultan Loti Kahvesi Çevresi, İst. 1966, sf. 11-12.

(67) Receb Akakuş, Eyüb Sultan ve Mukaddes Emânetler, İst. 1973, sf. 309 ve 2 numaralı kroki.

"Tekke, polis noktasının karşısında, ancak züvvârı karşılayacak kadar büyüklükte ahşab bir dergâhdı. Ayin günü Cuma ve son şeyhi de Hasan Efendi idi. İdris Köşkü Tekkesi olarak bildirdik..." demişti.

Burada dikkati çeken bir husus, kitâbedeki "Türbe-i Nahilbend" ibâresidir. Düğün ve eğlence-lerde gezdirilen nahillerin (halk ağzında nakil) mucidi olduğu Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî tarafından belirtilen El-hâc Hasan Ağa'nın, Sultanahmed arkasında, Hipodrom'un Sphendonea'sı karşısındaki mescidi günümüzde de mevcuttur(68). Hadîka, Nahilbend Hacı Hasan Ağa'nın "İdris Köşkü nâm mahalde müstakil türbede medfûn" bulunduğunu kaydetmektedir. Ayrıca, Çolak Şeyh Hasan Efendi'ye zâviyesini, Sultan III. Mustafa 18 nci asrın ikinci yarısında binâ eylemiştir. Yine Hadîka'da, Sultan I. Abdülhamîd devrinde vefât eden Şeyh Hasan Efendi ile oğlu Şeyh Rızâ Efendi'nin, Murtaza Efendi (= Kâşgari) Tekkesi'nden yukarı iki yol ağzında medfûn buldukları kayıtlıdır ki(69) bütün bu ifâdelerden, andığımız türbenin Fâtih devrinden kalma bir mescidin bânîsi olan Nahilbend Hasan Ağa'ya âit olduğu neticesi çıkarılabiliyor.

Mes'eleyi biraz daha karıştıran bir kayıt da, gerek Evkaf'ın R. 1341 târîhli Esâmî-i Tekâyâ Defteri'nde ve gerekse Hayrat Sicil Kayıtları ile Mebânî-i Hayriyye İdâresi Defteri'nde yukarıda vâkıfı Hasan Bâli Efendi olarak gösterilen tekke- den başka bir tekkeye rastlanmasdır:

".... / Vâkıfı: Na'lbend (= Nalbant, Nahil- bend'den bozmaya benziyor) Hasan Bey / Eyüb'de Zeyneb Hâtûn Mahallesi'nde / Şeyh-i hâziri: Mehmed Efendi / Eulâd-ı vâkıfdan değildir / Vakfiyesi mukayyed değildir."

Çolak Şeyh Hasan Efendi Zâviyesi'nden şîmâl istikametine doğru uzanan İdris Köşkü Caddesi boyunca ve civârında, çok kısa aralıklarla birçok problemlî eski esere rastlandığını yukarıda belirtmiştik. Tekke ile aynı hizâda bir-iki ev ileride 16 kapı numaralı iki katlı ahşab evin arka bahçesinde, Mevlevî İskender Dede'nin H. 997 târîhli mezar taşı, III. Sultan Osman'ın üçüncü zevcesi Zevkî Kadın'ın H. 1182'de ihyâ ettiği namazgâhın taşı ve biri meşhûr niyet kuyusu olan iki kuyu mevcuttur. Bu evin yanında; 18 kapı numaralı binâ fevkaanî bir sıbyan mektebidir (= Taş Mekteb). Bu mekteb, M.M. Koman'a göre İdris-i Bitlisi'ye(70), F. Ayanoğlu'na göre ise bu zâtın karısı Zeyneb Hâtûn'a(71) âittir. Tevhid-i Tedrisât'dan (3 Mart 1924) hemen sonra düzenlendiği anlaşılan bir Mekâtib-i Vakfiye Cedveli'nde burası (Atıdan Düşen Ali Ağa Mektebi - Eyüb'de Gümüşsuyu'nda - Harâb - Duvarları mevcûd) olarak gösterilmektedir. Gerçekten de, arka tarafta IV. Sultan Murad

devrinde Mîr-i ahûr-ı evvel iken atından düşüp vefât eden Ali Ağa'nın 25 Zilhicce 1035 târîhli taşı ile âile efradının mezarları görülmektedir. Bunların hepsi mükellef ve süslü mezar taşlarıdır. M.M. Koman, Evliyâ Çelebi'nin yukarıda verilen pasajına dayanarak I. Sultan Mustafa devrinde İdris-i Muh-tefi ile karıştırılan İdris-i Bitlisi'nin vakıflarının zabtedildiğini ve bundan hareketle IV. Sultan Murad zamânında tesislerin yıkılarak Mîr-i ahûr-ı evvel Ali Ağa âilesinin eline geçtiğini belirtmektedir.

Sıbyan Mektebi'nden bir ev sonra yukarıda sözü edilen Râyetkeşân Kalfa Çeşmesi, yanında çınarı ile yer alıyor. Çeşmeden itibâren 20-25 metre kadar sonra, Piyer Loti istikametine doğru uzanan Ballıbaşa Sokağı'na gelinmektedir. Bunun tam karşısında Bülbüldüresi'ne doğru inen Türbe Sokağı vardır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında düzenlenen eski yazılı bir Şehremâneti Haritası'nda İdris Köşkü Caddesi tarafından kesilen bu sokak baştan-başâ Bâli Baba Türbesi Sokağı adı ile gösterilmektedir. 1934 yılında Mektupçu Osman Nûri (Ergin) Bey tarafından gerçekleştirilen reorganizasyon sırasında, bu sokak ikiye bölünerek Gümüşsuyu (Bülbülderesi) tarafı Türbe Sokağı ve Piyer Loti (Karyağdı) tarafı da Ballıbaşa Sokağı şeklinde bir ucûbe hâline getirilmiştir.

Günümüzde de mevcut olan bu türbeden yukarıda söz açmıştık. M.M. Koman, R. Akakuş(72) ve semt halkı tarafından Zeyneb Hâtûn Makberesi olarak tanınan bu açık türbede, Atiyye Sultan tevâbiinden bâzı çocuk mezarları ile, yazısız, baş ve ayak taşsız büyük bir mermer mezarın kaidesi vardır.

Eyüb-Eskiyeni'de Sultan III. Murad ricâinden Abdullah Bâli Efendi tarafından yaptırılan ve bânîsinin mezarını da içinde barındıran Bâli Hoca Mescidi buraya çok uzak ve apayrı bir binâdır(73). T. Öz'ün Bâli Hoca Tekkesi Mescidi dediği bu ma'bedin aynı zamanda bir tekke olduğundan Hadîka'da söz edilmemektedir. T. Öz "bir eser kal-

(68) Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, a.g.e., C.I, sf. 213; ayrıca bkz. E. Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimarlığında Fâtih Devri, İst. 1973, C.III, sf. 474-475.

(69) Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, a.g.e., sf. 262-265 Zeyneb Hâtûn Mescidi maddesi; ayrıca bkz. İ. Fâzıl Ayanoğlu, Vakıf Yapan Türk Kadınları, İ. Onlv. Huk. Fak. Mecmuası, İst. 1963, S.I-II, sf. 318 Zeyneb Hâtûn.

(70) M. Mes'ud Koman, a.g.e., sf. 11.

(71) İ. Fâzıl Ayanoğlu, Not: 69'daki yerd. sf. 318.

(72) Receb Akakuş, a.g.e., sf. 309'da, aynı makberede Hâtûniyye Tekkesi'ne mensub Mesnevinân Hüsameddin Efendi'nin mezarının varlığından bahsetmesi tamâmen yanlıştır.

(73) Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, a.g.e., sf. 267-268; ayrıca bkz. Tahsin Öz, a.g.e., C.I, sf. 32 Bâli Hoca Tekkesi Mescidi.

mamıştır" diyor da, günümüzde ihyâ edilmiş ve namaza açık bulunmaktadır.

O halde, şu âna kadar başka hiçbir yerde rastlayamadığımız bu Bâli Baba veya Bâli Bey veya Hasan Bâli kimdir? Zeyneb Hâtûn ve zevci İdris-i Bitlisi ile münâsebetleri nedir? Bu nokta, başlıbaşına derin bir araştırmayı gerektiren bir husustur. Eyüb Câmii eski başimâmlarından Sâkib Efendi'nin oğlu merhûm imâm Rahmi Günay (doğ. R. 1305)'dan 4.8.1978'de alınan şu bilgiler de maalesef bu mevzûdaki sisleri dağıtmakta pek yardımcı olamamaktadır:

"Bâli Baba dediğimiz bu yatırın açık bir türbedeki serpuşlu mezar taşını, burada mum yakılıp dua edildiğini iyi hatırlıyorum. Türbeye kulübemsi bir evde oturan bir türbedar bakardı."

Ayrıca, Ceylân-zâde Nazmî Bey'in açık ifâdesine ve merhûm M. Hâlid Tanık'ın "*Hazret-i Hâlid ve Eyüb Beldesi*" adlı küçük fakat çok faydalı eserindeki(74) kesin notuna göre, Zeyneb Hâtun'un kabri mescidinin önünde idi. Bu kabrin sonradan kaybolduğu anlaşılmaktadır. Mescid ise, Türbe Sokağı'ndan bir sokak ileride Gümüşsuyu Câmii Sokağı üzerindedir. Zeyneb Hâtûn Mescidi'nin haziresine gömülmüş olduğu yukarıda belirtilen İdris-i Bitlisi'nin muhdes mezar taşı ise bir sokak daha ötede (Kerim Ağa Sokağı) bir evin bahçesindedir.

Matbû Hadika'da "*Zeyneb Hâtun Mescidi der İdris Köşkü*" maddesinde Çolak Hasan Efendi Zâviyesi'nden bahsedilirken (daha ileride yanlışlıkla Hüseyin yazılmıştır) herhalde bir mürettib karışırması ile birdenbire Karyâğdı Ali Baba Bektâşi Tekkesi'ne atlanmakta ve sonra tekrar Çolak Hasan Efendi'ye dönülmektedir. Eyüb-Türbe Arka-sı'ndan dar ve dik bir yokuş şeklinde Piyer Loti'ye

çıkan Karyâğdı Sokağı'nın solunda ve Bestekâr Zekâî Dede Efendi haziresinin az ilerisinde hâlen mevcut Murtaza Efendi (= Kâşgari) Tekkesi'nden yukarı iki yol ağzında medfûn oldukları Hadika tarafından belirtilen Şeyh Hasan Efendi ile oğlu Şeyh Rızâ Efendi'nin mezar taşları bu civârda günlerce süren araştırmalarımıza rağmen maalesef bulunamamıştır. Bu iki yol ağzı İdris Köşkü Caddesi'nin Karyâğdı Sokağı'ndan ayrıldığı köşe olmalıdır. Çolak Hasan Efendi'nin mezarı bu iki yol ağzından çok daha ileriye, Türbe Sokağı'na kadar ulaştırılabilir mi? Bu hususta ciddi şüphelerimiz mevcuttur. İşin daha dikkat çeken bir yanı da, 1971 târihli İstanbul Belediyesi Şehir Rehberi'nin 15 numaralı paftasında Ballıbaba Sokağı'na Karyâğdı istikametinden bağlanan bir Bâli Bey Sokağı'nın varlığıdır.

Ancak bütün bu karışıklık ortasında aydın bir gerçek vardır ki o da Çolak Şeyh Hasan Tekkesi'nin eski yeridir İdris Köşkü Caddesi'ni Piyer Loti Kahvesine bağlayan kısacık Balmumcu Sokağı üzerinde ve kahveye karşı Şeyhülislâm Çelebi Alâeddin-i Arabî'nin yıkık türbesi mevcuttur. Hadika, bu türbenin "*Çolak Şeyh Hasan'ın Zâviyesi mukabilinde*" olduğunu açıkça ifâde ettiğinden, tekkenin yeri olarak yukarıdan beri işâret ettiğimiz yerin (Nahilbend Hasan Türbesi ve yakın çevresi) doğruluğundan kolay-kolay şüphe edilemez.

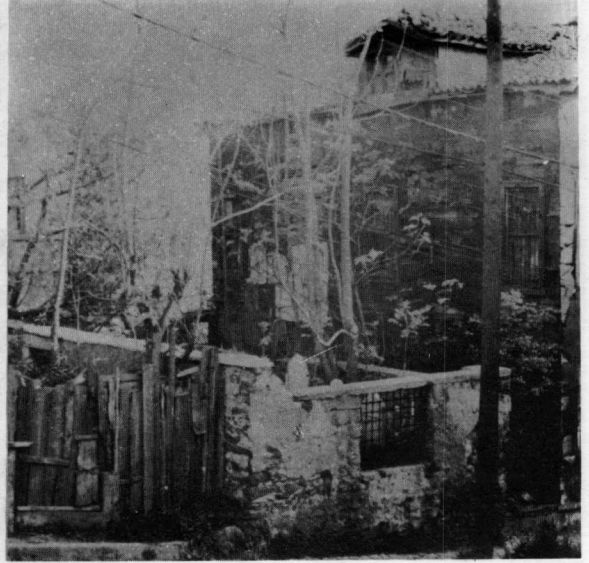
(74) M. Hâlid Tanık, *Hazret-i Hâlid ve Eyüb Beldesi*, İst. 1947, sf. 47.

RESİM: 1
Sarmaşık
Edirnekapi
Ayşe Hatun Tekkesi

RESİM: 2
Edirnekapı - Sarmaşık Ayşe Hatun Tekkesi

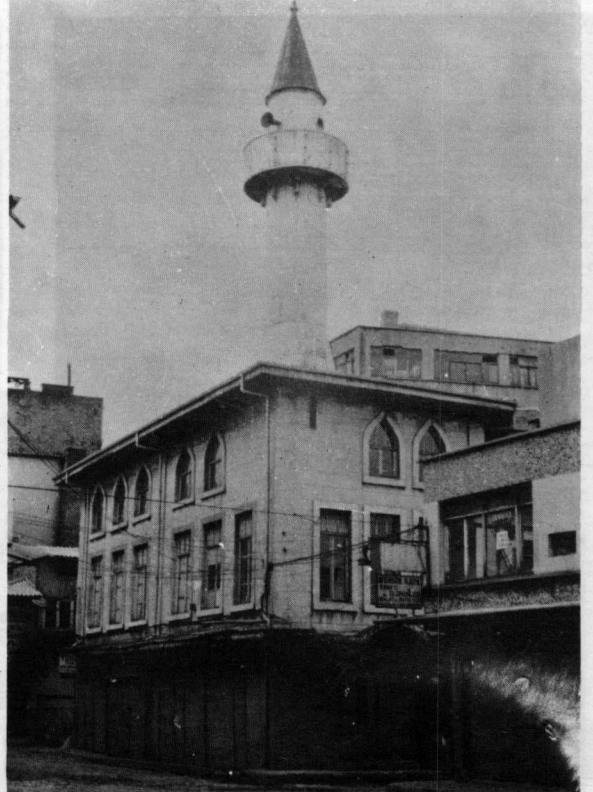
RESİM: 3
Sülüce, Salaş Sokak Dâmâd Zâde Feyzullah Efendi
Haziresi

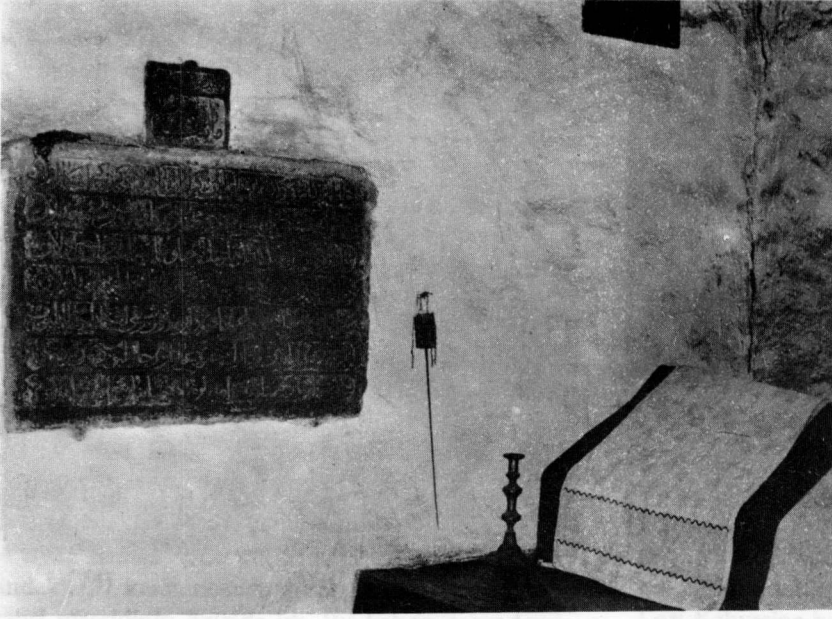
RESİM: 6
Eylül - Gendebay
Kasım Ağa Sokak No. 4 ve bahçesinde İdris-i Billalî taş

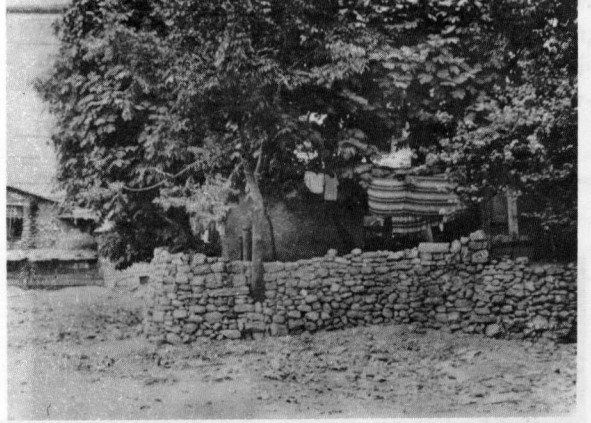
RESİM: 4
Kömürcü Evliyası Tekkesi Ali Baba taşı ve Artüz İlkokulu

RESİM: 5
Yağkapanı
Makbul İbrahim
Paşa Camii

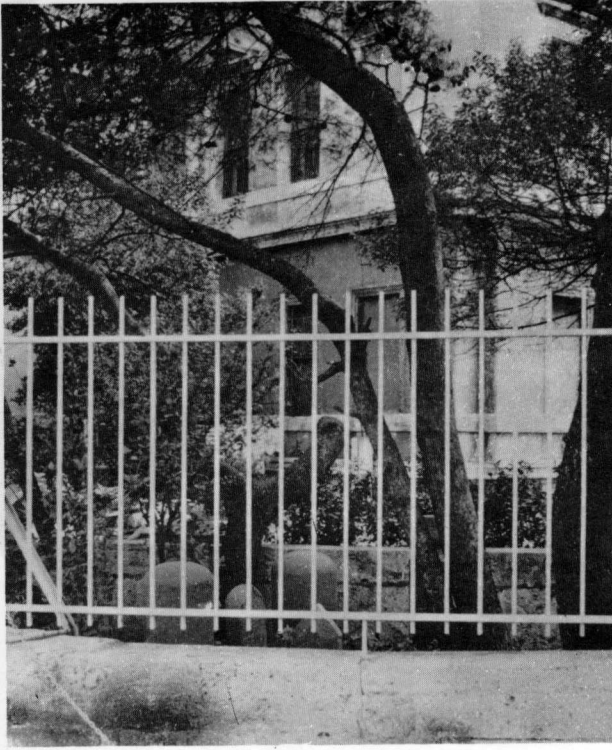
RESİM: 6
Yağkapanı
Bilgin Han İçinde
Koyun Baba makamı.

RESİM: 7
Altımermer
Uzuncaova
namidiğer
Kâtib Muslihiddin
Mescidi'nden arta
kalan mezar taşları.

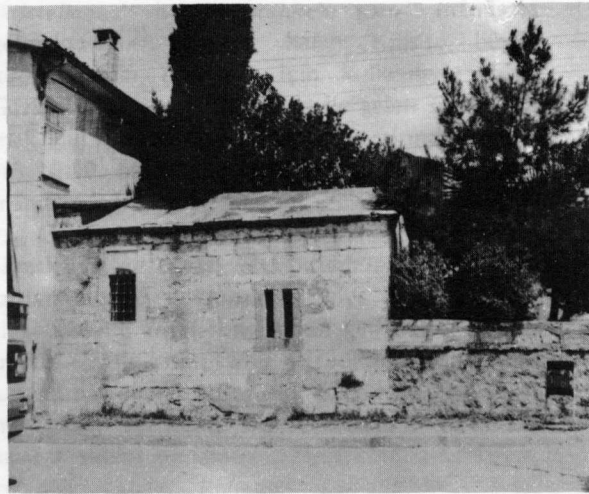
RESİM: 8
Otakçılar'dan
Çadırcı Tekkesi'nin
eski yerine bakış.
Kapı No. 101

RESİM: 9
Dolmabahçe
Bektâşî Karaobalı
Mehmed Baba
Haziresi
(Cami'e bitişiktir)

İstanbul'da bulunan pek çok tekke ve zaviye, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, özellikle Tanzimat döneminde, modernleşme politikaları nedeniyle kapatılmış ve yerlerini devlet binaları, okullar ve diğer kamu kurumlarına bırakmıştır. Bu süreçte, İstanbul'da bulunan pek çok tekke ve zaviye, özellikle Dolmabahçe ve Beşiktaş bölgelerinde, modernleşme politikaları nedeniyle kapatılmış ve yerlerini devlet binaları, okullar ve diğer kamu kurumlarına bırakmıştır.

RESİM: 10
Eyüb-Piyerloti
Çolak Hasan
Dergâhı kalıntısı.

RESİM: 11
Eyüb - Gümüşsuyu
Kerim Ağa Sokak Nu. 4 ev bahçesinde İdris-i Bitlisli taşı

Katillerde olduğu gibi yerlerde de bulunan taşınmaz malların bu türden bir şekilde korunması, özellikle İstanbul'da bulunan pek çok tekke ve zaviye için, modernleşme politikaları nedeniyle, büyük önem arz etmektedir.

çok maddelerin bu şekilde suya karıştırılarak...

GAZİANTEPTE "KASTEL" ADI VERİLEN SU TESİSLERİ

Nusret ÇAM

Türkçeye Arapça'dan geçtiğini tahmin ettiğimiz "kastel" kelimesi, Yâkut'un "Mu'cemu'l-Buldan" adlı eserinde "Şam lisanında suyun bölümlere ayrıldığı yer; Mağrib lisanında kestâneye benzeyen ve meyvesi yenilen ağaç" olarak tarif edilmektedir(1). Bu kelimeye benzer bir kelime olan Fransızca'daki lâtin menşeli "castellanus" ise "müstahkem şato" mânâsına gelmektedir(2). Kastel, halen Kilis'te büyük küçük bütün çeşmeler için kullanılıyorsa da, Gaziantep'te yeraltı kanalları ile gelen suya ulaşmak için kısmen veya tamamen yeraltında yapılan ve 10-40 basamakla inilen büyük su tesisleri mânâsında kullanılmaktadır.

Gaziantep'te bundan elli-altmış sene önce-sine kadar on tane kastel bulunmaktayken, bunlardan beşinin doldurulması veya tahrip edilmesi sebebiyle, ancak beş tanesi günümüze gelebilmiştir(3). Bir kısmı tamir ve tâdilâtla eski şeklini kaybetmiş olan bu beş eser bile, eski kastellerin mimâripleri ve fonksiyonları hakkında genel bir kanâat sâhibi olmamızı sağlamaktadır. Kasteller, çeşmeler kadar kullanışlı olmadıkları hâlde, bazı zaruretler neticesinde ortaya çıkmışlardır. Antep şehir merkezinde, Sacur suyunun bir kolu olan Alleben deresinden başka akarsuyun bulunmaması, buna karşılık jeolojik yapının tüneller açmaya elverişli olması sebebiyle(4), şehir dışındaki kaynaklardan kanallarla getirilen suyun yeryüzüne çıkmadan evlere, câmi'lere ve kastellere dağıtılması cihetine gidilmiştir. Ancak, bu kanallara boru döşenmemiştir.

Kastellerde olduğu gibi evlerde de avlunun altından geçen bu tünellere birkaç basamaklı bir merdivenle iniliyordu. Bazı evlerde ise bu merdivenlerin yerini kovaların sarkıtılmasına elverişli kuyular almıştı. Başta Şhreküstü, Pişirici ve Şeyhfethullah mahalleleri olmak üzere bir çok mahallenin bu şekilde suya kavuşturulduğu gözönüne alınırsa, böyle bir tesisât inşâsının ne kadar güç olduğu düşünülebilir. Ancak, şehirde akarsuyun yetersiz, şehir dışındaki su gözlerinin ise yerleşme merkezinin kotundan biraz alçakta ve sıcak iklim dolayısıyla buharlaşmanın fazla olması gibi aleyhteki teknik sebepler yanında, suyun geçtiği kayaların çok yumuşak olması, böyle bir sistemi zarûri kılmıştır. Böylece evlerin suya kavuşması mümkün olmuş ve kastel denilen su tesisleri ortaya çıkmıştır. Bu kasteller, bilhassa yazın sıcağın bunalan insanların serinleme,

(*) Bu yazı 20-25 Eylül 1982 tarihinde İstanbul'da yapılan Milletlerarası Türkoloji Kongresine tebliğ olarak sunulmuştur.

(1) Yâkutu'l-Hamavî, Mu'cemu'l-Buldân, Kastel (قستل) maddesi, c. 4, Beyrut, 1957, s. 347.

(2) Gaffiot, Felix, Dictionaire Illustré Latin-Français, "castellanus" maddesi, Paris, 1934, s. 271.

(3) Gaziantep'te şimdi mevcut olmayan diğer kasteller şunlardır: Tahtânî Câmii Kasteli, Şihcan Mahallesindeki Şihcan Kasteli, Boyacı Câmii Kasteli, Gaziantep Lisesi doğusundaki Kırkayak Kasteli ve Hükümet Meydanı civarındaki Balıklı Kasteli.

(4) Antep şehir merkezi, oldukça yumuşak tebeşir kayalar üzerine kurulmuştur. Mahallinde "havara" denilen bu kayalar, hava ile temâsa geçince sertleştiğinden, bilhassa minâre yapımında kullanılmaktadır.

dinlenme ve susuzluklarını giderme yeridir. İkinci bir havuzu bulunan bu kastelerde çamaşır, yün ve bulaşık da yıkanmaktaydı. Evlerin altından geçen temiz su yolları ise, evin içme suyunu temin etmesi ve soğutma vazifesi görmesi sebebiyle önemini yakın zamana kadar muhafaza etmiştir. Yaz mevsiminde oldukça serin olan bu kastelerin en çok rağbet gördüğü zaman, şüphesiz Ramazan ayının yazı rastladığı yıllardır.

Yer üstünde meydana getirilen klâsik mânâdaki su isâle hattında görülen "maksem", "terazi" gibi su mimârisine âit elemanlara kastelerde de rastlamaktayız. Ancak, "kanevet" denilen su şebekelerinde bunlar, suyun seviyesine uygun olarak yer altındaydı ve su terâzilerine "mih"; su işlerine bakan görevlilere de "mihçî" denilmekteydi(5). Hattâ, bu işlerdeki mahâreti sebebiyle Antep'te büyük bir şöhrete kavuşan, fakat yaşadığı devir kesin olarak bilinmeyen Mihçî Zekeriya isminde bir ustanın adı, Ünalı mahallesindeki bir sokağa verilmiştir.

Suyun yer seviyesinden aşağıda kanallar içinde akıtılması, Gaziantep'in özellikle sözünü ettiğimiz mahallelerinde, başka şehirlerde gördüğümüz çeşmelerin, şadırvanların yapılmasına imkân vermemiştir. Fakat diğer şehirlerdeki bu su tesislerinin şehir hayâtındaki sosyal ve estetik önemi dikkate alınarak, Gaziantep'teki "kasteler", birçok fonksiyonlara sahip yapılar olarak bina edilmiştir. Türk mimârisinde bildiğimiz kadarıyla sadece Antep'te bulunan bu yapılar, kısmen veya tamamen yeraltında buldukları için pek dikkati çekmemişler; bu sebeple de san'at târihi terminolojisinde yer almamışlardır.

*
* *

Hâlen mevcut kastellere, suyun derinde olmasına göre 10-40 arasında değişen basamaklarla inilmektedir. Merdivenli olmalarından başka, genişçe bir meydan ortasında yer alan havuz ve bunun etrafında oturma sekileri ile daha ilerde helâlâlar ve yıkanmaya elverişli "çimeceklük"; Antep'teki kastelerin ortak özelliğidir. Pişirici ve İhsan Bey kastelerinde birer mescidin bulunması da bu mescidlerin, şimdi mevcut olmayan daha başka kastelerde de yaygın olabileceği kanâatini uyandırmaktadır. Bütün bu tesisler, yerin mağara şeklinde oyulması suretiyle meydana getiriliyordu.

Su, kastele varmadan önce iki kola ayrılmakta, biri içme ve kullanma suyu olarak havuzlara gelmekte, diğeri de temizlik maksadıyla helâlâlara ulaşmaktadır. Fakat helâlâlara gelen su, önce tahminen 1.20 m. derinliğinde ve kaya içine oyulan, yeterince geniş "çimeceklük"ten geçmektedir. Mevcut kastelerden Kozluca, 1975'de

gördüğü bir tamirle biraz doldurulduğu ve şehir suyuna bağlandığı için, helâlâların yeri değiştirilmiş, çimeceklük ve ikinci havuz ortadan kaldırılmıştır.

Merdiven kısmı hâriç, en büyüğü 16.80 x 18.00 m. (Pişirici Kasteli), en küçüğü 8.30 x 5.30 m. (Ahmet Çelebi Kasteli) ebadında olan bu tesislerden tamâmen yeraltında bulunanlar, geniş bir giriş yerinden ve havuzun bulunduğu mekânın tepesine açılan bir menfezden ışık almaktadır. Buna rağmen içerisi yine de yeterince aydınlık değildir. Kısmen yer altında bulunan kasteler ise, bir veya iki taraftan dışarı açılan ve kilit taşı sokak seviyesinden 1.00 m. kadar yüksekte olan kemer gözlerinden ışık almaktadır. Bu ikinciler yeterince aydınlık olup, daha temiz işçilik arz etmektedirler.

Anadolu'da Gaziantep'ten başka bir yerde yapılmadığını tahmin ettiğimiz bu kastelerin ilkin ne zaman ve nerede ortaya çıktığı da bugünkü bilgilerimiz çerçevesinde meçhûlümüzdür. Kastel kelimesinin Arapça menşe'li olması ve Yâkutu'l-Hamavî'nin 626 (1229) tarihinde yazdığı "Mu'cemu'l-Buldan" adlı ansiklopedik lügatinde bugünkü mânâsına yakın bir şekilde târif edilmesi, bunların Kuzey Suriye menşe'li olduğunu ve tarihinin epeyce eskiye dayandığını göstermektedir(6). Her ne kadar lâtince "castellanus" kelimesi var ise de bu, su tesisi ile ilgili değildir. Kezâ, kasteller, yeraltındaki su tesisleri olma

(5) Bu bilgileri değerli folklorcû, Av. sayın Cemil Câhit Güzelbey'den aldık. Kendilerine teşekkür ederiz.

(6) Kastel (قستل) kelimesi, 1232-1311 M. yılları arasında yaşamış olan İbn Manzur künyesiyle meşhur Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el Hazreci el İfrîkî'nin "Lisânu'l-Arab" adlı eserinde "satihtaki toprak" şeklinde târif edilmiş olup, su tesisi mânâsı ifade etmemektedir. (Bk. İbn Manzur, Lisânu'l-Arab, Hazırlayan: Abdullah Alaylı, C. 3, Beyrut, 1970, kastel (قستل) maddesi.

(6) Bir Arapça-Fransızca lügatte de bu kelime "inis borusu, su akıntısının gürültüsü, sathi toprak" olarak açıklanmıştır. (Belot, P.J., Vocabulaire Arabe-Français, Beyrut, 1929, (قستل) maddesi.

Bahis konusu su tesislerine benzer yapılarla İran ve Türkistan'daki "ab-anbar" ve "qanat-qanawat"larla (Farsçası kehriz veya kâriz) karşılaştırmak mümkündür. Gerçekten de bilhassa İran'da Rey; Batı Türkistan'da Kızıl Yar, Münçak Tepe, Kül-tepe, Fergana ve Hoço'da hâlen izlerine ve kalıntılarına rastlanılan "qanat" denilen su şebekeleri, kastellere suyu ulaştıran "kanavet"lerle gerek işim ve gerekse yapılaş bakımından büyük benzerlik arz etmektedir. (Qanat'lar hakkında geniş bilgi için bk.: Streck, M., Kanât, İslâm Ansiklopedisi; Ögel B., İslâmiyetten Önce Türk Kültür Târîhi, Ankara, 1962, s. 181; Slroux, M., Caravansêralis d'Iran et Petites Constructions Routières, Kahire, 1949, s. 120-131.)

Ancak, "ab-anbarlar" sadece sarnıç benzeri yapılar olduğu gibi, "qanat"lar da su isâle hattıdır. Dolayısıyla, kastel özelliğine sahip değildir. Anadolu'da kâriz adıyla bilinen ve içme ve sulama tesisleri olarak yapılan bu "qanat"lara, Urfa, Eski Van ve Konya Zıvarlı (Altinekin) da rastlamaktayız. Siirt'te basamaklarla inilen yeraltı çeşmelerinin de fazla teferruatlı yapılar olmama-

özelliği sebebiyle ayazmalarla kıyaslanabilirse de, onlar gibi mukaddes yerler ve ziyâretgâhlar olmaktan uzaktırlar. Aksine, Pişirici Kasteli'nin fazla yağışlarda taşması dolayısıyla halk arasında "*Baktın hava bulanık, Pişirici'ye yaklaşma*" sözü darbimesel hâline gelmiştir(7).

Antep'teki kastellerin hiçbirinde kitâbe bulunmaması sebebiyle, târihlenmeleri de zor ve şüpheli olmaktadır. Ş. Sabri Yener, Gaziantep Halkevi Broşürü'nde çıkan bir yazıyı kaynak göstererek, en eski mescid olarak vasıflandırdığı Pişirici Mescidi (Kasteli) için 681 (1283) târihini vermektedir. Müellifin, aynı satır içinde Ömeriye ve Bostancı Câmileri için verdiği târihler doğrudur(8). Yeraltındaki bu mescidin mimârî vaziyetinden, kastelin diğer kısımlarıyla birlikte yapıldığı anlaşılmaktadır. Su tesisatı olmaksızın mescidin bu şekilde yerin altında yapılmasının mânâsızlığı düşünülürse, kastelin havuzlu mekânının daha geç yapılmadığını, muhtemelen aynı anda inşâ edildiğini söyleyebiliriz. Eserin birçok defâ tâmir edildiği bilinmekteyse de, asıl plânını koruduğunu tahmin etmekteyiz. 943 (1537) ve 950 (1543) târihli Antep Livası Mufassal Defterlerinde, şehrin mahalleleri arasında "*Sokak-ı kastel*" adındaki bir mahalleden de bahsedilmektedir(9). Kastelin bulunduğu sokağın bugünkü adı "*Pişirici Kasteli Sokağı*"dır. Bunların aynı sokağa verilmiş isimler olduğunu kabul edersek, Pişirici Kasteli'nin târihi kısmen aydınlığa kavuşmuş olacaktır. Ayrıca, bu kastelin mescid kısmının kible duvarında, üzerinde sülûsle "*Lâ ilâhe illa'llah, Muhammedun resûlullah*" yazısının yer aldığı büyükçe ve düz satırlı bir kabara mevcuttur ki, bu tarz kabarlara daha çok Memlûklü yapılarında rastlamaktayız. Bu da eserin Memlûklü geleneğinin canlı olduğu bir devirde yapıldığını gösterir mâhiyettedir.

Halep'i XVII. asırda onbir defâ ziyâret eden Evliya Çelebi, bu şehirdeki câmileri sayarken, Kastel Harâmî Câmii, Kastel Kurad Câmii, Kastel Sultan Murad Câmii ve Kastel Şeref Câmii'lerini de zikretmektedir ki bu, kastellerin Halep'te yaygın olduğunu göstermektedir(10). Evliya Çelebi, Halep'teki kastellerin mimâriileri hakkında bilgi vermediği için, kastel kelimesiyle Kilis'te olduğu gibi çeşme mânâsının mi, yoksâ Antep'teki gibi yeraltındaki su tesislerinin mi kastedildiğini bilememekteyiz. Aynı seyyah, "*Antep'te her evden su geçmektedir ve bunlar üzerinde şadırvan veya havuz bulunmaktadır*" demek suretiyle kastellerin varlığına da işâret etmiş olmaktadır(11).

Kasteller, kısmen veya tamâmen yeraltında yapıldıkları için târihlendirilmelerine yarayabilecek tezyinât ve mimârî teferruattan da mahrum-

durlar. Bu sebeple mevcut kastellerin târihlerini ya seyyahların ve târihçilerin verdikleri bilgiden, ya da genellikle bir câmî yanında yapılmaları dolayısıyla bu câmilerin târihlerinden çıkarmak gerekmektedir. Kasteller, suyun câmî avlusu seviyesine çıkmaması yüzünden abdest almak için lâzım olan suya ulaşmak maksadıyla câmî yakınlarına ve büyük bir ihtimâlle onlarla aynı târihte yapılmışlardır. Buna göre Şeyh Fethullah Câmii Kasteli 971 (1563)(12), Ahmet Çelebi Kasteli ise câmîin bânisi Hacı Osman oğlu Ramazan tarafından 1083 (1673)(13) yılında yapılmış olmalıdır. Kezâ, İhsan Bey Kasteli de, avlusu altında bulunduğu XVIII. yüzyıla târihlenen câmî ile aynı târihte veya ondan bir müddet evvel yapılmış olmalıdır(14). Mevcut kastellerden mescidsiz ve kısmen yeraltında yapılmış olan Kozluca Kasteli'nin inşâ târihini sarîh bir şekilde tesbit edemiyoruz. Fakat kastelin, aynı adı taşıyan bir câmîin kiblesinde yapılması ve mescidinin olmayışı, burasının XX. yüzyılın başında inşâ edilen câmî ile aynı târihi taşıdığını göstermektedir.

Kasteller sâde ve gösterişsiz yapılarına rağmen, yapılmaya başlandıkları ilk günden, çeşme ve evlerin modern mânâda şehir içme suyuna kavuştuğu tarihe kadar önemini korumuştur. Bununla beraber, onların sıhhi oldukları söylenemez. Bir insanın rahatlıkla gezebileceği kadar geniş kanallarla şehir dışından getirilen su, bir kastele ulaşmadan önce, yukarıda da belirttiğimiz gibi başka bir kastelden ve evlerin altından geçiyordu. Su işlerine bakan görevlilerin ve mahalle sâkinlerinin bütün gayretlerine rağmen suyun ilk menzilden itibâren kirlenmesi muhak-

ları hasebiyle, Antep kastellerinden ziyâde "ab-anbar"lara benzer tesisler olduğu anlaşılmaktadır. Kezâ, edindiğimiz şifâhî bilgilere nazaran, Halep ve Şam'daki kasteller de Antep'tekiler kadar geniş fonksiyonlara sahip değillerdir. Tabii, kastellerin menşei ve yaygınlık alanını tam olarak tesbit etmek, ancak yeni araştırma ve yayınlarla mümkün olacaktır.

(7) Güzelbey, C.C., Gaziantep Evliyalari, Gaziantep, 1964, s. 36.

(8) Yener, S.S., Gaziantep Kitâbeteri, Gaziantep, 1958, s. 14; Güzelbey, C.C., a.g.e., s. 34.

(9) Dağlıoğlu, H.T., XVI. asırda Antep, Gaziantep, 1937, s. 6 ve 44.

(10) Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, c. 13, İstanbul, 1971, s. 208.

(11) A.g.e., s. 202.

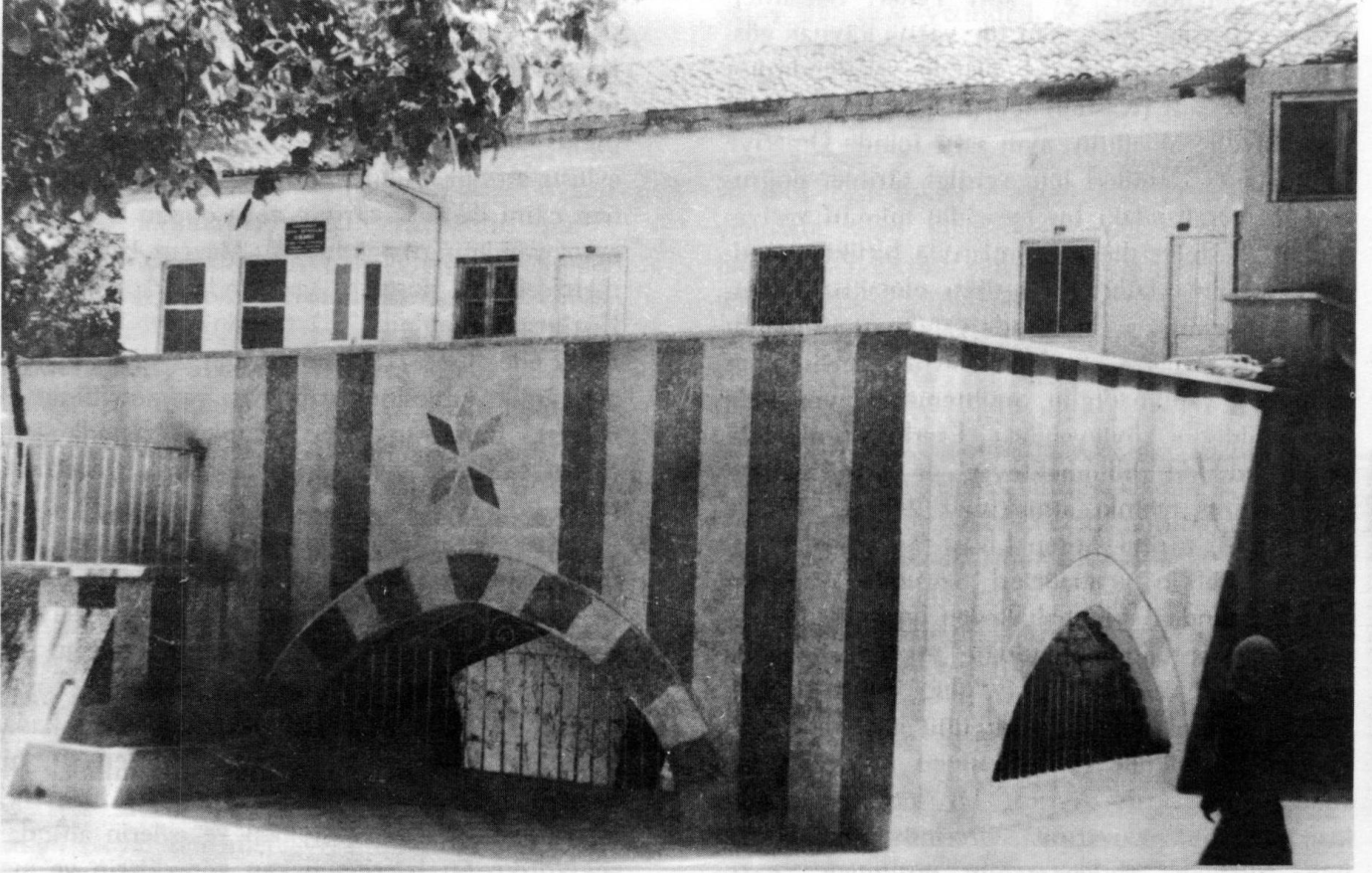
(12) Metin Sözen başkanlığında bir komisyonun hazırladığı, Türk Mimârisinin Gelişimi ve Mimar Sinan İsimli kitapta câmîin târihi 1559'dur. (Bk. a.g.e., İst., 1975, s. 213). Ancak, bizim tesbitlerimiz göre câmîin mütevellilerinden bulunan vakfiyesi 971 (1564-5) târihlidir. Bk. Çam, Nusret. Gâzi-antep Câmileri (Basılmamış lisans tezi), İlahiyat Fakültesi Kütüphânesi, Ankara, 1973, s. 78.

(13) Yener, Ş.S., a.g.e., s. 70.

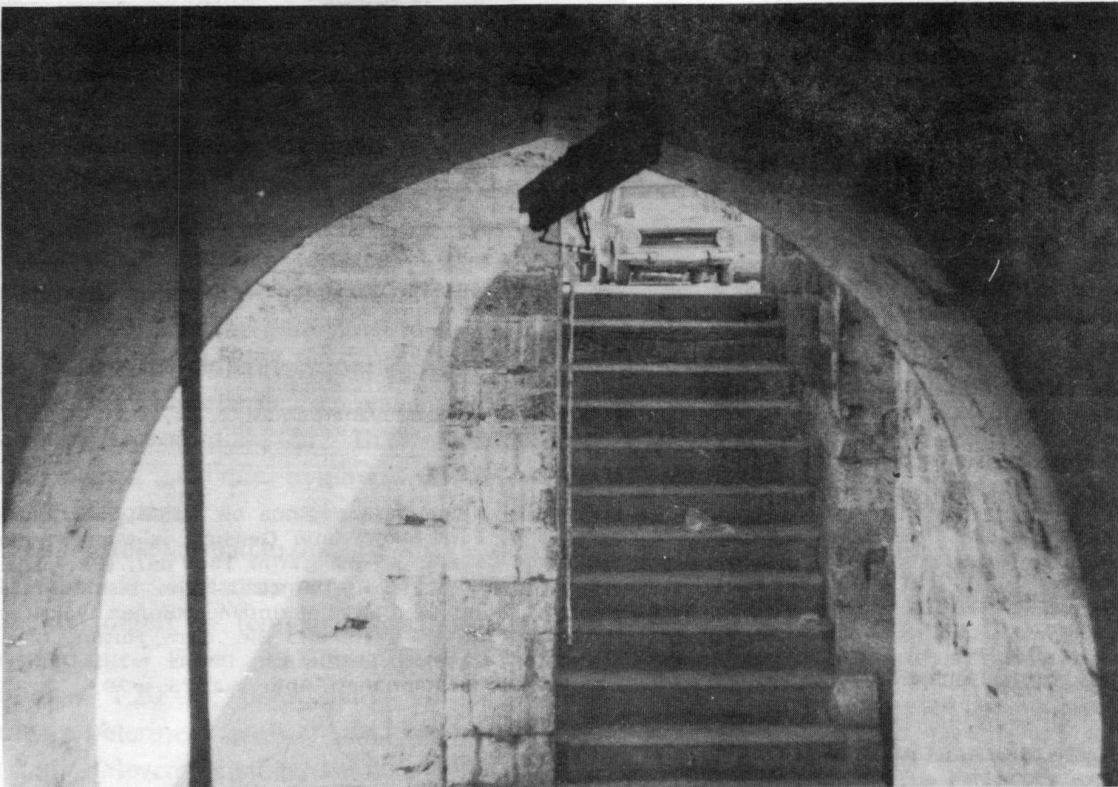
(14) Çam, N., a.g.e., s. 52.

kaktı. Ayrıca, suyun borular içinde değil de tabii tebeşir kayalar içinde akıtılması, yine aynı şekilde akıtılan kirli suların temiz suya sızmasını mümkün kılıyordu. Bu durum ve su tünellerine evlerin avlularından açılan kuyucukların bir evden bir başkasına geçmeye imkân vermesi, bu su tesislerinin ve şebekelerinin mahzurlu

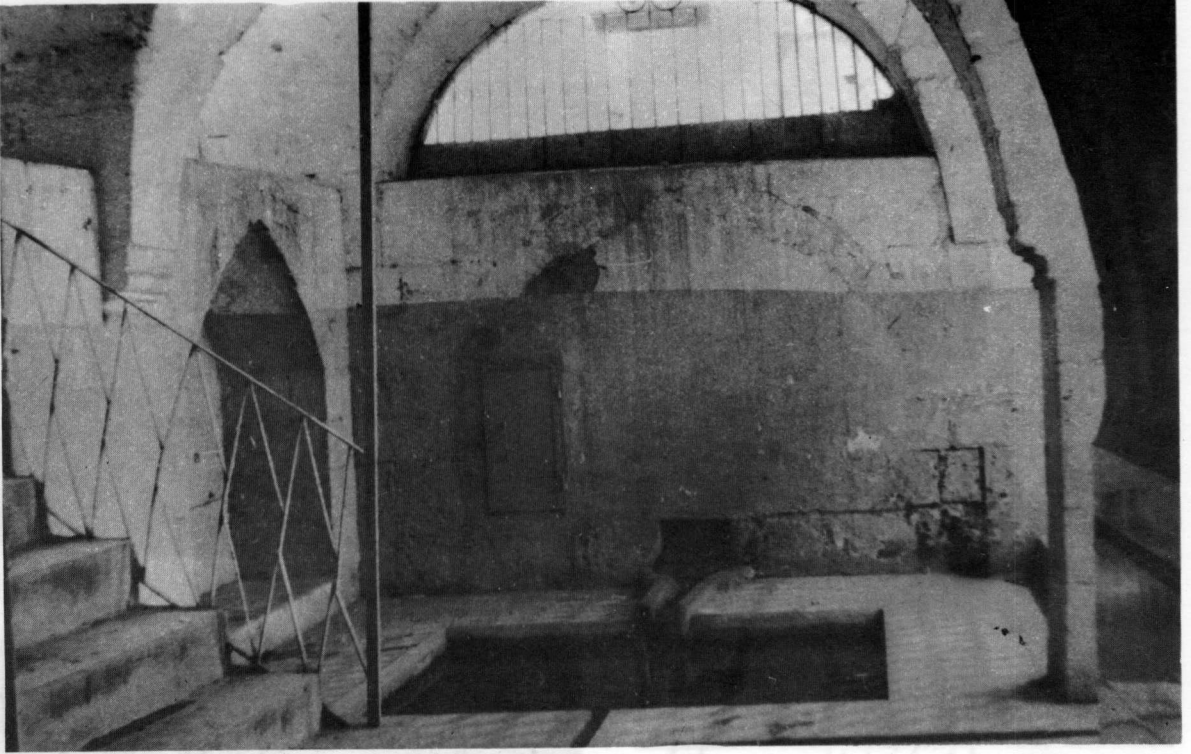
yönünü teşkil ediyordu. Bununla berâber, İstiklâl Savaşı'nda Fransızlarla yapılan savaşlarda Antep'teki bu kastleler ve su şebekeleri askeri bakımdan oldukça işe yaramıştı. Günümüzde ise bu tesisler kendi kaderlerine terkedilmişlerdir.

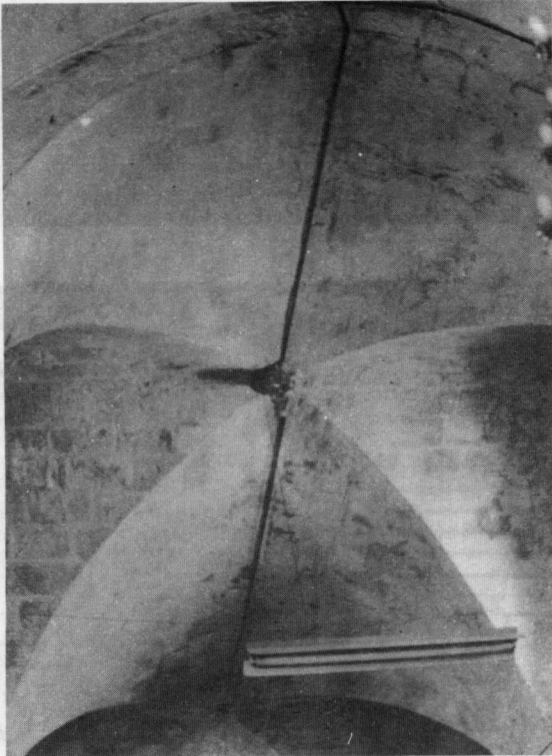
RESİM:1 Şeyh Fethullah Câmîl Kastell'nin dıştan görünüşü

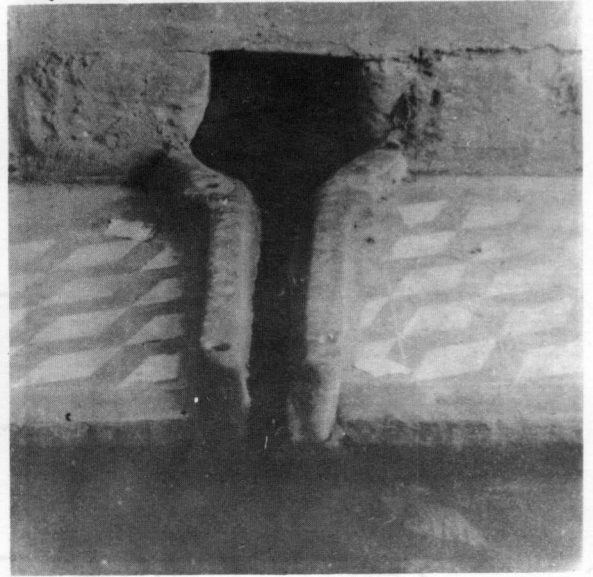
RESİM:2
Şeyh Fethullah
Câmîl Kastell'nin
kuzey merdivenleri

RESİM: 3 Şeyh Fethullah Câmîî Kastel'inin havuzlu mekânı

RESİM: 4
Aynı Kastel'in
havuzundan detay

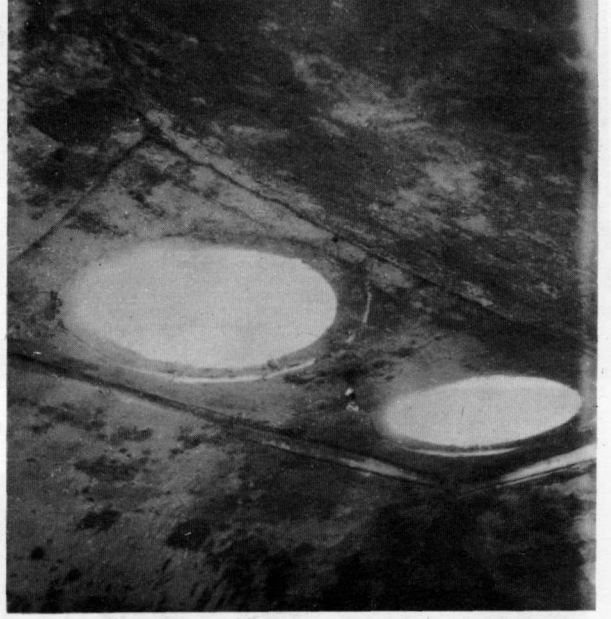
RESİM: 5
Şeyh Fethullah Câmîî
Kastel tonozlarından
bir görünüşü

RESİM: 6
İhsanbey Kasteli'nin
merdivenleri

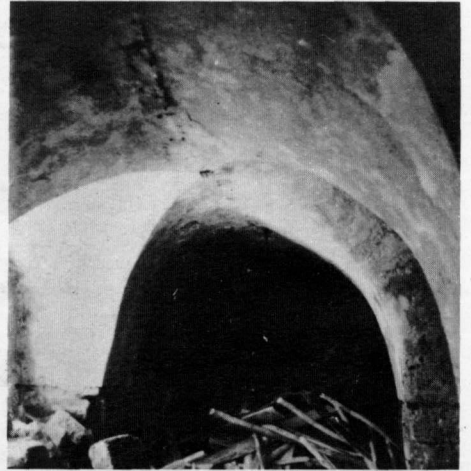
RESİM: 7
İhsanbey Kasteli'nin meşit kısmı

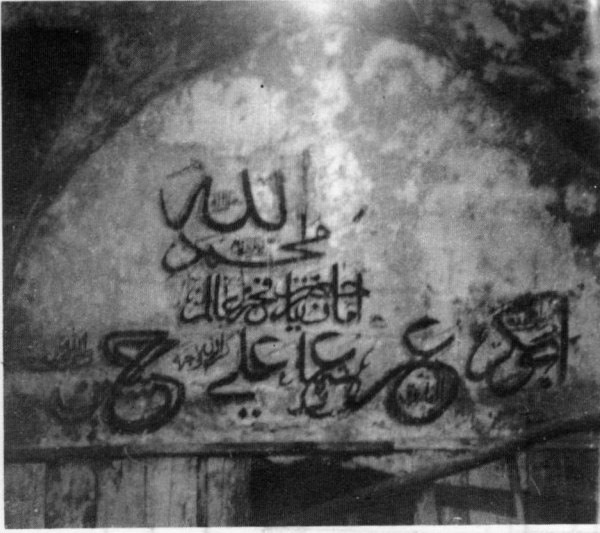
RESİM: 9
Aynı
Kastelin ışıkları

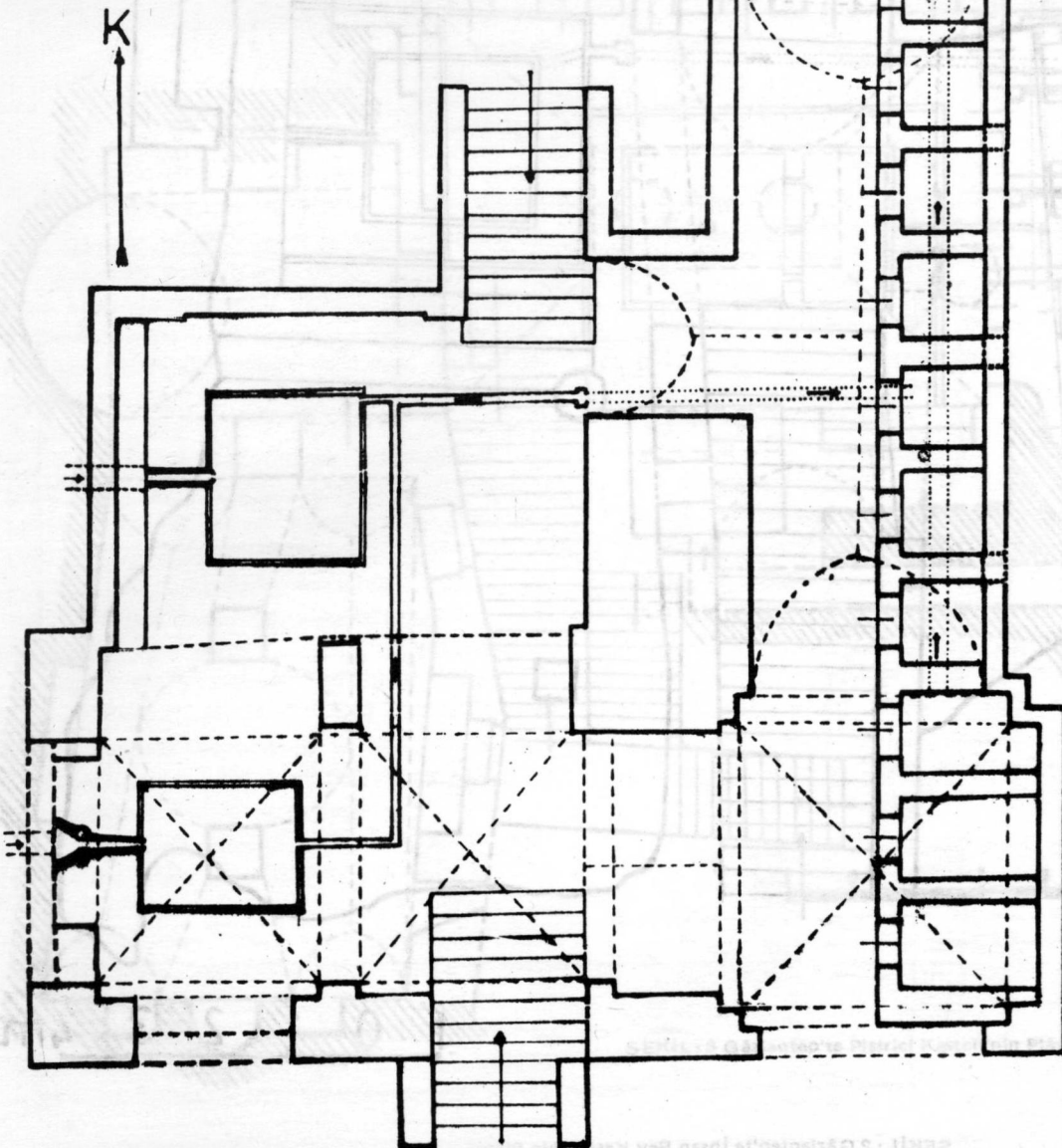
RESİM: 8
Pişirici Kasteli'nin içten görünüşü
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

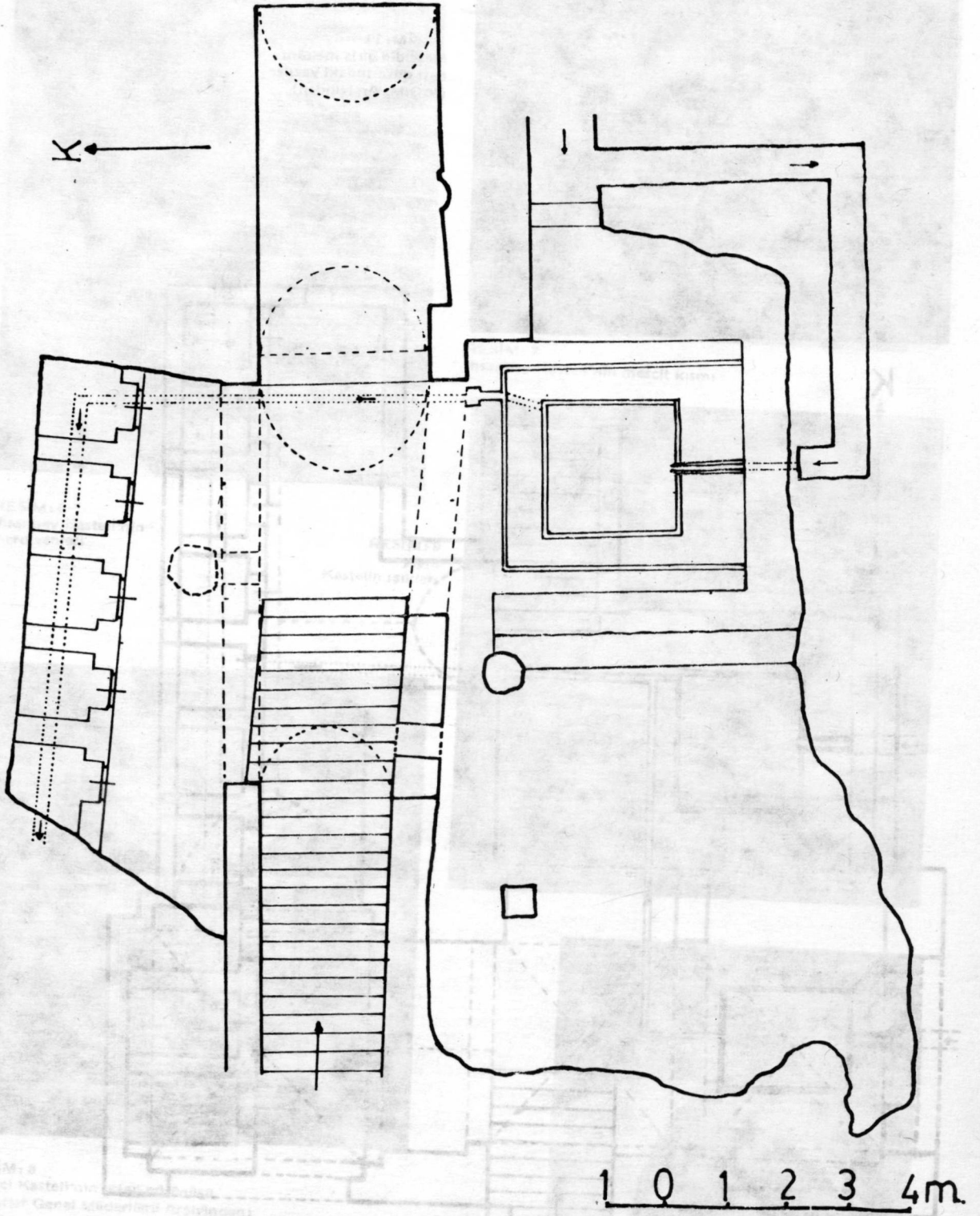
RESİM: 10
Pişirici Kasteli'nin meşit kısmından bir görünüşü

RESİM:11
Mescidin giriş mekânı
batı duvarındaki yazılar
(V.G.M. Arşivinden)

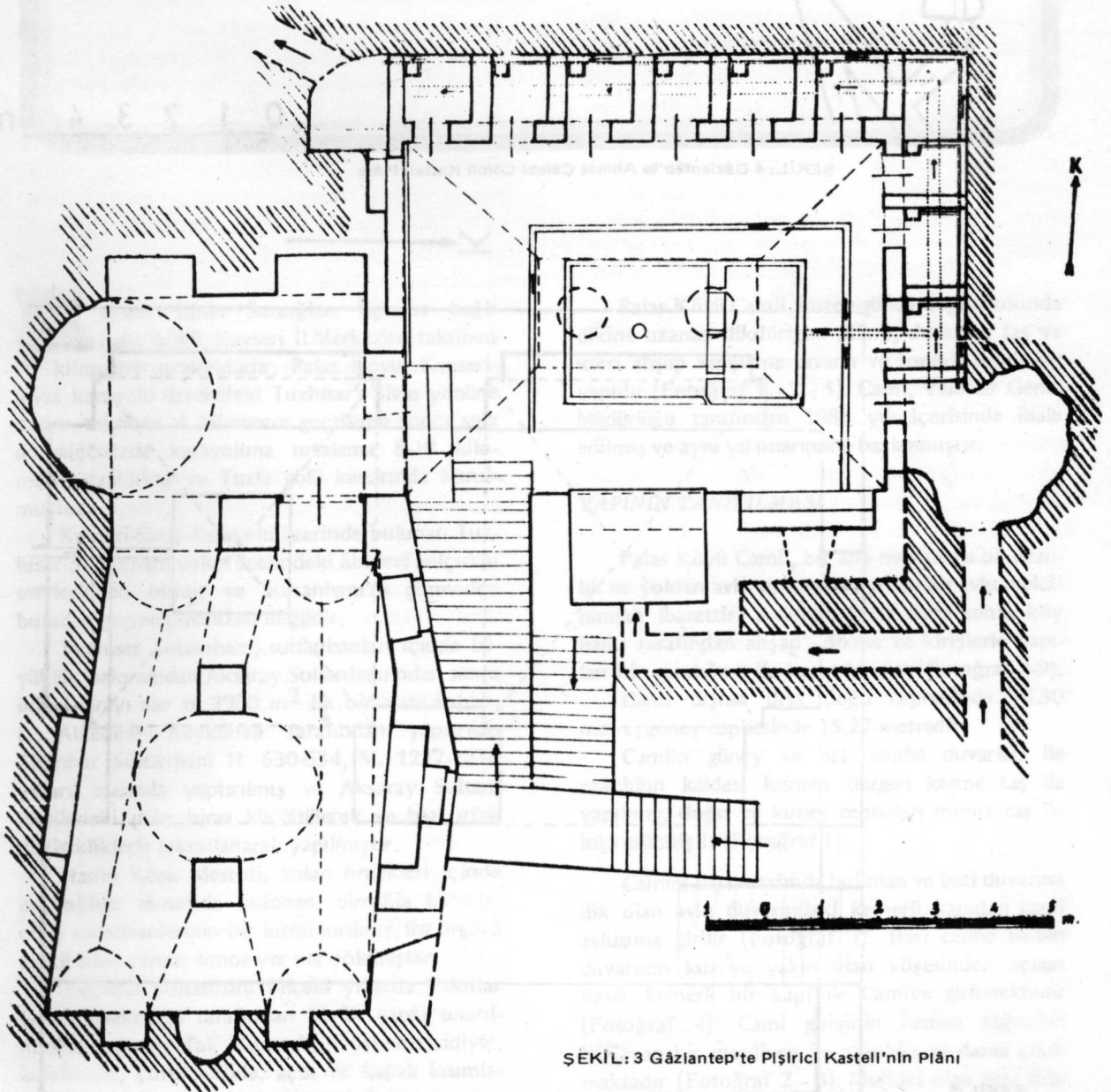

ŞEKİL: 1
Gaziantepe Seyh Fethullah Camii Kasteli Planı

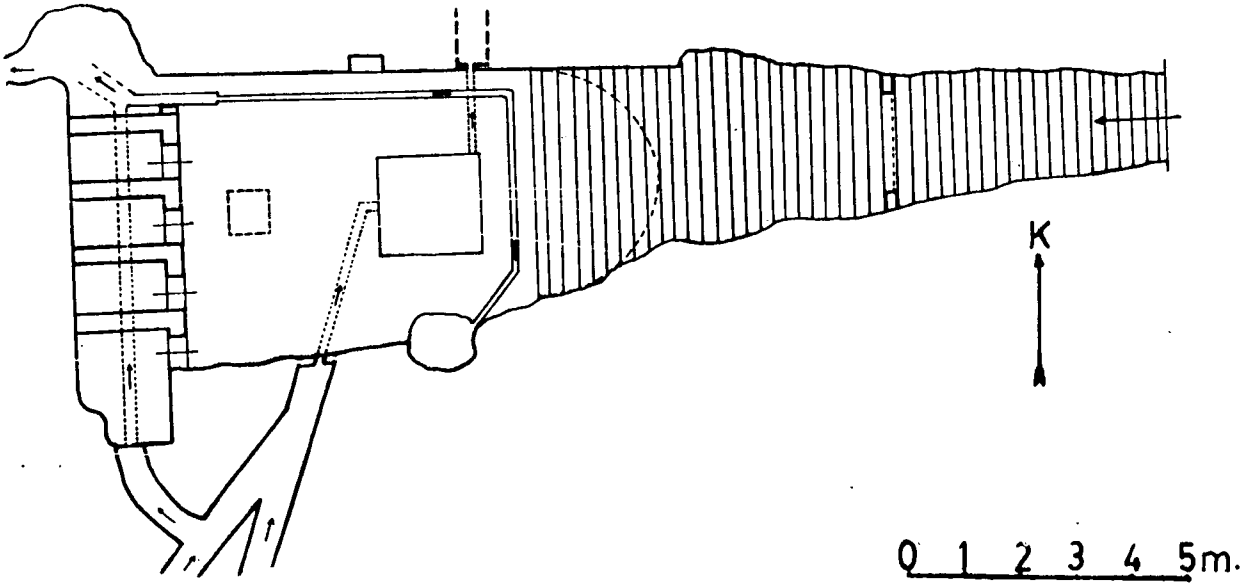

RESİM: 2
İhsan Bey Kalesi'nin Genel Çizimi
(Yükseklik Genel Çizimi)

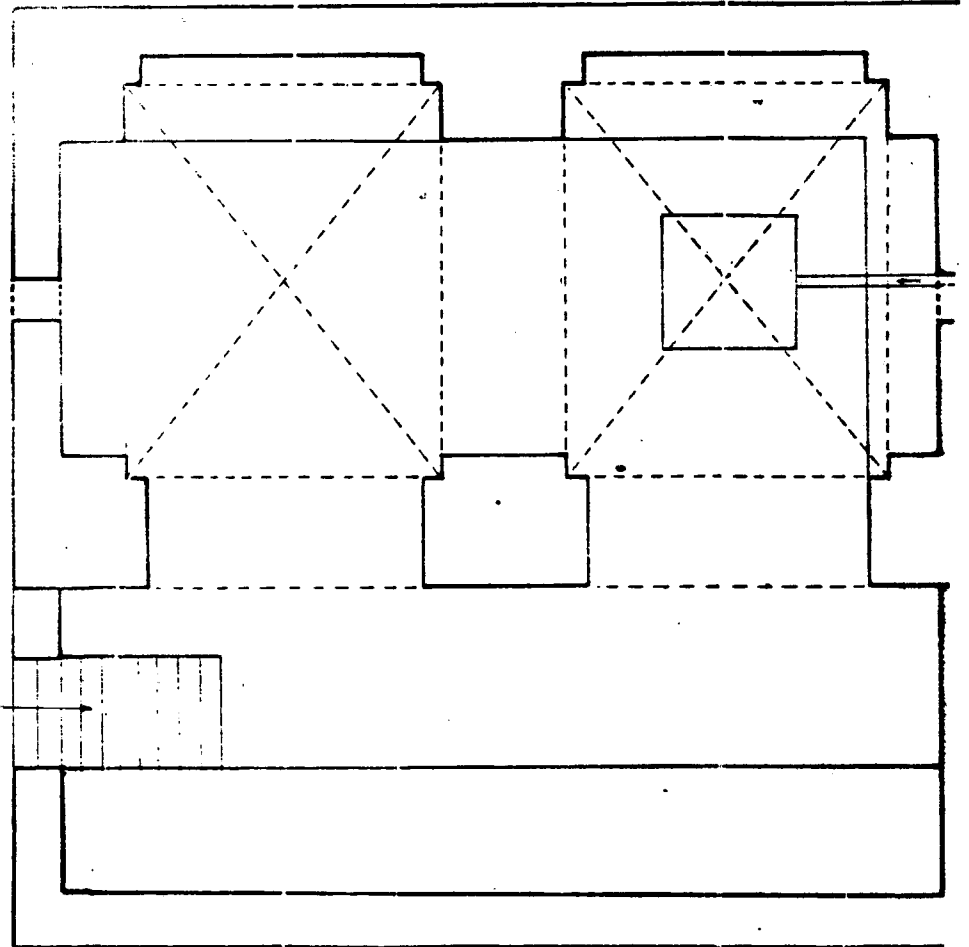
SEKİL: 2 Gaziantep'te İhsan Bey Kalesi'nin Pîanı

ŞEKİL: 3 Gaziantep'te Pişirici Kastel'inin Planı

ŞEKİL: 4 Gâziantep'te Ahmet Çelebi Câmii Kasteli Pîanı

ŞEKİL:5
Gâziantep'te
Kozluca
Kasteli
Pîanı

0 1 2 3 4 m.

KAYSERİ SARIOĞLAN PALAS KÖYÜ CAMİİ

Hüdavendigar AKMAYDALI

Kayseri İlinin Sarioğlan İlçesine bağlı Palas köyü, Kayseri İl Merkezine takriben 70 kilometre uzaklıktadır. Palas Köyü, Kayseri-Sivas karayolu üzerindeki Tuzhisar'ı Sivas yönüne doğru takriben 4 kilometre geçtikten sonra sola döndüğünüzde karayoluna ortalama 8-10 kilometre uzaklıkta ve Tuzla gölü kenarında kurulmuştur.

Kayseri-Sivas karayolu üzerinde bulunan Tuzhisar Sultanhanı yolun üzerindeki âbidevi Selçuklu eserlerinden biridir ve Sultanhanı'nı görmeden buradan geçmek mümkün değildir.

Tuzhisar Sultanhanı, sultanhanları içinde büyüklük bakımından Aksaray Sultanhanı'ndan sonra ikinci sırayı alır ve 3900 m² ilk bir alanı kaplar. I. Alâeddin Keykûbad tarafından yaptırılan Tuzhisar Sultanhanı H. 630-634, M. 1232-1236 yılları arasında yaptırılmış ve Aksaray Sultanhanı'ndaki plân biraz küçültülerek ve bazı ufak değişikliklerle tekrarlanarak yapılmıştır.

Hanın Köşk Mescidi, kalan örnekleri içinde en sağlam durumda bulunan olmakla birlikte, çıkış merdivenlerinin bir kısmı kırılmış, üst örgüyü teşkil eden çapraz tonoz yer yer çökmüştür.

Tuzhisar Sultanhanı önceki yıllarda Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından büyük çapta onarılmasına rağmen Tak kapısıyla, Köşk mescidiyle, kuleleriyle, çörtlenleriyle, açık ve kapalı kısımlarıyla yine onarıma muhtaç durumdadır.

Kısaca Tuzhisar Sultanhanı'nı görüp özetledikten sonra, Palas köyündeki eski eser camimize dönebiliriz.

Palas Köyü Camii, kuzey-güney doğrultusunda dikine uzanan dikdörtgen plânlı, duvarları taş ve üzeri ahşap kirişleme tavanlı ve toprak damlı bir yapıdır (Fotoğraf 1 - 2 - 5). Cami, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1983 yılı içerisinde ihale edilmiş ve aynı yıl onarımına başlanmıştır.

YAPININ TANITILMASI

Palas Köyü Camii, bir ana mekân ile bir ezanlık ve yoldan avlu duvarı ile ayrılan bir avlu mekânından ibarettir. Avlunun üzeri daha sonra köy halkı tarafından ahşap dikme ve kirişlerle yapılan bir sundurma ile kapatılmıştır (Fotoğraf 4-9).

Cami dıştan dışa doğu cephesinde 18.30 metre, güney cephesinde 15.27 metredir.

Camiin güney ve batı cephe duvarları ile ezanlığın kaidesi kısmen düzgün kesme taş ile yapılmış, doğu ve kuzey cepheleri moloz taş ile inşa edilmiştir (Fotoğraf 1).

Camiin batı tarafında bulunan ve batı duvarına dik olan avlu duvarındaki kemerli kapıdan cami avlusuna girilir (Fotoğraf 7). Batı cephe beden duvarının kuzeye yakın olan köşesinden açılan basık kemerli bir kapı ile Camiye girilmektedir (Fotoğraf 4). Cami girişinin hemen sağından başlayan bir merdiven ile ezanlığa ve dama çıkılmaktadır (Fotoğraf 2 - 3). Muhdes olan avlu sundurmasının merdiven üzerinde sona erdiği yerden ezanlığa kadar olan cephe, basit bir taş silme ile nihayetlendir (Fotoğraf 3). Bu taş silme diğer cephelerde yoktur.

Cami toprak damlıdır ve damın akıntısı doğu ve batı yönlerine verilmiştir. Bundan başka güney cephede iki adet de çörten bulunmaktadır (Fotoğraf 1).

Palas Köyü Camii, muhtelif zamanlarda onarılmış ve avlu duvarındaki kemerli kapının iç kısmında bulunan kitabesinden anlaşıldığı kadarı ile, 1813 tarihinde Hacı Arapzâde Osman tarafından yeniden yaptırılmıştır.

Hacı Arapzâde Osman'ın eski camii yıkarak, tamamen yeni bir plân üzerine camii bugünkü şekliyle mi inşa ettiği; yoksa eski camii yıkıp plânına sadık kalarak yeniden mi yaptırdığı belli değildir.

Eser plân olarak, Selçuklu plân tipine daha yakındır. Biz Hacı Arapzâde Osman'ın camii 1813 yılında yıktırdığı ve eski plânına da sadık kalarak, belki bazı değişikliklerle yeniden yaptırdığı görüşündeyiz. Ancak bu görüşümüz kuvvetli bir ihtimaldir. Kazı neticesinde çıkacak izlere göre durum kesinlik kazanabilecektir. Bugün için de kazı yapılmasına gerek ve imkân yoktur.

DOĞU CEPHESİ

Doğu cephesi 18.30 metre uzunluğunda, yerden ortalama 5.20 metre yüksekliğindedir ve cephe düz olarak nihayetlenir. Doğu cephesinde dört adet pencere, bu cephenin başlıca mimari elemanıdır. Yerden ortalama 0.50 metre yüksekliğinde atılan ahşap hatıllarla desteklenen beden duvarı moloz taş ile kaplıdır.

Bu cephede güneyden kuzeye doğru sıralanan üç adet pencere birbirinin aynısıdır ve 1.25 metre yüksekliğinde, 1.45 metre genişliğindedir. Fakat kuzey köşeye yakın olan son pencere bunlardan daha küçük ebattadır ve mahfel kısmını aydınlatmaktadır.

KUZEY CEPHESİ

Kuzey cephesi yerden ortalama 5.05 metre yüksekliğinde ve 15.03 metre uzunluğundadır. Cephe, moloz taş ile kaplanmıştır ve yukarıda düz bir şekilde nihayetlenir. Cephenin batıya yakın olan köşesinde mahfili aydınlatmak üzere açılmış 1.30 x 1.10 metre ebadındaki penceresi yegâne mimari elemanıdır.

Mahfili aydınlatan doğu cephe ile kuzey cephedeki bu pencereler, cephe ile bir uyum sağlamaktan uzaktırlar.

BATI CEPHESİ

Batı cephe 17.28 metre uzunluğunda ve yer-

den ortalama 5.00 metre yüksekliğindedir. Camiye giriş, batı cephenin kuzeye yakın olan kısmından açılan basık kemerli bir kapı ile sağlanır (Fotoğraf 4). Cami giriş kapısının solunda kalan ve cepheye bitişik olan oda sonradan yapılmıştır.

Bu cephenin avlu duvarından içerde kalan kısmı cami avlusunu teşkil eder ve bu avlunun üstü köy halkınca derme çatma olarak kapatılmıştır (Fotoğraf 4 - 9).

Cami giriş kapısının hemen sağından başlayan merdiven ise ezanlık ve dama çıkışı sağlamaktadır (Fotoğraf 2 - 3). Bu merdivenin bir kısmı ile ezanlık kaidesi avlu duvarının dışına taşmıştır. Ezanlık kaidesinin hemen sonunda, cephenin güneye yakın köşesinde 0.86 metre genişliğinde bir pencere bulunmaktadır (Fotoğraf 1).

Dik olan avlu duvarı batı cephesini âdetâ ikiye bölmektedir. Cami avlusunu yoldan ayıran ve avluya girişi sağlayan iç içe iki kemerli kapısı olan bu duvar, cami ile birlikte yapılmış olmalıdır (Fotoğraf 7).

Cephe kısmen düzgün kesme taş ile inşa edilmiştir. Ezanlık kaidesinden itibaren güneye doğru beden duvarı ahşap hatıl ile takviye edilmiştir. Ayrıca bu cephede ezanlık kaidesinden kuzeye doğru avlu sundurmasına kadar olan kısımda üstte basit bir silme vardır (Fotoğraf 3).

GÜNEY CEPHESİ

Güney cephe 15.27 metre uzunluğunda ve yerden ortalama 4.37 metre yüksekliğindedir. Cephe düzgün kesme taş ile inşa edilmiştir ve düz olarak nihayetlenir. Yerden ortalama 0.50 metre yüksekliğe konan ahşap hatıllarla beden duvarı takviye edilmiştir (Fotoğraf 1).

Cephede sağda ve solda 0.86 metre genişliğinde, 1.32 metre yüksekliğinde iki adet pencere bulunmaktadır. Ayrıca damın akıntısını dışarıya atan iki adet çörten, bu pencerelerle birlikte, cephenin başlıca mimari elemanlarını teşkil eder.

İÇ YAPI

Palas Köyü Camii, batı cepheden girişi olan bir ana mekân ve batı cephe beden duvarı ile bağlantılı bir merdivenle çıkışı sağlanan bir ezanlık ve kemerli giriş kapısı olan bir avlu duvarından meydana gelmektedir. Cami içten içe 16.50 x 13.03 metre ebadında kuzey güney doğrultusunda dikine uzanan dikdörtgen plânlı bir yapıdır.

Ana mekânın ortasında takriben 1.00 x 1.00 metre ebadında ve kuzey güney istikametinde sıralanan kemerlerin oturduğu üç adet ayak vardır (Fotoğraf 8). Bu ayakların doğu ve batı kısımlarında birer kemer vardır. Bu ayaklarla doğu ve

batı beden duvarlarına bitişik destek ayaklara oturan kemerler, ana mekânı kuzey güney doğrultusunda iki sahna, doğu batı doğrultusunda dört sahna ayırır. Güney (Kible) duvarının içinde 0.55 metre derinliğinde üç açıklıklı bir kemer sırası bulunmaktadır. Kible duvarı içinde böyle bir kemer sırası bulunmasına karşılık, kuzey duvarında böyle bir durum yoktur. Kible duvarının ortasında bulunan kemerin içinde mihrab yer alır.

Yer yer dökülen sıvalardan görüldüğü kadarı ile ana mekânın ortasındaki, kemerleri taşıyan ayaklar ve kemerler düzgün kesme taştır. Fakat köy halkı tarafından bütün iç duvarlar gibi bu ayaklar ve kemerler sıvanmış ve badana yapılmıştır (Fotoğraf 5 - 8 - 10).

Ana mekânın doğu ve batı duvarlarına kemerlerin daha rahat oturabilmesi ve duvarlarda herhangi bir çalısmaya meydan verilmemesi için, ortalama 0.60 metre derinliğinde, 0.80 metre genişliğinde destek ayaklar konulmuştur (Fotoğraf 8 - 10). Bu destek ayakların arasında kalan döşeme, cami döşeme kotundan ortalama 0.45 metre yüksek tutulmuş ve böylece bir sekî meydana getirilmiştir. Ana mekânın kuzey kısmı, enine sahnin sonuncusu, tamamen mahfel olarak bırakılmıştır.

EZANLIK

Ezanlığa, camiin batı cephe beden duvarına bitişik olan ve 1.03 metre genişliğinde bir merdivenle çıkılmaktadır. Ezanlığın kaidesi 1.77 x 1.36 metre ebadındadır.

Tamamen taştan yapılan ve 1.07 x 1.07 metre ebadındaki ezanlık dört ayak üzerine inşa edilmiştir (Fotoğraf 2 - 6).

AÇIKLIKLAR

AVLU GİRİŞ KAPISI

Camiin batı cephe beden duvarındaki merdivene dik olarak dayanan avlu duvarında yer alan kapı iç içe iki kemerden oluşmaktadır. Dış kemer daha basık, iç kemer daha sivridir. Avlu kapısının açıklığı 1.15 metre, yüksekliği ise 1.70 metredir.

İç kemerin ön ve arkasında birer adet kitabe yer almaktadır.

CAMİ GİRİŞ KAPISI

Batı cephesinin kuzey tarafında yer alan basık kemerli ve 1.15 metre genişliğinde bir kapıdan camie girilmektedir (Fotoğraf 4).

Burada bulunan kapı kasası köy halkı tarafından sonradan yaptırılmıştır.

PENCERELELER

Palas Köyü Camii'nin kuzey ve batı cephesinde birer adet, güney cephesinde iki adet ve doğu cephesinde dört adet olmak üzere toplam sekiz adet penceresi vardır.

Güney cephedeki pencereler 0.86 metre genişliğinde, 1.32 metre yüksekliğindedir. Batı cephesindeki tek pencere de bunların aynısıdır (Fotoğraf 1).

Doğu cephesindeki dört adet pencereden üç tanesi ile, güneyden kuzeye doğru sıralanan ilk üç pencere birbirinin aynısıdır ve 1.32 x 1.24 metre ebadındadır. Doğu cephedeki dördüncü pencere ise bunlardan daha küçük ve kuzey cephe-deki tek pencere ile aynı ebattadır. Bu iki pencerenin ebadı 1.12 x 1.00 metredir.

ÜST ÖRTÜ

Palas Köyü Camii'nin üst örtüsünü kuzey ve güney istikametinde duvar ve kemerler üzerine konulan ahşap kirişlemeler ile bu kirişlemeler üzerine konan hasır, ot ve toprak teşkil eder.

Doğu batı doğrultusunda uzanan kemerlerin birleştiği ve üzerine oturduğu ayakların bitiş kotu kenarlara göre 0.40 metre yüksektir. Bu durum damda akıntının doğu ve batıya verilmesini sağlamıştır. Böylece dam tabii bir beşik çatı şeklini almıştır.

MİHRAB NİŞİ

0.92 metre genişliğinde, 0.45 metre derinliğinde olan mihrab, 2.37 metre yüksekliğindedir.

Mihrab, güney (Kible) beden duvarının içinde sıralanan üç adet kemerden ortadaki kemerin içinde yer alır. Çok basit olarak yapılan mihrab sıvalı ve badanalıdır.

DUVARLAR

Palas Köyü Camii'nin duvarları 0.95 metre kalınlığında ve ahşap hatıllarla desteklenmek suretiyle taştan inşa edilmiştir.

KİTABELER

Palas Köyü Camii'nde avlu kapısının iç keminde içte ve dışta birer adet; batı cephesi ve avlu duvarı ile ezanlık kaidesi arasında kalan kısımda iki adet olmak üzere, toplam dört adet kitâbe bulunmaktadır. Bunlardan batı cephesinde bulunan kitâbeler zamanla aşınmış ve okunamaz bir duruma gelmişlerdir. Avlu kapısının dış yü-

zünde yer alan kitâbe de tam olarak okunamamıştır.

Avlu kapısının iç yüzünde bulunan ve beş satırdan meydana gelen kitâbe ise okunabildiği kadarı ile şöyledir.

1— Bihamdillâh mücâhidler emredüb Hulusı Kalb ile tamâmına bu câmi'-i kebîr

2— Beytu'llâh feht-sâz ede mükemmel eyleyüb Yezdân İlâhî sâhibü'l-hayrât olanı eylegil gufrân

3— Fi sebillillâh ihyâ etmekle bu mevzî'i sâhibü'l-hayrât Hacı Arabzâde Osmân

4— İmam, Vâiz, nâsîh. . . . ker muallim hem kamusu bermurâd olub dü cihân

5— Niyâz ile duâya el açup Münîr ger derse recâsın müstecâp edüb yerin kıl cinân.

YAPILMASI GEREKEN ONARIMLAR

Palas Köyü Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1983 yılında ihale edilmiş ve aynı yıl onarıma başlanmıştır. Eserde yapılacak onarımlar şunlardır.

1— Şakûlinden çıkarak batı yönüne doğru eğilen ve merdivene dayanan batı cephe beden duvarı, cami içindeki kemerler askıya alındıktan sonra merdivenle birlikte sökülecek ve yeniden aslına uygun olarak inşa edilecektir.

2— Cami damı kaldırılacak ve duvarlar ile kemerler üzerine betonarme hatıl atılacaktır.

3— Cami üst örtü elemanlarından ahşap kirişlerin çürüyenleri değiştirilecek ve damın orijinal akıntısı bozulmadan en üste 7 cm. demirli mozaik atılacaktır.

4— Cami içindeki üç adet ayak, kemerler ve duvarlar raspa edilecektir. Düzgün kesme taş olan kısımlar taraklanacak ve diğer kısımlara sıva yapılacaktır.

5— Doğu cephesinde mahfele açılan ve diğer pencerelere uyum sağlamayan ve sonradan açıldığı belli olan pencere kapatılacaktır. Kapatılan bu pencere kuzey cephede tek başına duran pencerenin yanına açılacak ve bu cephede de pencereler arasında bir uyum sağlanmış olacaktır.

6— Harap bir durumda olan mahfel onarılacaktır.

7— Cami döşemesi yenilenecektir.

8— Çürüyen pencere doğramaları ve demirleri yenilenecektir.

9— Avlu duvarı ve kemerli avlu giriş kapısı düzenlenecek ve burada da kesme taş olan kısımlar taraklanacaktır.

10— Cami avlusunda sonradan yapılan oda ve derme çatma avlu sundurması kaldırılacak ve cami girişine ahşap bir sundurma yapılacaktır. Avlu döşemesi düzenlenecektir.

11— Moloz taş ile örülen doğu ve kuzey cephelelerde derz işleri yapılacaktır.

12— Camiin etrafı açılarak tretuar yapılacaktır.

13— Camiin elektrik tesisatı yenilenecektir.

BİBLİYOGRAFYA

ASLANAPA, OKTAY: Türk sanatı I. İstanbul, 1972, sayfa 155.

İLTER, İSMET: Tarihi Hanlar. Ankara, 1969, sayfa 29-30-31.

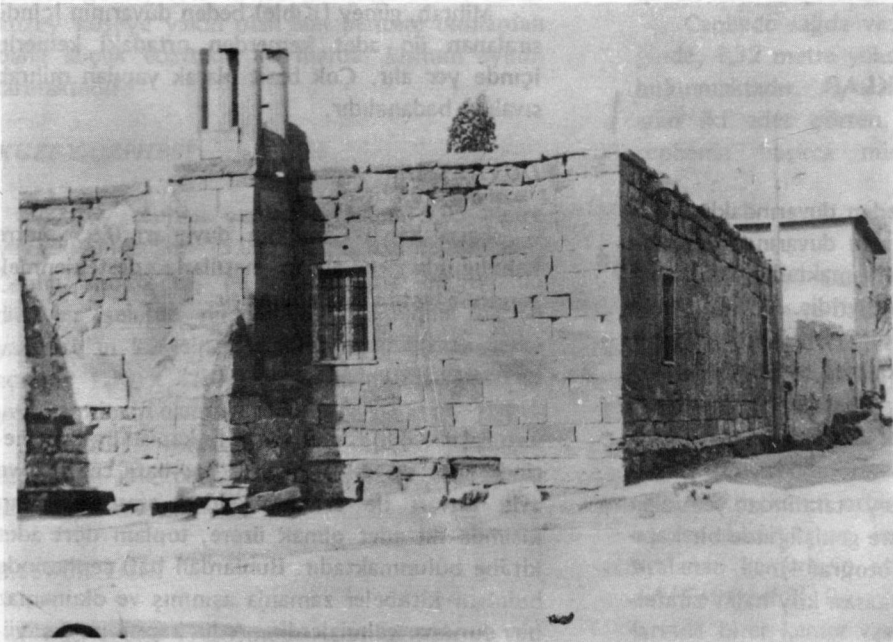

FOTO: I
Ezanlık kaldesi,
batı cephe ve
güney cephenin
görünüşü

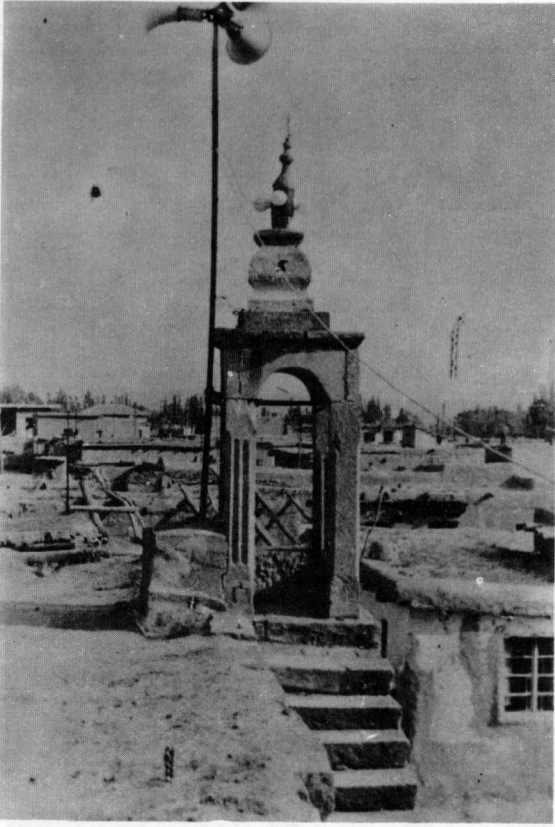

FOTO: 2
Ezanlık, Camii damı ve
Palas Köyü'nün genel görünüşü

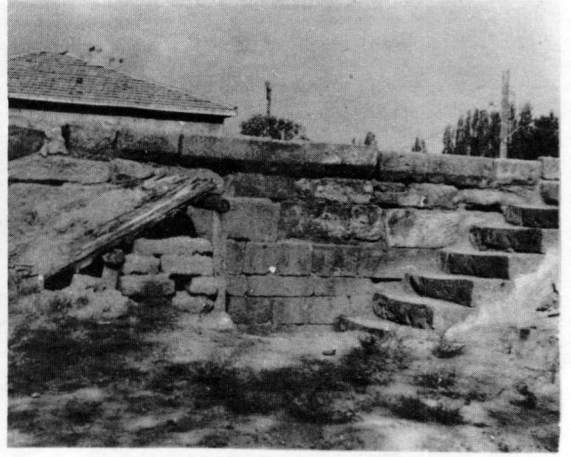

FOTO: 3
Ezanlığa çıkış merdiveni,
batı cephedeki silmeler
ve avlu sundurmasının
devamı

Foto: 4
Cami giriş kapısı ve avlu sundurması

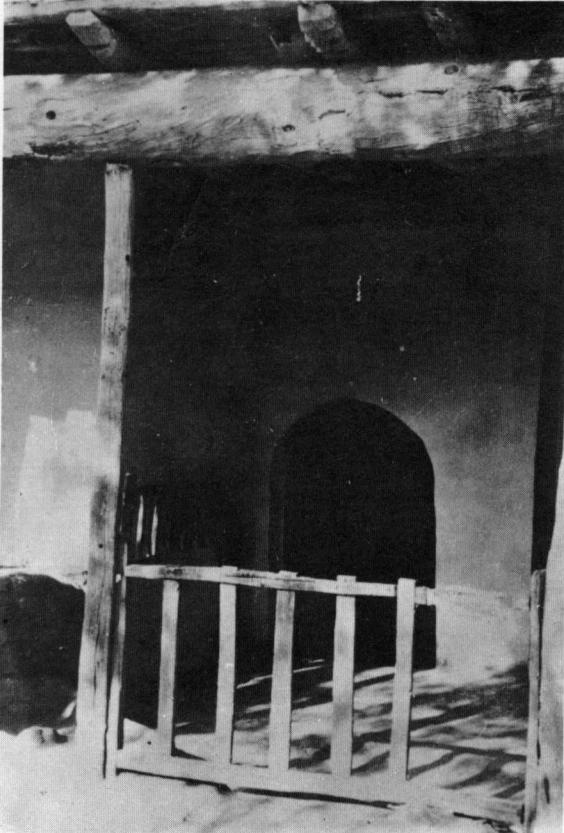

FOTO: 5
Cami içinden görünüş
Kible duvarı ve kemerler
ile ahşap kırışlemeler

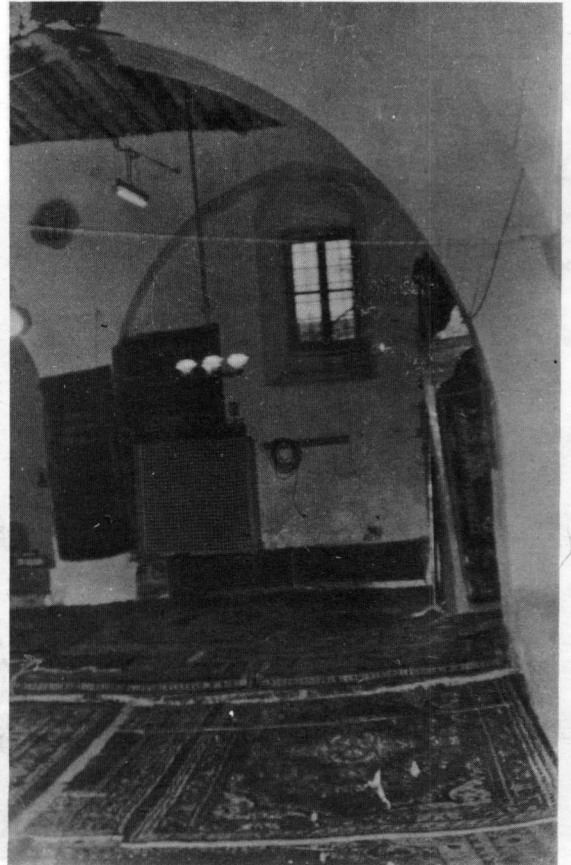

FOTO: 6 Ezanlığın diğer bir görünüşü

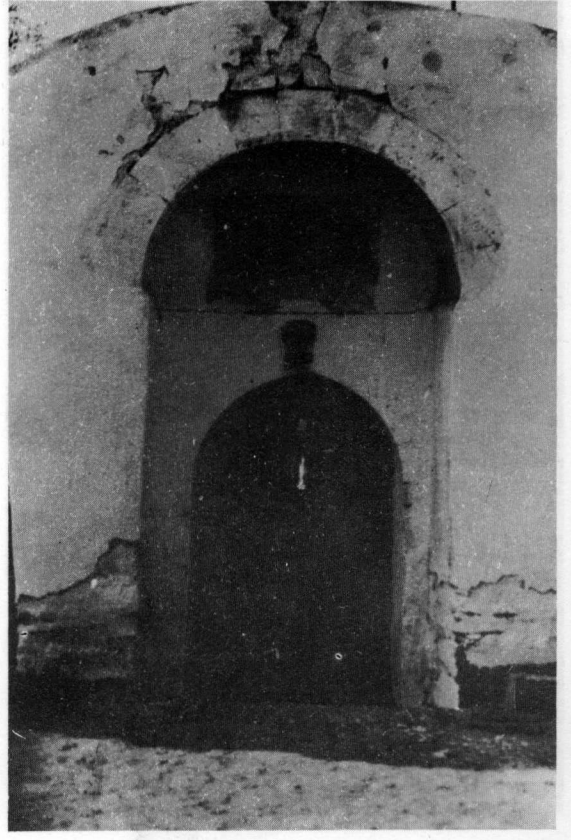
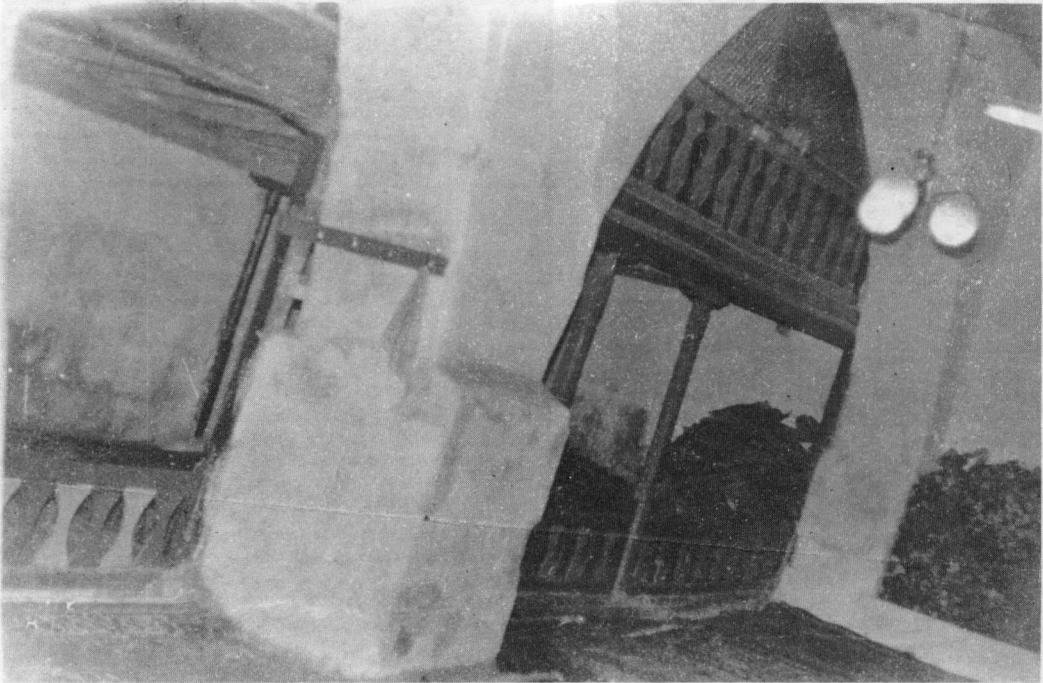

FOTO: 7
Kemerli avlu giriş kapısı ve
Kitabenin görünüşü

FOTO: 8 Ayak, kemer ve mahvilden bir görünüm

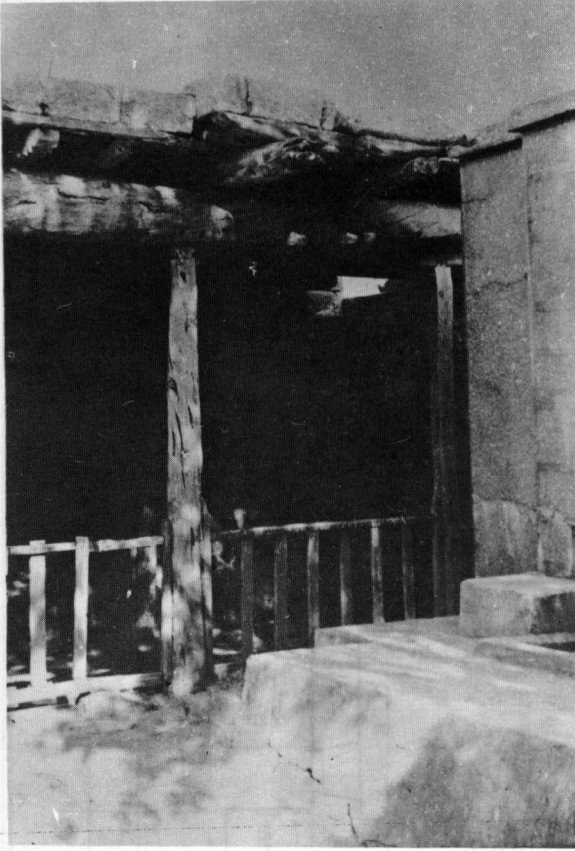

FOTO: 9
Avlu sundurmasından
diğer bir görünüş

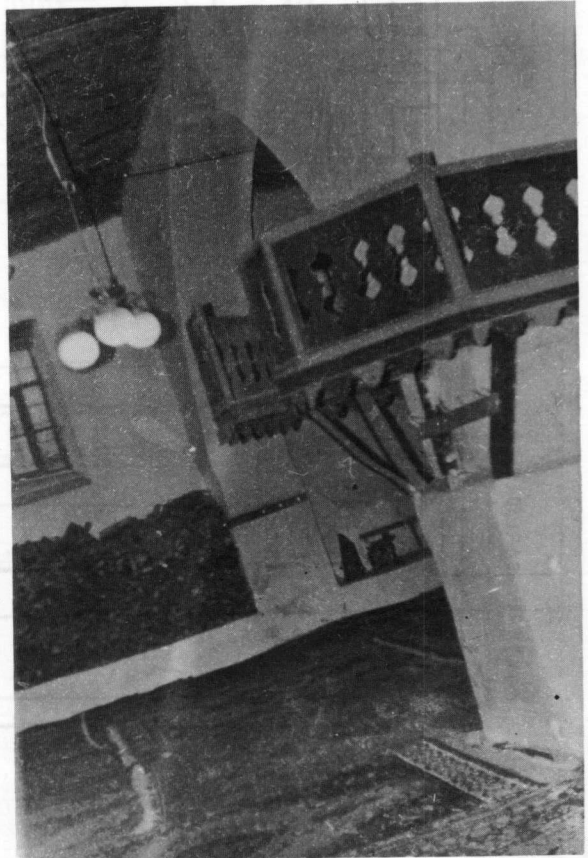
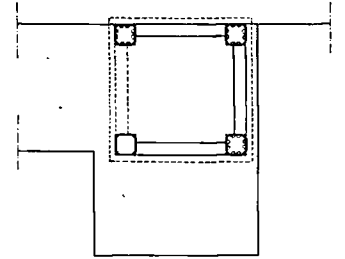
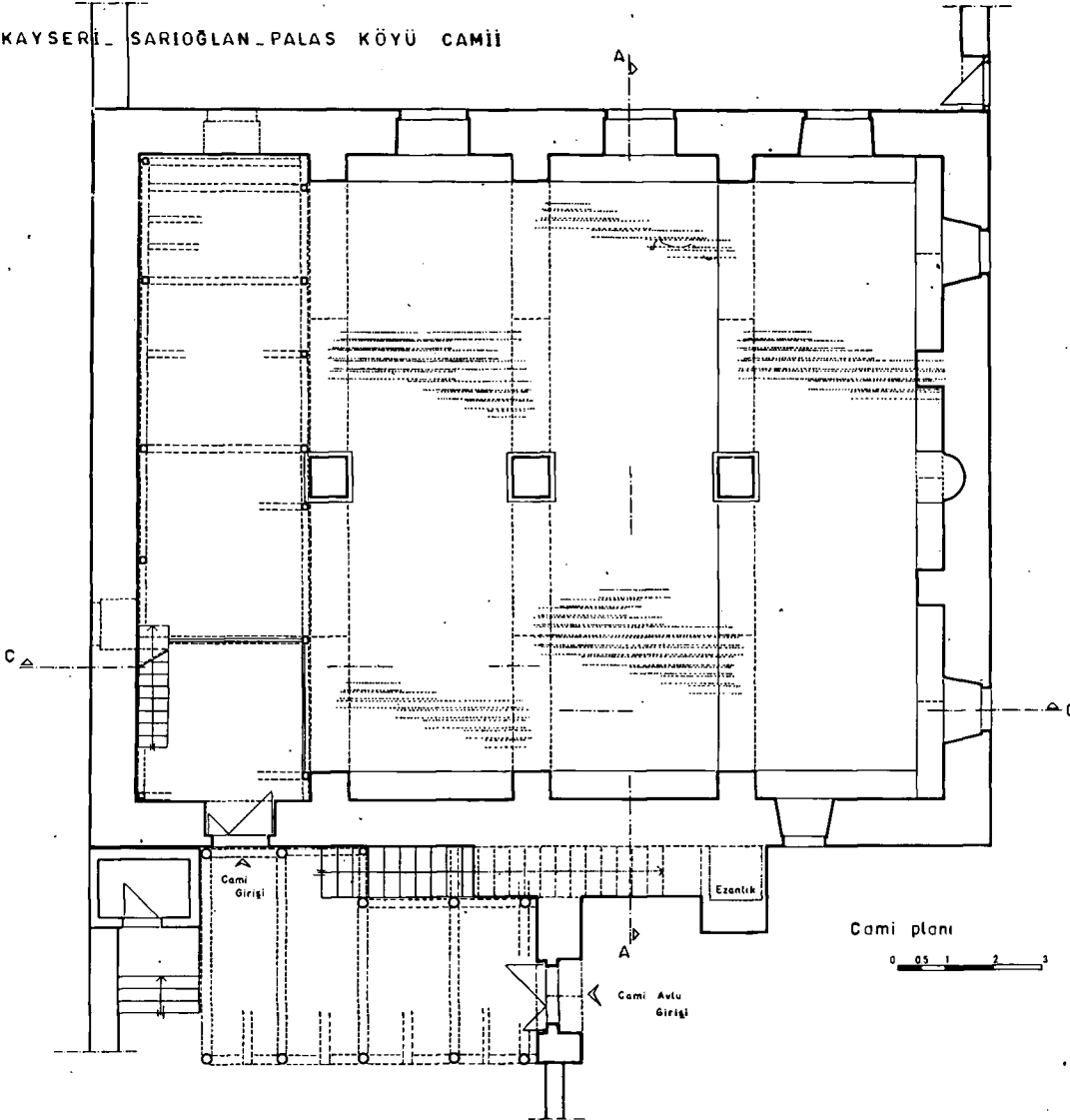

FOTO: 10
Cami içinden
diğer bir
görünüş

KAYSERİ SARIOĞLAN PALAS KÖYÜ CAMİİ

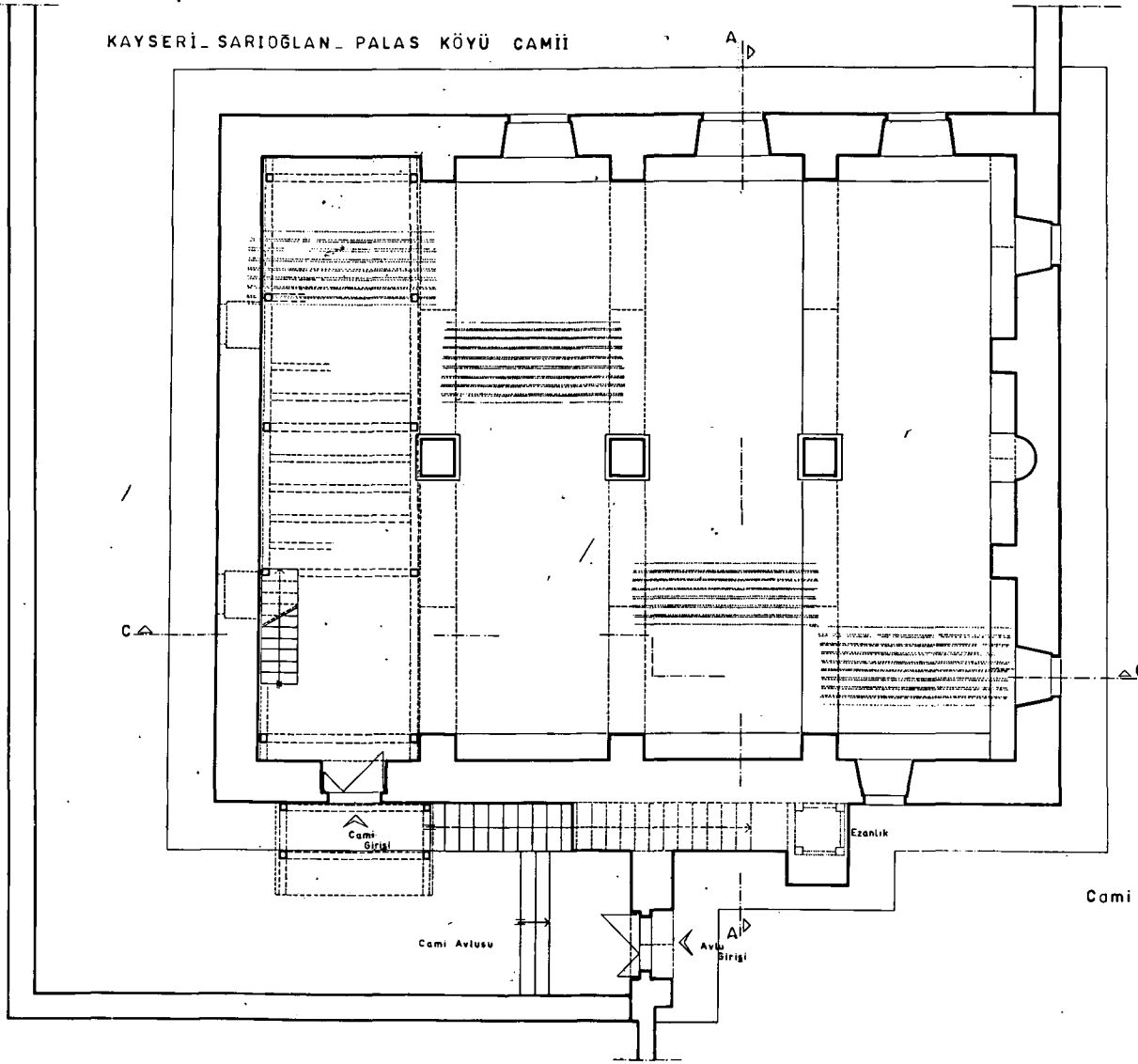

Ezantik planı

Cami planı

RÖLÖVE - 1

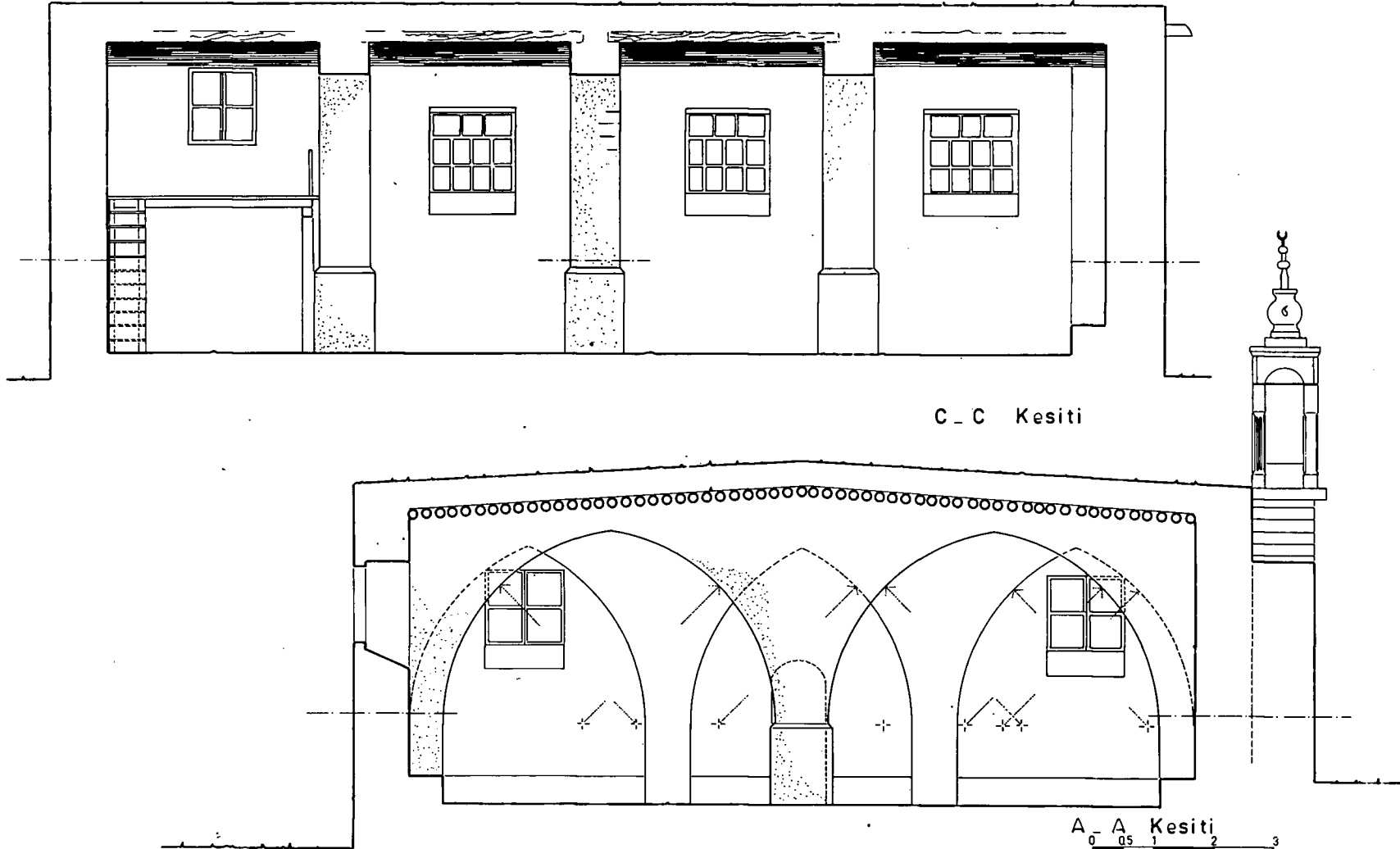
KAYSERİ - SARIOĞLAN - PALAS KÖYÜ CAMİİ

Cami planı
0 05 1 2 3

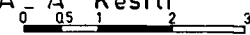
Restorasyon_1

KAYSERİ - SARIOĞLAN - PALAS KÖYÜ CAMİİ

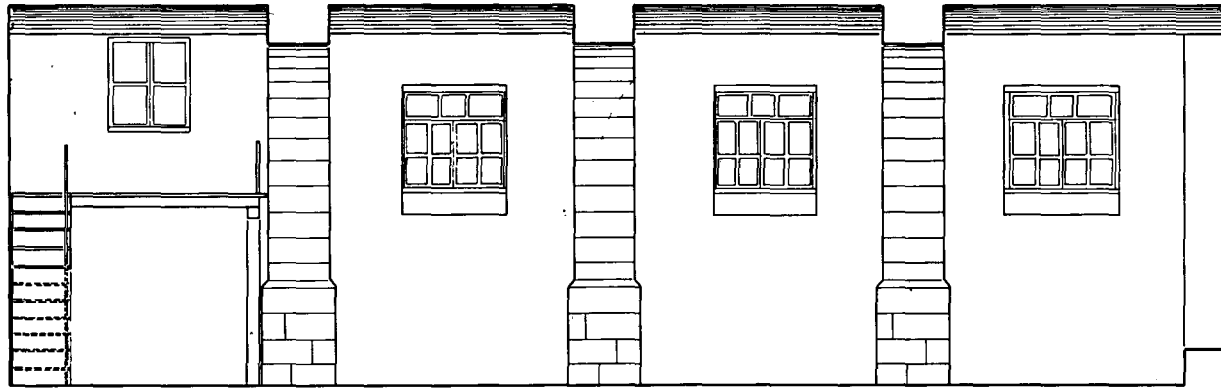
C - C Kesiti

A - A Kesiti

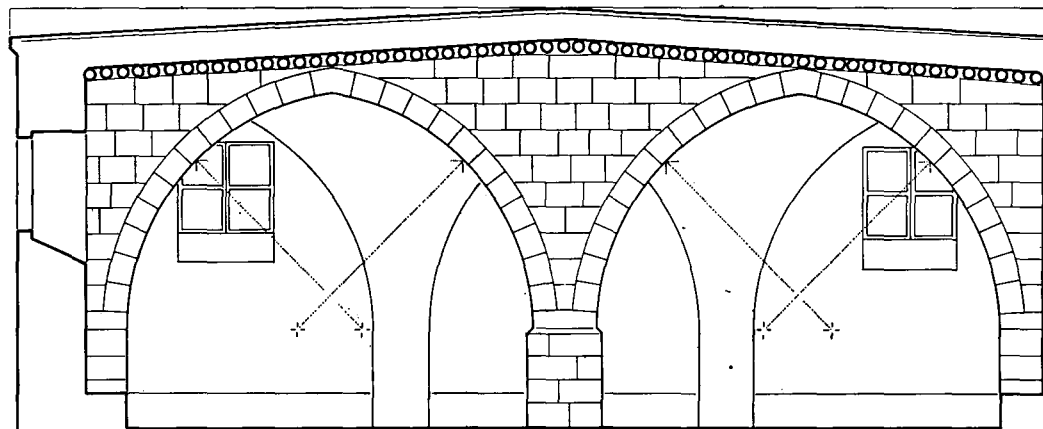

RÖLÖVE .2

KAYSERİ - SARIOĞLAN - PALAS KÖYÜ CAMİİ

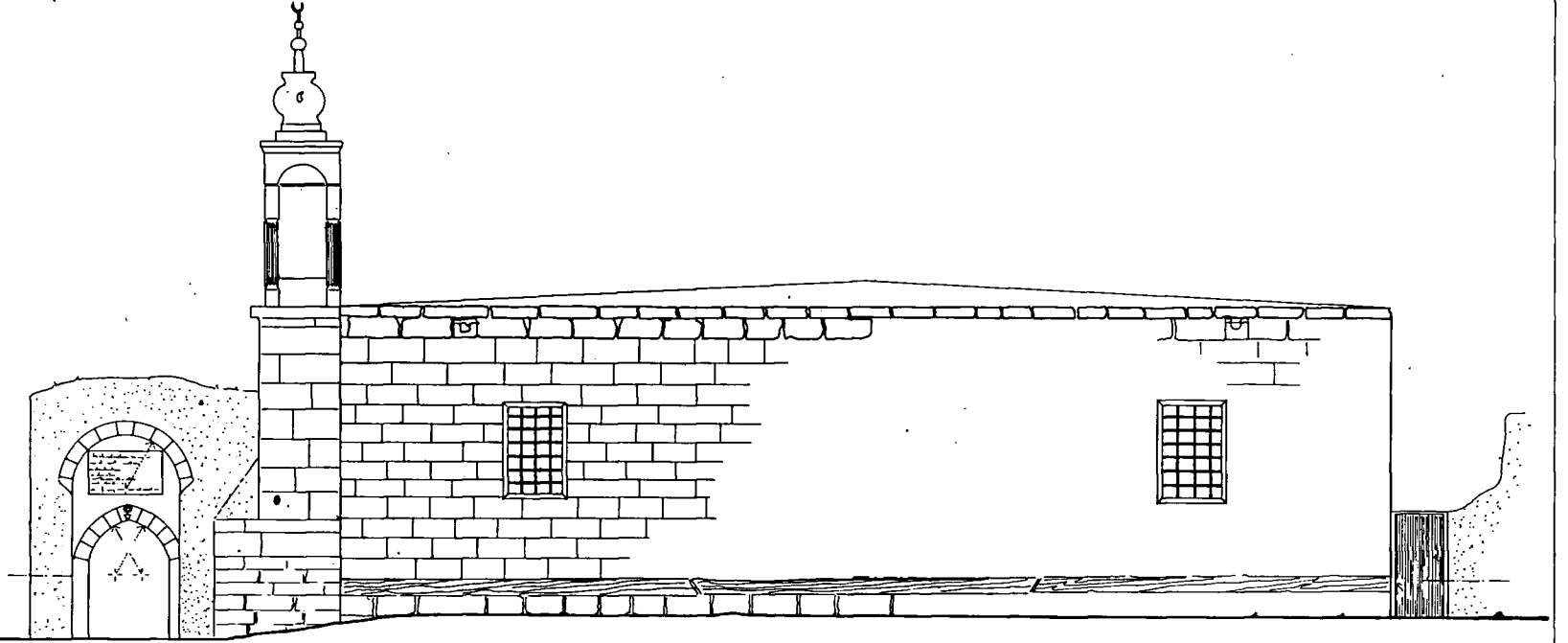

C - C Kesiti

A - A Kesiti 0 0.5 1 2 3

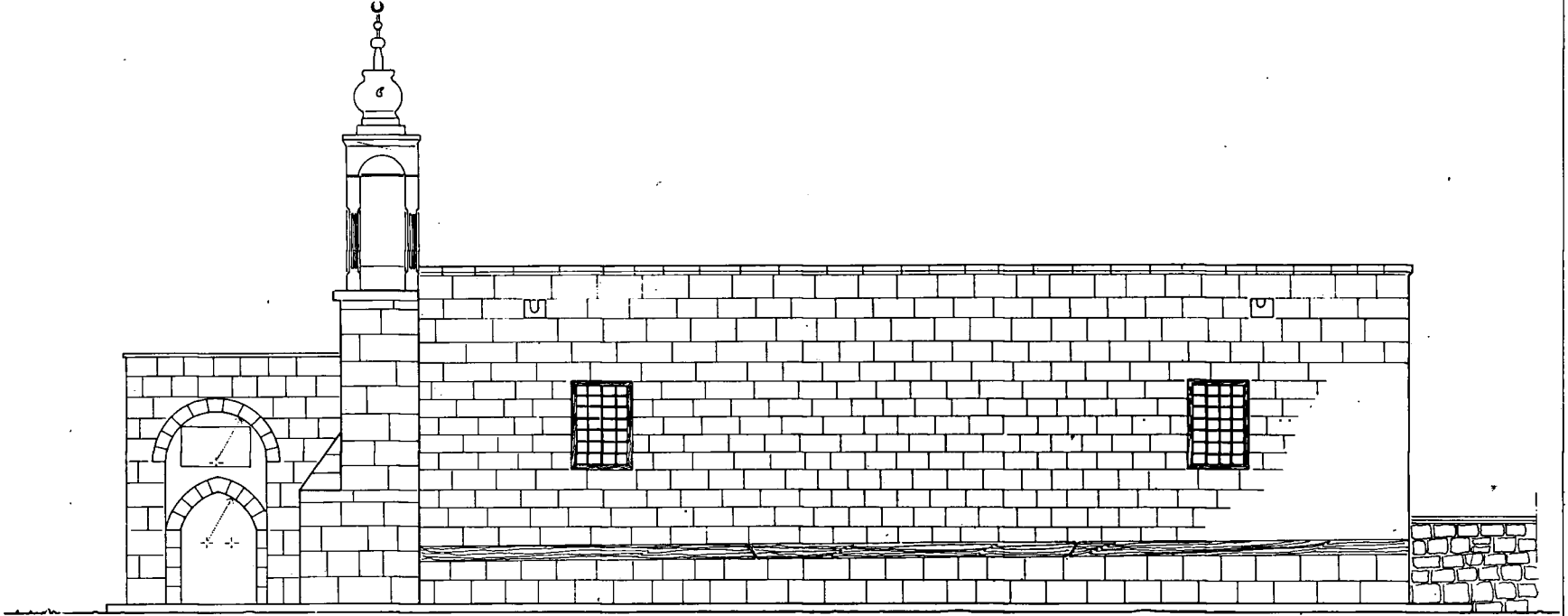
KAYSERİ - SARIOĞLAN - PALAS KÖYÜ CAMİİ

Güney Cephe
0 0.5 1 2 3

RÖLÖVE _ 3

KAYSERİ_SARIOĞLAN_PALAS KÖYÜ CAMİİ

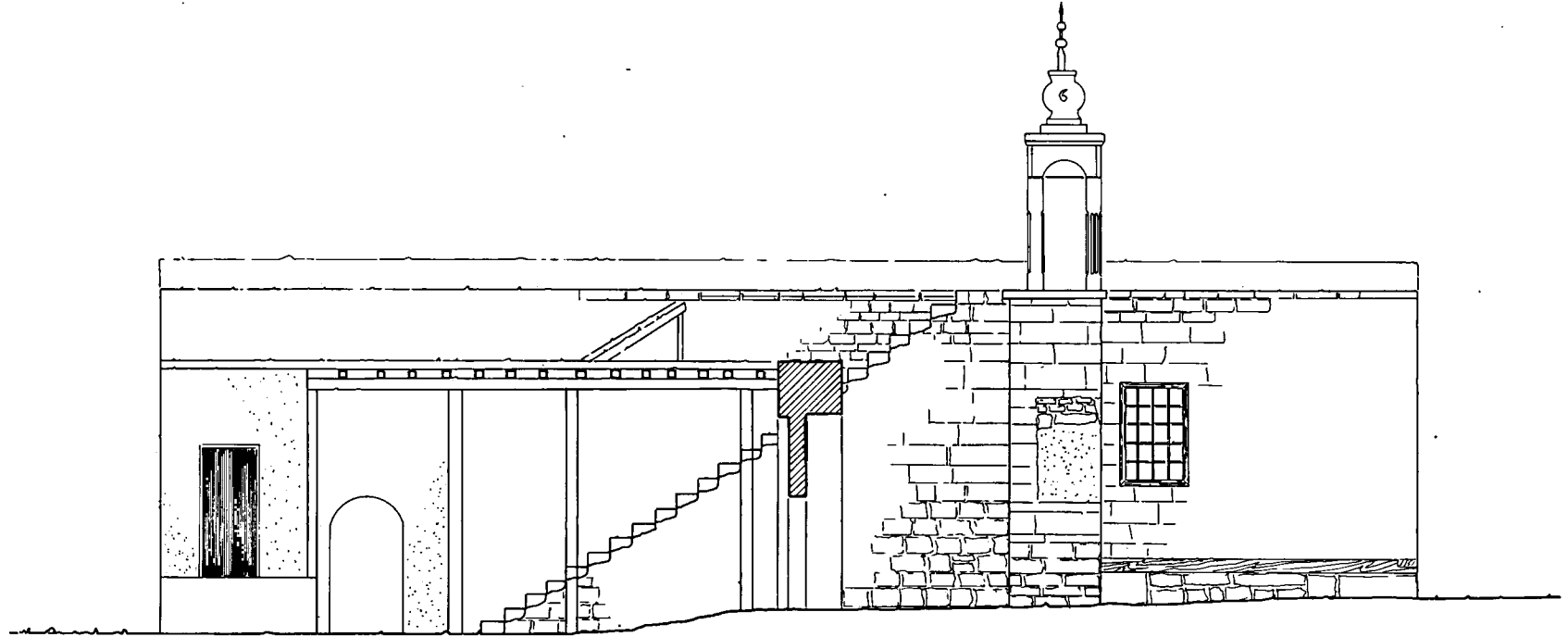

Güney Cephe

0 05 1 2 3

Restorasyon. 3

KAYSERİ - SARIOĞLAN - PALAS KÖYÜ CAMİİ

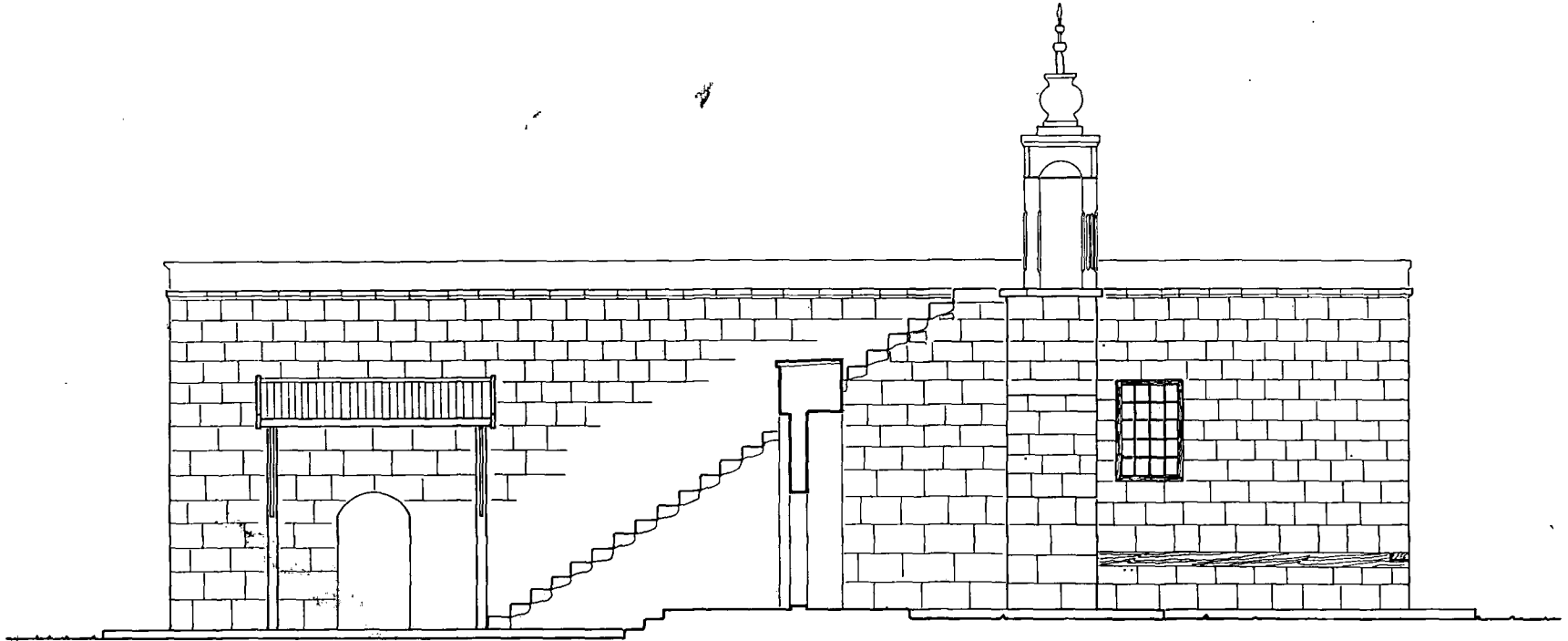

Batı Cephe

0 05 1 2 3

RÖLÖVE - 4 .

KAYSERİ-SARIOĞLAN-PALAS KÖYÜ CAMİİ

Batı Cephe

0 0.5 1 2 3

Restorasyon - 4

NAKKAŞ LÜTFİ ABDULLAH

Nihat BOYDAŞ

İslâm dünyasında Türkler 9. asırdan bu yana, bin yıldan fazla bir zamandanberi, en büyük siyasî kuvvet olarak rol almışlardır. Türklerin tarihteki bu müessir rolleri, mimârî, çinicilik, hat, seramik, dokumacılık ve tezyinî sanatlardaki başarılarıyla bütün sanât aleminde kabul edildiği halde, minyatür sahası yakın zamana kadar ihmal edilmiş ve düzeltilmesi uzun zaman gerektiren hatalar ortaya çıkmıştır. Bu ihmalin ve hataların Türk minyatürlerinin yakın zamana kadar dışarıya kapalı olmaları ve birçok minyatürün kaybolması, elde bulunanların da saray kitaplıklarında ve ulaştırılması zor yerlerde olması gibi sebeplerden ileri geldiği söylenebilir(1). Avrupa ve Amerika'da bulunan kitaplık ve müzelerde, yakın zamanlara kadar çoğaltılmış örnekler yoktu, bulunan orijinal yazmalar da İran ve Arap kültürüne malediliyordu. Cumhuriyet döneminden sonra Türkiye'de bulunan zengin el yazmaları ve dışarıya kaçırılan parçalar düzenlenerek renkli fotoğraflar ve slaytlar haline getirildi ve milletlerarası kültürel mübâdeleler, turistik kolaylıklarla yayılmaya ve tanınmaya başladı(2).

Gene Cumhuriyet dönemiyle birlikte, Türk sanat tarihçileri bu konuya da el atarak Türk Minyatürlerinin İslâm minyatürleri içindeki yerini ve değerini ortaya çıkarmaya başladılar. Türk mimarisini Bizans kiliselerinin taklidi sayan batılı sanat tarihçilerinin iddiası nasıl mesnedsiz kalmışsa, Türk minyatürünü de İran minyatürünün taklidi gözüyle gören görüş artık değişmiştir. Gerçekte Türk resminin kaynaklarından sadece biri olan İran

resmi, Türk minyatürlerinden çok farklıdır. Türk minyatürü hem Uzak Doğudan ve hem de Batıdan birçok unsur almıştır. Fakat alınan bu unsurlar, her kültür mübâdelesinde olduğu gibi, Türklere has bir biçime girmişlerdir(3). Türk sanatındaki bu yabancı unsurlar(4), Türk sanatı için küçültücü olmaktan çok, Türkiye'nin coğrafi durumuna bağlı olup, ayrıca Türklerin yabancı fikir ve sanat tesirlerine ne kadar açık olduklarının işaretidir(5). Türk minyatürü bir imparatorluk sanatıdır ve her imparatorlukta olduğu gibi pek çok kültürleri ve dolaşısıyla kültürel zenginlikleri sanatında izhâr etmiştir, kendi potasında eriterek millileştirmiştir.

Orta Doğu minyatürü içinde, Türk resim sanatının sınırlarını tesbit etmek, yukardaki sebeplerden dolayı, çok kolay değildir. Orta Doğu'da 9. asırdan bu yana Türkler en büyük siyasî güç olarak daima ön plânda—9. asırda Abbasi Halifelerinin hamiliği, Tulunoğulları 880, Karahanlılar (940-1040), Gazneliler (962-1187), Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157), Anadolu Selçukluları (1077-1308), Timur ve Oğulları 15. asır, Osmanlılar (1299-1922)—rol oynamışlardır. Bu kadar

(1) Metin And, *Turkish Miniature Painting*, Ankara: 1978, s. 5.

(2) Richard Ettinghausen, *Yabancı Gözüyle Türk Minyatürleri* (Çeviren: Sabahattin Eyuboğlu), Milliyet Sanat Dergisi, İstanbul: 1977, sayı: 226, s. 9-10.

(3) R. Ettinghausen, *Ön. ver.*, s. 10-11.

(4) Yunan sanatında, bilhassa Mısır, Girit ve Mezopotamya tesirlerinin varlığı bu gün artık herkesçe bilinmektedir. (İ.H. Baltacioğlu, Methal), *Türk Sanatlarının Fethine Methal*.

(5) Ettinghausen, *Ön. ver.*, s. 12.

güçlü ve idarecilik kaabiliyeti olan Türklerin, Orta Asya'dan bazı sanat prensiplerini İran ve Moğollara ulaştırmış olmaları ve onların sanatlarına, kültürlerine bir Türk rengi katmaları inkâr edilemez(6). İslâm kültüründe, Arap tesiri yerini Fars kültürüne terkettiği gibi Fars kültüründe de Türk zevkinin tesirlerini, bilhassa 12. asırda, görmek mümkündür. Bu tarihten sonra, Türk güzelliği, İranlı şairlerin şiirlerine konu olmuştur. Osmanlı döneminden önce, Farsça ve Arapça yazılmış yazmalarda, yukarıda sözü edilen tesirler vardır. Fakat 15. asrın ikinci yarısından sonraya ait olup 15. asır İran minyatürlerine benzemeyen minyatürler(7), Uzak Doğu tesirlerini taşıyorlarsa da kesinlikle Uzak Doğu'da yapılmamışlardır. Mehmet Siyah Kalem'in eserleri bu nev'iden olup, eski eserlerle Osmanlı minyatürleri arasında yer alırlar(8).

Osmanlı minyatürleri, daha gelişmiş ve kendine has hususiyetleriyle, sanatçılar için, yüksek ölçüde düzenli, siyasî ve askerî sahada kuvvetli ve atılgan bir imparatorluk bu vasatı hazırlamıştır.

Osmanlı resim sanatı, uzun ve kültür açısından çok renkli bir tarihî gelişimin sonucu, gelişip kök saldı. İslâm resim sanatı içinde bir Türk uslubu doğdu ve bu uslub 18. asır sonlarına kadar yaşadı(9). Bilhassa portre ressamlığı Osmanlılarda hatırı sayılır bir seviyeye ulaştı. Fatih Sultan Mehmet devrinde Batılı resim ustalarından Pasti, Costanzo da Ferrara, Gentile Bellini gibi ustalar İstanbul'a gelerek portreler yaptılar(10). Moğol Hindistan dışında, hiçbir İslâm ülkesinde, Türkiye'deki kadar padişah portresi yapılmamıştır(11). Osmanlı resim sanatının İran ve öteki İslâm ülkelerinde görülmemeyen bir kolu daha vardır ki, bu saha -şayet İslâm'da resim yasağı varsa bu yasağa taban tabana zıttır- Hz. Muhammed'in hayatı, (Siyerü'n-Nebi), dahil, mukaddes kitapları ve İslâm tarihinin ilk safhalarını içine alan minyatürlerdir(12). Hz. Muhammed'in hayatı hakkında yazılan abidevi eser Erzurum'lu Mustafa Darir'in aslı 6 ciltlik olan ve bugün beş cildi -çeşitli koleksiyonlardadır- bulunan kitabıdır. Darir -Kör- adıyla da tanınan Erzurum'lu şair Mustafa bin Yusuf bin Ömer'in 1338 h. 790 tarihinde sade bir türkçe ile yazdığı, nesir ve nazım ile karışık, "Siyer ün Nebi" 1594-1595 (H. 1003) tarihinde altı cilt olarak III. Murad için kopya edilmiştir. Bunlardan 1, 2 ve 6. ciltler Topkapı Sarayında, 3. cilt New York'da Public Library'nin Spencer koleksiyonunda, 4. cilt ise Dublin'de Chester Beatty kitaplığında bulunmaktadır.

5. cildin nerede olduğu bilinmemektedir. Bu eserin nakkaşı veya nakkaşları bilinmemekle beraber, Lutfi Abdullah adlı bir nakkaşın 1595 tarihinde nakkaşbaşı olduğunu ve III. Murad için daha evvel 1575 (H. 983) de Arapça bir Acaib'ül Mahlukat yazmasını nakş-ü tasvir ettiği göz önüne

alınarak Siyer-i Nebi ciltlerindeki minyatürlerin nakkaşbaşı Lutfi Abdullah ile yardımcıları tarafından yapılmış olduğu sonucuna varılmaktadır(13). Siyer-i Nebi'nin elinde bulunan ciltlerinde 613 minyatür vardır ve bilinmeyen ciltteki 201 minyatörle birlikte 814 minyatüre ulaşılmaktadır(14). Bütün bu minyatürlerin Lutfi Abdullah tarafından yapılmadığı tahmin edileceği gibi, bu durum ayrıca elde bulunan vesikalarla da desteklenmektedir(15). Minyatürlerin, başnakkaş'dan başka, şakirtler ve diğer nakkaşlar tarafından yapıldığı kaydına göre, başarılı olanların Lutfi Abdullah'ın eserleri olduğu söylenebilir.

Nakkaşlar, hattatlar gibi, eserlerine ketebe koymadıkları için Lutfi Abdullah hakkında bilgimiz yoktur ve en başarılı minyatürlerin onun elinden çıkmış olacağı da bir tahmindir. Ancak Acaib'ül Mahlukat'ı resimlediği 1575 tarihinde tanınmış bir nakkaş olduğu ve 1595 de has nakkaşlık pâyesine eriştiği ve adına 1607 de, son defa rastlandığı bilinmektedir(16).

Siyer-i Nebi ciltlerindeki minyatürlerde, genellikle, kompozisyon, desen ve tezyini motiflerde benzerlik dikkat çekicidir. Ancak, bilhassa bazı minyatürlerdeki renk uyumu da gözden kaçmamaktadır. Meselâ Ebâbil kuşlarının Ebrehe ordusunu taşıyışı, Nuh'un Gemisi, Abdullah'ın Nezri, Muhammed'in doğuşu, Hz. Ali ile buluşması gibi minyatürlerde, renk ve desen benzerliği farkedilmektedir. Habeş Meliki Ebrehe'nin 571 yılında Kâbe'yi yıkmak için Mekke'ye yürüyen ordusunun Ebâbil kuşları tarafından helâk olduğunu anlatan(17) minyatür iki bölümden meydana gelmektedir. Renkli gri gökyüzü ve soldan sağa doğru uçan Ebâbil kuşları ve âdeta bu kuşların ritmine uygun bulut kümeleri.. Ebâbil kuşları daha açık renkli olup, gökyüzü ile armonik birlik gösterirler. Açık kırmızı tonda yeryüzü, olayın

(6) Ettinghausen, Ön. ver., s. 12.

(7) R. Ettinghausen, bu minyatürlerin 12. asır ile 15. asır arasında yapıldıklarını iddia ederken, Türk sanat tarihçileri, bu resimlerin 15. asırda çizildiklerini söylemektedirler. Bölge olarak Asya steplerinden doğdukları kabul edilmektedir.

(8) Ettinghausen, Aynı.

(9) S. K. Yetkin, İslâm Sanatı Tarihi, Ankara: 1954, s. 315.

(10) C.E. Arseven, Türk Sanatı Tarihi, s. 92-93.

(11) Ettinghausen, Aynı.

(12) Ettinghausen ve M. And, Ön. ver.

(13) S.K. Yetkin, Lutfi Abdullah ve Siyer-i Nebi, Sanat Dünyamız, sayı: 12, İstanbul: 1978, s. 17-18.

(14) Aynı.

(15) Yetkin, Ön. ver., s. 19-20.

(16) R.M. Meriç, Türk Nakış Sanatı Tarihi Araştırmaları, s. 70.

(17) Kur'an (Fit Suresi).

psikolojik ortamında müsait olup, gökyüzü ile zıt bir armoni teşkil etmekte ve burada taş yağmurundan dehşete düşmüş atlılar görülmektedir. Ebrehe'nin askerleri tatlı yeşil tonlarda olup, kırmızı tonlu renk lekeleriyle daha da belirginleşmektedirler. Açık-koyu lekelerin dağılımı kusursuzdur. Sağdan sola doğru uçan kuşların hareketi, askerlerin yukarı doğru yönelmeleriyle daha da dikkat çekici hale getirilmiştir. Atların hareketleri, kendini korumaya çalışan ve kimi ok atan askerlerin içinde buldukları maddî ve manevî atmosfer, başarıyla ifade edilmiştir. Minyatürde baskın harekâtı, bu kırmızı-yeşil renk armonisiyle de takviye edilmiştir.

Sağdan sola doğru ilerleyen ve içinde Hz. Nuh'un yeşil kırmızı kontrastı ile belirtildiği gemi minyatürü, renk armonisi yönünden daha da başarılıdır. Burada yeryüzü ve gökyüzü Tufanda olduğu gibi birleşmiştir, tek renklidir. Bu madde dışı ve açık toprak rengi insanın üstünde dini bir tesir bırakan fonunun üstünde daha koyu renkli Hz. Nuh'un gemisi ve açık (beyaz) tonda yelkenler, siyah-beyaz-gri dağılımı bakımından çok başarılıdır. Açık balçık rengi (hâkim renk), lekelerin dağılımı ve ritm gibi plâstik değerler yerli yerindedir.

Siyer-i Nebi minyatürlerinde ana tema, tahmin edileceği gibi Hz. Muhammed' ve İslâmiyettir. Dîni bir atmosfere ayna tutan resimler genellikle dîni bir üslupta kalmaktadırlar. Minyatürlerdeki realizm, onların özünden değil, biçimlerinden doğmaktadır. Çünkü, bütün islâm minyatürlerinde olduğu gibi, sanatçı veya sanatçılar gerçek veya mucizevi bir olayı, varlığı anlatırken, gene gerçek biçimlerden, insandan hareket etmektedirler. Minyatürlerde gerek renk ve gerekse desen, anlatılmak istenilen figürleri yaşatmak için kullanılmaktadır. Kompozisyonların ana çizgileri sadedir ve genellikle değirmiştir. Dahili kompozisyonlarda ise mekân hencesidir. Bunlarda kullanılan tezyini motifler birbirine benzemektedirler. Bu minyatürlerde mekân ve figürlerin kıyafetleri Osmanlıdır. Dâhili kompozisyonlarda sık sık kullanılan bazı hencesî tezyinât-kareler ve aralarındaki dört kollu yıldızlar, III. Murad Surnâmesindeki (1585) bazı minyatürlerde, meselâ Peştemalciler Loncasının Geçişinde görülmektedir. III. Murad Surnâmesi Topkapı'da bir resim atölyesinde hazırlanmıştı ve hepsi tek elden çıkmamıştı. Desen, renklendirmeleri, figürler, mimârî nakışlar ayrı ellerden çıkmıştır. Bu çalışmayı yöneten ve sorumluluğu taşıyan ustanın Nakkaşbaşı Osman olduğu bilinmektedir(18). Siyerün Nebi ve III. Murad Surnâmesi'ndeki bu benzerlik dikkat çekicidir. Nakkaş Lutfi Abdullah'ın bu sırada henüz nakkaşbaşı olmadığı ve III. Murad Surnâ-

mesi'nin hazırlanmasında da çalıştığı hatıra gelmektedir.

Osmanlı minyatürleri menşe' olarak Arap ve Fars kültürüne bağlı olduğu halde, bu kültürlerin içinde benliklerini yitirmemişlerdir. İslâm resim sanatı içinde, Araplar ve İranlılar kadar Türkler'in de payı büyüktür. Osmanlı Resim Sanatı, gerek muhteva ve gerekse realizm açılarından İran minyatüründen ayrılır. Osmanlı minyatürlerinde Şah-nâme kahramanları gibi teke tek doğuş sahneleri, âhu gözlü ince kıvrak kadınlar, romantik aşklar, uçarı tutkular, cennet bahçeleri yoktur. Osmanlılar, bunların yerine ilmi eserler, sefernâmeler, seyâhatnâmeler, biyoloji ve coğrafya ile alakalı eserler, dini biyografiler, ansiklopediler resimlemişlerdir(19). Bu tür çalışmalar İran minyatürüne yabancısıdır. Türk minyatürleri realist bir biçimde, bir erkek toplumuna ayna tutarlar ve bu minyatürlerde erkekçe bir üslup göze çarpar. Türk minyatürlerinde bir imparatorluk havasına hâc adâlet, sâdelik, düzen, mutlak itâat göze çarpar. İnsan tipleri, ünlü ressam P. Broguel'e benzerler denilebilir. Bu durum, bilhassa halk üslubu minyatürlerde daha da çok belirgindir. Osmanlı minyatürlerinde realizm endişesi hemen dikkat çeker(20).

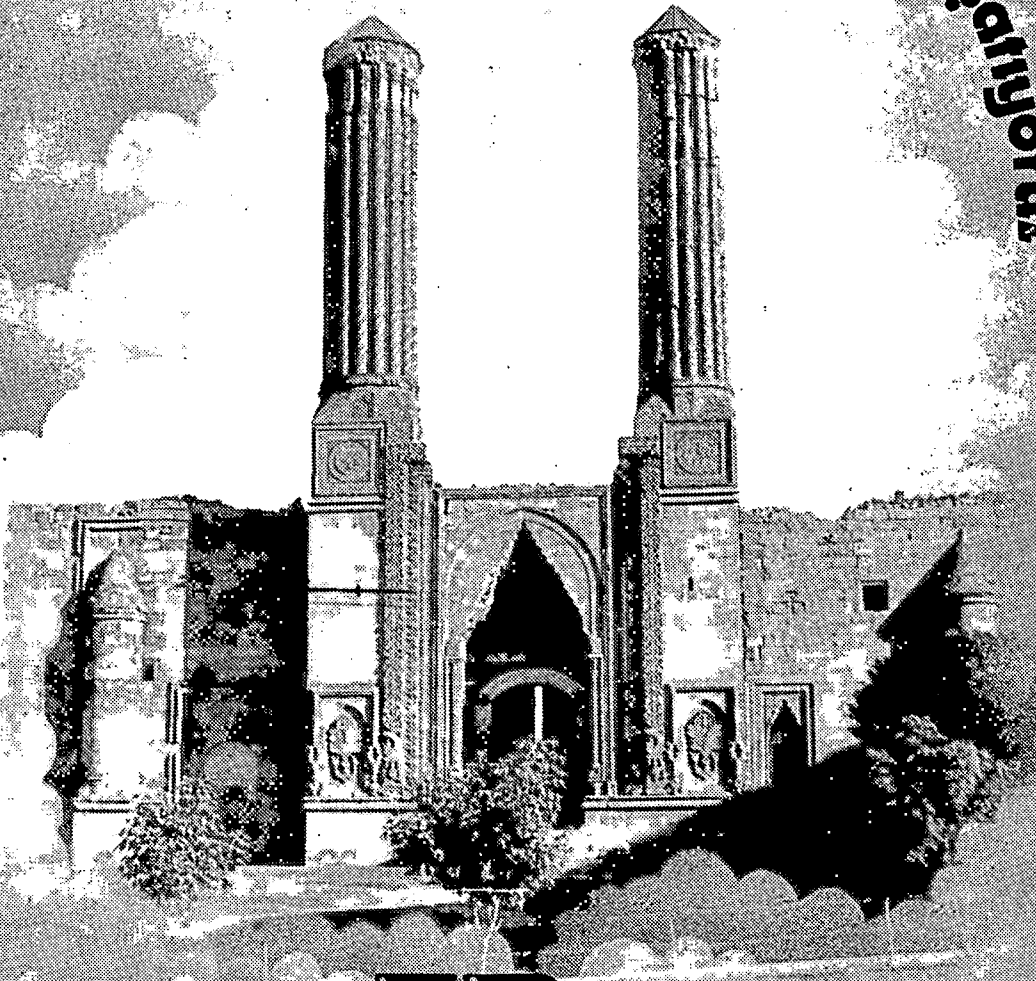
Siyer-i Nebi, Hz. Muhammed'in hayâtı, kendi türünde tek olup Türklere hastır. Konu ve tema İslâmiyet (dini) olmakla beraber, figürler Türk'tür ve üslup, Türk minyatürlerinin yukarıda belirtilen özelliğine uygundur. Siyer-i Nebi, Türklerin İslâmiyet'e ve Hz. Muhammed'e duydukları derin saygı ve sevginin de işareti olarak ayrıca önem kazanmaktadır. Siyer-i Nebi'deki minyatürler, plâstik değerlerinden başka, kültürel antropolog, tarihçi ve sosyologlar için paha biçilmez belgeler ihtiva etmektedirler. Bu minyatürler, Türk sanatına has güzellikler yanında, Batı sanatlarına alışkın gözlere de yabancı gelmemektedirler. Bilindiği gibi Rönesans'ın maddî dünyaya değer veren dünya görüşü İslâm'a yabancısıdır. Bu sebeplerdir ki, Siyer-i Nebi'deki minyatürlerde maddî gerçekçilik, yerini, bir nakış ve sembolle anlatma metoduna terketmektedir. Sanatın en belirgin özelliği mücerredlik olduğuna göre, İslâm minyatürleri, bu açıdan modern sanata daha da yaklaşmaktadırlar. Modern resim sanatının kurucuları da, tâbiat taklitçiliğinden kurtulmak istedikleri zaman, sanatın kendine has bir dili ve yazısı olmasını savunuyorlardı. Bu istekle İslâm felsefesi arasındaki benzerlik, gözden kaçmamaktadır.

(18) M.S. İpşiroğlu, *İslâm'da Resim*, İstanbul: 1973, s. 133.

(19) Ettinghausen, *Ön. ver.*

(20) Aynı.

Ata Yedigari Eserleri Sizin Tasarruflarinizla Biz Yasatiyoruz

TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI

Yasatılan Geçmiş, Güvenli Gelecek.

VAKIFLAR DERGİSİ MAKALELER FİHRİSTİ

Yağmur TUNALI

 Vakıflar Dergisi üzerinde, bu bibliyografya çalışması ilk değildir. Dr. İsmet Kayaoğlu tarafından hazırlanan Vakıflar Bibliyografyası (Vakıflar Dergisi S.XI) içinde, müstakil bir bölüm hâlinde 10 sayıda yer alan makalelerin bibliyografik künyeleri verilmişti. 1977 yılında yayınlanan bu bibliyografya çalışmasında, yabancı dillerde yazılan makaleler, kitap tanıtımları ve Türkçe makaleler olmak üzere, üçlü tasnif esas alınmıştı.

Biz, böyle bir tasnife girmedik. Yazar soyadlarına göre alfabetik sıralamayı kâfi gördük. Birden çok Yazarı bulunan makalelerde, ilk Yazarın ismini esas aldık ve diğerleri için ayrı bir bibliyografik künye tesbit etmedik.

Çalışmamızda, Fransızca, İngilizce ve Almanca olan makalelerin künyelerinin sonunda, parantez içinde, ilgili yabancı dildeki bölüm adları verilmiş, bibliyografya bölümünde yer alanlar içinde; Yazar adından sonra, (Bibl.) kısaltması konulmuştur. Ayrıca, makalelerde yer alan resim, şekil, plân, levha, çizim, fotokopi ve figürlerin sayısını da, metnin sahife sayısına dâhil ise doğrudan rakam ve ad olarak, ek sahifelerde ise, "Metin hârici" ibâresini kullanarak verdik. Esâsen, yukarıda muhtelif adlarını verdiğimiz, metni bütünleyen belge vesâir dokümanların da, tasnif edilmesi iyi olacaktı; ancak, biz, her makalede, Yazarın verdiği kavram, isim veyâ kelimeyi kullanmayı, yaptığımız çalışmanın umûmî prensipleri açısından yerinde bulduk.

Bu vesîle ile belirtmek gerekir ki, "konuları açısından" Vakıflar Dergisi Bibliyografyası'nın yapılması ve bu çalışmayla birlikte yayınlanması çok uygun olacaktı. Hattâ, her sayı için, ayrı-ayrı

bibliyografik künyelerin tesbîti ile meydana getirilen üçüncü bir Bibliyografyanın hazırlanması da bir yoldu. Biz, hazırlanış ve hattâ kullanılış bakımından kolaylığı olan, elinizdeki çalışmayla yetiniyor ve daha problemli bir çalışma olacak olan konulara göre tasnif ve künye tesbîtinin, en kısa zamanda gerçekleştirilmesini temenni ediyoruz.

Bu çalışma ile, araştırmacılar için mütevâzi bir hizmette bulunmuş olmanın bahtiyarlığı bize düşerse, bunu, büyük bir kazanç sayacağız.

ACUN, Hakkı : Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları, S. XIII (1981); s.635-716 (74 resim, 13 plân).

AKAR, Âzâde : Tezyîni Sanatlarımızda Vazo Motifleri, S. VIII (1969), s. 267-271, (Metin hârici 21 resim, 1 levha).

AKAR, Âzâde : Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dâir Bir Araştırma, S. IX (1971), s. 277-290, (Metin Hârici 23 resim).

AKÇAY, İlhan : Yâkütiye Medresesi, S. VI (1965), s. 146-152, (Metin hârici 25 resim).

AKER, Sâbiha : Ankara Etnografya Müzesi'nde Bulunan XIV. Yüzyıl'da Merâğa'da Yapılmış Vakıf Kur'an Özüleri, S. XII (1978), s.291-328 (51 resim).

AKOK, Mahmut : Usak Ulu Câmii, S. 111 (1956), s. 69-72, (4 resim, 3 plân).

AKOK, Mahmut : Kütahya Büyük Bedesteni, S. III (1956, s. 81-84, (Metin hârici 4 resim, 4 plân).

- AKOK, Mahmut** : Diyarbakır Ulu Câmii Mimârî Manzûmesi, S. VIII (1969), s. 113-139, (Metin hârici 52 resim, 30 plân).
- AKOZAN, Feridun** : Türk Külliyesi, S. VIII (1969), s. 303-308, (Metin hârici 38 resim).
- AKTEPE, M. Münir** : VIII. Yüzyıl Vezirlerinden Kaptan-ı Dervâ Kaymak Mustafa Paşa'ya Ait Vakfiyeler, S. VIII (1969), s. 15-35, (Metin hârici 4 sahife fotokopi).
- AKTEPE, M. Münir** : Manisa Âyanlarından Kara Osmanoğlu Mustafa Ağa Ve Üç Vakfiyesi Hakkında Bir Araştırma, S. IX (1971), s.367-382, (4 sahife fotokopi).
- AKTEPE, M. Münir** : Kara Osmanoğlu Hacı Osman Ağa'ya Ait İki Vakfiyesi, S. X (1973) s. 161-174, (Metin hârici 4 sahife fotokopi).
- AKTEPE, M. Münir** : Kara Osmanoğlu Mehmed Ağa bin Hacı Ömer Ağa, S.XI (1977), s.57-66.
- ALTUN, Ârâ** : Mardin Ulu Câmii ve Cifte Minâreler Üzerine Birkaç Not, S. IX (1971), s. 191-200, (Metin hârici 25 resim, 2 plân)
- ALTUN, Ârâ** : Anadolu'da Artuklu Devri Medreselerinin Plân Şemaları Üzerine Notlar, S.X (1973), s. 229-233, (Metin hârici 11 plân).
- AREL, Hilmi** : Divriği Ulu Câmii Kuzey Portalinin Mimârî Kuruluşu, S. V (1962), s.99-111, (Metin hârici 34 resim).
- AREL, Hilmi** : Divriği Ulu Câmii'nin Tekstil Kapısı ve Diğerleri, S. V (1962), s.113-125, (Metin hârici 23 resim).
- AREL, Mehlika** : Mut'taki Karamanoğlu Devri Eserleri, S.V (1962), s. 241-250, (Metin hârici 37 resim, 5 plân).
- ARIK, M. Oluş** : Malatya Ulu Câmii'nin Aslı Plânı ve Târîhi Hakkında, S. VIII (1969), s. 141-148, (Metin hârici 17 resim, 2 plân).
- ARIK, Rüchan** : Erzurum'da İki Câmi, S. VIII (1969) s. 149-159, (Metin hârici 35 resim, 5 plân).
- ATAY, Hüseyin** : Fâtih-Sülevmâniye Medreseleri Ders Programları ve İcâzetnâmeler, S. XIII (1981), s. 171-236, (28 resim).
- ATAY, Hüseyin** : Dîni Meseleler, S. XII (1978), s. 413-424).
- ASLANOĞLU, İnci** : Tire'de Üç Câmi S.VIII (1969), s. 161-170, (Metin hârici 15 resim, 5 plân).
- ATEŞ, İbrahim** : Osmanlılar Zamanında Mekke Ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler, S. XIII (1981), s. 113-170 (56 resim).
- ATEŞ, İbrahim** : Sam Ümeyye Câmii ve Vakfiyesi, S. XII (1978), s. 27-90, (18 resim, 10 sahife fotokopi).
- ATEŞ, İbrahim** : Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları, S. XIV. (1982), s. 29-100.
- ATEŞ, İbrahim** : Hayfî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar, S. XV (1982), s. 55-88, (7 resim).
- ATEŞ, İbrahim** : Hasan Paşa'nın Hatay Karamurt'taki Vakıf Ve Vakfiyesi, S. XVI (1982), s. 5-26.
- ATEŞ, İbrahim** : Vakfiyelerde Duâ ve Bedduâlar, S. XVII (1983), s. 5-54, (26 resim)
- AYANOĞLU, Fâzıl İsmail** : Vakıflar İdâresince Tanzim Ettirilen Makbereler, S. II (1942), s. 399-404, (Metin hârici 75 resim).
- AYANOĞLU, Fâzıl İsmail** : Fatih Devri Ricâli Mezar Taşları ve Kitâbeleri, S. IV (1958), s. 193-208, (Metin hârici 79 resim).
- AYANOĞLU, Fâzıl İsmail** : Ferhat Paşa ve Gizli Kalan Vakıfları, S. VII (1968), S. 145-148, (Metin hârici 4 resim, 2 plân, 5 sahife fotokopi).
- AYANOĞLU, Fâzıl İsmail** : İstanbul'da Yola Kavbedilen Câmii Vesâire, S. VIII (1969), s. 330-334, (Metin hârici 32 resim).
- AYANOĞLU, Fâzıl İsmail** : Tahrir Edilen Eski Eserler Serisi; Lütfi Efendi'nin Mezarı, S. IX (1071), s. 263-264, (Metin hârici 9 resim).
- AYDIN, A. Arslan** : Beşerî Münâsebetler, S. XII (1978), s. 395-412.
- AYDIN, Filiz** : Seyitgazi Aslanbey Köyünde "Seyh Şücaeddin Külliyesi", S. IX (1971), s. 201-225, (Metin hârici 20 resim, 12 sekil).
- AYDIN, Filiz** : Alâiye (Süleyman Pervâne) Medresesi, S. X (1973), s. 251-272, (Metin hârici 20 resim, 11 plân).
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı** : Dimetoka'da Çelebi Sultan Mehmed Câmii, S. III (1956), s. 13-16, (Metin hârici 11 resim, 1 plân).
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı** : 1. Murad Devrinde Asilhan Bevi Mimârî Manzûmesi, S. III (1956), s. 65-68, (Metin hârici 13 resim, 3 plân).
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı** : Yugoslavva'da Türk Abideleri ve Vakıfları, S. III (1956), s. 151-224, (Metin hârici 128 resim).
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı** : Fâtih Devrinde İstanbul Mahalleleri, (Fâtih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Sehrin İşkânı ve Nüfusu" etüdünden), S. IV (1958), s. 249-261.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı** : Mudurnu'da Yıldırım Bâvezid Manzûmesi ve Taş Vakfiyesi, S. V (1962), s. 79-86, (Metin hârici 19 resim, 5 plân).
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı** : Bursa Orhangazi Ve Osmanlı Mimârîsi'nin Menşe'i Meselesi, S. VI (1965), s. 69-83, (Metin hârici 27 resim, 4 plân).
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı** : İlk Fâtih Câmii Hakkında Yeni Bir Vesika, S. VI (1965), s.63-68.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı** : Gaazî Süleyman Paşa Vakfiyesi ve Tahrir Defterleri, S. VII (1968), s. 19-28, (Metin hârici 16 sahife fotokopi).
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı** : Yıldırım Bâyezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnâmesi, S. VIII (1969), s. 37-46, (Metin hârici 26 sahife fotokopi).
- BAKIRER, Ömür** : Hacı Ferruh Mescidi, S. VIII (1969), s. 171-184, (Metin hârici 14 resim, 6 plân).

- BAKİRE, Ömer :** Anadolu'da XIII. Yüzyıl Tuğla Minârelerinin Konum, Şekil, Malzeme ve Tezyinât Özellikleri, S. IX (1971), s.337-365, (Metin hârici 61 resim, 4 tablo).
- BAKİRE, Ömür :** Vakfiyelerde Binâların Tâmirâtı İle İlgili Şartlar ve Bunlara Uyulması, S. X (1973), s. 113-126.
- BARKAN, Ömer Lütfi :** Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân Ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar Ve Temlikler 1: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeleri; II: Vakıfların Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller, S. II (1942), s. 279-386. (20 sahifesi Vakfiye ve benzeri kayıt resimleri).
- BARKAN, Ömer Lütfi :** Les Fondations Pieuses Comme Méthode de Peuplement et de Colonisateur de l'époque des invasions et les Couvent (zâviye), S. II (1942), s.59-65, (Partie Française).
- BARKAN, Ömer Lütfi :** Süleymâniye Câmii ve İmâreti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhâsebe Blâncosu 993/994 (1585/1586),S.IX (1971), s. 109-161.
- BAYBURTLUOĞLU, M. Zafer :** Kahraman Maraş'ta Bir Grup Dulkadiroğlu Yapısı, S. X (1973), s. 234-250, (Metin hârici 33 resim, 5 plân).
- BAYBURTLUOĞLU, M. Zafer :** Anadolu Selçuklu Devri Büyük Programlı Yapılarında Önyüz Düzeni, S. XI (1977), s. 67-106, (Metin hârici 26 resim, 3 şekil).
- BAYKAL, İsmail :** Fâtih Sultan Mehmed'in Husûsî Kütüphânesi ve Kitapları, S. IV (1958), s. 77-79, (Metin hârici 5 resim).
- BAYRAKTAR, Nimet :** Üsküdar Kütüphâneleri, S. XVI (1982), s. 45-59, (10 resim).
- BAYRAM, Sadi - Karabacak, Ahmet Hamdi :** Sahib Ata' Fahrü'd-dîn Ali'nin Konya İmâret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri, S. XIII (1981), s. 31-70, (24 resim).
- BAYRAM, Sadi :** Musavvir Hüseyin Tarafından Minyatürleri Yapılan ve Hâlen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Muhâfaza Edilen Silsile-nâme, S. XIII (1981), s. 253-338, (67 resim).
- BAYRAM, Sadi :** Sağlık Hizmetlerimiz ve Vakıf Gurebâ Hastahânesi. S. XIV (1982), s. 101-118, (21 resim).
- BAYRAM, Sadi :** Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Bulunan Kendinden Desenli Üzeri Yazılı İki Kumaş, S. XV (1981), s. 139-156, (28 resim).
- BAYRAM, Sadi :** Yarım Beri Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne Hizmet Eden Mehmet Duru, S. XVI (1982), s. 43-44, (1 resim).
- BAYRAM, Sadi :** XIV. Asırda Tezhiplenmiş, Beylik Dönemine Ait Üç Kur'an Cüzü, S. XIV (1982), s. 143-154, (20 resim).
- BAYRAM, Sadi :** Sultan 11. Mahmud'un Vakfiyelerindeki Tezyinât, S. XVII (1983), s.147-188,(51 resim).
- BERKİ, Ali Himmet :** İslâm'da Vakıf : Zağanos Paşa Ve Zevcesi Nefise Hâtun Vakfiyeleri, S. IV (1958), s. 19-37.
- BERKİ, Ali Himmet :** Hukûkî ve İctimâî Bakımdan Vakıf, S. V (1962), s. 9-13.
- BERKİ, Ali Himmet :** Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı, S. V (1962), s. 127-129.
- BERKİ, Ali Himmet :** Vakıfların Hukuk ve Târih Bakımından Kıymeti, S. VI (1965), s. 5-7.
- BERKİ, Ali Himmet :** Vakıfların Târihi, Mâhiyeti, İnkişâfı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Fâideler, S. VI (1965), s. 9-13.
- BERKİ, Ali Himmet :** Vakıflarda şartlara Riâyet Meselesi, S. VII (1968), s. 13-18.
- BERKİ, Ali Himmet :** Vakıflar ve Vakıfların Mâ-rûz Kaldığı Tecâvüz ve İhmaller, S. VIII (1969), s. 335-340.
- BERKİ, Ali Himmet :** 903 Sayılı Vakıflar Kanun ve Nizamnâmesi'ne Göre Vakıflar İdare Uzuvarınının Vazife ve Mes'ûliyetleri, Vakıf Nasıl Yapılır?, S.X (1973), s. 63-70.
- BERKİ, Şâkir :** Vakfın Lüzumu, Faydaları ve Vakıfları Teşvîk, S.V (1962), s. 19-21.
- BERKİ, Şâkir :** Vakıfların Gördüğü Çeşitli Hizmetler, S. VI (1965), s. 85-91.
- BERKİ, Şâkir :** Vakıfların Devlete ve Devleti Kuranlara Hizmeti, S. VII (1968), s. 45-52.
- BERKİ, Şâkir :** Vakfın Mâhiyeti, S. VIII (1968), s. 1-7.
- BERKİ, Şâkir :** Türkiye'de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri, S. IX (1971), s. 1-12.
- BERKİ, Şâkir :** İmparatorluk ve Cumhuriyet Vakıf Hukûkunda Vakıf Şartları, S. X (1973), s. 71-78.
- BERKOL, Ferâmuz :** Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün turizm Hizmetinde Kullanılmaları, S. X (1973), s. 345-365, (Metin hârici 22 resim, 3 plân).
- BİLECEN, Güler :** Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Turizme Katkısı, S. XIV (1982), s. 147-158, (17 resim).
- BİNARK, İsmet :** Türk Vakıfları, Türk Sanatı ve İctimâî Hayâtı Konusu İle İlgili Eserlerin Bibliyografyası, S. VIII (1969), s. 357-366.
- BİNARK, İsmet - Binark, Nâile :** Türk Mîmârî Sanatı Bibliyografyası, Kitaplar : 1928-1968/ Makaleler : 1952-1968, S. IX (1971), s. 447-470.
- BİNARK, İsmet :** Türk Dekoratif, Resim, Seramik, Örme ve İşleme, Heykeltıraşlık, Oymacılık, Meskûkât ve Mâden Sanatları Bibliyografyası (Kitaplar 1928-1971, Makaleler 1952-1971), S.X (1973), s. 463-478.

- BİNARK, İsmet** : Türklerde Resim ve Minyatür Sanatı, S. XII (1978), s. 271—290, (19 resim).
- BİNARK, İsmet** : Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi ve Kütüphanesi Koleksiyonları İle İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Yerli—Yabancı Kaynaklar Bibliyografyası, S. XIII (1981), s. 717—743, (16 resim).
- BOYDAŞ, Nihat** : Hat Sanatımız ve Batı'ya Tesiri, S. XVI (1982), s. 161—164, (11 resim).
- BULUÇ, Sa'deddin** : Knut Olaf Dalman'ın "Valens—Aquaeduct in Konstantinople" adlı eseri hakkında, S. II (1942), s. 473—475.
- BURAT, Osman** : Pertek "Beysungur" Câmii'nin Taşınması, S. X (1973), s. 289—298, (Metin hârici 19 resim, 14 levha).
- Büyük Kaybımız** . Ali Himmet Berki, S. XI (1977), s. 363—364.
- CAFEROĞLU, Ahmet** : Türk Teâmül Hukûkuna Göre "İctimâf Muâvenet" Müessesesi, S. II (1942), s. 185—194.
- CANTAY, Gönül** : Enez'de Bir Sâhil Kervansarayı, S. XVI (1982), s. 121—129, (13 resim).
- CERRAHOĞLU, İsmail** : Batı'da Kur'an Tedkikleri, S. XI (1977), s. 323—342 (Metin hârici 10 sahife fotokopi).
- CORBETTE, Spencer** : (Terc. Nermin Sinem-oğlu), Sinan : Kaanunî Süleyman'ın Baş Mimârı, S. V (1962), s. 193—198, (Metin hârici 6 resim, 4 plân).
- COŞAN, M. Esad** : XV. Asır Türk Yazarlarından Muslihu'd-din, Hamid-Oğulları Ve Hızır Bey, S. XIII (1981), s. 101—102.
- CUNBUR, Müjgân** : (Bibl.) Şark Ve Türk Vakıflarıyla İlgili Bir Kaç Garb Eseri, S. III (1956), s. 285—287.
- CUNBUR, Müjgân** : (Bibl.) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Vakıf Ve Sanatla İlgili Tezler, S. III (1956), s. 287—289.
- CUNBUR, Müjgân** : (Bibl.) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Yapılmış Târih Tezlerinden Bâzıları, S. III (1956), s. 289—290.
- CUNBUR, Müjgân** : İstanbul'un 500. Fetih Yıldönümü Dolayısıyla Tertiplenen Sergilere, Yapılan Kültür, Sanat ve Neşriyat Hareketlerine Dâir, S. IV (1958), s. 265—281, (Metin hârici 2 resim).
- CUNBUR, Müjgân** : (Bibl.) Vakıflar ve Eski Eserler Konusuyla İlgili Yayınlar, S. IV (1958), s. 295—328.
- CUNBUR, Müjgân** : Ummü Gülsüm Hâton Vakfiyesi, S. V (1962), s. 207—212. (Metin hârici 6 sahife vakfiye sûreti).
- CUNBUR, Müjgân** : Kayseri'de Râşid Efendi Kütüphanesi ve Vakfiyesi, S. VIII (1969), s. 185—195, (Metin hârici üç resim, bir plân).
- ÇAĞATAY, Neşet** : Osmanlı İmparatorluğunda Ribâ—Fâiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık, S. IX (1971), s. 39—66.
- ÇAĞATAY, Neşet** : İslâm'da Vakıf Kurumunun Mirâs Hukûkuna Etkisi, S. XI (1977), s. 1—6.
- ÇAĞATAY, Neşet** : Sultan Murat Hüdâvendigâr Adına Düzenlenmiş Bir Vakfiye, S. XII (1978), s. 7—14, (2 fotokopi).
- ÇAYIRDAĞ, Mehmet** : Kayseri'de Kitâbelerinden XV. ve XVI. Yüzyıllarda Yapıldığı Anlaşılan İlk Osmanlı Yapıları, S. XIII (1981), s. 531—582, (25 resim, 7 çizim).
- ÇAYIRDAĞ, Mehmet** : Develi Ulu Câmii Minberi, S. XIV (1982), s. 139—146, (10 resim).
- ÇETİN, Atillâ** : Arşiv Terimleri ve Deyimleri, S. XII (1978), s. 351—394, (9 fotokopi).
- ÇETİN, Atillâ** : İstanbul'daki, Tekke, Zâviye ve Hankâhlar Hakkında, 1199 (1784) Târihli Önemli Bir Vesika, S. XIII (1981), s. 583—590.
- DAYIGİL, Feyzullah** : İstanbul Çinilerinde Lâle, S. I (1938), s. 83—90, (Metin hârici 10 tablo).
- DAYIGİL, Feyzullah** : İstanbul Çinilerinde Lâle, S. II (1942), s. 223—232, (Metin hârici 13 tablo).
- DAĞLIOĞLU, Hikmet Turhan** : Ankara'da Cenâbi Ahmet Paşa Câmii ve Cenâbi Ahmet Paşa, S. II (1942), s. 213—220.
- DENGİZ, Orhan** : Uşak'ta Bir Köprü Kitâbesi, S. XIII (1981), S. XIII (1981), s. 525—530, (3 resim).
- DEMİRİZ, Yıldız** : İstanbul'da Piyâle Paşa Türbesi ve Lâhitleri Üzerine Bir Araştırma, S. XIII (1981), s. 387—424, (31 resim, 4 çizim).
- DURU, Mehmet** : Yozgat Çapanoğlu Câmii ve Vakfiyeleri, S. XIII (1981), s. 71—90, (8 resim).
- ELKER, Selâhaddin** : Kitâbelerde "Ebced" Hesâbının Rolü, S. III (1956), s. 17—26.
- ERDER, Cevad** : "Venedik Tüzüğü", Uluslararası Târihî Anıtların Onarım Kuralları, S. VII (1968), s. 111—115.
- ERDER, Cevad** : Yorümler Üzerine : Uluslararası Târihî Anıtlar ve Yerleşmeler Kurulu ve "Fotogrametrinin Târihî Anıtlara Uygulanması" Konulu Toplantısı, S. IX (1971), s. 409—417.
- ERDOĞAN, Abdülkadir** : Silivrikapı'da Hadım İbrâhim Paşa Câmii, S. I (1938), s. 29—34, (Metin hârici 9 resim).
- ERDOĞAN, Abdülkadir** : Kur'an Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri, S. I (1938), s. 47—52, (Metin hârici 13 resim).
- ERDOĞAN, Abdülkadir** : Kânuni Sultan Süleyman Devri Vezirlerinden Pertev Paşa'nın Hayâtı ve Eserleri, S. II (1942), s. 233—244, (Metin hârici 22 resim).
- ERDOĞAN, Muzaffer** : Osmanlı Devrinde İstan-

- bul Bahçeleri, S. IV (1958), s.149-182.
- ERDOĞAN, Muzaffer** : Son İncelemelere Göre Fâtih Câmî'nin Yeniden İnşası Meselesi, S. V (1962), s. 161-192.
- ERDOĞAN, muzaffer** : osmanlı Mimârisi'nin Otantik Yazma Kaynakları, S. VI (1965), s. 11-136.
- ERDOĞAN, Muzaffer** : Osmanlı Devrinde Anadolu Câmî'lerinde Restorasyon Faaliyetleri, S. VII (1968), s. 149-205 .
- ERKEN, Sabih** : Türk Çinçiliğinde Kâbe Tasvirleri, S. IX (1971), s. 297-320, (Metin hârici 36 resim).
- ERKEN, Sabih** : Edirne Hamamları, S. X (1973), s. 403-419, (Metih hârici 52 resim, 11 plân)
- ERZİ, H. Adnan** : Bursa'da İshâki Dervişlerine Mahsus Zâviyenin Vakfiyesi, S. II (1942), s. 423-430.
- ERZİ, H. Adnan** : (Bibl.) J. Sauvaget'nin "Les Lerets Mamlouks de Syrie" Adlı Eseri Hakkında, S. II (1942), s. 475-476.
- ERZİ, H. Adnan** : (Bibl.) Prof. Fuad Köprülü'nün G.Raquett'in "Eine Kaschgariche Waqfurkunde aus der Khodscha, zeit ost Türkistan" Adlı Makalesi Üzerine, Kaleme Aldığı Bibliyografya'sı Hakkında, S. II (1942), s. 476-478.
- ESİN, Emel** : "The Seljuks In Asia Minor" Adlı Eserin Tenkidini, S. V (1962), s. 275-281.
- EYİCE, Semâvi** : Bursa'da Osman ve Orhan Gaazi Türbeleri, S. V (1962), s. 131-147, (Metin hârici 11 resim, 3 plân).
- EYİCE, Semâvi** : Ohri'nin Türk Devrine Ait Eserleri, VI (1965), s. 137-145, (Metin hârici 22 resim, 6 plân).
- EYİCE, Semâvi** : Sincanlı'da Sinan Paşa İmâret-i, S. X (1973), s. 303-336, (Metin hârici 57 resim, 19 plân).
- FİTRAT** : (Terc. Y. Kalantoy) Orta Asya'da Arâzî Meselesine Dâir Üç Vesika, S. I (1938), s. 147-158.
- GABRIEL, Albert** : Târihî Türk Abidelerinin Tâmiri ve İhyâsı, S. I (1938), s. 7-16, (Metin hârici 14 resim).
- GABRIEL, Albert** : La Restauration des Monuments Historique Turcs, S. I (1938), s. 11-20 (Partie Française).
- GABRIEL, Albert** : Bursa'da Murad 1. Câmii ve Osmanlı Mimârisi'nin Menşei Meselesi, S. II (1942), s. 37-44, (Metin hârici 4 resim, 3 plân).
- GABRIEL, Albert** : La Moosquée de l'er à Brousse et le Problème des Origines de l'Architecture Ottomane, S. II (1942), s. 49-58, (Partie Française).
- GAZİMİHAL, Mahmud Râzi** : İstanbul Muhâsaralarında Mihâloğulları ve Fâtih Devrine Ait Bir Vakıf Defteri'ne Göre Harmanakaya Mâlikhânesi, S. IV (1958), s. 125-137, (Metin hârici 4 resim).
- GÖKAY, Fahreddin Kerim** : Ruh Hekimliği Sâhasında Türklerin ve Vakıf Müessesesinin Hizmetleri, S. II (1942), s. 263-266.
- GÖKBİLGİN, Tayyib** : 15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm, S. VI (1965), s. 51-61.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib** : XVI. Asırda Karaman Eyâleti ve Lârende (Karaman) Vakıf ve Müesseseleri, S. VII (1968), s. 29-38.
- GUBAYDİLİN, K.S.** : (Terc. Y. Kolantay) Azerbaycan Vakıfları, S. I (1938), s. 139-146.
- GÜNERİ, Hasan** : Vakıf Sular ve Su Vakıfları S. IX (1971), s. 67-79.
- GÜNERİ, Hasan** : Azınlık Vakıflarının İncelenmesi, S. X (1973), s. 79-108.
- GÜNERİ, HASAN** : Vakıflarda Metrûkiyet ve Mahlûliyet Müesseselerinin Hukûkî Mâhiyeti ve Bunlarla İlgili Mevzûât Hükümleri, S. XI (1977), s. 19-48.
- GÜNDOĞDU, Hamza** : Sivrihisar Alemşah Kümbeti'nin Mimârisi, Geometrik ve Figürlü Plâstik Süslemeleri Üzerine, XVI (1982), s. 133-142 (10 resim).
- GÜNDOĞDU, Hamza** : Karapınar ve Kayalı Köyü Yakınlarındaki Yağmapınar Mescidi Hakkında, S. XVII (1983), s. 141-146, (6 resim, 1 plân).
- GÜNDÜZ, Mahmut** : İslâm'da Kitap Sevgisi ve İlk Kütüphâneler, S. XI (1977), s. 165-194.
- GÜNDÜZ, Mahmut** : Matbaanın Târihçesi ve İlk Kur'ân-ı Kerim Basmaları, S. XII (1978), s. 335-350.
- HÂFİZ, Nimetullah - ASİM, Mücâhit** : Pîştine Kitâbeleri, S. XI (1977), s. 205-216, (Metin hârici 19 resim).
- HASANDEDİÇ, Havziyâ** : (Terc. İ. Eren) Mastâr'ın Türk Devri Kültürel ve Târihî Anıtları, S. VII (1968), s. 215-234, (Metin hârici 46 resim, 5 plân).
- HATTATOĞLU, Muhiddin** : İstanbul Silivrikapı'da Topçubaşı Bâlâ Sileyman Ağa Mimârî Manzûmesi, S. IV (1958), s. 183-191, (Metin hârici 19 resim).
- İŞİKOZLÜ, Fâzıl** : İstanbul'un Eski Vakıf Hanları; S. X (1973), s. 421-424.
- İŞLEK, Sevim** : Ankara Etnoğrafya Müzesi'ndeki Nomad Karakterli Halılar, S. VIII (1969), s. 273-281, (Metin hârici 6 resim, 8 desen).
- İLTER, İsmet** : Türk-İran Mimârlık Yapıları Üzerine Bir Deneme, S. XVI (1982), s. 131-134, (3 resim).
- İLTER, Fügen** : Erken Devir Anadolu Türk Mimârisinde XII. ve XIII. Yüzyıl Artukoğulları Medreselerinin Yeri, S. VIII (1969), s. 197-208, (Metin hârici 27 resim).
- KARAMAĞARALI, Beyhan** : Edirne Eski Câmii'nin Kitâbeleri ve Mimârimizdeki Yeri, S. IX (1971), s. 331-336, (Metin hârici 10 resim, 1 şekil).

- KARPUZ, Hâşim** : Giresun'un Espiye İlçesine Bağlı Tekke Köyündeki Gülbahar Hâtin (Hacı Abdullah) Zâviyesine Bağlı Yapılar, S. XV (1982), s. 117-126, (7 resim, 5 plân).
- KAYAOĞLU, İsmet** : Vakfın Menşe'i Hakkında Görüşler, S. XI (1977), s. 49-56.
- KAYAOĞLU, İsmet** : Vakıflar Bibliyografyası, S. XI (1977), s. 365-376.
- KAYAOĞLU, İsmet** : Turumtay Vakfiyesi, S. XII (1978), s. 91-112, (10 resim).
- KAYAOĞLU, İsmet** : Râhatoğlu ve Vakfiyesi, S. XIII (1981), s. 1-30.
- KEPECIOĞLU, Kâmil** : Bursa'da Şer'i Mahkeme Sicillerinden ve Muhtelif Arşiv Kayıtlarından Toplanan Târihî Bilgiler ve Vesikalar, S. II (1942), s. 405-422.
- KESKİOĞLU, Osman** : (bibl.) Prof. Suud Kemâl Yetkin, İslâm Sanatı Târîhi, S. III (1956), s. 281-283.
- KESKİOĞLU, Osman** : Fâtih Devrine Ait İki Kur'an-ı Kerim Tercümesi, S. IV (1958), s. 91-103.
- KESKİOĞLU, Osman** : (Bibl.) Sâlim Ahmede'l-Râşidî, Es-Sultan Muhammed El-Fâtih, Siyâsetuhu, Hurûbuhu, Fütûhatuhu, S. IV (1958), s. 285-293.
- KESKİOĞLU, Osman** : (Bibl.) Ali Himmet Berki : El Ahilü'l-Osmânî Ebül-Feth Es-Sultan Muhammedül-gâni Fâtihu'l-Kostantınıyye ve Hayâtuhu'l-Adliyye, S. IV (1958), s. 293-295.
- KESKİOĞLU, Osman** : Vakıflar Genel Müdürlüğü İhtisas Kitaplığı'ndaki Eski Kur'an Tercümeleri, S. V (1962), s. 157-160.
- KESKİOĞLU, Osman** : Bulgaristan'daki Bâzi Türk Vakıfları ve Âbideleri, S. VII (1968), s. 129-137, (Metin hârici 8 resim).
- KESKİOĞLU, Osman** : Bulgaristan'daki Bâzi Türk Abideleri ve Vakıf Eserleri, S. VIII (1969), s. 309-322, (Metin hârici 10 resim).
- KESKİOĞLU, Osman** : Bulgaristan'da Türk Vakıfları ve Bâli Efendi'nin Vakıf Paralar Hakkında Bir Mektûbu, S. IX (1971), s. 81-94, (Metin hârici 19 resim).
- KESKİOĞLU, Osman** : Bâzi Yönleriyle Vakıflar, S. X (1973), s. 109-112.
- KESKİOĞLU, Osman - ÖZAYDIN, Ali Tâhâ** : Bulgaristan'da Türk-İslâm Eserleri, S. XVII (1983), s. 109-140, (40 resim).
- KONYALI, İbrâhim Hakkı** : Bir Hüccet, İki Vakfiye, S. VII (1968), s. 97-110, (Metin hârici 4 sahife fotokopi).
- KONYALI, İbrâhim Hakkı** : Kânûnî Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri, S. VIII (1969), s. 47-56, (Metin hârici 9 resim).
- KONYALI, İbrâhim Hakkı** : Çeşme, Çeşme'de Kânûnî'nin Eşsiz Bir Kitâbesi, Çeşme Kervansarayı, S. IX (1971), s. 163-171, (Metin hârici 4 resim, 22 sahife fotokopi).
- KONYALI, İbrâhim Hakkı** : Aksaray Ulu Câmiî, S. X (1973), s. 273-288, (metin hârici 13 resim).
- KÖKER, Hüseyin Sıdkı** : Tefsîr-i Mevlânâ Mustafa ve Vakıfları (Ebû-Hafs Haddâdi-Çilingir Baba), S. III (1956), s. 225-264, (Metin hârici 25 resim).
- KÖKER, Hüseyin Sıdkı** : Vakıflar Târihinde Tosya : 2. V (1962), s. 257-273, (Metin hârici 12 resim).
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad** : Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Târihî Ehemmiyeti, S. I (1938), s. 1-6.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad** : Vakfa Aid Târihî İstihlâhlar, S. I (1938), s. 131-138.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad** : (Bibl.) Eine Kaschgarische Wagf-urkunde aus der Khodsch-zeit ost-Turkestan (G. Raquette) S. I (1938), s. 29-32 (Partie Française).
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad** : Vakıf Müessesesinin Hukûkî Mâhiyeti ve Târihî Tekâmülü, S. II (1942), s. 1-36.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad** : L'institution de vakouf Sa ' Nature Juridique et son Evolution Historique, S. II (1942), s. 3-48, (Partie Française).
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad** : Vakfa Ait Târihî İstihlâhlar : Ribât, S. II (1942), s. 267-278.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad** : (Bibl.) Mâmeleke İstîfnâd Eden Şahsiyet, Vakıf ve Medenî Hukuk 1 (Prof. Esat Arsebük'ün bu iki eseri hakkında), S. II (1942), s. 457-459.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad** : (Bibl.) Ali Himmet Berki'nin "Târih-i Irak C.1" Adlı Eseri Hakkında, S. II (1942), s. 465-468.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad** : (Bibl.) Prof. Ö. L. Barkan'ın "Şer'i Mirâs Hukuku" Adlı Makalesi Hakkında, S. II (1942), s. 460-464.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad** : (Bibl.) L.A. Mayer'in "The Buildings of gâytbây as described in his endowment ded" Adlı Eseri Hakkında, S. II (1942), s. 464-465.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad** : (Bibl.) Abbâs'al-Azzâvî'nin "Târih-i C.1" Adlı Eseri Hakkında, S. II (1942), s. 465-468.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad** : (Bibl.) J. Sauvaget'nin "Les Caravanserais Syriens de Hadjdj de Costantinople" Adlı Eseri Hakkında, S. II (1942), s. 468-472.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad** : Sultan Baybars'a isnâd edilen Bir Vakfiye, S. V, (1962), s. 1-8, (Metin hârici bir resim).
- KUBAN, Doğan** : Restorasyon Kriterleri ve "Carta Del Restauro", S. V. (1962), s. 149-152.
- KUBAN, Doğan** : Anadolu Türk Şehri Târihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bâzi Gelişmeler, S. VII (1968), s. 53-73, (Metin hârici 3 resim).

- KUBAN, Doğan :** Modern Restorasyon İlkeleri Üzerine Yorumlar, S. VIII (1969), s. 341-356.
- KUNTER, H. Bâki-Ülgen, A.Sâim :** Fâtih Camii, S. 1 (1938), s.91-102, (Metin hârici 70 resim, 3 plân).
- KUNTER, H. Bâki :** Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri, S. 1 (1938), s. 103-130, (Metin hârici 78 resim).
- KUNTER, H.Bâki :** Kitâbelerimiz I, S. II (1942), s. 431-456, (Metin hârici 127 resim).
- KUNTER, H. Bâki :** Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi, S. III (1956), s. 1-12.
- KUNTER, H. Bâki :** (Traducteur : N. Hızır) L'aspect National des Fondations Pieuses Turques (Vakouf), S. III (1956), s. 293-297, (Partie Française).
- KUNTER, H. Bâki :** Emir Sultan Vakıfları ve Fâtih'in Emir Sultan Vakfiyesi, S. IV (1958), s. 39-63, (Metin hârici 40 resim).
- KUNTER, H.Bâki :** Fâtih Devri sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu'' Adlı Eser Hakkında (E.H. Ayverdi; Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı'ndan), S. IV (1958), s. 245-248.
- KUNTER, H. Bâki :** Fâtih ve Fâtih Devri Eserleri Sergisi Hakkında Muhtasar Mâlûmât, S. IV (1958), s. 329-335.
- KUNTER, H. Bâki :** Tarsus'daki Türkistan Zâviyelerinin Vakfiyeleri, S. VI (1965), s. 31-50, (Metin hârici 11 vakfiye fotokopisi).
- KUNTER, H. Bâki :** Bilinmeyen Bir Kervansaray Tipi, (Düğer Kervansarayı), S. VIII (1969), s. 225-228, (Metin hârici 3 resim, 3 plân).
- KUNTER, H. Bâki :** Türk-İslâm Sanat Eserlerine Vücut Veren Mânevî Âmiller (Sanat Felsefesi Denemesi), S. VIII (1969), s. 9-13.
- KURAN, Abdullah :** Tokat ve Niksar'da Yağbasan Medreseleri, S.VII (1968), s.39-43, (Metin hârici 13 resim, 3 plân).
- KURAN, Abdullah :** Karamanlı Medreseleri, S. VIII (1969), s. 209-223, (Metin hârici 35 resim, 11 plân).
- KURAN, Abdullah :** Orta Anadolu'da Klâsik Osmanlı Mimârisi Çağının Sonlarında Yapılan İki Külliye, S. IX (1971), s. 238-249, (Metin hârici 30 resim, 3 plân).
- LEWIS, Bernard :** (Terc. F. Selçuk) 1641 - 1642'de Bir Karayit'in Türkiye Seyâhatnâmesi, S. III (1956), s. 97-106.
- LEWIS, Bernard :** A Karâite Itinerary Through Turkey In 1641-1642, S.III (1956), s. 315-325, (English Part).
- MADRAN, Emre :** Kültürel Varlıkların Korunması ve Onarılması, S. XI (1977), s. 271-292.
- MADRAN, Emre :** Ariflerin Menkıbelerinde Geçen Yapı İsimleri Üzerine Bir Deneme, S. X (1973), s. 175-198.
- MADRAN, Emre :** Aydın Nasuh Paşa Külliyesi, S.IX (1971), s. 183-188, (Metin hârici 27 resim, 2 fotokopi, 11 levha).
- MUALLİM, Cevdet :** Sivas Dâriş-şifâsi Vakfiyesi ve Tercümesi, S. I (1938), s. 35-38.
- NUMAN, İbrahim :** Çankırı'da Yârân Sohbetleri ve Sohbet Odaları, S. XIII (1981), s.591-634, (37 resim, 10 levha).
- NUMAN, İbrâhim :** Antalya Mevlevihânesi'nin Aslı Hâli Hakkında Bâzı Düşünceler, S.XIV (1982), s. 125-137, (14 resim, 7 plân).
- OCAK, Ahmet Yaşar :** Zâviyeler, S. XII (1978), s. 247-270.
- OGAN, Aziz :** Aydın Oğullarından İsâ Bey Câmii, S. III (1956), s. 73-80, (Metin hârici 19 resim).
- OĞUZ, Filiz :** İzmir Çeşme Kaanüni Kervansarayı, S. XI (1977), s. 107-120, (Metin hârici 30 resim, 10 plân).
- OĞUZ, Filiz :** Selçuk Karakolkanı Mescidi, S.XII (1978), s. 179-212, (18 resim, 10 çizim).
- OĞUZ, Filiz :** Kaş-Kasaba Köyü Câmii, XIII (1981), s. 493-524, (19 resim, 12 levha).
- OKİÇ, M. Tayyib :** Belgrad'daki Bayraklı Câmii, S. X (1973), s. 385-401, (Metin hârici 4 resim).
- ORAL, M. Zeki :** Turgut Oğulları, Eserleri-Vakfiyeleri, S. III (1956), s. 31-64, (Metin hârici 19 resim, 4 plân).
- ORAL, M. Zeki :** Fâtih Sultan Mehmed'in Gevale Kalesi İle Karaman İllerini Fethi ve Hâmi-dî'nin Tercî-i Bend'i, S. IV (1958), s. 81-89, (Metin hârici 3 resim).
- ORAL, M. Zeki :** Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitâbeleri ve Târihçeleri, S. V (1962), s. 23-77, (Metin hârici 42 resim, 1 kroki).
- ORAL, M. Zeki :** Aksaray'ın Târihi Önemi ve Vakıfları, S. V (1962), s. 223-240, (Metin hârici 8 resim).
- ONGAN, Hâlit :** Ankara Şer'îye Mahkemesi Sicillerinde Kayıtlı Vakfiyeler, S. V (1962), s. 213-222.
- ORHONLU, Cengiz :** Bayram Paşa Kervansarayı, S. X (1973), s. 199-218, (Metin hârici 16 fotokopi).
- OTTO-DORN, K. :** (Terc. Ş. Akkaya) Bir Selçuk Gümüş Kâsesi, S. III (1956), s. 85-92, (Metin hârici 15 resim).
- OTTO-DORN, K. :** Eine Seldchukische Silberschale, S. III (1956), s. 301-308, (Deutscher Teil).
- ÖLEZ, Tülây :** Edirne Sarayları Çinileri Üzerine, S. X (1973), s. 299-301, (Metin hârici 2 resim, 20 desen).
- ÖGEL, Bahâddin :** Fâtih Albümünde "Şeyhî" İmzâli Minyatürler Hakkında, S. IV (1958), s. 209-239, (Metin hârici 16 resim, 12 şekil).
- ÖNDER, Mehmet :** Kaybolmuş Eserlerimiz: Konya'da Alevî Sultan Mescidi ve Mihrâbı, S. IV (1958), s. 241-244, (Metin hârici 3 resim).

- ÖNDER, Mehmet :** Konya'da Bilinmeyen Bir Selçuklu Devri Eseri, S. VII (1968), s. 127—128.
- ÖNDER, Mehmet :** Federal Almanya Müzelerinde Türk Eserleri, S. XV (1982), s. 128—138, (14 resim).
- ÖNDER, Mehmet :** Bir Selçuklu Şâheseri : Mevlâna'nın Ahşap Sandukası, S. XVII (1983), s. 79—92, (9 resim).
- ÖNEY, Gönül :** Artuklu Devrinden Bir Hayat Ağacı Kabartması Hakkında, S. VIII (1968), s. 117—125, (Metin hârici 7 resim).
- ÖNEY, Gönül :** Anadolu'da Selçuk Geleneğinde Kuşlu, Çift Başlı Kartallı, Şâhinli ve Arslanlı Mezar Taşları, S. VIII (1969), s. 283—301, (Metin hârici 24 resim).
- ÖNGE, Yılmaz :** Çankırı Dârü's-şifâsı, S. V (1962), s. 251—255, (Metin hârici 21 resim, 9 plân ve şekil).
- ÖNGE, Yılmaz :** Konya—Beyşehir'de Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı, S. VII (1968), s. 139—144, (Metin hârici 11 resim, 5 Şekil, 2 Plân),
- ÖNGE, Yılmaz :** Anadolu'da XIII. Yüzyılın Nakışlı Ahşap Câmilerinden Bir Örnek : Beşehir Köşk Köyü Mescidi, S. IX (1971), s. 291—296, (Metin hârici 11 resim).
- ÖNGE, Yılmaz :** Konya'nın Meram Mesiresindeki Mimârî Bir Manzûme, S. X (1973), s. 367—383, (Metin Mârici 48 resim, 8 plân).
- ÖNGE, Yılmaz :** Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma, S. XII (1978), s. 121—136, (27 resim).
- ÖNGE, Yılmaz :** Bursa'da Irgandı Köprüsü'nün Orijinal Mimârîsi, S. XIII (1981), s. 425—448, (21 resim, 2 şekil).
- ÖTUKEN, Yıldız :** İstanbul Son Devir Bizans Mîmârîsi'nde Cephe Süslemeleri, S. XII (1978), s. 213—234, (37 resim).
- ÖZ, Tahsin :** Sultan Ahmet Câmii, S. I (1938), s. 25—28, (Metin hârici 14 resim).
- ÖZ, Tahsin :** Sultanahmet Câmii'nin Tezyîni Husûsiyetleri, S. II (1942), s. 209—212, (Metin hârici 12 resim).
- ÖZ, Tahsin :** Yurdumuzda Tesis (Vakıf), S. X (1973), s. 133—135.
- ÖZBEK, Ömer :** Eğirdir Mübârizüddin Ertokuş Kervansarayı, S. XI (1977), s. 293—312, (Metin hârici 25 resim).
- ÖZDURAL, Alpay :** Bir Mîmârî Fotogrametri Uygulaması—Karacabey Türbesi, S. IX (1971), s. 227—238, (Metin hârici 6 resim, 12 levha).
- ÖZERGİN, M. Kemâl :** (H. Kaleşi ve İ. Eren'le birlikte) Prizren Kitâbeleri, S. VIII (1968), s. 75—96, (Metin hârici 25 resim).
- ÖZORAN, Beria Remzi :** Kıbrıs Adasında Bekir Paşa Vakfı, S. XVI (1982), s. 27—29, (1 resim).
- ÖZTÜRK, Nafiz :** (İbnü'l-Emin Mahmud Kemaâl-Hüseyn Hüsâmeddin'den yeni hafler ve sâdeleştirerek aktarma) Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin Kuruluş Târihi ve Nâzırların Hâl Tercümeleri, S. XV (1982), s. 89—100.
- ÖZTÜRK, Nafiz :** (İbnü'l-Emin Mahmud Kemaâl-Hüseyn Hüsâmeddin'den yeni haflere sâdeleştirerek aktarma) Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin Kuruluş Târihi ve Nâzırların Hâl Tercümeleri II, S. XVI (1982), s. 31—42.
- ÖZTÜRK, Nafiz :** (İbnü'l-Emin Mahmud Kemaâl-Hüseyn Hüsâmeddin'den yeni haflere sâdeleştirerek aktarma) Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin Kuruluş Târihi ve Nâzırların Hâl Tercümeleri III, S. XVII (1983), s. 61—78 (7 resim).
- RUBEN, Walter :** Über Buddhistisches Kirchengut, S. II (1942), s. 3—12. (Deutscher Teil).
- RUBEN, Walter :** Buddist Vakıfları Hakkında, S. II (1942), s. 173—184, (Metin Hârici 2 resim).
- SAHİLLİOĞLU, Halil :** İkinci Keykâvus'un Bir Mülknâmesi, S. VIII (1969), s. 57—65, (Metin hârici 9 sahife fotokopi).
- SAHİLLİOĞLU, Halil :** Ramazanoğullarından Dâvut Bey Oğlu Mahmud Bey Vakfiyesiyle Fâğfur Paşa Oğlu Ali Paşa Vakfiyesi, S. X (1973), s. 136—160, (Metin hârici 2 sahife fotokopi).
- SELÇUK, Füzûzan :** Vakıflar (Başlangıçtan 18. Yüzyılına Kadar, "İslâmî Society and the West C.I, Kısım 11"den), S. VI (1965), s. 21—29.
- SELMAN, İsâ :** (Terc. Ahmet Hamdi Karabacak) Hattat ve Tezhibci Nişâburlu Şah Mahmud, S. XII (1978), s. 329—334, (7 resim).
- SERAV, Münif :** (Terc., ?) İtalya'da Eski Eserlerin ve Güzel Sanatların Korunması, S. III (1956), s. 117—150.
- SERTOĞLU, Mithat :** İkinci Murad'ın Vasiyetnâmesi, S. VIII (1969), s. 67—69, (Metin hârici 10 sahife fotokopi).
- SERTOĞLU, Mithat :** Ashâb-ı Kehf (Mağra Yârânı) Vakıflarına Dâir Orijinal Bir Belge, S. X (1973), s. 129—132, (metin hârici 1 sahife fotokopi).
- SARGUTAN, Erdal :** Selçuklularda Tıp ve Tıp Kuruluşları, S. XI (1977), s. 313—322.
- ŞEHİSUVAROLĞU, Bedii :** Edirne Fâtih Devri Eserlerine Kısa Bir Bakış ve Sittî Hâtun Câmii, S. V (1962), s. 199—204, (Metin hârici 7 resim, 1 kroki).
- ŞEŞEN, Ramazan :** Sinan Paşa'nın Arapça Vakfiyesinin Tercümesi, S. X (1973), s. 337—343, (Metin hârici 4 sahife fotokopi).
- ŞENER, Abdülkadir :** Edirne'de Süleyman Paşa Câmii Vakfiyesi, S. XI (1977), s. 7—18, (Metin hârici 17 sahife fotokopi).

- ŞENER, Abdülkadir** : Edirne'de Süleyman Paşa Vakfına Ait İki Berat, S. XII (1978), s.113-120, (4 resim).
- TAESCHNER, F.** : (Terc. Ş. Akkaya) Kırşehir'de Ahî Evren Zâviyesinin Mütevelliğine Ait 1238/1822-23 Tarihli Bir Berat, S. III (1956), s. 93-96.
- TEASCHNER, F.** : Eine Urkunde Für Den Stiftungsinhaber Der Zâviye Des Ahi Evran In Kırşehir Von 1238/1822-1823, S. III (1956), s. 309-312, (Deutscher Teil).
- TAMER, Vehbi** : Fâtih Devri Ricâlerinden İshak Paşa'nın Vakfiyeleri ve Vakıfları, S. IV (1958), s. 107-124, (Metin hârici 9 resim ve Vakfiye sûretleri).
- TANSEL, F. Abdullah** : Memleketimizin Acı Kaybı-Prof. Dr. Fuad Köprülü, S.VII (1968), s. I-II.
- TANSUĞ, Sezer** : 18. Yüzyılda İstanbul Çeşmeleri ve Ayaşofya: Şadırvanı, S. VI (1965), s. 93-110, (Metin hârici 7 resim).
- TANYU, Hikmet** : Türk Bilgini Abdülkadir İnan'ın Hayâtı, S. XI (1977), s. 343-552.
- TANYU, Hikmet** : Prof. Abdülkadir İnan'ın Bütün Eserleri, S. XI (1977), s. 353-362.
- TAŞAN, Berin** : Merzifonlu Şeyh Abdürrahim Rumi ve Vakfiyesi, S. XIII (1981), s. 91-100, (3 resim).
- TERZIOĞLU, Aslan** : İskenderiye Kütüphânesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır, S. IX (1971), s. 419-446, (Metin hârici 10 resim).
- TUNÇER, Orhan C.** : Mardin-Cizre Kırmızı Medrese, S. X (1973), s. 425-434, (Metin hârici 31 resim, 5 plân).
- TUNÇER, Orhan C.** : Anadolu Türk Sanatı ve Yerli Kaynaklarla İlişkiler Üzerine Bir Deme, S. XI (1977), s. 239-270, (Metin hârici 102 resim, 15 çizim).
- TUNÇER, Orhan C.** : Anadolu'nun İlk Dört Selçuklu Kumandanı ve Yaptırdığı Yapıların Özellikleri, S. XII (1978), s. 137-162, (23 resim, 19 çizim).
- TUNÇER, Orhan C.** : Orantı ve Modül Üzerine Selçuklu Yapılarından Bazı Örnekler, S. XIII (1981), s. 449-488, (22 resim, 17 çizim).
- TUNÇER, Orhan C.** : Birkaç Selçuklu Taşkapısında Geometrik Araştırmalar, S. XVI (1982), s. 61-76, (14 çizim).
- TURAN, Osman** : Selçuklu Devrine Âid Köy Satışı Hakkında Bir Vesika, S. X (1973), s. 127-128, (Metin hârici 3 sahife fotokopi).
- TURAN, Şerâfeddin** : Fâtih'in İtalya Seferi, S. IV (1958), s. 139-147.
- TUKEL, Aysel** : Sağmandaki Çok Fonsiyonlu Sâlih Bey Câmisi, S. VIII (1969), s. 229-242, (Metin hârici 42 resim, 4 levha).
- UZLUK, F. Nâfiz** : Fâtih Devrinde Karaman Eyâletine Âid Vakıfların Fihristi I, S. IV (1958), s. 263-264.
- UZLUK, F. Nâfiz** : Germiyanoğlu Yakup II. Bey'in Vakfiyesi, S. VIII (1969), s. 71-111, (Metin hârici 20 resim, 3 şekil, 2 fotokopi).
- UZLUK, F. Nâfiz** : Hekimbaşı Yalısı, S. IX (1971), s. 251-259, (Metin hârici 16 resim).
- UZLUK, F. Nâfiz** : Mevlevî Hilâfetnâmeleri, S. IX (1971), s. 383-399, (Metin hârici 12 sahife fotokopi).
- UZLUK, Şahabeddin** : İztanbul'daki Eski Fâtih Câmii'nin Bir Benzeri Konya'da Selimiye Câmii, S. IX (1971), s. 173-181, (Metin hârici 20 resim).
- UZUNÇARŞILI, İ. H.** : Nigde'de Karamanoğlu Ali Bey Vakfiyesi, S. II (1942), s. 45-80.
- UZUNÇARŞILI, İ. H.** : Sultan II. Murad'ın Vasiyetnâmesi, S. IV (1958), s. 1-18, (Metin hârici 6 resim).
- ULUÇAM, Abdüsselâm** : Oltu'da Arslanpaşa Külliyesi, S. XVII (1983), s. 93-108, (28 resim, 4 çizim).
- ÜLGEN, A. Sâim** : İznik'te Türk Eserleri, S. 1 (1938), s. 53-70, (Metin hârici 75 resim, 25 plân).
- ÜLGEN, A. Sâim** : Les Oeuvres Architecturales Turques D'İznik, S. 1 (1938), s. 21-28, (Partie Française).
- ÜLGEN, A. Sâim** : Niğde'de Akmedrese, S. II (1942), s. 81-82, (Metin hârici 6 resim).
- ÜLGEN, A. Sâim** : Tonkani'da Ahmet Paşa Hey'eti, S. II (1942), s. 169-172, (Metin hârici 11 fotoğraf).
- ÜLGEN, A. Sâim** : Ankara'da Cenâbî Ahmet Paşa Câmii ve Türbesi, S. II (1942), s. 221-222, (Metin Hârici 8 resim, 2 plân).
- ÜLGEN, A. Sâim** : Kırşehir'de Türk Eserleri, S. 11 (1942), s. 253-262, (Metin hârici 19 resim, 7 plân).
- ÜLGEN, A. Sâim** : Yenicâmi, S. II (1942), s. 387-398, (Metin hârici 32 resim, 3 plân).
- ÜLGEN, A. Sâim** : (Bibl.) Prof. Dr. Ernest Diez, Türk Sanatı, Çev. Dr. Oktay Aslanapa, S. III (1956), s. 265-281.
- ÜLGEN, A. Sâim** : İnegöl'de İshak Paşa Mîmârî Manzûmesi, S. IV (1958), s. 192-a-b-c-d, (Metin hârici 11 plân).
- ÜLGEN, A. Sâim** : (Bibl.) Ekrem Hakkı Ayverdi: Fâtih Devri Mîmârîsi, S. IV (1958), s. 283-285.
- ÜLGEN, A. Sâim** : Trablusgarb'ta Turgut Reis Mîmârî Manzûmesi, S. V (1962), s. 87-92, (Metin hârici 12 resim, 11 plân).
- ÜLGEN, A. Sâim** : Divriği Ulu Câmii ve Dârü-s-şifâsı, S. V (1962), s. 93-98, (Metin hârici 27 resim, 7 plân).
- ÜLGEN, A. Sâim** : Siirt Ulu Câmii, S. V (1962), s. 153-155, (Metin hârici 10 plân, 4 şekil).
- ÜLGEN, A. Sâim** : Şerefli Koçhisar'da Alâü'd-din Câmii, S. V (1962), s. 205 (4 plân).
- ÜLKEN, Hilmi Ziyâ** : Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği, S. IX (1971), s. 13-37.

- ÜLKEN, Hilmi Ziyâ :** Türkiye Tarihinde Sosyal Kuruluş ve Toprak Rejiminin Gelişmesi (Osmanlılara kadar), S. X (1973), s. 1-63.
- ÜNSAL, Behçet :** İstanbul Türbeleri Üzerinde Stil Araştırması, S. XVI (1982), s. 77-120, (43 resim, 31 plân).
- ÜNAL, Hüseyin Rahmi :** Az Tanınan ve Bilinmeyen Doğu Anadolu Kümbetleri Hakkında Notlar, S. XI (1977), s. 121-164, (Metin hârici 51 resim, 59 şekil).
- ÜNVER, A. Süheyl :** Büyük Selçuklu İmparatorluğu Zamânında Vakıf Hastânelerinin Bir Kısımına Dâir, S. 1 (1938), s. 17-24, (Metin hârici 10 resim).
- ÜNVER, A. Süheyl :** Fâtih Külliyesi'ne Âid Diğer Mühim Bir Vakfiye, S. 1 (1938), s. 39-46, (Metin hârici 5 resim, Vakfiye suryeti).
- ÜNVER, A. Süheyl :** İstanbul'un Zabıtından Sonra Türklerde Tıbbî Tekâmüle Bir Bakış, S. I (1938), s. 71-82, (Metin hârici 13 resim).
- ÜNVER, A. Süheyl :** Süleymâniye Külliyesi'nde Dârüşşifâ-Tıb Medresesi ve Dârü'l-akakire Dâir, IX S. II (1942), s. 195-208, (Metin hârici 19 resim).
- ÜNVER, A. Süheyl :** İstanbul Yedinci Tepe Hammamlarına Dâir Bazı Notlar, S. II (1942), s. 245-252, (Metin hârici 51 resim).
- ÜNVER, A. Süheyl :** Edirne'de Şah Melek Paşa Câmii Nakışları Hakkında, S. III (1956), s. 27-30, (Metin hârici 3 resim).
- ÜNVER, A. Süheyl :** Mahmud Paşa Vakıfları ve Ekleri, S. IV (1958), s. 65-76, (Metin hârici 2 resim).
- ÜNVER, A. Süheyl :** İkinci Sultan Bâyezid'in Edirne'deki Vakıf Kitaplarına Dâir, S. IV (1958), s. 105-106.
- ÜNVER, A. Süheyl :** Edirne'de Mîmârî Eserlerimizdeki Tabîî Çiçek Süslemeleri Hakkında, S. V (1962), s. 15-17, (Metin hârici 14 resim).
- ÜNVER, A. Süheyl :** Türk Sanat Tarihinde Edirnekâri Lâke İşleri ve Sanatkârları, S. VI (1965), s. 15-20, (Metin hârici 14 resim).
- ÜNVER, A. Süheyl :** Anadolu'da Selçuklu Devleti, Beylikleri Resmî Dâireler ve Toplantı Yerlerine Dâir, S. VIII (1969), s. 325-327, (Metin hârici 20 resim).
- ÜNVER, A. Süheyl :** Türkiye'de Lâle Târîhi, S. IX (1971), s. 265-276, (Metin hârici 12 resim).
- ÜNVER, A. Süheyl :** Her Devirde Kââidhâne, S. X (1973), s. 435-461, (Metin hârici 45 resim).
- ÜNVER, A. Süheyl :** Türkiye'de Nevrûz ve Nevrûziye, S. XI (1977), s. 221-238, (Metin hârici 13 resim).
- ÜNVER, A. Süheyl :** XIV. Asırda Anadolu'da Selçukluların An'anesine Bağlı Mezar Tasları Üzerine, S. XII (1978), s. 15-26, (7 resim ve çizim).
- ÜNVER, A. Süheyl :** Geçen Asırda Türk Süsleme Sanatımızın Mümtaz Sîmâlarından Mücellidbaşı Sâlih Efendi, S. XIII (1981), s. 237-252, (17 resim).
- ÜNVER, A. Süheyl—ÖNGE, Yılmaz :** Selsebillerimiz, S. XIII (1981), s. 339-374, (33 resim).
- ÜNVER, Gülbün :** Osmanlı San'atında Vazolu ve Vazosuz Çiçek Demetleri, S. IX (1971), s. 321-326, (Metin hârici 19 resim).
- ÜSTÜNER, Rezzan :** Zevtinden Zeytin İşletmeciliğine, S. XIV (1982), s. 159-162, (4 resim).
- ÜSTÜNER, Rezzan :** Zevtinden Zeytin İşletmeciliğine, S. XVI (1982), s. 155-159.
- ÜSTÜNKÖK, Okan :** Eski Eserlerin Onarımında Çevresel Anlayış, S. IX (1971), s. 401-408.
- YALTKAYA, Şerefeddin :** Kara Ahmet Paşa Vakfivesi, S. II (1942), s. 83-168. (Vakfiye fotokopisi).
- YEDİYILDIZ, Bahâeddin :** Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü, S. XIV (1982), s. 1-27.
- YEDİYILDIZ, Bahâeddin :** Müessese—Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi, S. XV (1982), s. 23-54.
- YEDİYILDIZ, Bahâeddin :** Vakıf İstilahları Lügatçesi, S. XVII (1983), s. 55-60.
- YETKİN, Şerâre :** İstanbul'da Hekimoğlu Ali Paşa Câmii'nden Hayvan Figürlü Bir Türk Kilimi, S. IX (1971), s. 327-329, (Metin hârici 4 resim).
- YETKİN, Şerâre :** Sillyon (Yanköy Hisarı)daki Türk Eserleri, S. XI (1977), s. 195-204, (Metin hârici 28 resim, 4 şekil).
- YETKİN, Şerâre :** Osmanlı Saray Sanatı Üslûbundaki Kilimlerden Yeni İki Örnek; S. XIII (1981), s. 375-386, (6 resim).
- YETKİN, Şerâre :** Türk Halı Sanatında Bir Teknik Özellik, S. XIV (1982), s. 119-123, (4 resim, 4 çizim).
- YİNANÇ, Re'fet :** Selçuklu Medreselerinden Amasya Halîfet Gazi Medresesi ve Vakıfları, S. XV (1982), s. 5-22, (1 resim).
- YÖRÜKOĞLU, Ömer :** Sâhip Atâ Araştırması Buluntuları, S. XI (1977), s. 217-220, (Metin hârici 11 resim, 1 plân).
- YÖRÜKOĞLU, Ömer :** Çift Minâreli Medrese (Hâtuniye) Hafriyâtı, S. XII (1978), s. 235-246, (10 resim, 2 şekil).
- YÖRÜKOĞLU, Nihat :** Manisa'da Hafsa Sultan Hankâhı, S. XIII (1981), s. 489-492.
- YURDAKUL, Erol :** Tokat Vilâyetinin Gümüşton (Dazva) Kövündeki XIV. ncü Yüzyıla Ait Eserler, S. VIII (1969), s. 243-247, (Metin hârici 24 resim, 4 plân).
- YURDAKUL, Erol — ÇAYIRDAĞ, Mehmet :** Kavseri Erciyes Dağı Etéklerinde Bulunan İki Türbe, S. XII (1978), s. 163-178, (22 resim, 4 çizim).

YURDAYDIN, Hüseyin G. : Kemâl Paşazâde'nin Tevârih-i Al-i Osman'ının Onuncu Cildi Hakkında, S. III (1956), s. 107—115.

YURDAYDIN, Hüseyin G. : (Bibl.) Al-biruni Comme — Moration Volume, S. III (1956), s. 283—285.

YÜCEL, Erdem : Manisa Murâdiye Câmii ve Külliyesi, S. VII (1968), s. 207—214, (Metin hârici 20 resim, 5 plân).

YÜCEL, Erdem : Amcazâde Hüseyin Paşa Külliyesi, S. VII (1969), s. 249—266, (Metin hârici 33 resim, 5 plân).

YÜCEL, Erdem : Büyükçekmece'de Türk Eserleri, S. IX (1971), s. 95—108, (Metin hârici 23 resim, 6 plân).

YÜCEL, Erdem : Avasofya Onarımları ve Vakıf Arşivinde Bulunan Bâzı Belgeler, S. X (1973), s. 219—228, (Metin hârici 11 fotokopi).

YUNGÜL, Nâci : Giresun'un Espive İlçesinde Yavuz Sultan Selim'in Tesis Ettiği Gülbahar Hâtun Tekkesi Vakfı'na Ait Vesikaların Değerlendirilmesi, S. XV (1982), s. 101—116, (7 resim).

TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI T.A.O.

TÜRK'ün hayırseverlik duygularından ilhamını alan, cömertlik, iyilik ve yardım hislerinin en iyi şekilde tatmin vasıtası olan VAKIF MÜESSESESİ, Atalarımızdan bizlere kalan ve bugün biref Medeniyet Abidesi olarak nitelendirilen eserleri kazandıran en kıymetli HAZİNE'dir.

Bu eşsiz hazinenin yaşatılması ve ayakta kalması gibi kutsal bir görevi üstlenmiş olan TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI, yüzyıllardan beri Halkımıza Sosyal ve Kültürel alanda hizmet yapan VAKIFLARIMIZ'a EKONOMİK YÖNDE katkıda bulunmak ve böylece Medeniyet Hazinemizi gelecek kuşaklara kusursuz bir şekilde yansıtmak gibi büyük bir amaca yönelik olarak kurulmuş TEK BANKADIR.

13.4.1954 yılında 6219 Sayılı Kanunla "TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI TÜRK ANONİM ORTAKLIĞI" adıyla özel hukuk hükümlerine tabi olmak üzere hizmet ve faaliyetlerine başlayan Banka 30 YIL'lık geçmişinde ÇAĞDAŞ Bankacılık anlayışını benimsemiş ve uygulamıştır.

1954 yılından bu yana büyük aşamalar yaparak TÜRK BANKACILIĞI'ndaki seçkin yerini alan ve 1982 yılında Türk Bankacılık zinciri içerisinde DEVLET BANKASI olarak 2 nci, GENEL SIRALAMADA ise 5 inci olmaktan gurur duyan TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI, SERMAYESİNİ 1 Milyar liradan 17 Milyar liraya yükseltmiştir.

30 YIL'lık süre içerisinde Kadirşinas Halkımızdan gördüğü büyük destek ve ilgiye layık olabilmenin idraki içinde olan TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI, ilk iş olarak Yurdun her köşesinde Halkımızın hizmetinde ve yanında olmak gayesiyle Şube açma faaliyetlerine başlamış ve 67 İLİMİZDE 272 ŞUBESİYLE her ilde Şubesi olan 5 Bankadan biri olmanın yanısıra, Çağdaş Bankacılık hizmetlerini en hızlı şekilde sunmayı amaç edinmiş ve Şubelerini TELEKS SİSTEMLERİYLE birbirine bağlamıştır.

TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI, Ülkemizin Ticari ve İktisadi hayatında faydalı KREDİ ve TASARRUF anlayışını esas kabul etmiştir. Her türlü krediyi en müsait faiz ve vadelerle vermekte olan Banka daima Yenilikler, Rasyonel Tedbirler ve Teşebbüsler peşinde koşan bir çalışma sistemi içinde olmuştur.

TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI, Ülkemizin EKONOMİK kalkınmasına, Sınai, Ticari ve Turizm sektörlerindeki güçlü 34 İŞTİRAKİ ile de katkıda bulunmakta ve SANAYİN ANADOLU'YA YAYILMASINA ÖNCÜLÜK eden Banka ünvanına sahip bulunmaktadır.

TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI, her yıl KARININ % 75'ini ECDAT YADİGARİ TARİHİ ve KÜLTÜREL ESERLERİMİZİN BAKIM VE ONARIMINA TAHSİS ETMEKTE, Aş Ocakları ve Vakıf Talebe Yurtları gibi müesseselere de maddi katkıda bulunarak SOSYAL DAYANIŞMA'yı desteklemektedir.

Personelinin üstün nitelik ve yeteneği, Şube binalarının Modernizasyonu, Halkla kurduğu Güven ve Sevgiye dayalı ilişki ve bu ilişkinin doğurduğu sorumluluk duygusuyla hareket eden Banka, Bankacılık alanındaki modernleşmenin gereği olarak ELEKTRONİK BİLGİ İŞLEM (OTOMASYON) uygulamasını Memleketimizde ilk kuran Bankalardan biri olmakla kalmamış, bütün Şubelerini bu sistem içine alarak çağdaş Bankacılık alanında da önder olmuştur.

Avrupadaki Temsilcilik ve Büroları ile, DÜNYA'nın her tarafındaki muhabir Bankalarıyla hizmet veren TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI, YAYGIN TELEKS SİSTEMLERİYLE yurt dışındaki fedakâr kardeşlerimizin Anavatana gönderecekleri havaleleri, aynı gün ücretsiz olarak yurda aktarmakta ve sahiplerine ulaştırmaktadır.

Her yıl bir önceki yıla oranla ögünülecek bir tempo ile GELİŞEN, GÜÇLENEN ve BÜYÜYEN TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI, TÜRK BANKACILIĞI'ndaki seçkin yeri ve saygınlığı ile Türk Ekonomisinin ve MEVDUAT SAHİPLERİNİN GÜÇLÜ ve GÜVENLİ KAPISI olmuştur.

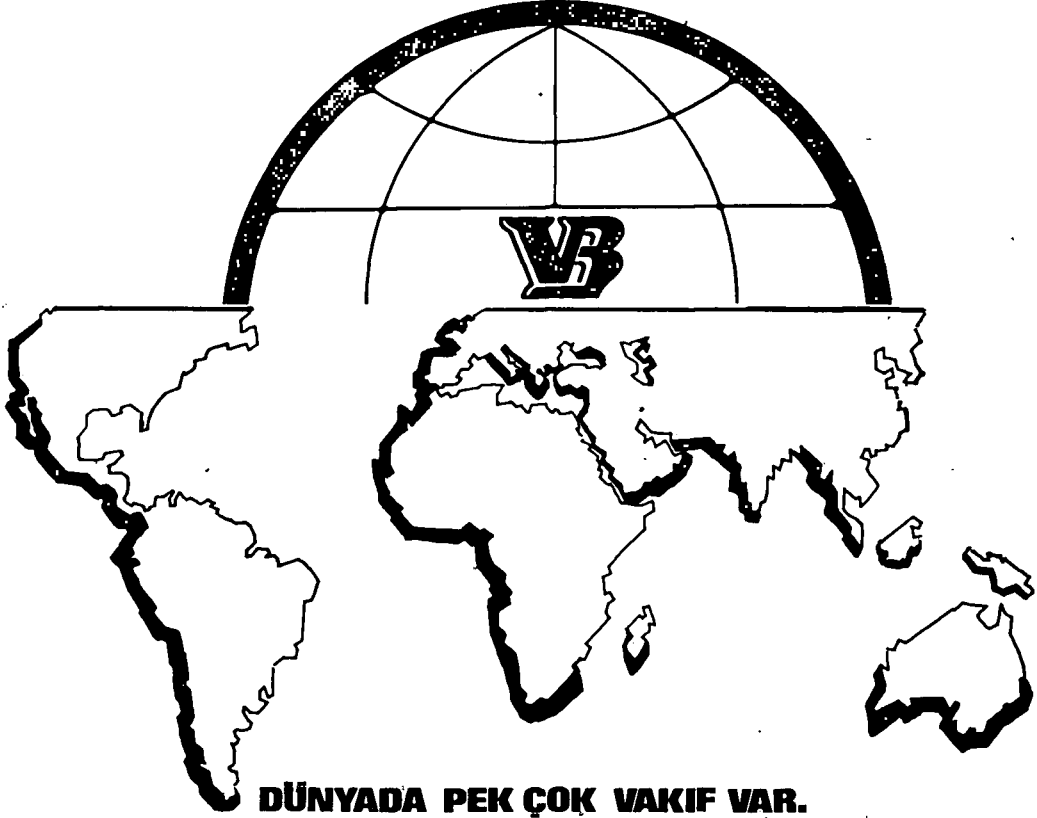
Afa Yedigözü Eserleri Sizin Tasarruflarınızla Bir Yaşatıyoruz

**TÜRKİYE
VAKIFLAR BANKASI**

Yaşatılan Geçmiş. Güvenli Gelecek.

**DÜNYANIN TEK BANKASI
TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI**

**DÜNYADA PEK ÇOK VAKIF VAR.
DÜNYADA PEK ÇOK BANKA DA VAR..
ANCAK DÜNYADA VARLIĞI VAKIFLAR'A
DAYALI *TEK BANKA* VAR.
O BANKA HEPİMİZİN BANKASI.**

**TÜRKİYE
VAKIFLAR BANKASI**
"GÜVEN KAPISI"